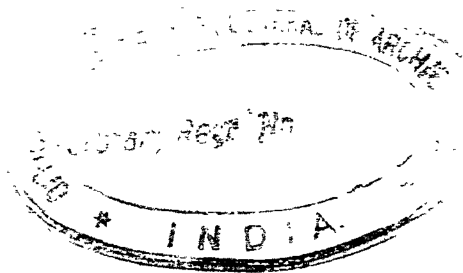

INDIA

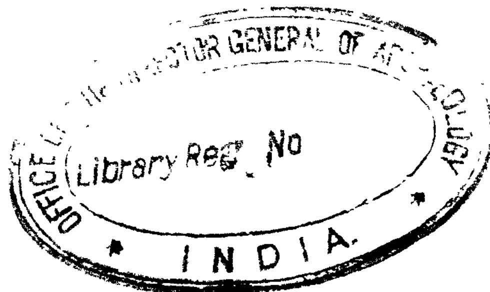
BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIË.

DE NED BOEK- EN STEENDRUKKERIJ v/h H. L. SMITS, 'S GRAVENHAGE.

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

VAN

NEDERLANDSCH-INDIE,

UITGEGEVEN DOOR HET

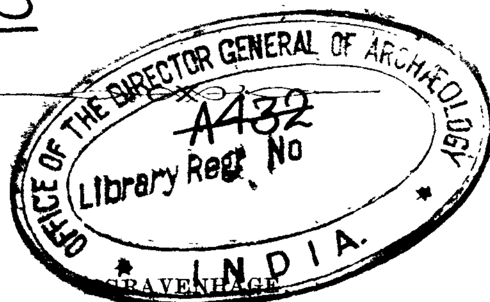
KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

ZEVENDE VOLGREEKS. — VIJFDE DEEL.

(DEEL LIX DER GEHEELE REEKS.)

's GRAVENHAGE,
MARTINUS NIJHOFF,
1906.

INHOUD.

NOTULEN VAN DE ALGEMEENE EN BESTUURSVERGADERINGEN.

IN MEMORIAM

Dr J. L. A. BRANDES.

In de volle kracht van den mannelijken leeftijd is de groote geleerde, aan wiens nagedachtenis de volgende regels gewijd zijn, ontrukt aan de wetenschap, welke zooveel aan hem verplicht was en nog zooveel te verwachten had van zijn veelomvattende kennis, rustelooze werkzaamheid en fijnen speurzin. Het is waarlijk geen overdrijving, wanneer men zegt dat voor de taal- en oudheidkunde van den Indischen Archipel in 't algemeen en van Java in 't bijzonder, de dood van Brandes een onherstelbaar verlies is, in dien zin, dat er jaren zullen voorbijgaan vóórdat jongere krachten waardig in zijne voetstappen zullen kunnen treden.

Jan Laurens Andries Brandes werd 13 Januari 1857 geboren te Rotterdam, waar zijn vader Luthersch predikant was. Met het voornemen de loopbaan zijns vaders te volgen, begon hij zijne academische studiën te Amsterdam als student in de godgeleerdheid en legde hij de vereischte examens met goed gevolg af, zoodat hij den graad van doctorandus in de theologie verwierf. Doch toen kwam er omkeer in zijn levensplan, omdat hij voor zich het uitzicht geopend zag op een werkkring, waarin hij zich geheel wijden kon aan linguistiek en letterkunde, vakken die hem altoos meer aangetrokken hadden dan de zuiver theologische. Door de nieuwe wet op 't Hooger Onderwijs werd namelijk, gelijk men weet, een Doctoraat in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel ingesteld. Zonder aarzelen besloot Brandes zich voor dat doctoraat te bekwamen en begaf hij zich naar Leiden, want alleen daar werden alle vakken, die de Wet voor de studenten in de taal- en letterkunde van den Indischen Archipel voorschreef, onderwezen.

In 1884 verwierf BRANDES den Doctorgraad na verdediging van zijn proefschrift, getiteld *„Bijdrage tot de vergelijkende klankleer der Westersche Afdeeling van de Maleisch-Polynesische taalfamilie"*. Het hoofdonderwerp, of wil men: 't middelpunt van de dissertatie, is de behandeling van een door VAN DER TUUK ontdekte klankwet, die door BRANDES met overvloed van bewijzen uit schier alle talen van de Westersche Afdeeling der Maleisch-Polynesische taalfamilie wordt gestaafd. Wat hij ons geeft, is om zoo te zeggen de geschiedenis van één enkele letter, een geschiedenis zonder welke het taalvergelijkend onderzoek op menig punt in 't onzekere zou rondtasten. Behalve hetgeen rechtstreeks betrekking heeft op de bedoelde klankwet, bevat het proefschrift de aanduiding van de belangrijke ontdekking dat er een kenmerkend onderscheid is tusschen de Westelijke en de Oostelijke groep der talen van den Indischen Archipel ten opzichte van de genitiefconstructie. Uit het geheele geschrift is het duidelijk in welke richting zich de studiën van den jongen geleerde bewogen, en tevens kan men er uit zien hoe hij, in zijn loffelijk streven naar volledigheid, met zeldzamen speurzin allerlei materiaal had weten op te sporen en te pas te brengen.

Niet lang na zijne promotie vertrok BRANDES naar Indië en werd hij benoemd tot ambtenaar voor de beoefening der Indische talen. Dat hij voor deze taak ten volle berekend was, kon reeds blijken uit zijn proefschrift en is door hetgeen hij voor de vergelijkende taalstudie tot zijn dood gedaan heeft, ook verder gebleken. Maar de kring zijner kundigheden reikte verder. Reeds te Leiden had hij zich met de borst toegelegd op de studie van 't Oudjavaansch, dat toen nog in de windselen lag, en van de Indische epigrafie. De rijke verzameling van inscripties op koper en steen, alsook van Oudjavaansche HSS. in 't Bataviaasch Museum, die bij gebreke van een deskundige ongebruikt bleef, wachtte slechts op een bekwaam onderzoeker, toegerust met de noodige kennis, om nut te stichten. Terecht begreep de Regeering dat BRANDES de man was om dat materiaal te onderzoeken, en zoo kreeg hij de opdracht daartoe. De uitkomsten van 't door hem ingestelde lastige, tijdroovend onderzoek verschenen in 1887 als *„Aanteekeningen omtrent de op verschillende voorwerpen voorkomende inscripties en een voorloopige inventaris der beschreven steenen"*, als bijvoegsel tot den *„Catalogus der Archeologische*

Verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, door W. P. Groeneveldt".

De Aanteekeningen over beschreven steenen leverden het bewijs dat BRANDES met zijn gewone grondigheid oudheidkundige vraagstukken wist te behandelen. Nu kan men de Javaansche oudheidkunde niet met vrucht beoefenen, tenzij men ook de geschiedkundige gegevens raadpleegt, en die gegevens moet men niet alleen uit volkomen betrouwbare, authentieke oorkonden putten, maar ook uit tal van Javaansche kronieken, waarvan met de uiterste behoedzaamheid en de noodige kritiek gebruik moet gemaakt worden. BRANDES deed nooit iets ten halve, en was daarbij een meester in 't opsporen, verzamelen en schiften van studiemateriaal. Door jaren lang voortgezette nasporingen verwierf hij zich zoo'n ruime en diepgaande kennis van de Javaansche, vooral oudere, geschiedenis en hare bronnen als niemand vóór hem. Als de kroon op zijn werkzaamheid in deze richting kan men beschouwen zijn uitgave van de "*Pararaton (Ken Arok) of het Boek der Koningen van Tumapĕl en van Madjapahit*", waarvan Dr. VAN RONKEL [1] terecht zegt, dat het is "een meesterstuk van tekstuitgave en commentatie; in de Aanteekeningen is een schat van geleerdheid nedergelegd, die elken beoefenaar van de Javaansche zoowel als van de Maleische litteratuur van het grootste nut is."

Ook litterair-historische stoffen wist BRANDES met talent te behandelen. Vooral de Dwerghert-verhalen uit den Archipel, zoowel de Javaansche als de Maleische en dezelfde verhalen buiten den Archipel, hebben hem aanleiding gegeven tot het schrijven van verschillende opstellen. Van groote belezenheid getuigt het artikel "*Iets over het Papegaai-boek, zooals het bij de Maleiers voorkomt*", alsook "*Nadere opmerkingen over de Maleische bewerkingen van de geschiedenis der tien Vizieren*"; een proeve van kritische behandeling levert het opstel over "*Het Damar Wulan verhaal in Lakonvorm.*"

Alhoewel de taalkundige en zakelijke verklaring van Oud-, Middel- en Nieuw-javaansche teksten hoe langer zoo meer den tijd van BRANDES in beslag nam — een gansche reeks van grootere en kleinere opstellen legt daaromtrent getuigenis af — heeft hij nooit

---

[1] Tijdschrift Bat. Gen. XLVIII, 2.

zijn vergelijkend-taalkundige studiën verwaarloosd. De *„Inleiding van de Maleisch-Kissersche Woordenlijst door N. Rinnooy„*; de *„Toelichting tot de schetstaalkaart van Celebes, samengesteld door den Heer K. F. Holle„*; voorts *„Une forme particulière du Toumbulu„*, en *„Het infix is niet een infix om passieve vormen te maken, maar een tijdaanwijzer om aan een vorm de waarde te geven van een gedecideerd afgeloopen handeling„*, — dit laatste stuk dagteekenende van 1903 — toonen dat zijne belangstelling in de minder algemeen beoefende talen van den Archipel nooit verflauwd is.

Het lag in den aard der zaak, dat bij elke nieuwe vondst van oudheden, hetzij opschriften, beelden of andere voorwerpen, de hulp van BRANDES werd ingeroepen. Zoo was hij de eerste ontcijferaar en vertaler van *„Een Nâgarî-opschrift, gevonden tusschen Kalasan en Prambanan„*, welk in 't Sanskrit opgesteld stuk, dagteekenende van den jare 700 Çaka (778 A. D.) de oprichting vermeldt van een Mahāyānistisch, aan Tārā gewijd heiligdom. Een andere vondst, waarvan de belangrijkheid door hem in 't licht werd gesteld, was die van *„Een Jayapattra of acte van eene rechterlijke uitspraak van Çaka 849„*. Het gelukte hem ook eene in hoofdzaak juiste verklaring te geven van een moeielijk te lezen bijschrift van een op Sumatra ontdekt Lokeçwara-beeld, waardoor bewezen werd dat ook op genoemd eiland het Mahāyānisme veel aanhangers telde. Met doordringenden blik wist BRANDES de beteekenis van tot onherkenbaar wordens toe gewijzigde letterteekens en figuren te ontraadselen; o. a. de krulvormige teekens op gouden ringen van 't Hindoetijdperk, waarin hij 't Sanskritwoord *Çrî* herkende; zoo ook de misvormde figuren op de van het Tĕnggĕrgebergte afkomstige zodiakbekers.

In 1897 kwam BRANDES met verlof in Nederland. Het verblijf in 't vaderland maakte hij zich ten nutte o. a. door 't bestudeeren der nieuwe methode van katalogiseering in de Leidsche Universiteitsbibliotheek, die hij later aan de Bibliotheek van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, waarvan hij gedurende eenige jaren bibliothecaris was, invoerde. Aan zijne bemoeienissen is het te danken dat de boekenschat te Batavia zoodanig is aangevuld, dat hij aan alle billijke eischen voldoet.

Na zijn terugkeer naar Indië in 1898 richtte BRANDES zijn hoofd-

oogmerk in toenemende mate op de studie van de oude bouwkunst en 't decoratief. Bij menige gelegenheid gaf hij blijk van een verrassend juist inzicht in 't karakter, de leidende beginselen en de ontwikkeling der Hindoe-Javaansche bouw- en beeldhouwkunst, en toen de Regeering besloten had tot de instelling van eene Commissie van Oudheidkundig Onderzoek op Java en Madoera, sprak het als het ware van zelf dat BRANDES tot Voorzitter gekozen werd. Van 1901 tot aan zijn dood heeft hij als leider van dat onderzoek, gesteund door zijn medeleden KNEBEL en LEYDIE MELVILLE, deels ter plaatse de oude bouwwerken in Oost- en Midden-Java opgenomen, deels te Batavia het verzamelde materiaal verwerkt en met soortgelijke overblijfselen in Voor- en Achter-Indië vergeleken. Hij heeft in de spanne tijds die hem beschoren is geweest de hem opgedragen taak te vervullen, gewoekerd met zijn tijd en zijne gaven, zoodat Dr. VAN RONKEL naar waarheid daaromtrent het volgende kan verklaren: „Even rusteloos arbeider te velde als ijverig geleerde in de studeerkamer heeft hij ons tallooze geheimen der oude bouwkunst, der ornamentiek, der iconographie ontsluierd." Niet minder juist is wat Dr. HAZEU in zijn *In Memoriam* [1] opmerkt: „En daar leerden wij BRANDES van een geheel nieuwe zijde kennen; niet alleen kwam juist bij het bestudeeren van den bouw dier monumenten zijn scherp opmerkingsvermogen hem uitstekend te stade, maar bovendien toonde hij een architectonisch talent, een inzicht in de constructie dier oude bouwwerken, welke men in hem, den „kamergeleerde", niet zou hebben vermoed."

Deze uitspraken zal men ten volle bevestigd vinden wanneer men kennis maakt met het prachtwerk *„Beschrijving van de ruïne bij de desa Toempang, genaamd Tjandi Djago in de residentie Pasoeroean"*, waarvan de tekst is samengesteld door BRANDES naar de gegevens verstrekt door zijn medeleden in de Commissie.

Reeds had BRANDES een tweede monografie over de Tjandi Singasari in bewerking en bijna voltooid, toen de dood den 26 Juni 1905 een einde maakte aan zijn voor de wetenschap zoo vruchtbaar leven.

Treurende staren allen hem na, die zijn gaven van geest en hart wisten te waardeeren en nog zooveel in de toekomst van hem ver-

[1] Weekblad voor Indië, N°. 23 (1905).

wachtten. Zijn verlies wordt diep gevoeld, niet enkel in den kring zijner Nederlandsche vakgenooten, maar ook daarbuiten en ik kan mij niet weêrhouden de hartelijke woorden aan te halen, waarmee een Fransch geleerde, de heer ED. HUBER zijner gedenkt: [1]

„L'Ecole française d'Extrême-Orient, dont il était le correspondant, n'oubliera pas le souvenir de ce savant laborieux et estimé qui plus d'une fois avait accueilli et guidé ses membres en mission à Java et qui représentait auprès d'elle, au congrès de Hanoi, la Société de Batavia: elle le pleure à l'égal d'un de ses membres.„

H. KERN.

[1] In Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient, V, 250.

IN MEMORIAM

PROF. DR GEORGE KAREL NIEMANN.

DOOR C. POENSEN.

Zaterdag den 18^en November 1905 stonden wij, zeer weinigen in aantal, op Delft's begraafplaats Jaffa, aan het graf, bestemd tot laatste rustplaats van Prof. Dr. G. K. NIEMANN, Ridder in de orde van den Nederl. Leeuw, Eerelid van het Kon. Inst. voor de Taal-, Land- en Volkenkunde v. Ned. Indië. In stillen, ernstigen, maar daardoor juist indrukwekkenden eenvoud daalde het stoffelijk overschot van den man, wiens geheele optreden in de samenleving daarmee in volkomen overeenstemming was, ter eeuwige ruste. Eenvoudig in geheel zijn leven, wars van wereldsche vormen, praal en ijdel vertoon, stil voor en in zich zelf gekeerd levende, vaak schuchter en als verlegen te midden van velen optredende, gelijk hij zich zelfs als kind reeds onttrok aan het onschuldig spel en de vermaken van zijn jeugdige familieleden en bekenden, in een betrekkelijk zwak lichaam waarvoor hij altijd de uiterste zorg koesterde, en dus ook matig in geheel zijne levenswijze, doorleefde hij kalm en ongestoord de 82 jaren zijns levens op aarde.

En toch bleek het maar al te duidelijk aan hen die hem meer van nabij leerden kennen, dat hij een man van ernstig zedelijke beginselen en diep-gevoelend gemoedsleven was; trouw aan allen — maar uit den aard der zaak niet velen — die hem hunne toegenegenheid en vriendschap toonden, en waardeerend met hem wisten om te gaan, wat, door zijn eigenaardig gevormd innerlijk bestaan, niet altijd even gemakkelijk was; prikkelbaar, soms overgevoelig voor wezenlijke of schijnbare, vermeende minachting en beleediging, grootendeels een gevolg van zijn gebrek aan verkeer met vele en velerlei menschen, was hij hoogst-bescheiden, waardeerend tegenover wie hem als zijn hooger-geplaatsten of meerderen voorkwamen, inzonderheid geleerden van grooten naam, ook al wist hij dat zij

wel eens dingen hadden neergeschreven, die hij, hoogst voorzichtig en zijn woorden wikkend en wegend, in het vertrouwelijk gesprek, als minder juist of bewezen meende te mogen noemen, of niet voor zijne rekening zou willen nemen. In zijne vacantiën ging hij gaarne op reis, bezocht dan alle mogelijke bibliotheken, musea, soms tentoonstellingen, maar den meesten tijd bracht hij eenzaam in de natuur door, precies bekend met de schoonste plekjes en natuurgezichten in een groot deel van Europa, — van welke reizen het zijnen vrienden het meest verbaasde dat hij weer zoo behouden thuis kwam. Ook congressen bezocht hij dan wel, als hij meende daar iets van zijne gading te zullen hooren; hij ontmoette dan menschen van allerlei taal en sprake, en leerde ook geleerden persoonlijk kennen, met welke hij gaarne verkeerde. Want — ongeacht alles — stelde hij belang in de menschenwereld; diep geroerd en soms tot tranen bewogen, hoorde hij gaarne iets nobels of deugdzaams van menschen verhalen, maar van het onedele kon hij zich dan of uit de hoogte, kortaf, soms vrij onbeholpen, of met afkeurende gebaren afwenden. Door zijn verbazend veel lezen wist hij, geholpen door een nimmer falend geheugen, meer van de menschenwereld dan een ander, maar zijne menschenkennis baatte hem niet veel in de praktijk des levens, waar het wel scheen, alsof hij alles slechts bij vogelvlucht, altijd van een hoogen bergtop of toren, of misschien wel door de vensters van de studeerkamer had waargenomen. Hij leefde te veel met zijn gedachten alleen, als buiten de wezenlijke levende menschenwereld, en buiten de realiteit der bonte mengeling van aardsche personen en hunne handelingen.

Edoch — in dien veelszins zonderlingen man, vooral voor hen die hem slechts oppervlakkig en als in het voorbijgaan hadden leeren kennen, en die, als zij iets naders over hem hadden gehoord, hem goedwillig „de type van een groot geleerde" noemden, woonde een buitengewoon werkzamen en hoogbegaafden geest. Uitnemende talenten waren hem geschonken; een stalen geheugen, dat alles wat hem interesseerde in zich opnam en bewaarde; een buitengewone aanleg voor het aanleeren en beoefenen van verschillende talen, en fijn gevoel voor de verschillende vormen, syntaxis en het eigen karakter dier zoo van elkander onderscheiden talen waarmee hij zich bij voorkeur bezig hield; een onleschbare dorst naar kennis op velerlei, in latere jaren vooral ethnographisch, physiologisch of psychologisch gebied; kortom — een geest die zich rusteloos bezig hield, ook met classieke grieksche of latijnsche, maar ook bij voorkeur

engelsche poëzie; zelfs nog slechts weinige dagen vóór zijnen dood; een geest, die alles, ook het meest ingewikkelde en abstracte trachtte te omvatten, en juist daardoor ook altijd onvoldaan met al zijn kennen en weten was, en uiterst voorzichtig en behoedzaam op wetenschappelijk gebied, want „er ontbreekt nog zooveel aan ons kennen en weten!" Uiterst bescheiden trad hij in de wetenschappelijke wereld op, ook dan als hij in diezelfde oogenblikken blijken liet dat hij er alles van wist wat anderen over eenig onderwerp in quaestie reeds hadden gezegd, — soms als onbewust het nog beter zeggende, — en het kaf van het koren zeer goed wist te onderscheiden; gedurig een vraagteeken plaatsende waar hij meende „voorzichtig" te moeten zijn. In alles bleek het doorgaande dat zijn geest meer receptief dan productief was aangelegd; ware het laatste meer het geval geweest, had hij meer behoefte aan produceeren gevoeld, had er meer drang tot spreken in hem gewoond, en „een durven" optreden in de wereld, dan af te wachten of anderen nog het een of ander zouden aan het licht brengen dat hij wist noodig te zijn om het geheel van eenig onderwerp goed en geheel machtig te worden en te kennen, dan zouden wij nog vrij wat meer vruchten van zijn buitengewoon veel en conscientieus onderzoeken en werken ontvangen hebben.

De gave, als „spreker" voor het publiek op te treden was hem niet geschonken, en de neiging of drang daartoe ontbraken hem geheel. Maar wat hij als „schrijver" het licht deed zien was superieur werk; het resultaat van veel lezen, onderzoeken, nadenken, wikken en wegen, ook gekenmerkt door die voorzichtigheid en behoedzaamheid van den waarlijk wetenschappelijken man; en dat in een mannelijke taal en stijl, benijdenswaardig fraai, helder en zuiver, geacheveerd; alles gestaafd en gedocumenteerd door aanhalingen van andere schrijvers in Noten en Aanteekeningen. Hij gaf immer het laatste wat er door erkend wetenschappelijke mannen over eenig onderwerp was gezegd, doch altijd ruim voorzien van eigen gedachten en gevolgtrekkingen, steeds het kenmerk dragende van den zelfstandigen denker en grondig wetenschappelijk gevormden man. Hij is geen baanbreker op wetenschappelijk gebied geworden; dat bracht zijne geheele persoonlijkheid niet mede; hooge en breede opvatting der dingen was hem niet eigen; hij reproduceerde, maar zelfstandig, maar met vaste hand, altijd blijk gevende een beslist wetenschappelijk gevormd man te zijn.

En tot die vorming kwam hij reeds op jeugdigen leeftijd. Wie hij was en wat er in hem stak bleek reeds toen hij nog aan het

Atheneum Illustre te Amsterdam, of het Luthersch Seminarie studeerde, en daarna te Leiden het candidaats-examen in de theologie aflegde. Eigenlijk waren daarmee zijne theologische studiën ten einde. En dat de theologie — waarmee men, vooral als „prediker", tot het publiek komen, en in het publiek optreden moet, waarmee altijd „eenig kleur bekennen" noodwendig gepaard gaat, iets waarvan hij tot zijnen dood toe allerminst hield — dat de theologie eigenlijk nooit de liefde van zijn hart had gewonnen, bleek wel reeds in diezelfde studiejaren, toen hij zich niet alleen met Latijn en Grieksch, Hebreeuwsch en Arabisch bezig hield, maar zich ook aangetrokken gevoelde tot de Indologische studiën, en met name tot het Maleisch, onder leiding van Prof. P. J. Veth. Maar eenmaal alzoo gevormd, was het voornamelijk zijn zelfstandig studeeren dat hem tot den man van zooveel kennis en geleerdheid vormde. Reeds op jeugdigen leeftijd had hij een bijzondere voorliefde voor het Latijn, welke hem tot zijnen dood bijbleef; daarbij kwam later de studie van Engelands grootste schrijvers en dichters; het proza voor zijne latere Ethnologische studiën, de poëzie tot zijne ontspanning, hem uitstekend te pas. Zoo werd dan ook door dit zijn studeeren zijn naam reeds eenigszins bekend, ten gevolge waarvan de Theoloog verdween, en hij in 1848 als Sub-Director van het Nederl. Zendel. Genootschap optrad als opvolger van zijn vriend Dr. B. F. Matthes bij diens vertrek naar Indië. Duidelijker werd echter zijne werkzaamheid in den dienst van het Zendel. Genootsch. aangeduid door de verandering van zijnen titel Sub-Director in dien van Lector. Hij gaf onderwijs in de Maleische en Javaansche talen, en in den godsdienstigen toestand der bevolking van Ned.-Indië in verband met de godsdiensten van Arabië, het vaste land van Oost-Azië en Japan. Over „Zending" gaf hij geen college, maar zij werd hem wel een onderwerp van bepaalde studie, zoodat hij door zijne adviezen bijzonder bij het Bestuur des Genootschaps gewaardeerd was. Hij bleef der zending in het algemeen en die van het Ned. Zendeling Genootschap in het bijzonder een trouw vriend tot zijnen dood toe, al maakten ook zijn levensomstandigheden dat hij sedert 1873 noch aan de werkzaamheden des Genootschaps als Bestuurder deelnam, noch in het openbaar zich over onderwerpen in betrekking tot de zending schriftelijk liet hooren. Uit zijne zendingsperiode — 1848—1873 — dateeren vooral zijne bijdragen tot de kennis der Zending. Zoo schreef hij een paar kleinere geschriften ter verdediging van het goed recht der zending en der toenmalige zendingsmethode; geschriften naar aan-

leiding van toenmalige zendingsquaestiën geschreven, thans van weinig meer dan historische beteekenis. Van meer blijvende waarde waren zijne kortere of meer uitgebreide bijdragen in het Tijdschrift "Mededeelingen van het Ned. Zend. Genootschap", waarvan de laatste uit 1890 gedagteekend is.

Maar een hoogst belangrijk boek uit deze "Zendingsperiode" was zijn "Inleiding tot de kennis van den Islam" in 1861 verschenen; een uitnemend gestileerd boek, geheel op de hoogte van den toenmaligen stand der wetenschap, waarin met nauwkeurigheid en juist inzicht de toestand en de beginselen van den Islam en zijne belijders geteekend worden. Al sedert jaren is dit boek geheel uitverkocht, en hoewel met ernstigen aandrang door zijne vrienden later herhaaldelijk gepoogd werd hem tot eene nieuwe uitgave daarvan te bewegen, mochten deze pogingen toch nimmer gelukken. Hij zag er blijkbaar tegen op. Daar waren sedert de verschijning van dat boek zoovele hoogst-belangrijke bijdragen tot de kennis van den Islam en het leven en streven van de belijders van dien godsdienst openbaar gemaakt, van welke hij met de meeste belangstelling kennis had genomen, doch die hem hoogst-waarschijnlijk terug hielden tot een nieuwe, geheel omgewerkte uitgave van dit voor zijnen tijd hoogst verdienstelijk boek te besluiten; daarbij kwam misschien ook wel, dat hij zich nu meer met Ethnographische en Linguistische studiën bezig hield.

Uit de in de "Mededeelingen" geleverde bijdragen blijkt intusschen dat zijn geest zich hoe langer zoo meer tot Ethnographische onderzoekingen en de studie van Indonesische talen aangetrokken gevoelde. Zoo gaf hij in 1866 nog eene reproductie van de bouwstoffen, door den verdienstelijken Zendeling-Leeraar N. P. Wilken omtrent het Toumbulusch, eene der in de Minahasa gesproken dialecten bijeengebracht, onder den titel: "Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa, 1e stuk 1866". Bij Niemann bestond het voornemen een 2e stuk, dat in hoofdzaak een glossarium zou worden, te leveren, doch door omstandigheden kwam daar niet van.

Intusschen had zijn naam als goed Indoloog reeds zulk eene algemeene bekendheid verworven, dat hij tot Hoogleeraar aan de toenmalige Delftsche Instelling tot opleiding van Indische ambtenaren benoemd werd, welke betrekking hij in 1873 aanvaardde; eene in 1878 gevolgde benoeming tot Hoogleeraar aan de Amsterdamsche Universiteit meende hij echter te moeten afwijzen. Gelijktijdig met

zijn professoraat te Delft gaf hij eenigen tijd les aan de Indische Officieren, gedetacheerd aan de Hoogere Krijgsschool te 's Gravenhage.

De jaren 1873—1898 van zijn professoraat te Delft, hetwelk hij getrouw en met de hem eigen nauwgezetheid en wetenschappelijken zin waarnam, worden gekenmerkt door zijne Ethnologische en Linguistische studiën. De „Bijdragen" van het Koninklijk Instituut bevatten van zijn hand tal van langere of kortere mededeelingen op dit gebied. Men kan uit de hier achter volgende lijst zien, met welk een tal van talen en dialecten hij zich bezig hield, evenals met de Ethnographie der volken die deze talen en dialecten spreken.

Een werk van piëteit jegens zijnen vriend H. C. Millies was zijne uitgave in 1871, bezorgd door het Kon. Instituut, van diens „Recherches etc.", waarvan hij in de „Préface" rekenschap van zijne uitgave geeft.

In de „Encyclopaedie van v. N.-Indië schreef Niemann de artikelen „*Alfoeren* en *Batak's.*"

Vooral het *Boegineesch* (en daarnevens het Makasaarsch) had zeer zijne liefde gewonnen. Getuige daarvan is ook zijne „Geschiedenis van Tanette", in het Boegineesch met aanteekeningen, uitgegeven door het Konink. Inst. als feestgave ter gelegenheid van het Zesde Internationaal Congres der Oriëntalisten te Leiden, in 1888.

Doch boven dit alles zouden wij willen stellen zijne „Bloemlezing uit Maleische geschriften, in 2 stukken, 1870—1871 mede voor rekening van het Instituut uitgegeven. De herhaalde herdrukken van deze Uitgave hebben bewezen, hoezeer dit werk gewaardeerd en gebruikt werd en nog wordt. Wie hem bij de bewerking van iedere nieuwe uitgave op zijn studeerkamer heeft kunnen gadeslaan, kan getuigen met hoeveel zorg en nauwgezetheid hij, met opoffering van veel, zeer veel tijd, dan daaraan werkzaam was. Onafgebroken was zijn geest daarmeê bezig, gedurig had hij wat te veranderen en te verbeteren, zooals de sobere en toch waardevolle inhoud der Aanteekeningen eenigszins kan getuigen. Alles wat hem maar eenigszins van waarde toescheen en hem kon dienen — en dat was buitengewoon veel, meer dan uit de Aanteekeningen kan blijken — had hij gelezen, overdacht, gewikt en gewogen; kortom — zijne Bloemlezing is eene model-uitgave geworden. Zijn receptieve geest, maar in deze materie ook helder oordeel en verstand, wist de gevonden stof te verwerken, en in keurigen vorm en taal weer te geven, wat vaste en gegronde overtuiging bij hem was geworden.

In den kring van Bestuurders des Instituuts zal zijn naam blijven voortleven, gelijk zij hem bij zijn leven reeds met den titel „Eerelid", ook in zijn eigen schatting hoog vereerden en gelukkig maakten; een titel en eere, evenals zijne benoeming honoris causa tot Doctor in de Taal- en Letterkunde van den Indischen Archipel door de Leidsche Universiteit in 1895, door hem misschien nog hooger gewaardeerd dan de koninklijke onderscheiding, die hem te beurt viel, toen hij bij de herdenking van zijn vijf en twintig jarige ambtsvervulling den 13en Juni 1898 tot ridder in de orde van den Nederl. Leeuw werd benoemd.

Rust in Vrede! Hooggeachte Leermeester en Vriend van hem, die met dankbare herinnering een bloemenkrans op Uw laatste rustplaats neerlegde!

LIJST DER GESCHRIFTEN
van Prof. Dr. G. K. NIEMANN.

- -

Afzonderlijke werken:

Bloemlezing uit Maleische geschriften 2 Stukken 1870—1871, 1872—1878, 1878—1892, 4e druk 1e stuk 1892.

H. C. Millies. Recherches sur les monnaies des indigènes de l'Archipel indien et de la péninsule malaie. Ouvrage posthume, publié par G. K. Niemann. La Haye, Nijhoff 1871.

Geschiedenis van Tanette. Boegineesche tekst met aanteekeningen 1883.

Inleiding tot de kennis van den Islam, ook met betrekking tot den Indischen Archipel. 1861.

Bijdragen:

a. *In de Mededeelingen van wege het Nederl. Zend. Genootschap.*

Zending, Islam, Nederland VI, 1.

Iets over de wereldtentoonstelling van 1867. XII, 72.

Gedachten over evangelisatie in Nederl. Indië. XV, 11.

Het maandblad voor de Minahassa in 1870. XV, 153; in 1871. XVII, 32.

De kabesarau in de Minahassa. XV, 200.

Varia. XVI, 41.

Boekaankondiging: Allgemeiner Missionsatlas von Dr. R. Grundemann. XVI, 223.

Ontdekkingstochten op Nieuw-Guinea. XVII, 165.

Het Koloniaal museum der Ned. Maatschappij tot bevordering van nijverheid, te Haarlem. XVII.

Hoe men buitenslands onzen arbeid ignoreert. XVII, 224.

Alfoersche vertelsels en raadsels. XXX, 291.

Nog iets over het eiland Rotti of Rote. XXXIV, 43.

b. *In de „Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië. Uitgegeven door het Kon. Instit. voor de T., L. en V.kunde van Ned.-Indië.*

Mededeelingen over Makassaarsche taal- en letterkunde 2, VI, 58—88.

Overzigt der taal- en letterkunde van Ned. O.-Indië. 3, I, 113—416.

Mededeelingen omtrent de letterkunde der Bataks. 3, I, 245—303.

Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van Noord-Oost Celebes. 3, IV, 205—251, 400—445, 3, V, 69—120.

Over het geloof aan gelukkige en ongelukkige tijden bij verschillende volken van Ned. Indië. 3, V, 133—141.

De Maleische handschriften in het Britsch-Museum. 3, VI, 96—101.

Mededeelingen omtrent de Linguistiek van Ned. Indië. 3, VI, 124—126.

(Bespreking van) K. Semper's „Die Palan Insaln im Stillen Ocean". Leipzig 1873. 3, VII, 375—376.

(Bespreking van) Garcin de Tassy's „La langue et la littérature Hindoustanies en 1872". Parijs 1873. 3, VII, 377—381.

(Bespreking van) deel XXXVI der Verhandelingen v. h. Batav. Genootschap. Batavia 1872. 3, VII, 381—385.

Een nieuw tijdschrift vóor den Indischen Archipel [naml. het „Journal of the Straits Banch R. A. S.] 4, III, 232—235.

Mengelingen [naml. over Djaja Langkara, Infixen in het Makassaarsch, Dewi Sri, en Doode Vogels]. 4, III, 236—240.

Bibliographische bijdragen [naml. over „The Antanarivo Annual and Madagascar magazine, ed. J. Sibree Jr." en over „Een Boegineesch Handschrift."] 4, V, 328—331.

De Latowa. 4, VIII, 198—228.

De Boegineezen en Makassaren. Linguistische en ethnologische studiën. I, 5, IV, 74—88, II, Ibid., 266—286.

Bijdragen tot de kennis der verhouding van het Tjam tot de talen van Indonesië. 3, VI, 27—44.

Bibliographische bijdragen (naml. over het Bahnar, het Tjam, het Silong'sch en het Boegineesch). 5, VI, 339—346.

Ethnographische mededeelingen omtrent de Tjam's en eenige andere volkstammen van Achter-Indië. 6, I, 329—353.

Voorts: Verhaal eener pelgrimsreize van Singapoera naar Mekah, in 1854, vertaald door H. A. Klinkert. 3, II, 304—408. Met aanteekeningen van G. K. Niemann; ibid. 409—410.

Rottineesche spraakkunst van J. Fanggidaej, omgewerkt door G. K. Niemann. 5, VII, 554—571.

Mededeelingen omtrent de Alfoersche taal van Noord-Oost Celebes. II. Spreekwoorden en eigenaardige spreekwijzen in het Toumbulusch, medegedeeld door G. K. Niemann. 3, V, 195—209.

DE TOETOER MONJÈH OP LOMBOK,

DOOR

J. C. VAN EERDE.

Onder de vele lontargeschriften van belietristischen aard, die op Lombok voorkomen, is er geen, waarvan de inhoud zoo populair is, als de *Toetoer Monjèh* d. i. *Het verhaal van den aap.*

Dit verhaal is van waarde, omdat het een product is van het eiland zelf, niet ingevoerd van elders, maar geschreven door een Sassak voor Sassaks; het is, voor zoover na te gaan, niet een in Sassaksch gewaad gestoken uitheemsche roman, maar oorspronkelijk, al blijkt ook uit den inhoud, dat de auteur bekend is geweest met andere, van elders geimporteerde romanhelden en heldinnen, o. a. Pandji, Tjilînaja enz. Dit verhaal is in eenvoudig en zuiver Sassaksch gesteld en kan m. i. voor hen die beginnen deze taal te bestudeeren van veel nut zijn, omdat Balineesche en Kawiwoorden daarin weinig voorkomen. Alleen spreken vreemdelingen, die met hun schip aankomen in het land, waar deze roman speelt, Maleisch, zoodat deze uitheemsche kooplieden en zeevaarders volmaakt in hun rol blijven. Ook in den titel heeft men het woord Monjèh gebruikt voor aap, dat doet denken aan het Maleische monjèt, ofschoon in de op Lombok inheemsche talen dat woord niet gebruikelijk is. (Sas-godèg. Bal. bodjog).

De auteur is Djĕro Michram, Desahoofd van Pantjor (Oost-Lombok) later een zeer vroom man geworden, die zich schaamde ooit de schoone letteren te hebben beoefend en zich te hebben ingespannen, om zijne landgenooten te vermaken door de lezing van zijn verhaal. Zooals bekend, bloeide aan het hof der Lomboksche vorsten de beoefening van theologie, wijsbegeerte en litteratuur meer dan elders aan de Balische hoven en hield de vorst er een zeer uitgebreide verzameling lontargeschriften, over onderwerpen van allerlei aard handelende, op na. Voor zoover bekend waren deze schrifturen, met uitzondering van de Lombocksche wetten en verordeningen alle van uitheemschen oorsprong en voornamelijk via Bali ingevoerd, soms ook uit andere deelen van den Archipel.

Met de Toetoer Monjeh is zulks niet het geval; onder de Sassaks was die het eerst in zwang en kwam eerst in het laatste decennium ook naar de westkust over, waar zij zich bij de Balische gemeente een plaats wist te veroveren. Ernstige hoofden en priesters beschouwen een dergelijken roman, als dienende alleen tot vermaak, met minachting; doch de kleine man denkt daar anders over en naast de verhalen van Rĕngganis (Amir Hamzah) de den Toetoer Lawé (Rangga Lawé) bekleedt de Toetoer Monjèh thans een zeer voorname of de voornaamste plaats.

De dansmeisjes ontleenen er hare pantoens aan, de mannen zingen de strofen, als ze des nachts de wacht houden bij het rijstgewas, de meisjes neuriën de liedjes onder het weven en des avonds bekostigt menig eenvoudig Sassak eenen voorlezer, om het reciet van dezen roman te genieten. De geschiedenis van prins Witarasari, die, als een aap vermomd, om zijne schoone prinses werft, is uiterst populair. Deze prinses, door hare zusters geminacht en mishandeld, wordt door bovennatuurlijke machten in de gelegenheid gesteld, een feest ten paleize bij te wonen en huwt tot ergernis van hare zusters eindelijk den schoonen prins. Zij herinnert aan de Asschepoester der Europeesche verhalen.

Wanneer mijne veronderstelling juist is, dat Djĕro Michram deze Asschepoesterfiguur niet aan een letterkundig product van elders heeft kunnen ontleenen, dan is hier in zake de Asschepoesterroman een merkwaardig bewijs geleverd voor de juistheid van de uitspraak van Prof. H. J. Polak in de Gids van Oct. 1903 naar aanleiding van fabels:

„Men handelt verkeerd door naar den oorsprong der fabels met min of meer didactische strekking langs ethnografischen weg te zoeken. Ik acht haar bij vele, misschien bij alle cultuurvolken *autochthoon*, een product van eigen bodem ..... Hetgeen niet verhindert, dat in veel later tijden, tijden van druk internationaal verkeer, toen het genre allerwegen vasten vorm verkregen had, over en weer ontleeningen plaats gehad kunnen hebben." (Over Grieksche en Indische fabels bl. 58). En dat de auteur van de Toetoer Monjeh oorspronkelijk werk geleverd heeft, is des te waarschijnlijker, omdat met letterkunde zeer bekende inlandsche hoofden mij verklaarden, ook op Bali nimmer van een verhaal, als door de Toetoer Monjeh geleverd, te hebben gehoord.

Wel wordt door Dr Snouck Hurgronje van een dergelijk apenverhaal melding gemaakt in zijn werk De Atjehers Dl. II.bl. 151,

doch dat overigens Asschepoester daarin een rol speelt, blijkt niet.

De auteur heeft zijn eigene omgeving gedacht als het land, waar de roman speelt, de bijzonderheden zijn gelocaliseerd op de Oostkust van Lombok, die men daarin herkent en de ligging van de Oostelijke poeri komt vrij wel overeen met die van het huis van Djĕro Michram. Ook overigens spreken en handelen de personen in de roman geheel als Lombokkers en ook als zoodanig heeft dit letterkundig product waarde.

Men waant zich op de Oostkust, als daar een prauw van den overwal aankomt met vreemde handelaren, die zich bij de inlandsche hoofden aanmelden enz.

Hieronder moge een zeer verkorte inhoudsopgave volgen van dezen roman, naar het exemplaar, dat zich in het Rotterdamsche museum „Prins Hendrik" bevindt onder n° 6971, gevolgd door de transcriptie met Latijnsche karakters, zooals die door een Wésija op Lombok is gemaakt.

Inhoud van den Toetoer Monjèh.

Metrum: Sinom.

De auteur brengt den lezer zijn' groete en zegt, dat dit verhaal uit tijdverdrijf is opgesteld, „daar de rijst nog niet gaar is," en dat het tot vermaak moge dienen. Hij tracht geleerde menschen na te bootsen en vraagt vergeving voor zijn slechte voordracht, de ontbrekende woorden, de letters „Kippekrabbels" en de taalverwarring, want het is Sassaksch, Balineesch en Javaansch door elkaar. Hij verhaalt nu van drie broeders, alle vorsten over rijken, die door de zee van elkaar gescheiden zijn.

1°. De vorst van Lajàng Sari had twee zonen: de oudste Kitap Moentjar uit een bijwijf, de jongste Witarasari uit een voorname moeder.

2°. De vorst van Indra sekar had een zoon Djajeng sekar en eene dochter Dinda Mas Windoe Sari.

3°. De vorst van Indra Pandita had 9 dochters, waarvan hij acht zeer beminde, doch de jongste, de schoonste, werd niet door haar ouders bemind. Zij heette Dinda Mas Widaradin en wordt als zeer bekoorlijk beschreven. Zij had echter een ellendig lot, ging slecht gekleed, want hare ouders en zusters gaven niets om haar; dikwijls wenschte zij dood te zijn. Nooit

gaven hare ouders haar iets, want hare zusters kregen alles en zij weende nacht en dag. Slechts haar dienstmaagd was met haar lot begaan en weende met haar en haar klaagde zij haar verdriet: „men zou niet zeggen, dat ik ėene prinses ben, want ik heb slechts één kleedje, dat ik nacht en dag moet gebruiken, wat moet ik doen?"

Metrum: Maskoemanbang.

De baboe gaf haar eigen kleed en nam zelf het gescheurde van de prinses; slendang, buikband, die had zij niet; die sarong diende haar des nachts als deken. De baboe weeklaagde bij het zien der ellende van de prinses.

Volgen acht zeer dichterlijke pantoens over het ellendig lot van die Koningsdochter.

Metrum: Asmarandada.

De prinses vraagt aan de baboe 25 kepengs, om papier te koopen. Deze weet een weinig geld te krijgen, want zelf had zij het ook niet en koopt op de pasar twee velletjes papier. De prinses teekende met inkt zich zelf uit met het gescheurde kleedje aan, ook haar hutje met de vergane stijlen stond er bij geteekend. Zij schreef haar naam en woonplaats aan den kant en de namen van haar familie, die haar zoo slecht behandelde. De baboe schreide, toen zij de prent zag.

Metrum: Maskoemambang.

De prinses zeide: „dit blijft ter herinnering, als ik morgen wellicht dood ga, aan mij, de prinses, van wie niemand hield, die geen voedsel kreeg. Ware ik maar niet in dit paleis geboren, waar ik zoo'n ellendig lot heb, ware ik maar in een dorp geboren, dan kon ik gaan waar ik wilde, om voedsel te zoeken." De baboe wil haar troosten, de vrouwen klagen hare ellende in 7 pantoens.

Terwijl de prinses de teekening oprolde, stak de Westewind op en voerde het papier mee, hoog in de lucht over de zee naar Indrakila, zoo heette het lustverblijf van Raden Mas Witara Sari, den prins van Lajang Sari.

Metrum: Dangdang goela manis.

Deze prins nam juist een bad met zijn' broeder, prins Kitapmoentjar. Bij de pantjoran zag hij de prent liggen en toen hij daarop de prinses zag afgebeeld, viel hij in onmacht. Zijn broeder schrikte hevig. Hij dacht, dat de onmachtige zou sterven, omdat hij geweldig zweette. De volgelingen trokken

reeds hunne krissen, om elkaar te dooden, ten einde hunnen Heer in den dood te volgen. Doch prins Kitapmoentjar weet hen tot bedaren te brengen en zegt, dat hij allen wel zal doorsteken, als zijn broeder werkelijk mocht overlijden. Men bracht den onmachtige weer bij door massage, blazen, hem oprichten enz. Hij vertelde nu van de prent en toen Kitapmoentjar de afbeelding zag, weende hij ook en rolde snel het papier weer op. De broeders beraadslaagden er over, hoe dit portret van de prinses daar zou zijn gekomen. "Dat moet wel een djin gedaan hebben, want een mensch zou dat niet kunnen doen: een traject van verscheiden maanden zeilen."

Metrum : Maskoemambang.

De prins Witarasari uit nu zijn liefde voor het schoone meisje in 11 zeer schoone en dichterlijke verzen.

Hij doet een gelofte, haar te zoeken en, mocht hij haar vinden, dan zal hij een wajang vertooning geven. "Als ik U niet levend aantref, moge Allah dan mijn leven verkorten, doch, indien gij nu nog leeft, moge Allah dan mijn leven verlengen, opdat ik U vinde."

Metrum : Pangkoer.

De broeders overleggen, hoe een schip te maken als "Singambara" ("Wolkenleeuw") met vleugels, ooren, oogen. Prins Kitapmoentjar, die met bovenaardsche macht bedeeld is, maakt een gouden schip met edelgesteenten bezet. Het maakte den indruk van een vliegenden leeuw, ieder die het zag, werd angstig. Het had drie masten en een vlag van zijde met de kleuren: wit, rood, zwart met goud omzoomd. Die vlag heette "vlag van de kompeni." De zeilen waren van Engelsch maaksel, dik en toch fijn. Er waren 18 "klasina" (wellicht wordt bedoeld 1e klas bootslieden of stuurlieden) op, die er uitzagen als koningszonen, met broeken en buizen aan. Ter zijde hingen drie witgeverfde sloepen en nog een sloep, genaamd "tongkang" bestemd voor den prins, geheel bont geschildert met wit, rood, zwart en geel, ten teeken, dat deze sloep voor een vorst bestemd was. Het bootje liep zoo snel als een pijl en het zag er uit als een gevleugelde kleine leeuw. Het geheele land liep uit om dat schip te zien: het was zoo'n toeloop, dat sommigen hunne kinderen kwijt raakten. Bij deze gelegenheid veranderde Kitapmoentjar van naam en noemde zich voortaan Kitapsĕkar.

Metrum: Dangdang.

Het schip wordt van leeftocht en kleeren voorzien en vele heerendienstplichtigen worden gelast, mede te gaan. Deze waren daarover zoo verheugd, dat zij reeds een dag te vroeg op het schip kwamen, doch de Radens verbleven den laatsten nacht in de poeri. Vele zijden gewaden nam men mee als geschenken voor de overzeesche verwanten. Acht kisten met kleedjes en een met bijzonder schoone gewaden voor de ongelukkige prinses. De prinsen nemen afscheid van hunnen vader en Witarasari bestijgt het schip en gaat in de „Kamar" Kitapsekar slaat met een rotanstok op den grond en er ontstaat op de pasar voor de poeri te Lajangsari, waar het schip was gebouwd, een groote plas, waaruit het door een verbindingskanaal in de groote zee vaart.

Metrum: Sinom.

Als een vliegende leeuw verdween het schip: een dag later stond het volk nog aan het strand. Als men de reis zou beschrijven, die maanden duurde, zoude de hand pijn gaan doen (van het vasthouden van het schrijfmes) en zouden de lendenen stijf worden. Eindelijk kwam men op de ree aan en daar stond het aan den wal vol van menschen, die den vreeselijken leeuw zagen komen. Ook de hoofden stonden eerst te kijken, maar allen liepen uit angst hard weg.

Een sloep werd gestreken, waarin Kitapsekar naar den wal ging, om de menschen gerust te stellen. Toen men daar zag, dat er een mensch in zat, bleef men staan. Kitapsekar stapte aan wal en vroeg aan zekeren Lo Loekap: „Wie is hier havenmeester (bandar) en noetaris?" Lo Loekap liep naar het hoofd van de havenplaats (Pěpatih Djaja Samoedra) en zeide, dat geen zeemonster, maar een handelsschip was aangekomen en dat de gezagvoerder reeds geland was. De Pěpatih kleedde zich netjes aan en ging naar het strand, waar hij den kapitein zag. Beiden groetten elkaar en gingen daar zitten, doch zeidden eerst niets.

Nu volgt een zeer aardig, naar het leven gegrepen gesprek in 't Maleisch tusschen kapitein en havenautoriteit.

„Ik ben een vreemdeling (djawa), duid het mij dus niet ten kwade, zoo ik mocht handelen in strijd met Uwe zeden, die ik niet ken."

De Pěpatih antwoordde: „baik Kaptèn, apa djoega 'ndak

di bilang, bolehlah Kaptèn membilang" (goed, kapitein, zeg maar wat gij wilt.)

Volgt een gesprek in 't Maleisch, waarbij men kennis maakt en de kapitein de menschen gerust stelt omtrent zijn schip en den vorst laat uitnoodigen, om het vaartuig en zijne handelswaren te komen zien.

Metrum : Pangkoer.

De kapitein vraagt (in 't Maleisch) vergunning, een "maligé" aan het strand te mogen oprichten, om den vorst te kunnen ontvangen, zoo deze daarheen komt. Hij maakt zich bekend als te zijn Penghoeloe Djamal van Samarkaton, gelegen in Zuid-Java. De Pĕpatih stijgt te paard en rijdt naar de poeri, om z'n opwachting bij den vorst te maken. Hij brengt daar rapport uit, wat uitvoerig wordt beschreven.

De vorst laat zijne dochters komen aan wie hij vertelt, wat de Pĕpatih heeft medegedeeld omtrent het schip en den Kapitein. Hij gelast den Pĕpatih terug te keeren en den Kapitein te zeggen, op den volgenden dag zijn koopwaren op het strand uit te stallen, daar hij met zijne vrouwen en dochters inkoopen wil doen en het schip wil zien.

Metrum : Doerma.

Raden Kitapsekar vertelt een en ander aan zijnen broeder en men komt overeen, den volgenden dag 11 stoelen gereed te zetten aan het strand, twee voor het vortsenpaar en 9 voor de prinsessen. "Blijft er één ledig, dan is er een ongelukkige achtergebleven." Men richt een tent op aan het strand, vol lofwerk en gele zijde en schoone kleeden. In de poeri maakt men zich gereed naar het strand te gaan. De vorst gelast zijn oudste dochter ook aan Winangsija (zoo noemt men de ongelukkige prinses voortaan) te vragen, of zij mee wil gaan. De oudste prinses draagt dit weder op aan hare zuster Dinda Gondawangi en deze weer aan eene kleine bediende, die Winangsija weenende vindt.

Metrum : Sinom.

De prinses zat daar zeer bedroefd, van alles verstoken. Daar kwam het meisje, dat de boodschap overbracht. De prinses zweeg maar altijd door en het meisje, dat ziende, ging schreiende heen, zonder te groeten. Zij berichtte, dat de prinses ziek was en niet mee kon gaan.

De zusters zouden nu met veel geld naar het strand gaan, terwijl Winangsija ellendig en bedroefd achterbleef.

Metrum: Maskoemambang.

Zij zeide aan haar baboe: „ik kan immers niet mee gaan, want voor mij is er geen draagstoel en al was die er, voor mij zonder slendang en buikband zou het toch niet staan, daarop plaats te nemen. Ik bezit bovendien geen kepeng, om iets te koopen, terwijl zij zooveel hebben; dat nu maakt mij zoo bedroefd.” Zij gelastte de baboe, om te gaan met 13 kepengs, om iets te kóopen, al was het een aap of een vogeltje.

In pantoens troost de baboe hare meesteres.

Metrum: Pangkoer.

Een groote stoet, met muziek voorop en de vorstelijke familie op draagstoelen, komt de poeri uit. Ieder loopt mee en Dinda Winangsija blijft alleen achter, weenende op haar legerstede. De baboe loopt achter in den stoet mede. Vóór de tent aan het strand stonden de stoelen op een rij en in de verte kondigen de trommels de komst van den optocht aan. Raden Witarasari werd gewaarschuwd en zag met een verrekijker van af het schip naar het strand, waar hij den geheelen stoet zag aankomen.

Metrum: Doerma.

Hij laat servies naar den wal brengen, om het gebak en andere lekkernijen op aan te bieden; ook zendt hij 30 bedienden met van edelsteenen voorziene ringen aan de vingers, allen uniform gekleed, zoo schoon, „als waren het geen menschen, doch poetri djim”. Kitapsekar laat de stoelen zoo op een rij plaatsen, dat zijn broeder alles duidelijk kan zien door den kijker.

De vorst met zijn gevolg was verbluft bij het zien van de tent en het schip.

Metrum: Sinom.

Penghoeloe Djamal verzoekt de vorstelijke familie op de stoelen plaats te nemen; 15 saluutschoten worden uit een geweer gelost. Raden Witarasari zag door den kijker en vergeleek het portret met de aanwezigen, doch geen der prinsessen geleek daarop. Hij dacht toen aan de ongelukkige prinses, die hij vermoedde, thans alleen op hare legerstede, zeer bedroefd, te zijn achtergebleven en hij weende. Intusschen werd de vorstelijke familie onthaald op allerlei lekkers: arak, brandi, samping (Champagne), anggoer, santeroep, limonade, anggoermasem (Rijnwijn), anggoermanis (likeur), koffie en prachtig

gebak. Na allerlei plichtsplegingen eet men van de uitheemsche koek, die allen verstomd doet zijn, want al de spijzen zijn met witte suiker bestrooid. De adel en de waardigheidsbekleeders stonden verbaasd over al die weelde. „De kopjes werden met zijden doeken schoon gemaakt.” Na de vorstenfamilie kregen ook de volgelingen te eten. Daarna gaat men in de tent al de schoone handelswaren zien, elk der vrouwen kocht voor eenige honderden guldens. Penghoeloe Djamal gaf aan ieder nog een geschenk.

Daar kwam ook de oude baboe, doch zij was geheel de kluts kwijt, want zij kon niet met den kapitein spreken, zij toch verstond geen der talen: boegis, melajoe, tjina, arab, olanda. Hoe zou zij dus iets koopen? Bij al die pracht was niets, dat 13 kepengs (± 2 ct.) kostte en toch wilde zij iets medenemen voor hare prinses. Toen ging zij naar den kapitein en vroeg, of hij ook iets verkocht, dat 25 kepengs of 13 kepengs kostte. Deze zeide: „wel zeker, ik heb ook goedkoope waren, b.v. naainaalden.” En toen vertelde de oude meid aan den kapitein van hare prinses, die in ellende alleen was thuis gebleven, die verwaarloosd werd door hare geheele familie en die haar opgedragen had voor deze weinige kepengs iets te koopen, al was het een aap of een vogeltje. De kapitein zeide: „er is een aap op het schip, geef mij het geld maar.” Kitapsekar ging vluks naar het schip en vertelde zijnen broeder, dat alles waar was, zooals bij het portret stond geschreven en dat de ongelukkige prinses 13 kepengs zond; op het gezicht van dat geld schreide Witarasari. Men besluit, dat deze zich in een aap zal veranderen, wat geschiedde door het aantrekken van een tooverjas. Kitapsekar bracht de aap aan de baboe en zeide, dat dit een zeer slimme aap was, verstandig als een mensch, die men goed moest oppassen en waarvan de prinses zeker wel zou gaan houden. Hij heette „Lo Monjèh” (lett. Jan aap). De baboe nam den aap op den arm en liep achter den stoet aan, want niemand wilde naast haar loopen, zoo met een aap.

Metrum: Asmarandana.

De prinses lag op haar legerstede te schreien; de baboe deed haar opstaan en liet haar den aap zien, die in den voorgalerij zat. Lo Monjèh sprak: „prinses, heb geen verdriet meer, schik U in Uw lot, want, als gij aan Uwe droefheid

toegeeft, breekt Uw hart.〃 De prinses schrok er van, dat de aap sprak als een mensch. Zij vroeg: 〃Hoe kan jij zoo praten, was je wellicht vroeger een mensch en werd je vervloekt, of wat is er met je gebeurd?〃 De aap zeide, dat hij een gewone aap is, alleen kan hij praten. De geheele poeri hoorde van den pratenden aap en de zusters wilden hem hebben. De oudste Dinda Wingit stuurde iemand, om den aap te halen, doch Dinda Winangsija liet antwoorden: 〃het eenige wat ik bezit, is een aap van 13 kepengs, dien wil ik niet afstaan.〃 De zusters werden toen boos en klaagden haar aan bij den vorst, dien ze wisten te bewegen om te gelasten, dat Winangsija zou moeten verhuizen naar een verafgelegen tuin (taman). De vader zei: 〃probeer het eerst nog eens met goede woorden, luistert zij daarnaar niet, laat zij dan heengaan, waarheen dan ook.〃 Dinda Wingit zeide: 〃wij hebben het al geprobeerd met goede woorden, doch zij weigert.〃 Haar werd toen gelast op den volgenden dag de poeri te verlaten. De aap ondertusschen zong allerlei liedjes en diende de boodschappers aan, die het verbanningsbevel kwamen brengen. Zij schreide met haar dienstmaagd. De aap, dien zij niet wilde afstaan, werd de oorzaak van hare verbanning.

Metrum: Sinom.

De aap troostte haar, zeggende, dat het onheil door Allah was gezonden. 〃Ga maar slapen, ik zal wel bij U blijven en U wat voorzingen.〃 (Volgen 3 pantoens vol troost.) De prinses dankte hem daarvoor en zei: 〃zoo lang gij hier zijt, vermindert mijn verdriet al, laten wij immer samenblijven.〃

. Toen de prinses sliep, beschouwde de aap haar eens goed en zag, dat zij geheel op het portret geleek. Zijne gedachten werden hem de baas en hij betastte hare borsten. De prinses schrok wakker en vroeg: 〃wat voer je uit, ik wil slapen en je doet mij schrikken.〃 〃Ik sliep en droomde, dat ik met de bloemknoppen van een boom speelde en zoo vergreep ik mij aan U,〃 zeide de aap. Zij vergaf hem en toen gingen zij slapen, met een kussen tusschen beide.

Den volgenden morgen moest zij de poeri verlaten en 7 oude mannen werden haar medegegeven als arbeiders.

Metrum: Maskoemambang.

Zij leende een slendang van de baboe ter bedekking van haar hoofd en weenende nam zij afscheid van haar hutje (in

pantoens), zeggende, dat zij nimmer weder zou keeren op deze plaats des onheils. De aap troostte haar en het poeripersoneel weende, want allen hielden veel van haar en zouden wel allen willen medegaan met de onschuldig verbannene. Onderweg zond zij de baboe terug, om hare groeten aan ouders en zusters over te brengen.

Metrum : Dangdang.

De baboe maakte hare opwachting bij het vorstenpaar en bracht de groeten over. De vorst beval, dat de prinses in leven en dood in dien afgelegen tuin moest verblijven. Onderweg bleef ieder verbaasd staan bij het zien van die schoone prinses, „als de volle maan” zoo schoon. Zij weende den geheelen weg langs, haar slendang was doorweekt van tranen.

Metrum : Maskoemambang.

De aap troost haar met gedichtjes en betuigt zijne trouw, „al ging zij ook tot aan Mekkah”.

Metrum : Dangdang.

De aap zegt : „Uwe oogen zijn gezwollen, zij zullen breken. Zooals het vleesch van twee karbouwen, goed gekookt en bereid, geheel bederft, als er een klein beetje bedorven trasi bij gedaan wordt.” Hij troostte haar. Zij kwamen bij het huisje aan, waar zij moest verblijven. Men veegde het aan en maakte het met primitieve materialen wat op orde ; ook het verblijf voor de oude mannen. De aap maakt grappen, zegt tot de oude vrouw „ga hier eens onder den pisangstruik zitten, dan zal ik die oude heeren voor je laten dansen”. Toen werd de baboe boos op den aap en dreigt hem te zullen slaan. Toen zong de aap een liedje en krabde zich.

Metrum : Maskoemambang.

Pantoens, waarin de aap de oude meid weer tot bedaren tracht te brengen. Des avonds maakte men vuur, kookte en at. De aap plaagt de oude vrouw : „jij moet langzamer eten, anders krijg je buikpijn.” Hij weet de menschen vroolijk te stemmen door zijn plagende liedjes op de oude vrouw : „ik zal met je trouwen.”

Metrum : Dangdang.

De baboe scheldt de aap uit voor „boschluis,” „die nooit met een meisje zal trouwen.” Doch deze zegt: „dat is Allah's macht en daarover heb jij niets te zeggen.”

Metrum: Maskoemambang,

De aap zingt de prinses in slaap, bezingt hare borsten, hals, het genot bij haar te slapen, zijne liefde. Terwijl zij slaapt, zoent hij haar op wangen en lippen; zij slaapt vast door de vermoeidheid van den tocht. De aap zat naast haar, betastte haar en beschouwde de schoone slaapster, hij besluit echter, om nog niet van gedaante te verwisselen, doch eerst later, als de prinses in betere levensomstandigheden verkeert.

Metrum: Sinom.

Hare borsten geleken „moestika's", zij had schoone, gele wangen, lange wimpers, dunne, fijne lippen. De aap beschouwde haar: „geen ander was schooner op deze aarde." Zijne gedachten werden hem de baas en hij zoende haar: Toen schrok zij wakker, doch de aap deed net, of hij sliep. Zij stootte hem met den voet aan, waarop hij deed, alsof hij wakker schrikte. Hij vroeg: „Wat is er?" Zij verweet hem, dat hij net deed als een mensch. „Zijt gij misschien een mensch." Hij vraagt vergeving en zegt, dat, als zij hem niet vergeeft, hij maar liever weg zal gaan naar het schip. Zij gelast hem te blijven en te gaan slapen bij de oude baboe. Daar zat hij in zich zelf te spreken over zijn heer op het schip, die gezegd had, dat hij maar terug moest keeren, als het hem aan wal niet beviel en hij zou nu maar weggaan, omdat men hem zoo slecht behandelde.

De prinses hoorde dat en dacht dat de aap heen zou gaan. Zij riep; „als je het daar zoo slecht hebt, kom dan maar weer hier slapen." Nu beloofde de aap, niet weg te zullen loopen.

In de hoofdstad werd de vorst zeer ziek en de prinsessen doen een gelofte: als de Vorst weer geneest, zullen wij een feest geven en als dansmeisjes op het voorplein gaan dansen." De vorst herstelde en eene bediende werd naar dien tuin gezonden om Winangsija daarmee in kennis te stellen en aan te zeggen, dat zij ook mee moest doen aan de voorbereidselen voor het feest en ook met hare zuster moest dansen. De bediende trof haar aan, terwijl zij met den aap speelde.

Metrum: Asmarandana.

„Hoe kan ik meedansen? Ik ben veel te arm, mijn kleed is gescheurd en vuil," „zeg dat aan de prinsessen," De aap schold de meisjes, die uit de poeri waren gezonden, om de boodschap over te brengen. „Maak, dat jelui wegkomt, jelui stinkt als

een doode leguaan, het is niet uit te houden.″ Zij zeiden: ″jij bent een onbeschofte aap, jij zelf stinkt en zegt nu, dat een ander stinkt.″ De aap zei: ″doe eens wat spuw in je hand en sla er met de vingers op, degene in wiens richting het spat, die stinkt.″ De prinses zeide: ″luistert toch niet naar dien dollen aap.″

De zusters waren boos, dat Winangsija niet mee wilde doen aan het vervullen der gelofte; zij stuurden nog eens een boodschap; doch Winangsija laat weten, dnt zij geen passende kleederen bezit, om op het feest te komen,

Metrum: Pangkoer.

De zusters schelden haar voor; ″teef″ en geven haar de schuld dat de vorst ziek werd. Men besluit haar te verderven. Wil zij niet op het feest komen, of wel, is zij daar minder mooi gekleed dan hare zusters, dan zal zij gedood worden. Op den dag vóór het feest worden drie Goestis gezonden: Patih Gandala Sĕmita, Patih Matjān Koening en Patih Matjān Wilis: ″Haal haar hier!″ ″Wil zij niet, of is zij minder mooi gekleed dan wij, maak haar dan maar dood en begraaf haar onder een pisangstam.″ Zoo gelast de oudste zuster. Patih Gandala Sĕmita brengt de boodschap over. ″Hoe kan zij nu gelasten, dat ik mij netjes moet aankleeden. Ze weet toch wel, dat ik arm ben, laat zij mij dan kleeren leenen.″ Ze moet echter met eigen prachtige kleeren komen, anders wordt zij gedood. Zoo luidt het vonnis. Als gunst vraagt zij, dat haar doodvonnis bij den vijver mag worden voltrokken.

Metrum: Maskoemambang.

De prinses bereidt zich voor tot den dood. De baboe en de oude mannen weenen en nemen afscheid in roerende woorden, want de prinses zou doodgestoken worden, daar aan den vijverrand. De patih's trokken hunne krissen en gingen voor haar staan.

Metrum: Dangdang.

De aap was gaan baden en kwam thuis. Hij vond de hut ledig en toen ging hij overal zoeken en zag eindelijk, dat er krissen flikkerden. Toen vloog hij daarheen onder luid geschreeuw. De prinses sprak tot hare beulen: ″Wacht nog even, daar komt de aap; dien had ik vergeten.″ Deze verzocht de Goestis hunne krissen weer in de schede te steken. ″Wat heeft zij misdaan?″ De prinses zei tot den aap: ″als ik dood ben,

moet je terugkeeren naar je heer op Java en vraag, dat men daar voor mij bidt." "Maar wat hebt U dan toch misdreven?" Zij vertelt hem het vonnis en zegt, dat haar tot morgen tijd is gegeven, om fraai gekleed ten hove te komen en dat zij anders moet gedood worden. "Wacht dan nog eerst, als er morgen geen uitkomst is, stel U dan in handen van de beulen, om gedood te worden." Dat zal de prinses doen. "Patih's gaat eerst naar huis, ik zal trachten, morgen aanwezig te zijn." De Goesti's gaan heen en brengen verslag uit aan de oudste zuster, die gelast: "als Winangsija morgen niet zoo schoon gekleed is als wij, wordt ze morgen gedood."

Prinses Winangsija ging des avonds haar hutje binnen en de aap bleef buiten. De prinses riep hem, doch hij wilde niet komen. Raden Watarasari (de aap) deed allen in vasten slaap vallen.

Metrum: Sinom.

Toen trok hij zijn tooverjas uit en werd weer een mensch. Hij liep vlug naar het strand, waar men hem van af het schip zag staan. Hij werd dadelijk aan boord gehaald, waar hij aan zijnen broeder Kitapsekar vertelde, wat er met de ongelukkige prinses gebeuren zou. Eenige kisten met prachtige gewaden worden naar den wal gebracht en drie honderd menschen dragen die den prins achterna naar de hut in den tuin. In alle stilte worden de kisten daar neergezet en de dragers verdwijnen daarna weer naar boord. De prins trok zijn tooverjas weer aan en werd weer Lo Monjèh. Toen maakte hij de slapenden wakker en zeide: "ik heb vannacht gebeden om uitkomst voor U." Daar stonden bij de deur die kisten. "Wie heeft die hier gebracht?" "Zoo vergeldt Allah uw ongeluk." Lo Monjèh raadt de prinses aan, zich spoedig te baden en zich te kleeden. Vlug worden klappers geplukt, om heur haar met het vocht daarvan te wasschen, de prinses baadde zich en maakte toilet.

Dit alles wordt zeer uitvoerig beschreven.

De aap zat daarnaar te kijken en bezag de prinses van onder tot boven zeer aandachtig. Hij wordt daarover berispt, doch hij antwoordt: "het gaat daarmede, als met een nieuwe krisschede, telkens moet men er naar kijken en men draait en wendt die, om ze goed te kunnen bezien." De baboe beknort hem over zijne vele praatjes en hij zegt dan: "ik kijk

niet naar jou met je karbouwelippen en je gezicht als een pollepel.〃

Toen de prinses toilet gemaakt had, zag zij er betooverend uit als een hemelnimf, als een 〃bloem van het paleis,〃 er was geen schoonere op deze wereld, geen der prinsessen in de poeri was zoo schoon. Haar costuum wordt uitvoerig beschreven, schitterend van goud en edelsteenen. Toen zij zoo schoon uit de hut te voorschijn kwam, sprong Lo Monjèh op van schrik, want hij was geheel ontsteld, hij viel bijna in onmacht. Hij dankte Allah, dat hij de prinses van het portret had ontmoet.

Hij gaf haar daarna den raad, naar het paleis te gaan en daar mee te dansen, doch dan niet links en rechts blikken te werpen, want daar zou allerlei soort van volk naar haar kijken. 〃Uw raad zal ik opvolgen, want aan U heb ik mijn leven te danken. Uit dankbaarheid wil ik U op den arm dragen naar het feest.〃 Doch de aap wilde niet, hij zeide op de hut te zullen passen en liet de oude mannen als volgelingen met haar meegaan.

Metrum : Maskoemambang.

Daar gingen zij heen, de prinses, hare dienstmaagden, de zeven ouden mannen, waarvan één haar sirihdoos droeg en een ander, grootvader Tjoengklik, haar een roodzijden parasol boven het hoofd hield. Ieder, die men tegenkwam, bleef verbijsterd staan bij het aanschouwen van deze schitterend schoone prinses. Oud en jong, groot en klein liep uit, om haar te zien en volgde haar, door haren glans als medegesleurd. De een vroeg aan den ander: 〃wie is dat toch?〃 De ander antwoordde: 〃ik ken haar niet, maar die parasoldrager is een achterneef van me, hij heet Grootvader Tjoengklik en is een broer van Grootvader Tjoering: hij is tuinwachter.〃 〃Dan zal zij zeker de verbannen prinses zijn.〃 Zoo sprak men. 〃Zij ziet er uit als een hemelnimf, regelrecht nedergedaald op aarde. Zoo oud ik ben met mijn grijze haren, zoo een zag ik nimmer.〃 Er waren er, die in onmacht vielen, anderen verloren de spraak, doch men herkende de prinses niet. Ieder stond met opengespalkten mond, zooals een doode leguaan.

Metrum : Sinom.

Zij kwamen in de hoofdstad aan en er ontstond een ware volksoploop; in de verwarring tilden de ouders andermans kinderen op, om haar te kunnen aanschouwen. Het was een

gegons van stemmen als van een bijenzwerm; in het gedrang werden de meisjes bij de borsten gegrepen. Op het voorplein van het paleis zaten de acht prinsessen, ieder op een kussen, doch hare schoonheid verschilde met die van Dinda Widaradin als hemel en aarde.

Dansende met twee waaiers kwam zij nader, rechts noch links ziende, zooals de aap haar had gezegd. De muzikanten konden van ontroering niet meer spelen, zij weenden op het gezicht van het dansende meisje, dat passen maakte als een pauw, die zal gaan vliegen. Toen Dinda Widaradin ophield met dansen, ging zij ter zijde zitten bij hare volgelingen. De baboe nam een sirihpruim en mopperde erg over de acht zusters, die zich verbeten van woede. De oude mannen waren zoo vrolijk, dat ze met hunne stokjes rondhuppelden. De vorst liet van uit het paleis onderzoeken, waarom het zoo stil was op den voorhof, doch de zendelingen kwamen niet terug, om de oorzaak te berichten, want zij bleven daarbuiten, gekluisterd door de schoonheid van Dinda Widaradin. Toen ging de vorst zelf met groot gevolg naar den voorhof en zag daar de schoonheid van zijne verbannen dochter, als een prinses uit den hemel, waar ieder wel dol op moest worden.

Metrum: Maskoemambang.

De aap in den tuin veranderde zich in een mensch, maakte toilet, kleedde zich prachtig aan en ging naar de hoofdplaats.

Metrum: Sinom.

De vorst zag een schijnsel aan den hemel en liet onderzoeken, van waar dat kwam. De zendeling vond den prins aan den weg zitten, uitrustende, en verzocht hem namens den vorst de stad binnen te gaan. De prins kwam op den voorhof, waar de vorst hem ontving en onthaalde; hij zeide echter, niet te willen eten, daar hij een bovennatuurlijk wezen was, Siloeman Mertadi geheeten, dat in de steppen leeft. Hij was zulk een prachtige verschijning, dat alle acht prinsessen het paleis binnengingen, toen zij hem zagen, allen dol verliefd, doch hij verdween weer naar den tuin, waar hij zich in aap veranderde. De prinses kwam daar terug en riep den aap, die informeerde naar hare wederwaardigheden en zij vertelde toen zijn raad te hebben opgevolgd en rechts noch links blikken geworpen te hebben. Zij had dan ook slechts van hooren zeggen, dat er een jongeling op het feest was geweest, zoo schoon als

Pandji. De baboe deelt nadere bijzonderheden mede, waarna zij door den aap wordt geplaagd.

Den volgenden dag, toen de prinses weer met haar gevolg naar het feest ging, veranderde de aap zich weder in een prins en verscheen ook ten hove. De acht prinsessen gingen vlug weer het paleis binnen en vielen in onmacht op haar bed neder; zij weenden in de kussens, want zij waren dol op den prins.

Metrum: Maskoemambang.

Dinda Widaradin (= Winangsija) kwam in den tuin terug en vond den aap niet, waar men hem ook zocht. Zij uit in pantoens het leed over zijn verlies. De hut binnengaande, vond zij de tooverjas en wikkelde die in eene mat, want men dacht, dat deze het lijk van den aap was. Later bemerkte men, toen men dit lijk wilde begraven, dat het een ledige huid was, die niet stonk.

Metrum: Sinom.

Daarna verborg de prinses de tooverjas.

De prins zat zoo druk met den vorst te praten, dat hij niet bemerkte, dat het voorplein ledig was geworden. Hij keerde terug naar den tuin en wist niet, hoe zijn apenkostuum machtig te worden. De oude mannen zagen een schijnsel aan den hemel, net als dat van een schoonen jongeling in de hoofdstad. Bij de prinses gekomen, vroeg hij naar zijn jas, doch zij zeide daar niets van te weten. Toen maakte hij zich bekend als den prins van Lajangsekar, die haar portret had gevonden en haar was gaan opsporen. Hij vertelde nu van zijn schip en van zijnen broeder. Hij noemde haar zijne jongere zuster (d. i. nichtje of ook bruid) en zij weende van geluk.

Metrum: Maskoemambang.

Hij wilde haar verlaten om zijnen broeder te halen.

Metrum: Dangdang.

„Verlaat mij niet te lang, want dan wordt het duister in mijn leven.” Hij ging naar 't strand, waar hij zich in een boot naar 't schip liet roeien en in de „Kamar” alles aan zijn broeder vertelde.

Metrum: Pangkoer.

Zij gingen te zamen naar den tuin van zijne verloofde. Daar zitten de oudjes te redeneeren over het heil, dat nu voor hun meesteres zal zijn weggelegd en maken woord-

spelingen op het huwelijk van de maagd, die hier niet nader medegedeeld zullen worden.

De broeders kwamen daar aan en Kitapmoentjar weende, toen hij dat primitieve verblijf zag. De prinses stond de toover-jas af en toen men deze verbrandde, ontstond daar een prachtig paleis met poorten, pleinen, gebouwen en Kitapmoentjar noodigde het jonge paar uit, daar binnen te gaan en het slaapvertrek te betreden. Het volk krijgt vergunning tot het houden van hanengevechten en maakte allerlei toespellingen op het huwelijk, die men niet zal vertalen, doch voor inlandsche lezers veel bekoring hebben.

Metrum : Sinom.

De jonggehuwden in het slaapvertrek, zij voeren een discours overvloeiende de beleefdheidsbetuigingen en complimentjes. Zij valt in onmacht.

Metrum : Maskoemanbang.

De prins zingt zeer verliefde pantoens bij het flauwgevallen meisje.

Metrum : Sinom.

Zij komt tot zich zelve en samen voeren ze weer een discours en gaan slapen in elkanders armen.

De arbeiders in den tuin maken allerlei toespelingen op het huwelijk den volgenden morgen. Het paar ontwaakt en Kitap-moentjar slaat met zijn stok op den grond, een gouden leeuw verrijst, die zal dienen om het bruidspaar te dragen naar de hoofdstad. Zij rijden daarop naar het paleis en de prins stelt den voorgewenden Siloeman voor als den prins van Lajangsekar. De vorst schrikt bij het zien van zijn neef.

Metrum : Pangkoer.

„Waarom, „Raden Pandji”, hebt gij U voorgedaan als het bovennatuurlijk wezen Siloeman?” Hij vraagt vergeving en deelt mede, hoe zijn broeder zich als scheepskapitein heeft voorgedaan. De bruiloft zal worden gevierd : meer dan 100 geestelijken werden ontboden, een groot feest zal worden gevierd. Gelden en kleederen worden onder het volk uitgedeeld; de geestelijkheid wordt goed bedacht. De prins laat een kist met gewaden halen en deelt ook prachtige geschenken uit, vooral de geestelijken worden rijkelijk voorzien. Daarna keerde het jonge paar naar het eigen paleis in den tuin terug.

Metrum : Sinom.

Op Donderdag den 7^{den} van die maand zal het huwelijk gesloten worden. Al de prinsessen weeklagen, dat de prins haar niet genomen heeft en wel die „teef". Het maakt haar gek van jaloerschheid. „Hij zal haar eerst wel zwanger gemaakt hebben, dat hij haar neemt." Zij zouden wel uit alle dorpen de heksen en giftmengsters bij elkaar willen halen, om haar te verderven en zij schelden haar uit voor al, wat leelijk is. Zij weenen om den prins en zeggen des nachts te droomen, als werden zij door hem omhelsd.

Metrum Asmarandana.

Kitapmoentjar maakt zijne opwachting bij den vorst en stelt zich voor als diens neef uit Lajangsekar.

Metrum : Doerma.

Hij laat de tent van het strand naar de hoofdplaats overbrengen voor het feest. Geweren en kanonnen worden afgeschoten. Het was zulk een schitterende tent dat men des avonds de lampen niet meer aanstak in de hoofdplaats.

Alle hoogwaardigheids-bekleeders werden op het feest genoodigd. Zeer veel karbouwen, geiten, schapen, kippen, eenden werden geslacht. Allerlei spelen werden opgericht. Duizenden geweerdragers met trommen en trompetten marcheerden op.

Metrum : Pangkoer.

Den volgenden dag werd met een grooten stoet het bruidspaar afgehaald uit hun prachtig paleis, dat nog uitvoerig wordt beschreven.

Metrum : Maskoesmambang.

De bruid was kostelijk aangekleed en wordt uitvoerig beschreven met al hare kleinoodiën en schitterende edelsteenen. De bruidegom zag er uit als „Pandji".

Metrum : Sinom.

Onder het gebulder van 150 kanonnen en met 4000 strijders aan het hoofd gaat men op weg naar het paleis van den vorst. De zusters hooren den stoet met ergernis komen.

Metrum : Maskoemambang.

De trouwe knecht van den prins, Lo Njamboeloeng loopt aan het hoofd van den optocht en zingt een loflied op het bruidspaar.

Metrum : Sinom.

De zusters konden niet eten: Ze braakten, als waren ze zwanger van vuur, toen het bruidspaar het paleis binnenkwam.

Metrum : Asmarandana.

Het huwelijk van den prins, die er uitzag als een heerscher, als „Pandji Bagoes", wordt door de geestelijkheid ingezegend.

Metrum : Sinom.

De muziek valt in, geweerschoten knallen en zoo wordt het huwelijksfeest besloten.

De zusters verteren van nijd, dat Winangsija haren Pandji heeft gekregen.

TOETOER MONJÉH.

Sinom.

Tabéʼ pada warga sanak, wajah anom bini laki, tetjobaʼ bĕradjah ngarang, panjalimoer ngantih nasi, poroʼ sang iniʼ djari, isi atè liwat bingoeng, sok ngadoe kasĕmolan, ngadok diriʼ djĕnĕng ririh moelĕ tĕtoe sok ngakoe lalakon dowang.

Djarinàno ĕndiʼnĕ kroewan, poepoeh pasang lawan gĕnding, manawa sang araʼ koerang, sidĕ patoetang sih gĕnding, siʼ saraʼ toena loewih, sastra maraʼ tjokor manoek, basanĕ rarampoetan basa sasak djawa bali, kotjap araʼ datoe teloe basanakan.

Sopoʼ lèʼ Indra pandita, sisopoʼ lèʼ Lajang sari, sisopoʼ léʼ Indra sĕkar, sino kotjap paling tradi, tatĕloeʼ ne moetĕr boemi, nanging pada lalang lawoet, tateloeʼne badoewĕang bidja, datoe si leʼ Lajang sari, ndèjang bidja laki laki araʼ doewa.

Si sangaka Kitap Moentjar, si tradi Witarĕsari, sino pangarĕp bidjana, Kitap Moentjar bawoen samping, lèʼ Indra Sekar malik, ndéjang bidja doewa bagoes, si sangaka-no lalang, si taradi no je bini no silanang djadjoeloekna Djajeng Sĕkar.

Sitradi dakoeʼ te paran, nèʼ denda Mas Windoesari, malik lèʼ Indra Pandita, ndèjang bidjĕ binibini, siwaʼ salapoeʼ bini, sitĕ sajang araʼ baloeʼ, no si sangaka ngaka, si taradi djari sari, si no lagoeʼ ndèʼ troengoe siʼ iboe bapa.

Sisino dakoeʼ te paran, nè' dende mas Widaradin, djĕgèg rembang prawak sakaʼ, toeroen dawoen sade wangking, ranggat ima nanglaring, bĕtis maraʼ mas te sĕpoeʼ, lampaknahèna rata, toemet maraʼ kroewan kamoening, moenĕ lekaʼ adjong maraʼ antap odaʼ.

Mowana mboelan poernama, sangkĕpna gading kalimis, giginĕ maraʼ moetijara, alisnĕ loentjip njaririt, moen tjĕmor sambil moeni,

manis maraˀ empat madoe, biwih ne manggis tĕ bĕlaˀ, lalampan pajoeng kagingsir, bĕlong maraˀ embas gadoeng masiˀ odaˀ.

Anging pakakasnĕ dèndĕ, kèrèng lēmpot sapendait, samawoeˀ talin koembaˀne, mapan dèˀne teroengoe pasti, siˀ mami bini laki, ampoˀ kakaˀne salapoek, tariaˀ pada ndėˀ girang, lėˀ nėˀ déndĕ Widaradin, pamoedjinne djoeroe matiˀ ne wah boedal.

Lamoen araˀ pahitjana, mamiˀne si bini laki, ndėˀ ne wah mawoeˀ babagijan, sino sipaling taradi, sibaloeˀ bahé tarik, te bagijang pada maoeˀ sangkaˀ déndĕ Winangsija, ndėˀne pegat sĕdih kingking, djĕlo malem je nangis basasambatan.

Moeninaˀ talin oembaˀ ne tangketne saling tangisin, asih lèˀ panĕmoen awak, si sang sara salaˀ djari, sasambat ngasih‘ asih, inaˀ akoe salah toedoeh, salahėˀ te lėˀ doenija, ndèˀ te wah ènak sakèdiˀ, djĕlo malem, ndėˀ ne wah bĕsoer tijanta.

Moen te mawoeˀ singĕlèmaˀ, pasti momōt sila laèk, bajĕ wah panemoes awak, nene pasti te sandangin, pisan ndaˀ tĕ angkĕnin, akoe bidja isiˀ datoe, ager sĕmĕl maméta, soegoel badéja nggalining, nanė ngoembe gen sarangkoe nengkahinaˀ.

Mĕné kėrėng sisa denda ndėˀne bawoe siˀkoe djahit, lĕbih lĕboeng siˀ lahèˀ nĕ, nané apa siˀkoe gĕntiˀ, pan kèrèng moelĕ saiˀ, djari kĕrèng djari simboet, bandjoer nangis naˀ rangda, sambil ngapong nènèˀ bini, doeh mas mirah ratoe denda panĕmbahan.

Maskoemambang.

Silaˀ niki lempot kadji araˀ saiˀ, gadang baroe lajoewan, wah kadji koenjitin roebin, de kadji mijaˀ ijĕ wastra.

Noenas kadji siletoeˀ anaké goesti, kadji minaˀ tongkaˀ, hitjanin ne bandjoer gĕlis, peloeng sinoˀ si letoean.

Bandjoer gĕlis nènèk bini wah basalin, kèrėng tjara dasan, noentang djoeloe ngèkès moedi, aran djaˀ kèrèng sabidang.

Tan palempot tan pasaloek nènè bini, moe gadang sabidang, lawan meren nènėˀ bini, si sapolong simboetangna.

Inaˀ rangdé noendoek sambilna si nangis; nangis basasambatan, iroˀ gitaˀ nene bini, nangis sambilna badjamdjam.

Soebahnala talet boengĕ lèˀ Kakĕri, segara balén kritaˀ, moela bina si paling briˀ, sangsara isiˀ te gitaˀ.

Doehmas mirah gèdèng djroeti raraˢ tariˢ, gèdèng tjampaka djila lajang, sitradi paling te mĕriˢ, si sangaka no tĕsajang.

Lamoen ritaˢ baranding dit lolon boni, timba bakong pamandijan, moen te gitaˢ nènė'bini, maraˢ atjong bandarijan.

Doeh mas mirah paoˢ amplem masak manis, talet boedjak sedin langan, djĕlo malĕm kadji nangis, soesah si nde' mawoe mangan.

Soebahnala loewë kapal lĕˢ pasisi akah paoˢ djitalijan, ngoembè takal kadji goesti, lapah laloˢ idap tijan.

Soebahnala dinding belah bis kasahit, petoeng ampel dji gapitan, kèrėng bĕdah ndèˢ boendjahit, impoeng tongkel bis panggitaˢn.

Doeh mas mirah antap tîwoˢ sadjadjahi, bangkèn bèbèk lèˢ panggoengan, anaˢ iwoˢ salaˢ djāri, kėrėng robèk sasamboengan.

Soebahnala moen te heroᶜ kĕtan manis, timba remis brisi lentà, ero gitaˢ nēnè bini, sangkaˢ te nangis gagitaˢ.

Asmarandana.

Nèˢ bini bandjoer bamanik, inaˢ arakkè kèpèng da, koe ngèndèng araˢ sĕlahé, gen kadoe nkoe mbĕli djĕloewang, sang maoe doewa koras, inaˢ rangde bandjoer matoer, adoeh déwa ratoemas.

Meran boewèˢ ngonėˢ goesti, kadoen kadji babalandja, mbĕlijang pēng kadji nènèᶜ, adjengan ngoneˢ ngalèmaᶜ, kadji bapamit dènda, kadji lalo njinggaˢ djoeloeᶜ, lèˢbatoer kadji sang naraˢ.

Nènè bini nimbal gĕlis, lalo inaˢ sang na araˢ, asėˢ lėˢ ita si dèréˢ, bandjoer bapamit naˢ rangdē, lalo mėta batoerna, barŏtang jĕ bandjoer mawoeˢ, bateroes lalo meken gantjang.

Kotjap wah ne mawoe mbēli, djĕloewang araˢ doewa bidang, poknė bèntėk gĕlis oelēˢ, atoerang na lėˢ nè dèndĕ, né mawoe kadji mērah nèˢ dēndĕ gantjang badjepoet, djĕloewang ne kentat.

Djepoet mangsi bandjoer noelis, minaˢ gambar nempadiˢ na, talĕpèknĕ lan panganggo, pĕloeng boeroek djadjahitan, dahit anak pondokna, teken ampèl pĕtoeng lĕboeng, salapoeˢ taèˢ lèˢ gambar.

Kotjap wah ne pade djāri, bandjoer maraᶜije si njoerat, bilang tĕpin gambarna no, si moenggoeh ito, lė'soerat, dahit aran désanĕ, ampoˢ sanakna salapoeˢ, si ndèˢ dĕmĕn lė'nė dēnda.

Mamiˢ ne sibini laki, si miloe pada ndė' girang, noeroet pisoenan si loewèˢ, lé' kakaˢne salapoeˢ, pada moenggoeh lè' soerat, inaˢ sajoman badjoeloe, si gitaᶜ in roewan gambar.

Gitáᶜ gambar bandjoer nangis, ring gitáᶜ gambarnèˢ denda, nangis sambilna ngangapang, adoeh dēwa ratoe mas, ngoembè si pakajoenan, sangka peng kadji no bandjoer, sing gambarang ragan raka.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nènēˢ bini sambil nangis, doeh inaˢ sajoman, aloer dji pangèling-elingˢ, saug koe maté' lawoen djemaᶜ.

Adèˢ araˢ tatemoe siˢ kanak moedi, datoe ndèjang bidja, bidja, ndèˢ nĕ troengoe saiˢ, sĕdih hingking kalaparan.

Poˢ na taoˢ oeripkoe nandang prijatin, njatĕ jèn dèˢ sida, asėˢ toeloes akoe gĕring, ndèˢ koe ndahit impan pangan.

Endaˢ gamaˢ koe tiwoˢ lėˢ dalem poeri, kadi jēn lèˢ dasan, adèˢ tesĕmel gĕlining, simètĕ djari kakĕnan.

Bandjoer nengkrak inaˢ sajoman si nangis, sambil nĕngangapongang doeh mas mirah goesti kadji, pēng kadji mĕnĕng gamaˢ na.

Empĕt laloˢ sĕdoˢ kadji no mas goesti, dĕngĕr manik denda, sabar sabar gamaˢ goesti, nènèˢ bini bandjoer nimbal.

Adoeh inaˢ ka-sabaran koe lĕwih lĕwih, nengke tan kawasa, mapan wah pira balit, laèˢ koe ngĕnè sangsara.

Nènèᶜ bini sajan sanget siˢ ne nangis, tokol bas langgah, ngĕra does momot ndongaˢ langit, sambilno nangis badjamdjam.

Doeh mas merah moen parèsaˢ Batoedjai, bawoe prija takăᶜ penaroh, itè mesaˢ salaˢ djari, baje ndèˢ ne tao prijok.

Soebahnale bator klaˢ engsot aiˢ, pēdis isiˢ bagėˢ dowang, ngĕlor kelemaˢ dé lalaiˢ, pade sĕdih asėˢ dowang.

Moen badéje njontoˢ pēmpang kembang koening kĕntjili toeroen lėᶜ tanaˢ moen te badejang galining, te siliˢ siˢ iná amaˢ.

Soebahnale bawoe pakoe lĕˢ pasisi, ndait godèˢ timpal blijaˢ, lamoen akoe taoe miákin, kèrèng robèk djipasijaˢ.

Soebahnale kĕmēˢ doewa mamboe sĕngit koerintji kembang tjĕmpakĕ djĕngėˢ roewan koe siˢ nangis, bagritiˢ aiˢ matĕˢ.

Doeh mas mirah rintjik bilĕ léʿ Padjanggiʿ, langan pēnoʿ siʿ lalajang, mirib ita si tĕbantjit langan kakaʿ koe sa sajāng.

Soebahnale boewaʿ kakara sadjadjahi, moen bebantė bikan prija nĕrakankoe sadjari djari, koe mate pisanan lasija.

Bandjoer maliʿ djepoet na gambar no maliʿ, gĕnnĕ tĕgoeloengang, baroeʿ ne goeloeng sakĕdiʿ, bandjoer dateng angin barĕt.

Liwat kēras gambarna pade kapasiʿ, kèlèpang ne krētas, ngawang ngawang liuat aiʿ, tri' tipâʿ Indrĕkilĕ.

Léʿ pantjoran manggong lĕʿ sĕdin parigi, pamandijan den noenĕ, Raden mas Witarĕsari, bidjan datoe Lajangsĕkar.

Dangdang goelĕ manis.

Kotjap Raden Mas Witarĕsari, pakajoenan, gen laloʿ masiram, tiring siʿ parekan kodéʿ, kantjan bidjan prĕratoe dahit kakaʿna miloe ngiring, Rahaden Kitap Moentjar, pade lèkaʿ miloe aning taman Indrĕ-kilĕ, apon ito, pasiraman Raden Mantri, ndé'ne kotjap léʿne langan.

Wahna dateng ito Raden Mantri, bateroes odjoʿ, lè'sĕdin pantjoran gitaʿ ne gambar no njam'peʿ, lèʿprigi poʿne djĕpoet, pedas gambar pinda poetri maliʿ tjingakne soerat, po'ne patja bandjoer, tan antara Dèn Taroena, loepa' diʿ na, kitap Moentjar gĕlis brari, tindjot noeloeng Den Noena.

Adoeh Den Noena koembèʿ de kadji, ndé antara, peng kadji seloen rĕbaʿ, Den Noena ndéʿ ngasa bahé, dawoerne loewéʿ soegoel, Kitap Moentjar bandjoernĕ naugis, tĕparan ije wah sedĕ, parĕkan salapoeʿ, pade nangis basasambat, Adoeh Raden, antih gamaʿ kadji goesti, moen pėng kadji wal sedĕ.

Kadji sine goesti boewéʿ ngiring, sambil njĕret kēris ne Den Troena, mélénĕ gen saling matéʿ, Kitap Moentjar ngĕrĕboet, sambilangna si maringĕtin, sabar djaʿ djoeloeʿ sabar, mahė' krisne saroeng, barès moen wal pedas sedĕ, Raden Noena, akoe mèsaʿ, barerantjėʿ, ngilangang gen te pada.

Mapan mĕné emboh Raden Mantri, masih aloes, maraʿ mĕrĕm djamaʿ, balih mĕné antĕ pĕsèt tjokor Dēn Noena djoeloeʿ, sambil antoeʿ antoeʿ djaridji, ne akoe njandar ijĕ, sambilkoe ne nijoep

semangetne Raden Noena, araʾ ngantèp, adéʾne èlèn sakĕdiʾ, bandjoernĕ pada mara.

Si mamĕsèt sambil ngantoeʾ djaridji, araʾ ngantĕp, lèkan kiri kanan, bandjoeran ndèʾne araʾ soewè, ngingat Den Noena bandjoer, Kitap Moentjar bandjoeran gĕlis, matoer sambil njanjandar, doeh Den Noena bagoes, apa kè sĕbap panjoengkan, ratoe Agoeng, sangkan datoe loepaʾ diri, ndèʾ ingĕt lèʾ batangan.

Bandjoer ngingat Den Noena bamanik, nindjo gambar, Kitap Moentjar ngingat, gitaʾne bandjoer gambarne, batĕroes ne gantjang djĕpoet, sambilang nē mamatjĕ toelis, wah toetoeʾ si'ne patja, ampoʾne gĕlis goeloeng, bandjoer, ne nangis badjamdjam, Raden Noena, ba manik sambilna nangis, doeh kakaʾ Kitap Moentjar.

Dèʾ koe taoʾ araʾ pisak pasti, bidjan datoe lèʾ Indre Pandita toetoeran nde araʾ baéʿ, sai ke si djadjawoeʾ gambar siné lèʿ Taman Sari, Den Kitap Moentjar nimbal kadji mindah datoe, pilih djim djaoeʾ ija jen manoesĕ ngoembèʾ ke koewasane goesti, lajaran pirā boelan.

Bandjoer Raden Mas Witarĕsari, djĕpoet gambar, sambil basasambatan doeh mas mirah kadji nĕnèʿ, ndèʿ koe taoʾ dèndĕ ajoe sisangsare ndèʿ troengoe pasti, ndēʿ badoewé kērèng slendang, siʾ ndèʿ troengoe, si mamiʾ de bini lanang, lawan ampoʾ, tegedèkang side goesti si' sana' de slapoeʾ na,

Maskoemambang.

Moge araʾ kasoekan Allah sĕloewih, sabar djoeloeʾ dēnda, ndè' kadji gen boeroeng adiʾ, sigen lalo métĕ sida.

Soebahnale lampen sidĕ sangkaʾ triʾ, bēli toewaʾ takaʾ belabar, angen sidĕ sangkaʾ njĕrī, isiʾ te wah gitaʾ gambar.

Doeh mas mirah boewaʾ bilĕ masaʾ pait, bēli goele lèʾ parèsaʾ, sidĕ djalaran panjàkit, sangkaʾ kadji gilĕ mèsaʾ.

Soebahnale lè' gageroeng panimpoh aiʾ, timpoh bokaʾ lèʾ sampara dè' koe boeroeng gen badait dakaʾ boe tĕmah sangsara.

Soebahnale timpoh kamboet lēʾ pasisi, kemalo djari bĕlidĕ, ndēʾ koe takoet gamaʾ goesti, sigen lalo métĕ sidĕ.

Soebahnale moen babele sēdin aiʾ, lèmpot plangi djari lējang, moende mélé djaʾ ne adiʾ, sasangankoe tanggap wajang.

Doeh mas mirah poentiʼ lilin, poentiʼ aiʻ, poentiʼ djawa pĕnoeʼ léndang, ndaʼ de bilin akoe adiʼ, èraʼ njawan te barèndang.

Soebahnale koe kēntorantĕ kasait, koe pandiʼ djadjahi lolat, ape mĕdo atèʼ sakit, moele mērariʼ djari owat.

Moele side lantaran kadji prijatin angan bageringsang, moge soekaʻ Allah lĕwih, ne pandjang oemoer de mirah.

Adeʼ bawoe dèndĕra mas tĕ badait, lamoen dĕ wah sédĕ, ne kontèʻ oemoer kadji, adè kadji barĕng moesna.

Doeh mas mirah lamoen sidĕ masih oerip, moge gamaʼ dénda, te bélowang oemoer kadji, adèʼ te kadait mirah.

Pangkoer.

Dèn Noena bandjoer ngandika, lèʼsanaʼ na kakaʼ Moentjar ngka gĕlis, mĕné si koe sanget bingoeng, lèʼ sanakta sangsara, ngoembéʻ akal arĕpan te gĕlis batĕmoe, ĕngkĕ pijaäng itĕ kapal, adèʼ na bagoes gĕlis djari.

Papindajan Singambara, bakalètèk ampo bakentoʼ pasti, bamata komaleoeloeng, Dèn Kitap Moentjar nimbal, lamoen mĕno nĕngkĕ pakajoenan datoe, silaʼ mĕnĕng baé dèwa pasti njidajang djoewaʼ goesti.

Pakajoenan batang déwa, toer katekan pèng kadji gen badait, lèʼ sanak pèngkadji ratoe, bandjoer Dèn Kitap Moentjar, gantjang jĕ njoegoelang kasaktijanne bandjoer kapal mas mata komala, sĕrĕtĕ pakakasna pasti.

Baklètèk masotja mirah djari djaloe gigi salaka wilis, bĕnar tjahijanna no tandoer, sing gitaʼ pada bĕngaʼ, moelĕ pasti maraʼ roewan singĕ idoep, sing gagitaʼ takoet pada, siʼ roewa galaʼ toer simbit.

Tijang tĕloe bretjat warna, kabĕlèʼ na sawawa djoeroemoedi, padjĕnĕnganna no pahoet, tapasangang bandèra, bandèranna soetra poetéʼ abang oeloeng, salapoeʼ pada maprada, aran bandèra koempĕni.

Pakakasna wah srĕgepan, bidar bagoes, boewatan tanah inggris, liwat tĕbal ampoʼ aloes, kelasina baloe olas, ampoʼ soroh kantjan bidjan parĕratoe, salapoeʼna bapakakas, badjalèr lan bakoelambi.

Batatapong tjara tjina, sakoetjino salapoeʿ pada sandi, wah tarik pada tĕgantoeng, ito lèʼ lempeng kapal, araʼ tĕloe bepoelas, tjat poetéʼ patoeh, sisopoʼ tongkang arana, palinggihan raden mantri,

Bapoelas isiʼ tjat warna poeté- abang bideng matimpal koening, tjirin tatoenggangan datoe, pĕrariʼna maraʼ panaʼ, moen tĕdajoeng sipan tĕtjolèk wah kĕtjoer, mĕno angkoen dadajoengan, masih pindan singa bĕriʼ.

Loewé dĕngan maoèʼ horta, isiʼ datoe ngawangoen kapal api, kahoele si naoʼ lapoek, ndĕʿ rarah pada giwar, manto kapal wawangoenan lĕbih bagoes, ndėʼ na ngoneʼ sabol pada, lėʼ pangorong bĕliʼ bĕriʼ.

Pada manto kapal mas, bĕngaʼ ngangaʼ sing gitaʼ bĕliʼ bĕriʼ, ninĕ mama pada bijoer, ĕndèʿ bawaʼ bantjingah, pade momot gitaʼ tjahija tenang tandoer, araʼ si tèlang anaʼna, ndėʼtao aning na njĕdiʼ.

Katoengkoel bĕngaʼ gagitaʼ, siʼ roewan tjahijan kapal bagoes badjĕlimdjim, ndėʿna asa anak papoe, sĕsĕk lè parempatan, ndė'na kroewan nina mama je bagawoer, saling sorong saling tindjal. dawoer na no pada niris.

Den Noena bandjoer ngandika, kakaʼ Moentjar silaʼ bĕkĕtèʼaning, awoʿ kakaʼ nĕngkĕ pajoe, koesalinang aranda, nanè akoe gĕnti aran sida bandjoer, sida aran Kitap Sĕkar, akoe dja'Witarasari.

Den Noena maliʼngandika, adoeh kakaʼ akoe bĕkĕtoewan maliʼ, ngoembéʿ akal de si lawoen, djawoeʼ aning sagara, mapan itĕ siné ndèʿboeroeng, gen pada lalo balajar, apan itĕ wah bapamit.

Lèʿmamiʼ tĕ bini lanang, bandjoer nimbal Den Kitap Sĕkar gĕlis, silaʼ daʼ pėng kadji kéwoeh, gampang siʼ kadji déwa, nĕngke silaʼ dabdabang je raden galoeh bandjoer manikang tahèkang, prabot aning kapal gĕlis.

Dangdang.

Silaʿ manikang tahèkang mangkin, saprabotan, adèʿna bis nĕngkĕ sangoe aiʼkèrèng kahèng, raden manik bandjoer, lè'parĕkan salapoeʼ tariʼ, lalo srĕkang ja pada, pangajahna slapoeʼ, si gen miloe lalo b'lajar, ampoʼ oendjal, barang barang sangoe aiʼ, nĕngkĕ bisang tahèkang

Déʼna soewé ĕndĕh rarah tarik, ngadjang dowè, tahèʿaning kapal, dit pangajahno wah tahèʼ loewé girang gen miloe, tĕkotjapang djĕlo

wah laiʿ. pade nindoʿ lèʿkapal ,anging Raden Bagoes, Barĕng Raden Kitap Sĕkar, pada boedal, tama aning dalem poeri, ndèʿna mĕrĕm lè'kapal.

Kotjap bakĕlĕm Rahaden Mantri, ngandikajang, nimpĕs lalĕmĕsan, patale soetra lan songkèt, balĕngkĕr takaʿ kĕmpoe, wah karoewan, sisaiʿ saiʿ, gen katoer lèʿmamiʿ na bini laki koempoel, te djarijang sopoʿwadah, baloeʿwadah, lè'sanaʿ na pada saiʿ anging jĕ sisangsara.

Wah karoewan bagina na te pĕlain, éndah roewa, soetra sasongkètan, miwah batik soetra poetiʿ, balengkĕr na sahempoe, wah sarĕgĕp ija pada tarik, ndèʿkotjāp pĕtĕng désa tĕkontèʿang toetoer, bĕnĕr désa madabdaban, taeʿkapal, kantjan pangajah singiring, kotjap ija Den Taroena.

Barĕng Raden Kitap Sĕkar gĕlis, tama djĕro, parĕk lèʿmamiʿna, wah datang baletoer adĕng, kadji baletoer datoe, kadji pajoe nengka bapamit, lèʿlinggih batang déwa, datoe nimbal bandjoer, doeh anakoe Den Taroena, alo lèkaʿ Den Noena bandjoer bapamit batĕroesna padĕ lèkaʿ.

Babrijoekan soegoel Raden Mantri, Kitap Sĕkar, batĕroes pada lèkaʿ wah datang to léʿkapal no, Radēn bamanik bandjoer, adoeh kakaʿ silaʿ nengkanè, tĕ pade taèʿkapal te bareng bateroes, Kitap Sekar bandjoer nimbal, silaʿ Raden, pèng kadji djoeloewan goesti, lawoen kadji pijaʿ langan.

Bandjoer gĕlis taèʿ Raden Mantri, dit parĕkan, batĕroes to lèʿ kamar, Kitap Sĕkar ndèʿ nè soewé, djĕpoet pandjalin bandjoer, teroes na pantok goemino gĕlis, lèʿ pĕkĕn Lajang Sĕkar, djari sĕgara bandjoer, batĕmoe dit lawoet goewar, liwat bagoes, palaboewan Lajang Sari, pan lèʿ pĕkèn taoʿna.

Sinom.

Bandjoer tahèʿ Kitap Sĕkar, lèʿ kapalna lèkan moedi, sambilna simanto kapal, hiʿ tjĕmĕti pandjalin, njonta kapalna gĕlis, aning moewarano bandjoer, kapalno teroes balajar, palajarna maraʿ angin, taoe désa pada bĕngaʿ sing gagitaʿ.

Wah datĕng lèʿlawoet goewar, masih ndè'na salip salip, dĕngan si pada gagitaʿ, apan tjahijana njaririt, maraʿ roewan tjahyan api, diʿ aiʿ no miloe tandoer, wah sadjĕlo balajar, masih ngabor dateng sĕdi, jan te gitaʿ maraʿ singa ngawang ngawang.

Pĕtĕng bĕnar tan kotjapang, adèˁ na kontèˁ sakĕdiˁ, palajaran pira boelan, dèˁkotjap lèˁlangan gĕlis, sakit iman tanoelis, ĕhing ta no boewèˁ siloe, wah laèˁ ija balajar, ndèˁna ngingat ngingat moedi, tekotjapang wah rapat, lè'palaboewan.

Pĕdas dĕngan si lèˁdarat, gitaˁ kapalno basĕdi, ĕndĕh rarah pada gèwar, pade metĕ anak djāri, loewéˁ raroet barari, nina mama pada bijoer, gen oeliˁ aning désa, towaˁ badjang bĕliˁ briˁ, pan badèˁna singa galak gĕn mangangsa.

Goesti Patih miloe gèwar, prekanggo silèˁ pasisi kipatih Djaja Samoedra. kotjap silèˁ kapal malik, 'Kitap Sĕkar njorongin, gitaˁna lèˁdarat bijoer tadah nakoetang kapal, Kitap Sĕkar bandjoer gĕlis jĕ noeroenang sakoetji babasĕ gantjang.

Sambilangno browap owap, ngĕlèˁ dĕngan si barari, bares ndaˁ barari pada, bandjoer dĕngan si barari, tarik ija ngingat moedi, gitaˁ na sakoetji toeroen toenggangno siˁ manoesa, basĕdi aning pasisi, bandjoer mandĕg sibarari salapoeˁ no.

Pada ngandjĕng lè' tamparan nganti' sampanno basĕdi, bandjoer Raden Kitap Sĕkar, wah datang sĕdin pasisi, batĕroesno toeroen gĕlis, tĕpĕt no dĕngan sibijoer, bandjoerna bakatoewan, barēs pada amaˁ rari, ĕndaˁ gèwar ita gĕn tĕ bakatoewan.

Sai kanggo lèˁ palaboewan, djari bandar lan noetaris, silăˁ gamaˁ dē pasilaˁ saia mélé gĕnbadait, Lo Loekap bandjoer gĕlis, mētā Goesti Patih bandjoer wah datang je Lo Loekap, lė balénĕ Goesti Patih, rĕgas rĕgas Goesti Patih bakatoewan.

Apa hanta benggas enggas ngĕndol èlaˁ mèˁ barari, wah taèˁ lèˁ singambara, sangkă ndèˁ mèˁ lijoe moedi, Lo Loekap matoer gĕlis, mĕran goesti kadji balatoer, ndèˁ po je singambara, kapal dagang sino goesti, mapan araˁ ito toeroen, anakoda.

Sino njoerai kadji lèkaˁ, ngatoerin peng kadji goesti, gĕn soegoel ara sĕmendaˁ, ito lèˁ sĕdin pasisi, kipatih bandjoer gĕlis, djawat kēris, djawat saboek, bandjoerna lèkaˁ gantjang, nĕpet lèˁ sĕdin pasisi, wah na datang ito lèˁ sĕdin tamparan.

Badahit lèˁ anakoda, bandjoer na saling arĕpin, batĕroes pada basĕlamat, barĕng tokol lèˁ pasisi, soewe pada saling antih, ndèˁ naraˁ njapa badjoeloe, bandjoeran anakoda, bakatoewan lingna manis, pasang tabéˁ hamba ini tanja toewan.

Dari bodo hamba toewan, tida taoē adat ratip, hamba ini orang djawa, besar besar hamba kliling, djikalo salah ini, bolè goesti kasi

ampoen, djangan terlaloe marah, bandjoer nimbal Goesti Patih, baik kaptèn apa djoega 'ndak dibilang.

Bolélah kaptèn membilang, anakoda nimbal malik, jang hamba tanja sakarang, sijapa jang koewasa disini, nama bahitoe lagi, Goesti Patih nimbal bandjoer, jang koesawa sini saia dan beranama saia ini, dinamakan kipatih Djaja Samoedra.

Anakoda bandjoer nimbal, djikalo bagitoe, hamba minta ampoen toewan, sebab bodo hamba ini baik sakarang goesti djangan kasi orang gadoeh, dji kalo ada orang, melijat sama kapal ini, dikatakan ini kapal Singambara.

Sabetoelnja ini kapal, tapi pakradjaan lain, diběri roepa simgambara, tandanja kapal Koempěni, tida koerangan lagi, apa djoega jang di seboet, boeli goesti manjembah, kapada Radja disini, barang barang banjak hamba moewat dikapal.

Barangkali ini Radja dan anaknja bini bini, soeka maoe beli barang, jang hamba bawa² kěmari, bolehlah lekas goesti kalo radja maoe toeroen, melijatkan barang barang, jang soeda sampe disini bole radja djoega sendiri mameriksa.

Pangkoer.

Dan lagi sěmbahkan toewan maka ada hamba mamoehoen lagi, soepaia sembahkan tentoe, kapada sri padoeka, djikalo, radja měngasi hamba toeroen, měmbikin roemah didarat, dan maligé satoe bidji.

Měndjadi tempatnja radja doedoek tempo maoe toeroen kamari, maningokken barang itoe, Kipatih bandjoer nimbal, pasal itoe nakoda saia sanggoep, dan lagi saija brētanja sama anakoda lagi,

Sijapa namanja nakoda, dan něgěrinja prěboemijan mana lagi, soepaja sěmbahkěn tentoe kapada sri padoeka anakoda bandjoer nimbal lingna aloes, djikalo bagitoe toewan, baiklah bagitoe goesti.

Hamba nama Pangoeloe Djamal, dan namanja hamba ampoenja negěri, Tanah Djawa sabělah kidoel, Samarkaton namanja, goesti patih njanjoeroe² parekan bandjoer bahit djaran palinggihan, Lo Brěngkik jě gělis běrari.

Bahit djaran palinggihan, ndė' ne ngoneˀ Lo Brĕngkik datang gĕlis, ugatoerang djaranno bandjoer, kipatih madabdaban, lèkan tampano batēroes, njingsĕt oeboek, njaprėk djaran palinggihan patirata loewėˀ ngiring.

Ndė ne kotjap silèˀ langan, ĕndĕh rarah nahen djarano brari, Goesti Patih datĕng bandjoer, batroes taèˀ bantjingah, kabenderan soewoeng ndè' batangkil datoe, gebagan bahè dahitna, nging araˀ parekan bēriˀ.

Parekan sino soeroeˀna, alo tamĕ atoerang akoe gĕlis, akoe gen parĕk lĕ'datoe, parĕkan bandjoer tama, aning djro daitna datoe no bandjoer, lèˀbale oekiran mandjak, parĕkan no matoer gĕlis.

Mĕran kadji balatoer pĕmban, lėˀpeng kadji ngokasang goesti patih, Djaja Samoedra njanjoeˀ, gen parek batang déwa, lé'bantjingah badjaranan datèng baroe, datoeno bandjoer ngandika, alo kĕlek ija gĕlis.

Parĕkanno brari gantjang, djoˀ bantjingah métĕ je goesti patih, parĕkan badait bandjoer, kipatih lèˀ bantjingah, parĕkanno matoer silaˀ goesti batĕroes, tamĕ lè'balé oekiran, datoe no ito, malinggih.

Goesti Patih bandjoer tama, parĕkanno sisōpoˀsino ngiring, goesti patih datang bandjoer, daitno datoe mandjak, sĕdēk batangkil prebini salapoeˀ, goesti patih tokol gantjang, ito tokol lèˀ bawaˀ tataring.

Datoe pĕdas njĕrĕminang, goesti patih noesas loegrĕhĕ gĕlis, tokol je lė'bawaˀdatoe, bandjoeran ija ngatoerang, saprihokas anakoda to lè lawoet, datoe no bĕngah mirĕngang, bandjoeran gantjang bamanik.

Manikang parekan nina, ngĕlek kantjan prĕbidjan sēlapoeˀ tarik, parĕkan wah lèkaˀ bandjoer, tama aning dalĕman, wah badait parekan léˀratoe ajoe, sĕdĕk barĕng pada mandjak, to lé'bale pantja rĕsi.

Parĕkanno matoer sĕmbah, meran ratoe kadji kahoetoes goesti, ngatoerin pèng kadji soegoel, si'mamiˀ batang déwa, dènda Wingit bandjoer nimbal paling djoeloe, sai ke no te manikang, parĕkanno matoer malik.

Salapoeˀ de kadji déwa, tĕmanikang isiˀ mamiˀ pēng kadji, nėnė bini gantjang soegoel, bandjoer babrijoek lèkáˀ, wah na datang léˀbale oekiran bandjoer, bateroes parĕk léˀmami'na, mamiˀna bandjoer bamanik.

Ne Patih Djaja Samoedra, badaˀ akoe siˀ kapal datang ité, kotjap

onèˀpada bijoer, léˀloewar bangsal, gitaˀ kapal si datang nengke lè'laoet, papindajan singambara ngawang lèˀkan aiˀ.

Sino kotjap tăkoetangna, saloewè'ne tawoe silèˀ pasisi, lagoe araˀ gēlis toeroen, nakoda lekan kapal, andĕkangno tawoeno si pada bijoer, poˁ badaäng aran kapal, arana kapal koempĕni.

Apa djĕ méléntĕ araˀ, éndah roewa si ndeˀ wah tĕ dait, araˀ baé sing teseboet, wah noeroet roewan kapal, djari nĕngkĕ mélènkogen djēmak toeroen, prĕbidja balatoer sĕmbah, salapoeˀ babrijoek pasti.

Lamoen mĕno mami' silaˀ, kadji ngiring djĕmak aning pasisi, datoeno bamanik bandjoer, Anta Djaja Samoedra, badaˀ ija anakoda djemaˀ akoe pada toeroen gĕn bablandja, barĕng dit anakno tarik.

Pada mélé manto kapal, bandjoer gēlis Goesti Patih bapamit kadji noenas pamit datoe, oeliˀ nēngkĕ njĕrĕgĕpang, gen babadaˀ, lèˀanakoda lèˀlawoet, adéˀna oendjal dagangan, toeroen lèˀ sĕdin pasisi.

Datoeno malik ngandika, alo oeliˀ antĕ aning pasisi, kipatih Samoedra bandjoer, boedal lèˀ panangkilan, gagantjangan, ĕntanno silèka soegoel batēroes gantjang njapèrè djaran, nanepes bandjoer barari.

Tehiring si patirata, ndèna ngonèˀ lè'langan goesti patih, pan djaran tarik mamĕroeng wah datang lèˀtamparan, batĕroes gan tjang mèta anakoda bandjoer, badait sĕdin tamparan, nakoda bakatoewan gĕlis.

Goesti bagimana habar, goesti soedah jang poelang itoe tadi, soedah mengadap mangatoer, kipatih bandjoer nimbal, soedah abis saia sĕmbah samoewa itoe, sapreti sĕmbah nakoda, radja kasi jang prêmèsi.

Bèsok pagi anakoda, sri padoeka hĕndak toeroen kamari, mamĕ, rèksakan barang itoe, dan manengokĕn kapal, sĕbab tijada kapal datang jang dahoeloe saperti kapal nakoda, brĕnama kapal koempĕni.

Radja hĕndak maoe lijat dan sakalijan anaknja bini, anakoda nimbal bandjoer, kalo bagitoe toewan, hamba moehoen poelang kakapal dahoeloe, hamba priksa itoe barang, jang bawa toeroen kamari.

Patih nimbal baik poelang, anakoda taèˀ lèsampan malik, babasĕ batēngaˀ bandjoer, wah datang to lèˁ kapal, batĕroes taèˀ lèˀkamar, bandjoer balatoer, lèˁ deside Raden Noena, Raden Mas Witarasari.

Doerma.

Bandjoer matoer gĕlis Raden Kitap Sĕkar, doeh goesti Raden mantri, idĕp moele ara, maraʿ gambar lèʿ taman, pan djati mamiʿ pēngkadje, badoewé bidja, banjak nging bini-bini.

Kotjap djĕmaʿ mamiʿ pengkadji gen loembar, toeroen aning pasisi, gen njĕrēminang kapal, sambilne gen babelandja, barĕng dit sanak pèngkadji, lapoeʿ sasanakan gen boewèʿ toeroen ngiring.

Nēngkĕ kadji gen mijaʿang pasanggrahan, ito sĕdin pasisi, Raden Mantri nimbal, lamoen samĕno kaʿ djĕma tjoba de tĕnongin, koersi djawoeʿang, araʿ solas de ēntiʿ.

No si doewa toaʿ mamiʿte bini laki, koersino siwaʿ malik, taoʿ sanakta, moen araʿ sopo mogang, pasti araʿ moela djati, araʿ sangsara, ndéʿ troengoe isiʿ mamiʿ.

Bandjoer nimbal gĕlis raden Kitap Sĕkar, sandikan dēwa goesti, batēroes ija boengkar, gen djari pasanggrahan, mapan ija moelĕ djari, lèkan desanĕ, tèkang na lèʿ sakoetji.

Poʿna oendjal basĕdi aning tamparan, wah datang lèʿ pasisi, bandjoer Kitap Sĕkar, dabdabang pasanggrahan, dait maligeno saiʿ wah pada pragat pondok lèʿ sĕdin aiʿ.

Maligèno batĕkĕn mas toer matatah, riring soetra koening, atap soetra abang, matoeroet soetra kĕmbang, abang idjo dadoe tangi, moewah soetra djingga, sangkèt djari lalangit.

Mapan oewah pada djari salapoeʿna, tandoer tjahija njaririt, bĕnar lèʿ tamparan, pilih mĕno rowan sorga, bĕngaʿ dĕngan lèʿ pasisi, sipada gitaʿ, kotjap wah djĕlo laiʿ.

Kitap Sĕkar bandjoer taèʿ aning kapal, parek lèʿ raden mantri, Den Noena bakatoewan, kakaʿ ngoembe dabdaban, wangoen pondok lèʿ pasisi, den Kitap Sĕkar matoer mĕran wah djari.

Ndèʿ nĕ kotjap tingkahna silèʿ sagara, kotjap lèʿ désa malik, datoe lan prebidja, pada gēgēr sĕlapoēʿna, gĕn toeroen aning pasisi, njĕrēminang kapal, djoeroe matiʿ bĕnar gĕlis.

Sakĕlĕm kĕlĕm ja pada nimpas balandjana, datoe bandjoer bamanik, nané lèʿ prĕbidja, hè kamoe pada kanak, tjobaʿ kĕlek djaʿ adiʿ bi, ja La Winangsija, sang ne mélé masisi.

Bandjoer nimbal bidja sipaling sangaka lèʿ dēnda Gondĕwangi,

adiʿ soeroeʿ tjobaʿ badaʿ ija Winangsija, sang ne mélé miloe ngiring, La Wangi ngengat adi'na Gondasari.

Saling èngat sitesoeroëʿ badaʾ ija, araʾ parĕkan bĕriʾ, aran La Soemĕkar, sino bandjoer soeroeʿna, lalo parĕk nènèʾ bini, daitna mandjak, noendoek sambilna nangis.

Siʾ na dĕnger samĕtonna salapoe' na, gen boewéʾ toeroen ngiring, lalo manto kapal, sambilna gĕn bablandja, lan saloewéʾ isin poeri gen baboewĕsan, ngiring aning pasisi.

Sinom.

Sino kotjap sĕdinina, sangkaʾ na nangis néʾ bini. sĕdihna kaliwat, djĕlo malĕm ija si nangis, si asiʾ gitaʾ diriʾ, tan palempottan pasaboek, goja araʾ balandja, sakèpèng déʿna araʾ lagi, mĕno sang kaʾ dénda lĕbih' siʾ na ilaʾ.

Bandjoer datang La Soemĕkar, tokol bawaʾ nènè bini, liwat asiʾ La Soemekar, sèpan matoer soegoel tangis, atoerna boen pasakit, pĕgat siʾna soegoel, doeh déwa panembahan, kadji tĕmanikang goesti, siʿ desidĕ rakan pēngkadji no denda.

Matoer lèʿ pèng kadji mirah, sang araʿ bajoen dĕ kadji loembar ngiring djĕmaʿ ngēlemaʿ, pan mami peng kadji goesti, gen loembar bini laki, manto kapal aning laoet, mapinda singambara, kapal sidatang masgoesti, mĕno sangkaʿ rakan peng kadji genloembar.

Neneʿ bini ndeʿno nimbal, sajan batoengkĕm si nangis, ndeʿna soegoel pangandika, La Soemĕkar miloe nangis, boedal ndeʿna bapamit, parĕk leʿ denda si baloeʿ, denda Wingit bakatoewan, gēnĕ miloe kē no ngiring, sibadaʿ bi ija baroeʿ La Winjangsija.

Bandjoer matoer La Soemĕkar, mĕran sanak peng kadji goesti, ndeʾna kawangi ring djemaʾ, rahin pengkadji je sakit baroeʾ merĕn dait kadji, kakaʿ na penang salapoe , pada ngitoeng blandjana ja djawoeʿ pada doewa kĕti, ampoʿ ringgit tatimpas lèʾ patjanangan.

Kotjap nè' denda Winangsija, babangsĕl siʿ tangis, sambil gorap tijan, ngredoes momot dongaʿ langit, ngengat bakanan kiri, sinjaroe njaroewang kajoen, ndè' na araʿ gene dĕmak, sajana éroʿ sinangis poʾ ne kĕlek bandjoer naʾ Rangda Sajoeman.

Maskoemambang.

Adoeh ina^c kĕte djoeloe gama^c aning, tēpēt akoe samĕndak, ina^c rangdĕ bandjoer gĕlis, parek le^c dènda Winanangsija.

Bandjoer matoer apĕke kajoen peng kadji, dēkadji gen loembar, gen ngiring mami^c peng kadji, ne bini bandjoeran nimbal.

Adoeh ina^c angen koe dja^c mélé gati, miloe manto kapal, lagoe^c dengan noenggang djoeli, srĕta ara^c gen bĕlandjāna.

Lamoen akoe gojoké gen noenggang djoeli, nde^c koe sĕmĕl ina^c jadin gĕn koe noenggang djoeli, ngoembė gen roewan koe ina^c.

Tan palēmpotan pasaboek noenggang djoeli, tapi djā^c ina^c, bapakakas noenggang djoeli pasti ndė^c koe ila^c ina^c.

Ndė^c koe ila^c ngalentong lè^c moedin djoeli, lawoen lè^c datĕng tĕ ito lè^c sĕdin pasisi, dengan tarik pada belandja.

Sang koe sĕdih ndè^c nara^c kadoen koe bēli, sakêpėng ndè^c nara^c, dateng ito gen koe nangis, sino ilaäng koe ina^c.

Gĕn tĕ gita^c si^c dĕngan loewé sakĕdi^c, noendoek ngolas mata, bagoes sidĕ ina^c ngiring, de lèka^c bahé si djĕma^c.

Dĕ pĕdasang mara^c toetoeran siroebin, roewan kapal dagang, moen dĕngan sang ndė^c na ini^c, batoetoeran lè^c koe ina^c.

Ampo^c siné kèpèng sisa dinda roebin, masih tĕloe olas, sinè djawoe^c djĕma^c ngiring, apa djĕ sidĕ bĕlijang.

Apa apa djĕ ina^c djĕma^c belijang, adji teloe olas mana godèg mana kĕdit, masē ndė^c ara^c ina^c.

Bandjoer matoer ina^c rangde sambil nangis, doeh dènda ratoe mas ndè^c kadji kawa^c mas goesti, gita^c pėng kadji masmirah.

Mapan ngonė^c sė^c peng kadji masih nangis, sangka^c kadji rĕng gang, njalimoeran até sĕdih, na^c rangde nangis badjamdjam.

Soebahnale sai rengge djeroek manis, boewa^c paham bagalèmpar sila^c denda ĕnda^c nangis, tao^c tao^c gama^c sabar.

Soebahnale koepĕsĕl gėdėng balimbing, timpal gèdèng pĕlas, ndė^c koe sēmēl djēma^c ngiring, djoe^c kêpėng tĕloe olas.

Doeh mas mirah romot gro sambel gili^c loewé brisi sĕbija, momot mēro kangen diri^c, isi^c te ndè^c badoewe blandja.

Sajan sangĕt inaʿ rangde sedih nangis, tokol baslanggah, lėʿ moēdinĕ nènėʿ bini, ndèʿne kotjap pĕtĕng désa.

Pangkoer.

Tĕkotjapang benar désa, ĕndĕh rarah ongkat tahoe singiring, lèʿ pĕkĕn pada bakoewoer, ngantih datoeno kodal, lamoen tamboer maraʿ bĕdah bagaloedoeg, mapan djoeli wah badjādjar, lèʿ bawa bantjingah pasti.

Ndéʿ nè ngonèk bandjoer kodal lèʿ bantjingah datoe no bini laki, prĕbidja ngiring salapoeʿ, tjĕndĕt wah ngambiar, datoe moenggah lèʿ djoeli bandjoer salapoeʿ, baroeʿ soegoel lèkan dèsa, ĕndĕh ongkat tahoe si ngiring.

Kotjap nèʿ dènda Winangsija, lèʿ pamʿreman bakaloemboeng si nangis, mirĕngang dĕngan si soegoel, lēkan djro babowèän, bandjoer gĕlis inaʿ Sajoman balatoer, sambilna batatangisan, doeh mas mirah goestin kadji.

Pajoe ke kadji ratoe mas, nĕngkĕ miloe ngiring mamiʿ pèng kadji, nènèʿ bini nimbal bandjoer. lèkan dalem bĕloemboengna, aoʿ inaʿ aloʿ lekaʿ sidĕ miloe, srĕkan djaoʿ dateng dĕngan, naʿrangda bandjoer bapamit.

Bateroes gagatjangan lèkaʿ, rĕbaʿ oerĕs, mamalèʿ lèkan moedi, ndèʿna sanahe kadantoeʿ, dawoer na maraʿ oedjan, kadĕngaran ongkat tamboer bagaloedoeg, Pangoeloe Djamal ijĕ gèwar, basoeroeʿ djadja rang koersi.

Lèʿ djoeloen mĕligè badjadjar, bandjoer gantjang njoeroeʿ parĕkanna bĕrari, matoer lèʿ den Noena Bagoes, si nganteh lèʿ kapal, bandjoer gĕlis loʿ Njamboeloeng noenggang djoekoeng, babasé taèʿ lèʿ kapal, wah datang lèʿ kapal gĕlis.

Batĕroes matoer lèʿ den Noena, tolèʿ kamar Radèn sĕdĕk basisir, Loʿ Njamboeloeng bandjoer matoer, doeh dewa panĕmbahan, mĕran datoe kadji temanikang matoer, siʿrakan pèngkadji déwa, matoer lèʿ pĕngkadji goesti.

Ongkat tamboerno wah pĕdas, lèkan sĕdin pasisi goesti, sĕdĕk matoer Loʿ Njamboeloeng, tamboerno kadĕngĕran, lèkan kapal pĕdas raden Noena bandjoer, gantjang ja dongaʿ mĕdasang, djawoeʿ tjatjorongno gĕlis.

Doerma.

Raden Noena njanjorongin lèkan kapal, pedas tahoe ngarĕpin, pada djawoe^{c} mamas, si paling djoeloe lèka^{c}, wah rapĕt sĕdin pasisi, bandjoer dèn Noena ngandjeng sambil bamanik.

Lè^{c}pangajah alo kamoe toeroen pada, Njamboeloeng je barĕngin, djawoe paprabotan, gen wadah sasanganan, narè^{c} babintangan tjangkir, bobor moewah krĕdap lawoen kamoe ngajahin.

Badabdaban pangajahnå teloeng dasa, ja bapakakas pasti, panganggo masmasan, bakĕmbang mpakmpak mas, tarik pada brali ali, bamata mirah malèmpot soetra plangi.

Jĕ bakèrēng srèbèt soetra sasawoedan, salapoe^{c} patoeh tarik, roewan pakakasna, kēnanta ndè'manoesa, mara^{c} roewan poetri djim, silalo ngajap aning goenoeng galining.

Wahna djari pakakasna salapoe^{c} na, bandjoerna toeroen tarik^{c}, lè^{c} sakoetjin kapal, barĕng isi^{c} prabotan, salapoe^{c} na mas tĕsanggēling tjahijana bĕnar, babintangan lan tjangkir.

Lo Njamboeloeng babose dĕngana ēmpat, wah datang lè'pasisi, toeroen salapoe^{c}, lèkan sĕdin tamparan dèn Kitap Sĕkar bamanik, koewih pandjakna, engke aloe^{c} ya gēlis.

Babandarano si toeroen lèkan kapal, kawoelĕ bandjoer gĕlis, ngoendjar babandaran, pangajah pada lĕka^{c}, ngoengsi maligē no gĕlis, den Kitap Sĕkar tjĕmor angĕnĕ njèrĕmin.

Bakatoewan apa gawen kamoe pada, baboewaän toeroen tarik Lo Gadoeng jē nimbal, mĕran kadji tĕmanikang, si^{c}sanak peng kadji goesti, toeroen lè^{c}darat tĕmanikang ngajahin.

Malik ara lé^{c}kadji manik de sidĕ, balatoer lè'pèng kadji, adè'na gantaran tao^{c} koersi badjadjar, ade^{c} bawoe katjorongin, lēkan lé'kapal, isi^{c} sanak pèng kadji.

Bandjoer gĕlis Kitap Sĕkar ngandikajang, pada djadjarang koersi nēngkĕ malik kotjap, datoe miwah prĕbidja, wah datang sĕdin pasisi, lè^{c}loewar bangsal, ndĕh rarah ramè tarik.

Pangiringna pada bĕngà^{c} sing gagita^{c}, pada saling toetoerin, daka^{c}na gagita^{c}, maligè dait kapal, timbang panggita^{c}na malik laoet dit darat, lèka^{c} ndé^{c} kroewan aning.

Loewè^{c} pada saling goeloeng lé^{c} tamparan pasti ndè^{c}na sanisi^{c}, ndé^{c}na kroewan tinda^{c}, ara^{c} rĕba^{c} si^{c}ombak, ara^{c} kampilin si^{c} gĕsik datoeno kotjap, wah datang lé^{c}pasisi.

Sinom.

Bandjoer jĕ pangoeloe djamal ngatoerin datoe malinggih, lèʿ korsino makembaran, taoʿ datoe bini laki, silaʿ pêng kadji mĕlinggih, lèʿ koersi si doewa datoe, niki taoʿ prĕbidja, datoe bandjoeran malinggih salapoeʿ na.

Korsino sisopo mogang, den Kitap Sĕkar bawangsit, araʿ djongos oerēs gantjang, dēmak oetiʿ njĕdoet bĕdil, araʿ limolas moeni, Raden Noena ngèngat bandjoer, mirĕng bĕdil lèʿ darat, djĕpoetno tjatjorong gĕlis, poʿna pĕntang le'kan 'kapal no wah pĕdas.

Bandjoerna nangis dèn Noena, sambil ngĕntat gambar gĕlis, ndĕ naraʿ pada siʿ gambar, poetrȧ si pada malinggih, pikirna Raden Mantri, tĕtoe moele ndèʿ tĕroengoe, ngoembé djagĕ angēnĕ, ito lèʿ balé tebilin, ndĕʿne boeroeng je baboedjoeng lèʿ pamĕrĕman.

Mĕno pikir Raden Noena sangkaʿ-na si gati nangis, pangajah silèʿ lĕmpêngna, pada momot bahè tarik, pada balatoer bakti, ndè'nē nimbal Radèn Bagoes nēngkē kotjap léʿ darat, saloewèʿ kantjan pangiring, sok na bĕngaʿ gitaʿ maligė kit bapal.

Bawangsit ja Kitap Sēkar, soegoel pangajahno tarik, pada napak sasanganan, taʿ lagin isin tjangkir, inoem inoeman malik, arak brandi samping anggoer, santĕroep limonada, anggoer masĕm anggoer manis, pada napak sasanganan salapoeʿno.

Bandjoer Raden Kitap Sĕkar balatoer lèʿ datoe gĕlis, silaʿ pēngkadji ngadjĕngang, sasanganan timpal koepi, datoe bandjoer bamanik, anakoda djaʿ njērang bandjoer barĕbing sasanganan, tĕmowè je batĕmowè malik, jene patoet moela saia ke nakoda.

Sigĕn nĕmoewè anakoda, anakoda matoer malik, silaʿ mēnĕng datoe wajah, kadoeng araʿ sinē goesti, djari pandjanggĕl aiʿ, maraʿ ling sasenggah datoe, moen kadji no wah pēdas ndèʿ kadji gĕn boeroeng goestiʿ sigĕn noenas lè' pêngkadji lawoen djĕmaʿ.

Mapan kadji tawoe rara, datoena bandjoer bamanik, saja nĕrima kranaʿAllah, anakoda matoer malik, silaʿ adjengang goesti, djȧdjė manis siné ratoe, pada bēngaʿ selapoeʿna, siʿ manis kalĕbih lĕbih indah roewa soroh mamanisan djawa.

Katjang djawa bĕligo gĕdang, lèngkeng boeloeng dipang roeti, salak nangka bēloeloek nanas, salapoeʿ te goele pasir, lan djadĕ koelang kaling, klĕpon bater lan bahoeloe, apem djongkong sang

rĕmpang, bantal tjrorot gagas pais, tepoeng pĕroes gogodah lan pisang rĕndang.

Awoer siʿ bengaäng wadah, salapoeʿ ne mas tesenanggeling, matatah masotjĕ mirah, bĕngaʿ ija si pada ngiring, sakantjan mama nangkil, mantja mantri lan toemĕnggoeng Raden mènak prĕwangsa, momot gitaʿ si ngajahin, anoet tĕmoe maraʿ djogèt lèʿ kalangan.

Ampoʿ lamoen tĕpĕdasang, maraʿ wajang dalem kĕlir, ngènggok njarèrè nokolang, pada djawoeʿ soetra koening, kadoenĕ ngasèʿ tjangkir, sitajahin loewéʿ ginggoeh, njaroe gitaʿ sanganan, adèʿna pĕdas njarĕmin, tatangkĕpan pangajah lèʿ Lajang Sekar.

Sinokolang apaapa, pasti ndéʿna djoeloe moedi, barĕng dowang siʿ tindaʿna jen soeroet barĕng sĕtali, ndèʿ sara lijo moedi, soeroet maraʿ tandang gandroeng, tokol maraʿ te sipat, loewésakantjan parĕmantri, saling godét, kapèsĕd dengan batoerna.

Wahna djĕraʿ basasanganan, datoe lan prĕbidja tarik, loengsoerano tetjatjarang, lèʿ toemenggoeng parĕ mantri, LoʿNjamboeloeng ngajahin, dĕngan batoerna salapoeʿ, tandangna padĕ mĕntjaʿ, ĕndĕh léʿ sĕdin pasisi, simanto Lo Njamboeloeng badè dèngklang.

Datoe bandjoeran ngandika, lèʿ pangoeloe djamal malik, silaʿ ke pangoeloe djamal, soegoelang dagangan gĕlis nè kanakno gen bĕli, anakoda bandjoer matoer, silaʿ peng kadji moenggah, lèʿ maligé nengke goesti mapan itoe dagangano salapoeʿna.

Apa kajoen araʿ dowang, datoe lan prĕbidjana tarik, bandjoer tèk sabarĕngan, mareboet milèäng diriʿ, pasti ndèʿna sadiriʿ, sing tĕ gitaʿ bis teringkoes, bandjoeran teitoengang, pada adji doewa kĕti, sopoʿ sopoʿ nèneʿ bini babĕlandja.

Malik ija pangoeloe djamal, mamboekaʿ bĕndalasahi, njoegoelang djari atoeran, léʿ datoeno bini laki, prĕbidja pada saiʿ, balĕngkĕr mawadah kĕmpoe tandoer tjahijana bĕnar, malik kotaʿ pada saiʿ, bĕrisi kèrèng soetra pada saprangonan.

Kotjapna rangde Sajoman, ngalidoeng ndèʿ kroewan aning, bapikir dalem pangĕrasa, ngoembè akalkoe nĕngkané, ndèʿ naoʿ basĕ boegis, gojoke basa malajoe, tjina arab olanda, ndéʿte taoʿ lomaʿ gĕnit, ngoembè ĕntan koe nanè gĕn bakatoewan.

Mĕnè roewan dagangan, ndèʿ naraʿ kasoran adji, si gĕn adji teloe olas, mĕné kèpèng nènèʿ bini, araʿ teloe olas pasti, sĕmĕl kè akoe

badjoeloe, jen ndèʿ tebakatoewan, lawoen ndèʿ dateng koepasti, ndéʿne boeroeng nènè' bini bakatoewan.

Apĕ kĕ gĕn' ling koe nimbal, nané koe pasĕmèl diriʿ, bakatoewan lèʿ anakoda bandjoeran naʿ rangde moeni, ongkatna asih asih, ilaʿ te denger siʿ batoer, bakatoewan lèʿ nakoda, araʿ dagangan pangadji, sabĕliʿ na pangadji tĕloe olas.

Tjĕmor anakoda nimbal, ara' baéʿ sidē bēli, dadagangan endah roewa, araʿ baé moeda adji, soroh djaoem pandjahit, inaʿ rangdĕ nimbal bandjoer, koemambang po nakoda, pan siné kèpèng sĕmpait goestin saia to lèʿ djĕro kasangsara.

Nènè Jenda mas Winangsija, ndèʿ na troengoe isiʿ mamiʿ, lan sanaʿna salapoĕna, ndèna ara' girang saiʿ, satata sĕdih kingking, mĕno sangkaʿ ndéʿ na miloe, né saia tĕmanikang, djawoeʿ kēpèng siné ngiring, sang na araʿ kĕdit godèg gen tĕdjoewal.

Mèno manikna nèʿ dēnda, tĕmanikang saia bĕli, pĕdas ija pangoeloe Djamal, dĕngĕr orta nenèʿ bini, ngĕmbĕng aiʿ sarĕmin, anakoda nimbal bandjoer, araʿ godeg lèʿ kapal, makeh kèpèng dĕ koe ĕntiʿ, bandjoer lèkaʿ Kitap Sĕkar gagantjangan.

Noenggoeng sampan taèʿ kapal, wah dateng lèʿ kapal gĕlis, bandjoer matoer lèʿ Den Noena, mĕran goesti moelĕ djati, maraʿ oetjapan toelis, soerat pēngkadji no ratoe, tĕtoe ndèʿ tĕdēmĕnang, sangkaʿ mĕné iĕ njĕmpahit, gen bablandja kèpèng araʿ tĕloe olas.

Dèn Noena tindjot mirĕngang, bamanik sambil na nangis, gitaʿ kèpèng tēloe olas, bandjoerna bakatoewan gĕlis, sai toʿ na njĕmpahit, Kitap Sekar nimbal matoer, to lèʿ talin oembaʿna, kotjap mélé na gĕn bēli, sang na araʿ kĕdit godèg, saʿ moedaän.

Raden Noena bandjoer nimbal, bamanik sambelna nangis lamoen mĕno nĕngkĕ kakaʿ, akoe bahé gĕn basalin, sigĕn njaloekkoelambi, adè'koe badait lawoen, gantjang jē Raden Noena, bandjoerna njaloek koelambi, salin roewa pĕdas maraʿ godeg gawah.

Bandjoer malik Kitap Sĕkar toeroen lèkan kapal gĕlis, djawoeʿ godègna kadarat, Kitap Sĕkar wah badait, lèʿ inaʿ rangde ngantih, bandjoer na tĕsodè batĕroes, sambil badaʿ naʿ rangda, siné godègna wah djari ampoʿ taoʿ bararasan mara' ita.

Siné alo de djaoeäng, pĕdas dĕmĕn nenéʿ bini, loʿ monjéh sinē arana, inaʿ rangde bandjoer gĕlis, gen lalo méta tali, anakoda moeni aloes, sĕmantaʿ naliʿ ija, ndèʿ ne saragēn barari, sok bagoesang mapan ija naoʿ basa.

Inaʿ rangdĕ bandjoer lekaʿ, ngoembaʿ ija lo monjèh gĕlis, wah boedal lēkan tamparan, ndĕh rarah si pada ngiring inaʿ rangdė lèʿmoedi, sitakrijah isiʿ batoer, ndaʿ rapet inaʿ rangdĕ, godėg oembakna ngiring, noendoek bahé inaʿ Sajoman si lēkaʿ.

Ndė'na kotjap silèʿlangan, wah dateng lè'désĕ gĕlis, datoe bandjoer batĕroes tama, prĕbidja salapoeʿ ngiring, gantjang jĕ sing arĕpin, mijakang dĕngan simikoel, kotjap dinda Winangsija, mĕrēm bakaloemboeng nangis, bandjoerna datang inaʿ rangde Sajoman.

Asmarandana.

Tokol bawaʿ nènèʿbini, bandjoer matoer adoeh déwa, silaʿ oerĕs djoeloeʿ nėneʿ, tjingakin kadji mas mirah, maoe' kadji bablandja, nė' dende Winangsija bandjoer oerĕs mandjak lèʿ pamĕrĕman.

Nĕʿ bini bandjoer bamanik, doeh inaʿ apa maoeʿda, araʿ ke no anak godèg, gĕlis matoer inaʿ rangdĕ, ne maoeʿ kadji dēnda, sambil na tokolang bandjoer, godèg no lèʿ sasangkoʿna.

Nēnè bini bandjoer nangis, sambilna basasambatan, dengan maoeʿ doewĕ loewèʿ, kèrèng lempot lan masmasan, itē godeg maoeʿ tĕ mĕno sasambat dendajoe, loʿ monjēh jē bandjoer nimbal,

Doeh dėwa sarining poeri, ndaʿ bingoeng ratoe mas mirah, mapan wah kasoeka' nènė', lė' ragan pèng kadji dēnda, moen dekadji toeroetang, sajān sédĕ kajoen ratoe, tindjot nėʿ déndĕ mirĕngang.

Bĕngaʿ sambilna bamanik, kĕnang koe ndéʿ naoʿ basa, sĕloen tėteh jĕ bakrantè, maraʿ pitoetoer manoesa, naʿ rangdĕ bandjoer nimbal, moela tao kotjap ratoe, mangĕraos mara' manoesa.

Lo' monjèh arana goesti, tĕadjah tjara manoesa, nēnèʿ bini bandjoer tjĕmor, lēbih soeka pakajoenan liʿ godèg naoʿ basa, nè' bini bakatoewan bandjoer, hè monjèh akoe bakatoewan.

Ngoembéʿ langan mèʿ sakĕni, sangka' mèʿ si naoʿ basa, angsal manoesa kè laèʿ, salaʿ dabdaban mèʿ tapa, atawa kēnē sĕmpata, sangka mèʿ salaʿ patĕmoe, djari godèg basangsara.

Lo' Monjèh balatoer bakti, adoeh dēwa ratoe mas, kadji sinē moelĕ godèg, bĕlèʿ bēlèʿ to lèʿ dēsa, saking kasoekaʿ Allah tao kadji ngotjap bandjoer, mangĕraos maraʿ manoesa.

Bandjoer loembrah dalem poeri, godèg tėtèh bararasan, katoer lèʿ denda si loewéʿ, si' godèg tètėh ngoetjap, tarik pada salapoeʿna, méléne gen bait bandjoer, nė' dénda Wingit ngandika.

Gadoeng alo lèkaᶜ gĕlis, bait godèg la Winangsija, bandjoer djāoeᶜ ijĕ kĕtè, la Gadoeng bandjoeran lèkaᶜ, parĕk dēnda Winangsija, kotjap wah datang la Gadoeng, daitna nèᶜ denda mandjak.

Lèᶜ sasangkoᶜ dēnda mĕlinggih, godèg tokol lèᶜ lĕmpĕna, tingkahna tokol ndarĕpèᶜ, bĕngaᶜ la Gadoeng gagitaᶜ, tratip godèg marēkan, la Gadoeng bandjoer balatoer, adoeh dewa ratoe mas.

Kadji tĕmanikang goesti, siᶜ rakan pèng kadji dēnda, gen bait anak godègno, dènda Winangsija ngandika, Gadoeng mĕno atoer, koepindahang gen bi djaoeᶜ, maman kakaᶜkoe sĕlapoeᶜna.

Tarik pada soeba soegih, kèrèng lèmpot lan masmasan, moen akoe gaᶜna si siné godèg adji tĕloe olas, nĕngkĕ akoe pindahang, ndaᶜ gamaᶜ bi bait Gadoeng, gĕn koe kadoe pakĕdihan.

La Gadoeng bandjoer bapamit, batĕroes lèkaᶜ gagantjangan, wahna datang bandjoer tokol, batēroes matoer adoeh dewa, ĕndèh kadji kahitjan, si' sanaᶜ pèng kadji, ratoe, girang laloᶜ lèᶜ godègna.

Salapoeᶜna nènèᶜ bīni, mirĕng la Gadoeng ngatoerang, tarik pada salaᶜ até, lèᶜ nènèᶜ denda Winangsija, kotjap wah pĕtĕng désa, bandjoer nèᶜ bini salapoeᶜ, éntjong parĕk léᶜ mamiᶜna.

Mamiᶜna tindjot njarĕmin, siᶜ tingkah dateng bidjana, bandjoerna bakatoewan éntjong, apake araᶜ bi pada, datēng sebēnggagatijan, dèndĕ Wingit nimbal matoer, kadji parek nĕngkĕ mĕmban.

Mĕran mamiᶜ gawen kadji, parĕk lèᶜ peng kadji nĕngkĕ, siᶜ tingkah, adiᶜ kadjino, ndèᶜna iniᶜ pisan pisan, noeroetang kadji pada, si paladjar ndèᶜ taroengoe, je nganggo sawēnang wĕnang.

Djari kadji nĕngkĕ mamiᶜ, salapoeᶜ ndèᶜ kadji kawa, si gĕn barĕng lèᶜija ité; nĕngkĕ moen peng kadji itja, bagoes alih taoᶜna, lèᶜtaman adé'na noenggoe, ampoᶜija la Winangsija.

Ngingon godèg araᶜ saiᶜ, patoet di panoenggoen taman, mamiᶜna bamanik adèng, sarēkė angĕn bi pada, lagoeᶜling koe moen kĕnaᶜ adèᶜ bi adjar je djoeloeᶜ, moen tĕtĕl baė sarana.

Sino poᶜ bi pada sĕdiᶜ, ĕmbé djaᶜ taoᶜ bi bowang, lĕndang gawah tanaᶜ kebon, sorē kĕ angen bi pada, nèᶜ dēnda Wingit nimbal moen paladjar djaᶜ wah toetoe,ᶜ masi baé ndèᶜ na ngrasa.

Nèᶜ denda sĕlapoĕ bapamit, lèkaᶜ sambilna brarasan, araᶜ parēkan kodèᶜ, arana la Sĕntoel gawah, sino bandjoer soeroeᶜ na, alo lèkaᶜ kamoe Sĕntoel, bada' ija la Winangsija.

Djĕmaʿ adèʿ na njĕdi, adéʿ na djawoeʿ godègna, lè' kebon to' na babalé, ndaʿ na ité dalem desa bandjoer la Sĕntoel lèkaʿ parek lèʿ nèʿ dénda batĕroes, daitna denda bagèlaʿ.

Lo Monjèh sĕdĕk manjanji, lagoeʿ lingna rarampoetan, la Sĕntoel ija datēng bakĕrĕm, loʿ monjèh taget gagita,ʿ gantjang matoer lèʿ dēnda, sai djagĕ siné ratoe, datang kanak kodèʿ nina.

Nènèʿ bini oerĕs gĕlis, la Sĕntoel noenas loegrĕhĕ, bandjoer je lè' bawaʿ tokol, bateroes matoer adoeh déwa ne kadji tĕmanikang, si' rakan peng kadji ratoe matoer lèʿ pēng kadji dènda.

Ngatoerin peng kadji njĕdi, lèkan djro aning taman, nèʿ dēnda Winangsija tagèt, apa djaʿ salaʿ koe nengke lèʿ kakaʿ koe salapoeʿ-na sangka' koe nané tatoendoeng, gen tĕboewang aning taman.

Lo Sentoel balatoer malik doeh mas mirah kadji mindah, sakewalĕ kadji nĕné, tĕmanikang matoer déwa, ndè' kadji tao dēnda, salaʿ peng kadjina ratoe, ndèʿ kadji bani noenasang.

Siʿ rakan pèng kadji goesti, gati lalo siʿna mĕnggah, nè' denda Winangsija diriʿ, awoʿ piran gen koe lèkaʿ gen ngalih aning taman, la Sĕntoel gawah balatoer, djĕmaʿ nja lèmaʿ no loembar.

Néʿ bini bandjoer bamanik, sandika alo atoerang, lèʿ kaka' koe pada ito, kaling ké ito lèʿ taman, jaden lèʿ lĕndang gawah, lèʿ goenoeng rèdjèng sisoewoeng, ndèʿ pisan gen akoe piwal.

La Sentoel gawah bapamit, batĕroes lèkaʿ gagantjangan wah no datang bandjoer tokol, batĕroes matoer adoeh déwa, wah kadji parĕk dēnda, lè'ʿ sanak pengkadji ratoe, ngatoerin boedal si djĕmaʿ.

Sanak pèngkadji sahiring, dènda Wingit lebih soeka, neng tingkahnĕ si ngĕraos, kotjap nèʿ dēnda Winangsija, angēnnĕ lĕbih soesah, djēlo malem ija baboedjoeng, nangis sambilna badjàmdjam.

Ndè' ne batelah sinangis, barĕng dait inaʿ rangda, ngis basasambat bahé, doeh inaʿ rangdĕ Sajoman, apa dakoe salaʿ tē, sangkaʿ koe nané tētoendoeng, gēn tēbowang aning taman.

Inaʿ rangde matoer nangis, adoeh déwa ratoe mas, jen pambaden kadji nènèʿ, siʿ pengkadji ndè'ngatoerang, lo'monjèh teharsajang, nènèʿ bini nimbal bandjoer, sino sang djari salaʿtĕ.

Sinom.

Lo monjèh balatoer sĕmbah, sabar sabar gamaʿ goesti, mapan

wah kasoeka^{c} Allah, lê'ragan peng kadji goesti, toedoeh wah dalem toelis, tetoelis lè^{c} lai^{c} ma^{c}poel, nēngkē tatemoe tĕmah, mĕno toetoer dĕngan alim, nēngkē sandangin koe ratoe mas mirah.

Nènè dēnda mas Winangsija, bandjoeran batĕlah nangis, bapikir dalem pangrasa, si^{c} lo^{c}monjėh bĕladjar pasti, mĕné jê godèg djati, mara^{c} manoesa batoetoer, nao' sipat pangēran, nēngkē akoe tjoba pati^{c}, si^{c} ndê'nara^{c} sala^{c} isi^{c}na si bĕladjar.

Nènè^{c} bini bandjoer nimbal, djati mara^{c}ling mè^{c}moeni, monjēh moelĕ djati gama^{c}, ling mé^{c} nde^{c} sala^{c} sakĕdi^{c}, lo monjèh matoer malik, adoeh dewa ratoe ajoe, sila^{c} bagèla^{c} gèla^{c}, bagoes bagoes si' bapikir, lawoen kadji poro^{c} poro^{c} baramban.

Embe pao^{c} ĕmbė goelē kajoe soerèn djari koeri, embe tao^{c} tėngawoela, moele toelen si sĕngari, oepaman sidĕ goesti, kĕmbang toendjoeng tĕnga^{c} lawoet, kaloejoe lomba lomba, pada galak ija bakĕmit, daka^{c} meno ndê^{c}na boeroeng kadji tjoba.

Daka^{c} loewé^{c} pao^{c} tinggang, bilĕ dĕngana baranding, daka^{c} loewé^{c} tahoe girang, sigēn koe bantĕl njoering, kadoeng limo papĕdis, kadoeng simo sĕdih ratoe, klawoe boeloen kalijang, lamoen na boerik pinasti, moele pasti koengalaloe sakalijang.

Dĕkadji gen sirik mirah, tjĕmor nê'dénda bamanik, si' mirĕngang rarambangan, si^{c} rotjèt godègna ngawi, nènè^{c} bini nimbal malik, monjēh antĕ moelĕ tĕtoe, tao mê^{c} njalèmorang soesahkoe kalĕbihlĕbih satipak mè^{c} ité akoe ngērasa ènak.

Koe ngèndèng asè^{c} lė^{c} antĕ, da^{c} mè^{c} bilin akoe njĕdi, adė'tĕ barĕng sangsara, lo monjeh balatoer malik, sandikan déwa goesti, lamoen pèngkadji gen taoe, asè^{c} lè^{c} kadji mirah, ndé^{c} po kadji mélé njĕdi, sila^{c} mĕrĕm baé djoeloe^{c} ratoe mas.

Pan djĕmak goesti gen boedal, bandjoer sirĕp néné bini, dilĕ balĕbih bēnar, ina^{c} rangdĕ tindo^{c} ngoering, lo monjèh masih ngĕringging, sĕdi kanan to^{c}na mĕrĕgoe, sambil mĕdas mĕdasang, lè'awakna nènè^{c} bini, djari tiwo^{c} pikir monjèh lè^{c} atèna.

Tĕtoe mara^{c} silè^{c} gambar, roewana pasti nè^{c} bini, ngoembé si sangka^{c} mami^{c}na, ndė'na soeka bini laki, lo^{c} monjèh bandjoer nangis, gita^{c} tjahja tĕnang tandoer, sambil basasambatan, doeh dénda sarining poeri, toenah gama^{c} roewan dē nandang sangsara.

Lo' monjèh bandjoer badjawat, ndè'na kawa ngandĕg pikir, soesoe nè^{c} dēnda Winangsija, dĕdoewa^{c}na podil na pasti, bandjoer

tindjot nèʿ bini, gantjang jĕ bamanik bandjoer, hè monjèh ngoembé antĕ, salapoeʿ mèʿ balaʿ baliʿ, akoe pēdĕm, ngasangkoe tagèt siʿ antĕ.

Loʿ monjèh je matoer gantjang, silaʿ ampoen kadji goesti, siʿnjanto kadji kaliwat, bandjoer noendoek kadji goesti, tindjot kadji kalĕbih, no sangkaʿ kadji badjĕpoet boetiʿ kajoeʿ no pēdas, ĕno prèsaʿ kadji goesti, djari nēngkē sĕloen panjoengsoengan djagat.

Nĕngkĕ ampoen kadji dēnda, ndèʿpo sadijah kadji goesti, dēnda Winangsija ngandika, koe ampoen antĕ nēngkani ning daʿ mèʿ malik malik ngalih antĕ tindoʿ djoeloeʿ, akoe tindoʿ samĕndaʿ, lo'monjèh jĕ bandjoer njĕdi, batĕroes tindoʿ lalang laugsé galēng bēdah.

Ndéʿna kotjap pĕtĕng désa, bĕnar te kotjapang malik, kalèmaʿ datang oetoesan, njerekang jĕ nènèʿ bini, njĕdi lèʿdalem poeri, nèʿ dēnda bamanik bandjoer, bar.s adéʿna bĕnar, ndèʿkoe boeroeng gamaʿ njĕdi, lagoeʿ tjobaʿ bilalo malik atoet.

Sang na araʿ dengan towaʿ, gen ngatong akoe tĕsĕdiʿ la Sandat bandjoer matoelak, balatoer léʿ dēnda Wingit, dènda Wingit bamanik léʿ adiʿ la Wangi bandjoer, adiʿ alo bi lèkaʿ, parĕk lèʿ mamiʿ te gĕlis, alo noenas pandjak siwaʿ towaʿ towaʿ

Gĕn barĕngin la Winangsija, dénda Wangi lèkaʿ gĕlis, bātĕroes matoer lèʿ mamiʿna mamiʿna bandjoer bamanik, jĕ pajoekè adèʿ bi sigĕn pada lalo soegoel, gĕn ngalih aning taman, adiʿbi la Wīdaradin, lamoen mĕno araʿ baē so dĕngana.

Patoettĕ jĕ mèsaʿ mèsaʿ, mapan je taoe bini, bandjoer datoe ngandikajang, badaʿ patih mangkoe boemi, adéʿna nĕngkĕ gĕlis, mètĕ batoer araʿ pitoe, mama sitowaʿ towaʿ, parĕkan wah lèkaʿ gĕlis, wah badait lēʿ patih Mangkoe Nagara.

Goesti Patih bandjoer nimbal, apa salaʿ nénéʿ bini, sangkaʿna tĕboewang léʿ taman, parĕkanno matoer malik, kadji mamindah goesti, kadji tĕmanikang matoer, adèʿpeng kadji déwa, métĕ batoer si gen ngiring, ara pitoe siwah towaʿ towaʿ.

Adèʿ pengkadji manikang, ito lè' pĕkĕn no ngantih, dènda Wingit nēngkĕ kotjap, njoeroe' la Mĕnoeh Gambir, alo bi lèkaʿ gĕlis, badaʿ adèʿ na gĕlis soegoel, sètan sino Winangsija, la Mĕnoeh Gambir bapamit, batĕroes lèkaʿ daitna nèʿ dēnda mandjak.

La Mĕnoeh balatoer sĕmbah, kadji tēmanikang goesti, siʿrakan peng kadji dēnda, silaʿ loembar nĕngkĕ goesti, sigĕn ngiring wah ngantih, lèʿ pĕkĕn taoʿ na nganggoer, araʿ pitoe towaʿ towaʿ, sino gen ngiring dĕkadji, gĕn babalé ngiring pèng kadji lèʿ taman.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nènèʿ bini sambil nangis, awoʿ Mĕnoeh nĕngkĕ, ndèʿ koe boeroeng gamaʿ njĕdi, alo malik bi atoerang.

Lèʿ kakaʿ koe salapoeʿ akoe bapamit, La Mĕnoeh matoelaʿ, bandjoer malik nènèʿ bini, bamanik lèʿ taliu oembaʿ.

Adoeh inaʿ hĕntèh baé nēngkē njĕdi, jen tebarès inaʿ, araʿ baé datang malik, bĕkĕtèʿ njamboro ita.

Ndèʿ koe kawa gĕn tĕpoeraʿ malik malik, babasa da inaʿ, akoe singgaʿ gĕn koe kawih, koepijaʿ tēdoeng lèʿ langan.

Adéʿ saroe sang araʿ samēton djari, gitaʿ koe sangsara, inaʿ rangdĕ bandjoer gēlis, je ngatoerang babasaʿ na.

Bandjoer gĕlis batatĕdoeng nènèʿ bini, siʿ lèmpot sabidang, malik ngengat nènèʿ bini, gitaʿ na anak pondokna.

Tĕkĕn ampēl kapongna sambilne nangis, nangis basasambat, nĕngkĕ akoe gĕn koe njĕdi, sai kĕ gĕn noenggoe ija

Soebahnala dilĕ matèʿ minjak tehis, tetoetoeng siʿdĕngan, gilĕ atèʿ sangka nangis, gĕn tatoendoeng aning taman.

Doeh mas mirah goelĕ matèng lèʿ Madjĕti, kritaʿ lèʿ sagara, moelĕ atèʿ dĕngan dĕngki, lèʿ itĕ ngĕné sangsara.

Soebahnala balèʿ balaʿ lèʿ Padjanggiʿ, pasang songor sĕdin langan, apa salaʿ koe tēsēdi, gĕn kapongor aning taman.

Moen pēnarah kadoe takaʿ nasiʿ bari, tēpor kléndé sĕdin lawang, moga araʿ dĕngan nari, gĕn koe mélé sakali dowang.

Bandjoer matoer inaʿ rangdĕ sambil nangis, sila' kĕ ratoe mas, ndaʿ katoengkoel gamaʿ goesti, nènèʿ bini bandjoer nimbal.

Awoʿ inaʿ ndè'koe boeroeng gamaʿ njĕdi, sang na iniʿ inaʿ, nanė langsor siʿkoe nangis, ndaʿ lawoen ito lèʿlangan.

Ampoʿ inaʿ ndè' tĕ gĕn matoelak malik, kĕté lèʿ pondoktē, mapan nané gĕn tĕbilin, onos tawoʿ tĕsangsara.

Bandjoer maraᶜ loᶜ monjèh balatoer gĕlis, silaᶜ ke ratoe mas, nané loembar kadji ngiring, apa sangkaᶜ goesti rèmbat.

Awoᶜ monjèh maraᶜ ling mėᶜ moelĕ djati, apa to'tĕrèmbat, kèrèng lèmpot sangoe aiᶜ, tao' mèᶜ moela ndèᶜ naraᶜ.

Lagoeᶜ nēngkĕ akoe nangis asėᶜ diriᶜ, jen nēngkĕ koe lèkaᶜ, lèᶜ langan taoᶜ koe nangis, gitaᶜ na pada si dĕngan.

Bandjoer loembar nèᶜ denda mas Widaradin, tiring siᶜ naᶜ rangda, loᶜ monjèh oembaᶜ na gĕlis, wah soegoel lèkan paboewan.

Sing gagitaᶜ tingkah denda Widaradin, tē bowang lė' taman, salapoeᶜ na sĕdih nangis, asiᶜ na kaliwat liwat.

Salapoeᶜ na pada mélé miloe ngiring, pada saling katoewan, apa salaᶜ nènèᶜ bini, si tetoendoeng aning taman.

Pan ndèᶜ naraᶜ naoᶜ salaᶜ nènèᶜ bini, tētoe ndéᶜ na araᶜ kasalaᶜ na nēnėᶜ bini, pada sĕdih sing gagitaᶜ.

Betetedong nènèᶜ bini sambil nangis, nangis basasambat, sambil ngasap aiᶜ sĕrĕmin, badjamdjam sabélon langan.

Ndė'na kotjap lėᶜ langan jĕ nènėᶜ bini, wah datang loewah koeta, bandjoer batĕlah nènė' bini, tokol njengkoeng sĕdin langan.

Adoeh inaᶜ loepaᶜ koe kalĕbih lēbih, bagoes de matoelaᶜ, atoerang akoe bapamit, lėᶜ mamiᶜ koe bini lanang.

Poᶜ atoerang salam sĕmbah akoe malik, lėᶜ mamiᶜ koe pada dit atoerang akoe malik, lèᶜ kakaᶜkoe salapoeᶜ na.

Bandjoer bapamit naᶜ rangdĕ lèᶜ gĕlis, ndėᶜ kotjap lėᶜ langan, daitna datoe malinggih, barĕng dait sabiniᶜ na.

Dangdang.

Bandjoer matoer inaᶜ rangdĕ gĕlis, mĕran datoe, kadji matoer pĕmban, lèᶜ batang pèng kadji nènèᶜ, kadji kahoetoes datoe, isiᶜ bidjan pèng kadji goesti, ngatoerang salam sĕmbah, lė'pengkadji ratoe, malik araᶜ manik dénda, bapanoenas ampoen bĕriboe riboe malik, lèᶜ linggih batang dèwa.

Bandjoer nimbal datoe bini laki, nĕngkĕ ĕmbèᶜ anak koe Winang sija, naᶜ rangda balatoer adèng, wah loewah koeta datoe, bandjoer nimbal datoe bamanik, moen mĕno alo lèkaᶜ anéᶜ bagoes bagoes,

idoep maté^c to lé^c taman, bandjoer nimbal ina^c Sajoman bapamit, ndè^{c}na kotjap lè^c langan.

Wah datĕng lè'tao^c denda ngantih, loewah koeta, toko basĕlanggah lè^c bawa^c kajoe^c sirèmpè^c, lo^c monjèh miloe mĕrĕgoe, nging badèkèt lè^c nènė^c bini, barĕng papoe^c sitowa^c, pada tokol noendoek, ndė^c kawa sing gatita^c, bandjoer datang, na^c rangda balatoer gĕlis, doeh dèwa ratoe mas.

Sila^c loembar dénda kadji ngiring, mapan oewah, kadji matoer dēnda lè^c mami^c pèngkadji nènè^c, nė^c bini loembar bandjoer, lo^c monjèh jĕ tĕ oemba^c gĕlis, si'na^c rangde Sajoman, loewė^c pada bijoer, nina mama to lè^c langan pada bĕnga^c, gita^c tjahija nènė^c bini, tĕnang boelan poernama.

Anging nènè^c bini noendoek sakali, sokna ingat, langan sitoeroetna, ndė^c na sara^c lijo lahé, tĕgoe^c djawoe^c tetĕdoeng, pan sabélon langan jĕ nangis, moen tanggoen tatĕdongna, bis basa^c balamoet, si^c ai^c srĕmina dēnda pan kadoena, ngasap asap ai^c srĕmin, lo^c monjèh bandjoer ngĕrambang.

Maskoemambang.

Soebahnala soesoe koedang balang sangit, bilo^c maté^c siwa^c, noendoeg noentang ngandĕg tangis, èro^c atènkoe gagita^c.

Soebahnala toempah balang lė^c gagapit, bila tri^c masak oda^c, soesah badjang moelĕ sakit, bina si^c soesah toetowa^c.

Doeh mas mirah bēla^c manggis panggitan isi^c, te ngèndèng si^c dĕngan, nda^c nangis gama^c mas goesti, sila^c tjingak lèntèng langan.

Ampas goela toeroes po arana pasti, limo pĕdis sakakisa, moen te toeroetang je goesti, simo sĕdih pono ita.

Moelĕ pasti kisan kĕdit kakĕn sampi, ampas tĕlo^c kata^c, sisakĕdi^{c}na badjari, sĕkat lalo^c ija gen ponta^c.

Soebahnala pina^c soenggar galih blimbing, talėt waroe sĕdin langan, sila^c loembar kadji ngiring, adè^c aroe dateng taman.

Moelĕ pasti djoerang langan gawah djoering, bēnē si^c kakara, ndè^c koerang angenkoe ngiring daka^c koe tĕmah naraka.

Soebahnala tĕpo^c tĕpa^c lè^c djalindjing, timoen gantoeng dèkèt timba^c, adjak Mekah kadji ngiring, lamoen tĕbaroentoeng pisa^c.

Dangdang.

Bandjoer tjemor nè^{c} dēnda bamanik, awo^{c} monjèh, tĕtoe moelĕ anta, kalĕbih isi^{c} mè^{c} rotjēt, lo' monjèh nimbal matoer, meran djati kadji mas goesti' si' toena^{c} kadji liwat, si^{c} gita^{c} dendajoe, gen bako-bako panjingak, sĕrĕmin manis, gen tė sėda^{c} isi^{c} tangis, mara^{c} andèn hèbatan.

Kawo^{c} doewa wah tĕhébat pasti, sērēgēp gēnĕp, ragi sĕloen séda, isi^{c} tràsi adji sēkèpeng mĕno oepama ratoe, nēnė^{c} bini bandjoer bamanik, ngonè^{c} sanget koe soesah, nané bawoe limoer si^{c} rotjet anta njarambang; dè'na kotjap lè^{c} langan nènè'bini wah na datang lè^{c} taman.

Bakätoewan bandjoer nēnè^{c} bini, ina^{c} rangda, siné kĕ no ija, sigĕn tao^{c} ta babalé, rangda Sajoman matoer, mĕran ijĕ sisiné goesti, batĕroesna pada tama, lĕ' pondokna bandjoer, si batĕkĕn kajoe' boewa^{c}, atapnano gèdèng njijoer si tegapit, nè dènda bandjoer mandjak.

Lè^{c} galampar kajoe^{c} boro tjanging bagagawon sambilna ngandika ina^{c} tokolang lo monjèh, sapoehang ito djoeloe^{c}, adè^{c} bawoe èlah sak di^{c}, nè pada papoe^{c} towa^{c}, pijaang di^{c} de djoeloe^{c}, mana mana si^{c} kararas, papondokan, tao^{c} da tindoäng diri^{c} bandjoer matoer papoe^{c} towa^{c}.

Sila^{c} mĕnnĕg bahé nènè^{c} kadji, tiwas kadji, jadin bawa^{c} djarak tao^{c} kadji pada mĕkèh tao^{c} kadji soesah ratoe, mapan kadji toe kasoh sakit, tindo^{c} lè^{c} lĕndang gawah, sok ping kadji ratoe, adè^{c} no bawoe gantaran, bandjoer mara ngaler ja pada tarik, nĕnangis ngasah ngasah.

Sambil mager pondok nènè^{c} bini, wahna djari, te bidĕl si^{c} kĕlangsah, bandjoer moeni jē lo monjèh, kalĕbih bĕnga^{c} akoe mapan akoe ndè^{c} oewah dait sanggrahan dengan mènak, mara^{c} toebĕ gadoeng, tēbidĕl isi^{c} kalangsah, bandjoer nangis nē^{c} denda mas Widaradin, monjèh tedoe^{c} gama^{c}-na.

Antē ngoerĕsang angenkoe sĕdih, monjèh nimbal, adja^{c} kadji dènda, tēgĕs mĕno dja'na ngoembé^{c}, mara pondok nak agoeng, lagoe^{c} lamoen le' gawah pasti, sĕdĕkanna si njēran, rangda nimbal bandjoer, godèg tētèh lalo^{c} antĕ, monjèh nimbal, sroro lalo^{c} sidĕ moeni, patoet kĕ tĕdoe^{c} dowang.

Ndė' koe kawa mara^{c} sidė ngĕné, sokdĕ merĕgoe, mara^{c} djangkihpangan njangkasangkok ngèlè^{c}èlè^{c}, maka^{c} maka^{c} bogoetoe kadi

rasa ndaᶜ gamaᶜ sēdih, balik dasa lèmorang, pėtang dėᶜda keloekoeᶜ, da bal ngêr poᶜ de mojas, bakakembang, pétang diᶜ de kembang koembi tjobaᶜ ilēn panoedjaᶜ.

Bandjoer njandar to lėᶜ ana poentiᶜ, mĕné lawoen, papoeᶜkoe sĕlapoeᶜna, koesoeroe' pada bagĕroᶜ, nė' bini loembar bandjoer, papoeᶜ towaᶜ salapoeᶜ tarik, pad genter salapoeᶜna, naᶜ rangde djarĕngoet, gĕdèkna kaliwat liwat, lėᶜ loᶜ monjèh, katoewan mèᶜ kēman siᶜgoesti, tjobaᶜ godèg ambaran.

Moen ndėᶜ rĕmoek lengkarak méᶜ lĕtiᶜ, jadin kēman tjobaᶜna rĕnggangan, moen dėᶜna katekan pĕlot, koe ngatoerang dit kajoeᶜ, adèᶜ endaᶜ akoe ngasilik, mĕno pikir inaᶜ rangda, jĕ lo monjèh bandjoer gitaᶜ sĕbĕng inaᶜ rangdē, ngarambang batĕmbang sahir, sambilna ngerahèkėngna.

Maskoemambang.

Soebahnala sisi koe lĕsih boewĕᶜ njĕdi, ngaraᶜ matė bagalēmpar, salaᶜ sakėdiᶜ te sili, maraᶜ ate boegis mandar.

Doeh mas mirah baprawoehan liwat gili, poelang manggar bawon tanaᶜ, ndĕ' na kroewan toᶜde nli, pan itē ngegarang manah.

Soebahnala kĕmangi te sambel giliᶜ léᶜ sĕmpara timpah djoman, ndė' koe bani gēntĕsiliᶜ siᶜ inaᶜ rangda Sajoman.

Soebahnala moen kantjili lėᶜ barîri, nasi' bari taka tĕpaᶜ, ndaᶜ dĕ sili inaᶜ rari, alo tari papoᶜ bokah.

Sajan ēndēh rarah rèrėᶜ ramé tarik nénéᶜ bini itja, papoeᶜto pada nggegih, naᶜrangda batoengkem kakaᶜ.

Pan wah pĕtĕng lo monjèh je bandjar moeni, ĕngkĕ inaᶜ rangdĕ, soeroeᶜ papoeᶜ moesoet gĕlîs, bandjoer mara noetoeng dila.

Wahna galang bandjoer morĕ mangan maiᶜ, nèᶜ bini madjangan, papoeᶜ towaᶜ pada nangkil, barĕng pada bak'loran.

Nĕngkĕ kotjap lomonjèh malik ija moeni, adèng si' de basoewap, lawoen sakit tijan de bibiᶜ, inaᶜ rangde bandjoer nimbal.

Awoᶜ monjèh tetèh laloᶜ antē moeni, ndeᶜ koe maraᶜ anta, bĕsoeh isiᶜ gėdèng djroeti, dĕmĕn ngaken goetoe mesaᶜ.

Antĕ monjèh poroᶜ poroᶜ ng'rambang malik, apa djaᶜ mèᶜ rambang, adė' ramėjan sakĕdiᶜ, kalĕbih sĕpi pĕrasa'ta.

Balang kĕbon bĕongkatna ramé moeni, lain loᶜ idapta, sila' de bagèla bibi, bandjoer na' rangda bagèlaᶜ.

Doeh mas mirah njijoer gading tèngaᶜ giliᶜ tarik pada baboewaᶜ, tindoeᶜ ngoering batatili, maran roewan dadara towaᶜ.

Soebahnala moen sempara dja' tataliᶜ, koesapaäng gèdèng gĕdang, moen naᶜ rangda jaᶜ marariᶜ, koe tampaäng anak bĕgang.

Moen kasoekaᶜ ngemboen batoe djiwanggili, dajan pantjor sekar tédja, lamoen akoe jaᶜ mĕrariᶜ, akoe njongkol langan kréta.

Dangdang.

Endēh rarah loewah dalem tarik, inaᶜ rangdē moeni sambil njemprak, pasten laloᶜ antĕ godēg, sahingĕ-méleᶜ kamoe, dadara no si gēn koekawin, pan antᶜ goetoen gawah, monjèh nimbal bandjoer, endak mĕno inaᶜ rangde, ndeᶜ tĕ taoᶜ, kasoekan Allah si loewih, side kĕ si kowasa.

Maskoemambang.

Soebahnala bawaᶜ arĕ toᶜ koe ngandik, koelawar boewaᶜ patjeᶜ dowang, inaᶜ rangde moele rantjik, gen koe palar krantĕ dowang.

Doeh mas mirah embèᶜ kaoᶜ telang tali, dila gantoeng lèᶜ sempara, bèᶜ taoᶜ koe balang pati, bidjan datoe si sangsara.

Soebahnala ĕmbė paoᶜ sibe soele, pĕlĕng oepėᶜ djari tapan, ĕmbe taoᶜ koe bagoesti, paling kodèᶜ siléᶜ taman.

Soebahnale bĕrĕm sédaᶜ aiᶜ manis, kĕlaᶜ limo djari djangan, silaᶜ mērĕm nènèᶜ bini, endaᶜ simo pakajoenan.

Bandjoer sirĕp nèᶜ dende mas Widaradin, ndèᶜna ngasa ngasa, lo monjèh jĕ sajan gati, nganggit, tĕmbang maskoemambang.

Soebahnala lamoen tekĕrĕt pemkang boeni, takĕt kléndé timpal komak, lamoen sirep nenèᶜ bini, mélénkoe tipaᶜ bademak.

Petoeᶜ koekoe njontoᶜ bareng dit kantjili, lé' sĕdin kakoewang, djĕpoet soesoe saiᶜ njiliᶜ, mapan soesoe wah tĕboewang.

Soebahnala apa kandoᶜ mangan maiᶜ, temoen gantoeng sambĕl bawang, pira djao lalang aiᶜ, lamoen oentoeng datang dowang.

Doeh mas mirah toenoeʿ goele lèʿ pasisi, malaʿ doewa bagalampang, tĕtoe gila kadji goesti, maraʿ roewan de si lèʿ gambar.

Lamoen prija talawarang oemaʿ sampi, anak pèkat bagarèran, moen sidė djalaran kadji, dakaʿ pĕkad lèʿ pangeran.

Moen tengĕrawoe bĕlambah siʿ pempang boeni, rebaʿ lĕkong siwaʿ, lamoen bawoe nènėʿ bini, koe kapong lèʿ baon iwaʿ.

Soebahnala lèʿ emboeng balén kantjili, djelati kelela bareng doewa, kèrèng peloeng no tesalin, lempot batik salam doa.

Soebahnala lėngkong mĕnèng pĕnoʿaiʿ, timoen sapondongan tindoʿ melėng ndèʿkoe maiʿ, lamoen ndėʿkoe bakapongan.

Soebahnala djaran babak sangkaʿ ngoendjit, timpah kamboet lé' sĕmpara, angen tabah sangkaʿ ngoentik, ndèʿkoe takoet gen katara.

Soebahnala sèlĕp andan baté'awis, kĕdoek lindoeng lèʿtalabah, sirĕp rĕnggang sajan manis, sidoek iroengdĕ samĕndak.

Moele idjoek talin sangkėt kajoe boeni, tetomat lidi belaʿ, sidoek sangkep nènèʿ bini, emat biwih dait èlaʿ.

Dangdang.

Sajan sirĕp bahé nènèʿ bini, ndèʿ na ngasa, mĕrĕm bagalèmpar, lĕlĕh siʿ mamargi ngonèʿ lo monjèh tjĕmor bandjoer, gitaʿ tjahyana nènėʿ bini, brangsok sambil bagorap, adoeh ratoe ajoe, tinghah dĕ maraʿ kawoela, mapan moela miskin laloʿ sidĕ goesti, kasakitan sangsara.

Déʿ na kawa gitaʿ nènèʿ bini, siʿ tjahijana tĕnang maraʿ boelan, bandjoer bapikir loʿ monjèh, tĕtoe moele na aloes, moelĕ ndė'araʿ satanding, maraʿ roewan dèndara, widijadari toemoeroen, lekan sorga tipaʿ doenija, lagoe nĕngkė, jen koe salin roewan koemalik, apĕ ling ongkat dĕngan.

Nengke koe sabarang bahé pasti, lawoen éraʿ, koe basalin roewa, akoe ndèʿ koe boeroeng baĕ, batemoe lèʿ dèndajoe, awor daki lèʿ nĕnèʿ bini, jĕn nengke salin roewa, loewé sengkalankoe, lèʿ awakna ratoe mas, si nĕngka né, isiʿna ndėʿ tedemenin siʿ mamiʿ bini lanang.

Sinom.

Sajan hempĕt baė sĕdoʿna, loʿ monjèh gitaʿ nėʿ bini, soesoena

maraᶜ mastika, sangkèpna gading kalimis, alis tiroes njaririt, biwih ramping ampoᶜ moeloek, loᶜ monjèh tjemor gitaᶜ, pasirepanna nĕnèᶜ bini, bandjoer mirih ima kiri dji galĕngna.

Ngēsok loᶜmonjèh medasang, lèkan moedi nènèᶜbini, lèᶜ bawaᶜ-datang atas, siᶜna gitaᶜ nènèᶜ bini, loᶜ monjèh momot mikir, tetoe dēnda moele ratoe, sagoemi ndèᶜna pada, toewoᶜ siᶜna salaᶜ djari, gojo pedas madoeloer isiᶜ pakakas.

Tetoe na gen njèdaᶜ manah, nèᶜ dènda mas Widaradin, loᶜ monjèh medas medasang, ndè'na kawa ngandeg pikir, ndè'na taoᶜ gen pirik, angennè mélé badjepoet, soesoen dènda Winangsija, lolat maraᶜ tehaponin, bandjoer maraᶜ imana si kiri kawan.

Remesna dagangan dĕngan, nĕnĕᶜ bini ndèᶜna ngoewit, si' lēleh na bas kaliwat, loᶜ monjèh bagregas malik, njidoeᶜ sangkep nèᶜ bini, sambilna nged kang soesoe, bandjoer tokol batĕlah, ngerang sok ija badjawat malik, bandjoer rebaᶜ njoesoer idoeng tipaᶜ dada.

Rēgèm soesoe ima doewa, angēng soesoena sikiri, emotna tapi djangkana, ngèsok ija badjawat malik, gorap betis nèᶜ bini, roeroes maraᶜ mas tĕsĕpoeᶜ, bas sangèt siᶜna gorap, bandjoer tindjot nènèᶜ bini, bateroes oerēs loᶜ monjèh rebaäng dèᶜ na.

Nĕᶜ bini bandjoer ngandika, loᶜ monjèh je ndè'na ngoewit, nèᶜ dènda malek ngandika gantjang je loᶜ monjèh ngoewit, poᶜna tindjal ja malik, tindjot ja loᶜ monjèh bandjoer, tokol sambil bakatoewan, napi araᶜ nènèᶜ bini, ratoe ajoe bamanik sawang banggeras.

Monjèh ngoembe kèno ante, satingkah palah mèᶜ pasti, maraᶜ lalakon manoesa, soesoe betiskoe mèᶜdjemit, mèᶜ badaᶜ akoe djati sang ante manoesa tetoe, ndaᶜmèᶜ basasiliban, nĕngke djedjeh akoe pasti, bandjoer matoer loᶜ monjèh adoeh adoeh mas mirah.

Apa kadji pasadjajang, mapan kadji godèg djati, nengke ampoen kadji dēnda, ndè'po sadijah kadji goesti, gen ndèᶜ ratoe bamanik, ndèᶜ kadji taoᶜ dèndajoe, diri' kadji badjawat, tapi araᶜ impin kadji, prasaᶜ kadji diriᶜ kadji to lèᶜ djawa.

Araᶜ lolon njamboe rakta, dèkèt balèn goestin kadji, njamboeᶜno bapèmpang doewa, taèk kadji ito goesti, lèᶜ pempangna si saiᶜ, sambil djomèt babak njamboeᶜ, gen taoᶜ kadji njandar, malik lè' atasna goesti, boetiᶜ kajoeᶜ te balèᶜ isiᶜ soemangah.

Sino gorap kadji dēnda, parap laloᶜ kadji goesti, gen te kroem-

poen ai' soemangah, meno dènda impin kadji, bandjoer denda bamanik, maran kadji dèma' impoeng, nengke kadji dawegang riboe beriboe ampoen goesti, si' ndĕ' sadijah kadji gen moela badjawat.

Lamoen ndè' pèng badji itjà, ngampoen sala' kadji goesti, kadji pamit nengke dēnda, lalo mèta goestin kadji, sang masih lè' pasisi, nènĕ' bini nimbal bandjoer, monjèh koe ngampoen ante nde' mè' bilin akoe njĕdi, alo tindo' ito bareng ina' rangda.

Nda' mè' badèkèt si nengke, lo' monjèh je bandjoer njedi, tindo' bareng ditna' rangda, sambil na ngaringing ringing, sasambat ngasih asih, njeboet goestin na lè' lawoet, goesti pangoeloe Djamal masih kèpèng kadjï goesti, lè' tamparan, ndé' peng kadji man balajar.

Pan manik peng kadji ara' lè' kadji piranan goesti, lamoen mè' ndé' tedemenang, lé' tao' mè' si bagoesti, adé' mè' oelè' malik, daka' lebijan si' koe teboes, pan liwat si' koe toenah, lè' antē monjèh kalĕbih lagoe' nengke asi' koe kaliwat liwat.

Dengĕr toetoer ina' rangda, noetoerang goestina miskin, djawoe' kēpèng tēloe olas, meno dja' manik pèng kadji, sipiranan lè' kadji, djari nengkĕ tetoe tetoe, ndè' nara' begirang na, djelo malem mélé sili, ndé' na pada lè' tingkah peng kadji dewa.

Nè' bini bandjoer mirengang, pĕdas lo' monjèh gen njedi, meno pikirna nè' bini, mapan langan koe tesedi langan lo' monjèh siné, isi' kaka' koe salapoe,' tetoendoeng aning taman, lantaran lo' monjèh pasti djari nengke lo' monjeh gen babilinang.

Pedas sanget si' koe soesah, mapan ja lo' monjeh pasti, tao njalimoerang soesah, djari nengke gennĕnjedi, bandjoer na kelèk malik, monjèh ante bandjoer ngamboel, melen mè' njĕdi dowang nde' bawoe sala' sakĕdi,' engke tindo' mè lè' tao' mè' si'bengan.

Apa lingkoe si lè' 'anta, sĕdĕktĕ lè' dalam poeri, koe ngèndèng asé' lè' anta nda' mè' bilin akoe njĕdi, mĕno dja' ling koe moeni, lo' monjeh je nimbal matoer, mĕran nde man kadji loepa,' jadīn kadji siné goesti, ngata ara' atoer kadji sipiranan.

Ndé' kadji njedi ratoe mas, sok dènda asi,' lè' kadji, mĕno atoer kadji denda, peng kadji sanggoep mas goesti, isi' kadji si ngimpi, sala' ĕntan goesti bĕndoe, nengke peng kadji itja, ndè' po kadji pajoe njĕdi, ndè' na kotjap pĕtĕng desa bandjoer bēnar.

Tekotjapang si lèᶜ dēsa, datoe kene bahla sakit, lambihan gĕnĕ malèkat, prĕbidja soesah tarik, bandjoerna basasangi, piran dja' na kĕnaᶜ datoe, koe ngigĕl lèᶜ bantjingah meno sosot nènè' bīni, siᶜ kasoekaᶜ ndė' na ngonéᶜ bandjoer kènak.

Nèᶜ denda Wingit ngandika, lèᶜ adiᶜ na Gondawangî, adiᶜ nĕng kĕ saregepang, ita gen njawoer sasangî, mapan lingte wah tarik gen pada ngigel salapoe,ᶜ nanė mamiᶜ wah kènak denda Wangi bandjoer gĕlis, ngandikajang matjawisan padagingan.

Djari padagingan karja, bandjoeran wah nĕgĕp tarik, bĕras rĕkĕt njijoer poentik goela, nêᶜ denda Wingit bamanik, karing lima djėlo adiᶜ, ingetang lėᶜ djelo saptoe, tao' te nembé karja, djēmaᶜ soeroeᶜ kanak adiᶜ, aning taman, badaᶜ ija la Winangsija.

Pēteng bĕnĕr tekotjapang, bandjoer denda Gondawangi, basoeroeᶜ lèᶜ parekana, la Menoeh dait la Gambir, alo bi lèkaᶜ gĕlis, lalo aning taman santoen, badaᶜ ja Winangsija, siᶜ koe gen njawoer sasangi, pada ngigel bareng itē lèᶜ bantjingah.

Adèᶜna seken pakakas, na patoeh patoeh dit kami, ndèᶜna bawoe lebih koerang, adèᶜna sēkĕn isiᶜbi, badaᶜ la Widaradin, adèᶜna seregepang djoeloeᶜ, soroh djari pajasan, la Mĕnoeh Gambir bapamit bateroes soegoel daitna Basok batjiwa.

Sino lo' Basok kĕté dja kĕnē, bandjoer pada lèkaᶜ gēlis, ndé'na kotjap silèᶜ langan, wah datang la Menoeh Gambir, taèk lèᶜ tėtė gelis, sadatangna pada bateroes, odjok pondok, nèᶜ denda, nèᶜ denda sedėk malinggih je badjoraᶜ bareng dit anak godègna.

Asmarandana.

La Menoeh balatoer bakti, ratoe kadji tĕmanikang, siᶜ rakan peng kadji nènèᶜ, ngatoerin peng kadji dènda, gen oeli'anèng désa, ingĕtang lèᶜ djĕlo saptoe, ito taoᶜ nėmbé karja.

Sasangen rakan pēng kadji, siᶜ mamiᶜ de kadji soengkan, gen ngawangoen karja beléᶜ, malik ngigel lèᶜbantjingah, rakan peng kadji pada, mĕno sasangino ratoe, dait peng kadji no endah.

Adèᶜna peng kadji si ngiring, lēkan ité bapakakas, adèᶜna sipatoeh baé pakakas dekadji dénda, lèᶜ sasanakan pada, mĕno manikna sibaroeᶜ, isiᶜ kadoeng triᶜ manikna.

Bandjoer nimbal nènèᶜ bini, awoᶜ Mēnoeh ndèᶜkoe piwal, maraᶜ ling bi si sèsené, jadin ngigel lèᶜ bantjingah, nging sapo koe sangkèjang, mapan miskin laloᶜ akoe masa ndèᶜbi nanaoᶜ.

Sino bi atoerang malik, lèᶜ kakaᶜ koe salapoeᶜna, lamoen siᶜ ngingĕl sĕsĕné, jadin ito lèᶜ bantjingah, pasti ndéᶜkoe gen ilaᶜ, ngadoe kèrèng peloeng boeroeᶜ, meno isiᶜ bi atoerang.

La Mĕnoeh Gambir bapamit, sambarengan pada oeras, bandjoer moeni je loᶜ monjèh, dakaᶜ njĕrek gamaᶜ oeras, ndéᶜ tekawa berijak, siᶜ bas keras, mamboen ĕntoet, maraᶜ amboen bangken djawak.

Ngengat la Menoeh la Gambir, sambilna si pada nimbal, litjek laloᶜ ante godēg, pilih tempolok mèᶜ anta, paran mèᶜ entoet dēngan, loᶜ monjèh je nimbal bandjoer, oeli sai gen koe paran.

Sidĕ oeras bandjoer bais, tjobaᶜ toesin lampak ima, bandjoer tjobaᶜ jĕ tepek, lamoen ndéᶜ sida pesikna, nènèᶜ bini ngandika, alo lèkaᶜ baé Mēnoeh, nda' bi roengoe godèg djogang.

Bandjoer pada lèkaᶜ gelis, wah soegoel lèkan lè' taman, la Menoeh la Gambir Basok, ndèᶜ na kotjap si lèᶜ langan, wah datang jĕ lèᶜ désa, parĕk lèᶜ dénda si baloeᶜ, ngatoerang denda Winangsija.

Tatas pada nènéᶜ bini, bandjoer pada bararasan, dinda Wangi soegoel rawos, ngoembé kĕ gen roewa rasanta, gen ngigel lèᶜ bantjingah, ngadoe kèrèng peloeng boeroek, gen ngora ngorajang ita.

Bandjoer nimbal dènda Wingit, tĕtoe adèᶜ ndèᶜ ne salaᶜ, mapan sosot te ndèᶜ ngenē, sasangi adèᶜ te pada, nané malik badaᶜ ija, sitowaᶜ ampoᶜ soeroeᶜ, badaᶜ ija la Winangsija.

Te kontèᶜang be sakĕdiᶜ, manik dinda si lèᶜ taman, mapan tetel koe mĕné, isiᶜ na bas miskin pisan, gojogen bapakakas, moelĕ pasti ndéᶜ satoeroet, gĕnĕping teloe oetoesan.

Pangkoer.

Nèᶜ denda Wingit ngandika, nĕngkĕ toetoeᶜ lalampan ta no adi,ᶜ moele tetoe ndèᶜ satoeroet, asoeᶜ sino Winangsija, pilih po ija masangang mamiᶜ ta banggeroeᶜ, sangka na soengkan mamiᶜ na, balik pètang akoe gelis.

Patih Gonda Lasmita, Patih Matjan Koening lan Matjan Wilis, parēka no lèkaʿ bandjoer, barari gagatjangan, wah badait parekan bandjoer balatoer, goesti kadji tĕmanikang, masilaʿ peng kadji goesti.

Silaʿ gelis goesti tama, si' peng kadji temanikang gelis gelis, goestih patih gantjang bandjoer, makatatĕloe lèkaʿ, nde' na kotjap lèʿ langan wah datang bandjoer, bat roes taèk lèʿ bantjingah, parekan tama gelis;

Ngatoerang patih lèʿ loewar, denda Wingit bandjoer gantjang bamanik, soeroe' ija kĕtė batĕroes, adeʿ na pada tama, parekana gantjang ja barari soegoel, matoer silaʿ goesti tama, nènè bini ito nganteh.

Goesti patih bandjoer tama, wahna datang lė' arep, nènèʿ bini bandjoer na njembah balatoer, kadji noenas loegrėhĕ nènė bini bamanik masawang bĕndoe, kĕté aning amaʿ pada, gawén de te kelèk gĕlis.

Gen de lalo aning taman, badaʿ ja tjitjing no Widaradin, nēng kē de lekaʿ batēroes, nda' sara sara amaʿ, ampoʿ soeroe' ija oelė djĕmaʿ bandjoer, adėʿna tĕroes mapajas, patoeh patoeh dait kami.

Lamoena dèʿ bawoe amaʿ, bapakakas patoeh si maraʿ kámi, ndaʿ de sara amaʿ lawoen, sĕmatèʿ tengkarakna, mapan ja moele pasti ndėʿ satoeroet bateroes talet tjara lomaʿ, bangkéna lèʿ toenggaʿ poenteʿ.

Goesti patih matoer sembah, makateloeʿna bapamit lèkaʿ gelis, sambil ngerawos kantjan batoer, apa salaʿ goestin ta, sangka nengkĕ gen teséda ratoe ajoe, lamoen kanti ita lèkaʿ, araʿ baé salaʿ lain.

Ndėʿna kotjap silėʿ langan, wahna datang lèʿ taman goesti patih taèk lèʿ tété no bandjoer, bateroesna pada tama, bandjoer ngèngat papoeʿ si towaʿ salapoeʿ, gitaʿ patih benggas ènggas, nènè' bini ngėngat gelis.

Pateh Gonda Lasmita, bandoer matoer sambil pada ngabakti, kadji noenas loegre ratoe, nĕʿ bini bandjoer nimbal, awoʿ amaʿ baketé sida batêroes, goesti patih tokol gantjang, lėʿ arēpan nènèʿ bini.

Neʿ bini bandjoer ngandika, apa araʿ gawan de amaʿ rari, goesti patih nimbal matoer, kadji kaoetoes déwa, siʿ dē side rakan pėng kadji, no ratoe, masilaʿ peng kadji dēnda, oelĕ' gen bapajas goesti.

Malik ngigel lèᶜ bautjingah, adèᶜ patoeh papajasan peng kadji, leᶜrakan peng kadji ratoe, nènèᶜ bini bandjoer nimbal, awoᶜ mĕno baé isiᶜna basoeroe,ᶜ njoeroeˉ akoe bapakakas ndĕ'na taoᶜ kè koe miskin.

Toenasang akoe gen njingga,ᶜ lèᶜkaka'koe sang na soeka beng kami, goesti patih nimbal matoer, arah ndè' kanggo njinggaᶜ, ndĕᶜ na kanggo ngadoe pĕloeng boeroeᶜ, nènè' bini ndèᶜna nimbal, sajan ēroᶜ dalem pikir.

Naᶜ rangde badjoeloe gantjang, batèroes tokol lè' arep nènè' bini, ngoembē ke no ratoe ajoe, de kadji temanikang samar saroe isiᶜ kadji dēnger baroeˉ, maraᶜ maraᶜ gen teséda ᶜ, batang peng kadji no goesti.

Maskoemambang.

Bandjoer nimbal nēnè' bini sambil nangis, doeh inaᶜ Sajoman, nengkè sidè gen koe bilin; tao tao sida inaᶜ.

Ngenti'diriᶜ ngendeng lèᶜ sameton djāri, lamoen koe wah inggas, sĕrĕ tanda mel sakĕdiᶜ, dĕ èndèngang akoe inaᶜ.

De rowahang akoe lèˉ toewan kjahi, mana isiᶜ mamaᶜ, ina' rangda bandjoer nangis, sambil kapong nènèᶜ dinda.

Doeh mas mirah ngoembé ke roewan kadji, tebilin si' dènda, ndèᶜ kadji kawa mas goesti, inaᶜ rangde bandjoer rēbaᶜ.

Bandjoer èndeh papoeᶜ towaᶜ miloe nangis, tarik ngangapongang, saling goeloeng pada nangis, sedih pada basasambat.

Doeh mas mirah ngoembé ke roewan kadji, tebilin siˉ denda, ndeˉ kadji bawa mas goesti, gitaᶜ pèng kadji mas mirah.

Nènè' bini bamanik sambilna nangis, adoeh papoeᶜ towaᶜ, ndaᶜ gamaᶜ de miloe nangis, lawoen sang da djari salaˉ.

Papoeᶜ towaᶜ salapoeᶜna matoer nangis, moge de ratoe mas, kadji siné boewéˉ ngiring, ngiring peng kadji mas mirah.

Nènè' bini bamanik lèᶜ goesti patih, amaᶜ patih pada, barès djoeloe ama' rari, adèᶜna ngara naᶜ rangda.

Adé'na taoᶜna diriᶜna gen koe bilin, adè'na ndaᶜ tempoewas bandjoer nimbal goesti patih, sandikan peng kadji dénda.

Papoeˉ towaᶜ salapoe'na leleh nangis, sambilna njanjandar, pada batoengkem si nangis, inaᶜ rangde bandjoer ngasa.

Nènè^c bini bamanik sambilna nangis, kēté djoeloe ina^c, na^c rangde ndè^c kawa moeni, moeng ngĕngkoes kasekoe^c dowang.

Nènè^c bini bamanik lè^c goesti patih, enteh lèka^c ama^c, soewé lalo sidė ngantih, sampoeng nĕ ngasa na^c rangda.

Ampo^c nėngke pangendengkoe ama^c rari, tao^c koe tĕséda^c, ito lè^c panaman ai^c goesti patih bandjoer nimbal.

Mĕran goesti sakènak kajoen pėng kadji, kadji ngiring dēnda, goesti patih miloe nangis, asė^c na kaliwat liwat.

Papoe^c towa^c koepesen sidĕ sakēdi^c, lamoen koe wah inggas, bandjoer oele^c sida malik, adė^c de si malih molah.

Bandjoer lèka^c adeng adeng nènè^c bini, sambil basasambat, odjo lè^c panama'ai^c, bandjoer datang lė' panama^c.

Bandjoer tokol nènè^c bini sambil nangis, doeh ina^c Sajoman, kėtė djoeloe ina^c rari, de sandar akoe samendak.

Bandjoer entjong ina^c rangda sambil nangis, njanjandar nè dēnda, nènė' bini bandjoer gelis, ngapong bėlong ina' rangda.

Soebahnale petoeng tinggang djongkolangit boewa^c dawo lė panginang moen koe ilang de tandangin, da tawo saranda ina^c.

Doeh mas mirah balé bala^c lè^c pasisi, ngaloeng sēdin langan, apa sala^c kadji goesti, sangka' kadji gen kilangang.

Soebahnale djoekoeng bali boewat masin, timpal matèh trong tawah, oentoeng kadji gen ngemasin lantaran si godėg gawah.

Soebahnale patje oengkah lantoer sampi, koeromat kembang tjēmpaka, mate koe wah latjoer kadji, momot timbang ai^c mata.

Doeh mas mirah boen bagé^c lè^c Barabali, koetimpas to lè^c sampara, ndè' na asi' braja djari, sinepet ita sangsara.

Ima sikiri tepanggong lè^c rarai, sambil basasambat, doeh ina^c djandjingkoe gati, ité sida nengke ina^c.

Ama^c rari^c engke serėt kerisdē gelis, bandjoer pada oeras, sambilna sinjerèt kēris, Patih Gonda Lasmita.

Bandjoer ngandjeng lè^c arepan nènè^c bini, ngandjeng makatēloe^c na sambilna nedjongdjong keris, sokna pada djongdjong dowang.

Dangdang.

Kotjap lo' monjèh silalo mandi, wah na djĕra2, silalo barodja, lo2 monjèh je bandjoer, oelè' gita na pondok soehoeng, bandjoer tama lo' monjèh gĕlis, lè' dalĕm pondok dénda ndè' na dait lapoe', lo' monjèh je brari gantjang, batĕroes soegoel, lèkan pondok monjèh gelis, ngengat kakiri kawan.

Po2na gita2 dengan djondjong kĕris, belé2 ganggas, lè' arēp nè2 dénda, lo2 monjèh je gantjang baé mara2 djaran mamĕroeng, reba2 oeras lo2 monjèh brari, sambil bakoeweh bagowap, denda ngingat bandjoer, gita2 na lo' monjèh gantjang, nènè2 bini, bamanik lè' goesti patih, bares djoeloe2 de ama2,

Kadoeng ne lo' monjèh datang brari, sabar djoeloe, side ama2 pada loepa' lalo akoe ngoné2, lo' monjèh datang bandjoer, gantjang matoer lè' nenè' bini, ngoembé ke ratoe mas sangka' denda ratoe, tĕbarimpoen isi2 dēngan, ama2 pada, sila' saroeng djoeloe2 kĕris, ne angker kēroewan da.

Mapan kĕris djadjĕroekan bali, saroeng gama2, lamoena wah pedas; pirē si ngonè2 teserēt, adé2 na kroewan djoeloe2, djari sala2 ara nènè2 bini, nè2 denda bandjoer nimbal, ante monjèh bandjoer njerantajang lalampan dĕngan, monjèh nimbal, doeh déwa ratoe mas goesti, ndè2 te sala2 bakatoewan.

Nènè2 bini bandjoeran bamanik, awo' monjèh liwat si' koe loepa,2 lè2 ante monjèh si ngonè2 nané pangendenganwkoe, si la2 anta lo' monjèh pasti, lamoen akoe wah inggas, oelé2 anta bandjoer, pétĕ goestin mè lè' djawa, ampo' éra2 moen ara mel mè2 sakĕdi,2 akoe ngèndèng lè2 anta.

Lekan djawa akoe ngèndèng tahlil, lè2 batoer mè,2 si tao' sembajang, moen ara2 soeka' mè2 monjèh, lo' monjèh nimbal matoer apa kē no sala2 pèng kadji, sangka2 dènda teséda2, ndè' kadji pĕdas ratoe, nènè2 bini bandjoer nimbal, awo2 monjèh sala2 rarin koe si miskin, tēsoeroe' gen bapajas.

Pan ndè'nara2 akalkoe gen ngiring, gojo kè na, siaran pakakas, anang mè2 ndè nao2 monjèh, poepoet besoch si2 pakoe, nēngke djandjinkoe moele pasti koep'lombo2 angēn nēngka, daka2 koe gen idoep, sangsara satata tata, saoemoerkoe, lè' doenija nandang prijatin, soesah djari manoesa.

Monjèh nimbal piran kė no goesti, toʿ peng kadji, sigen te manikang, si 'rakan peng kadji nēnēk piran sēngkerno ratoe, nēnėk bini bandjoer bamanik, monjèh djemaʿ ngalèmak sengkerkoe gen pajoe, loʿ monjèh jē bandjoer nimbal, doeh mas mirah gampang si' kadji mas goesti, sabar djoeloeʿ ratoe mas.

Sēngkēr bélo dakoeʿ goestin kadji ngoembé sangkaʿ pēng kadji ngalahang, sanggoepang ke djoeloe nènèʿ, djemaʿ lamoen wah toetoeʿ, sasengkeran pèng kadji goesti, ngoembé djaʿ pakajoenan, jadin masih idoep dijastoen matemahan roesak nènèʿ bini, noendoek sambilna bapikir tjobaʿ akoe toeroetang.

Nènėʿ bini bandjoeran bamanik adoeh amaʿ Gonda Lasmita, alo sidĕ nēngkĕ oelèʿ, atoerang akoe sanggoep, bapakakas amaʿ nēngkani, lèʿ kakaʿkoe selapoeʿ na, lamoen koe ndéʿ pajoe, si djĕmaʿ gen bapakakas, sara amaʿ, goesti patih bandjoer pamit, wah soegoel lèkan taman;

Ndėʿ kotjap lèʿ langan goesti patih wahna datang taèk lèʿ bantjingah, bateroes tama lèʿ pasarèn, gagantjangan salapoeʿ, wah na datang lè' dalam poeri, daitna dènda mandjak, sasanakan lapoeʿ, malinggih lèʿ balé djadjar, goesti patih bandjoerna balatoer bakti, kadji noenas loegrēhe.

Dēnda Wingit bandjoeran bamanik, ama'rari, ngoembé sida amaʿ tingkahna si laloʿ ngonèʿ aning taman soeroeʿ koe, badaʿ ija la Widaradin kipatih matoer sĕmbah, meran ratoe ajoe, sanak pèng kadji no denda, wah njanggoepin, gen bapajas djēmaʿ goesti, denda Wingit ngandika.

Awoʿ adiʿ djemaʿ pada antih, lamoen patoeh patoeh bapakakas, lamoena ndè' bawoe baé, pakakasna gen patoeh, maraʿ ita si gen basalin, amaʿ pada si djĕmaʿ, sĕmatèʿ ija bandjoer, batĕroes de poenggal otakna, ndėʿna kotjap, nèʿdenda lėʿdalĕm poeri, nĕngkĕ kotjap lĕʿtaman.

Nènèʿ bini bandjoer oelèʿ gĕlis, odjok pondok, barĕng papoeʿ towa , naʿ rangda ngoembaʿ loʿ monjèh, pada lèkaʿ batĕroes, wah datang lĕʿbawaʿ tataring, tokol djoeloen pondokna, inaʿ rangda bandjoer lo' monjèh dit papoeʿ towaʿ, pada tokol, lèʿ arēpan nènèʿ bini, kotjap wah pĕtĕng désa.

Nènèʿ bini bandjoer tama gĕlis, inaʿ rangda ngiring miloe tama, lo'monjèh lèʿ loewar tokol, denda bamanik bandjoer, adoeh monjèh bekēté gĕlis, loʿ monjèh bandjoer nimbal, adoeh ratoe ajoe, aloer

kadji télèʿ loewar, bèngés èngès, oeseng laloʿ kadji goesti, silaʿ merem ratoe mas.

Lamoen kadji moedijan tama goesti, bandjoer sirĕp, nèʿ denda Winangsija pasti ndèʿna ngasa baé, papoeʿ sitowaʿ salapoeʿ pada miloe ja tindo tarih, tindoeh ngoering bagelimpar, je lo'monjèh bandjoer, bapikir lèʿdalem basang, bandjoer tipaʿ Raden Maswitara sari, masangang sasirepno.

Sinom.

Nengke kotjap Raden Noena, djeraʿ ija njaloek koelambi, malik ija bĕroewa manoesa, soegoel lèkan taman sari, angĕnna Raden Mantri, genne loembar auing lawoet, bateroesna lèkaʿ gantjang, nĕpĕn lèʿ sedin pasisi, bandjoer tandoer roewan tjahjan Raden Noena.

Lèkan kapalno wah pedas, dèn Kitap Sekar bamanik gelis toeroen pada kanak, pĕndakin Radèn Mantri, pan tjahja tandoer mĕni, lèʿ tamparan to'na tandoer, parekan bandjoer gantjang, toeroen lèkan kapal gĕlis, noenggang sakoetji babasé toeroen darat.

Wah datang sedin tamparan, badait lèʿ Raden Mantri, Raden Mantri bandjoer moenggah, lèʿ sakoetji bandjoer gelis, sakoetjino babalik, pada njarepĕng badajoeng gantjang na mara' panaʿ, wah datĕng lè' kapal gĕlis, Raden Mantri batĕroes taèk to lèʿkamar.

Badait lè' Kitap Sekar, Kitap Sekar bandjoer gelis, balatoer lèʿ Raden Noena, napi ara Raden Mantri, sangkaʿ pèng kadji goesti, paragajan kĕté ratoe, pĕting datang lèʿ kapal Raden Mantri nimbal gelis, awoʿ kakaʿ akoe datang sinē nengke.

Nanè akoe batoetoeran, noetoerang tingkahkoe pasti, si sangsara to lèʿ taman, Kitap Sekar bandjoer nangis, sambilna matoer malik, pajo lalo gamaʿ datoe, terĕnjoeʿ baé sĕbĕngna, wah boewĕʿ toetoer Raden Mantri, lèʿ satingkah palahna ito lèʿ taman.

Dèn Noena malik ngandika, silaʿ kakaʿ nĕngkĕ gĕlis, soegoelangke pĕti kotak akoe gen matoelak malik, dit kanak miloe tarik, Kitap Sekar gantjang bandjoer, njoegoelang peti kotak, bat roes sambilna bamanik, lèʿ parekan alo anta toeroen pada.

Anta ngiring Raden Noena, parekano bandjoer gĕlis, ngadjang doewe pĕti kotak, toèkangna lèʿ sakoetji, barĕng dit Raden Mantri, taèk lĕʿ sakoetji noempoek, doewè banda peti kotak, tepasangang pĕlèmbah tarik, sawatara araʿ karobelah lèmbah.

Wah lèka² lèkan tamparan, Raden Maswitarasari, tehiring si' kantjan roban, dēn Noena bandjoer bamanik, hȇ kanak selapoe² seni, lamoen te wah datang lawoen, ito lè² dalam taman, nda' mè²sara-sara moeni, sok tokolang petino lè² sasangkono².

Bandjoer mè² batoelak, mè' oelé² aning pasini, parekanno matoer sembah, sandikan pengkadji goesti, ndè² kadji piwal goesti, lè² manik péng kadji ratoe, ndè'na kotjap lè² langan Raden Maswitarasari, wahna datang ito lè² djoeloen pondokna.

Tokolangna peti kotak, Den Noena bandjoer bamanik, alo oelé² ante pada, parekan bandjoer bapamit, oelè' aning pasisi, ndè'na kotjap si lè² lawoet, nengke kotjap Dēn Noena, malik ija njaloek koelambi salin roewa pedas mara² godèg gawah.

Tĕkotjapang benar désa lo²monjèh ja tama gelis, sambilna ngarempak kelasah, sila² oeresnènè² bini oeras gantjang, bamanik sambēl malinggih, awo'monjèh bĕnga² akoe gita² anta.

Anta baé si njerantajang, tingkah mè² si ngagĕtin, daka² koe dja² sērĕk oeras, embé tao² koe gen dait, sangka² nèngké koe antih, lo² monjèh ja nimbal matoer, sila² soegoel mas mirah, sang kasoeka' Allah loewih, pan bamalam kadji badoa soelēman.

Malem kadji keras tapa, sangna tekaboelna goesti, nĕ² bini pēdas mirengang, atoerno lo²monjèh pasti, bandjoer soegoel nè²bini, nido² lèkan lawang bandjoer, soegoel ija lekan lawang, srĕminangna mara² gili, lè² sasangkok noempoek soroh peti kotak.

Nè² bini bandjoer ngandika, ngēlèk ija lo' monjeh gēlis, monjèh ēmbé ke no anta, lo' monjèh ja nimbal gēlis, matoer sambil makēdjit, napi sino ratoe ajoe, nĕ' bini bandjoer nimbal, sahi si datĕngang sine, mara² gili panoempoekan, peti kotak.

Lo' monjèh matoer meran dēwa si né wah roewana goesti, pambalas Allah kowasa, lè² ragan pēng kadji goesti, daka' loewĕ² dengan meri², si mijäāng pēng kadji ratoe, kasalahan lè' doenija, si sanak pēng kadji goesti, mapan moela ragan pēngkadji no kĕna².

Sinē wah goesti timbangna, ndè' na tiwas Allah loewih, njipat pandjakna si kèna², pan ragan pèngkadji goesti, kèna taparan pĕlih, si' sanak pèng kadji ratoe, sila² ne goesti tjingak tatimbangan Allah loewih, daka² mĕno sērēt baé goesti kodal.

Sila² peng kadji manikang ina' rangde nengke gelis, mina' sisig lan koeramas, bandjoer masiram mas goesti nènè² bini bamanik,

ina' rangde kēté djoeloe^{2}, de soeroe^{2} papoe^{2} Bokah, ngĕmpokang to njijoer gelis, papoe^{2} Bokah ngempak njijoer gantjang.

Nènè^{2} bini bandjoer mara, mal moeroen nĕngkĕ gelis lo' monjèh tokol njenjandar, lè' bataran pondok si bĕri^{2}, sambilang na bapikir, tētoe denda moela ajoe, mara' silè' gambarna, roewanna ndė' salip salip, moela njandang tao te njeraäng awak.

Lo' monjèh bandjoer bakatoewan, bakerèm sambilna makedjit, kanggo ke tē ina^{2} rangda, miloe ngosog nēnė' bini mana lè' betis tao' te barosok akoe, adè'na gelis djēra^{2}, isi' djēlo wah tenga' ari, lawoen srĕkan ija datang sasĕngkĕran.

Ina' rangda bandjoer nimbal monjèh apa ling mè' moeni, bēnga^{2} akoe gita' anta, si' rotjēt mè' bas kalēbih ara' bé ling mè' moeni, pēnang pènang anta banggoe^{2}, lo monjèh bandjoer nimbal, sangna baoe ina^{2} rari, no sangka' koe matarih ngĕtoewanin sida.

Nē bini bandjoer ngandika, tētoe anta monjèh lebih, sok mè^{2} gēndjo baé ita, mara^{2} mĕ^{2} gita^{2} kanak beri', lo' monjèh matoer malik, ndė po'na sak^{2}no ratoe si' baktin kadji liwat, isi' djĕlo wah tĕngari, lawoen datang oemboel-oemboel ita Allah.

Sila' pèng kadji masiram, lawoen gĕlisan tĕngari, nènè^{2} bini bandjoer loembar, na' rangda lo' monjèh ngiring, lè' ana^{2} timba bĕri^{2} sela^{2} bakong bawa^{2} koeloer, bandjoerna makoeramas, ampo'na bateroes masisig, wah masisig bandjoer mara tĕmbasa^{2}.

Tĕmbasa^{2} soetra djingga, bandjoer ngandjēng sĕdin ai^{2} sambilna ngaket koekoe'na na' rangda njendokang ai^{2}, bandjoer mara ne bini, naka' ai^{2} bakamoemoeh, makiri noengkam dada, tidjot kanan ngasok gigi, mirik tadah nè^{2} dēnda lēmpar boeloena.

Garangan ngēras lè' tana^{2}, bandjoer mare nēnė' bini ngawèh tembasa^{2} baratas, gĕpitna si^{2} ima kiri, lèka^{2} lè^{2} sēdin ai^{2}, sambilna singerem boeloe, malik brosok si' odak doepa ratoe ganda koenjit, kotjap sino djari panggawoer aèsna.

Monjèh sēkat soegoel ijak, kedjep mēling bawa^{2} poenti^{2}, medas medasang nè^{2} dēnda, bawa^{2} atas djoeloe moeli, nènè^{2} bini bamanik, hè monjèh lain prasa^{2} koe, mirih mè^{2} andang daja, mara^{2} mè^{2} ndé^{2} wah sakali, saling gita^{2} tingka^{2} mè^{2} medas medasang.

Lo monjèh matoer mēran dewa, djati mara manik goesti, lagoe^{2} kadji ngibaratang, oepaman oerangkan kēris, daka' te ngēné goesti,

lamoen bawoe^c djra^c tesoetsoet malik baé tègita^c, tèdjondjong tē bolak balik, mēno ratoe isi^c kadji ngoepamajang.

Si^c pengkadji masiram, sang ara^c gita' lè^c moedi, masa tegen goesti njingak, sino pedasang kadji, na^c rangda bandjoer moeni, ara^c baé ling mè^c loetoeng, ndè^c mè^c koerang rarasan, monjèh nimbal awo' djati, ara^c baé mapan akoe moele lântjar.

Mapan akoe ina' rangda èla^c lēmēs biwih tipis, patoet koe ngĕrawosin djagat; ndè^c koe mara sidé ngĕné, sidė ndė^c tao' moeni, biwih kao^c moewa sĕndoek, pantes dē lè^c amparan djoeroe ngēdakang trasi, ina^c rangda lēpas ai^c, bandjoer mara

Ngèsak njontak dadoekepang, lo^c monjèh gelis makèlid, lè^c rēmpoeng poenti^c baterla^c, bakèrè^c sambilna moeni, nda^c mēno ina^c rari, alo njedo' ai' djoeloe^c, sa^c meno djĕgedekang, tèngerangkap tingkah si roebin, roebin soesah nengkė ina' tė badjora^c.

Nĕ' bini bandjoer ngandika, nda^c sara nè wah tengari, mapan djao^c tao^c désa, ina' rangda bandjoer gelis, njèdokang nènè^c bini ai^c sambilna djarengoet, nènè^c bini masiram bakamoemoeh malik malik oeres tokol simeroetĕ ra' awakna.

Lo' monjèh pēdas gagita^c, lė tingkah denda si mandik, tandoer jadin batembasa^c, ngerèdep mara^c mas tēsanggeling, lo' monjèh momot mikir, tetoe denda moela ratoe, tjahjana tandoer tenang, raga mara' mas tesânggling. jen tegita^c mara^c ndé^c na batembasa^c.

Wahna djera^c dènda masiram, bandjoer ngandjeng sedin ai, meres boeloe ngasap mokē isi^c sapoe^c soetra koening, kadoe pangisep ai^c, malik nè^c bini badjepoet, njalinang tembasa'na soetra djingga mateloeki bandjoer boedal nè^c denda lèkan timbana.

Sambilna monggo' boeloena, na^c rangdė ngiring lè' moedi, djawoe^c tembasa^c nè'dènda, lo' monjèh ja barĕng ngiring wahna datang nènè^c bini, ito lè^c pondok dēndajoe, papoe^c towa^c pada benga^c, gita^c tjahja nènè^c bini, pido sangka goestinte si tegedèkang.

Si' sanakna salapoe'na, anoe^c mara^c Widijadari, tetoe mara'ling toetoeran, sĕdekna lè' dalam poeri, ĕngga' na moelė sai^c, djari sarin bidjan datoe, nė sipaling kodé^cna, njandang djari kembang poeri, mĕno baė ling kanak kanak sininé.

Tètoe mara ling dè kaka^c, daka' te wah lotjok ai^c, ndė^c koe wah dait gagita^c mara tjahja nènè^c bini, daka^c bidjan prēmantri, parĕ

ratoe lan toemenggoeng, ndė^{c} nara^{c} pada, bandjoer nimbal papoe^{c} Tjoengkelik, anoe^{c} sidė si djaoe^{c} djaoe^{c}·sambatda.

Njandang ndė'na mahiroetan, anoe^{c} pedas moelĕ lain, amboelan isi^{c} sanakna, ndė' kė oeloeng selem poeri, pan sidjoeloe akoe sering tama mamarēk lè' datoe, masan kanak singajah, djangkè nindo^{c} dalem poeri, no sangka^{c} koe pēdas ito salapoe^{c}na.

Lagoe' siné dja goestinte, ndè' koewah sakali kali, ndé' nēngke ité lė' taman, tao'koe na nao^{c} pasti tetoe ndè' mirib mirib, saloewé bidjana datoe, siné djari kapala, nimbal papoe' Bokah malik, pido sangka na gēdek kantjan la Djonggar.

Talo ate menang prasa^{c}, si^{c} inges goestintė siné, lemoeh aloes batang prana, ita sitowa^{c} no gandjih, gojo badjang ndè' goedji, sai ke gen aget maoe^{c}, batemoe lè^{c} goestinte, gen maoe^{c} ēra^{c} bakawin, ngoembé djagē lėgana sibakapongan.

Meno lingna papoe' towa^{c}, lo^{c} monjèh balatoer malik, sila^{c} ke ratoe mapajas, toetoeang kajoen pengkadji, nė sida ina^{c} rari, boeka' kota^{c}na bateroes, bandjoer ina^{c} Sajoman, ngatoerin nè^{c} dénda sisir sambil boeka^{c} kotakna wah tedjadjarang.

Nė^{c} bini bandjoer bamēke, basisir milpilang sĕmi, mara' boelan bawoe' tanggal, wah na djera dēnda basisir, siso^{c} kondje makatik, sotjē winten patjek poesoeng balēngkerna masotja bandjoer nè' bini basalin kērēng dalem soetra abang maparada.

Kèrèng soetra sasongkètan, papijaän lè^{c} Lajangsari, lèmpot batik maparada, saboekna tjiroepan bali, basengkang mas tĕoekir, batrété si' mirah tandoer, bapangkah tjoekeli belajar, kakembang pĕno^{c} mapilpil, matetèrèk poepoerna boelan poernama.

Tjatjitakan padjaroepan, alisna loentjip njaririt, mara^{c} roewan daoen mimba, sapolah tėke mantesin, batjingtjing tjara bali, betisna ngalėjap aloes, njelengna mara' kisap, gigina galinong njeli^{c}, moewa boentēr mara^{c} boelan si poernama.

Apoes koening maja maja, sĕngir mara^{c} ambar sari, parawakan djĕgèg rēmbang, tetoe mara' widijadari, panjėrep sremin manis, tjengèl bina madoe djoeroeh, biwihna manggis tebelak, ranggit ima na ngelaring, sangkēp aloes mara' doerèn sisa bantar.

Siloewar soetra déwangga, songkėtan banjoemas keling, malambė ĕmas matatah, djari ontjèr soetra koening, bélo ĕmpat dĕpĕ lĕbih,

malik djari koedoeng soesoe, antēng malambe ĕmas, gagawejan Lajangsari, taèk bapang madoeloeran gēlangkana.

Salapoeˁ na mas tērēka, tatjele-pokin mirah adi, winten widoeré komala, bandjoer mara nēnèˁ bini naèkang balengkér malik, ma hoenda masoesoen teloe, ngobor tjahjan sasotjan, maraˁ bintang Sidi ngari, silè' djoeloenȧ kotjap mastikan boelan.

Silèˁ bènder sĕmangetna, matimpal lè' bawaˁ saiˁ, sotjan bapang silèˁ dada no kotjap mastikan aiˁ, sotjan bapang lèˁ moedi, komala garoeda moengkoer gĕlangkano masotja, bandjoeran ija bali ali koenang-koenang sakebon mastikan boelan.

Sē lèˁ kiri sino tao'na, silèˁ kawan kotjap malik, bamata si miraˁ moelija, abang tjahjana njaririt, sajan baé nēnèˁ bini dasar aloes bapang ngimboeh, ingēsna nēnèˁ dénda ' nè denda Maswidaradin, moele pasti gamaˁ gēnĕ njedaˁ manah.

Gen ngadowang pagawèjan, moele pasti dji panjakit, obah atenta si kēnaˁ, bandjoer soegoel nènèˁ bini, babèntèˁ soetra koening, kadoene pangosè' dawoer, ngandjeng lèˁ sasangkoˁna, tindjot ija lo' monjèh brari, ndéˁ na ngasa diriˁ na mélé ngarēmpak.

Ngelog nēnèˁ bini lèkaˁ, lo' monjèh ja inget gelis, bandjoerna rĕbaäng diˁ na, sambilna bapikir pikir ja Allahoe jarabi, pèngkadji silebih agoeng, mogĕ mogĕ batekan, tēkaboel pandan kadji, gēn badait lèˁ dēnda saling asiäng.

Ndaˁ kerantē papoe' si towaˁ, sabolto no kēnaˁ si' rĕngit, ndéˁ na ngasa ngotjap ija, naˁ rangde lèˁ dalem masih, prasaˁ na nēnèˁ bini, masih ngandjeng dè'man soegoel, pedas ke lèˁ djoeloena, nêˁ bini bandjoer bamanik, adoeh monjèh antė koembé na si nèngke.

Rēbaˁ ndé' mèˁ malik oeras, lo' monjèh jê bandjoer nangis, ndè' na sara sara nimbal, ingēt si djēlo roebin, das gen kelangan goesti, das dasan latjoer bagoeloeng, sino si ingetangna, nèˁbini malik bamanik, adoeh monjèh sang te ante sakit tijan.

Anèh bada' akoe nèngkĕ, lo' monjèh je nimbal gelis, doeh dewa ratoe mas mirah, ndė'po rarin kadji sakit, lagoe' sitaget kadji, dasdasan gen sédaˁ baroeˁ, pakakas batang dewa, anoeˁ pedas roewan api, gitaˁ kadji sino si gen kadji pĕdaˁ.

Nengke silaˁ goesti loembar, anging araˁ atoer kadji pèng kadji ingetang pisan, atoer kadji siné goesti, dateng to lawoen goesti, lèˁ

bantjingah ratoe ajoe, nda' goesti ngèngat èngat, noendoek ngigel baé goesti, mapan loewé dengan ito nina mama.

Lēngė onjaᶜ araʿ dowang, aran djaᶜ karja bēléᶜ goesti, loewé baé babégalan, lawoen séda kajoen goesti, dateng to lawoen goesti, gati ngigel baé ratoe, ndaᶜ ngengat kiri kawan, nènè' bini nimbal gelis, awo' monjèh mara'ling mèᶜ ndé'koe piwal.

Pan ante monjèh saratna, sangka koe simasih oerip, lèᶜ doenija nandang sangsara, saling mè' moelĕ koepatiᶜ, laoen ling akoe malik, ĕntèh koe oembaᶜ antė miloe, ĕndaᶜ mèᶜ ngenteng anta, ndèʿ koe ilaᶜ monjèh pasti, oembaʿ anta jadin ngigel lèᶜ bantjingah.

Miloe anta baé nēngke, lo' monjèh je matoer malik, adoeh déwa ratoe mas, ndé'na kenaᶜ meno goesti, ngoembé kė rowan kadji, ta oembaᶜ isiᶜ dèndajoe, tekrijah isiᶜ dengan, sila' loembar baé goesti, adé' boewéᶜ pada ngiring papoeᶜ towaᶜ.

Adèʿna bawoe tebengan nèʿ bini malik bamanik, sahi ke noenggoe pondokta, loᶜ monjèh jē matoer malik, silaʿ loembar bé goesti, nda' ngéwehang sino ratoe, lawoen kadji noenggoe ija, sahi ke goesti gen bani tamĕ keté lawoen kadji parah njandar.

Maskoemambang.

Bandjoer loembar nènė' dėnda Mas Widaradin, tiring siᶜnaᶜ rangda, papoe' towaᶜ boewéᶜ ngiring, wah soegoel lèkan léᶜ taman.

Bateroesan pamargina nènėᶜ bini, papoeᶜ Monggoᶜ kĕmbal patjanangan nénėᶜ bini, lėkaᶜ lèʿ moedin nè' denda.

Papoeᶜ Tjoengklik jĕ majoengin nènèʿ bini, pajoeng soetra abang, masoelam banjoemas inggris, papijaän Lajangsekar.

Loewéᶜ dengan badait nènėᶜ bini, selapoeᶜ pada bengaᶜ, gitaᶜ tjahija nēnėᶜ bini, kasor tjahijan djlo boelan.

Pada bijoer towaᶜ badjang beléᶜ beriᶜ, gojo toe lè' dasan, silèᶜ desa masih ngiring, kadoedoet siᶜ tjahjan dénda.

Bandjoer araᶜ taoe towaᶜ sopo moeni, ngetoewanin batoerna, lèkan ēmbéʿ dengan siné, si taketoewan bandjoer nimbal.

Mindah Warang ndèᶜ koe taoᶜ dēngan sēné, djati ndèʿ koepēdas, lamoen sino si pajoengin, pisaᶜ sampoenkoe lèᶜ dasan.

Si'no ija si tĕparan papoe2 Tjoengklik, pisa' si' poen Kadjar, adi'na si2 papoe2 Tjoering, je djari panoenggoen taman.

Pilih sinē bidjan datoe si tesĕdi2, tė bowang lè2 taman sangka2 papoe2 Tjoengklik ngiring, mĕno pambadė' koe warang.

Lagoe2 nēngkĕ pambadè2 koe Warang malih, sang sinē teparan toelen mara2 Widijadari, aroe2 toeroen lèkan sorga.

Djangkoe baloe2 pēmpang rambok akoe adi2, ndè2 koe wah gagita2, ireges dengan mara2 sēni, tetoe mara2 ling de kaka2.

Pada benga2 sing gita2 nènē2 bini, ara djangkē rēba2, momot ndĕ'na tao moeni, batoengkoel bĕnga2 gagita2.

Sing tĕbabas isi' denda Widaradin selapoe2 tokol napak sambil na saling ketoewanin, loewé pada katandroehan.

Pan wah djao2 pamargina nēnè' bini, loewé dengan benga2, nganga' sambil matja sikir ngingi2 mara2 bangken djawak.

Sinom.

Wah datang lè' dalem dēsa ĕndeh rarah ramé tarik, pada bijoer dalem dēsa, towa' badjang belè' beri2 pada beke nakdjari, lė' pēken pada bakoewoer, ara' ngoemba2 na' dĕngan, parana anakna pasti, po'na djepoet oemba'nanging ngandang bawa'.

Lė' rangkong tao'na broemba2 idèpnē lė tongkèl pasti lo' Brengkèh ja nangis, neng kesàh, soegoel tetina bakĕtjerit si' benga na kalēbih, saling tindjal dait batoer, sēsēk lè' parampatan, mara2 ongkat inan lani ina Prongong djoeroe ngomèh pagawèjen.

Pamaoe' dĕngan si badjang, njĕroendoepoeng diri'na pasti, podelna be soesoen dēngan, njaroewang lè' kana' beri', samėlė no gen djemit sakèrèng kèrèng badjepoet, katoengkoel bĕnga nganga2, ndé' na asa djoeloe moedi, ina2 Prongong èloran baē gagita2.

Poetrine sibaloe2 mandjak, lé' kakapa pada sai2, tanding apit po ndē' nara', lė2 nè2 dēnda Widaradin, djao' goemi lan langit, ampo' tesilak lè2 goenoeng, poetri si baloe2 pada, lènè2 dēnda Widaradin, bandjoerna moeni ina2 rangda Sajoman.

Mijakang dĕngan si banjak, mirik djoeloe' ama'rari, koe tama djoeloe2 samenda2, kelet lalo ama2 rari, bandjoerna pada mirik, ina' rangda tama batēroes, tokol sedin kalangan, bandjoer mara nènè' bini, bateroes ngigel lè' djoeloen ina' Sajoman.

Sambil djàwoè^{c} kepet doewa, ndĕ^{c} na ngéngat kanan kiri, pan ingat le pamesenan, ina^{c} rangda bandjoer gēlis, baregem soetra koening, kadoene pangosè' dawoer, rambil na ngiwa kembal, papoe' towa pada tarik, pada ngandjeng lĕ^{c} dèket dengan si banjak.

Tataboehan gagar maugsa, singaredep moele apik, madoeloer soeling kakawijan, si bagendang pada bangkit, anging batĕlah moeni, tangis dowang sitaroengoe, ndĕ ingat lĕ^{c} gĕndingna, nēnē' bini ngigelgati, mara' merak si gen lalo ngawang ngawang.

Djoeroe gamel pada benga^{c}, sokna momot ngapong soeling, si bagĕndang sokna iwa, salapoe^{c} na pada sēpi, pada momot be tarik, pragat si^{c} ngapong djadjengkoe, poetrisi'baloe kotjàp, lè' kakapa no malinggih, sokna momot gedekna kaliwat liwat.

Lè^{c} Poetri si lèkan taman, dinda Winangsija malinggih, badékèt lé^{c} ina^{c} rangdē, papoe' towa' pada ngalih, salapoe^{c} tokol tarik, lè^{c} sedin kalangan bandjoer, na^{c} rangde bandjoer mama^{c}, basoesoetan mako mai^{c}, basindiran sambilna singortap.

Salēga' diri' de nēngke, angende si mèlè dēngki, prasakkoe gĕn sere sala^{c}, angènde simélé djail, sajan mètijanang api, papoe^{c} Bokah oerès bandjoer, sambil djongdjong tatoendjang, ngangkat nahē bakaketik, siné akoe empat djĕlo ndè' koe reba^{c}.

Salapoe^{c} na pada oeras, kantjan papoe' towa^{c} tarik, pada djondjong tatoendjangna basalekep babaketik, bandjoer tjēmor nē' bini, sambilna si ngosêp dawoer, na^{c} rangde ngangantēpang, isi' kepet mas tesangling, nengkĕ botjap datoena lè' dalem poeri.

Datoeno bandjoer ngandika, lè^{c} kantjan parekan si' beri^{c}, kanak alo soegoel gantjang, ngoembé sangka^{c} na si sepi, ndè^{c} ara^{c} apa moeni, parekano brari soegoel, mija^{c} dēngan si banjak, bandjoe ran ja tama gelis, lo^{c} oetoesan entjep ndè^{c} na malik toelak.

Ndè^{c}na inget pangandika, ndè'na bawoe toelak malik, so^{c}na katoengkoelan benga^{c}, gitá^{c} tjahja nènè^{c} bini, datoe malih bamanik, kanak alo malih soegoel, mè^{c} lèká^{c} dèngan doewa, adé' mé'pédasang gati, asing soegoel entjep ndè'na malik toelak.

Datoena bandjoeran kodal lèkan djero laki bini, toer tehiring isi^{c} mamas, bandērana soetra koening, ngapit datoe mamargi, barèng isi^{c} pajoeng agoeng, soroh mapontang ĕmas, tjendek mamasna ngarepin, bandjoer datang datoe ito lè^{c} bantjingah.

Lèˢ dèkèt dengan si banjak, soroh kantjan si ngarepin, mijakang dengan si banjak, gojo njongkoᶜ genė iniᶜ, mamas ndė'na prĕdoeli, nina mama pada bijoer, lagoeᶜ si djawoe' mamas batoengkoelan, bĕngaᶜ pasti, sokno momot gitaᶜ nĕnėᶜ dėnda Winangsija.

Datoeno bandjoeran mandjak, lėˢbonkor si sibini laki, dèkėt pĕkĕn balė djadjar, banjak mama pada nangkil, papatih mangkoe boemi, mantja mantri lan toemĕnggoeng, Raden mėnak prewangsa, sĕsĕk djedjĕl pada nangkil, nina mama sabol ito lè' bantjingah.

Datoena bandjoer njereminang, bidjana sipaling beriˢ, sitetoendoeng aning taman bengàˢ datoeno njaremin, pan tjahja nènėᶜ bini, mara' boelan bawoeᶜ soegoel, ampoᶜ tjahijan sasotjan mara' bintang sidi ngari, anoet tetoe poetri lekan sorga.

Ampoᶜ lamoen tepĕdasang, maraᶜ roewan poetri djin, sing bikasna iniᶜ dowang, terombo ᶜ siᶜ srĕmin manis, kire-kire ke poetri, dasar parawakan bagoes, ngoembè tanta ndé' girang, tetoe towaᶜ pada gandjih, gojo badjang pĕdas gênĕ pada gindjal.

Ndė'na kotjap silė' dėsa, nĕngkė kotjap Raden Mantri, si tabilin to lèᶜ taman bandjoerna djraäng koelambi, bateroes Raden Mantri djawat keris djawat saboek, bandjoerna basalinan, bakèrèng gagoeloeng tangi, sasongketan po to idjo maparada.

Keris mawarangka danta, malandéjan mas gĕrantim mawiwir krisna matatah, bandjoer soegoel Raden Mantri, èntjong je lalo mandiᶜ, odjo timbana bateroes, masisig makoeramas, bandjoerna bateroes mandiᶜ, Raden Mantri wah na djeraˢ masiram.

Maskoemambang.

Wah ne djĕraᶜ mapajas Raden Mantri, soegoel lèkan taman, angenė Raden Mantri, gĕnĕ lalo aning dĕsa.

Pan wah djao' pamargino Raden Mantri, batĕlah lèˢ langan, ndė' nara' dĕngan te dait, sambil bapikir dĕn Noene.

Baje ĕmbĕ to nda gĕnĕ nènè' bini, bandjoeran je lĕkaᶜ, bandjoeran koko' tĕdait, den Noena malik batėlah.

Pan angĕnnĕ den Noena nginem aiᶜ, wah na nginĕm djĕraᶜ, sambilno bapikir pikir, bandjoer datang taoe towaˢ.

Bandjoer Raden Noena bakĕtoewan gelis, adoeh papoe' towaᶜ akoe baketoewan sakėdiᶜ, ĕmbé keno tao' désa.

Bandjoer nimbal papoe' towa[c] matoer bakti, meran Raden Noena, wah rapat tao' dēsa goesti, Raden Noena bandjoer lèka[c].

Sinom.

Wah datĕng lė sĕdin dėsa, Raden Mas Witarasari, den Noena bandjoer batĕlah, lè[c] sēdin langan malinggih, tjahjano Raden Mantri, dit dėsana miloe tandoer, datoe bēnga' njĕriminang, bandjoeran gantjang bamanik lè' parēkan, kanak alo soegoel gantjang.

Mėtĕ sino tjahjan apa, parĕkanno bandjoer brari, wah datang lé' loewar koeta, meta tjahja Raden Mantri, den Noena sėdėk malinggih, parēkan bandjoer matjoendoek benga[c] kaliwat-liwat, gita' tjahjan Radėn Mantri, bateroes matoer kadji nanikang dēwa.

Ngatoerin peng kadji tama, aning dēsa nengkĕ gĕlis, Raden Mantri bandjoer leka[c], parĕkan si sopo ngiring, wah datang Raden Mantri, taėk lè[c] bantjingah bandjoer, datoe bamanik gantjang, rapĕtang tao[c] da itė, Raden Mantri bandjoeran noenas loegrehe.

Datoe ke bandjoer ngandika, lè[c] kantjan pangajah tarik, njoegoelang soroh sanganan, warah bokor mas tesangling, wah napak batoer gelis, datoe ke bamanik bandjoer, sila[c] laloe ngadjĕngang, sasangana timpal koepi, Raden Mantri bandjoeran balatoer sĕmbah.

Mēran datoe kadji mindah, si' kadji ndĕ' ngaken nasi[c], pan sinė kadji siloeman, aran Siloeman Mertadi lėndang goewar to' kadji, datoeno bamanik bandjoer, derēs manis ngandika, kĕnangkoe tao lè[c] nasi[c], lamoen meno sila' laloe sida njĕdah.

Si mamanto pada bĕnga[c], gita[c] tjahjan Raden Mantri, si[c]ngigĕl ndè[c] ta roengoewang, towa[c] badjang belė[c] bēri[c], sing gita' Raden Mantri, nina mama pada bijoer, poetri sibaloe[c] pada, boedal aning dalĕm poeri, salapoe'na pada gila[c] lè[c] siloeman.

Raden Mas Tilar Nagara, bandjoerna sida bapamit, kadji pamit datoe Wajah, datoeno nimbal bamanik, ėntjong lalo' de adi[c], sila[c] njĕdah djoeloe laloe, den noena matoer sĕmbah, isi[c] djĕlono wah lai[c], mapan kadji babalė lè[c] lēndang goewar.

Dātoeno malik ngandika, lamoen meno djä adi[c], sila[c] de loembar sēloeman, djĕma[c] kĕtė sidė malik sandikan datoe goesti, Raden Mantri loembar bandjoer, soegoel lèkan bantjingah, wah datang loewah koeta gĕlis bateroes lèka[c] ndè'na kotjap si lè[c] langan.

Wah datĕng ito lè' taman, malik ja njaloek koelambi, pēdas mara' godèg gawah, nèngke kotjap nènè^{2} bini si lè' désa tabilin, isi' kaka^{2}no salapoe^{2}, tama lè^{2} dalem poera, bandjoer loembar nènè^{2} bini, pangiringno ara^{2} pitoe^{2} towa^{2} towa^{2}.

Wah dāteng lè^{2} loewar koeta, na' rangdē lēká lè^{2} moedi, mongko kĕmbalno nè^{2} dènda, wah datang lè'taman sari, taēk lē' tété gēlis, pada bateroes salapoe^{2}, tama lè^{2} dalam taman lo' monjèh bandjoer tekoewih, adoeh monjèh boje embé keno anta.

Lo' monjèh balatoer gantjang, mēran kadji nènē^{2} bini, ngoembé keno ratoe mas, tingkah pengkadjino goesti, singigel ngonè^{2} goesti nēnē'bini nimbal bandjoer, si ling mè' koe toeroetang, ndè koe ngingat kanan kiri, sadatangkoe noendoek ngigēl lē kalangan.

Tapi ara^{2} ongkat dengan, pada bijoer bēlè^{2} beri^{2}, kotjap ara^{2} sopo dĕngan, badjang bagoes mara^{2} Pandji, mĕno ling dĕngan tarik, si mamanto pada bijoer, si lē^{2} dalem bantjingah, lè^{2} kalangan boewè^{2} sēpi, daka' mèno moele ndĕ koe ngèngāt.

Lo' monjèh balatoer sĕmbah, sangka ingēt gama' goesti loewé^{2} baé babègalan mapan karja bèli^{2} gati, ara' bé to^{2} tepelih, ina' rangde nimbal bandjoer, mara^{2} ling mè' ndè'sala^{2} sangka^{2} sédek datang kami, bandjoer mara nènè^{2} bini ngigel dowang.

Akoe tokol djari tènga^{2}, ngiwa kembal nēnè^{2} bini, bakaloeng si' sapoe^{2} tangan, rēgēm sapoe' soetra koening, kadoe koe ngosè^{2} biwih, sambilang koe basamparoe, mirikoe andang daja, boeka kĕmbal nènè^{2} bini, po'koe mama^{2} soesoetan koe mara^{2} bila.

Tjatjoendoekoe kembang poedak, lè^{2} poendjoengkoe ngantjik-ngantjik lēgé atèngkoe ndè^{2} djamaé, poetri si pada malinggih, pada njibēng bé tarik, endè^{2} krante la Sentoel, sēpit baé sibĕngna, sàré baé akoe gati, ngapè^{2} tandang ngèmot roko lè^{2} kalangan.

Ndè^{2} na ngonè^{2} bandjoer gèwar lè' kalangan boewé' sēpi, si^{2} ngigił ndè tēroengoewang pada béké anak djari, towa' badjang bini laki, lè^{2} bantjingah pada koempoel, pada manto siloeman, ndè' koe wah nanemoe dait, anoe' tētoe mara^{2} roewan tjahjan boelan,

Tetoe ngempet bè ēlorta, ita si towa^{2} no gandjih, gojo si badjang ndé^{2} gindjal, lo' monjèh je nimbal gelis, ndè' ke de tjoba tari, polah sang na ini^{2} sanggoep, na' rangda bandjoer nimbal, djèma^{2} akoe tjoba tari, sang na sanggoep lè ita gēn bakasihan.

Lo' monjèh jė bandjoer nimbal, tjēmor sambilno makĕdjit, moele sėdeng inaʿ rangda, si badjang ja djari gait, nging sida inaʿ rari, isi' tombongde wah kisoet, soʿ angēn bae badjang ini' rangde nimbal sili, pantēs lalo anta moeni godeg gawah.

Lo' monjèh bandjoer nenggakak, inaʿ rangde sērē sili, oeres mélé ngarĕmpakang, lo' monjèh sajan nēngkihik, njarėrė ngisek sakedi', gen ngēmbé mowa sēndoek, pantēs dē lè' tamparan, bilang djėlo ngitoeng trasi, inaʿ rang da sĕrė gēdèk ngapak ngapak.

Ngileng mélé mamatėäng, lo' monjēh bandjoer bērari, lè' rēmpoeng poentiʿ batėrlaʿ, bakĕrēm sambil makĕdjit, nahina bakaketēk, naʿ rangda sērĕ njĕrengoet, sambil gati matēäng, bandjoer ara' longkaʿ poentiʿ ina' rangda kalēgong ngaloengkoer rebaʿ.

Lo' monjèh pēdas gagitaʿ, bandjoerna gantjang brari, kampak kina ina' rangda lo' monjèh jē malik brari parēk lèʿ nènèʿ bini, inaʿ rangda' oerēs bandjoer, kėng na baé ĕndjekna, njanjandar lèʿ toenggaʿ poentiʿ, inaʿ rangda ngangkat mēlarja barijak.

Nèʿ bini bandjoer ngandika ngėlek inaʿ rangda gelis, inaʿ rangda bandjoer oeras, parēk ja lèʿ nènèʿ bini lo' monjèh bandjoer moenik, naʿ rangda koe ngèndèng ampoen ndaʿ da pijak kasilijan, ita malėsang si roebin, roebin soesah nengkē te badjoraʿ djoraʿ.

Ndéʿ na kotjap peteng désa bĕnar tēkotjapang malik, kalēmàʿ jamadabdaban, papoeʿ towaʿ sigen ngiring, lė' loewar taman ngantih, nēnēʿ bini loembar bandjoer, gen oelih aning désa, naʿ rangda Sajoman ngiring, djari ngidjĕng ja loʿ monjėh mèsaʿ-mèsaʿ.

Ndé' kotjap silèʿ langan, wah datang lè' désa gĕlis, endėh rarah dalem désa, taèk lèʿ bantjingah tarik, si manto bĕléʿ bĕriʿ, lè' pēken pada bakoewoer, towaʿ badjang nina mama, pada ngoembaʿ anak bai, sēsēk djĕdjēl lè' pangorong bag'lijoeran.

Ndé' na kotjap si lèʿ désa, nengkĕ kotjap Raden Mantri, sitabilin ito lè' taman, wahna djraäng koelambi, bateroes Raden Mantri, loembar aning désa bandjoer tjahjana Raden Noena, benar toe ning tasning lĕwih, datoe bandjoeran bamanik lè' parĕkan.

Kanak alo soegoel gantjang, kėlèk siloeman si roebin, Tedjan ija bakĕtoeäng, badait lè' akoe malik, parekan bandjoer gelis, lèkaʿ ija barari soegoel, lalo meta siloeman, pasilaʿna bandjoer gelis, Raden Mantri batĕroes taèk lèʿ bantjingah.

Badjoerna noenas loegrèhĕ, datoena gantjang bamanik, silaʿ laloe sida njedah, Raden Noena matoer gelis, sandikan dēwa goesti, Raden Noena mamaʿ bandjoer, singigel je batelah, salapoeʿ na nènėʿ bini, bandjoer boedal tĕhiring si taliʿ oemba.

Sambil njarèrē dēndoena, sadataugna dalem poeri, tama bale bandjoer rēbaʿ, ngapong galeng sambil naugis, adoeh siloeman goesti, djawoeʿ gamaʿ kadji datoe patoeh makabaloeʿna, si gila lėʿ Raden Mantri. makabaloeʿ pada nangis basambat.

Kotjap nèʿ denda Winangsija, tjingakina pada sepi, poetri sibaloeʿ ja boedal, tama aning dalem poeri, nēʿ bini loembar gelis, oeliʿ aning taman santoen, wah datang je lèʿ taman lo' monjèh bandjoer makoewih, adoeh monjèh kēté anta djoeloe gantjang.

Loʿ monjèh ndėʿ ara' nimbal, nèʿ bini malik bamanik, bojē embé si aningna, nėngkĕ po ja pajoe njĕdi, papoeʿ sitowaʿ galining, pada nanggah bilang boetjoe, sĕpi ndé' naraʿ nimbal nèʿ bini malik bamanik, adoeh monjèh nēngkē mèʿ sipajoe ilang.

Maskoemambang.

Bandjoer tokol nēnèʿ bini sambil nangis, nangis basasambat, ngoembė sangka mèʿ si njĕdi, bilin koe ngēnė sangsara.

Soebahnala boedjah matė lė' pasisi, kapoenèʿ lè' lendang, soesah atèn kadji goesti, si lo' monjèh nēngkĕ ilang.

Doeh mas mirah biloʿ matè djari soeling, timpoh lēʿ sĕmpara, ėraʿ atènkoe te binin, djandjinkoe dait sangsara.

Soebahnala ara' mate ta sampèntih, ngoemben entan taowat, salaʿ atėnta sakēdiʿ, isi' tenge tampowas.

Soebahnala romot gro sambēl giliʿ, tesedaʿ si pelalah, momot mēro kangen diri, siʿ kangen ita siri salaʿ.

Bandjoer lèkaʿ nēnèʿ bini sambil nangis, tama lè' pondokna, bandjoer daitna koelambi, njēboʿ lèʿ goeloengan tipah.

Poʿna djepoet iwana sambil nangis, sai njėmatėʿ ija, naʿrangdė bandjoer tĕkoewih, barèng dait papoeʿ Bokah.

Inaʿ rangdĕ nė bangken loʿ monjèh oeri inaʿ rangda gantjang, tama gitain koelambi, naʿ rangde tindjot gagitaʿ.

Noenas kadji djawoe‘ ija nēnè‘ bini, bangken monjèh dénda, itjanina bandjoer gelis, na‘ rangdā èntjong badjawat.

Po‘na pesèt koelambi ndê‘ nao‘ isi, ina‘ rangda nimbal, jen bangkēna mené goesti, tekan lēndong masih tilah.

Mapan mené mara‘ patadah koelambi, nè‘ bini badjawat, amboena ndė nara‘ bais, bandjoer bapikir nè‘ dēnda.

Sinom.

Bagoes koe sėboe‘ ija nĕngkĕ, bandjoerna te seboe‘ gelis, lè' pakèmba na nè' dēnda, nēngkĕ kotjap Raden Mantri, silė‘ desa tė bilin, sedekan ja nangkil datoe, katoengkoel bararasan, kadjoeloe wan Radèn Mantri, ndè‘ na tao‘ si ngigel wah pada boedal.

Raden Noena bandjoer ngèngat, tjingakna wah boewė‘ sĕpi, si ngigel wah pada boedal, tama aning dalĕm poeri, pikirna Raden Mantri, je gen bapamit lè' datoe, kadji bapamit déwa, isi djelona wah lai‘, datoe bandjoer bamanik sila' de boedal.

Sila' de loembar Siloeman, djema‘ kēté sida malik, sandika atoer Dènnoena, bandjoerna oeres bapamit, soegoel ija lèka‘ gelis, oeli‘ aning taman santoen, bapikir sambil lèka‘, ngoembė akalkoe nĕng kani, sigen tama lė‘ taman mara‘ si nengke.

Pan nané akoe katara, koelambinboe wah tėgisi, meno pikir Raden Noena, bagoes koe pasĕmel diri‘, wah datang Raden Mantri, to lè‘ loewar taman bandjoer, bapikir sambil lèka‘, nidó‘ lè' bawa‘ tataring, baparimboen papoe' toewa' bagoes deman.

Malik bapikir dēn Noena, bagoes koe pasĕmĕl diri‘, koe mate‘ ila‘ koe nĕngkĕ, batĕroes tama Raden Mantri, taèk lè‘ tété gēlis, papoe sitoewa‘ salapoe‘, tarik ija pada ngèngat, gita‘ tjahjan Raden Mantri, pada tindjot salapoe‘ na pada ngéngat.

Bandjoer moeni papoe' Bokah, ija si ngonè‘ sĕsĕni, si tapanto isi dĕngan, pilih lo' monjèh jĕ sĕni, sangka ndè‘ na badait, Raden Noena lèka' batĕroes, nĕpĕt lè‘ sasangko‘na, bandjoer ngéngat nènè‘ bini, batĕroes noendoek, nènè' bini semoe ila‘.

Den Noena bandjoer ngandika noenas koelambino adi‘, nènè‘ bini bandjoer nimbal, ndé' koe nanao‘ koelambi, sai kė sidĕ siné isi' koe ndè‘ wah bat moe, Den Noena bandjoer nimbal, lamoen de ndè' nĕnao‘ adi‘, kadji bidjan mami‘ si lè' Lajangsĕkar.

Sangkaˁ kadji dateng mirah, mapan araˁ gambar goesti, tri tipa' ito lè' taman manggong lè' sedin parigi, sino si gitaˁ kadji, no sangkaˁ kadji dēndajoe, balajar noenggang kapal, si mèta sida mas goesti, lagoe' araˁ sanak té masih lèˁ kapal.

Aran Raden Kitap Moentjar, tĕsalin arana pasti, pináˁ di' na anakoda, sino sameton tĕ adiˁ, nēngkē nenoenas goesti, koelambi noratoe ajoe, nè' bini noendoeg pènang, bandjoer soegoel aiˁ s'remin, ngoembé sangka peng kadji nandroehin raga.

Maskoemambang.

Enda' gama' sidĕ malik bakoelambi, pajo lalo sida, njangsaran ragan pèng kadji, maraˁ roewan godeg gawah.

Raden Mantri bamanik sambilna nangis, kadji pamit dēnda, gen lalo aning pasisi, méta kakaˁ Kitap Moentjar.

Kadji lalo ara' samendak mas goesti, nènèˁ bini nimbal, nda' de ngonèˁ loembar goesti, lamoen peng kadji gen balajar.

Dangdang.

Kĕlĕm siné oemoer kadji goesti, moen pèng kadji batēroes loembar balajar, sangkaˁ nda' de ngonèˁ radèn, den Noena nimbal bandjoer, ndè' po kadji gen ngonèk goesti, kadji lalo samendaˁ, oeli' aning laoet, meta kakaˁ.

Kitap Moentjar bandjoer lèkaˁ, soegoel lèkan taman gĕlis, wah datang lèˁ tamparan.

Kitap Moentjar bandjoeran bamanik, lè' parēkan, alo toeroen kanak, mapan ara' tēmpo mené, tjahjana Raden Bagoes, parĕkano badjoeran gĕlis noenggang sakoetji balajar, njarépĕk badajoeng, wah datang lè' tamparan, wah badait, parèkan lèˁ Raden Mantri, Den Noena bandjoer moenggah.

Gagantjangan pēlajar Raden Mantri, dit parēkan, wah datang lèˁ kapal, Raden Noena bateroes taèk, den Kitap Moentjar bandjoer, gantjang méndakin Raden Mantri taèk lè' kamar, wah na tokol bandjoer, Kitap Moentjar matoer gantjang, adoeh radèn, ngoembè si sangka' pèngkadji, pētĕng datang lè' kapal.

Pangkoer.

Den Noena bandjoer ngandika, Kaka^{c} Moentjar dabdabang nengke gelis, ĕntèh kaka^{c} miloe toeroen ta barang aning taman, adè' sida nao^{c} djari gagebo^{c} koe, mapan nané wah katara, koelambin koe wah tĕgisi.

Kitap Moentjar bandjoer nimbal, sila^{c} Raden kadji liwat ngiring bandjoeran ija barĕng toeroen ndé' na kotjap lè' langan, kantjan roban pada ngiring Raden Bagoes, pada lèka^{c} gagatjangan, kenĕng tjritan Raden Mantri.

Tèkotjapang silè' taman, papoe^{c} towa^{c} tokol bawa^{c} tataring, bagoendem ngrawos dit batoer, sambil noengkĕr tatoendjang ndè^{c} sala^{c} ling koe sipiranan batoer, pilih lo^{c} monjèh siné ija, mĕné dja^{c} ling koe si roebin.

Bandjoer moeni ina^{cc} rangda, basindiran hè sida ama^{c} rari, de sregepang baé djoeloe, kandik pengkali^{c} tambah, mapan nengke pedas ai^{c} no gen blaboer, bandjoer moeni papoe' Bokah, awo^{c} moelè ndè^{c} na pelih.

Mara' ling bi ina^{c} rangda, ndē na boeroeng poenika sigen djari, padas ija gen djari emboeng, takali^{c} isi^{c} lènta^{c} nengke dja^{c} na pira lindoeng gen tekedoek, mapan ai^{c} pangempokan, piran ija gen ingsat malik.

Papoe^{c} Krapoe bandjoer oeras, basalekep nahènè bakâtik, nginggè^{c} mowa nganggoe^{c}, sambil djongdjong tatoendjang basindiran sangka^{c} ingât bahé batoer, ĕnda^{c} pada simo benga^{c}, moelē gēnnē ēntoer goemi.

Panjakapnja wah basadang, mapan nané djandjina tama^{c} ai,^{c} nènè^{c} bini tjemor bandjoer, mirengang sasindiran, bandjoer oeras kantjan papoe^{c} toewa^{c} salapoe^{c}, pada djongdjong tatoendjangna, mentja^{c} lè' bawa^{c} tataring.

Ndè^{c} na kotjap si lè^{c} taman, nengkė kotjap malik ija Raden Mantri, wah datang lè^{c} taman bandjoer, balatoer Kitap Moentjar, siné kèno si tao^{c} pèng kadji ratoe, Raden Mantri bandjoer nimbal, awo^{c} siné tao^{c} kami.

Bandjoer nangis Kitap Moentjar, sambil ndonga^{c} ngandèk ai^{c} saremin, datang lè^{c} pondok na bandjoer, bateroes pada tama, Raden Noena bamanik basana aloes, bareng Raden Kitap Moentjar, bamanik lè^{c} nènè^{c} bini.

Noenas koelambino dèwa, nènèʿ bini bandjoer njoegoelang klambi, lèkan pakèmbokan bandjoer, tesadé Kitap Moentjar, bandjoer gelis Kitap Moentjar badjĕpoet, bateroesna toenoeʿ ija gantjang, tan antara bandjoer djari.

Djari djero to lè' taman, liwat bagoes mapan ija baroeʿ djari, koeri agoeng no manjoekoer, taoekir ēndah roewa, tambè dara masengkang merak makakàpi, bantjingah batjrangtjang kawat, balé salapoeʿ mahoekir.

Djaba tengah patandakan, lan pamengkang salapoeʿna baoekir, tadampal siʿ prada moeroeb, atap doerè salapoe'na, lèʿ pasaren goenoeng rata balé moedjoer balé malang balé djadjar, penoʿ isiʿ gambar inggris.

Den Noena bandjoer ngandika, ·Kakaʿ Moentjar baketé side gelis, Kitap Moentjar nimbal matoer, silaʿ tama bé déwa, lawoen kadji té lè' loewah ngantih datoe, Radèn Mantri bandjoer tama, bareng dait nènèʿ bini.

Bateroes tama léʿ pameremau, Raden Kitap Moentjar bandjoer bamanik, léʿ kantjan roban salapoeʿ hé kamoe pada kanak, adeʿ mèʿ bisang pakakas méʿ salapoeʿ, mapan siné moelè njandang tao' te naroäng diriʿ.

Loʿ Njamboeloeng matoer sembah, meran datoe kadji liwat sahiring, bateroes gantjang badaʿ batoer, hé batoer nĕngkĕ bisang, kèrèng dodot pondjol kemèʿ tepaʿ lisoeng, akoe sapo' to koewada, siʿ manoek tebadjang gati.

Mĕno sangkaʿ koe sĕparap, sigen ladjor bataroʿ bisang diriʿ, siʿ tadah manoek tĕbatoer, masih djeneng garoenjam, manoek badjang tadah koerangan gageboeg, tjēmor dèn Noena mirĕngang, sindiran Njamboeloeng pasti.

Sinom.

Den Noena bandjoer ngandika, sila' denda taèk gelis, nènèʿ bini ndè' na nimbal, semoe ilaʿ dalĕm pikir, inget sidjelo roebin, manggong ima lèʿ bon kasoer, sambil ngakit koekoena, tokol sambilna sinangis, Raden Mantri ngapong sambil ngandika.

Doeh déwa mas mirah, pitoeroening Widijadari, toeloes soekanda mas mirah, asi' gen prijak lè' kadji, tawoe doraka lĕbih, sabalit

satawoen, nemoe papa sangsara, djari taoʿ salaʿ djari, dalem oedjoet tawoen sida djari kembang mata.

Lantaran kadji si djogang, gila ngerèmon liloes poesing, ndèʿ ta soekajang si dēngan lagoe' kadji sĕmel goesti, ngēntĕng lèʾ dalem poeri, tapi njandang siʿ dendajoe, ndè' de soeka pangéran, ngemboen tawoe sala' djari, mapan kadji tawoe da doro sasawah.

Sangkaʿ ndè' na ara' girang, to lè' dasan kadji goesti, sangka' kadji dateng mirah, si meta sidē mas goesti, djari wah datang kadji lè' balen dēndajoe, sidē bandjoer ndè' soeka, ngemboen kadji tawoe miskin, sangka nēngkĕ kadji pamit ratoe mas.

Oelèʾ aning Lajangsekar, nēpet dēsan kadji goesti, ndè' kadji semel mas mirah, ngenteng ité dalĕm poeri, ndèʾ kadji semel goesti, noenggoe balén dengan bagoes, ni bini bandjoer nimbal, adjoem laloʿ sidĕ goesti si bamanik njatĕ goesti lebih wikan.

Lèʿ kamiskinan kadji déwa njata jēn ndèʿ ndèʾ goesti, asé lè' kadji pangeran pilih powah laèʾ kadji kalaparan bagrinting, ngoembé sangka' nèngkē datoe, ngakoe' diri' da rara, anging kadji tetoe miskin, ngoembé sangka' peng kadji nandroehin raga.

Sangkaʿ pēng kadji gen boedal, ndè kè siné balen goesti, ndè' po kadji ngépéjang, kadji sinē patoet njedi, mapan ndè' pantas kadji, djarin isin djēro bagoes, pan kadji tawoʾ nista, gēmet laloʿ gamaʿ goesti oepamañjo ngĕmboen tangkoelak bagelèmpar.

Sambilna nangis nè' dēnda, bandjoeran ija toeroen gelis, toeroen lèkan baon tipah, sambilna batoengkēm nangis, bandjoer toeroen nè' laki, djawat tangan ratoe ajoe sawal bandjoerna oembaʾ, tèkang no lèʿ kasoer sari, tan antara nēnèʾ bini bandjoer rebaʾ.

Dèn Noena tindjot njerĕminag sambil ngapong nènè' bini bandjoer na nangis badjamdam doeh denda sarining poeri, tjingakin kadji goesti, nda' gama' dē loepaʾ bandjoer, nēnèʾ denda ndè'na nimbal, paleng ndè' na tawo' moeni. Raden Mantri djĕdjeh, nangis basasambat.

Maskoemambang.

Soebahnala kahwa tiwoʿ tĕngâ gili, tarik pada baboewaʿ, ndèʿ koe kawa gen tĕbilin, sakit angen koe tampowas.

Doeh mas mirah dila koerĕm silèʿ dinding, minjak pada noempah sila' oeres nènèʿ bini, ēndaʿ gamaʿ bandjoer loepa.ʿ

Soebahnala bémbéʿ paleng sēdin ai,ʿ tĕseboʿ lèʿ kakoewang, ngoembè angen side adiʿ, sangka' sida tedoʿ dowang.

Soebahnala moen te keret pempang boeni, bēlindjo lèʿ Sowéta, sila' oeres nènèʿ bini, dakaʿ lijoe gamaʿ ita.

Doeh mas mirah djoekoeng bali gen basedi, penoʿ isiʿ sebija, oentoeng djandjin kadji goesti, sigen nimpăh djari satija.

Soebahnala pempang boeni polak tarik, kasampah lèʿ mita,ʿ nēnèʿ bini loepa diriʿ, nengke soesah po no ita.

Soebahnala lamoen koening boewa' djroeti, takeret takaʿ ngerandjang, apa oenin kadji goesti, dakaʿ serek oerès gantjang.

Doeh mas mirah kelem sine djandjin kadji, baréng ninggal doenija, nènèʿ bini bandjoer ngoewit, Raden Noena ngangapongang.

Sambil nangis doeh denda mas ajoe lewih, tjingak kadji mirah, Sinomoele ia prijatin, nènèʿ bini bandjoer ngasa.

Sinom.

Nènè' bini bandjoer nimbal, pèng kadji baskalēbih, djaran baroeʿ teoeroekang, pantes babandar sakediʿ, gemes peng kadji lebih, ngendet isiʿ lima karoeng, den Noena bandjoer nimbal, sila pinang gamaʿ goesti, mapan kadji baroe' seger kamaroeh pisan.

Sangkaʿ kadji datang mirah, ndė po kadji likat moedi, singangēn peng kadji dènda ndé' téhitoeng temah pati, pan larangan dĕ goesti, lèʿ aten kadji kaleboe, djēlo malem bag'ringsang, singangen pèng kadji goesti, mapan djaoʿ aran desa Lajangsekar.

Endaʿ ke lalang sagara, dakaʿ meno datang kadji, nènè' bini bandjoer nimbal, sila' merem baè goesti, bandjoeran Radèn Mantri, manggong ima léʿ bon kasoer, aloes soegoel manikna, silaʿ kareng mērem adiʿ, bandjoer mara saling kapong bareng rebaʿ.

Dila gedah makembaran, benar tandoer dalem poeri, bandjoer mērēm nènèʿ dénda, bareng dait.

Raden Mantri, pada ngidap bĕmaiʿ, saling djomēt saling sidoek, ndéʿ kotjap petėng desa, bēnar tekotjapang malik Raden Mantri masih sirep ndéʿman ngasa.

Baroeʿna sigalang menah, djelono wah soegoel ngantjik, bandjoeran soroh pangajah, silèʿ loewar pada ngantih, la Goelasih Kamoening,

la Sandat dait la Gadoeng, Mènoeh Gambir Tjindaga, Poedak Saroeni Djampiring, la Prijana Nagēsari la Tjĕmpaka.

Salapoeʿna basindiran, antap tinggang sĕdin aiʿ, lamoen te si moela girang, njerēʿ angidep kamaiʿ, palĕng paoʿmas goesti, siʿ balida djari tèloe sèdeng taoʿ koe mirah, ngawala tătoe mas goesti, bandjoer ngakak la Poedak ija bateroes nimbal.

Ndeʿ ta taoʿ toena malang, tagodit bandjoer malitik, ndèʿ te taoʿ troena badjang, tao djari godèg pasti, la Sandat nimbal moeni tetoe Poedak, la Poedak bandjoer nèngkikik, pada ngakah la Tjĕmpaka bandjoer nimbal.

Babi lèʿ tengaʿ segara kapoenèʿ no léʿ Koerandji, sangka na mélé déndara, siʿ monjèh wah djari Pandji, la Soelaseh jĕ moeni, léʿ batoerna salapoeʿ, poesoeʿ djaka tegitaʿ, katoengkoelan ita pasti siʿ mamatja ndè' na taoʿ désa bĕnar.

Raden Noena bandjoer ngasa, tjemorna kalebihlebih, mireng sindiran pangajah, bandjoeran ija oerès gelis, barèng dit nènèʿ bini, po na barĕng soegoel, badait Kitap Moentjar, Dèn Noena bandjoer bamanik, nanė ngoembé gen saran dĕ nēngkĕ kakaʿ.

Nanė apè gen koe toenggang, koelalo parèk lèʿ mamiʿ, koebareng dait ipar da, Kitap Moentjar nimbal gelis, silaʿ meneng bé goesti, gampang isiʿ kadji ratoe, bandjoer den Kitap Moentjar, gantjang je djepoet pandjalin, mantok kajoeʿ bandjoer djari singa mas.

Sino bandjoeran toenggangna, nènèʿ bini taèk gelis, malinggih léʿ bongkor singa, naʿ rangda miloe nongkèlin, sambilangna ngatèmin Raden Noena taék bandjoer, Singano bateroes lèkaʿ, lalo aning dèsa gelis, tėkotjapang wah rapėt, lèʿ sedin désa.

Endèh rarah pada gèwar, pada bèké' anaʿ djari, nina mama bagelijoeran, towaʿ badjang beléʿ beriʿ, tama lé' dalem poeri, lèʿ bantjingah pada koempoel, pada njĕboʿ diriʿna, parek lé' datoeno gelis, si'na takoet gitaʿ singa boenggaʿ oenggaʿ.

Wah datang lèʿ parempatan, Raden Mantri bandjoer gelis, toeroen lĕkan bongkor singa, Nènè bini toeroen gelis, tama lèʿ dalem poeri, parek lèʿ datoe no bandjoer, datoe taget njereminang, sĕrēminang na nènèʿ bini, si'na datang barėng dit Siloeman.

Datoeno bandjoer ngandika, lèʿ denda Widaradin, adoeh anakkoe Winangsija, sai siné si tè djak bi, ampo' arana malik, nènèʿ bini njembah matoer meran kadji matoer pemban, lè' batang pēng kadji mamiʿ, siné bidjan mamiʿ siléʿ Lajang Sekar.

Datoeno taget mirengang, bandjoer na gantjang bamanik, doeh anakkoe den Taroena, ndėˤ koe taoˤ sida goesti, sai aran de goesti isiˤ tembé sida laloe, ama' moelē ndéˤ pedas, nēngkē tindjot amaˤ lebih isi' laloe ngakoeˤ diˤ djari siloeman.

Pangkoer.

Datoeno malik ngandika, doeh mas mirah Raden Taroena Pandji, ngoembė sangka sida laloe, ngakoeˤ diri siloeman, Raden Mantri bandjoerna njĕmbah balatoer, kadji noenas goeng sampoera, pan noengkoelang tadah kadji.

Datoena malik ngandika, nēngkĕ kembé tao' kaka' da goesti, Raden Kitap Moentjar laloe, Raden Noena matoer sembah meran ita lėˤ pasisi nēngkĕ datoe, pinaˤ di' na anakoda, datoeno malik bamanik.

Jen toeloes aséˤ de anak, sigen bramaˤ lèˤ ama nēngkĕ goesti, pan ngèndeng koe nanė laloe, koe tikah laloe nengkĕ, adè' bébas to lèˤ taman saling djaoˤ, sandika atoer den Noena, datoeno malik bamanik.

Manikang mas silaˤ toewan, moewah pangoeloe lebé dit kijaji moerid, tjatjakana lebih satoes, datoe malik ngandika, hé Tengkowah alo kamoe lėkaˤ djoeloeˤ, badaˤ sedahanno gantjang, adė'na sregep matjawis.

Djari padagingan karja beras reket njijoer boesoeng lan poentik, akoe gen mĕnikah mĕnantoe, soroh djari sidekah, moewah selawat, adèˤ na serĕgepang djoeloeˤ, kèpèng silèˤ gedong bisang, djari selawat baloeˤ keti.

Pada sijoe salapoeˤna, sopoˤ sopoˤ toewan dit kijahi moerid, srĕgep kèrèng tangkong badjoe koepijah kasoet lentèrang, minjak pènder sapoe' tangan kepet pajoeng, den Noena bandjoer ngandika, lèˤ parekan roban gelis.

Lo' Njamboeloeng krari gantjang, aning taman bait petino saiˤ, ndè' na soewé datang bandjoer, pèti wah teatoerang, Raden Mantri ngandikajang boekaˤ bandjoer, berisi soroh lalĕmesan, ara' satoes solas kodi.

Malik ija njoegoelang selaka, jen tjatjakan watara teloeng tali, nané te kontèäng toer, wah na inggas batekah, bandjoer mara

toewan lebé kijahi pangoeloe, pada tatjatjarin sèlawat, pada sijoe saiʿ sai.ʿ

Malik loʿ Njamboeloeng oeras jen tjatjarang selawat Raden Mantri sopoʿ kijahi pada baloe,ʿ bagyana ringgit mas, kèrèng belèkat sapoeʿ tangan badjoe kasoet, wah na inggas pada boedal, den Noena bandjoer bapamit.

Bandjoer taèk noenggang singa, nènèʿ bini na'rangda miloe ngiring, singano jĕ lèkaʿ bandjoer, gen oeliʿ aning taman, ndè'ne kotjap lèʿ langan wah datang bandjoèr, bateroes tama dalem poera Kitap Moentjar wah badait.

Kitap Moentjar matoer gantjang, doeh den Noena ngoembe bè nengkĕ goesti, siʿ peng kadji toe lèʿ datoe, wah parèk lĕʿ mami ta, Raden Noena bamanik basana aloes, owoʿ kaka' Kitap Moentjar, djemaʿ sida oeli' malik.

Djĕmaʿ ngalèmaʿ de lèkaʿ adéʿ sida ito noeloeng noeloengin, mamà' ta no kaka' bandjoer, sigen dabdabang karja, bandjoer gelis Kitap Moentjar matoer, piran ke no mami' dĕwa, sigen nèmbé karjoe goesti.

Sinom.

Néʿ bini bandjoer ngandika, silaʿ kaka, de toeloengin, mamiʿ ta gen ngangkat karja, Kitap Moentjar nimbal malik, sandikan dèwa goesti, piran si karjano ratoe, silaʿ de pahitjajang nènèʿ bini nimbal gelis, awoʿ kakaʿ lé' sino tanggal lima.

Kitap Moentja bandjoer nimbal, mapan moele sino goesti, djelo keras ajat sengkala, jen kapatoet atoer kadji, datang léʿ djelo kemis sedekan tanggal ping pitoeʿ, ndĕʿ na kotjap lé' taman, batjrita lè desa malik, bidjan datoe salapoeʿ na pada gila.

Salapoeʿ nangis badjamdjam, adoeh Raden Noena Pandji, djawoeʿ gamaʿ kadji mirah, aning desan dĕ mas goesti, ngoembé sangka' pèngkadji, betah lalo sida laloe, ngangkat tao gila djogang, ndé sopoʿ timpal peng kadji, doeh mas mirah sarin dèsa Lajang Sĕkar.

Ndèʿ kè pĕng kadji wah wikan lè kadji siné goesti, moele djari isin poera, ngoembè sangkaʿ sida goesti, djari makendeng diriʿ, lè' tjitjing sino la Kantjoet, djadah sino Winangsija, sino si emboen peng kadji, sangka nengke kadji temah gila djogang.

Singangen peng kadji déwa nengke moela djandjin kadji, meno ling tangis badjāmdjam poetri selaboe[c] no tarik, denda Wingit bamanik, tipa' denda Wangi bandjoer, dēnda Wangi je ngèngāt lė' adĕ na Gondasari, saling engat, gedėk na baliwit liwat.

Lé dènda mas Winangsija, nė[c] denda Wingit bamanik, pilih po ija wah batijan sangka mélé Raden Mantri pĕdas ija ngoenggahin lè[c] kamalem aning laoet, sangka[c] na mawoe koeskas, tjitjing sino Widaradin ngoembé sangka[c] ja tėmelė' si den Noena.

Tanding apit po ndé' nara[c], roewan te pada sĕseni, lè' djadah sino Winangsija, goetoen tana[c] sala' djari, hé kanak nengkĕ gĕlis, alo pada leka' bandjoer galining bilang dasan, petang akoe bang groe' begik, sang bi mawoe[s] ratjoen oepas broewang.

Lamoen bi wah maoe[s] pada ampo[c] bi pada tjetekin, adĕ' na si pelot modar, basong sibilangno djenggit, angen ne Raden Mantri, gen madik ita si baloe[s], serekan si basong boewang, la kantjoet no Widaradin, genit bèlang ja ngoengahin aning kapal.

Meno lingna pada ngoetjap, ndė'no djera[c] gila nangis, djawoe[c] gama' kadji mirah, ndė kadji kawa mas goesti, ngenteng lè[s] dalem poeri, lamoen dândè[s] asi[s] datoe gen ngemboen kadji mirah, lamoen kamalem kadji ngimpi, prasa kadji diri' kadji bakapongan.

Asmarandana.

Katjrita lè' taman malik Kitap Moentjar bandjoer léka[s], gen mamarek datoe nènè[s], ndė na kotjap si lè' langan wah datang dalem désa taėk lè' bantjingah bandjoer, parek lé[s] datoe mami[c] na.

Datoeno bandjoer bawangsit Kitap Moentjar noenas loegrahe bandjoer je lè[s] bawah tokol, datoeno bĕnga[s] njĕrĕminang, si tindak lan tritipno datoeno bamanik bandjoer, laloe ama[s] bakatoewan.

Lekan embè laloe sini, ampo[s] sai ké aranda, Kitap Moentjar matoer adeng, meran kadji balatoer pemban, kadji lė[s] Lajang Sekar Kitap Moentjar kadji datoe, datoeno taget mirĕngang.

Bandjoeran gantjang bamanik, doeh anakoe Kitap Moĕntjar, nengkė adé[s] laloe bahė, itè gen merentah gawente, Den Kitap Moentjar nimbal, meran kadji ngiring datoe, samanik pèng kadji dèwa.

Doerma.

Kitap Moentjar bandjoeran bamanik gantjang, njoeroe' perekan

gĕlis, alo ante lèka', lalo aning tamparan, mè' geroegah meligè no gelis, parekan gantjang lalo aning pasisi.

Ndè' na kotjap silé langan saloepoe'na, wah datang lé' pasisi, bateroes ija boengkar pragat bandjoerna ngoendjil, sangka odjok desa gelis, ara' watàra rembatan satoes lebih.

Wahna datang lé' desa pada batroesan, bandjoer tandjengang gelis, lé' tèngà' prampatan, djari balè pahasan, baratap si' soetra koening soetra dewangga, songket djari lalangit.

Balalingsir bakalamboe soetra kembang toenggoel petjoet nongapit lè' djoeloen pahasan, wah djari salapoe'na, bĕdil merijam tarik moeni, mara' gen kijamat, si'ramen ongkat bedil.

Mapan moela tjirin wah djari pahasan, ndeh rarah ramè tarik, simanto pahasan, belè' beri' nina mama, pada ngoemba' anak bai, manto pahasan, toe dasan tèpi siring.

Salapoe'na pada benga' gagita', ng'rèdèp tjahija njaririt, benar dalem dèsa, dila pada nispala, datoeno banga njaremin, roewan pakakas, ndé' bawoe soegoel manik.

Teken bale isi' mas toer matatah, salapoe'na te sangling, goewar papadjangan, watara lima dépa, takaloang kasoer gembi, rampeng masoelam, bareng dit galeng goeling.

Silè' tenga' tadinding si' pager gedah, gen tao' Raden Mantri, wah djari selapoe na, poetri si baloe' pada, barerempak bakakètik', isi gedekna, talo-atèna lebih.

Mapan oewah pada djari salapoe' na, den Kitap Moentjar gelis, matoer le' mami'na, pajoe te djelon karja, tanggal pitoe djĕlo kemis, datoeno nimbal, awo' ama' noeroetin.

Datoe bandjoer ngandikajang kantjan roban, ngalim kantjan kijaji, goeroe santri toewan, dèmang toemenggoeng pada, preraden miwah preboeling, mantri poenggawa, salapoe' bini laki.

Datang djelon karja gorok sampi kibas, kao' lan biri biri, manoek bebèk angsa, djelo malem basoekan, linggih lè' bantjingah tindih, si mendèt pada, gajoeng lan ngatjor pasti.

Ramè ongkat gamelan ndè' na pegat, tandah gro' pada gati, rèdjang legong ardja djoged barong lan wajang. Raden Kitap Moentjar gĕlis, ngigèlang djogedna, bènga' datoeno njĕrĕmin.

Katjanta wah datang lè' djèlon karja, lè' djelon karja gati selapoe'

dateng pada, djoeroe bedil lė' dasan tjatjakana teloeng tali, sibabarisan gong prèret tamboer tarik.

Pangkoer.

Kalèma^2 ija madabdaban, tawoe dèsa gen ngaloe^2 Raden Mantri, kantjan prebinin prĕratoe, pr^{2}mantri lan poenggawa, pada tedoen gen mendakin Raden Galoeh, lo^2 Njamboeloeng bandjoer lèka^2, bareng R. Soerja Tangi, bareng Raden Soemar Nasa, patirata nĕmbangsit pada ngiring, wah na boewè^2 pada soegoel, lèkan desa sĕlapoe^2 na, sitamowe^2 no sinina pada miloe, ndė' na kotjap lè' langan wah datang lė' taman gelis.

Batĕroes taėk lè^2 bantjingah, Soemar Nasa bareng dit Soerja Tangi, singiring lè bawa^2 brimboen, moeng mantri lan poenggawa, moewah preradèn preboeling miwah prĕlaloe, pada taėk lé' bantjingah, ngiring Raden Soerja Tangi.

Pada benga^2 salapoe^2 na, gita^2 djĕro bagoes kalebih-lebih prĕbini ja pada koempoel, batelah lè^2 pamĕngkang, pada momot gita^2 pinda naga bagoes pada djedjeh salapoe^2 na mara pan naga idoep pastoe.

Si^2 tingkah koerin pamereman, kakarangan tahoekir pada pasti, bamata komala oeloeng, ila^2 na isi^2 mas, badjadjawan si^2 mirah djomanten oengòe, tekelèjatin si^2 talaga, pameremana Raden Mantri.

Bandjoer soegoel la Soemekar, lèkan lawang barâng dit la Soelasih, masila^2 prebini bateroes, tama aning daleman, la Soemekar Soelasih bandjoer lalatoer, goestin kadji temanikang, masilè^2 pèng kadji goesti.

Sila^2 goesti bateroes tama, lè^2 daleman peng kadji mandjak goesti, dė kadji gen hitjan djoeloe^2, njampah si^2 sasanganan, bandjoer tama binin prepoenggawa selapoe^2, lè balen sedin talaga, bandjoer mara mandjak tarik.

Balē djadjar doewa olas, si bakelining lė' telaga ja belalangit, malangsi permas gagoeloeng, mahoelap soetra kembang, bakakebat isi pramidami aloes, ito sabol salapoe'na, isi^2 kantjan temoewè^2 bini.

Wah napak ija pada mandjak, bandjoer soegoel sasanganan lan kopi, hèr mawar santeroep anggoer, ginèwer limonada, anggoer masèm anggoer manis goela batoe, bandjoer mara ta pasila^2, isi^2 si ngajah ngahin.

Te kontè[2] ang betjarita, wah na djera[2] basanganan si bini, jadin lé bantjingah soeroet. wah inggas salapoe[2]na, tekotjapang den Noena dait né[2] ajoe, bapajes lè balé gĕdah, saprĕtingkahna wah djari.

Bandjoer datang Kitap Moentjar, djĕpoet isim bandjoerna batéroes ngadji, lé[2] djoeloen den Noena bagoes, ngoedjoetang mĕrak mas, djari djolin pangantèno istri kakoeng, bandjoer datang mĕrak mas, sĕrtĕ pakakasna pasti.

Malik Raden Kitap Moentjar jĕ ngoedjoetang pajoeng agoeng si koening, datang pajoeng belidah sijoe, toer tao bagĕndingan, mara[2] ongkat gagamelan ramè naboeh, malik Raden Kitap Moentjar, ngoedjoetang djèm sibini.

Bandjoer dateng djino si ĕmpat, patoeh roewa ingesna lebihlebih, ja djawoe[2] kepèt mas tatoer sing gita[2] pada bĕnga[2], si' bangkitna Kitap Moentjar, bagoes, sing oedjoetangna katĕkan, mapan ija kasih dit djim.

Maskoemambang.

Ina' rangde tokol djoeloen nènè bini, kereng sonket djawa, djawoe[2] kepet ima kawan.

Tekotjapang papajasan nenĕ[2] bini èndah roewan ĕmas massan, bakèrèng songket matjawi, matĕpi si[2] kawat mas.

Kéréng dalĕm tjindè prada patrĕsari, kamben geringsing wajang, malambé emas tehoekir batèkèn masotja mirah.

Anting soetra malambè mas tehoekir, bèlo lima depa, ikat pinggang mas tasangling, batrètès isi[2] sasotjan.

Sĕngkang ĕmas mamata si[2] manik ai[2], poeti[2] mara[2] danta, ali ali peno[2] gerigi[2], sasimping masotja mirah.

Balengkerna bapapoetjoek, sĕkar tadji, tandoer roewan sasotjan, sile' atas kotjap, malik gĕloeng agoeng gĕroeda moedina.

Tekotjapang papajasan Raden Mantri, panganggo masmasan, tetoe roewa mara[2] Pandji, mawastra tangi tjindè mas.

Raden Mantri basaboek soetra koening, moewang soetra dewangga, melandéjan mas garantim, oerangka pélét Bĕlangbangan,

Basasoemping si[2] tjempaka mas tehoekir, bĕlĕngkĕrna mahoenda, sasawoer kembang saroeni, jen gagita[2] mara[2] boelan.

Pangajagna si ĕmpat miloe taek ngiring, doewa ngiwa kembal, sidoewano pada saiˀ, djawoeˀ kepet ngangatèpang.

Silahinan pangajahna pada tarik, selapoeˀ noeggang singa, ampoˀ bapakakas pasti, maraˀ kakembang sataman.

Sinom.

Wah sregep si pada lèkaˀ, parĕkano soegoel brari, njedoet merijam si le' loewar ara' karo belah moeni, lo' Njamboeloeng ja gĕlis, nginter barisna badjoeloe, pambatek baris satak, tjatjakan baris pètang tali, wah badjadjar salapoeˀna pada lékaˀ.

Prérèt tamboer tawaˀ-tawaˀ soerak maraˀ entoer goemi, soerak baris batimbalam bagarèpˀs ongkat bĕdil, nde'na batelah moeni, tawoe dèsa pada bijoer, toewaˀ badjang nina mama, pada girang, manto baris, sèsèk djedjel pangorong pada ngambijar.

Lèˀ djĕro samene djoewaˀ, pada breboet nepet koeri, ngèndong maraˀ sèrang mama, dait si mongkaˀ boewèˀ sepi, boewéˀ ija soegoel tarik, pada manto saling djoeloe, ager mawoeˀ gagitaˀ, roewan tjahijan Raden Mantri, inaˀ Taker moele ngentik be ngadjongna

Mijakang dengan si banjak, mirik djoeloe ama' rari, isi' koe sitoemben amaˀ, mèlè gitaˀ Raden Mantri, si'ongkat dengan tarik, noetoerang den Noena bagoes, jen tetoe meno amaˀ, lawoen akoe tjoba' tari, sangna sanggoep sasanginkoe gen balawas.

Kotjap silèˀ dalem poera, dènda sibaloeˀ nå tarik, babangsĕl sambil ngandika, nè' denda Wingit bamanik, sĕmĕl be ita adi, sigen lalo manto soegoel, sètan sino Winangsija, sangka ta si pada ngĕni, si melaˀ na oemaˀ dĕngan tagĕtikna.

Mĕno lingna pada ngoetjap, baris tekotjapang malik, wah datang lè'dalem desa, komala sari mendakin, lè' peken toˀ na ngantih loewén dĕngan pada bijoer, takotjapang lè taman si' loewèˀ barisno masih, ndè'man lèkaˀ barisno kari teloeng atak.

Sino baris bèdil dowang, malik baris toembak lain, poenggawa djari batekna, njoendoel baris Lajangsari ja bapakakas pasti djaler koening tangkong dadoe, tetapang tjara tjina, ngoendoel malik djaran baris, djari batek Soerja Tangi Soemar Nasa.

Sino ja noenggang kareta bandjoer soegoel bini laki, soroh si badjoeli dowang, tjatjakana satak lebih marijam lèla moeni, merakna bandjoeran soegoel, ėlongna ngentapentap, mara'na singa ngiber pasti, njeling tandoer lè^{c} moedina singa mas.

Tedèdè isi rebana, toewa-toewa kjahi goeroe basikir, ongkatna mara^{c} kanjeroehan, si' lagoena pada tarik, tebarengin si' moerid, toeroen taek soewara bagoes, asè' ita dĕngĕhang, soewara gangsoeng manis djangih, mara^{c}ongkat soendari si parek bĕnar.

Njoendoel malik si nanoenggang, limang atoes biri-biri pasti lamoen tĕpedasang mara' taman goenoeng sari, si bakakĕmbang tarik, madoeloer pakakasan bagoes kotjap si djoeloewan lėka^{c}: wah ito lè^{c} desa ngantih, pada njamping lè^{c} roeroengna si badaja.

Wahna kĕlet lè désa pangorong peno^{c}, si' baris, ina^{c} rangda, bandjoer ngéngat, ngelé' lo' Njamboeloeng gĕlis, Njĕmboeloeng keté aning itè mè' lèka^{c} lè djoeloe sambil mè^{c} barambangan, té lè^{c} djoeloen Raden Mantri bandjoer marĕ lo Njamboeloeng barembangan.

Maskoemambang.

Soebahnale goela mateng lè' Madjĕti, taka' si penarak lege aten kadji goesti, si lèka^{c} djoeloen mĕrak.

Doeh mas mirah gèdeng balantak moela pait, tesedek palalah, parasa' koe sere sakit, angen de si mélé sala^{c}.

Moela pasti lolon gedang itja sampi, dedolė taka' tapa^{s} ondong dengan mara^{s} Pandji, pajoe ita melet gagita^{c}.

Soebahnala gedeng djroeti babar angin. lolon tjĕmpaka boewe^{c} reba^{s}, si taradi je bakawin, sisangaka bararėmpak.

Soebahnala boeroeng basa^{s} pajoe mandik, moen kanjamen timpal goela, boeroeng kaka^{s} pajoe adi^{s}, rasan angen lebih soeka,

Sinom.

Bandjoer ara' déngan nina, lè' sĕdin pangorong moeni, batoer tjoba' tepikirang, ongkat rarambangan sini, batoerna nimbal moeni, tjoba' sida badé' djoeloe^{s} tapi mara sindiran, ndé' na doega tipa^{s} lain, sabebelta ara' bahe lé' atènta.

Ampo' lobè si' rotjetna, tawoe si ngarambang sini, ndé' ara' sigoeg sigoegna, sing agolna tĕkĕ ini2, oeli2 aning né' bini, ngoembė daka' meno batoer, salapoe2 pada nimbal, djati gama2 ina' rari lagoe2 nĕngkĕ adé2 ita ita dowang.

Nda'na katoer lé2 né' dènda, tetoe na metjijanang api, né'bini sibaloe2 pada, gen ngandjĕnang ndė2 na ini2, gojo gen toelak malik sajan tegeng mara' batoe, mĕno lingna si nimbal, Raden Mantri kotjap malik, wah na datang ito lè' tenga' prampatan.

Nèné2 bini tekotjapang, taèk lé2 bantjingah gelis, nimpah lekan bongkor merak, dit pangajah toeroen tarik, merakno bandjoer te bilin, nènė2 bini tama bateroes, aning balé oekiran mami'na sibini laki, lan sanakna pada ito salapoe2 na.

Asmarandana.

Nènè2 bini wah njarĕmin, mami 'bini laki sanak, salapoe'na sĕmoe ila2, ingĕt lé' tingkah silaè2, simijaäng eban-eban ade2 na si teboewang dêdė Wingit moeni noendoek, adï' alo bateroes tama.

Nèné2 bini leka2 gelis, bateroes tama lé' pamereman takotjapang datoe nènè2 bini laki pada bĕnga2, sinjereninang bidjana, nengke kotjap Raden Bagoes, tahiring isi2 rĕbana.

Njempang taèk lė' masigit, rĕbana ngantih lė2 bawa2, dait saloewé2 temoewè, bĕnga' gita2 Raden Noena, njandang gen moeter djagat, mara' Pandji Bagoes noeloes, temoewe nina loewė' gita2.

Datoeno bandjoer bamanik, si gen nikah Raden Noena, lé' toewan kijaji moerid lebé bandjoer mara den Noena bateroes tetobat tikah tekontèāng bahe toetoer, wah inggas batobat tikah.

Sinom.

Bandjoer moeni gong gamĕlan, bedil soerak ramè tarik, pasti mara' entoer desa, koeri agoeng no bakantjing lè2 dalem Soerja Tangi barĕng dit den Noena Dempoeng, gen djawab tjatjang kriman Raden Mantri loewar koeri, lé bantjingah pada napak salapoe2 na.

Kitap Moentjar taek oendag, lo' Njāmboeloeng bandjoer ngiring, bātĕroes pada batjang keriman, agal aloes manis djàngih, mara2 ongkat soendari mapan ija dadoewa2 na bagoes, sing dènger pada gita2 pangajah lè' dalem poeri, bĕnga2 penoe2 klekit lè' tadahna.

Katjrita léʿ dalem poera, dènda sibaloeʿna tarik bapikir dalĕm pangerasa, ngelidoeng ndè keroewan aning angenna njeboʿ diri lèʿ dalem balè sisoehoeng denda Wingit ngandika, lè' adi' na Gondawangi, adiʿ nèngke ngoembé sang lĕgan angenna.

Basong sino da Winangsija isiʿ na wah maoeʿ Pandji, entèh pada adi' nengkĕ, ita pada njeboʿ diri pan ndè' tĕsĕmĕl adiʿ, sigen pada lalo soegoel, manto aning bantjingah, ila takalebih gen te gita' isiʿ tĕmoewèno si banjak.

ꦥꦸꦤꦶꦏ

ꦱꦏꦶꦤꦧꦸꦱꦤ꧀

ꦏꦶꦏꦶꦧꦿꦸꦧꦶ

ꦥꦧꦢꦠꦸꦒꦤ꧀

ꦥꦿꦗꦤꦲꦧꦱꦏꦿꦸ

ꦤꦧꦿꦗꦏꦤ꧀

ꦲꦤꦲꦱꦤ꧀

ꦏꦗ꧉

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

		[illegible]
[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]		[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]		[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

ꦲꦶꦏꦶ ꦥꦿꦧꦸꦣꦺꦮꦱꦸꦏ꧀ꦩ꧉

ꦥꦿꦧꦸꦣꦺꦮꦱꦸꦏ꧀ꦩ꧉	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
ꦣꦺꦮꦱꦸꦏ꧀ꦩ꧉	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
ꦣꦺꦮꦱꦸꦏ꧀ꦩ꧉	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

PRABOE DEWÅ SOEKMÅ

OF

PETROEK ALS VORST.

(Uit de Wajang orang.)

DOOR

W. MEIJER RANNEFT.

Er is misschien geen volk dat zooveel van lectuur houdt als het Javaansche. Zelfs in eenzame streken, waar geene scholen zijn, kunnen de eenvoudige desa-bewoners gewoonlijk toch wel een weinig lezen en schrijven; de kinderen leeren dat dan van oudere familieleden. Met deze liefde voor hun taal houdt nauw verband hun groote belangstelling in het Javaansch tooneel. Over het geheele eiland, het meest in Midden-Java, kan men dit opmerken.

De Javanen noemen hunne tooneelstukken, of liever wajangstukken, lakon's: zij bestaan meest in handschrift. Vele Javaansche familie's bezitten zulke documenten en bewaren ze, met andere verhalen uit den ouden tijd, als zaken van waarde. In de rijke verzameling Javaansche Handschriften van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bevinden zich de afschriften van al het belangrijke wat op dit gebied bekend is. Verscheidene wajangstukken zijn reeds door dit Genootschap in Javaanschen tekst uitgegeven, doch de meeste bestaan alleen in manuscript.

Bij elke wajangvoorstelling is de gamĕlan (een stel bij elkander behoorende inlandsche slag-, strijk- en blaasinstrumenten) onmisbaar. Er zijn drie soorten van deze vertooningen met poppen: de wajang poerwå waarbij de gamĕlan salendro gebruikt wordt, de wajang gĕdog met de gamĕlan pelog, en de wajang karoetjil met de gamĕlan laras miring. De eerste is de oudste en behandelt de Hindoesche heldensage; de beide andere hebben betrekking op de Javaansche geschiedenis vóór en tijdens de oude rijken Padjadjaran en Madjapahit.

Verder moet nog genoemd worden de t o p e n g, een voorstelling met gemaskerde personen, doch hier zoowel als bij de wajang is de ḍ a l a n g de persoon, die de geschiedenis voordraagt. Daar het echter niet mogelijk is dat één persoon voortdurend aan 't woord blijft, treden nu en dan grappenmakers op, die de toeschouwers geruimen tijd bezig houden met hunne snaaksche zetten en kwinkslagen.

In de Inlandsche maatschappij is de ḍ a l a n g een nog al gewichtig persoon, die gewoonlijk vrij goed op de hoogte is van de Javaansche literatuur. Zijn p a k ĕ m (de bundel die zijn répertoire bevat) bestaat uit verscheidene lakon's. Hij kent den geheelen inhoud uit zijn hoofd en als hij eens hapert, weet hij er zich wel uit te redden. Ook grijpt hij gaarne de gelegenheid aan om er een toepasselijke aardigheid, die pakt, tusschen te voegen. Er kan van hem nog al eens gezegd worden, dat hij er geen doekjes om windt; hij kent zijn publiek.

Boven de genoemde tooneelvoorstellingen staat de r i n g g i t t i j a n g, de Javaansche w a j a n g o r a n g, omdat de voorstelling door sprekende en tevens acteerende personen plaats heeft. Toch krijgt ook hier nog — zooals beneden zal blijken — de ḍ a l a n g het leeuwendeel. Deze wijze van uitvoering maakt het den toeschouwers uiterst gemakkelijk om op de hoogte te blijven van hetgeen aan de orde is: de ḍ a l a n g is het levende tekstboekje. Vóór elke verandering van tooneel deelt hij mede, wat de vertrekkenden gaan doen en welke personen nu zullen optreden. Na elke d j ĕ d j ĕ r (opzet of afdeeling) — wij zouden zeggen na elk bedrijf — houdt hij het publiek bezig met grappen, die meestal niet bij het stuk behooren en alleen dienen om den spelers tijd te geven om uit te rusten. Die intermezzo's vallen zeer in den smaak van de toeschouwers en duren soms nog al lang. Dat is dan ook de reden, dat men voor de opvoering van één stuk gewoonlijk meer dan één avond of nacht noodig heeft.

Het moet ons niet bevreemden dat de voorstelling met sprekende personen niet spoediger opgang maakt in de Javaansche maatschappij, want de Javaan is zeer gehecht aan zijn traditioneele wajangpoppen; hij is in dat opzicht erg conservatief. De wajangvertooningen met scherm en poppen behooren als het ware bij de talrijke Javaansche feesten, houden verband met het doel waarvoor die feesten gegeven worden en een afwijking van den gewonen regel zou, volgens de eenvoudige desa-bewoners, allicht ongewenschte gevolgen kunnen hebben voor de hoofdpersonen van het feest.

Toch worden nu en dan door Javaansche Hoofden pogingen aangewend om het nationaal tooneel op te heffen. Zoo was schrijver dezes eens in de gelegenheid eenige voorstellingen uit de Wajang orang in de kaboepaten (regentswoning) te Magĕlang bij te wonen. De opvoering duurde eenige dagen van 's avonds 7 uur tot diep in den nacht. Het buitenpubliek bestond uit honderden Javaansche toeschouwers. Daar de paṇḍåpå (open ontvangzaal), waar de voorstelling plaats had, eenige voeten boven den beganen grond ligt, konden de omstanders de spelers nauwkeurig opnemen en het geheele spel volgen. Aardig was het te zien, hoe die toeschouwers geheel opgingen in het spel en elken avond tot het einde toe aandachtig bleven luisteren. Als er een aardigheid gedebiteerd werd, hoorde men van alle zijden de bijvalsbetuigingen en bij ernstige momenten heerschte een ademlooze stilte. De versierde en schitterend verlichte paṇḍåpå, omgeven door een dicht opeengepakte menigte, met een groot aantal door kleine lampjes verlichte snoeptafeltjes op den achtergrond, maakte een eigenaardigen feestelijken indruk, dien men niet licht vergeet.

Er werd opgevoerd: „Praboe Dewå Soekmå of Petroek als Vorst." Het stuk was in de kaboepaten ingestudeerd en de spelers waren familieleden en kennissen van den Regent van Magĕlang. Omdat deze uitvoering in alle opzichten naar wensch slaagde, werden de voornaamste momenten in het stuk in 12 photo's vastgelegd.

Het onderwerp van deze lakon is aldus:

De Paṇḍåwå's en inzonderheid hun bloedverwant de Vorst van Madoera schijnen den toorn der machtige Goden opgewekt te hebben. Een diepe vernedering zal de straf zijn. Petroek, een pånåkawan (mannelijke bediende van een aanzienlijk persoon) der Paṇḍawa's werd met bovennatuurlijke macht begiftigd en ontving den last om zich aan het hoofd van het leger der reuzen van Moesa Kambangan te stellen en het rijk Madoera te vermeesteren. De gewezen dienaar steekt zich in vorstelijke kleederen, neemt den naam aan van Praboe Dewå Soekmå, en overal verspreidt zich de mare, dat een vreemde Vorst met een weergalooze macht naar Madoera oprukt. Niemand herkent den pånåkawan; alles zwicht voor hem. De Vorst van Madoera neemt na een beslissende nederlaag de vlucht en Praboe Dewå Soekmå beklimt den troon.

De verjaagde vorst gaat eerst naar Ngastinå en Ngawonggå en later naar Dåråwati om hulp te vragen, die gaarne verleend wordt.

Maar Krĕṣṇå, het Hoofd van laatstgenoemden staat, ziet spoedig in, dat hij en de Vorsten van Ngastinå en Ngawonggå niet tegen den vreemden indringer bestand zullen zijn. Nadat de Vorst van Madoera en verscheidene van zijne bondgenooten gevangen genomen zijn, grijpt hij het laatste redmiddel aan en roept de hulp in der Paṇḍawa's, de machtige vijf gebroeders. Deze beroemde strijders zijn eveneens bereid om te helpen, doch ook zij zijn niet tegen den alles vermogenden Praboe Dewå Soekmå opgewassen en worden ook onderworpen.

Thans schijnt aan de wraak der Goden te zijn voldaan; misschien heeft Krĕṣṇå, die het vermogen bezit om in de lucht op te stijgen, voor zijne ongelukkige familieleden genade afgesmeekt. Hij is er althans achter gekomen op welke wijze aan Dewå Soekmå de sekti (bovennatuurlijke macht) ontnomen kan worden. Daarna volgt de ontknooping.

Petroek, alias Praboe Dewå Soekmå, is dus de hoofdpersoon in het stuk. Hij en Nâlå Gareng waren zonen van Sĕmar, den in de wajangverhalen zoo bekenden koddigen pånåkawan van de Paṇḍawa's die wegens zijn getrouwe diensten Dewå werd.

Petroek, die den bijnaam Kaṇṭong (Geldzak) had, wordt hier voorgesteld als pånåkawan van Ongkå Widjåjå (kleinzoon van den kluizenaar Abiåså). De hem van hooger hand toegekende macht bestond hierin, dat hij slechts zijn wapen behoefde op te heffen en de verwensching lempoh („word lam”) uit te spreken, om zijn tegenstander machteloos tegenover hem te doen staan. Maar in zijn hoogen staat heeft hij toch het type van zijn vader behouden, hij is grappenmaker gebleven. Hij heeft den naam aangenomen van Praboe Dewå Soekmå en draagt vorstelijke kleederen, doch zijn aangeboren lust om komiek te zijn verloochent zich niet, ook wanneer hij als Vorst is opgetreden. (Zie plaat 5).

Op ongegeneerde wijze zit hij daar grappen te maken en zijn omgeving zit terwijl te lachen en te rooken. Telkens laat hij schotels met lekker eten brengen, neemt er met de hand stukken af en deelt ze uit aan zijn gevolg. Wat een contrast met de deftige vormen aan een gedistingeerd Javaansch hof. Men had het stuk ook wel „Een parvenu op den troon” kunnen betitelen en het is te begrijpen, dat zulk een onderwerp voor het van nature beleefde Javaansche volk een groote attractie bezit. Als Petroek in zijn hooge positie telkens tegen de étiquette zondigt, allerlei onhandigheden begaat en toch maar steeds aardigheden debiteert, staan de

toeschouwers te schudden van het lachen. Dan zijn ze een en al aandacht en gaan op in het met zorg bestudeerde spel van de hoofdpersonen. Zelfs een Europeesch toeschouwer geraakt onwillekeurig onder de bekoring van dit schouwspel, ook al begrijpt hij niet alles wat er gezongen en gesproken wordt.

Wat Petroek zegt is niet op zang, hetgeen de auteur opzettelijk gedaan heeft om hem gemakkelijker in zijn rol van koddige pånåkawan te houden.

Verder moet nog worden opgemerkt dat dit wajangverhaal afkomstig is van het Sultanshof te Jogjakarta, doch het was niet in tĕmbang (dichtmaat, die gezongen wordt) gezet. Op verzoek van den Regent van Magĕlang werd het in tĕmbang opgesteld door Raden Mas Mangkoe Amidjåjå, goeroe bĕkså (leermeester in alle zaken betreffende het Javaansch tooneel), onder wiens leiding ook de opvoering plaats had. Welwillend werd mij een afschrift van dit Javaansche manuscript afgestaan, waarvoor ik nogmaals mijn dank betuig. Hier volgt de vertaling er van. De intermezzo's komen natuurlijk niet in den tekst voor.

PRABOE DEWÅ SOEKMÅ

OF

PETROEK ALS VORST.

I. Ngastinå.

Volgens de Javanen heeft dit rijk oudtijds bestaan in Pĕkalongan.

Personen: de Vorst van Ngastinå,
Arjå Srĕngkoeni (Patih van Ngastinå, tevens oom van den Vorst),
Paṇḍitå Doernå (Goeroe van den Vorst).

(zangwijze: asmåra dånå).

De Vorst van Ngastinå:

Wel, Paman [1] Arjå Srĕngkoeni! kunt gij mij ook nauwkeurig inlichten omtrent het gerucht, dat Madoera verwoest zou zijn door het volk van Noesa Kambangan? Als het werkelijk zoo is, waarom heb ik er dan geen bericht van gekregen?

Arjå Srĕngkoeni:

Als van de loopende geruchten slechts iets waar was, zou men

[1] Paman = oom.

U wel bericht gezonden hebben. Wat zegt gij er van, Kakang [1] Doernå, heb ik niet naar waarheid gesproken tot den Vorst?

Panditå Doernå:

Gij hebt gelijk, Ḍi Soeni (verkorting van Aḍi Srĕngkoeni), als het gerucht waar was, zou men van Madoera ongetwijfeld dadelijk bericht gezonden hebben en het zou ook volstrekt niet ongepast zijn om hulp in den strijd te vragen. Daaruit reeds mag men besluiten, dat men er nog geen geloof aan moet hechten.

De ḍalang vertelt:

Zij worden gestoord door de komst van Praboe [2] Bålå Dewå (Vorst van Madoera) en Praboe Krĕnå (Karnå) Vorst van Ngawongga (gewoonlijk Adipati of Dipati Ngawanggå genoemd).

(zangwijze: Sinom)

De Vorst van Ngastinå tot den Vorst van Madoera: Kakang Praboe [2]! Uw komst lijkt dringend, het schijnt dat gij iets gewichtigs hebt. Gij moet mij alles van het begin tot het einde vertellen. Ik ben zeer verlangend te hooren, wat gij mij te zeggen hebt.

De Vorst van Madoera:

Jaji [3] Praboe! ik geef u kennis van mijn ongeluk; de vijanden uit Noesa Kambangan zijn in mijn land gevallen. Hun vorst draagt den naam van Dewå Soekmå. Ik was zeer verwonderd toen ik met hem vocht; het was alsof mijn tegenstander een machtige God was. De angst van mijn hart was eindeloos. Nu zit zijn Patih mij op de hielen om mij gevangen te nemen.

De Vorst van Ngastinå

Als het er zoo mee gesteld is, zal het 't beste zijn, uw vijand met een leger te gemoet te gaan.

Paman Srĕngkoeni! gij moet de soldaten uitkiezen en de koeråwå's (leden van het geslacht Koeroe), die het bevel zullen voeren. En gij, Kakang Ngawonggå, haast u!

---

[1] Kakang (oudere broeder of zuster),
Aḍi (jongere broeder of zuster:
Beide, soms verkort tot kang en ḍi, zijn beleefdheidstitels geworden waarmede Javanen elkander, bekend of onbekend en naar gelang van het verschil in jaren, aanspreken

[2] Praboe is een titel, uit den Hindoetijd, voor regeerende vorsten

[3] Jaji = Aḍi.

Arjå Srĕngkoeni en Adipati Ngawonggå:

Goed, wij zullen alles voor den oorlog gereed maken.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens heeft een samenkomst plaats van Adipati Ngawonggå en Praboe Bålå Dewå.

(zangwijze: Sinom)

Adipati Ngawonggå:

Kakang Praboe, het komt mij beter voor hulp te vragen aan het rijk Dåråwati (het gebied van Krĕsnå). Als u het goedvindt, zal ik u begeleiden, om uw verzoek krachtig te ondersteunen.

Praboe Bålå Dewå:

Gaarna zal ik uw raad volgen, want ik weet zelf niet, wat ik doen moet; het is alsof iemand mij zoo gemaakt heeft (Hij doelt hier op den bovennatuurlijken invloed van Dewå Soekmå).

De dalang vertelt:

Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå vertrekken. Vervolgens komen op: Patih Dĕṇḍå Baoe en Praboe Waneng Båjå, twee legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå, die het leger der reuzen (Dénåwå Bålå) aanvoeren.

(zangwijze: Sinom)

Patih Dĕṇḍå Baoe:

Sang [1] Praboe, welk groot land is dit? Zou het werkelijk Ngastinå zijn, dat onze Vorst genoemd heeft en dat ongetwijfeld als toevluchtsoord gebruikt wordt door den Vorst van Madoera?

Praboe Waneng Båjå:

Als het werkelijk zoo is, moeten we het maar binnengaan, want onze Vorst heeft er sterk op aangedrongen.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens treden tegelijk op: Wong Satåmå, een krijgsman van Ngastinå, en Matjanambal, een strijder van het leger der reuzen.

Wong Satåmå:

Gij, die dit land binnentreedt, wat zijt gij voor een reus? gij

[1] Zooals men Si wel eens vóór namen van gewone menschen plaatst, wordt Sang soms gebruikt vóór namen van goden en vorstelijke personen.

ziet er afschuwelijk uit. Verwijder u uit dit land! de plaats waar de reuzen hun voedsel zoeken is in de groote eenzame wouden.

Matjanambal:

Hou je mond! ik zoek Bålå Dewå.

Wong Satåmå:

(zacht) Deze reus loopt als een bedwelmde rond en verlangt zeker te sterven.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten en Wong Satåmå wint het. Daarna komen op: Djåjå Djråtå, een strijder van Ngastinå, en Kålå Pratjekå, een reus.

Djåjå Djråtå:

(zacht) Deze reus stroopt binnen onze grenzen en bemoeit zich overal mee; de schelm veroorzaakt ongeregeldheden, (luid) Ga weg reus! als gij koppig zijt, zult gij ervaren, dat gij niet lang zult leven.

Kålå Pratjekå:

(zacht) Sidrohoen! (scheldnaam voor iemand, dien men veracht, dwaas, gek) De kerel is maar een gemeen soldaat en toch is hij trotsch en doet zich voor als iemand, die geëerd wordt. (luid) Wijk niet! ik zal je bespringen en je hals afbijten. [1]

De ḍalang vertelt:

Het gevecht heeft plaats en de reus verliest het; hij sterft niet, maar neemt de vlucht. Daarop komt Praboe Waneng Båjå hem in den strijd te hulp.

Djåjå Djråtå:

Wie staat daar zoo deftig op het slagveld? Gij hebt een welgemaakte gestalte; men kan wel zien, dat gij een geducht krijgsman zijt. Gelukkig dat gij mij, den Toemĕnggoeng van Bånå Kĕling ontmoet, die ook een uitgelezen strijder is.

Praboe Waneng Båjå:

Laten wij het probeeren. Ik ben een machtig vorst; daar zijn voorbeelden van. Treed dadelijk vooruit!

De ḍalang vertelt:

Zij vechten en Djåjå Djråtå verliest het, waarop Praboe Waneng Båjå zijn weg vervolgt.

[1] De lezer gelieve in aanmerking te nemen, dat het stuk ons verplaatst in een tijd van lang vervlogen eeuwen

Daarna komen tegelijk op: Patih Arjå Srĕngkoeni en Patih Dĕṇḍa Baoe.

(zangwijze: ḍaṇḍang goelå)

Patih Arjå Srĕngkoeni:

Wacht vriend, wacht eerst! ik zal u de waarheid zeggen. De vorst Bålå Dewå (van Madoera) is niet hierheen gevlucht, maar wel naar het rijk Dåråwati.

Patih Dĕṇḍå Baoe:

Geeft gij de juiste aanwijzing? Als gij geen onwaarheid spreekt, dan geloof ik u. Vaarwel! Ik zal hem verder opzoeken.

Patih Arjå Srĕngkoeni;

Dank u, ga uw gang.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken. Daarop heeft nog een samenkomst plaats van de beide legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå: Patih Dĕṇḍå Baoe en Praboe Waneng Båjå.

Patih Dĕṇḍå Baoe:

Sang Praboe, het zal nutteloos zijn, als wij in Ngastinå den oorlog voortzetten, want de Vorst van Madoera is niet meer hier; hij is naar het rijk Dåråwati gevlucht. Nu zal ik, met het leger der reuzen hem daar opzoeken. Gij moet terugkeeren om het aan onzen Vorst te zeggen.

Praboe Waneng Båjå:

Goed.

De ḍalang vertelt:

Ieder hunner gaat zijn weg.

Het tooneel wordt afgewisseld met allerlei grappen, die niet bij het stuk behooren.

II. Dåråwati.

Dåråwati of Dwåråwati was het rijksgebied van Krĕṣṇå, een jongeren broeder van Praboe Bålå Dewå, vorst van Madoera.

Krĕṣṇå bezat het vermogen om in de lucht op te stijgen.

Personen : Praboe Dåråwati (Krĕsnå),
Raden Sombå, zijn zoon,
Arjå Sĕtjaki, oom van Sombå.

(zangwijze: m i d j i l)

Praboe Dåråwati (tot Sombå) :

Mijn zoon! wat is er aan van het gerucht, dat uw oom, de Vorst van Madoera, door een groote legermacht is overvallen? Dat nieuws komt van „den kleinen man” (het geringe volk), doch ik geloof niet dat het waar is.

Raden Sombå :

Vader, naar mijn inzien, is dat bericht onwaar. Als het geen leugen was, zou de Vorst U reeds een brief gezonden hebben.

(tot Arjå Sĕtjaki) Zou hetgeen ik gezegd heb, mis zijn, oom?

Arjå Sĕtjaki tot Krĕsnå :

Kakang Praboe! het is wel zeker, dat het bericht onjuist is. Wat Sombå gezegd heeft, is waar. Indien de Vorst van Madoera in groote moeilijkheden verkeerde, zou zijn gezant wel komen opdagen.

De d a l a n g vertelt :

Terwijl zij nog bij elkaar zitten, worden zij gestoord door de komst van Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå.

Praboe Dåråwati (tot Praboe Bålå Dewå) :

Kakang Praboe! het schijnt dat er iets gewichtigs is, dat gij te zamen met Dipati Ngawonggå hier komt. En het is vreemd, dat gijlieden niet vooraf een brief hebt gezonden.

Praboe Bålå Dewå :

Jaji Praboe! dat ik zoo ongemanierd gehandeld heb, vindt zijn oorzaak in mijn ongerustheid. Mijn land is veroverd door een Vorst Dewå Soekmå, die buitengewoon machtig is. De persoon, op wien hij vertoornd is, wordt moedeloos en zakt ineen.

Adipati Ngawonggå (tot Praboe Dåråwati):

Kakang Praboe! ik maak er mij ook bezorgd over, dat Dewå Soekmå voortdurend zoo machtig blijft; want mijn rijk ligt er dicht bij. Als hij mij onderwierp, wat zou ik moeten aanvangen?

Praboe Dåråwati :

(tot Praboe Bålå Dewå) Als het er zoo mee gesteld is, zal ik u bijstaan in den oorlog om uw rijk te heroveren.

(tot de anderen) Sombå, Sĕtjaki en Oedåwå (Patih van Dåråwati) haast u! Maakt u strijdvaardig!

Sombå en Sĕtjaki:

Goed.

Praboe Dårâwati:

(tot Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå) Vertrekt dadelijk! verdelgt uwe vijanden in den strijd. Ik ga terstond naar de Paṇḍawa's om hulp te vragen en zal mij daarna met u vereenigen.

Praboe Bålå Dewå en Adipati Ngawonggå:

Wij zijn uitermate verblijd.

Praboe Bålå Dewå:

(tot Adipati Ngawonggå) Kom broeder, laten wij ons haasten.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken. Krĕṣṇå stijgt op in de lucht. Daarna verschijnen weer Praboe Bålå Dewå, Adipati Ngawonggå, Raden Sombå, Arjå Sĕtjaki en Patih Oedåwå.

Praboe Bålå Dewå:

(tot de anderen) Hoe zijn uwe plannen omtrent den aanval? Ik zal doen wat u behaagt.

Adipati Ngawonggå:

Kakang Praboe! mijn raad is om den vijand niet verraderlijk aan te vallen, maar hem openlijk in het front aan te tasten.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken terstond, gevolgd door gewone soldaten, die in menigte voor den dag komen. Het is een schoon gezicht.

III. Praboe Dewå Soekmå.

Deze gunsteling der goden heeft het rijk Madoera veroverd en aldaar den troon beklommen.

Personen: Praboe Dewå Soekmå en eenige aan hem ondergeschikte vorsten.

(zangwijze: ḍaṇḍang goelå)

Een der ondergeschikte vorsten:

Sang Praboe! wij geven U kennis, dat Bålå Dewå in den strijd ontsnapt en in het bosch gevlucht is. Reeds hebben wij last gegeven

hem op te sporen. Wij laten hem opzoeken door Uwe wådjå dĕnåwå (reuzensoldaten) onder bevel van Patih Dĕṇḍå Baoe. Dat is het, wat wij U te zeggen hebben.

De ḍalang vertelt:

Dewå Soekmå is zeer verheugd. (Zijn antwoord is niet op zang).
De ondergeschikte vorsten gaan heen.
Dewå Soekmå blijft grappen maken (zie plaat 5).

. . . .

Na zijn vertrek verschijnen eenige hofdames (thans dienaressen van Praboe Dewå Soekmå) benevens Patih Rĕtnå Sĕtikå en de ondergeschikte vorsten.

(zangwijze: asmårå dånå).

Een der hofdames:

(tot Patih Rĕtnå Sĕtikå) Raden Patih, de Vorst heeft dit bevel gegeven: Gij moet van daag nog vertrekken. Gij moet buiten de stad de legers opstellen en daar Patih Dĕṇḍa Baoe afwachten.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Njaï Loerah [1], zeg aan den Vorst, dat het goed is.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken in verschillende richtingen.
Vervolgens komen Patih Rĕtnå Sĕtikå en Raden Sombå op het tooneel.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Pradjoerit (krijgsman)! van waar komt gij en wat zijt gij van plan?

Raden Sombå:

Ik ben de zoon van den Vorst van Dåråwati; ik heet Sombå. Mij is gelast het rijk Madoera op te eischen.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Dus zijt gij van plan oorlog te voeren. Welnu val mij maar aan.

De ḍalang vertelt:

Zij beginnen te vechten en Sombå verliest het.
Nu komt Adipati Ngawonggå op.

Adipati Ngawonggå (tot Rĕtnå Sètikå):

Kom, breng mij ook ten onder; ik ben de Adipati van Ngawonggå,

---

[1] Titel van de eerste hofdame.

de oom van Raden Sombå. Rĕtnå Sĕtikå, Patih van Dewå Soekmå, gij treft het, dat gij mij als tegenstander krijgt.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Nu, gij zult niet in uwe verwachting teleurgesteld worden.

De ḍalang vertelt:

De strijd is hevig; geen van beiden is de verliezende partij. Zij rusten dan uit en spreken met elkaar.

Adipati Ngawonggå:

Patih Rĕtnå Sĕtikå is een geduchte strijder; gelukkig dat hij mij ontmoet heeft.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Houd den strijd met mij vol.

Adipati Ngawonggå:

Kom Patih, laten wij met krissen vechten.

De ḍalang vertelt:

Dadelijk begint het gevecht met de steekwapens. Adipati Ngawonggå verliest het en wordt door een kettingpijl [1] getroffen.

Daarop verschijnen tegelijk Praboe Bålå Dewå (Vorst van Madoera) en Rĕnggani Soerå (een der legerhoofden van Praboe Dewå Soekmå).

Rĕnggani Soerå:

Gij, Vorst van Madoera, waart reeds gevlucht en hadt u verscholen; waarom komt gij weer terug? Onderwerp u en stribbel niet tegen. Ik wil u wel bij den Vorst brengen.

Praboe Bålå Dewå:

Spreek niet te veel; kom nader bij.

De ḍalang vertelt:

Na uitdaging van elkander, begint de strijd. De Vorst van Madoera wordt van ter zijde getroffen door een kettingpijl van Patih Rĕtnå Sĕtikå.

(zangwijze: sinom)

Patih Rĕtnå Sĕtikå (tot Praboe Bålå Dewå):

Daar ligt gij nu uitgestrekt. Nu zult gij mijne handen voelen.

---

[1] In de oude wajangverhalen wordt herhaaldelijk van dit wapen gewag gemaakt. Het is een pijl in den vorm van een ketting (djĕmparing rante); de getroffene wordt er niet door gekwetst, maar zijne handen worden er door vastgebonden.

Kom, sta op, als gij een buitengewone macht hebt. Ik sta nog op je te wachten; ik zal niet voor je op de vlucht gaan. Als je niet opstaat, zal ik je vast en zeker de ooren afsnijden, als een afschrikwekkend voorbeeld voor het land. Kom, spoedig!

Rĕnggani Soerå (tot Praboe Bålå Dewå):

Ja, houd den strijd maar vol.

De ḍalang vertelt:

Nadat Praboe Bålå Dewå overwonnen is, verschijnt Arjå Sĕtjaki (van Dåråwati) en laat zich afkeurend uit.

(zangwijze: asmårå dånå)

Arjå Sĕtjaki (tot Patih Rĕtnå Sĕtikå en Rĕnggani Soerå):

Kom, breng mij ook ten onder. Ik wil hetzelfde lot als Raden Sombå, de Vorst van Madoera en Adipati Ngawonggå, die allen ongelukkig zijn.

Toch zult gij ongetwijfeld door mijn Vorst (Krĕṣṇå) overwonnen worden.

De ḍalang vertelt:

De strijd begint. Ook Arjå Sĕtjaki wordt door een pijl van Patih Rĕtnå Sĕtikå getroffen. Al de overwonnenen worden gedwongen dienst te nemen in het leger van Praboe Dewå Soekmå.

Daarna komt Patih Oedåwå (van Dåråwati) op het tooneel.

Patih Oedåwå:

(alleenspraak) Ach, wat moet ik doen. Als ik mee ga vechten, sterf ik vast en zeker. Hoe zou ik in staat zijn, mij met den Vorst Dewå Soekmå te meten. Het is beter dat ik van dit alles kennis geef aan mijn Vorst (Krĕṣṇå van Dåråwati).

De ḍalang vertelt:

Patih Oedåwå gaat heen. Vervolgens maakt Patih Rĕtnå Sĕtikå zijn opwachting bij Praboe Dewå Soekmå om hem de overwonnenen voor te stellen.

Patih Rĕtnå Sĕtikå (tot Praboe Dewå Soekmå):

Goesti! [1] ik deel U mede, dat dezen zijn: Praboe Bålå Dewå, Krĕnå (Adipati Ngawonggå), Raden Sombå en Arjå Sĕtjaki. Zij

[1] Goesti is een eeretitel, waarmee vroeger regeerende vorsten werden aangesproken en die thans nog gebruikt wordt voor den Kroonprins en andere vorstelijke personen.

allen zijn in den strijd overwonnen. De Vorst van Madoera onderwerpt zich niet, maar de drie anderen zullen doen wat U behaagt.

De ḍalang vertelt:

Daarop worden den krijgsgevangenen hunne werkzaamheden aangewezen.

IV. Abiåså.

Abiåså leeft eenzaam op een berg als kluizenaar.

Het geheim, dat aan Petroek, den pånåkawan van Ongkå Widjåjå, een goddelijke macht is geschonken om den Vorst van Madoera ten onder te brengen, is hem alleen bekend.

Personen; Abiåså en zijne beide kleinzonen Ongkå Widjåjå en Gaṭoet Kåtjå. Laatstgenoemde, die het vermogen heeft om te kunnen vliegen, is een neef van Ongkå Widjåjå.

(zangwijze: sinom)

Abiåså:

Mijne kleinzonen! gij zijt reeds lang hier; het schijnt dat gij beiden verdrietig zijt; wat is de oorzaak van uw leed? Zeg het mij toch, ik weet niet wat ik er van denken moet.

Ongkå Widjåjå:

Grootvader, ik maak mij ongerust over mijn pånåkawan Kaṇṭong (bijnaam van Petroek), die sedert lang verdwenen is.

Abiåså:

Ja, Bagoes [1], uw pånåkawan is op dit oogenblik nog in leven. Vermits de Dewå wonderen wil doen, durf ik het echter niet openbaren. Thans is het rijk van den Vorst van Madoera door de vijanden veroverd en uw pånåkawan bevindt zich daar ook, doch gemaskerd.

Ongkå Widjåjå:

Als dat zoo is, zal ik hem dadelijk opzoeken.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken eerst, doch daarna verschijnen Ongkå Widjåjå en Gaṭoet Kåtjå weer op het tooneel.

---

[1] Bagoes, letterlijk „mooi", is een titel voor een fatsoenlijken Javaan en wordt dikwijls gebruikt voor jongere familieleden.

(zangwijze: ḍaṇḍang goela)

Gaṭoet Kåtjå:

Wel, Aḍi Mas! ik ben niet sterk genoeg om over land te gaan en zal maar door de lucht vliegen. Ik zal echter niet hoog stijgen, opdat ik dicht bij je kan blijven.

Ongkå Widjåjå:

Kang Mas, daar heb ik niet op tegen. Wat gij zegt, is juist. Als wij scheiden, zouden wij niet eendrachtig kunnen optreden.

De ḍalang vertelt:

Gaṭoet Kåtjå vliegt nu door de lucht.
Ongkå Widjåjå ontmoet de reuzen.

(zangwijze: sinom)

Kålå Pratjekå (een reus):

(tot Ongkå Widjåjå) Gij zijt iemand, dien ik vroeger nooit gezien heb. Waar komt gij van daan, waar wilt gij heengaan en hoe is uw naam? Vertel het mij, ik wil met u meegaan. Misschien weet gij waar het land Dåråwati is. Vrees niet voor (mij), Patih Kålå Pratjekå.

Ongkå Widjåjå:

Reus! doe mij geen kwaad. Gij vraagt, wie ik ben? Ik ben een satrijå (edelman) van Pĕlongkawati en ik heet Ongkå Widjåjå. Als gij van plan zijt met mij mee te gaan, dat kan niet, niemand wil met een reus omgaan. Ga weg! als gij wilt, dat uw leven lang zal duren.

De ḍalang vertelt:

Kålå Pratjekå begint te vechten en verliest het. Daarna komt de reus Kålå Srĕnggi en verliest het ook. Vervolgens treedt de reus Sindoeng Riwoet vooruit, wiens nek wordi omgedraaid door Gaṭoet Kåtjå, zoodat zijn hoofd van den romp wordt gescheiden.

Gaṭoet Kåtjå:

Reuzen, gij kunt niet op één lijn met mij staan. Als gij maar een weinig beteekende, zou ik je als gelijken beschouwen. Waar zijn uwe makkers? Treed niet een voor een op; al kwaamt gij bij honderdduizend tegelijk, dan zoudt gij toch sterven. Gij zoudt uwe hoofden verliezen en lijken worden.

De ḍalang vertelt:

Nu treedt Patih Dĕṇḍa Baoe op. Hij wordt geslagen door Gaṭoet Kåtjå. Daarop spreken zij elkander aan.

Patih Dĕṇḍa Baoe:

Wie zweeft daar in de lucht en slaat mij met de vuist, zonder te vragen wie ik ben?

Gaṭoet Kåtjå:

Ik ben Gaṭoet Kåtjå. Wie zijt gij krijgsman? Volg mij in de lucht, ik wacht op je.

Patih Dĕṇḍa Baoe:

Ik ben Dĕṇḍa Baoe. Kom naar beneden, Gaṭoet Kåtjå!

Gaṭoet Kåtjå:

Stijg op in de lucht, als gij even machtig zijt als ik.

Patih Dĕṇḍa Baoe:

Kom naar beneden!

Gaṭoet Kåtjå:

Ontwijk den strijd niet.

De ḍalang vertelt:

Zij beginnen te vechten en Patih Dĕṇḍa Baoe verliest het. Vervolgens ontmoeten Ongkå Widjåjå en Gaṭoet Kåtjå elkander weer. Sĕmar en Nålå Gareng (vader en broer van Petrock) verschijnen als hunne volgelingen.

Gaṭoet Kåtjå (tot Ongkå Widjåjå):

Ik ben blij, dat gij niet meer in gevaar zijt; ik merkte het eerst, toen gij midden in den strijd waart. Van onze vijanden is de aanvoerder de eenige, die geen reus is en die is toevallig ontsnapt.

Ongkå Widjåjå.

Ja, dat (het gevaar voorloopig geweken is) komt door de gebeden van onzen grootvader (Abiåså), die op den berg is achtergebleven. Kom, laten wij rechtstreeks op ons doel afgaan.

De ḍalang vertelt:

Ongkå Widjåjå en Gaṭoet Kåtjå zetten de reis voort. Sĕmar en Nålå Gareng volgen hen verheugd.

V. Gondå-wati en Widå-wati.

Deze beide vorstinnen van het Madoereesche hof wandelen in den bloementuin van het prinsessenverblijf. Zij schijnen niet bijzonder ingenomen te zijn met den nieuwen gebieder.

(zangwijze: kinanti)

Widåwati (tot Gondåwati):

Wat zult gij doen, als het voortdurend zoo blijft? Ik wil het land verlaten, want ik ben ontevreden over de bedoelingen van den vorst. Het lijkt er niet naar, dat hij als een vorst handelt. Hij draagt in het geheel geen zorg voor de vrouwen.

Gondåwati:

Heb eerst geduld; wij zullen er over praten. Wat mij betreft, ik ben ook van dat gevoelen. Ik houd het niet langer vol te dienen bij een gevloekten vorst. Ik wou, dat er iemand was, die ons heimelijk wegvoerde.

De ḍalang vertelt:

Terwijl zij nog praten, gaat Ongkå Widjåjå naar hen toe.

(zangwijze: midjil)

Gondåwati:

Wie zijt gij Raden Padoekå [1], die hier komt in het prinsessen-verblijf?

Ongkå Widjåjå:

Ik ben hier verdwaald. Ik heet Raden Ongkå Widjåjå. Vergeef het mij, dat ik mij vergist heb. Het spijt mij zeer, met ontevredenheid aangezien te worden.

(zacht, tot zich zelf) Hoe het ook zij, het is je eigen schuld. Besef je niet, dat je een zwerver bent? Het is verkeerd de liefde te winnen van de koningin der schoonen.

Widåwati:

Wat zijt gij toch trotsch op uw flinke lichaamsgestalte, dat gij u zoo iets aantrekt [2]. Ik had niet gedacht, dat een schoone man zoo hoogmoedig was.

(zacht) Hij wil niet hebben, dat iemand iets verkeerd doet; dan maakt hij zich boos en wil geen vergiffenis geven.

---

[1] Padoekå en Bĕndårå zijn eeretitels voor aanzienlijke personen.

[2] Te denken dat hij met ontevredenheid wordt aangezien.

Ongkå Widjåjå:

Al reisde men de geheele wereld rond, het zou niet mogelijk zijn schooner vrouw te zien dan deze van Madoera. Alleen haar glimlach doet iemand het werk staken. Ik verkies den dood, als ik mij niet met haar kan vereenigen.

De ḍalang vertelt:

Daarop gaan Ongkå Widjåjå en Widåwati naar de slaapplaats. Vervolgens gaat Gondåwati naar buiten om het te verklikken aan Praboe Dewå Soekmå; hare dienaressen volgen haar.

Zij en de vorst spreken met elkander.

(zangwijze: pangkoer)

Gondåwati:

Goesti! ik deel U mede, dat in den bloementuin van het prinsessenverblijf een schoone edelman is, genaamd Ongkå Widjåjå. Hij heeft Jaji Déwi (Widå-wati) geliefkoosd, zonder dat zij er zich tegen verzette. Had ik niet de vlucht genomen, dan zou hij mij ook gepakt hebben [1].

De ḍalang vertelt:

Dadelijk begeeft Praboe Dewå Soekmå zich derwaarts en ontmoet Ongkå Widjåjå.

Praboe Dewå Soekmå:

Wie zijt gij, slimmert! dat gij zoo vermetel zijt en het waagt om den bloementuin binnen te treden?

Ongkå Widjåjå:

Praboe Dewå Soekmå! gij maakt een beweging, alsof gij mij bang wilt maken. Daar gij het mij vraagt, ik heet Ongkå Widjåjå en mijn vader is Danang Djåjå (Djanaka) van Madoekårå.

Ik heb met opzet uw toorn opgewekt; ik heb uw echtgenoote geliefkoosd.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten. Ongkå Widjåjå is niet tegen Dewå Soekmå bestand en wordt voortdurend door hem gesard; hij steekt met de kris, maar Dewå Soekmå is onkwetsbaar. Ongkå Widjåjå daagt hem uit om terug te steken.

Ongkå Widjåjå:

Wel Praboe Dewå Soekmå, gij moet mij niet voortdurend belee-

[1] Déwi is een titel voor vorstinnen.

digen; kom, steek mij spoedig terug met uw bĕḍåmå [1]. Indien (mijn dood) reeds door den almachtigen God is besloten, maak mij dan niet te lang het schouwspel van de menschen. (Hij roept zijn eigen vader aan) Vader! verneem dat ik zal sterven in den strijd. (Tot zijn moeder) Moeder! Gij moet er van droomen; Uw zoon sterft; hij is machteloos in den strijd met Praboe Dewå Soekmå in het land Madoera; en mijne bloedverwanten weten er niets van.

De ḍalang vertelt:

De strijd wordt voortgezet en Ongkå Widjåjå verliest het werkelijk.

Daarop laat Praboe Dewå Soekmå de vorstin Widåwati roepen en gelast haar geneeskundige hulp te verleenen aan Ongkå Widjåjå. Terwijl hij dat zegt maakt hij grappen.

Vervolgens komt Gaṭoet Kåtjå om Ongkå Widjåjå te helpen. Hij wil Praboe Dewå Soekmå het hoofd van den romp trekken, maar valt (een oogenblik) bewusteloos neer (wegens de bovennatuurlijke macht van Dewå Soekmå).

Gaṭoet Kåtjå:

Wel Vorst! vernietig mij terstond, want ik heb den strijd reeds verloren. Ik zou beleedigd zijn, als het bericht zich verspreidde tot mijne dapperen, dat Gaṭoet Kåtjå overwonnen en bang was om te sterven.

De ḍalang vertelt:

Daarop wordt Gaṭoet Kåtjå onderworpen.

Praboe Dewå Soekmå vertrekt.

Sĕmar en Nålå Gareng worden nagezet [2].

VI. Paṇḍåwå.

Paṇḍåwå is de geslachtsnaam van de 5 zonen van Pandoe. De Paṇḍåwå's worden hier genoemd: Praboe Ngamartå, Wĕrkoedårå, Djanåkå en de tweelingen Nakoelå en Sadewå.

[1] Een soort kris uit den ouden tijd.

[2] Op de vraag aan een javaanschen toeschouwer, waarom Ongkå Widjåjå zijn pånåkawan Petroek niet herkende, was het antwoord: Petroek is onherkenbaar door zijne vorstelijke kleederen en wie zou ook op de gedachte komen, dat zijn volgeling een machtige gebieder is geworden. Maar Petroek herkende Ongkå Widjåjå wel; dat is ook de reden, waarom hij hem niet doodde. Zijn vader Sĕmar en zijn broeder Nålå Gareng zijn nog in dienst bij de Paṇḍawa's. Hij zal zijn vroegere meesters wel onderwerpen, maar nooit dooden.

Krĕṣṇå, de Vorst van Dåråwati, komt hulp vragen voor den Vorst van Madoera.

(zangwijze: pangkoer)

Praboe Ngamartå:

Ik groet u!

Praboe Dåråwati:

Dank u.

Wĕrkoedårå:

Wees welkom, zwarte broeder! (een bijnaam van Krĕṣṇå wegens zijn zwarte huidskleur).

Praboe Dåråwati:

Ik dank u voor uwen welkomstgroet.

Djanåkå:

Ik groet u bij uwe komst in Ngamartå.

Praboe Dåråwati:

Zwager, ik dank u voor uwen welkomstgroet.

Nakoelå en Sadewå:

Wij groeten u bij uwe komst in het land der vijf gebroeders.

Praboe Dåråwati:

Ik dank u.

Jaji Praboe (tot de oudste van de 5), ik geef u kennis dat Madoera veroverd is door een Vorst, genaamd Dewå Soekmå, die zeer machtig is. Alleen op u is onze hoop gevestigd (aan U wordt hulp gevraagd).

Praboe Ngamartå:

Wij zullen aan Uw verlangen voldoen.

De ḍalang vertelt:

Terwijl zij nog beraadslagen, worden zij gestoord door de onverwachte komst van Oedåwå (Patih van Dåråwati).

Patih Oedåwå (tot Krĕṣṇå):

O Vorst, ik geef U kennis dat Uw oudere broeder de Vorst van Madoera in den oorlog is overwonnen. Uwe beide jongere broeders en Uw zoon hebben het ook in den strijd verloren.

Praboe Dåråwati:

Het is genoeg, Oedåwå.

(tot Praboe Ngamartå) Dit is mijn raad: wij moeten dadelijk naar Madoera vertrekken.

Praboe Ngamartå:

Laten wij gaan.

Djanåkå:

De Vorst heeft gelijk; als wij niet spoedig hulp verleenen, zal (de vorst van Madoera) te lang lijden.

Wĕrkoedårå (tot Krĕṣṇå):

Kom, zwarte broeder, laten wij terstond vertrekken. Hoe zou die Dewå Soekmå er toch uitzien, dat hij ons zoo minacht.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken en komen in Madoera.
Raden Djanåkå ontmoet Dewå Soekmå van aangezicht tot aangezicht.

(zangwijze: asmårå dånå)

Djanåkå:

(zacht) Is dit nu Dewå Soekmå? Wat ziet hij er leelijk [1] uit en hij is toch zoo beroemd; ja hij is tot alles in staat. (luid) Dat komt omdat hij nog niet in de gelegenheid is geweest om te strijden met mij, den edelman van Madoekårå [2].

Praboe Dewå Soekmå:

O, dat is de man, die Raden Djanåkå heet. Je bent werkelijk knap. Je noodigt mij uit om te vechten? Kom, je zult het toch niet winnen.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten. Raden Djanåkå zakt ineen, doordat Dewå Soekmå zijn machtspreuk lempoh! („word lam”) uitspreekt.

Djanåkå:

Kom, dood mij, laat de schande niet lang duren. Praboe Dewå Soekmå! 't is de gewoonte bij het oorlogvoeren, dat de overwinnende partij den verliezer doodt. Doodt mij spoedig, dan zullen anderen (mijn lijden) niet vernemen.

Praboe Dewå Soekmå:

Nu ben je genoodzaakt te klagen. Gij vraagt mij u te dooden? Ik zal je nooit dooden, het zou jammer zijn, zoo'n knappe man.

---

[1] Petroek had een leelijk uiterlijk: lange armen, een gezwollen buik en een spitse kin.

[2] Het land waar Djanåkå regeert.

De ḍaling vertelt:

Raden Djanåkå wordt niet gedood. Praboe Dewå Soekmå laat de vorstin Dewi Gondåwati roepen (om den gekwetste bij te staan). Vervolgens worden Raden Djanåkå zijne werkzaamheden aangewezen.

Na zijn vertrek komt Raden Wĕrkoedårå om zijn broeder in den strijd te helpen.

Raden Wĕrkoedårå:

Zijt gij Dewå Soekmå? Uw bekwaamheid in den oorlog is overal bekend. Je ziet er toch maar zoo zoo uit, je bent leelijk van voorkomen en lichaamsbouw. Ik vraag je iets en je lacht voortdurend. Als ik je een schop geef, tuimel je omver.

Praboe Dewå Soekmå:

De oudere broeder komt nu te hulp. Wel, wat ben je groot en sterk; maar al is dat zoo, toch durf ik wel. Kom, laten we strijden.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten en Wĕrkoedårå verliest het. Hij onderwerpt zich en wordt door soldaten weggeleid.

Vervolgens komen de drie andere broeders, Praboe Ngamartå (de oudste), Nakoelå en Sadewå (de tweelingen) op. Allen zijn van plan zich te onderwerpen.

Praboe Ngamartå:

Vorst! ik onderwerp mij, om bij u als ondergeschikte te worden aangenomen; deze mijne twee broeders insgelijks. Hun dood en hun leven worden den machtigen gebieder aangeboden.

Praboe Dewå Soekmå:

't Is maar goed, dat gij en uwe beide broeders u onderwerpt. Ga dáár heen (hij wijst hun een plaats aan) en voegt u bij uwe onderworpen makkers.

De ḍalang vertelt:

Praboe Dewå Soekmå was zeer blij (over dezen afloop). Hij staat op van zijn zetel [1].

Vervolgens heeft er een samenkomst plaats van Praboe Dåråwati (Krĕṣṇå) met Sĕmar en Nålå Gareng.

Praboe Dåråwati:

Kakang Sĕmar, wat raad? Mijne broeders, de Paṇḍåwå's, zijn allen overwonnen in den strijd.

---

[1] Dewå Soekmå heeft hier het toppunt van zijn macht bereikt. Hij heeft aan zijn opdracht voldaan; de ontknooping is aanstaande.

Sĕmar :

Wat moet ik doen? ik wil wel helpen, maar ik kan niet. Het is, of men mij voortdurend met een knuppel achtervolgt.

Praboe Dåråwati :

Nu kakang, ik zal wel iets uitdenken.

De ḍalang vertelt:

Praboe Dåråwati laat Såmar en Nålå Gareng door een overdekte waterleiding kruipen; zij komen op het erf van den kraton.

Zij vechten met Dewå Soekmå [1]. In dezen strijd verliest Dewå Soekmå zijn bovennatuurlijke macht; de prachtige kleederen worden hem van het lijf getrokken en hij neemt weer de gedaante van Petroek aan (zie plaat 12). De Paṇḍåwå's komen dadelijk bij hem. Krĕṣṇå neemt het woord.

Praboe Dåråwati :

Petroek, je houdt er van verdriet te veroorzaken aan de gebroeders. Hé, Kaṇṭong, je moet dat niet meer doen. Daar zijn uwe meesters; zij vragen je om vergiffenis, als zij je iets misdaan hebben.

Petroek :

Ja, ik schenk u allen vergiffenis. Ga daar maar heen (hij wijst de plaats aan) om uit te rusten.

(tot Wĕrkoedårå alleen) Bĕndårå Wĕrkoedårå! daar maken mijne soldaten amoek; gij moet ze dooden.

De ḍalang vertelt:

Daarop gaan ze heen om uit te rusten. Alleen Praboe Dåråwati gaat naar zijn ouderen broeder Praboe Bålå Dewå.

VII. Praboe Bålå Dewå.

In de gevangenis.

(zangwijze: mas koemambang)

Praboe Bålå Dewå (tot Arjå Sĕtjaki):

O, jongere broeder, ween niet zoo meelijdend. Mogelijk schenkt de hooge God ons later de gunst, om ons uit de gevangenis te ver-

[1] Deze had zijn vader en broeder wel herkend, maar zij hem eerst niet.

lossen. En als gij en ik door Gods wil moeten sterven, wat kunnen wij onderdanen er dan aan doen.

De ḍalang vertelt:

Daarop verschijnt Praboe Dåråwati en opent de gevangenis. Zij spreken met elkander.

(zangwijze: pangkoer)

Praboe Bålå Dewå:

O mijn broeder, ik heb niet gedroomd, dat ik U zou kunnen ontmoeten.

Praboe Dåråwati:

Broeder, denk niet aan hetgeen gebeurd is. Dewå Soekmå is reeds verdwenen; hij is gevlucht. Laten wij zijne soldaten onderwerpen.

Praboe Bålå Dewå:

Ik stem met U in.

De ḍalang vertelt:

Zij verlaten de gevangenis.

Vervolgens komen de vorsten Rĕnggani Soerå, Praboe Waneng Båjå en Praboe Dåså Lĕngkårå (alle drie in dienst van Dewå Soekmå) op. Zij zijn verschrikt de gevangenis ledig te vinden.

Rĕnggani Soerå (tot Waneng Båjå):

Kakang Praboe, wat een ongeluk! Bålå Dewå heeft de deur kunnen openen. Hoe boos zal Sang Praboe (Dewå Soekmå) zijn op U en mij.

Praboe Waneng Båjå:

Als dat het geval is, laten wij hem (den Vorst) dan opzoeken.

Rĕnggani Soerå:

Goed, ik ga met U mee.

De ḍalang vertelt:

Zij vertrekken. Vervolgens komen Irawan (een zoon van Djanåkå) en Praboe Waneng Båjå tegelijk op en staan tegenover elkaar.

Praboe Waneng Båjå:

Zijt gij de slimmert, die den vorst Bålå Dewå heeft laten ontsnappen? Gij zijt nog een kind en toch al zoo verwaand. Volg mij en stribbel niet tegen; ik zal je bij Praboe Dewå Soekmå brengen.

Irawan:

Probeer mij te vatten, als gij werkelijk een uitstekend strijder zijt.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten. Praboe Waneng Båjå verliest het en wordt door een pijl getroffen.

Daarna treden weer tegelijk op Praboe Bålå Dewå en Rĕnggani Soerå.

Rĕnggani Soerå:

Het verwondert mij! dat gij uit de ijzeren gevangenis zijt ontsnapt. Hebt gij lust Uw lijden nog te vermeerderen?

Praboe Bålå Dewå:

Hou je mond! spreek niet tegen mij. Kom hier, laten wij het gevecht op leven en dood voortzetten.

Rĕnggani Soerå:

Het schijnt dat gij gewend zijt te lijden: gij zult een ellendigen dood sterven.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten hevig; beurtelings smakken zij tegen den grond en voortdurend dagen zij elkander uit.

Praboe Bålå Dewå:

Daar ligt gij nu uitgestrekt op den grond. Hoe zoudt gij ook in staat zijn, mij te wederstaan. Sta op, als gij even machtig zijt als ik, die wel landen heb veroverd. Als je niet opstaat, zal ik je de ooren afsnijden.

Rĕnggani Soerå:

Probeer het, als gij een held zijt.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten nog heviger. Rĕnggani Soerå wordt van ter zijde door een pijl van Djanåkå getroffen.

Dåså Lĕngkårå komt Rĕnggani Soerå te hulp in den strijd en loopt op Djanåkå toe.

Dåså Lĕngkårå:

Ha! deze is de machtige dief, die het door ons bewaakte (de gevangenis) heeft vernield. Noem je naam aan mij, Dåså Lĕngåkårå.

Djanåkå:

Ik ben Djanåkå. 't Is zoo, ik behoor tot hen, die de gevangenisdeuren geopend hebben. Kom hier en grijp mij (als gij kunt).

De ḍalang vertelt:

Zij vechten een oogenblik.

Dåså Lĕngkårå heeft een knots in de hand.

Dåså Lĕngkårå:

In den strijd zijt gij moeielijk te wederstaan. Ik heb je te min geacht; maar welk wapen gij ook hebt, sla er mij mee.

Djanåkå:

Het is mijn gewoonte niet om het eerst te beginnen. In een gevecht met wapens word ik wel eens het eerst geslagen.

Dåså Lĕngkårå:

Gij zult uwe beenderen breken, als ik met mijn knots sla.

De ḍalang vertelt:

Werkelijk beginnen ze weer te vechten en Dåså Lĕngkårå verliest het. Hoewel door pijlen getroffen, sterft geen der drie genoemde legerhoofden van Dewå Soekmă. Zij worden slechts zoo met pijlen beschoten, dat elk in zijn eigen land terecht komt.

VIII. Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Personen: De hofdames en Patih Rĕtnå Sĕtikå.

(zangwijze: sinom)

Pårå Njaï (de hofdames):

Kjaï Patih! wij geven u kennis, dat in den kraton twee machtige dieven zijn binnengeslopen, die den Vorst verraderlijk gedood hebben. Zijn lijk is verdwenen; wij weten niet of het in stukken gehakt of verbrand is.

Patih Rĕtnå Sĕtikå.

O mijn Vorst, ik heb niet gedacht, dat gij zoudt sterven.

De ḍalang vertelt:

Hij (de Patih) trekt ten strijde.

Vervolgens komen het eerst op: Landjak Prakoså (een der strijders van Patih Rĕtnå Sĕtikå) en Arjå Sĕtjaki (van Dåråwati).

Landjak Prakoså:

Wie rukt daar ten strijde op? Om mij bang te maken, doet hij net als iemand, die gevreesd wordt. Hij denkt, dat ik den moed verlies. Al heeft hij een huid van ijzer, vast en zeker zal ik hem in stukken hakken.

Arjå Sĕtjaki:

Spreek niet te veel. Kom, treed vooruit om te strijden met mij, den edelman van Lésan Poerå (Sĕtjaki was de zoon van den Vorst van Lésan Poera).

De ḍalang vertelt:

Zij vechten en Arjå Sĕtjaki wint het.

Vervolgens treden op: Patih Rĕtnå Sĕtikå en Adipati Ngawonggå.

Patih Rĕtnå Sĕtikå:

Daar is de Adipati Ngawonggå! hij verschijnt weer op het slagveld. Herinnert gij u niet meer, dat gij vroeger ongelukkig zijt geweest, bij het meten van onze krachten en dat gij door mijn pijl werd geboeid? Behaagt het u, om ten tweeden male te worden gekneveld?

Adipati Ngawonggå:

Spreek niet tegen mij. Treed vooruit en schiet uw kettingpijl weer af.

De ḍalang vertelt:

Zij strijden; Patih Rĕtnå Sĕtikå verliest het.

Maeså Nabrang (ook een der aanvoerders van Dewå Soekmå) komt hem in den strijd te hulp. Dit wordt gezien door Raden Wĕrkoedårå.

Maeså Nabrang (tot Wĕrkoedårå):

Zijt gij de slimme dief, die mijn Vorst heeft omgebracht? Gij hebt een groote en welgemaakte gestalte, maar nu stuit gij op Maeså Nabrang, die dikwijls tegen meer dan één persoon gevochten heeft.

Wĕrkoedårå:

Hou je mond! spreek niet zooveel tegen mij. Wĕrkoedårå is onverwinlijk in den strijd.

De ḍalang vertelt:

Zij vechten; Maeså Nabrang verliest het.

Er komt weer een andere strijder (van Dewå Soekmå) op.

Goendjing Miring [1]:

Al mijne makkers zijn vernietigd; zij zijn in den strijd over-

[1] Goendjing Miring is een grappenmaker, die ook in andere wajangverhalen voorkomt. Gewoonlijk heeft hij een haarstaart. Petroek komt dan te voorschijn en trekt hem den hoofddoek af, zoodat zijn haarstaart zich ontrolt. Hij loopt dan beschaamd weg en het publiek lacht (het is nl. belachelijk als een Javaan een haarstaart heeft).

1. Praboe Ngastinä heeft een samenkomst met Praboe Madoerä, Adipati Ngawonggä, Paṇḍitä Doernä en eenige rijksgrooten. De inval in Madoera is het onderwerp van bespreking.

2. Praboe Madoerȁ en Adipati Ngawonggȁ besluiten ook hulp te vragen aan Praboe Dȁrȁwati.

3. Patih Ḍĕṇḍă Baoe, de aanvoerder van het leger der reuzen, zoekt Praboe Madoeră.

4. Praboe Dărăwati hoort het bericht, dat Madoera door de vijanden veroverd is.

5. Praboe Dewä Soekmä en zijn hofhouding in den Kraton van Madoera.

6. De kluizenaar Abiäsä krijgt bezoek van zijn kleinzoon Ongkä Widjäjä, die zijn pänäkawan Petroek tracht op te sporen.

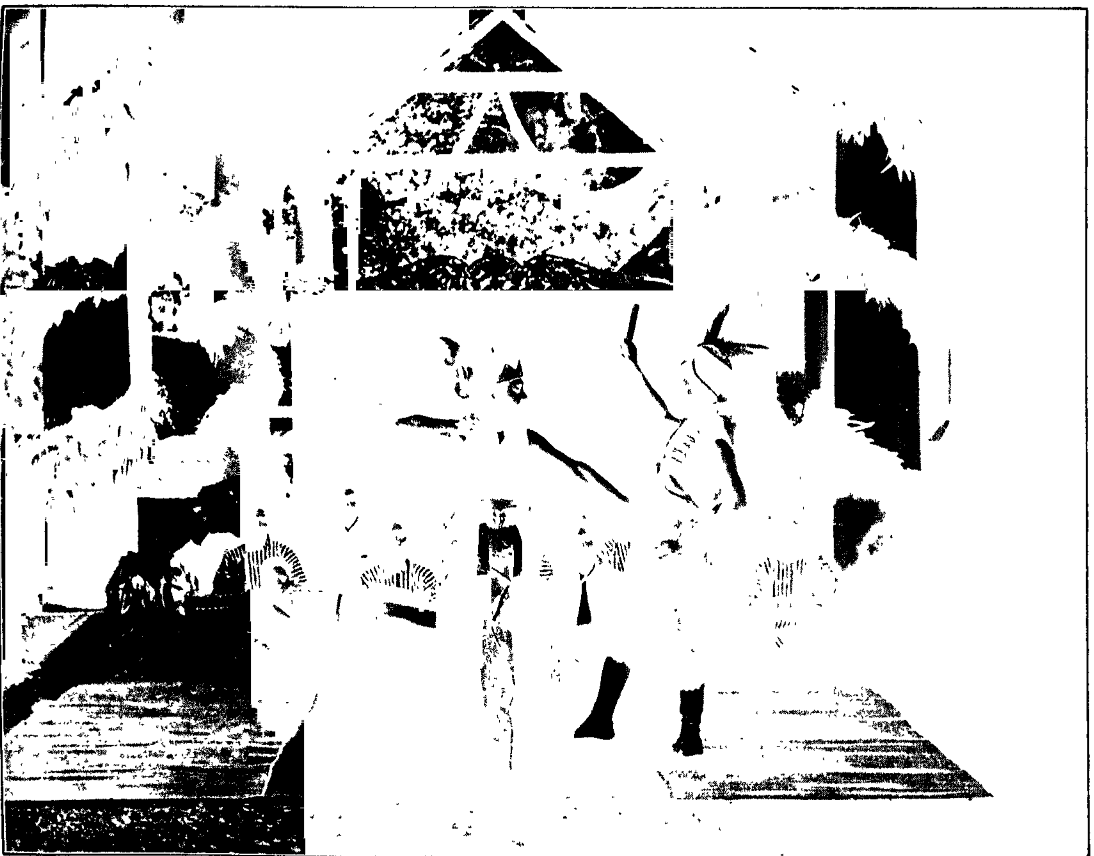
7. Gevecht van Ongkä Widjäjä met den reus Kälä Pratjekä.

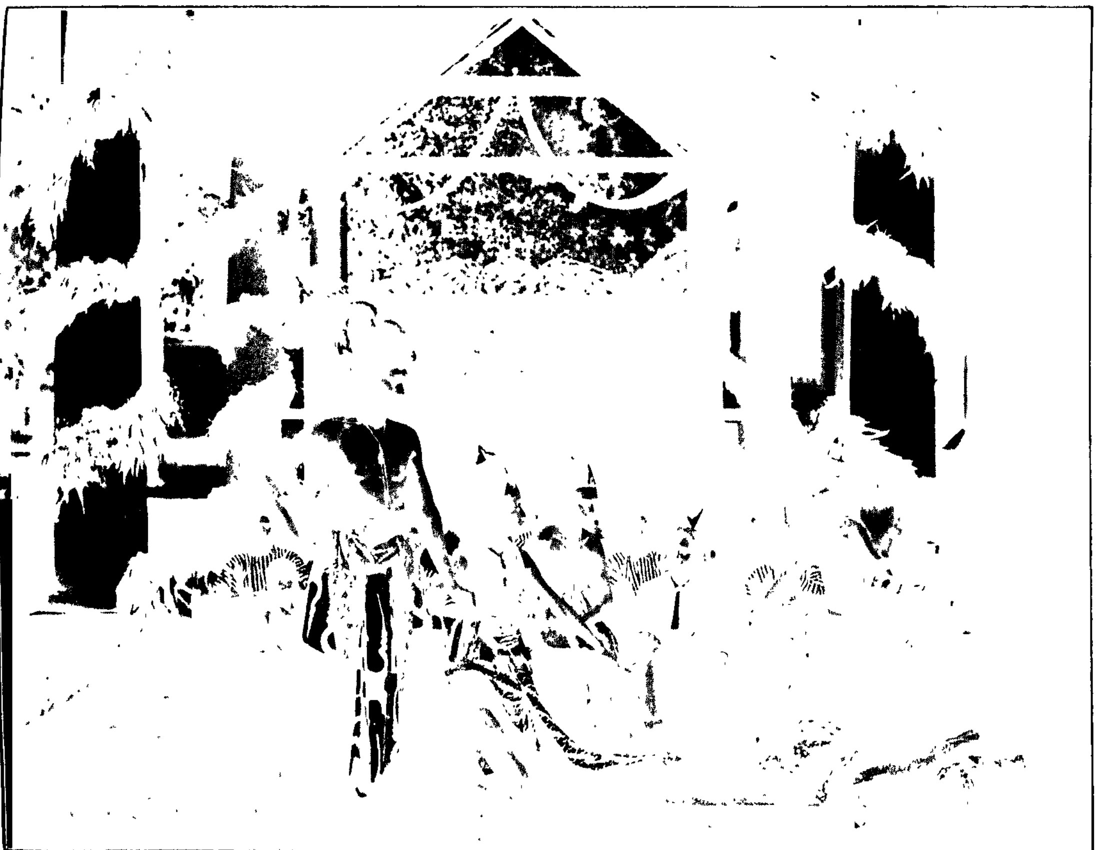
8. Gevecht van Gaṭoet Kätjä met den aanvoerder van het leger der reuzen Patih Ḍĕnḍä Baoe.

9. Ongkä Widjäjä ontmoet de vrouwen van Praboe Dewä Soekmä.

10. Gevecht van Gaṭoet Kåtjå met Praboe Dewå Soekmå.

11. Praboe Ngamartä, Wĕrkoedärä, Djanäkä en Praboe Därawati nemen het besluit om Praboe Madoerä in den strijd te helpen.

12. Praboe Dewå Soekmå verliest den strijd met Sĕmar en Nålå Gareng. De vorstelijke kleederen worden hem van het lijf getrokken en hij komt weer als Petroek te voorschijn. Praboe Ngamartå en zijne broeders komen bij hem.

Bij het komen der Chineezen te Grĕsik, vóór 1400 A°. D. in elk geval, hoorden zij ook reeds den Jav. Krâmâ-vorm T a ṇ ḍ ĕ s daarvoor bezigen. Zij echter, die de beteekenis van dit woord wel leerden kennen in het Maleisch, maar den Jav. zin niet begrepen, hielden nu dezen tweeden naam vast en vertaalden hem letterlijk in het Chineesch, tot *ts'e* = Kakhuis.

Vandaar dan hun Kĕ-r-sih = Tandas = Ts'e-ts'oen = „Kakhuisdorp" in 1416 bij Ma Hoean!

Dat Jav. *taṇḍĕs* en Mal. *tandas* met elkaar in rechtstreeksch verband staan, blijkt uit de verdere beteekenissen van Jav. *taṇḍĕs*, o.a. „monding of uitwatering van een rivier", en *naṇḍĕs* = „tot den bodem toe uitputten, doorgronden". Het zou dus best kunnen wezen dat Taṇḍĕs daarom als andere, figuratieve naam voor Grĕsik dienst deed vóór 1400 A°. D., omdat toen de Solo-rivier — verg. het in het Jav. Wdb. l. c. door Rhemrev reeds opgemerkte — daar uitwaterde in zee. Jav. T a ṇ ḍ ĕ s zou dan ten rechte beteekenen: „Cloaca maxima" van de Bĕngawan! Men ziet, hoe dit begrip in het Maleische dan weer onmerkbaar overgaat.

Maar óók blijkt hieruit, dat de Krâmâ-vorm T a ṇ ḍ ĕ s voor Grĕsik reeds Madjapahit-Javaansch is, van vóór 1400 A°. D. dateerend; men verg. hierbij Van der Tuuk's Kawi-Balineesch-Nederl. Wdb., II, 1899, p. 574, i. v., waar Middeljavaansch *taṇḍĕs* voorkomt in den zin van *tlah*, dus: òp; àfgedaan; uiterst. Evenzeer blijkt, dat de voorstelling van Ma Hoean omtrent de stichting dezer stad: „Originally this place was a barren seashore, but Chinese who came to this country established themselves there" (Groeneveldt, op. cit. p. 47—48) wel een beetje geflatteerd moet heeten.

Het is toch niet aannemelijk dat een plaats die de Monding, het „Muiden", heette van de Bĕngawan („dèn Stroom") in 1400 A°. D., en welke reeds *daardoor* in dien tijd er twee namen op na hield, Grĕsik en Taṇḍĕs, pas „gesticht" zou zijn geworden door vreemdelingen, door Chineezen; te minder, nu dezen blijkens hun vertaling Ts'e-ts'oen dien naam Taṇḍĕs zóózeer hebben misverstaan.

DE CHINEESCHE NAAM TS'E-TS'UN VOOR GRĔSIK.

DOOR G. P. ROUFFAER.

Zooals Ma Hoean in zijn Ying-yai Shêng-lan van 1416 — zie Groeneveldt's "Notes on the Malay Archipelago and Malacca", Verh. Bat. Gen. XXXIX, 1e Stuk, 1876 — duidelijk zegt, was de Chineesche naam Ts'e-ts'un = het Jav. Gĕrsik, Grĕsik, Grissee. Hij deelt toch mede:

"Going eastward from Tuban for about half a day, one comes to Ts'e-ts'un, of which the native name is Gersik [Kĕ-r-sih]". L. c. p. 47.

Zooals Groeneveldt in de bijbehoorende noot 3 opmerkte: "The former name is Chinese, meaning the Dung-village". Of, zooals hij mij mondeling nader mededeelde, beteekent Ts'e-ts'un in rond-Hollandsch letterlijk: Kakhuis-dorp; van *ts'e* = kakhuis, *ts'oen* = dorp.

Vanwaar deze allerwonderlijkste naam?

In mijn "Oudste Ontdekkings-tochten tot 1497" (Encycl. v. N. I., IV, 1904, p. 385, 2e kol. noot 1) waagde ik tot verklaring de onderstelling: "dat oud-Grĕsik in den aanvang een visschersdorp, op palen gebouwd, was". Wie zich zoo'n Maleisch-Javaansch zeedorp op palen voorstelt, zou zich kunnen voorstellen dat de Chineezen bij hun eerste komen aldaar, en bij het zien wat ze daar al zoo in het water zagen vallen, een dergelijken schimpnaam uitdachten!

De zaak is echter veel eenvoudiger, veel interessanter tevens.

De bekende Krâmâ-naam voor Grĕsik is Taṇḍĕs. Dit is zeer begrijpelijk. Jav. *garĕsik*, *gĕrĕsik* beteekent "fijn grint, krakend zand", zooals blijkt uit het Mal. *karsik* = "grint, grof zand", Mal. *gĕrĕsik* = "knetteren, kraken", en Mal. *gĕrĕsak* = "knarsen". Maar Jav. *taṇḍĕs* — zie het Jav.-Ned. Wdb. Roorda-Vreede, 4en druk, 1901, I, p. 617 — beteekent "vaste bodem, harde grond". Naar zuivere Krâmâ-toepassing was dus de eene Jav. naam een aequivalent voor den anderen.

Maar... het Maleische *tandas* beteekent Sekreet, Drekput! Wat was dus de zaak?

wonnen. Zijn de Paṇḍåwå's dan zoo machtig? Maar zij hebben nog niet met mij, het Hoofd van de helden, gevochten [1]. Ik wilde wel, dat ik de vijanden, die zoo machtig zijn, eens zag. Ik zou hen den buik opensnijden, dan zouden ze zeker niet meer leven.

De ḍalang vertelt:

Spoedig wordt hem door Gaṭoet Kåtjå den nek omgedraaid.

Gaṭoet Kåtjå (daagt zijne vijanden uit;
wat hij zegt, is niet op zang):

Komt niet een voor een, maar allen tegelijk op!
Dat zal mijn hart voldoening schenken.

---

[1] Het publiek staat te schudden, bij die taal van zulk een onbeduidend persoontje.

EINDE.

DE KOOPMAN, DIE TEGEN ZIJNE MOEDER MISDREEF.

Een op den Boro Boedoer afgebeeld Jātaka.

DOOR

J. S. SPEYER.

In een van de vroegere jaargangen van deze *Bijdragen* (Zesde Volgr., III, 1, 49—56) heeft Prof. KERN mededeeling gedaan van de ontdekking van den Petersburgschen hoogleeraar SERGEI OLDENBURG dat de verhalen van de Jātakamālā in dezelfde volgorde, waarin zij in dat heilige boek voorkomen, op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer zijn voorgesteld. [1] Behalve deze samenhangende serie heeft dezelfde geleerde nog eenige andere Buddhistische vertellingen op de reliefs aan den tempel aangetroffen. Ik wensch hier stil te staan bij een van die losse avadānas, en wel bij de nrs. CXXIII—CXXVII, 216, 218, 220, 222, 224, die de geschiedenis van Maitrakanyaka behelzen (zie KERN's opstel t. a. p., bldz. 55).

De aanwezigheid van dat avadāna onder de afgebeelde verhaaltjes kan niet bevreemden. Het geniet eene groote mate van populariteit bij de Buddhisten. In het Pāli Jātakaboek komen verschillende verzen voor, die er op zinspelen, en de uitvoerige commentaar (Aṭṭhakathā) geeft er dan ook een omstandig relaas van. In de geschriften der zoogenaamde Noordelijke Buddhisten staat het in vrij wat bundels van heilige verhalen. Bij de laatstgenoemden is het ook een merkwaardig geval dat daar behandeld wordt, eene zondige daad van den Bodhisattva, die later in zijne existentie als Çākya-prins, het Buddhaschap zou deelachtig worden. Çākyamuni zou ze aan de schare zijner geloovigen verteld hebben, om door aan eigen ervaring ontleend voorbeeld op des te indrukwekkender wijze te doen zien de wrange vruchten van oneerbiedigheid tegenover

---

[1] In het *Journal of the American Oriental Society*, XVIII, 184 vgg., heeft de heer WIENER van het geheele, in het Russisch gestelde artikel van OLDENBURG eene Engelsche vertaling gepubliceerd.

zijne moeder, en met te meer klem in te scherpen het gebod: Eert uwen vader en uwe moeder, opdat het u welga.

Ondanks eenig verschil tusschen de Pāli en de Sanskrit redacties van ons verhaal, een verschil waarop wij later zullen terugkomen, bestaat er alleszins grond om aan te nemen dat het tot de oudste en aan alle secten gemeenschappelijke herinneringen van de Buddhistische Kerk behoort, even goed b.v. als dat van het zelfopofferende haasje dat tot belooning van zijn heldenmoed en vroomheid eene plaats in de maan kreeg.

Tot nadere opheldering van de reliefs van den Boro Boedoer die op de Maitrakanyaka-geschiedenis betrekking hebben, moeten wij natuurlijk uitgaan van de voorstelling, zooals die in de geschriften, in het Sanskrit opgesteld, van dat verhaal gegeven wordt. Het zal blijken dat die teksten met de afgebeelde tafereelen in volkomen overeenstemming zijn. Met de redactie, zooals die ons door den commentaar op Jātaka wordt verteld, is dat niet het geval; iets wat a priori te verwachten was.

In de litteratuur van het Buddhistische Sanskrit zijn mij vier teksten bekend, die de Maitrakanyaka-legende bevatten, misschien bestaan er nog meer. Van deze zijn er twee uitgegeven, Divyāvadāna, ed. Cowell and Neil, nr. 38 (bldz. 586—609) en Avadānaçataka, nr. 36 (I, 193—205 mijner uitgave). De twee andere zijn slechts in handschrift voorhanden, nl. Kṣemendra's Avadanakalpalatā, nr. 92 en het Bhadrakalpāvādana, nr. 28. Op de Universiteitsbibliotheek te Cambridge, waar hdss. van beide werken zijn, heb ik die teksten leeren kennen, zij zijn te vinden MSS Add. 1306, f. 343 a—347 a (Avadānakapalatā) en Add. 1411, f. 225 b—234 b (Bhadrak.) Van deze bronnen is het relaas in Avadānaçataka ongetwijfeld de oudste. In vertaling is zij reeds lang bekend, zie Feer, *Ann. du Musée Guimet*, XVIII, „Avadāna-çataka, cent légendes (bouddhiques) traduites du sanskrit", Paris, p. 131—137.

In dezen oudsten ons bereikbaren vorm luidt dit Buddhistisch verhaal als volgt:

Lang, heel lang geleden [2] woonde er in de stad Benares een opperkoopman en karavanenleider, die overzeeschen handel dreef. Zijn naam was Mitra. Hoewel gelukkig gehuwd en rijk, had hij

[2] In de Pāli teksten wordt de geschiedenis gesteld in de dagen van den Buddha Kassapa (= Kāçyapa).

kommer. Niet omdat zijn huwelijk kinderloos bleef, zelfs bracht zijne vrouw hem steeds zonen ter wereld; maar zoo was er een geboren, zoo stierf hij weder, telkens en telkens [3]. Die regelmatig terugkeerende tegenspoed drukte hem neer, de hoop op mannelijk nakroost scheen voor goed verloren. En, zooals in soortgelijke gevallen van kinderloosheid met stereotiepe gelijkluidendheid in de Buddhistische avadāna-bundels vermeld staat, op raad van bloedverwanten en vrienden wendde hij zich met gebed en offer tot allerlei godheden en hoogere wezens om ze gunstig voor zich te stemmen. Hij bad tot Çiva, tot Varuṇa, Kubera, Çakra, Brahmā enz., tot de beschermgoden van tuinen, bosschen, wegen, pleinen, tot de godheden die dagelijks hun aandeel van zijne maaltijden genoten, tot zijne persoonlijke genii. Natuurlijk was dit alles vruchteloos. Want, zoo heet het, in de vaste bewoordingen van dezen rationalistisch getinten locus classicus, de menschen maken elkander wel wijs dat het krijgen van zonen en dochters van gebeden afhankelijk is, maar in de werkelijkheid is het niet zoo. Volgt de aanwijzing van de natuurlijke oorzaken van de procreatie, ten getale van drie: hartstocht van man en vrouw; ṛtu der vrouw; gereedstaan van den gandharva [vrijwel gelijk aan „de ongeboren menschenziel", of, omdat de Buddhisten van eene „ziel" (ātman) niet weten willen, „den op een nieuwe existentie wachtenden pudgala (individu)"] [4]. Een beteren raad ontving onzen Mitra van een vriend. „Geef aan den eersten zoon die u geboren wordt een meisjesnaam. Doet gij dit, dan zal hij lang leven." Mitra deed aldus, en noemde den knaap, die hem weldra geboren werd, Maitrakanyaka; als zoon van Mitra moest hij 'Maitra' en als meisje kanyakā heeten. [5] Het middel bleek probaat, want deze zoon bleef in leven.

Al wordt in ons avadāna de beweegreden van die schijnbare geslachtsverandering niet vermeld, de bedoeling er van is duidelijk. Zoodoende moesten de booze demonen, die pasgeboren kinderen rooven, en die in ons geval het blijkbaar op zuigelingen van het

---

[3] Doordat de handschriftelijke overlevering hier corrupt is, geeft FEER's vertaling hier den zin niet juist weer. Hij heeft: „il ne lui naissait pas d'enfants". In mijne uitgave heb ik betoogd dat in plaats van het overgeleverde putrā jāyante ca te lezen is putrā jāyante mriyante ca.

[4] Vgl. *Versl. en Meded. der Kon. Akad.*, *Afd. Lett.*, Vierde Reeks, III, 379.

[5] Bij Kṣemendra heet hij soms met femininumuitgang Maitrakanyakā. In Avadānaç. en Divyāv. is de naam een masculinum.

mannelijk geslacht voorzien hadden, op een dwaalspoor gebracht worden. De gevaarlijkste dag is de zesde levensdag, waarop het huiselijke ritueel der Hindoes dan ook de ceremonie genaamd Ṣaṣṭhīpūjā verricht wil hebben.[6] Doch hoe dit zij, het behoud van den knaap was te gelukkiger, omdat uit de lichamelijke kenteekenen, die Maitrakanyaka bij zijne geboorte medebracht, mocht afgeleid worden dat in hem een bijzonder begaafde persoonlijkheid, een hooger wezen ter wereld was gekomen.[7]

Maitrakanyaka was nog een klein kind, toen zijn vader op een overzeesche reis het leven liet. Toen hij zelf volwassen was, vroeg hij zijne moeder: „Moeder, waarmede verdiende vader zijn geld, dan zal ik datzelfde beroep gaan uitoefenen.” Maar zij, die bij zich zelve bedacht dat, wanneer zij de waarheid sprak, ook haar zoon groot overzeesch koopman zou worden en zij ook hem op dezelfde wijze zou verliezen, zeide, dat hij in leven tokohouder geweest was. En zoo zette Maitrakanyaka een winkel op, en verdiende den eersten dag vier kārṣāpaṇas. Hij bracht dat geld aan zijne moeder, zeggende: „Doe dat geld, moeder, ten goede komen aan çramaṇas, brahmanen, behoeftigen, bedelaars.” Maar zie, nu zeide hem iemand dat zijn vader geen tokohouder geweest was, hij had in parfumerieën gehandeld. Aanstonds sloot Maitrakanyaka den toko, en opende een parfumerieënwinkel. Op den eersten dag verdiende hij acht kārṣāpaṇas. Ook die som gaf hij aan zijne moeder, om evenals het vorige bedrag aan aalmoezen te besteden. Maar nu kwam al weder iemand hem vertellen: „uw vader handelde niet in parfumerieën, hij handelde in goud.” Zoo gaf hij ook zijn parfumerieënwinkel op, en begon een goudhandel met dit voorspoedig gevolg, dat hij den eersten dag zestien, den tweeden twee-en-dertig kārṣāpaṇas maakte. Ook dat geld bracht hij zijne moeder om er monniken, brahmanen, behoeftigen mede te ondersteunen.

De goede zaken die hij maakte hadden intusschen bij het koopmansgilde naijver en wangunst doen ontstaan. Er waren er die wisten dat de oude Mitra overzeeschen handel gedreven had. Dezen, be-

[6] Ṣaṣṭhī is de naam van de kinderroovende godheid. In een verhaal van den Kathāsaritsāgara (55, 186 vgg.) wordt op den zesden levensdag door eene verschrikkelijke Rākṣasī het kindje uit het kraambed weggehaald.

[7] De kenteekenen worden opgenoemd in Avadānaç. I, bldz. 197, 10. In Bhadrakalpāvadāna wordt uitdrukkelijk vermeld dat de conceptie van onzen held gepaard ging met de nederdaling van een deva in den moederschoot van Mitra's vrouw.

grijpende dat door hem dat te vertellen zij een gevaarlijken concurrent konden kwijt raken, zeiden hem dat hij een verkeerd en hem niet passend beroep uitoefende; „uw vader is geen gewone winkelier geweest, maar een opperkoopman, een karavanenleider (sārthavāha) die handel dreef over zee.” Maitrakanyaka ging hierop tot zijne moeder en vroeg haar of dat waar was. Zij kon het niet ontkennen, maar smeekte haar zoon om zijns vaders beroep niet te willen uitoefenen. „Je bent mijn eenigst kind, zeide zij, och verlaat me niet, ga niet naar zee.” Maar de jonge man had zich nu eenmaal voorgenomen te worden wat zijn vader geweest was, iets wat op zich zelf, en zeer zeker van een Indisch standpunt, niet anders dan loffelijk moest geacht worden. Dan, slechte vrienden stijfden hem in het verzet tegen zijne moeder. En zoo gebeurde het dat hij na eenigen tijd in Benares, op de gewone wijze met de schel [8], liet omroepen: „Aan de heeren kooplieden van Benares wordt het volgende bekend gemaakt. De sārthavāha Maitrakanyaka zal eene overzeesche handelsreis ondernemen. Wie van ulieden gezamenlijk met den sārthavāha Maitrakanyaka in zee wil steken, vrij van tollen, heffingen en vrachtgelden [9], die moet zorgen de waren voor dien handelstocht bestemd [te bekwamer tijd] gereed te hebben.” Aan die oproeping gaven vijfhonderd kooplieden gehoor. En zoo ging de lange stoet van vrachtwagens, kameelen, runderen, ezels, beladen met kisten, manden, balen of hoe overigens de koopwaar vervoerd werd, op weg. Op dat oogenblik stortte zich Maitrakanyaka's moeder, met tranen op het gelaat en teederheid in het hart, voor haren zoon ter aarde, en smeekte: „verlaat mij niet, mijn kind, ga *niet* naar zee”. Maar hij, vast besloten om te gaan, werd driftig over die door snikken onderbroken uiting van smart en liefde, schopte zijne moeder uit den weg en ging heen. En zij sprak: „Kind, moogt gij nooit de vrucht van die daad ervaren!”

Het verhaal gaat voort met de beschrijving van den tocht der karavaan tot zij aan de zeehaven komt van waaruit de zeereis zal ondernomen worden. Maitrakanyaka huurt een schip, werft

---

[8] Zie KERN, *Gesch. v. h. Buddhisme in Indië*, I, 38 noot 1: „Alle publieke bekendmakingen geschieden bij de N. Buddhisten bij klinkende schel, bij de Zuidelijke met trommelslag.”

[9] Ik vat dit zoo op, dat de bijdrage door elk der medevarende kooplieden aan den sārthavāha te betalen, alle tollen enz. insloot, zoodat zij zich ieder afzonderlijk daarmede niet te bemoeien hadden en als vrijgesteld konden beschouwen.

scheepsvolk aan, en aanvaardt de zeereis. Een zeemonster doet het schip omslaan. Bij de schipbreuk weet Maitrakanyaka een plank te bemachtigen, waarop hij aan land drijft. Op den vasten wal gekomen, gaat hij landinwaarts en komt aan eene stad, die den naam draagt van de "Bekoorlijke" (Ramaṇaka). En zie, vier Apsarasen (hemelnimfen), welgevormd, schoon en lieftallig, treden hem aan de poort van die stad te gemoet en spreken hem aldus toe: "Kom, Maitrakanyaka, gij zijt hier welkom, hier vindt gij ons eetvertrek, ons drinkvertrek, onze kleedkamer, onze slaapsalet, alles is er vol van zilver, goud en alle soorten van edelsteenen, kom mede, laat ons genieten." En hij bleef een aantal jaren bij haar, genot met haar smakend als een vrome [in den hemel] tot loon van deugd en goede werken. Zij willen hem altijd bij zich houden en hem niet verder zuidwaarts laten trekken. Als hij verhinderd wordt zuidwaarts te trekken, wordt hij hoe langer hoe meer verlangend daarnaar. Eindelijk weet hij zich los te maken en zet zijn tocht naar het Zuiden voort. Zoo komt hij aan een tweede stad, "Altijd dronken" (Sadāmatta) geheeten. En zie, als hij voor de poort staat, treden hem acht Apsarasen tegemoet, nog schooner en lieftalliger dan de eersten; ook zij spreken hem op gelijke wijze toe: "Kom, Maitrakanyaka enz." Ook aan hare uitnoodiging, die in juist dezelfde bewoordingen vervat is als bij de vorige stad, geeft hij gehoor; ook bij haar verwijlt hij vele jaren; ook zij beletten hem verder zuidwaarts te trekken; ook hier wordt hem de begeerte om toch verder te gaan te machtig. En zoo gaat hij dan in dezelfde richting voort. Hij komt nu aan eene derde stad. Zij heet "Vreugde" (Nandana). Daar herhaalt zich hetzelfde spel. Nu zijn het zestien Apsarasen, die hem meetroonen, ook deze nog mooier, nog liever dan de vier en de acht van vroeger. En als hij ook hier jaren achtereen gewoond heeft, drijft hem op dezelfde wijze als de vorige keeren een onbedwingbaar verlangen van haar weg, altijd verder in zuidelijke richting. Thans komt hij aan een paleis, dat den naam draagt van Brahmottara. Daar stellen zich twee-en-dertig hemelnimfen, nog mooier, nog liever dan de vorige, te zijner beschikking. Ook met dezen geniet hij vele lange jaren hemelsch genot, maar zijne zucht om verder te trekken komt boven, wordt hem te machtig, en hij gaat.

Hoe verder hij zuidwaarts komt, des te sterker wordt zijne begeerte. Daar ziet hij, voortgaande, de "IJzeren Stad" (Ayomaya). Hij treedt er binnen, maar nauwelijks binnen gekomen, valt de poort achter

hem dicht. Hij gaat voort, komt in het midden van de stad, al weder valt eene poort achter hem dicht. En daar in het hart der „IJzeren Stad” ziet hij een persoon, groot van gestalte, die een draaiend ijzeren wiel op het hoofd torst. Het wiel straalt licht af, vlamt, is een en al vlam. Onder het draaien snijdt het wiel het hoofd open, en het bloed en de etter, die er uit druipt, strekt dien persoon tot voedsel. Toen nu Maitrakanyaka hem zag, vroeg hij: „Wie zijt gij, man?” En de ander antwoordde: „iemand die zijne moeder mishandeld heeft.” Nauwelijks had hij dit gezegd, of Maitrakanyaka stond de daad die *hij* tegen zijne moeder bedreven had voor den geest. „Ook ik”, dacht hij, „heb slecht gehandeld tegenover moeder, voorwaar door dat karma ben ik hier gebracht.”

Op dat oogenblik weerklonk eene stem uit de ruimte roepende: „Die gebonden zijn, zijn vrij, en die vrij zijn, gebonden.” Onmiddellijk na die woorden verdween het wiel op het hoofd van den man en vertoonde zich op het hoofd van Maitrakanyaka, die geweldig pijn begon te lijden. Toen de man Maitrakanyaka in dien staat zag, sprak hij hem met deze strofe aan:

1. Zeg, gaaft gij op Ramaṇaka, Sadāmatta en Nandana,
   En ook 't paleis Brahmottara? waarom zijt gij híerheen gegaan?

Maitrakanyaka sprak:

2. Ja, ik gaf op Ramaṇaka, Sadāmatta en Nandana,
   En ook 't paleis Brahmottara. Begeerte dreef mij voort hierheen.
3. Ver weg sleept ons het Karma voort, van verre werkend altijd door,
   En daarheen sleept het Karma ons, waar 's Karma's vrucht geworden zal.
4. De rijpheid van mijn Karma maakt dat op mijn hoofd het gloeiend wiel
   Met vlammentongen lichtend draait, tot helsche pijn voor 't levend lijf.

De man zeide:

5. Haar die 't onmogelijke deed voor u, hebt gij in euvelmoed
   Gehoond, uw moeder weggeschopt; van deze daad ziehier de vrucht.

Maitrakanyaka sprak:

6. Zeg, hoeveel jarenduizenden zal op mijn hoofd het gloeiend wiel,
   Zijn vlammentongen draaiend, staan, tot helsche pijn voor 't levend lijf?

De man sprak:

7. Wel zestig jarenduizenden en zestig honderden daarbij
Zal 't vlammentongend gloeiend wiel ronddraaien blijven op uw hoofd.

Maitrakanyaka sprak: „Zeg, man, zal dan nog iemand anders hier komen?”

De man zeide: „Die hetzelfde gedaan zal hebben als gij.”

Toen, hoe ook door felle pijn overmand, koesterde Maitrakanyaka een gevoel van medelijden voor de schepselen en sprak tot den man: „Ik wensch dit wiel ten behoeve van de schepselen altijd door op mijn hoofd te blijven dragen; moge niemand anders, die zoo iets gedaan heeft, hier komen!” Nauwelijks waren die woorden gesproken, of het wiel ging ter hoogte van zeven tālas omhoog en bleef in de lucht staan. En de bodhisattva Maitrakanyaka stierf en werd opgenomen in den hemel der Tuṣita-goden.

Hier eindigt ons verhaal. Ook zonder dat de verhaler aan het slot zijn held met den term „bodhisattva” had bestempeld, zou de aandachtige lezer dat wel begrepen hebben. Wie anders dan de tot de grootst mogelijke zelfopoffering en zelfverloochening steeds bereide strever naar de tot het Buddhaschap voorbereidende Volkomenheden van deugd (pāramitās), zou zulk eene verklaring hebben kunnen uitspreken? Ten overvloede doet, in onze bron, de Buddha, na zelf het verhaal van Maitrakanyaka aan de luisterende schare van zijn monniken en aanhangers ten beste gegeven te hebben, deze identificatie volgen: „Wat denkt gij wel, monniken? Degeen die in dien tijd, onder die omstandigheden, Maitrakanyaka was, die ben ik. Dat ik aan mijne moeder het geld dat ik met koophandel verdiend had ter hand stelde, door de uitwerking van dat karma heb ik in de vier groote steden groot geluk gesmaakt; maar omdat ik mij aan mijne moeder, al was het ook nog zoo weinig, vergreep, heb ik, ten gevolge van het rijp worden van de vrucht van die handeling, zulk een ongeluk ondervonden.” Volgt eene predicatie over den plicht om vader en moeder te eeren, opdat het iemand welga, waaruit ik alleen het karakteristieke slot zal aanhalen. „Wie zijn vader op den eenen arm, zijne moeder op den anderen honderd jaar lang zou koesteren of ze in het bezit stellen van wat er aan zilver, goud en edelsteenen op aarde gevonden wordt, zou daarmede aan zijne ouders nog niet behoorlijk dank vergolden hebben; maar wie zijne ongeloovige ouders in het heerlijke Geloof invoert, onderwijst, inwijdt, bevestigt, hen, zoo zij in zedelijk gedrag te kort schieten, in de heerlijke Zedelijkheid, zoo zij van goed of geld niet scheiden kunnen, in de heerlijke deugd der Mildheid, zoo zij door waan verblind zijn, in de heerlijke deugd der Wijsheid invoert, onderwijst, inwijdt, bevestigt, zulk een zoon zou daarmee aan zijne ouders behoorlijk dank vergelden.”

Wat de drie andere Sanskrit redacties betreft, die van het Divyāvadāna leert ons niets nieuws. Dat spreekt van zelf, wanneer men weet dat zij niets anders is dan eene rhetorische paraphrase van Avadānaç. nr. 36. Legt men de beide teksten naast elkander, dan wordt die verhouding van beide evident. Men ziet, hoe de bewerker van Divy. nr. 38 den ouderen tekst op den voet volgt en er eene recensio elegantior et ornatior van bereidt, door hetgeen in de overlevering eenvoudig weg verteld was klaar te maken met een dikke saus van naar de regelen der kunst plichtmatig toebereide finesses van alankāra. Dit pronkstuk van professioneele dicht- en stelkunst, of om het modewoord van de hedendaagsche Nederlandsche geestverwanten van onzen stilist te gebruiken, van 'smans „woordkunst„, is in de uitgave van Cowell en Neil niet geheel tot zijn recht gekomen. Hoezeer de handschriftelijke overlevering van dit avadāna vrij slecht is en het daarom meermalen niet mogelijk was den juisten tekst te herstellen, toch hadden er meer fouten der overlevering verbeterd kunnen worden. Om die reden voeg ik een Aanhangsel aan dit opstel toe met eenige proeven van tekstverbetering.

Is deze stijlproeve gemengd uit poëtisch proza en metrische gedeelten, de relazen van Maitrakanyaka die in het Bhadrakalpāvadāna en bij Kṣemendra voorkomen zijn geheel in dichtmaat. De beide laatstgenoemde redacties zijn onafhankelijk zoowel van elkander als van Avadānaçataka. Toch verhalen zij de gebeurtenissen. zooals die boven zijn medegedeeld, met zoo weinig verschil, zelfs in bijzonderheden, dat wij gerustelijk mogen verklaren dat zij *hetzelfde* verhaal inhouden als boven is naverteld. Hunne zelfstandigheid blijkt 1°. hieruit, dat wat bij den een uitvoerig is behandeld bij den ander soms in weinig woorden wordt afgemaakt en omgekeerd, 2°. uit hun stijl en wijze van uitdrukking. Wat de dateering der werken betreft, Kṣemendra is betrekkelijk laat; hij leefde in de 11de eeuw, maar hij heeft ongetwijfeld geput uit werken en overleveringen, die ons verloren zijn gegaan. Hij moet iemand van groote belezenheid geweest zijn, en heeft zich op heel wat gebieden bewogen. Daarom is zijne getuigenis, ondanks zijn laten leeftijd, van gewicht.[10] Wanneer het Bhadrakalpāvadāna opgesteld is,

---

[10] SARAT CANDRA DÁS, die in de Bibliotheca Indica eene uitgave van de Avadānakalpalatā begonnen is, heeft die niet voortgezet. Nadat tien afleveringen verschenen waren, schijnt zij gestaakt te zijn. Dat is wel ongelukkig. Voor de voortzetting van de uitgave van dit belangwekkend en, naar zijn vorm, schoone product van de klassieke Sanskrit litteratuur mocht wel eens gezorgd worden.

weten wij niet. Het zou mij om de volgende reden niet verwonderen, zoo die bundel nog jonger zou blijken te zijn. Ik vond nl. de volgende verzen, waarin de Bodhisattva verklaart ter wille van alle schepselen, nu en later, het rad te willen blijven torsen, in beide teksten volmaakt gelijkluidend:

adhunā ye sameṣyanti narāḥ pātakakāriṇaḥ
teṣām arthe mamevedaṅ cakraṃ tiṣṭhatu mastake ||
kathaṃ sahante te tīvrāṃ dīrghām evaṃvidhāṃ vyathām
ekasya ca vyathā me 'stu sarve tiṣṭhantu nirvyathāḥ ||
parārthe dhārayiṣyāmi cakraṃ bhuktvā nijaṃ phalam
paravyathāṃ ca jānāti na janaḥ svavyathāṃ vinā ||

„Moge dan dit wiel op mijn hoofd blijven tot boete (ook) van degenen die van nu af, na eene hoofdzonde te hebben bedreven, hier zullen komen! Hoe zouden zij zulk eene lange en felle pijn doorstaan? Laat ik het alleen wezen die pijn lijd en alle anderen vrij van smart zijn! Ter wille van anderen zal ik het wiel blijven dragen, (ook) nadat ik mijn eigen kwaad geboet heb. Niemand kent eens anders leed, die niet zelf geleden heeft." [11] Het komt mij uiterst onwaarschijnlijk voor dat een dichter als Kṣemendra deze nobele taal en die niet deel kan uitgemaakt hebben van den overgeleverden vorm van het avadāna, van een ander zou hebben overgenomen. Een dergelijk gebruik van vreemd eigendom laat zich veel beter verklaren voor den samensteller van een zoo middelmatig werk als het Bhadrakalpāvadāna.

Het beeldhouwwerk op den Boro Boedoer vertoont op de eerste vier van de door Oldenburg gedetermineerde bas-reliefs de schipbreuk en Maitrakanyaka's aankomst en onthaal achtereenvolgens bij de vier, bij de acht, bij de zestien en de twee-en-dertig nimfen, al zijn om praktische redenen er van de 16 maar elf en van de 32 niet meer dan dertien afgebeeld. Het laatste nummer bevat in drie tafereelen de ontknooping, die eindigt met het overspringen van het rad. Maar als ik goed zie, moet men ook het aan die vijf voorafgaande nummer CXXII, 214 bij de Maitrakanyakageschiedenis betrekken. Wij vinden daar in het rechtsche vak een manspersoon, met allerlei figuren om hem heen, die bezig is waren met de weegschaal af te wegen. Het is Maitrakanyaka in den winkel, zijn klanten bedienende. Maar ook de linksche scène moet er bij behooren.

---

[11] Vgl. wat Dido bij Virgilius zegt (Aeneis, 1, 630)
non ignara mali miseris succurrere disco.

Twee personen, rijzig van gestalte, een aanzienlijk man met zijn begeleider zijn in staande, vóór hen eene figuur in liggende houding afgebeeld. Hier mag men onderstellen dat Maitrakanyaka bedoeld is, op het punt te vertrekken, maar weerhouden door zijne moeder. Evenwel, de liggende figuur blijkt door den teekenaar bij Leemans als een manspersoon te zijn opgevat. Hadden wij eene fotografie van dit nummer, dan zou deze wel geen snorbaard dragen! Dat hier inderdaad eene voorstelling te zien is van de moeder, als zij haar zoon te voet valt, blijkt uit de haarvlecht, de ekaveṇī, die haar duidelijk genoeg als weduwe aanwijst. Beide tafereelen zijn gescheiden door de afbeelding van een hoog, groot gebouw. Kan daarmee soms een stadspoort bedoeld zijn, ter aanduiding dat het tafereel links buiten en dat rechts binnen de stad geplaatst wordt? Misschien ging aan de afbeelding van den winkel nog een relief vooraf, waarop de zoon was voorgesteld, als hij zijne moeder vraagt naar het vak van zijn vader. Maar CXXI, 212 is grootendeels verloren gegaan, en de onmiddellijk daaraan voorafgaande CXX, 210 en CXIX, 208 zijn bij Leemans leege vakken. Deze omstandigheid is mede ongunstig voor een eventueel onderzoek naar het werk, dat de kunstenaar hier kan hebben geïllustreerd. Dat dit het Avadānaçataka niet is, blijkt voldoende.

Daar wij al de hoofdmomenten van ons verhaal in beeld nauwkeurig terugvinden, is het vreemd dat de kwijtschelding van de straf ten gevolge van de zelfopofferende gedachte van den Bodhisattva ontbreekt. Misschien ontbrak dit pakkende slot in het verhaal, dat de beeldhouwer geïllustreerd heeft. In eene ons alleen uit de Chineesche vertaling bekende redactie van ons avadāna blijft Maitrakanyaka zijne straf tot het einde toe ondergaan. Beal, die het hoogstbelangrijke werk, waarin deze voorkomt, het Mahābhiniskramaṇasūtra (Fo-pan-hhiṅ-tsi-*k*iṅ bij Bunyiu Nanjio, *Catalogue*, nr. 680) [12] vertaald heeft onder den titel: *The Romantic Legend of Sakya Buddha*, geeft aldus het einde van de geschiedenis weer (p. 345 in "the Story of the Merchant who Struck His Mother"):

"Then a certain Yaksha, who kept guard over that city, whose name was Viruka [13], suddenly came to the spot, and removing the

[12] Zie hierover Wassiljew, p. 123 van de Duitsche uitgave van zijn werk: *Der Buddhismus*.

[13] Of Virūḍhaka (het hoofd der Kumbhāṇḍas, regent van het Zuiden) of Virūpākṣa (het hoofd der Nāgas en regent van het Westen) zal wel bedoeld zijn. In Buddhistische vertelselboeken worden de termen yakṣa, rākṣasa, nāga en derg. wel eens dooreen gebruikt; al dezen zijn gelijkelijk amānuṣāḥ.

fiery wheel from off the head of Govinda [zoo heette de man, dien M. aantrof], he placed it on the head of Mâitri. Then the wretched man cried out in his agony and said, 'Oh, what have I done to merit this torment?' [14] to which the Yaksha replied, 'You! wretched man, dare to strike (kick) your mother on the head as she lay on the ground; now, therefore, on your head you shall wear this fiery wheel, through 60.000 years your punishment shall last; be assured of this, through all these years you shall wear this wheel.'

„Now, Bhikshus! I was that wicked Mâitri, and for 60.000 years I wore that wheel for disobedience to my mother; so be ye assured that disobedience to your religious superiors will be punished in the same way!"

Behoudens dat aanmerkelijke verschil aan het slot valt deze redactie, voorzooverre het uit BEAL's onvolledige vertaling is na te gaan, met de andere Sanskrit teksten samen. Of het begin van de geschiedenis door BEAL is uitgelaten, dan wel in het Chineesch niet voorkomt, blijkt niet; het verhaal, zooals hij het geeft, begint eerst met het plan van den koopman (die bij hem steeds Mâitri heet) om overzeeschen handel te drijven. Het is tamelijk omstandig, en enkele van de namen der verblijven, waar de held zich na de schipbreuk ophoudt, zijn onder het Chineesch-Engelsche omkleedsel te herkennen. Het is wel jammer, dat wij den Sanskrit tekst niet bezitten; die zou waarschijnlijk ook ouder zijn dan het Avadānaçataka.

De overleveringen in de Pāli litteratuur wijken hier van de door ons behandelde in sommige opzichten nog al sterk af. Het is de moeite waard hierbij even stil te staan. Tot vijf maal toe komt de persoon van Mittavindaka — zoo heet Maitrakanyaka in de Pāliteksten — in jātakas voor, en wel nr. 41, 82, 104, 369 en 439. Maar wij hebben hier te onderscheiden. Het door FAUSBÖLL uitgegeven Jātaka-boek bestaat uit verzen en proza. De verzen (met uitzondering natuurlijk van die in het proza geciteerd worden) zijn de oude, heilige tekst, het proza is de commentaar daarop, en een commentaar, die vele eeuwen later is opgesteld. Die afstand tusschen beide, die zich duidelijk in het verschil van taal uitspreekt, komt somwijlen hierin uit, dat de prozavertelling van den commentaar [15] met het

---

[14] In het Chineesch volgen hier gāthās, die BEAL oversloeg, zooals hij te kennen geeft.

[15] Over dit punt wordt wel wat heengegleden in het overigens goed geschreven hoofdstuk over de Jātakas in RHYS DAVIDS' *Buddhist India* (Chapter XI). Om er enkele te noemen, in de jātakas nr. 11, 29, 47, 57, 72, 164, 466, 475 heeft het prozaverhaal met de verzen, die het heet te commenteeren, eigenlijk niet veel uit te staan.

gecommenteerde jātaka-vers of verzen niet te best klopt. Ik ga hier op dit punt niet nader in, en heb het alleen opgemerkt om te motiveeren, waarom ik de twee verschillende klassen van getuigenissen uit elkander houd.

Van de gāthās dan, d. i. het metrische gedeelte, hebben op den man met het rad betrekking: 1°. de ééne gāthā van nr. 82 (= dl. I, 209 van de Engelsche vertaling), 2°. de ééne gāthā van nr. 104 (ibid. I, 246), 3· de vijf gāthās van nr. 369 (Eng. vert. III, 136) 4°. de tien gāthās van nr. 439 (Eng. vertaling IV, 3). Onder die zeventien zijn enkele doubletten. De gāthā van nr. 82 komt ook voor onder de vijf van nr. 369, die van nr. 104 staat ook onder nr. 369 én nr. 439; en van de vijf van nr. 369 zijn er slechts twee die alleen daar te vinden zijn. Rekent men de herhalingen niet mede, dan heeft men 13 stanza's in het Jātaka-boek, die met ons verhaal hebben uit te staan. Daar de enkele gāthās van de nummers 82 en 104 in 369 en 439 herhaald worden, kunnen wij die ter zijde laten.

Nrs. 369 en 439 bestaan elk uit wisselzangen van twee personen. In eerstgenoemd jātaka is de verdeeling over de twee als volgt: A zegt ééne gāthā, dan B ééne, dan A ééne, dan B twee. In 439 is het schema: A 2, B 6, A 1, B 1. Dr. Rouse heeft ter aangehaalde plaatse van de laatstgenoemde tien de volgende, hier en daar wel wat vrije, maar fraaie en vloeiende vertaling gegeven, die ik hier, als beste en kortste middel tot kennismaking met den inhoud, afschrijf:

(A) Four gates this iron city hath, where I am trapt and caught:
A rampart girds me round about: what evil have I wrought?

Now fast are closed the city gates: this wheel destroyeth me:
Why like a caged bird am I caught? why, Goblin, should it be?

(B) An hundred thousand thou, good Sir, didst own, and twenty eke:
Yet to a friend thou wouldst not lend thine ear, when he would speak.[16]

Swift didst thou flee across the sea, a perilous thing, I ween;
The four, the eight, didst visit straight, and with the eight, sixteen,
And with sixteen the thirty-two; and lust didst ever feel:
See now, the meed of utter greed upon thy head, this wheel.

Who tread the highway of desire, that spacious thoroughfare,
That highway great, insatiate — 't is theirs this wheel to bear.

Who will not sacrifice their wealth, nor to the Path repair,
Who do not know this should be so, — 't is theirs this wheel to bear.

---

[16] Letterlijk staat er: gij hebt het woord van uwe verwanten niet opgevolgd (ñātīnaṁ vacanaṁ. . . . nâkari).

Ponder the issue of thy deeds, and see
How great thy wealth, and do not crave to be
Master of ill-got gains; what friends advise
Do, — and the wheel shall never come nigh thee.

(A) How long, O Goblin, shall this wheel upon my head remain?
How many thousand years? reveal, nor let me ask in vain.

(B) The wheel shall roll, and on shall roll, no saviour shall appear, [17]
Fixt on thy head till thou be dead — O Mittavinda, hear.

Het is vooreerst duidelijk dat wij hier te doen hebben met eene samenspraak tusschen iemand, die Mittavinda heet, en een demon. Wat Rouse door "Goblin" weergeeft, luidt in het origineel yakkha. Dan is evident dat wij te doen hebben met den man met het wiel, die in de IJzeren Stad gevangen zijn straf ondergaat. De oorzaak van zijn lijden is blijkbaar wat anders dan in het boven door ons uitvoerig medegedeelde verhaal. Maitrakanyaka boet eene daad van oneerbiedigheid tegenover zijne moeder, Mittavinda draagt het wiel als straf voor zijne onverzadelijke hebzucht. De drie stanzas in echt Buddhistischen preektoon (6—8), die dit uitdrukkelijk uitspreken, en die eigenlijk niet gericht zijn tot den gefolterden man, maar tot den lezer, die gesticht moet worden, hadden best kunnen ontbreken, zooals zij wel oorspronkelijk zullen ontbroken hebben. Ik heb zelfs een sterk vermoeden dat met de vier, de acht, de zestien en de twee-en-dertig geldswaarde, en niet hemelnimfen bedoeld worden; Rouse's vertaling is misschien een weinig onder den invloed van het prozaverhaal, zie beneden; en de meest natuurlijke opvatting van de betreffende gāthā is deze, dat M. met 4 niet tevreden, daarmede 8 verkreeg enzoovoorts. Doch hoe dat zij, dat wij hier eene andere motiveering voor de straf hebben, staat vast. Ook dat de uitweiding in 6—8 het allegorisch-ethische karakter van het verhaaltje wil doen uitkomen. Opmerking verdient ook dat Mittavinda op zijne vraag, hoelang hij het rad zal moeten dragen, (vs. 9) geen behoorlijk antwoord krijgt.

Ter verklaring van deze gāthās vertelt de commentaar een verhaal, dat, als gewoonlijk, allerlei bevat dat uit de verzen alleen niet geweten kan worden. Zoo dat Mittavindaka zijn vader vroeg verloren had en aan zijne moeder van jongs af ongehoorzaam was, ook dat hij ze op de onbeschaamdste wijze bedroog. Dat hij geldgierig

[17] Eene zeer vrije vertaling van een versregel, waarvan het begin duister is, en ook door den commentator niet begrepen. Er zal wel iets dergelijks staan, als in de Engelsche vertaling gezet is, maar de woorden „no saviour shall appear" zijn er door Dr. Rouse bijgedicht.

was, wordt in bijzonderheden aangetoond; eerst voor 1000 geldstukken wil hij naar het klooster gaan om de preek te hooren, en op stuk van zaken slaapt hij, in plaats van naar het stichtelijk woord te luisteren! Hoewel hij schatrijk is, wil hij toch handel drijven over zee, om al meer te hebben, en als zijne moeder hem smeekt om niet te gaan, slaat hij haar en werpt haar ter aarde.[18] Niet een schipbreuk doet hem bij de nimfen belanden, maar hetgeen volgt. Op den zevenden dag, nadat het schip zee gekozen heeft, blijft het plotseling stil liggen. Nu wordt hetzelfde gedaan, als in een soortgelijk geval gebeurde op het schip, waarop de profeet Jona voer; het lot wordt geworpen om uit te maken wie van de opvarenden de schuld is dat men niet vooruit kan. Het lot wijst M. aan, die wordt in zee geworpen, redt zich op voorbij drijvend hout en komt zoo aan wal, van waar hij naar het paleis van de eerste vier komt, enzoovoorts. Tot hier toe is er niets in dit aanvullende prozaverhaal dat in strijd mag heeten met de gāthās. Ook niet, waar aan het slot uitdrukkelijk gezegd wordt, dat hij zijne straf lijdt in de Hel. Maar wel is dit zonderling, dat de commentaar het gesprek laat voeren niet met een demon, maar met den Bodhisattva zelf, bij gelegenheid dat die met een groot gevolg in dien uithoek van de hel de ronde doet (mahantena parivārena ussadacārikaṁ caramāno). Hier legt de commentator zijn metrischen tekst averechts uit, dat is onmiskenbaar.

Opmerking verdient ook dit. De gestrafte man is niet de Bodhisattva in eene vroegere existentie, zooals in de overlevering der Noordelijken, maar een geheel ander individu. In alle vier de nummers identifiëert de commentaar hem met een ongenoemden monnik in des Buddhas dagen, en wel een monnik behept niet met geldzucht, zooals men misschien denken zou, maar.... ongezeggelijkheid (dubbacabhikkhu ahosi). Eindelijk, de geschiedenis van Mittavindaka wordt overal geplaatst in de dagen van den voorlaatsten Buddha, Kāçyapa (Kassapasammāsambuddhakālikaṁ).

Het verhaal, zooals het uit den versvorm te reconstrueeren is, vertoont hier geen tegenstrijdigheid. Die komt er eerst in, wanneer de 4, de 8 enz. als hemelnimfen worden opgevat, wat de commentaar doet. Want elke aanleiding of verklaring van de hemelvreugde, tot vier malen toe bij de jonkvrouwen gesmaakt, ontbreekt hier ten eenenmale. Dat Maitrakanyaka, die tot viermaal toe al de

[18] IV, 2, 19 van het origineel: Mātarā hatthe gahito hatthaṁ vissajjāpetvā mātaram paharitvā pātetvā etc.

gemaakte winst voor liefdadig doel aan zijne moeder afstond, zoo beloond wordt, verstaan wij; maar de gemeene en in-slechte Mittavindaka heeft hoegenaamd niets verricht, wat belooning verdiende. Toch moet de ontmoeting met de nimfen in de overlevering van de Pāli boeken van ouds te huis behooren. Van de gāthās in nr. 369 wijzen vs. 2 en 3 er op. In 1 vraagt de man met het wiel: „Wat heb ik tegen de goden misdreven, wat voor kwaad gedaan, dat het vlijmend wiel op mijn hoofd ronddraait?” — Met 2 volgt de wedervraag, die nagenoeg gelijk is aan het boven (bldz. 187) uit Avadānaçataka geciteerde vers 1. De namen der nimfenverblijven Ramaṇaka en Sadāmatta zijn dezelfde, in plaats van Nandana heet het derde verblijf hier Dūbhaka, en het vierde brahmattaraṅ ca pāsādaṁ zal wel eene foutieve lezing zijn voor brahmottaraṅ enz.[19]. — Gāthā 3 luidt in vertaling: „Ik meende, hier zouden nog meer genietingen te vinden zijn. Zie, door die meening ben ik in mijn ongeluk gekomen.” Gāthā 4 en 5 vallen dan weer samen met 4—6 van nr. 439.

Ten slotte nog een kort woord over het prozaverhaal in nr. 41. Dit staat niet in verband met het daarbij behoorende vers-jātaka, en maakt slechts een deel uit van het geheele verhaal (Losakajātaka). Allerlei trekken uit het verhaal van Mittavindaka zijn daar met trekken uit andere vertelsels dooreengemengd. Dit verhaal, het meest onoorspronkelijke van al de ons bekende redacties, kunnen wij veilig ter zijde laten.

Ter bepaling van den oudsten bereikbaren vorm van de sage is het — het zal uit het bovenstaande voldoende gebleken zijn — noodig de oude gāthās van de Pāli teksten te leggen naast een soortgelijk gegeven in de litteratuur der Noordelijken. Welnu, dat is niet moeielijk. De oudste Sanskrit tekst, die ons verhaal bevat, die van het Avadānaçataka, dien wij boven (bldz. 182—188) naverteld hebben, bestaat ook uit proza en gāthās. Deze laatsten vormen ook hier een dialoog tusschen den man met het rad en een ander. Ook hier moeten de verzen ouder zijn dan het prozaverhaal, dat ze in zich opneemt; alleen is dat prozaverhaal beslist eenige eeuwen ouder dan de Jātaka-commentaar. Vergelijken wij nu de uitvoerigste en meest homogene redactie in het Jātaka-boek, die van nr. 439 met de zeven gāthās in Avadānaçataka, dan zien wij het volgende:

1. In den Pāli dialoog zien wij Mittavinda gestraft om zijne

[19] De gāthā van nr. 82 heeft een geheel andere lezing in de tweede vershelft.

onverzadelijke hebzucht, in dien van Avad. om oneerbiedigheid tegenover zijne moeder.

2. Hier hebben wij een opzettelijk Buddhistischen tint, dáár ontbreekt alles wat men specifiek Buddhistisch kan noemen.

3. Hier vraagt de man naar den duur van zijne straf, en krijgt daarop een ontwijkend antwoord; dáár vraagt hij insgelijks en verneemt den duur precies.

4. Hier blijkt alleen van straf; dáár is er duidelijk sprake van straf, die volgt na het verbruikte genot van vroegere belooning.

Laten wij voorloopig aannemen, dat het niet uit te maken is, welke van die twee voorstellingen de oudste is. Maar dat de overlevering der Noordelijken hare voorstelling der legende zuiverder bewaard heeft dan die van het Pāli Jātaka de hare, zal wel duidelijk zijn. Denzelfden indruk krijgen wij bij eene vergelijking van de prozaverhalen aan beide kanten, die natuurlijk óók oude traditie (alleen zooveel later vastgelegd) vertegenwoordigen. In de Sanskrit teksten is de figuur van den hoofdpersoon konsekwent volgehouden. In de Pāli boeken vindt men nu en dan tegenstrijdigheid, eene tegenstrijdigheid die in nr. 369 zelfs in de gāthās zich vertoont. Het schijnt dat daar de figuur van den booswicht en geldwolf, die ten slotte om zijne onverzadelijke hebzucht het wiel op het hoofd krijgt, niet zuiver volgehouden is, maar trekken heeft overgenomen van de andere voorstelling, waarin alleen het verblijf bij de nimfen en de daar gesmaakte zaligheid behoorlijk passen.

Nu is het merkwaardig dat beide varieteiten van de legende van den Man met het Wiel ook buiten de Buddhistische wereld in de Sanskrit litteratuur worden aangetroffen. Als straf voor geldgierigheid vinden wij ons verhaal in het vijfde boek van Pancatantra, als straf voor ongehoorzaamheid aan ouders in den Kathāsaritsāgara.

Het Pancatantraverhaal is welbekend. Vier arme brahmanenzonen gaan op weg om fortuin te zoeken. Een beroemd toovenaar, dien zij aantreffen, Bhairavānanda [20], maakt vier tooverlampen voor hen, en zegt dat zij daarmede naar den Himālaya hebben te gaan; daar gekomen moeten zij, wanneer zoo eene lamp valt, maar graven gaan, want op die plaats ligt een schat. „Neemt die, zeide hij, en keert dan terug.” De eerste lamp, die valt, stelt hen in het bezit van een schat aan koper. Een van de vier is er tevreden mede, de drie anderen gaan verder. Nummer twee blijft achter, als het vallen van

[20] Bhairavānanda is ook de naam van den grooten toovenaar in het tooneelstuk Karpūramañjarī. Hij is natuurlijk een Çaiva.

een tweede lamp een schat aan zilver ontsluit. De twee overigen, die daarmede niet tevreden zijn, vinden verder op den schat van goud. Het goud bevredigt den een, de ander verlangt naar meer, „verder op zal ik zeker juweelen vinden, en van deze is een enkele al genoeg om van armoe te bevrijden.” Zoo sprekend, trekt hij nog verder en vindt in plaats van edelsteenen den man met het vlammend rad en onmiddellijk daarop zijne straf. In VAN DER WAALS' vertaling vindt men deze geschiedenis, dl. III, bldz. 70 vgg.

In den Kathāsaritsagara komt de Man met het Wiel voor in tar. 56, vs. 140—168. De gang van zaken is in dit korte verhaal geheel anders. In de Witte Stad (Dhavalākhye....pure) woont een koopman, Wiel (Cakra) geheeten. Deze gaat, tegen het verbod van zijne ouders, handel drijven over zee in Goudland. Na vijf jaar lang daar rijkdommen te hebben verzameld gaat hij naar zijn land terug, maar lijdt schipbreuk. Van alles beroofd wordt hij levend door de golven op het strand geworpen, waar een man met een net hem vangt en naar een zaal brengt, alwaar een man op den rechterstoel gezeten [21], zijn vonnis wijst. Nu wordt Wiel naar een ijzeren kerker gebracht. Daar ziet hij een man met een gloeiend ijzeren wiel, dat in onophoudelijke beweging is, op het hoofd. Hij vraagt hem naar zijn naam en wat hij gedaan heeft, waarom hij zoo gefolterd wordt. „Zwaard (Khaḍga) is mijn naam, ik ben gestraft wegens ongehoorzaamheid aan mijne ouders. Hun vloek treedt in vervulling. Eene maand lang zou ik dit rad te dragen hebben, zoo verwenschten zij mij.” „Ook ik, herneemt Wiel, heb tegen het verbod van mijne ouders gehandeld; zij vervloekten mij dat ik alles verliezen zou wat ik met overzeeschen handel verdiend had. Ook dit is in vervulling getreden”, en hij biedt grootmoedig aan het wiel van hem over te nemen: „geef mij het wiel op het hoofd, o Zwaard, uw vloek zij geëindigd!” Nauwelijks had hij zoo gesproken, of een stem uit den hemel weerklonk: „Zwaard, gij zijt verlost. Draag uw wiel over op het hoofd van Wiel.” Zoo geschiedde, en onzichtbare handen tilden Zwaard op en brachten hem naar het ouderlijke huis. Wiel intusschen, toen hij het wiel gekregen had, riep uit: „o, mogen ook alle andere zondaars op de aarde van hunne zonden verlost worden! laat dit rad op mijn hoofd ronddraaien tot aan de verdelging der Zonde!” Op deze taal volgt nu een bloemenregen uit den hooge. De devās zijn verrukt over zulk een heilig voornemen. Het ijzeren wiel verheft zicht en gaat de lucht in, en een Vidyādhara komt hem van wege

[21] Blijkbaar Yama zelf.

Indra zelven een aantal edelsteenen brengen. In TAWNEY's uitmuntende vertaling [22] staat dit verhaal I, 554—556.

Volledigheidshalve vermeld ik dat elk van de beide behandelde vertellingen, die in Pañcatantra en die van Somadeva, kunnen behooren tot latere toevoegsels bij de oorspronkelijke verzameling, waarin zij zijn opgenomen. Van het Pañcatantra-verhaal van de vier schatgravers is dit vrij wel zeker; zie de tabellen in het opstel van Dr. J. HERTEL in *Zeitschr. d. Deutsch. Morg. Ges.*, LVIII, 65, en het is mogelijk dat het vertelsel van Cakra (Wiel) niet stond in Guṇāḍhya's Bṛhatkathā, want ik heb het in Kṣemendra's uittreksel uit laatstgenoemd werk, de Bṛhatkathāmañjarī, niet aangetroffen. Voor de beoordeeling van den inhoud is die betrekkelijke laatheid van opneming in eene reeds bestaande collectie somtijds van weinig verschil. De vertelsels kunnen toevoegsels wezen en toch op zich zelf oude overlevering bevatten. In ons geval is dit zelfs zeer waarschijnlijk.

Zonderen wij van de verschillende vertellingen, waarin de man met het wiel voorkomt, alles af wat de zucht om „la morale de la fable" te doen zien er bij gevoegd zal hebben, dus de diverse en uiteenloopende trekken van zedekundigen aard of sectarische strekking, dan houden wij over een kern van het verhaal, die overal en onveranderlijk terugkeert: den man met het vlammend wiel op het hoofd. Dit is zonder twijfel het meest wezenlijke en oorspronkelijke bestanddeel. Hoe zonderlinger en absurder een legendarische voorstelling is, des te grooter kans is er dat men met een mythe te doen heeft. Zoo ook hier. Het vlammend rad dat zich steeds beweegt, wijst op een zonnesymbool. De enkele radvorm zou op zich zelf reeds zoodanige opvatting toelaten (zie OLDENBERG, *Religion des Veda*, 88; MACDONNELL, *Vedic Mythology*, 155), hoeveel te meer klemt de interpretatie van het rad als de zonneschijf, wanneer het vlammen schiet en onophoudelijk zich voortbeweegt. Dat de ethische tint van het verhaal niet fundamenteel is, maar dat wij in den grond der zaak met eene natuurmythe te doen hebben, volgt hieruit, dat er steeds iemand wezen moet, die het Vlammend Wiel draagt. De een lost den ander af. Buddhistische vervorming heeft den Bodhisattva als drager van het wiel natuurlijk in zijn rol van Verlosser ook hier laten uitkomen; hij verlost, zooals dat meer door hem gedaan wordt, tegelijk met de schepselen, zichzelven.

[22] The Kathā Sarit Sāgara or Ocean of the Streams of Story transl. from the original Sanskrit by C. A. Tawney, M. A. Calcutta, 1880 (vol. I), 1884 (vol. II). Zij maakt deel uit van de *Bibliotheca Indica.*

De voorstelling van de Noordelijke Buddhisten, zooals het Avadānaçataka ze ons bewaard heeft, houd ik voor het dichtst staande bij den oorspronkelijksten vorm van de mythe.[23] De drager van het wiel is niet de eerste de beste. Wat is hij anders dan een cakravartin? Hij maakt dat het rad rondwentelt: cakraṃ vartayati. Met andere woorden: wij hebben hier alweder een staaltje van mythologische voorstelling, die niets is dan eene grove, materieele opvatting van een term die eigenlijk alleen symbolisch bedoeld is. De cakravartin, het hoogste ideaal van Koning en Wijze beide (zie KERN, *Gesch. van het Buddhisme*, I, 268. 177. 22) is in dezen lageren vorm van uitbeelding even onmiskenbaar, als in den discus zwaaienden Viṣṇu, in den Grooten Meester en Alwetenden Buddha, in de fabelachtige tooverkoningen van het grijs verleden, een Mandhātṛ, Hariçcandra, Supriya, Nābhāga, Bharata enz.

De cakravartin-figuur heeft, zooals men weet, zijne plaats in den kring van denkbeelden en begrippen eigen aan het Buddhisme, maar zij is niet door het Buddhisme geschapen. Ook in de gedaante, waarin wij haar hier vinden, de Man met het Rad, zal zij wel buiten het Buddhisme om bestaan hebben, voordat zij dienstbaar werd gemaakt aan Buddhistische stichtelijke leering. Ook in dezen gedachtengang moet men aan den vorm, waarin het verhaal bij de Noordelijke Buddhisten is overgeleverd, de prioriteit toekennen boven dien van de Zuidelijken. In het Jātakaboek toch heeft de Man met het Rad het verband met den cakravartin, waaruit hij is voortgekomen, geheel verloren; hij is een simpele booswicht geworden, die banale slechtigheden doet en daarvoor welverdiende straf krijgt met eene preek van den Bodhisattva op den koop toe.

Deze conclusie stemt overeen met den indruk dien de vergelijking van den versdialoog in het Avadānaçataka met de gāthās in het Pāli Jātaka te weeg brengt. Naar vorm en naar inhoud beide moet de overlevering der Noordelijken, dezelfde die op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer haar aanschouwelijke voorstelling gekregen heeft, voor de meest oorspronkelijke gelden.

Gaan wij nu nog eenige bijzonderheden na in dat oorspronkelijke verhaal. Wij zullen er eene bevestiging in vinden van ons resultaat: 1°. Maitrakanyaka verdient als koopman eerst 4, dan 8, dan

[23] Het boven vermelde verhaal van de heeren Zwaard en Wiel zal wel niet buiten den invloed van de Buddhistische atmosfeer gebleven zijn. Daarentegen valt er in het Pañcatantra-verhaal hoegenaamd niets Buddhistisch te ontdekken. Zooals het daar staat, is het Çivaïetisch gekleurd.

16, dan 32 kārṣāpaṇas, die hij achtereenvolgens aan zijn moeder geeft om aan çramaṇas, brahmanen, behoeftigen weg te schenken. Als belooning hiervoor smaakt hij later, na zijne schipbreuk, hemelvreugde bij juist evenzoovele nimfen, als hij geldstukken heeft weggeschonken. Die 4, 8, 16, 32 jonkvrouwen zijn niets anders dan de verpersoonlijkte hemelstreken, de diças en vidiças, die als woorden een grammaticaal vrouwelijk geslacht hebben en daarom in de Indische rhetorica regelmatig als vrouwen worden voorgesteld. [24]

2°. De naam Mitra of (Maitra) [25] van des Bodhisattva's vader wekt op zich zelf reeds het vermoeden, geeft althans eene aanwijzing in die richting, dat de zoon een zonneheros zal zijn, een „Maitreya”, een kind van den daghemel, en dan moet men verwachten dat zijne moeder „Aarde” zal heeten. Nu wordt de moedersnaam niet vermeld in het Avadānaçataka, evenmin in de Chineesche bron, die Beal toegankelijk heeft gemaakt, maar hij staat in de Avadānakalpalatā. Toen ik de betreffende plaats in het Cambridge hds. er op nalas, vond ik mijne verwachting inderdaad bevestigd. De moeder van Maitrakanyaka heette „Aarde”. Vārāṇasyāṃ gṛhapatir Maitro nāma purābhavat/patnī Vasundharā nāma tasyābhūd ativallabhā [26]. Mocht men hiertegen aanvoeren dat Kṣemendra's getuigenis zoo laat is, immers uit de elfde eeuw, en dus weinig waarde kan hebben om het stilzwijgen der andere en oudere bronnen aan te vullen, bij nader inzien zou men bemerken dat die tegenwerping niet veel afdoet. Kṣemendra heeft dien naam er niet zelf bij gefantaseerd, maar eene oude overlevering gevolgd die wij niet meer bezitten. Evenmin als hij den vorm Milindra, den Milinda der Pāliteksten, den Grieksch-Baktrischen koning Menander, een vorm, die alleen bij hem is aangetroffen, zelf verzonnen heeft. [27] In dergelijke heilige overleveringen houdt ook eene jongere bewerking de essentieele trekken niet alleen, maar ook de namen angstvallig vast. — Dat de kinderen van Hemel en Aarde als ééndags schepselen kunnen worden voorgesteld, als wezens die zoo geboren zoo sterven, is niet moeielijk te begrijpen. De hemellichten, uit beider vereeniging te voorschijn gekomen, gaan in minder tijd dan een etmaal, voor een goed deel veel spoediger, al weder onder de kim.

---

[24] Vgl. Lanman's aant. 4, p. 272 zijner vertaling van Karpūramañjarī (*Harvard Oriental Series*, IV).

[25] Zoo in Avadānakalpalatā, zie volgende noot.

[26] Cambr. Sanskrit MSS. Add. 1306, f. 344a.

[27] Vgl. Kern, *Manual of Indian Buddhism*, p. 9 noot 5.

3°. De schop, dien Maitrakanyaka zijne moeder geeft, als hij zijn tocht over de groote zee gaat beginnen, heeft mythologische beteekenis. Hetzelfde woord pāda beteekent „voet" en „straal", en het ontbreekt in de Indische mythologie niet aan soortgelijke gevallen, waar eene gewilde woordspeling het substraat is van mythe of legende. De Zonneheros bestraalt de Aarde, zijne moeder, met zijne pāda's, die hij op haar neer doet dalen, wanneer hij op marsch gaat.[28]

4°. De drang, die Maitrakanyaka telkens en telkens van de nimfen en het heerlijke leven in hare paleizen voortdrijft, is een onbedwingbaar verlangen om in zuidelijke richting te trekken. Steeds trachten de jonkvrouwen hem bij zich te houden, maar eene onweerstaanbare begeerte[29] jaagt hem voort naar het Zuiden: dakṣiṇagamanāc cainaṃ vārayanti. sa yato dakṣiṇāyāḥ paddhater nivāryate tataḥ suṣṭhutaram utkaṇṭhito gantum.[30] De zonnegod in zijn jaarloop moet, of hij wil of niet, van zijn hoogsten stand in zuidelijke richting wegtrekken. Zijn laagste stand, het winterzonnesolstitium, de tijd van zijne onmacht en waarin hij het langst onder den horizont vertoeft, is het rechtstreeksche gevolg van zijn trekken in zuidelijke richting, zijn dakṣiṇāyana. Ook Rāma's vermaarde tocht, waarbij hem Sītā geroofd werd en hij zooveel leed en ontberingen had te doorstaan, het Rāmāyaṇa is een echt dakṣiṇāyana. In het Indische ritueel en in allerlei daarmee samenhangend bijgeloof wordt het dakṣiṇāyana van de zon als een ongunstige, het uttarāyaṇa (de tijd van het lengen der dagen, als de zon Noordwaarts tijgt) als een gunstige factor aangemerkt.

5°. In Beal's Chineesche bron heet de man met het wiel, dien onze held aflost, Govinda. Gelijk men weet, is Govinda een naam van Kṛṣṇa-Viṣṇu. De eene zonneheros lost den anderen af altijd maar door.

Op zich zelf en ieder afzonderlijk beschouwd zijn die aanwijzingen niet sterk, dat geef ik grif toe. Bij 2°. zou men b.v. kunnen in het midden brengen, dat een naam als Vasundharā (Aarde) als heusche vrouwenaam niets ongewoons is, en dat in het tooneelstuk Mālavikāgnimitra b.v. de koningin den synoniemen naam Dhāriṇī

---

[28] Eene parallel vindt men in mijn opstel over Nahuṣa, *Actes du VIme Congrès des Orientalistes* (1884) II, 24.

[29] Bij de Noordelijken wordt dat verlangen (utkaṇṭhā of icchā) met het Karma geïdentifieerd. In het Pāli Jātaka is het de uiting van Mittavindaka's hebzucht.

[30] Avadānaç. I, bldz. 202.

draagt. Maar in de opeenhooping van zulke trekken, die alle in ééne richting wijzen, ligt wel degelijk bewijskracht. Hunne onderlinge incongruentie levert geen tegenbewijs. Een groot deel, zoo niet het meeste, van de zonderlingheden en onzinnigheden, waarvan mythologische verhalen overvloeien, komt hiervandaan dat onderling verschillende vergelijkingen, beelden, symbolen, raadselmystiek, die elk op zich zelf als product van de fantasie allicht herkenbaar zijn en verklaring toelaten, aaneengeschakeld zijn en in ruimte en tijd geprojecteerd. Eerst hun onderling verband schept de absurditeit.

Volledigheidshalve behoort hier nog melding gemaakt te worden van den tegenhanger van den Man met het Wiel in de Grieksche mythologie, en wel hierom omdat bij mijn weten door hen die over de Indische sage geschreven hebben van Ixion niet gerept wordt en ik bij Roscher geen enkele aanwijzing heb gevonden, waaruit men zou kunnen zien dat door iemand bij de verklaring van de Ixion-figuur rekening is gehouden met hare Indische parallel. Omtrent Ixion, den door Zeus om zijne ondankbaarheid gestraften man, die met slangen aan de spaken van een wiel is vastgeketend, dat in gestadige beweging verkeert, is de algemeene overtuiging van de beoefenaars van Grieksche mythologie deze, dat zijn wentelend wiel het zonnerad voorstelt. Inderdaad, in de oudere phase van het verhaal boet hij zijne straf in de lucht, waar hij, zooals het bij Pindarus heet (Pyth. 2, 40—42) „op het gevleugeld wiel [gebonden] steeds rondwentelt,” eene eeuwigdurende straf (Diodorus IV, 69). Dat hij zijne straf in de onderwereld ondergaat, eene uit betrekkelijk jonge bronnen bekende en later heerschend geworden voorstelling, schijnt een gewijzigde vorm van het oorspronkelijke verhaal te wezen.

De vraag mag rijzen, of de Ixion-mythe en die van den Indischen Man met het Wiel gemeenschappelijken oorsprong hebben, die in dit geval tot in overoude tijden is terug te plaatsen; alsdan zou op Indischen bodem de invloed van het zuiver Indische çakravartin-begrip ze in eene bepaalde richting vervormd hebben. Zulk eene vraag kan gemakkelijker gesteld dan beantwoord worden. Wij hebben geene feitelijke gegevens voor de oplossing, en evenmin een waarschijnlijkheidsgrond a priori. Het is zeer goed mogelijk dat de voorstelling van de eeuwigrollende zonneschijf en die van den steeds ronddraaienden hemelbol bij Hellenen en Hindoes, onafhankelijk van elkander, aan verwante mythologische verhalen het aanzijn heeft gegeven.

AANHANGSEL.

CRITISCHE AANTEEKENINGEN OP DIVYĀVADĀNA XXXVIII
(ed. Cowell and Neil, p. 586 vgg)

Bldz. 586 1[e] strophe is anabhre, de lezing der hdss., ten onrechte door de uitgevers in arātre veranderd. De overlevering is ongeschonden tot ons gekomen; er is sprake van maneschijn „aan wolkeloozen hemel.”

ibid. 2[e] strophe pāda 1: lees tṛshṇānalaiḥ, er is sprake van vuur en vlammen, niet van wind; de tṛshṇā is zelf het verterende vuur, niet de wind die het vuur aanwakkert.

ibid. 3[e] strophe pāda 2 is lokakleça° verknoeid. Lees lobhakleça°; de menschen, zoo staat er, zag hij in de macht van dien duivelschen kleça, dien men ‘hebzucht’ noemt.

587, r. 3, de eerste pāda van eene vrij bombastische sragdharā, is onverstaanbaar doordat vyāsajyacetā, een onmogelijke vorm, en labdhā de constructie bederven. Lees: vyāsajya ceto en labdhvā. Het verbum gāhante heeft een algemeen subject. Er staat: „Dien rijkdom, op welken hun hart zettend (vyāsajya cetaḥ) wanneer zij hem verkregen hebben (de menschen) hellewaarts gaan, dien...... gaf hij prijs.”

587, 9 Lees: tasyāputradhanatvāt.

588, 5 MSS saṃkleça°, uitgevers: saṃkleçaṃ, lees: saṃkleçā.

13 Lees: viḍambyase.

27, in de passage waar de heerlijke verschijning van den pasgeboren Maitrakanyaka in overladen en bombastische verzen geprezen wordt, zal wel in plaats van cāruçikharād dhemaṃ yathā bhūcyutam gelezen moeten worden Meruçikharād enz.

589, 4 zal er wel moeten aaneengeschreven worden tanayamuditacetā; de maat verbiedt tanayaṃ mudita° te lezen, wat naar den zin het best zou passen.

6 vṛddhikaraiḥ te lezen, niet vṛddhakaraiḥ, wat hier zinledig is.

590, 17 De eerste regel van den anuṣṭubh heeft eene lettergreep te veel. Eene kleine verandering op twee plaatsen verbetert die fout en den stijl. Men leze:

gāndhikāpaṇikaḥ çreṣṭhin pitā te 'smin pure purā.

591, 25—28. In den derden pāda van dezen çārdūlavikrīḍita hebben de uitgevers juist vermoed dat te tīrtvā moet gelezen worden voor het overleverde ye nītvā. Maar ook in pāda 1 zijn een paar verbeteringen aan te brengen, waardoor eerst de zin van het geheel vertaalbaar wordt. Ik lees de strophe als volgt:

ye mṛtyuṃ gaṇayanti naiva vipadi grāmaṃ bhajante na ye
gehe bandhuṣu sūnuṣu vyapagatasnehātmanodyoginaḥ |
te tīrtvā jaladhīn agādhasalilān āvartabhīmān budhāḥ
prāpyārthān gajadantabhaṅgasitayācinvanta kīrtyā jagat ||

„Wijs zijn die, den dood niet tellend, in tegenspoed niet in hun dorp blijven hangen, maar zonder zich te laten weerhouden door gehechtheid aan huis, zonen of verwanten, met ondernemenden geest zich zelf inspannend, de zeeën bevaren diep van water en te duchten om hunne kolken. Dezulken hebben zich schatten vergaard en met hunne glorie, blank als een sieraad van elpenbeen, de wereld vervuld.”

592, 12. Voor evaṃ moet natuurlijk ekaṃ gelezen worden. Tegenover yāvad ekam staat dvitīyam in regel 14.

593, 8—11 zegt Maitrakanyaka tot zijne moeder dat hij in dit ééne opzicht haar ongehoorzaam wil wezen, omdat hij door op zee te gaan wel levensgevaar loopt, maar, slaagt hij, der armen leed kan stelpen. De twee eerste pādas van dit indravajrā-vers zijn aldus te verbeteren:

tasmād vilaṅghyāmba vacas tad ekaṃ
yāsyāmi te tvaṃ prajahīhi çokam.

15 vg. zijn aldus te lezen:

asyām eva purā Puraṃdarapurīvispardhipuryāṃ vaṇik
Mitro nāma babhūva yas suranaraprakhyātakīrtidhvajah.

595, 10 vg. in de beschrijving van de verschrikkingen van de zee in eene dodhaka-strophe valt er te corrigeeren °mahābhayaraudraṃ (waardoor tevens het metrum hersteld wordt) raudramahāmakarāhatavakraṃ, niet °cakraṃ, zooals in den uitgegeven tekst staat. Eene soortgelijke verandering is noodig 598, 27 °vandana° lees °candana°.

597, 7 zal wel khadiravaṭa° moeten gelezen worden.

〃, 21 tato....dadarça is een stuk proza tusschen metrische brokken in geplaatst.

601, 21 lees: yathā nivāryate en gamanāyotsukamanāḥ.

604, 20, vg. zal wel dus moeten gelezen worden:

kiṃ vākāri bhavāntareṣu bhavatā
karmātiraudraṃ svayaṃ
yasyāsti vyasanaṃ duruttaram idaṃ
bhujyaṃ phalaṃ krandayat.

605, 5—8. De zin van deze çārdūlavikrīḍita-stanza is duister door het onverstaanbare complex in pāda b daivāveçādakāryagurukas. Men leze de beide eerste pādas als volgt:

yāṃ loke pravadanti sādhumatayaḥ kṣetraṃ paraṃ [prāṇināṃ
daivāveçavaçād akāryagurutas tasyā jananyā mahat enz.

De strophe houdt in, dat M. beseft dat hij het wezen dat door elk schepsel het hoogst behoort te worden geëerbiedigd, namelijk zijne moeder, met den voet geschopt heeft, zeker ten gevolge van de macht van het noodlot, dien *leermeester van ongeoorloofde handelingen.*

13 doṣaguṇeṣu....lees: doṣagaṇeṣu.

606, 3 vgg. ksaṇāt sa reje enz. is verkeerdelijk als proza gedrukt. Wij hebben hier een regelrechte upajāti-strofe, waar alleen cyutais snāta° i. pl. v. cyutasnāta te veranderen valt.

ibid. 8—10 De corrupte derde pāda van deze indravajrā komt terecht, wanneer men de strofe verbetert als volgt:

divyāṅganāgītamanoharāṇi cittapramododayasādhanāni
saṃtyajya kasmān nu purāṇi tāni prāptas tv idaṃ sthānam [anantaduḥkham.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.
Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LVIII, blz. 513).

---

b. Het babalian.

§ 73. Mannen en vrouwen als balian.

Het babalian is meer een specifiek Dajaksche instelling. Alleen Dajaks treden als medium op. Ook vrouwen, echter zeer oude. De tijd, dat jonge schoone vrouwen, als Dara Hitam, de bruid van Aria Sinir in Landak als medium dienst deden, schijnt voorbij te zijn.

Balians moeten niet verward worden met toekang pamang (gebeden-kundigen). Dit laatste is geen beroep; iedereen kan als zoodanig fungeeren, indien hij slechts welbespraakt genoeg is, en de noodige pamang's van buiten kent. Elke balian [1] is echter op zijn tijd wel eens toekang pamang.

De balian fungeert in de eerste plaats als geneesheer. Als zoodanig opgeroepen, wordt hij bij aankomst onmiddelijk toegelaten tot een onderzoek van den kranke.

§ 74. Medium-steentjes.

Dit geschiedt met behulp van kleine kristalheldere steentjes (batoe paniloe) — gewoonlijk stukjes bergkristal — waarmede wij ook den lĕnggang gewapend zagen. Deze steentjes worden eerst in olie gewasschen, waarna de balian er zevenmaal mede over het voorhoofd en daarna zevenmaal over de borst van den patient van boven naar beneden strijkt.

Daarna houdt hij ze naar het licht; de helderheid van het door-

---

[1] Zie over de vermoedelijke afleiding van het woord Wilken's Shamanisme Bijdr. T. L. en V. V. 2. pag. 471.

vallende licht levert de maatstaf tot beoordeeling van de hevigheid der ziekte.

Soms komt hij daarbij tot de slotsom, dat alle moeite, om den levensgeest terug te roepen, te vergeefs zou zijn, en hij, de balian, ook geen verdere hulp kan bieden.

Een andermaal verklaart hij, dat genezing nog wel mogelijk is, maar dat daartoe groote offers gebracht moeten worden; het is toch de geweldige Trio, welke de ziekte veroorzaakt heeft, en nu moet deze door bijzondere gaven gedwongen worden, zijn slachtoffer weder de vrijheid te hergeven.

Wij veronderstellen echter voorloopig, dat de ziekte aan een minder gevreesden geest geweten wordt en gaan na, welke toebereidselen voor de plechtigheid gemaakt worden. Voordat daartoe overgegaan wordt, moet echter de patient, het huis en zijne verdere bewoners voor booze invloeden gevrijwaard worden.

Dit geschiedt door het bestrijken met den vleugel van een hoen, waarbij rijkelijk gele rijst rondgestrooid wordt.

§ 75. Offermaal.

Verder worden gereed gemaakt dezelfde zaken als voor een groot barimah; voorloopig dus barang roba — onrijpe ongekookte spijzen, waaronder een varken. Dit laatste wordt buiten vast gelegd, de andere zaken in de soerambi neergelegd.

Verder voegt men daaraan nog toe:

een zilveren geldstuk of zilveren ringetje, dat op de rijst gelegd wordt,

een tampajan „sandong" genaamd,

een stuk ijzer, meestal een kapmes, in de tampajan geplaatst, en

een hoen „mano' tanong" geheeten, dicht bij de tampajan vastgebonden.

Aan den onderkant van een der stijlen van het huis bindt men een bosje randjoewang-bladeren [1].

Het stuk ijzer neemt de balian na afloop der werkzaamheden mede naar huis als „pangkaras" voor zijn levensgeest. [2]

---

[1] De boom van den balian, welke de taman van den lĕnggang vervangt, heet — wij noteerden het bij de Sarito'-Dajaks — „bawar," komt echter zelden voor.

[2] Ook bij het tiwah of doodenfeest der Olo-ngadjoes krijgt de balian voor het overvoeren van de ziel van den overledene naar het doodenrijk de volgende geschenken: twee gulden, een mat, een bijl, een mes, een aarden kopje en een bord. Zie Grabowsky's beschrijving van het tiwah, Int. Arch. Bd. II., p. 198.

Het doel der andere voorwerpen zal later verklaard worden.

Verder wordt de gamĕlan gereed gemaakt, bestaande uit een daoe (kromong), vier gongs en een katoembah [1]. Vier personen zijn noodig tot het bespelen dezer instrumenten, twee aan de daoe's, een aan de gongs en een aan de katoembah. [2]

De balian neemt intusschen plaats op een schommel, welke in het midden van de soerambi is opgehangen.

Aan den rechterpols draagt hij een koperen kettinkje als teeken van zijn beroep.

§ 76. Helper (panjampang).

In zijne bezigheden wordt hij verder bijgestaan door een helper "panjampang" (eigenlijk pagaaier op den voorsteven, gelijk djoeroe batoe), welke voor den geregelden gang der zaken zorgt.

Vaak is het eene oude vrouw. [3] Wanneer toch de gamĕlan zich doet hooren, en de balian door den panjampang heen en weer geschommeld wordt, zijn hoofd gedekt door een slendang, geraakt deze, evenals de lĕnggang, in een soort van ecstase, waarbij het heet, dat hij zich niets van zijne omgeving bewust is.

In dezen toestand is het hem niet mogelijk, zelf voor de regeling der plechtigheden te zorgen; dit doet de panjampang.

Het verschil tusschen den lĕnggang en den balian merkten wij reeds op.

In den eersten toch wordt verondersteld, dat verschillende geesten achtereenvolgens nederdalen of opstijgen, niet alzoo in den balian. Deze zendt zijne soemangat uit op reis in de geestenwereld, die dan verschillende ontmoetingen en allerlei avonturen heeft. De mond van den balian uit slechts wat de soemangat spreekt en ondervindt, en soms ook de woorden, welke anderen tot hem richten.

Is de ecstase ingetreden en heeft de balian als teeken hiervan de slendang weggeworpen, dan begint zijn eentonig gezang op de maat der door de gamĕlan aangegeven melodie.

---

[1] De katoembah mag alleen tijdens het babalian bespeeld worden, op andere tijden is dit pantang. Zie over het slaan op een trom tot oproeping van geesten: Wilken, Shamanisme, Bijdr. V. 2, p. 479.

[2] In kampong Moeja (Batang Tarang-Dajaks) zag ik tijdens het babalian een man aan de kromong's (= daoe), een man aan een kleine totong en eene vrouw, welke twee tjanang's, een gong en een ta waᵏ-ta waᵏ bediende.

[3] In Tajan treden vrouwen nimmer als balian of lĕnggang op.

§ 77. Balian-taal.

De taal ervan is de bahasa boekit. Echter wordt niet de gewone spreektaal gebezigd, maar de „bahasa balian" [1], welke gemengd is met tal van hooge woorden, en gekruid met talrijke omschrijvingen.

Menschen en dieren dragen er weidschklinkende namen in.

Zoo heet het varken niet kort weg „djaloe" maar Baboet sangkomang barsoengap badil laba limaoeng batité lébar. [baboet = varken, sangkomang = met witte haren in de zijde als het wilde varken, barsoengap badil = met een snuit als de mond van een léla [2], laba = wild varken, limaoeng = blazend, tité = vet.]

De kip wordt betiteld: Mansio kompong, batataˢ tégat [mansio = kip [3], kompong = bosch, tataˢ = snijden, hakken, tégat = kleine teen, die naar achter staat, bartataˢ tégat = met den afgesneden teen, d. i. zonder nagel]; de haan als „Balangking balo, bartadji bini" [balangking = vogel met zwart en witte veeren, balo = zonder veeren, [4] bartadji = de sporen geven].

Intusschen is het hoen, dat zooeven tot het pipissen diende, geslacht en heeft de panjampang een weinig bloed ervan opgevangen, dit gemengd onder gekookte rijst, waaraan nog zout toegevoegd wordt. Een kopje met deze rijst wordt den balian aangereikt, welke met de rechterhand den inhoud beetje voor beetje voor zich uit in de hoogte werpt als een offer aan de goden en geesten, welke hij nu achtereenvolgens bezoekt.

In de eerste plaats de Dewata's. De balian heeft hun hulp op het oogenblik wel niet noodig, maar het zou toch niet aangaan,

---

[1] De uitdrukking „basa sangiang" is in Landak niet bekend.

[2] Dit doet denken, dat men het varken met een olifant vergelijkt. Ook het woord limaoeng, dat „blazend" zou beteekenen, doet zulks vermoeden. Vergelijk lila (een soort kanon) met bĕlalé in singa bĕlalé = de geslurfde singa. Int. Arch. für Ethn. Bd. IX, p. 88 en met tĕlalé = fluit o. c. p. 67, ook tromp van een olifant. — Etymologisch hebben de Mal. woorden lila (kanon) en boelalai (snuit) niets met elkaar te maken. (*Redactie*).

[3] Mansio = kip, hoen. Vergelijk de vertaling van het Maleische ajam = hoen in de Dajaksche woordenlijsten, soms manòˢ, soms sioˢ of een nevenvorm daarvan. Mansio niet te verwarren met mĕnsia = manoesia = mensch.

[4] Vergelijk het woordenboek van Hardeland; balo = weduwe. De weduwe moet zich het haar tot de schouders laten afsnijden.

hen, de hoogere machten, te passeeren en zich direkt tot de mindere geesten te wenden.

Zij worden dus in het algemeen om hulp en zegen, voordeel en geluk aangezocht en verder in kennis gesteld met het voornemen der menschen, om de gereedstaande barang roba hun als maaltijd te bereiden.

Na de Dewata's zoekt de balian de Ippé's en de Kamang's op. De laatste leerden wij reeds kennen, de Ippé's [1] echter nog niet.

§ 78. Ippé's.

Het zijn de geesten der afgestorven balian's van het begin der tijden tot den huidigen dag, in het bijzonder de oudsten onder hen, diegene welke leefden voor Aria Sinir.

Het waren vrouwen. [2] Zij heeten:

1°. Goram indoe Boro Bartikar Langkéh.
2°. Apé indoe Gomé Bartjonding Banta.
3°. Naboer indoe Doekoel Balian Sidi.
4°. Toedjoeh indoe Njampoet Mandiri Maja.
5°. Dending indoe Angan Mantjagit Bangkei.
6°. Boewan indoe Apoˢ Balian Sansap.
7°. Giliˢ indoe Sari, Bartoekar Maja.
8°. Tjoepoe indoe Balalang Barsamé Ajo.

---

[1] Dit Ippé is identisch met een algemeen in den Indischen Archipel voorkomend woord, bij de Alfoeren van Boeroe, Ceram en Halmahera als opo, opoe of oepoe, bij de Alfoeren van de Minahasa als opo en ĕmpoeng, bij de Atjèhers als eumpèë, bij de Makassaren als poen, poem, of poeng voor eigennamen, bij de Bataks als ĕmpoe (Daïrisch dialect) of ompoe (Tobasch dialect) of naar den uitspraak oppoe, bij de Lampongers als ampoe, bij de oude Javanen als mpoe. Al deze woorden hebben de beteekenis van grootvader of grootmoeder en van heer, baas.

Vergelijk verder het woord apé in apé mantoe Hari (zie § 118), oepo, de naam van den hoofdbalian bij de Olo-ngadjoes, apo Leggan, het zielenland der Redjang-Dajaks (Ling Roth, Natives of Sarawak, vol. I. pag. 149). Apoe kajan, Apoe kĕsio en Apoe Lagan (Dr A. W. Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, blz. I van den Bladwijzer).

Ook de ĕmpoeng's der Alfoeren in de Minahasa zijn de geesten, welke de balian's bezielen. Tot hen behooren ook de zielen der afgestorvenen.

Ook op Loewang-Sermata zijn het de oepoe maté (= gestorven oepoe), welke in de mediums nederdalen.

Zie Wilken. Animisme, Ind. Gids 1884, Dl. II, p. 97. Shamanisme, Bijdr. T. L. en V.-kunde, V, 2 p. 457, 468. Dr C. Snouck Hurgronje, De Atjehers, Dl. II, p. 312, noot 1.

[2] Ook de manang's van Sarawak roepen de geesten der gestorven manang's op. Ze worden aangesproken als ini = grootmoeder. Ook daar zijn het dus vrouwen. Ling Roth, Natives of Sarawak, I p. 282.

en ten slotte Aria Sinir's bruid zelve, de bekoorlijke Dara Hitam (= de zwarte maagd). [1]

De laatste twee woorden van elken naam vermelden eene goede eigenschap of eene bijzonderheid van de betreffende persoon, de „nama poedjian" (poedji = prijzen).

bartikar langkéh = met de met schelpjes versierde matten;

bartjondong banta = met het fleschje met medicijn (banta = geneesmiddel);

balian sidi = de onfeilbare balian [2];

mandiri maja = die de dooden doet opstaan;

mantjagit bangkei = die de lijken doet herleven;

balian sansap = de balian, die zich niet meer van de wereld bewust was. Dit ging zoover, dat Boewan indoe Apo' vergat hare schaamdeelen te bedekken.

Bartoekar maja en Barsamé Ajo = die de zielen verwisselde. Beide vrouwen genazen vaak kranke personen, door hun de zielen van gezonde menschen te geven. Dezen, van hun soemangat beroofd, stierven dan. Het was daarom gevaarlijk, deze balians tot vijand te hebben.

De balian richt zich dus tot de Ippé's en de Kamang's met het bericht, dat de gereed liggende barang roba hun tot een maaltijd bereid zullen worden, en met het verzoek, hem bij de genezing van den patient behulpzaam te zijn.

§ 79. Diagnose.

Zij geven hem dan ook de verlangde inlichtingen en noemen den naam van den Kamang of Hantoe, die de ziekte veroorzaakt heeft. De balian komt dan met zijne diagnose voor den dag, welke bijvoorbeeld neerkomt op een der volgende gevallen:

Takana di panta', di ladang, di tanggorèng, di ajer, di kajoe ara, d.i. door ziekte overvallen bij den panta' (afgodsbeeld tot vereering der voorouders) in de ladang (rijstveld), in den hollen weg, aan het riviertje, of bij den ara-boom, waarmede bedoeld wordt de in den panta' zetelende geest of de geest van de ladang, van den hollen weg, van het riviertje, van den

---

1) Veth spreekt abusievelijk over Darah Hitam = Zwart Bloed. Borneo's Wester Afd. Dl. I, blz. 194.

2 Sidi is ontstaan uit Sanskrt siddhi (volkomenheid). Prof. Kern.

ara-boom heeft den zieke „geraakt," is in hem gevaren, is dus oorzaak van de ziekte, op de wijze aangewezen in § 54.

Het moge verwondering wekken, dat de ziekte aan een Kamang toegeschreven kan worden, terwijl gelijktijdig de Kamang's inlichtingen omtrent of hulp tegen de ziekte verschaffen. Dit is te verklaren uit hun dualistisch karakter; zij zijn zoowel tot het goede als tot het kwade in staat.

Ten slotte wordt ook de ziektedaemon, de Kamang of Hantoe opgeroepen, ook hem wordt een aandeel der spijzen toegezegd, waarna de balian alle Dewata's, Ippé's, Kamang's en andere geesten aanmaant om voorloopig huiswaarts te keeren (dewata poelang ka dewata, ippé ka ippé = dewata, keert weder tot de dewata's, ippé tot de ippé's), en richt ook zulk eene aanmaning tot zichzelven (talino poelang ka talino = mensch keer weder tot de menschen) en ontwaakt voor een oogenblik uit zijne ecstase.

Nu wordt in allerijl tot het slachten der levende have en het bereiden der offerspijzen overgegaan.

§ 80. Het oog van den balian.

Wij hebben dus even den tijd, om kortelijk de beteekenis van het zilveren geldstukje of ringetje en de mano' tanong te verklaren.

Het eerste noemt de balian zijn oog; nl. het oog, waarmede zijne rondwarende soemangat ziet.

Ontbreekt het, dan is het hem onmogelijk, aan den arbeid te gaan. Na afloop der werkzaamheden vervalt het aan hem voor zijne moeite. Verder krijgt hij nog $ 1 per avond.

Eens woonden wij het bij, dat het medium maar niet in den toestand van verrukking scheen te kunnen komen. Driemaal wendde hij eene poging daartoe aan, maar telkens mislukte het. Eindelijk ontdekte men, waaraan het haperde: het zilveren oog ontbrak!

§ 81. Mano' tanong.

Wat de mano' tanong betreft het volgende:

Dit hoen dient, om wanneer voor den balian de tijd daar is, om uit zijne ecstase of hypnotischen slaap te geraken, hem te doen ontwaken. De panjampang, de hypnotiseur neemt dan het dier en wuift het boven het hoofd van den balian heen en weer. Bovendien legt hij dan bras banjoe op diens hoofd.

De arbeid van den balian is echter uitermate vermoeiend.

Wanneer wij zijne lotgevallen hieronder nader beschrijven, zal dit duidelijk blijken. Niet zelden gebeurt het dus, dat hij in de war raakt in zijn eigen werk, ja vaak valt hij uitgeput bewusteloos op den grond. In dat geval neemt de panjampang fluks den manoʼ tanong den kop af (di poelas) en brengt den bloedenden hals van de kip aan de lippen van den balian, opdat deze uit het warme vocht nieuwe krachten opzuige.

Het nut van de tampajan „sandong" genaamd zal direkt blijken.[1]

Gaan wij thans met ons verhaal verder. De spijzen zijn gereed en weder dezelfde als bij het barimah. (Zie § 10).

De barang rimah worden niet op den grond gezet, maar op een groote platte mand (njiroe), die ook tot rijstwannen gebruikt wordt, geplaatst, welke voor den schommel opgehangen wordt.

De barang rimah wordt in vieren gedeeld; elke spijs wordt over vier kopjes of borden verspreid.

§ 82. Vier soorten offerspijzen.

De vier deelen heeten: rimah badoedoeʼ, rimah panjolor,[2] rimah bataboes en rimah badjampi.

De balian zet zich weder op den schommel (ajoen), de gamĕlan weerklinkt, en al schommelend komt hij weder in ecstase.

De Dewata's, Ippe's, Kamang's en verdere geesten worden weer opgeroepen. Bij aankomst zijn zij vermoeid van de reis, het is dus zaak, hen eerst in eene goede stemming te brengen, waartoe men hun zoo spoedig mogelijk de rimah badoedoeʼ — de rimah bij het nederzetten — aanbiedt.

Zijn zij wat tot rust gekomen, dan komt pas het eigenlijke maal; de rimah panjolor (solor = aanbieden) worden dan genuttigd.

De rimah bataboes alsmede de tampajan „sandong" (zie § 75), dienen bepaaldelijk tot het afkoopen van de ziekte van den kwelgeest, die haar veroorzaakt heeft (taboes = tĕboes. Mal. = inlossen).

De kwelgeest is verplicht, het zoenoffer aan te nemen, want de pantang-instelling, dat het verboden is, aangeboden spijzen te weigeren, geldt zoowel voor geesten als menschen. Hij zou schuldig

---

[1] Vergelijk dit met hetgeen Wilken en Schwarz mededeelen omtrent een medium-séance bij de bewoners van het landschap Bolaäng Mongondou. Bijdr. V, 2, p. 459.

[2] Het offeren door de mediums bij de Alfoeren der Minahasa heet mangelloer. Zie Bijdr. V, 2, p. 458.

zijn aan adats-overtreding, indien hij iemand in den toestand bracht, dien wij boven als kampoenan leerden kennen (§ 3).

Hem niet willende oproepen naar de woning der menschen, brengt men hem de rimah bataboes in zijn eigen verblijfplaats.

Het barbalian begint in den namiddag en duurt den geheelen nacht. Het brengen van de rimah bataboes wordt daarom tot den volgenden morgen uitgesteld. Is men dus takana di tanggorèng, dan wordt de rimah bataboes, waaraan men nog een levend hoen toevoegt, naar den hollen weg gebracht, alles te samen aan den daar verblijvenden Hantoe aangeboden.

Soms is de woning van den kwelgeest ver verwijderd.

Eens vroeg een mijner politie-oppossers (nog wel een Maleier en Mohamedaan) eenige dagen verlof, om naar de Béhé-streek te gaan. Toen wij onderzochten met welk doel, bleek ons, dat hij geloofde aan het verhaal van een balian, die hem verteld had, dat de ziekte, waaraan hij lijdende was, toegeschreven moest worden aan den Hantoe van een bangaram-boom, welke zich bevond op een vroeger door hem bij zijn kampong in de Béhé-streek aangelegde ladang. Den boom had hij, toen hij bezig was het veld schoon te maken, verbrand, maar niet geheel, zoodat de geest hem ook niet verlaten had, maar zeer verbolgen was over de schending zijner woning. De oppasser wilde dus een offer aan den geest brengen en moest verder op last van den balian dezen uitnoodigen, vandaar te verhuizen, vervolgens den boom geheel verbranden, de asch mengen met fijngemaakten wortel van de aroes-struik, bespuwen met sirih-spog en zich met dit mengsel op zeven deelen van zijn lichaam besmeren, waarna hij totaal genezen zou zijn.

Keeren wij intusschen tot den balian terug, die met zijne manipulaties verder gaat, en thans overgaat tot de geneeskundige behandeling van den patient.

Deze bevindt zich in het woonvertrek, terwijl de panjampang hem de rimah padjampi benevens een van een dekseltje voorzien bakje — kroewam Daj. — nadraagt.

De inhoud van dit laatste zal hieronder blijken.

De balian wendt zich wederom tot de Dewata's, Ippé's en de Kamang's — want deze (vooral de Ippé's en de Kamang's) zullen hem bij het behandelen van den kranke behulpzaam zijn. De rimah badjampi wordt hun als loon voor hunne diensten aangeboden.

De middelen, welke de balian nu aanwendt tot herstel van den kranke zijn velerlei. In de eerste plaats melden wij het „badjampi.”

§ 83. Badjampi = bestrijken met een randjoewang-blad of steentjes.

De balian zet zich naast den kranke op den grond neder en de panjampang reikt hem een blad van een randjoewang-boom over, waarop wat bloed van de geslachte offerdieren gesmeerd is. Met dit blad in de hand masseert de balian thans den kranke.[1] Telkens schijnt daarbij een klein steentje of pluisje uit diens lichaam te komen, dat de balian dan tusschen duim en wijsvinger grijpt en van zich afwerpt.

Die kleine voorwerpen veroorzaken de ziekte; deze wordt dus in letterlijken zin uitgeworpen.

Het masseeren geschiedt niet alleen met een randjoewang-blad, maar ook met steentjes, welke de balian, evenals de batoe paniloe, van de Ippé's ten geschenke bekwam. Zij worden met deze laatste bewaard in het bovengenoemde bakje — kroewam genaamd — dat half met olie gevuld is.

De steentjes, bij het masseeren gebruikelijk, worden nog onderscheiden in batoe padjampi en batoe panawar. De eerste hebben den vorm van een vleermuis, de laatste zijn klein, langwerpig rond.

Waar de balian met den vogelvormigen steen over het kranke lichaam strijkt, blijft er telkens weer een ziektestofje aan den steen hangen, dat dan zorgvuldig verwijderd wordt.

De batoe panawar wordt alleen gebezigd in geval van een vergiftigden beet, hetzij van slang, schorpioen of duizendpoot. Door er mede over de wond te wrijven, wordt het gift van zijn kracht beroofd. [tawar = krachteloos, flauw; panawar = wat krachteloos maakt].

§ 84. Pamoelang.

Een ander expedient van den Dajakschen geneesheer is het volgende:

Hij neemt fijngemaakt tras [loros Daj. Ajoeh = tras Mal.] d. i. de harde kern van het hout van den kalimantan en den tĕngang-boom (boom bekend om de sterke vezel, welke de bast

[1] Ook elders verricht het medium zijne werkzaamheden met bladeren in de hand.

Wilken deelt het mede van de Orang Bĕnoewa en de Mohammedaansche Maleiers van het Schiereiland Malakka. Bijdr. V, 2, p. 452, de Alfoeren van de Minahasa (p. 457), en de Olo Ngadjoe (p. 485). Zie verder het woord irek bij Hardeland.

levert) en wat afschrapsel van den tand van een kasoewil (tijgerkat), mengt deze stoffen goed door elkaar en strooit het mengsel uit over wat kalk op een sirihblad. Daarna kauwt hij dit uit met een pruimpje tabak, gambir en een paar stukjes pinang, en bespuwt er onder het tellen van een tot zeven verschillende plaatsen van het lichaam mede [voorhoofd, wangen, borst en rug, tusschen de schouderbladen.]

Dit geneesmiddel heet pamoelang. Soms wordt het op andere manier toegediend nl. gemengd met olie, met den vinger op de genoemde plaatsen aangebracht.

§ 85. Mangaroes.

Een ander bekend middel uit de Dajaksche therapie is fijngemaakte wortel van twee heestergewassen, den aroes- en den tangkrapoes-struik. Men smeert den stof in sirih-spuw gemengd onder het tellen tot zeven op de evengenoemde lichaamsdeelen. Dit heet „mangaroes" en het doel ervan is het wegnemen der kwade invloeden, welke mochten voortspruiten uit het niet nauwkeurig opvolgen van pantang-voorschriften, welke gedurende het barbalian van kracht zijn, nl. het verbod om dan paddestoel (koelat), varen (pakoe), bamboespruitjes (rabong) en slakken (ikan tangkoejong) te eten.

Hiermede is het eerste gedeelte van de genezing naar Dajaksche opvatting, de bestrijding der physieke krankheid voorloopig geeindigd. Thans rest voor den balian een andere taak, het opsporen en terugbrengen van de voortvluchtige soemangat van den patient. Het medium moet daarvoor eene lange reis ondernemen naar het Zielenland — Sibajang, de Dajaksche Elyseïsche velden, waar de zielen der afgestorvenen hun verblijf hebben. [1]

§ 86. De Trio als ziekte-daemon.

Voor wij hem op dezen tocht volgen, moeten wij nog het geval behandelen, dat de ziekte geweten wordt aan den meest geduchten aller geesten, den Trio, den patroon der koppensnellers.

---

[1] Soms weet de balian de soemangat meer in de nabijheid op te sporen. In kampong Moeja (Tajan) woonden wij het bij, dat de balian uit het langs het dorp stroomende riviertje wat water haalde en dit gedurende eenigen tijd omroerde, totdat het plotseling rood werd. Toen ving hij eensklaps de soemangat (ziel) van den zieke met de hand uit het water op en bracht haar door wrijven weer in diens lichaam. Hij beweerde een soemangat ontworsteld te hebben aan den Hantoe Aje' (Water-Geest).

Wij leerden hem boven reeds kennen, bij de behandeling der Kamang's (§ 38) en voegen daaraan nog het volgende toe.

Van den Trio zegt men, dat hij vervuld is met padjong (barisi padjong), d. i. dat padjong van hem uitgaat. Padjong is een geweldige kracht, waarvoor de mensch zich moet in acht nemen, en staat dus tegenover kramat, heilzame kracht, welke bijv. van den radja, van heilige bergen, rotsen of heilige kanonnen uitvloeit. Is de ziekte nu door den Trio veroorzaakt, dan noemt men dit „kana padjong," d. i. door padjong getroffen. De wijze, waarop de Trio daarbij te werk gaat is zeer eigenaardig. De ziektestof deponeert hij op een boom of een rotsblok en maakt ze besmettelijk door er op te spuwen (di samboer) met speeksel, gemengd met fijngemaakte tras kalimantan en gestampte wortel van den aroes-struik. De ziektestof heet pangkala; in de duisternis is ze zichtbaar en vertoont zich als kleine vlammetjes. Door aanraking neemt de mensch de ziekte in zich op, die voornamelijk in de beenen trekt en spoedig het loopen verhindert.

De balian gaat tot genezing als volgt te werk.

Eerst heeft het „pipissen" van den patient met een hoen plaats en het strooien van taboer njawa.

Daarna laat hij een hond met roode haren en een haan met roode veeren zoeken. Hij kleedt zich [1] als een koppensneller in feestgewaad met rood en witten hoofdring (bangkong), zwart en wit katoenen lendegordel en wapent zich met een houwer nl. met dien, bij de Boekit-Dajaks in gebruik, de „tangking." Aldus uitgedost begeeft hij zich op het bordes voor het Dajaksche woonhuis, om den Trio het offer te brengen (manongkòh). Niemand zou het toch wagen, den Trio in huis te noodigen; voorzichtigheidshalve roept men hem dus maar daar buiten aan (aanroepen van den Trio = manjaro' Trio).

[1] Gedurende het eerste gedeelte van de séance was hij gekleed in een sarong, met behoud echter van zijn gewoon baadje. Bij de balians van Landak komt het vrouwelijk karakter, dat bijvoorbeeld den manang der Zee-Dajaks eigen is, slechts in zeer geringe mate uit. Aldaar trouwen zij soms met mannen. Zie Sarawak by Hugh Low, pag. 176 en Ling Roth, The Natives of Sarawak and British North Borneo, I, blz. 270.

Zie over dit onderwerp: Wilken, Shamanisme, Bijdr. V, 2, pag. 477. Niemann, Linguistische en Ethnologische Studiën. Bijdr. V, 4, pag. 273 en Kern, Een Spaansch schrijver over den Godsdienst der heidensche Bikollers, Bijdr. VI. 3, pag. 229. De Landak Dajaks komen dus in dit opzicht overeen met de Land-Dajaks van Sĕrawak. Hugh Low o. c. p. 262.

Dit geschiedt door drie ruwe scherpe gillen; tegelijkertijd worden den rooden haan en den rooden hond elk in één slag met den houwer de kop afgeslagen.

De Trio eet bij voorkeur hersenen en bloed, en baadt zich slechts in bloedwater. Het bloed der geslachte dieren wordt dus ten deele opgevangen in een gereedstaanden aarden bak met water en voor de rest gemengd met gekookte rijst, waaraan nog wat zout en het hart en de hersenen van hond en haan worden toegevoegd. De balian werpt nu tot driemaal toe wat bloedwater in de hoogte, om den Trio een bad te geven, en biedt hem daarna zijn maal aan, hem de bloed-rijst toewerpende.

Gedurende deze bezigheden houdt hij op dreunenden toon een toespraak tot den Trio, dezen smeekende, het offer te willen aannemen, maar af te laten van zijne booze plannen ten opzichte van den kranke.

Is de Trio ten slotte uitgenoodigd, weder huiswaarts te keeren, dan begeeft de balian zich naar den patient, om ook hem met het bloedwater te baden. Dit geschiedt door hem met rĕndjoewangblad te bestrijken, in dit water gedompeld.

§ 87. Homoeopathische geneeswijze.

Bovendien bespuwt hij den kranke met dezelfde stoffen als de Trio bezigde, om de ziektestof besmettelijk te maken; deze geneeswijze is dus homoeopathisch; ook de Dajaksche dokter huldigt dus den stelregel: similia similibus curantur.

Het offeren aan den Trio moet steeds tegen het vallen van den dag geschieden.

§ 88. Reis naar het Zielenland. Kleeding en uitrusting van den balian.

Volgen wij thans den balian op zijne reis naar het Zielenland. [1]
De gamĕlan doet eene andere melodie hooren.

De schommel wordt verwijderd, want de balian gaat thans te

[1] Ook de manang's in Sarawak ondernemen reizen naar het zielenland. Onder de „pĕlian" of „manang performances", beschreven door Perham — zie Ling Roth, The natives of Sarawak, I, blz. 279 — komt voor het „Memuai ka Sabayan" = Making a journey to Hades."

Vergelijk ook de reis naar de kampong der djihin's door den doekoen bij de Minangkabauers in „Het Animisme bij den Minangbabauer der Padangsche Bovenlanden." Bijdr. Taal, Land en Volkenkunde, volgreeks V, dl. 5, blz. 52.

voet. Hij kleedt zich in een lang, tot de voeten reikend kleedingstuk zonder mouwen, van achteren gedeeltelijk van rood, gedeeltelijk van wit katoen (badjoe gojam).

Soms ook is het geheel van blauw katoen.

Het bestaat uit een stuk doek, in het midden waarvan een rond gat is uitgesneden voor het hoofd, zoodat bij gebruik het eene eind de borst, het andere den rug bedekt.

Om het middel draagt hij een saroeng, welke door een daaronder zich bevindende hoepel (gata) van een in kronkelingen gedraaiden rotanband, welke bij wijze van crinoline om het midden gedragen wordt, breed uitstaande wordt gehouden (basindjang).

Aan zijne voeten bindt hij belletjes (Mal. krontjong, Daj. karong (Sĕpatah-Dajaks).

Den hoofddoek slaat hij los om het hoofd, de uiteinden worden niet ingestoken, maar hangen naar voren links en rechts van het gezicht ter neer.

Hij voorziet zich van eene goede hoeveelheid gele rijst en andere taboer njawa, want de bezwaren, die hij onderweg ondervinden zal, zijn vele, maar met gele rijst komt hij ze alle te boven.

De Ippé's en de Kamang's worden verondersteld hem te volgen.

§ 89. Titi badjowa.

De balian vangt aldus zijne reis aan. De ecstase ingetreden zijnde, begint hij te menariën [1], daarbij op de maat der muziek op eentonige wijze voortdurend zingend. [2] Zijne eerste ontmoeting

---

[1] Dit menariën is een langzaam in een kring rondloopen, al draaiende, waarbij de voeten niet van den grond komen, maar bij kleine rukjes of schokjes langzaam worden omgeschoven, terwijl de armen onbeweeglijk uitgestoken worden in horizontale richting. Alleen in de handen is daarbij eene kleine op en neergaande beweging merkbaar.

De dans, op deze wijze uitgevoerd, heeft alleen plaats onder het aanroepen van den Kamang, en is dus alleen geoorloofd bij het babalian en bij snelfeesten. Dit betreft vooral de Dajaks van West- en Noord-Landak.

De Europeaan, de kampong's dier streken bezoekende, zal daarom steeds vergeefs het verzoek doen „eens even te ménarien," want dit is voor den Dajak verboden.

De bewegingen van den toekang lĕnggang bij het menariën zijn veel sneller, vrijer en losser, ook de armen worden door hem meer bewogen..

[2] Deze gezangen zullen waarschijnlijk veel overeenkomst hebben met de „Augh olo balian" reeds boven genoemd (§ 59.) Ook bij het tiwah worden op de reis naar het zielenland alle hindernissen door „taboer" d. i. „het gestrooide" overwonnen. De eerste gezangen zijn dan ook aan de taboer gewijd.

is een brug, de titi badjowa [titi = brug, badjowa = niet raken, ontmoeten], een brug, die uit twee deelen bestaat, welke elkaar niet raken, maar zich voortdurend naar elkaar toe en van elkaar af bewegen, en zich toch nimmer aaneensluiten, daar de einden elkaar voorbij schuiven.

Dit wordt aanschouwelijk voorgesteld door twee knapen, welke ieder een rijststamper in de hand houden en deze op dezelfde wijze heen en weer bewegen. De balian roept de hulp der Dewata's, der Ippé's en Kamang's in, om het hem mogelijk te maken, de brug te passeeren. Heeft hij dit zeven maal gedaan, rijkelijk gele rijst om zich heen strooiende, dan sluiten de beide rijststampers — de beide deelen der brug — aaneen, en kan de balian er zonder gevaar overgaan. Hij besmeert haar met „bĕras banjoe" en gaat verder.

Zijn tweede, derde, vierde en vijfde avontuur zijn alle bruggen van dergelijk mechanisme. Achtereenvolgens passeert hij, steeds na zevenmaal om hulp gesmeekt te hebben en steeds rijst opwerpende:

§ 90. Andere hindernissen.

de titi bagintoer [bagintoer = zich bewegen]: twee naast elkaar gehouden rijststampers worden eerst tweemaal op en neer bewogen en dan naar elkaar toe;

de muziek geeft de maat der beweging aan;

de titi bagora [bagora = om elkaar heendraaien];

twee rijststampers worden om elkaar heen gedraaid;

de titi sawa. Sawa = slang.[1] Twee reepen wit en rood katoen, om elkaar gewoeld, stellen die slang voor, welke zich kronkelend heen en weer beweegt. Op het zevenmaal herhaald verzoek van den balian aan de Dewata's wordt de slang eensklaps strak getrokken;

de titi mangoenang: een op den vloer uitgespreid stuk zwart katoen wordt langzaam vooruit bewogen en eensklaps met een ruk teruggetrokken, hetgeen een beweegbare brug voorstelt, welke bijna tot den overkant reikte, maar eensklaps weder ingetrokken wordt. Het hulpgeroep van den balian en de gele rijst sluit echter ook deze brug. Haar gepasseerd hebbende komt hij op de

tanah bagaboet, d. i. golvende grond, een zwart op den

---

[1] Sawa = eigenlijk sawar = slang, vergelijk S. W. Tromp, Uit de Salasila van Koetei, Bijdragen tot de T. L. en V. v. N. I. vijfde reeks, derde deel.

vloer uitgespreid kleed wordt in golving gebracht. De golvende grond komt tot bedaren, en de balian betreedt nu de tanah balida [1] d.i. het land met de voetangels.

De scherpe pennen van een stekelvarken (landa[5]) worden in schuine richting in eene op den vloer liggenden biezen mat gestoken, op dezelfde wijze als randjau's — inlandsche voetangels, pennen van bamboe — opgesteld.

Op het zevenmaal herhaald verzoek van den balian worden door de kracht van de gele rijst de randjau's alle eensklaps verwijderd — de pennen van het stekelvarken uit de mat getrokken.

Steeds worden de hindernissen op den weg naar het Zielenland moeielijker. De balian stuit thans op de saka bariboe d.i. de duizendsprong, een kruispunt van duizend wegen.

Zevenmaal slaat de balian een verkeerden weg in, maar ten slotte wordt hem het goede pad aangewezen. Het geval wordt aanschouwelijk gemaakt door een ontelbaar aantal nerven van palmbladeren in een kring te leggen, in een punt samenkomend. Het geval wordt opgelost, doordat alle bladnerven op een na, welke den hoofdweg voorstelt, door den panjampang weggenomen worden.

§ 91. Vuurrotsen.

Daarna komt de balian aan de batoe barapi of de vuurrotsen. De panjampang stookt een vuurtje op een paar groote steenen en blaast het met een rijstwan (een platte mand, njiroe) aan. Het einde is ook weer, dat het vuur uitgedoofd wordt en de balian ongehinderd verder trekt. Nog een hindernis heeft hij te overwinnen: de tabang hantoe [tabang Daj., tĕbang Mal. = omkappen van boomen], d. i. de wegversperring der geesten, eene opeenstapeling van omgevallen boomen, — duidelijk gemaakt door een stapel langsat en sibau-takken (beide vruchtboomen).

De versperring wordt op haar beurt verwijderd en eindelijk komt de balian in het Doodenrijk, nagri orang mati.

§ 92. Borari, poortwachter van het Doodenrijk.

De poortwachter Si Borari is op zijn post. De balian spreekt hem aan: „Waar is de soemangat van N. N.?”

Si Borari wijst hem de plaats, waar de ziel van N. N. zich ophoudt en geeft den balian op diens verzoek vergunning, haar

[1] Ikan bĕlida (chirocentrus dorab) een smakelijk vischje, maar met zeer veel graat. De graten vergelijken de Dajaks met randjaus.

mede te nemen, zeggende: "Het zij U vergund, de ziel van N. N. weder huiswaarts te voeren; niet geroepen toch was zij, maar uit zich zelve is zij tot ons gekomen."

Langs denzelfden weg keert de balian thans met de soemangat (ziel) — welke hij in een kopje heeft opgeborgen, met een doekje toegedekt — naar de menschen terug, begeeft zich naar den kranke, brengt het kopje aan diens oor, blaast even, en ...... de patient heeft zijne soemangat terug.

Soms echter gebeurt het, dat Si Borari, de poortwachter, den balian geen gunstig antwoord kan geven, omdat de soemangat zich niet bij hem bevindt. Het zielenland toch schijnt uit twee afdeelingen te bestaan, die onderling niet met elkaar in verband staan. Twee geheel verschillende wegen van de wereld der menschen uit leiden naar de beide gebieden. De balian is dus verplicht, onverrichter zake naar het rijk der menschen terug te keeren en vandaar uit langs den tweeden weg eene nieuwe reis naar het zielenland te ondernemen.

Thuis komende is hij echter te vermoeid, om direkt weer op reis te gaan; hij pauzeert dus een oogenblik, na weder tot bewustzijn, uit de geestenwereld op aarde wedergekeerd te zijn.

§ 93. Tweede reis naar het zielenland.

Na zich versterkt, betel gekauwd, of een strootje gerookt te hebben, is de balian weer reisvaardig. Volgen wij hem ook op dezen tocht, nieuwe lotgevallen zijn toch wederom te wachten.

Een eerste moeielijkheid wordt gevormd door een groot rietveld rangka' taboe [rangka' = kruipen, taboe Daj. = tĕboe Mal. suikerriet].

De panjampang stelt het voor door tien stokken en zeven soeman's (zie § 10 sub 3) overeind te houden. Na een zevenmaal herhaald gebed aan de dewata's en het opwerpen van gele rijst, wordt het riet plat over den grond gestreken en is de balian in staat, het al kruipende te passeeren.

De balian komt nu reeds direkt aan de grenzen van het Zielenrijk, maar moet nog verschillende kampong's passeeren, voordat hij de hoofdstad bereikt.

§ 94. Verschillende kampongs, die gepasseerd worden.

Het eerst ligt aan den weg de kampong van Rango (naam van het hoofd). Rango en zijne minderen (ana' boewah) hebben geen ander werk dan brandhout te kappen.

Groote stapels liggen nabij de woning opééngehoopt.

De balian vraagt, na de bij eene ontmoeting gebruikelijke inleiding en de aanname van een betelpruimpje aan Si Rango:

„Hebt gij Si Anoe (den patient) niet gezien?" — Si Rango denkt een oogenblik na en antwoordt:

„Ja! een twintigtal dagen geleden was hij hier, maar hij ging in de richting van Si Rada's kampong".

De balian gaat verder; eerst moet hij nog over stapels gekapt hout heen, maar deze openen zich door de macht der gele rijst en laten hem door.

De kampong van Si Rada is alleen bewoond door mannelijke personen. Zij voeren niets uit dan muziek maken; sommigen bespelen de soeling (fluit), anderen de dĕnaring (soort mondtrom), weer anderen de talalé (soort klarinet).

Op de vragen van den balian naar den kranke aan het kamponghoofd Si Rada zwijgt deze. Pas wanneer de vraag zevenmaal herhaald is en de balian een regen van gele rijst op hem heeft doen nederdalen, vraagt hij: „Wat zegt de vreemdeling (tamoewé)?" — Deze herhaalt nogmaals de vraag, waarop het hoofd hem bescheid geeft en verwijst naar een volgende kampong, welke staat onder een vrouwelijk hoofd, Si Oh genaamd. Dus wederom op weg naar Si Oh's woning. Si Oh is reeds oud en ook hare anaʿ boewah zijn allen oude vrouwen. Grijs zijn hare haren en gerimpeld haar voorhoofd. Haar eenige werk is boreh (een geel smeersel) te bereiden en zich daarmede het lichaam in te wrijven.

§ 95. Panara, de maagden van het Zielenland.

Ook hier weder dezelfde moeite, Si Oh aan het spreken te krijgen. Maar ook dit gelukt en de balian begeeft zich, thans met zoo groot mogelijken spoed, want de oude grommige vrouw heeft hem verder gezonden naar Si Poetih's kampong, uitsluitend bewoond door de Panara [dara, huwbaar meisje] Si bajang, dat zijn de maagden van het Zielenland. Wat zien zij er bekoorlijk uit in hare naaktheid, het bovenlijf geheel ontbloot, slechts de heupen omgeven door een nauwsluitend rokje! Maar juist hare naaktheid is haar schoonste costuum. Haar eenige arbeid is zich het haar te kammen en met welriekende oliën te overgieten.

Na zevenmaal vergeefs gesproken te hebben, doet Si Poetih eindelijk een bedeesd maar vriendelijk „Wat wenscht gij vreemdeling?" hooren, waarop hij zijn vraag verhaalt en zij hem mededeelt, dat het reeds

twintig dagen geleden is, dat Si Anoe hare woning voorbij ging en in de richting van Si Anteng's woning is verder gegaan.

Wederom dus op reis naar Si Anteng's kampong. Anteng is wat ouder dan Si Poetih; zij ziet er echter nog goed uit. Hare ana' boewah, de dara bagambang [Daj. = bĕrkĕmbang Mal. = die bloemen bezit] houden zich bezig met het kweeken van bloemen. Evenmin als in Si Oh's en Si Poetih's kampong zijn bij haar mannen te vinden.

§ 96. Dajang Ètor, vorstin van het Zielenland.

Ook Si Anteng wijst den balian den weg, welken Si Anoe ingeslagen heeft, twintig dagen geleden. Thans voert deze onmiddelijk naar de hoofdplaats van het Doodenrijk. De ingang is echter afgesloten door een op en neergaanden balk (batang manoentong). Door de kracht der gele rijst blijft hij echter op den grond liggen, en de balian stapt over den balk de stad binnen. Hij begeeft zich onmiddelijk naar het paleis van de vorstin, Dajang Ètor genaamd en maakt bij haar zijne opwachting.

Weder zevenmaal eischt hij de ziel van Si Anoe, maar zij zwijgt. De gele rijst ontsluit echter ook haar mond en even als Si Borari antwoordt zij „Neem Si Anoe's ziel (d. i. de ziel van N. N.) mede, niet ik heb hem geroepen, maar uit eigen beweging kwam hij in mijn gebied.”

Is de balian weer langs denzelfden weg naar huis gegaan en heeft hij den patient zijn soemangat weer in het oor geblazen, dan is hiermede de genezing tot stand gekomen.

Voor het geval, dat echter nog iets van de ziekte mocht zijn achtergebleven, en om een terugkomen te verhinderen, neemt hij nog de volgende voorzorgen.

§ 97. Vloek van den ziekte-daemon.

Hij zoekt een stuk bamboe van eene geleding (boeloeh saroewas) en omwikkelt het met een boomblad, dat vastgelegd wordt met een band van jonge tĕmbĕran (geklopte boomschors van den tĕrap-boom). Daarna splitst hij de bamboe in de lengte, ook het blad en de reep tĕmbĕran doorsnijdende.

Een der helften laat hij ter plaatse liggen, de andere werpt hij naar buiten. De beteekenis dezer handeling is deze. De eene helft van de bamboe stelt den kranken mensch voor, de andere den hem vijandigen geest. Zooals nu de deelen van de bamboe, het touw en

het blad gescheiden zijn, onherroepelijk gescheiden, want hare samenvoeging tot een geheel is eene onmogelijkheid, zoo moeten ook de mensch en de geest van elkaar afhouden.

In zijn toespraak tijdens deze handeling zegt de balian tot den geest: „Indien gij U nog mengt in der menschen zaken, zoo wees vervloekt (toelah)!" en eveneens tot den mensch „ook indien gij u mengt in der geesten zaken, zoo zijt ook gij vervloekt."

Ten slotte onderwerpt hij den patient nog even aan het badjampi, bespuwt hem nog even met sirihspog, met kalimantan tras gemengd en bestrooit hem al heengaande rijkelijk met taboer njawa.

Deze slothandelingen heeten sĕngkodo (Daj.) = kasoedahan (Mal.) = het einde.

§ 98. Vergelijking met het tiwah.

Wederom is overeenkomst op te merken tusschen de reis naar het zielenland van den Landakschen balian, om een ziel te zoeken en de reis van Tempon Telon bij de Olo-ngadjoe's om de zielen der afgestorvenen naar het zielenland of doodenrijk te brengen.

Zie wat over deze reis verhaald wordt door den oudsten berichtgever Halewijn in het jaar 1832. (Grabowsky, Der Tod. etc. Intern. Archiv. f. Ethn. Bd. 2 blz. 183).

Punten van overeenkomst met de reis van den balian naar het zielenland zijn het vragen naar den weg, en de hindernissen van het vuurveld en de vuurrotsen.

Volgens de Augh olo balian (zie § 59 en § 89) geschiedt de reis met het vaartuig van Tempon Telon en moet de vuurwaterval of vuurmaalstroom wel degelijk gepasseerd worden. (Grabowsky o. c. blz. 197).

Aan de talrijke bruggen van den Landakschen balian (titi badjowa, titi bagintoer etc.) herinneren ook deze woorden van den Augh olo balian „Es klappern die armringe der krokodille (i. e männer) welche niederlassen die Brücke. [1] Es sagt ein Sangiang: Geh vorauf, o Brücke, strecke dich abschüssig aus durch das nebelmeer (blz. 225).

§ 99. Medium-seances van korten duur.

Naast het barbalian bestaan nog twee, ook specifiek Dajaksche wijzen van genezen, welke bij onbeduidende ziekten worden toegepast.

De eerste methode heet barkangkoen; de persoon, die daarbij

---

[1] Auf welcher die Sangiang nach der Unterwelt absteigen wollen.

het woord voert, heet *boeras* of *toekang boeras*, de tweede methode *bartiliʼ*.

Het *barkangkoen* neemt een halven nacht in beslag, het *bartiliʼ* slechts een paar uren.

Bij het *barkangkoen* wordt geen ander offer aan de *Déwata's* en verdere geesten bereid dan een groot of klein hoen, bij het *bartiliʼ* slechts eenige eieren en wat rijst.

Gedurende de séance staat het medium niet van zijn plaats op; schommelen noch menariën behoort tot diens verrichtingen. Slechts hoort men eene eentonige langgerekte redevoering, en ten slotte haalt hij de *soemangat* van den zieke uit een deurstijl of iets anders en brengt die weer in den patient over.

INHOUDSOPGAVE.

BIJDRAGEN TOT DE SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

DOOR

H. KERN.

Over 't gebruik van *n* en *an* als bestanddeelen van een volzin.

In 't Kawi-Balineesch Woordenboek drukt v. d. Tuuk zich omtrent de functie van *n*, N° 2, aldus uit: „vóór e. stamw. of de in 't passief optredende vorm, een substantief en 't vaakst vóór een actief-verbaal substantief, in pl. v. d. neusklank, die 't actief kenschetst". De hier gegeven omschrijving is juist, voor zoover ze gaat, maar niet volledig, in zooverre geen gewag wordt gemaakt van een onderscheid dat het spraakgebruik maakt tusschen de constructies met of zonder *n*.

Als voorbeeld geeft het Wdb. o.a.: (hana ta) rare nĕmang siki n-pangidĕrakĕn cakra. Dit is toch niet eenvoudig „zes knapen draaien een rad", of „zes raddraaiende (zonder klem) knapen", maar, naar ons spraakgebruik: daar waren „zés knapen, die een rad draaiden", waarbij 't voorzindeel met stemverheffing, klem en een korte rust na „knapen" wordt uitgesproken, en het volgende iets lager, maar toch met zekeren nadruk.

Ditzelfde is ook van toepassing op gevallen waarin *n* niet gevolgd wordt door een stamwoord, een substantief, enz., als in 't Wdb. vermeld, maar door afgeleide actiefvormen. Bijv. hana' n angidung, hana' n amet jamur, sommigen zongen een lied, sommigen (anderen) zochten kampernoeljes; B. K. 35. Hana-n is eig. „er waren die". Doch men vindt ook: hana'n gaganamārgga, hana'n padāti, er waren er, die door de lucht, er waren er, die te voet gingen, A. W. 21, 9; aangehaald in K. B. Wdb. I, 19, waar men voorbeelden vindt van hana'n-hana'n, nu eens — dan weêr (anders gezegd: soms-soms); bijv. hana'n awās, hana'n samar, nu eens zichtbaar, dan weêr onmerkbaar, Sum. 1, 13; hana'n herhaald is: „nu hier, dan daar", vertaling van Skr.

tatra tatra. Ofschoon *n* oorspronkelijk niet bij hana behoort, maar bij 't volgende woord, is aan te nemen dat door 't veelvuldige van de constructie, *n* enclitisch bij hana is getrokken.

Een voorbeeld dat *n* gevolgd wordt door een stamvorm, of wat op hetzelfde neerkomt, door den vorm die ook in 't passief optreedt, levert: samangkana lawasa-nya'n hiḍĕpa lara ghātaka, zoo lang moge het duren dat hij doodspijn ondervinde; KO.I. Lawasnya kan opgevat worden als „de duur er van", maar ook als „de duur van hem". Dat *n* ook vóór een vorm met infix um kan staan, blijkt uit: kepwan ri de-nya'n tumama mareng dalĕm, verlegen hoe zij 't moesten aanleggen om in 't paleis binnen te komen, BK. 51. De-nya leeft in 't Njav. voort als ꦢꦺꦤꦾ = ꦢꦺꦤꦶꦁꦤꦾ doch verkeerdelijk opgevat als bestaande uit den en den gen. van 't vnw.

Waarom in een der voorgaande voorbeelden anglayang, in een ander tumama gebruikt is, laat zich gereedelijk verklaren, daar in 't eerste geval een imperfectief, in het tweede een perfectief op zijn plaats is. Doch waarom hiḍep, en niet anghiḍĕp? Zoover ik heb kunnen nagaan, vordert het spraakgebruik den stamvorm, die tevens als passiefvorm optreedt, wanneer een als bepaald gedacht object genoemd of bedoeld wordt. Zeer gewoon zijn de uitdrukkingen nton, ṇḍĕngö, bij 't zien, bij 't hooren (of: bij 't gezien, bij 't gehoord worden), als vertaling van Skr. dṛṣṭwā, çrutwā, doch met een bepaald object, uitgedrukt of gedacht: nton dus z. v. a. „het, hem, haar, enz. ziende".

Tot de in 't KBWdb. aangehaalde voorbeelden behoort: mangkana ta lwir ni panah bhagawān Bhīṣma an tumanĕm ing lĕmah ri tĕlasnya-n alap hurip nikang dyah Çweta, op zulk een wijze plantte zich (drong) de schicht van Bhīṣma in den grond, na 't leven van jonker Çweta genomen te hebben, Bhīṣmap. Ri tĕlasnya, na afloop er van, daarna; ri tĕlasnya-n, nadat. Hier wordt dus door *n* de overgang bewerkt van een demonstratief begrip in een relatief. Evenzoo is bijv. apa, wat? waarom? apan, omdat, dewijl, want (oorspronkelijk een relatief, gelijk ook in 't Fransch car). Door 't veelvuldig voorkomen van deze verbinding is apan tot één woord geworden. Dat evenwel de *n* oorspronkelijk niet bij apa, maar bij 't volgende zinbestanddeel behoort, blijkt bijv. uit apa tan, omdat niet. Hetzelfde is op te merken bij on „indien", dat uit *o* + *n* is samengegroeid, want „indien nu" is opwan. Natuurlijk behoort de *n* evenmin oorspronkelijk bij tan

en pwan als bij apa. Tan is geheel en al één woord geworden; toch bestaat het uit de eenvoudige ontkenningspartikel ta, wel bekend ook uit de verwante talen, en *n* [1]. Waarom nu is *n* regelmatig met dit ta om zoo te zeggen samengegroeid? Naar het mij toeschijnt, om reden er op het bij de ontkenning behoorende woord eenige nadruk valt. Bijv. tanyogya, ongepast; tātan hĕmās, pinakadon mami yan parangke, geen goud, is het doel van mijne komst hierheen (= dat ik hier kom), Rām. 2, 37. In tapwan, niet nu, nog niet, e. dgl. verbindingen, staat *n* na het tweede woordje, niet na ta.

Al kan men in 't algemeen zeggen dat *n* dient om ook nadruk op 't volgende woord of zindeel te leggen, omtrent den oorsprong er van is daarmede niets gezegd.

Het bovenaangehaalde voorbeeld uit Bhīṣmap. geeft aanleiding tot een andere opmerking. Wij vonden daar ri tĕlasnya-n alap hurip nikang, dus het gezegde van den bijzin, waarvan 't logisch, ofschoon niet grammatisch onderwerp in den hoofdzin panah bh. Bh. is, in stamvorm. Daarentegen leest men elders: ri huwusnya-n amangan anginum yathāsuka, nadat hij naar hartelust gegeten en gedronken had, Hariw. Vermits ri tĕlasnya-n en ri huwusnya-n synoniem zijn, kan men vragen, waarom op de ééne plaats de stam, op de andere de imperfectieve actiefvorm voorkomt. M. i. doet zich hier bij alap hetzelfde geval voor als bij hiḍĕpa van zooeven; het heeft een bepaald object bij zich, terwijl dit bij amangan anginum ontbreekt. Of nu hiḍĕpa, alap hier als passief en 't in elk geval logisch object als grammatisch subject van den bijzin moet opgevat worden, is moeielijk uit te maken, al is het niet twijfelachtig dat alap op zich zelf een passieve beteekenis kan hebben.

In 't Njav. zal men voor ri huwusnyan, ri sampunyan, zeggen [illegible] [illegible] en dit met een volgend gezegde, bijv. [illegible] verbinden zonder eenig element, dat aan *n* beantwoordt. Daarentegen zal een door *n* ingeleid zinsdeel vervangen worden door een substantief-constructie, wanneer een feit, in onze taal vervat in een werkwoordelijk gezegde in verband met een nadere bepaling, waarop nadruk valt, wordt gekleed in den vorm van eeo substantief (of de omschrijving hiervan), hetwelk dan als onderwerp optreedt,

---

[1] Daar *n* ook een verkort vnw. 3 ps. enk. is, laat zich niet altoos onderscheiden welke *n* bedoeld is.

terwijl de nadere bepaling gezegde wordt [1]. De vraag of wij niet tweeërlei *n* moeten aannemen, zal later een voorwerp van onderzoek uitmaken.

Uit lwir ni panah Bh. an tumanĕm ing lĕmah blijkt, dat het feitelijke onderwerp van tumanĕm overgebracht is naar 't voorzindeel, en verbonden als genitief met lwir, Evenzoo in karaṇa nira nahömhöm mwang D., de reden, dat hij (eig. de reden van hem dat hij) met D. raadpleegde, BY. 4, 5; nāhan hetu nira n-wijil prihatin, dat (eig. zoo) was de oorzaak, dat zij bedroefd naar buiten kwam. Smar.; karaṇa nira n-wijil okĕr, dat was de reden, dat zij ontroerd naar buiten kwam, ald.; nāhan hetu nireki çighra n-umijil, dat was de reden (van haar in deze omstandigheden), dat zij weldra naar buiten kwam, Sutas. Eṅjing kāla nira n-lumampah sadulur, de ochtend was de tijd, dat zij met haar gezellen op weg toog; wij zouden zeggen: 's morgens vróeg, toog zij op weg, Smar. Waarom wordt hier de afgeleide vorm lumampah, gelijk in 't voorgaande voorbeeld umijil gebezigd, terwijl op de twee vorige plaatsen de stamvorm wijil staat, alsook in an tumanĕm? Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is de regel deze, dat de stamvorm gebruikt wordt wanneer een bepaling volgt waarop nadruk valt; doch een afgeleide vorm, als een bepaling (die bij omzetting in een naamwoordelijke constructie, gezegde zou worden) waarop nadruk valt voorafgaat. Een duidelijk voorbeeld is: matang yan kita 'n-tĕkā usĕn, opdat gij gáuw zoudt komen, Ādip; hier valt nadruk op usĕn; evenzoo zal het de bedoeling zijn van den schrijver om op prihatin en okĕr hierboven nadruk te leggen.

In overeenkomstige gevallen wordt een 1ste of 2de pers., wanneer die het feitelijk onderwerp is, natuurlijk ook als genitief met hetu, karaṇa, e. dgl. verbonden. Dus hetu ningwang mapangguh, de reden dat ik een samenkomst (met U) heb, Rām. 19, 30. Al ontbreekt hier *n*, de plaatsing van 't eigenlijke onderwerp is dezelfde; karaṇāntāt anĕmu suke mĕne, (het) zal de oorzaak zijn dat gij hier (op aarde) geluk deelachtig wordt; ald. Doch ook nāhan hetunya k-amwit, dat is de reden er van dat ik afscheid neem, 31. In ikana matangnya tan katĕmu denta, dat is de reden dat hij niet door u aangetroffen is geworden, Rām. 5, 84, blijkt niet of met matangnya ta'n bedoeld is „de reden er van dat hij

[1] Vgl. Roorda, Jav. Gr. §§ 221, vg. 474; 505; 517.

niet″ of ″de reden van hem dat niet″; zonder ontkenning zou het heeten: matangnya'n katĕmu. Duidelijk ″er van″ is nya wederom in ya matangnya k-ojar hita, dit is de reden dat ik goeden raad geef, 24, 37; en matangnya ta g-langghana, de reden dat ik niet weerstreef (of: overtreed), 3, 12. *K* (g) en *t* zijn verkorte voornaamwoordsvormen, die in een afhankelijk zinsdeel op zich zelf reeds ″dat ik″ en ″dat gij″ beteekenen kunnen of althans zoo te vertalen zijn. In overeenkomstige gevallen zal dus *n*, waar het met ″dat hij (zij, het)″ te vertalen is, ook een verkort voornaamwoord wezen. Uitvoeriger zal dit punt behandeld worden in een afzonderlijk hoofdstuk over de verkorte voornaamwoordsvormen en hun gebruik. Hier moet alleen de aandacht gevestigd worden op het feit dat in karaṇāntāt anĕmu hierboven at vervangen zou kunnen worden door *t*. De verhouding van dit at tot *t* is dezelfde, althans oogenschijnlijk, als die van an tot *n*. In 't voorbeeld lwir ni panah Bhīṣma an tumanĕm is an blijkbaar gelijkwaardig met *n*. Hoe is nu de *a* in at en an te verklaren?

Wat an betreft is op te merken, dat an de beteekenissen in zich vereenigt van ″dat, terwijl, wat aangaat″; het is synoniem met yan en Njav. [illegible] Bijv. byaktān, blijkbaar dat, zeker dat. De verbinding van byakta en an is zóó innig, dat men het vertalen kan met ″zekerlijk″. Naast byaktān komt in dezelfde beteekenis meermalen voor byaktan, uit byakta + n. Is in dit geval *n* slechts een zwakkere vorm van an, gelijk bijv. ook 't lidwoord ng van ang, of is in an *n* vervat? Dat *n* duidelijk de beteekenis van ″dat″ als voegwoord van een declaratieven bijzin heeft, is onloochenbaar, wegens een voorbeeld als: pājarnya'n bubar ing kuṭa, hij berichtte dat de veste verwoest was, BY. 50, 10; een ander voorbeeld in KBW. I, 511: riy Ayodhyā tan warah n-alah musuh; van een verkort voornaamwoord 3^e ps. kan hier kwalijk sprake zijn. Evenmin in: ikā sopānangku n-lĕpasa muliheng Rudrabhawana, dat is de trap voor mij om verlost te worden (van mijn verlossing uit het ondermaansche) en te komen in Rudra's verblijf, BY. 36, 17; *n* kan geen vnw. zijn van denzelfden persoon, van 1sten ps. ku [1]. Een ander voorbeeld is tija bhāgya ko'n kapanggih, het treft gelukkig dat ik u ontmoet heb, 15, 38. Het onderwerp van 't

---

[1] Wel zou men het kunnen opvatten als betrekk. vnw. „die". Doch die en dat vallen in een taal, die geen geslachtsonderscheid kent, samen.

passief kapanggih is hier naar 't voorzindeel overgebracht, maar staat niet in den genitief, omdat het niet afhangt van tija bhāgya.

An wordt meermalen gebruikt voor een woord om dit meer nadruk te geven; bijv. mangkana, zoo; anmangkana, zóó, dús; vgl. [illegible] In deze functie laat het zich gevoegelijk vergelijken met Sundaneesch nja; bijv. radjana sugih, nja adil, de koning was rijk, (en) rechtváárdig; di sanggut ku oraj nu gĕḍe, nja matih, zij worden gebeten door slangen die groot, vúrig zijn; di kubur teh nja poek, nja njĕri, in 't graf is het duister, (en) pijnlijk. Ook in gevallen wanneer nja volgens Coolsma [1] geplaatst wordt "vóór het werkwoord of gezegde, dat een bepaling bij zich heeft" is het met Oudj. an, n te vergelijken; bijv. ti mana nja asup, van wáár? zijt gij bìnnengekomen; gös tudjuh taun lilana kakang nja ninggalkön ka njai, het is reeds zéven jaren geleden, dat ik (man) u (vrouw) verlàten heb; bantu-bantu, nja nĕnĕḍa ka Gusti nu mahasuci, help mij bidden (= terwijl ik bid; of: bij mijn bidden) tot den hoogheiligen Heer. In al deze voorbeelden en nog andere, die Coolsma aanhaalt, wordt hetgeen de Sundanees aanduidt door voorvoeging van nja door ons uitgedrukt met behulp van den klemtoon; vóór nja hoort men in de Sundaneesche manier van spreken een korte pauze, evenals in onze eigene. Ook komt nja "te staan vóór aanwijzingswoorden, als iyö, eta, kiyö en kitu, zoo het namelijk noodig is daarop klem te leggen"; vgl. anmangkana boven vermeld, hoewel vóór voornaamwoorden 't Oudj. dan ya bezigt; dat dit ya ook gebruikt wordt in gevallen waar 't Sund. nja heeft, zal later ter sprake komen.

Nja is niet hetzelfde woord als an, n, maar gelijkwaardig daarmee en heeft dezelfde syntactische beteekenis. De volgende voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Yekān (of yekā'n, dit is niet te zien dewijl yekā op een langen klinker uitgaat) krodha 'n tĕḍun ring lĕmah, toen, daalde hij, toornig, af op den grond, BY. 17, 1. Op hetzelfde zou neerkomen: "in zijn toorn"; in elk geval valt hier nadruk op krodha, evenzeer als op "daalde af", terwijl "toen" met stemverheffing en met een pauze er achter wordt uitgesproken. Yekā walĕsku ri lĕkasmu 'n amañcanāsring, dit is het waarmede ik betaald zet de handelwijze van u die herhaaldelijk bedrog pleegdet (of: uwe veelvuldige bedriegelijke handel-

[1] Sund. Wdb. p. 230.

wijze) 48, 61. Het spreekt van zelf dat *n* hier geen verkorte vorm van den 3[den] ps. kan wezen. Evenmin in: patyangkwa (dat ik zou omkomen) sādhyamu 'n aweh lĕpaseng alas göng, was uw oogmerk met mij in 't groote woud te doen verdwalen (of: terwijl gij mij deedt (of: die mij deedt) verdwalen); ald. Wĕkasmu 'n ahurip, 't einde van uw leven (letterlijk: 't einde van u dat gij (of: die) leeft), BY. st. 208; volgens den regel staat het feitelijk onderwerp van ahurip als gen. in 't voorzindeel. Ndi 'n ngwang tan guywa denta 'n pangucap, hóé zou ik niet lachen over hetgeen gij zegt, 28, 3. Evenmin als hier kan *n* terugslaan op een 3[den] ps. in dhīra 'n lĕkas ira, moedig was hun gedrag (moedig gedroegen zij zich), 29, 7. Hier schijnt *n* overbodig, dewijl lĕkas ira in plaats kan treden van n lĕkas; want de substantiefconstructie, in 't Nieuwjav. de eenig gebruikelijke in overeenkomstige gevallen, is niet onbekend in de oudere taal. Door 't gebruik van *n* wordt echter de nadruk verhoogd en tevens bewerkt dat na dhīra een pauze volgt. Evenzoo in ndan wyartha 'n kadi tĕmpuh ing bañu tibeng wungkal, doch vruchteloos (zonder uitwerking), als het neerkomen van water vallende op een steen, 19, 25. An zoo gebruikt in: kunang yathānya 'n saphalān patingkw ari, taman samangke ya dĕlāha ring jĕmah, en dewijl het voegzaam is, dat ik sterf, zusje, moet het nu maar niet tot later uitgesteld worden, Rām. 21, 47. De substantiefvorm wordt hier vereischt, omdat het in 't nazindeel geplaatste onderwerp van 't gezegde saphala niet is „ik", maar patingku; an kan hier kwalijk een andere bedoeling hebben dan *n* in de twee voorgaande voorbeelden. Yathā in den zin van „dewijl, daar" is niet vreemd aan 't Skr. Het is van zelf reeds een betrekkelijk voegwoord, en zoo desniettegenstaande het in 't Oudjav. noodig wordt geacht, het door *n* te laten volgen, dan is het m. i. omdat in onze taal en 't Skr. het gezegde in een relatiefzin den klemtoon krijgt, en 't Oudjav. dit middel niet bezittende, den nadruk op andere wijze aanduidt. Daarom wordt het ontleende yadi, indien, ook met *n* geconstrueerd, zoodat het yadin wordt; zoo ook yatanya'n „opdat", terwijl Skr. yatah, waaraan yata ontleend is, op zich zelf reeds met den optatief „opdat" beteekent. Bijv. yatanyan kami muliheng mareng pitṛloka, opdat wij in de wereld der voorvaderen mogen komen, Ādip.; yatanyan awĕlasāmbĕknya, opdat hij medelijden hebbe in zijn gemoed; yatanyān hilanga nikang çāpa, opdat de vloek eindige, 8. Ofschoon hilang hier een substantief

is, neemt het toch het conjunctiefsuffix aan; kunĕng yatanyan upaçamā ta tangguhi, vermaan hem dan (waarschuw hem) opdat hij bedare (d. i. aflate van zijn gewelddadigheden), Rām. 13, 8.

Yadi-'n en yady-an, indien, als, zijn volkomen gelijkwaardig, en worden dus door elkander gebezigd. Bijv. syapa māsiha len yadin taya dyah, wie anders zal mij genegen zijn inden gij, vrouwe, er niet meer zijt; Rām. 21, 12; aparan guṇā ning ratu, yadinpamuharā wirodha, wat zal de verdienste eens konings zijn, indien hij strijd gaat verwekken, 3, 29; yadyan kitāmĕjahaneng Kurunātha bhangga, indien gij den weerbarstigen Kuruvorst zult dooden, BY. 8, 6. De ontkenning is yadi ta'n: guṇanta aparan guṇanya yadi tan guṇā ning ratu, waartoe zouden uwe deugden dienen, indien ze niet de deugden zijn eens konings? Rām. 3, 46; zoo ook 72. Niet verschillend van yadin en yadyan is yadiyan; bijv. yadiyan tuhu mātya lingta mangke, indien het werkelijk uwe bedoeling is nu te sterven, 21, 13. Hieruit volgt dat *an* en *n* in beteekenis = yan zijn. Yadyapin is „ofschoon, al ook"; zie voorbeelden in Juynboll's Glossarium op 't Rām.; niet verschillend van yadyapin is yadyapi yan; bijv. yadyapi yan tĕkā ng musuh, al moge de vijand komen, Rām. 4, 44. De ontkennende vorm van yan is ya tan, niet te verwarren met het bovenbehandelde yata'n.

Boven hadden wij een voorbeeld hetu nireki çīghra'n umijil; zonder merkbaar verschil: nāhan marmma nirān ulih, dat was de reden, dat hij terugkeerde (anders uitgedrukt: van zijn terugkeer; of: om die reden keerde hij terug); BY. 13, 11, çīghrān tumĕḍun, flúks (of: dra) daalde hij af, st. 198; çīghrān sahur, flúks antwoordde hij, st. 79; çīghrān lumampah, flúks toog hij op weg; st. 74.

Meermalen is het uiterlijk niet te zien of *n* dan wel an gebruikt is; bijv. ngkān (of ngkā'n) tinghal sira ri nghulun, toen wierp hij een blik op mij, BY. st. 104. Hier is tinghal, ofschoon het een stamvorm is, toch als werkwoord te beschouwen omdat het gevolgd wordt door den nominatief sira; en tevens als bedrijvend, dewijl het een intransitief begrip is, dat, alleen in verbinding met volgend *i* transitieve beteekenis krijgt. Zoo ook in: ngkā ling nirāntinghali Dāruka, zoo sprak hij bij 't zien van Dāruka, BY. st. 74.

Een volzin als deze: hĕnĕngakĕna bhaṭārī Çailaputrī 'n kaworan (Smar.), kunnen wij vertalen met: „laten wij niet

verder spreken over de godin Ç., die zwanger geworden was", of "over de zwangerschap der godin Ç."

Alupa sirān tibā, hij verloor 't bewústzijn (bezwijmde) en vièl, BK. 79. Hier laat zich an niet wel met "terwijl, wanneer" weergeven, het dient slechts, gelijk Sund. nja, om zekeren nadruk te leggen op het volgende woord. Evenzoo kan men vertalen mūrcchān tibā ring lĕmah, BY. 11, 9. In twas ira 'n tĕñuh, zijn hart was kapot, BK. 43, wordt door *n* aangeduid dat op het gezegde zekere nadruk valt. Kunang sang Bhṛgu 'n winehan Pulomī, en Bhṛgu, kreeg Pulomī (tot vrouw); Ādip. Men spreke dezen zin in 't Hollandsch uit met stemverheffing van 't eerste gedeelte, 't onderwerp (Bhṛgu), en op lager toon maar met klem "kreeg Pulomī". Stond er Bhṛgu win. P. zonder *n*, dan zouden wij onderwerp en gezegde op gelijke toonhoogte uitspreken.

Eenige moeielijkheid baren constructies als de volgende: nā ling nirang Kurupati 'n pangucap ri Kṛṣṇa, BY. 3, 5. Des noods zou men kunnen vertalen: "zoo waren de woorden van den Kuruvorst (zoo zeide de K.), terwijl hij tot Kṛṣṇa sprak", maar natuurlijker zou klinken: "zoo waren de woorden die de Kuruvorst tot Kṛṣṇa sprak". Misschien is de volgende verklaring aannemelijk: n pangucap is logisch = pangucap nira, waarbij in gedachte ling als object behoort. Stellen wij eens, dat pangucap nira vervangen wordt door een omschrijving, en vergelijken wij in 't Nieuwjav. bijv. een zin als [illegible] met [illegible] [1], dan begrijpen wij, dat een verbaalsubstantief in een bepaald geval in plaats kan treden van een passiefsubstantief op an (Roorda's objectief denominatief). Zulk een geval doet zich voor, wanneer het logisch object der handeling als grammatisch onderwerp voorafgaat; [illegible] in 't Nieuwj. voorbeeld, ling nira in BY. Meermalen, het is niet te ontkennen, vindt men een andere constructie; bijv. Nāhan mangkana ling sang Sahasrapadmāwarah i sang Ruru, zoo waren de woorden van Sahasrapadma, [2] een vermaning richtende tot Ruru, Ādip. 23; nā ling mahārṣi mojar, zoo sprak de groote Ṛṣi zeggende, Rām. 1, 51. Hier kan men nooit vertalen: "de woorden die (hij) sprak"; men

---

[1] Roorda Jav. Gr. § 474.

[2] Vermoedelijk moet er gelezen worden sahasrapad mawarah, want er is wel een eigennaam Sahasrapad bekend, maar niet Sahasrapadma. Doch dit doet hier niets ter zake, want mawarah en awarah zijn van gelijke beteekenis.

moet aannemen dat het hier niet de bedoeling is van den spreker om eenigen nadruk op de bijstelling te laten vallen.

Op dezelfde wijze als boven bij 'n pangucap zou ik willen verklaren dezen volzin: Kadi wingsit ing anginte strīratnān hañangakĕna, als ware het 't signaal voor iemand die op de loer ligt om een schoone vrouw te schaken, BY. 4, 14. Het feitelijk onderwerp is als genitief, ing anginte, naar 't voorzindeel overgebracht, gelijk gewoonlijk; strīratna is het object van anginte; an hañangakĕn is feitelijk = bij 't geschaakt worden; het conjunctief-suffix duidt aan het doel; het behoort onmiddellijk bij strīratna, evenals boven npangucap bij Kurupati. Wel is waar is vormelijk hañangakĕna een passief, dus letterlijk „wijl, of die, geschaakt zal worden", doch logisch blijft strīratna het object van schaking, en tevens grammatisch object van anginte; de agens anginte is 't logisch onderwerp van de voorgenomen handeling des schakers.

Volgt op *n* of an een conjunctief, dan krijgt het natuurlijk de beteekenis van ons „dat" = „opdat", of van onzen infinitief met „om te". Bijv. angĕnĕbĕnĕb raras-hati nirān kamĕnangānguсapa, hij trachtte zijn aandoening te bedwingen, om te kunnen spreken, BK. 69.

Na verschillende gevallen waarin de constructie met *n* en an gebruikelijk is, behandeld en naar beste weten verklaard te hebben, laat ik nog een reeks van andere voorbeelden volgen, waarbij gelegenheid zal bestaan voor opmerkingen van verschillende aard.

Luh ni strī ning ari n-pĕjah, de tranen van de vrouwen der vijanden die gesneuveld waren, Smar. Iti mangkana de nira 'n paçabda, zoo zeide hij, Hariw. De nira is zoowel „zijn doen" als „zijn werk, zijn daad". In de eerste opvatting is de nira 'n p. z. v. a. „zijn zeggen"; in de tweede z. v. a. „hetgeen hij zeide". Ook hieruit blijkt hoe de omschrijving van een verbaal substantief die van 't zgn. passief denominatief raakt.

Naast elkaar vindt men voorbeelden als de volgende: Ngkā Çwetān umasö masĕnghit i pĕjah ni çūra kālih, toen rukte Çweta voorwaarts, vertoornd over den dood der beide helden; çīghrān tandang amāh-gunung, snel viel hij aan als een bergstroom, BY. 11, 1. In den eersten zin valt in onze taal na Çweta een korte rust en een hoogere toon; in çīghrān tandang zou çīghra gezegde worden, wanneer an tandang door een substantief werd vervangen. Tusschen ngkān mangsö Kuru-

nātha, toen was het, dat de Kuruvorst voorwaarts rukte, 11, 5; yekān angsö sang J., en yekāngsö nira sang Jayadratha, BY. 13, 26, vermag ik geen wezenlijk onderscheid te ontdekken, al is het laatste een substantief-constructie, de voorlaatste niet. Çīghra'ṇ ḍatĕng nṛpati Kṛṣṇa rikang kaḍatwan, weldra, kwam K. aan in 't paleis, 3, 19. Don ira'n lari mare nṛpa Hastina, het doel van zijn gang naar den vorst van Hastina, 2, 3.

Ngkān panggih āçrama nira, daar was het dat zij zijn kluizenarij vond, Smar. Dewijl zijn kluizenarij een bepaald iets is, staat panggih in den vorm die in 't passief optreedt, en vermits geen agens genoemd of door een vnw. aangeduid wordt, zal men het woord ook als grammatisch passief moeten beschouwen, zoodat de letterlijke vertaling is: "daar was het dat zijn kluizenarij gevonden werd."

Rumuhun kawĕs girigirin tĕkap i halis nira'n sĕḍĕng cala, eerst bedeesd en eenigszins bang doordat haar wenkbrauw zich juist bewoog, Smar. Ook hier is halis 't onderwerp van 't bewegen overgebracht naar 't voorafgaande zinsdeel en verbonden met tĕkap; letterlijk is tĕkap i halis nira, door (voor) haar wenkbrauw, n—cala, zich bewegende, die zich bewoog."

Hana sira wiku sangkeng swargga, wĕngi'n parangke, er is een priester uit den hemel, die van nacht hierheen gekomen is, Hariw. Wij zouden eenvoudiger zeggen: "van nacht is er een priester uit den hemel hierheen gekomen"; door de plaatsing van de bepaling "van nacht" voorop valt genoeg nadruk op de omstandigheid dat de komst van nacht heeft plaats gehad.

Āpan mamukti wiṣa rakwa'n asiddhakāryya, want men (of: hij) nuttigt vergif, heet het (z. v. a. het is welbekend), wanneer men (of: die) zijn taak niet volbracht heeft (en toch van de gastvrijheid gebruik maakt), BY. 3, 5. Tucapa haji Wirāṭān kāryy āçānangisi wĕka, laten wij spreken over vorst Wirāṭa, die (of: terwijl hij) achterbleef, treurig, zijn zoon beweenende, 12, 1. Baribin manah nira'n inambulan nikang kala rākṣasī, in verwarring was haar geest, als zij door de reuzinnen overstelpt werd, Rām. 8, 108.

Tan wandhya'n mati kārwa, het miste niet dat beiden sneuvelden, BY. 19, 24. Tandwa'n (vl. tandwān) mati, onmiddellijk sneuvelde hij, 23. Meestal staat na een nominatief of accusatief an, na een genitief *n*, na bijwoorden an, doch een

volstrekt doorgaande regel is dit niet. Sĕḍĕng ira'n umulih mareng kuṭa, op het pas dat hij naar de veste terugkeerde, 21, 1. Wuwus niki'n amalaku toya, de woorden van hen die om water vroegen, 23, 3. Wĕtis ira'n gilap kadi kilat, haar béén schittert als de bliksem, 37, 3. Ya nimittangku'n wulat ring langit, dat is de reden, dat ik naar 't luchtruim kijk, 19, 1. Kāla Droṇa'n inastwakĕn, ten tijde dat Droṇa ingezegend werd, 13, 12. Droṇa is als genitief bedoeld; bij eigennamen en titels blijft het voorzetsel van den genitief dikwijls achterwege. Guhā paḍanya'n umangang, dat waarmede het te vergelijken is terwijl het den mond opent, is een spelonk; anders gezegd: bij 't openen van den mond lijkt het een spelonk, BK. 222, Lāghawa'n paḍa silih-tujah, met behendigheid staken zij naar malkander, BY. 31, 10. Wĕdi'n kantuna, uit vrees van achter te zullen blijven. Saka wĕdi nirān kahibĕkana toya ikang pari, uit vrees dat de rijst overstroomd zou worden, Ādip.

Aharĕp tuminghala ri sang narendrāṇ ḍatĕng, begeerig om den vorst te zien wanneer hij kwam (of: bij zijn komst), BY. 2, 7. Sang Çwetān dinunung nira'n pamanah ing diwyāstra, op Çweta richtte hij zijn doel, terwijl hij op hem schoot met het hemelsche wapen; anders gezegd: Ç. was het mikpunt van zijn schieten, 11, 4. Ya kāraṇa nirān paçabda ri narāryya K., dat was de reden, dat (waarom) hij tot K. sprak. Rikā sang Kṛṣṇān tinghal ing awangawang n-ton ṛṣigaṇa, toen was het dat Kṛṣṇa naar 't luchtruim blikte, en de Ṛṣischare zag. Byatīta'n mangkat, nadat zij vertrokken waren, 36, 2. Ndi'n Çalya tan tulusa sihnya ri H., hóé zou Çalya niet bestendig zijn in zijn genegenheid jegens H.? 35, 9. Vgl. met ndi'n de constructie bij vragende bijwoorden als mana, na iraha gevolgd door nja in 't Sundaneesch. Niṣṭānya'n patĕngah, tikang rawi sirĕm, ofschoon ze reeds in 't zenith stond, lichtte de zon niet, 42, 9. Akweh manggala sang kṛtārtha'n umulih ring amarabhawana, veel waren de gunstige voorteekens, dat de zalig overledene ten hemel gevaren was, ald. Ring apāku'n tanlĕgā ring hurip, met welk doel zou ik, vreugdeloos, in 't leven blijven? 50, 19. Hier staat de nominatief aku, want het woord is niet afhankelijk van ring apa. Ri kĕdö nira'n lumihate çawa nṛpati, bij haar vasten wil om 't lijk des vorsten te zien, 44, 7. Pinanah ring

gulū'n kalĕnggah, hij werd in den nek geschoten, dat hij achterover zeeg (of: „en zeeg achterover”, met nadruk, 31, 25.

Ngkān pojar Karṇa, toen sprak Karṇa, 28, 4. Rikān lumpat mahārṣing lĕmah, tóén sprong de groote Ṛṣi op den grond, 11, 7. Lumpat kan opgevat worden als substantief, want met mahārṣi kan evengoed een genitief als een nominatief bedoeld wezen. Duidelijk den genitief van den agens vindt men in: rāmyān pangdyus ira kuda, genoegelijk (rustig) liet hij de paarden baden, 15, 28. Daarentegen den nominatief in: ndah yekān pangucap sirang Drupadaputrī sang Hiḍimbī, doch toen zeide Drupada's dochter tot Hiḍimbī, 19, 17. In een zin als yekān paḍa tumĕḍun sakeng ratha, alsdan stegen beiden af van hun wagen, 15, 39, kan er van een genitief geen sprake wezen. Staat het feitelijk onderwerp, hetzij van een passief of van een intransitief in 't nazindeel, dan is licht te verklaren waarom bedoeld onderwerp door den genitief wordt uitgedrukt. Bijv. pājarnya'n bubar ing kuṭa, hij berichtte, dat de veste verwoest was; tūt mārggān (v. l. mārgga'n) larap ing kunang-kunang, langs den geheelen weg, flikkerden de vuurvliegen, BY. 50, 2. Waarom echter pangdyus ira zoo even, naast pangucap sira? M. i. omdat rāmya het gezegde is, waarbij als onderwerp de handeling pangdyus, niet de persoon, behoort. Het verbaalsubstantief, anders genoemd onafhankelijke infinitief, is een tweeslachtig rededeel, deels van werkwoordelijken, deels van naamwoordelijken aard. Met het werkwoord heeft het gemeen dat het 't voorwerp der handeling in den accusatief regeert; met het naamwoord, dat de agens, degene van wien de handeling uitgaat, in den genitief (genitivus subjectivus) staat. In pangdyus ira duidt ira als gen. subj. wel is waar den agens, 't onderwerp van de handeling pangdyus aan, maar niet 't onderwerp van 't gezegde rāmya. Daarentegen is in yekān pangucap sirang Drupadaputrī deze niet enkel de agens, maar ook 't onderwerp van 't in 'n pangucap vervatte gezegde van den volzin.

In een zin als yekān pamawan Suputrī, dat was de plaats waar de Prinses heengebracht werd, BK. 74, spreekt het van zelf dat Suputrī als genitief bedoeld is.

In dīna ng Rukmarathān pĕjah magulingan, Rukmaratha sneuvelde jammerlijk, neerrollende, BY. 11, 3, is dīna bijwoord, 'n pĕjah, gezegde; het heet niet pĕjah zonder *n*, omdat het in de bedoeling ligt te doen uitkomen, hoe hij sneuvelde.

Wij drukken zulks uit door den klemtoon. Yekān kadang mitra ngaranya, dat heet een verwànte, een vriend, BK. 116. Yekān umundang, die was het, die riep, 74. Wruh ring ceṣṭā Tilottamān mijil, Tilottamā merkte (of: begreep) de beweging, en kwam naar buiten (met klemtoon), 58. Wuwus nikang sakhī 'n kapūhan, de vriendinnen, in hun droefheid, zeiden, 61. Lingnya 'n prasama tumandang, zij zeiden, terwijl zij gezamenlijk aanvielen, 60. Hetu nira'n amet langö, de reden, dat hij vermaak zoekt.

Een eigenaardige wijze van uitdrukking is mĕne 'n winĕtĕngakĕn, mĕne 'n wijil, dadelijk nadat (het kind) in den moederschoot werd opgenomen, werd het geboren, Ādip. 21. In onze taal zou men den zin kunnen weêrgeven met: „zóó ontvàngen, zóó geboren"; vgl. een uitdrukking als „zoo gewonnen, zoo geronnen". Doch er blijft nog een verklaring te zoeken van 't feit dat in den voorzin op *n* volgt een werkwoordsvorm, terwijl in den nazin de stamvorm wijil gebezigd wordt. Als ik het wel begrijp is mĕne 'n winĕtĕngakĕn eig. „zoodra als het in den moederschoot opgenomen werd"; men stelt zich dus een handeling voor die verricht wordt; wijil duidt op een plotselinge verschijning. In ons „zoo gewonnen, zoo geronnen" worden beide deelwoorden met nadruk uitgesproken, maar 't eerste met slepend accent, het tweede kortaf met stootaccent.

Tĕkwan caturbhuja sirān triçirah trinetra, hij werd vierarmig, en driehóófdig, drieoogig, BY. 8, 2. Dit stemt volkomen overeen met Sund. volzinnen als: waḍah gĕḍe nja alus, een vat groot en sierlijk; radjana sugih nja adil, de koning was rijk, en rechtvaardig; oraj nu gĕḍe nja matih, slangen die groot, en giftig waren.

Irikān sirālabuh apuy, toen, stortte zij zich in 't vuur, BK. 43. Lunghā sang wānarendrār-wwat irung, irang-irang Kumbhakarṇṇān wirūpa, de apenvorst verwijderde zich, den neus medenemende, tot groote schaamte van Kumbhakarṇṇa, dat hij misvormd was, Rām. 22, 89. Merang mūr an wirūpa, beschaamd ijlde hij weg, misvormd zijnde; ald. Niyatān katĕmwa sira dewī Jānakī, zékerlijk zou hij Jānakī aantreffen; eig. het was zeker, dat J. zou aangetroffen (gevonden) worden, 8, 99. Aparan ta prayojana mahārāja Janamejaya an magawe yajña sarppa? wat is dan het doel van Koning Janamejaya, dat hij een slangenoffer aanricht? Ādip. Samantara tĕkeng tĕgal

Kuru narāryya Kṛṣṇān laku, inmiddels kwam K. op zijn tocht in Kurukṣetra, BY. 2, 1. In Nieuwj. zou men zeggen [illegible] in plaats van an laku.

Gumĕsöng ikang rākṣasa an warāharūpa, de reus, die de gedaante van een ever had aangenomen (of: in évergedaante) verbrandde, Ādip. 20. An warāharūpa zou men in onze taal ook kunnen weergeven met „als ever”. Meermalen is an vóór een substantief met „als” te vertalen; bijv. an panggorawa, als eereblijk, BK. 282.

Dharmmān paritrāṇa rikang daridra, het is een plicht: de armen te beschermen, BK. 117. In 't Skr. zou men zich aldus uitdrukken: dharmo, yad daridraparitrāṇam. Rikang vervangt hier, gelijk zoo dikwijls, den accusatief. Er is reeds vroeger opgemerkt dat het verbaalsubstantief het object in den accusatief bij zich heeft, en in zoover werkwoord is: maar 't subject in den genitief, als zijnde een substantief; wordt an paritrāṇa, gelijk ook Skr. yatparitrāṇam in onze taal overgebracht, dan kan 't relatief behouden blijven in den vorm van 't voegwoord „dat”, doch 't substantief moet vervangen worden door een werkwoord; dus „dat men beschermt”.

Sirang prabhu Suyodhanān muruda sep, het was te laat voor vorst S. om te wijken, BY. 48, 1. Lĕnglĕng twas irān paninghal i layar dhwaja kumĕlab, zij was verrukt in haar hart, terwijl zij de wapperende vlaggen voor zeilen aanzag, 44, 1.

Tan wyartha 'n pangĕne, niet te vergeefs, daar het ráákte (wij zouden zeggen: raakte niet mís), BK. 221. Cĕb ngör twas ira narapati 'ṇ ḍĕngö sapawarah, geheel vermurwd was 't gemoed van den vorst bij 't hooren van wat gemeld werd, 79. Sāmpunya'n panginum nikang bala, nadat de troepen gedronken hadden (of, beter: na afloop van 't drinkgelag der troepen), 163. Sāmpunya is „na afloop er van”; nya slaat dus niet op bala. Panginum is substantief, met het feitelijk onderwerp der handeling in den genit. subj. achter zich. Logisch zou sāmpun ni panginum nikang bala op hetzelfde neerkomen, doch dan zou op „'t drinkgelag der troepen” niet genoeg nadruk vallen.

Irikān paḍāwṛg ikanang wwang, toen kwamen de menschen alle evenzeer in beroering, BK. 155. Hier staat het onderwerp in den nominatief voorafgegaan door a wṛg. Het verbaalsubstantief zou hier in geen geval kunnen staan, omdat het niet met paḍa geconstrueerd kan worden.

Yekān (of yekā'n) tikān (of tikā'n) sūngakěnanta, dat is hetgene, dat door u moet geschonken worden, Sutas. Zoowel op tika als op sūngakěna rust nadruk.

Apet bhāwān pojar, hij spràk innémend, BY. 48, 3; in de hedendaagsche taal zou men kunnen zeggen [illegible] Sukhāmběk i sang munīndra an pangrěngö ri kamahārddhika sang suputrī, verheugd was de groote Wijze in zijn geest, bij 't hooren van de hoogedelheid der Prinses, Sutas. Vgl. in een boven aangehaalde plaats: twas ira narapati'ṇ ḍěngö sapawarah. Het verschil tusschen ḍěngö [1] en pangrěngö zal wel hierin bestaan dat het eerste perfectief, 't laatste imperfectief is. Duidelijk perfectief is an ton hierin: āmběk Çrī-Parameçwarī paramatuṣṭān ton narendrātmaja, de Oppervorstin was uiterst verheugd in haar geest bij 't zien van den koningszoon (d. i. toen zij hem in 't oog kreeg), ald. In 't Skr. overgezet is (a)nton dṛṣṭwā. Saphalān anak nira ta sang Wibhīṣaṇa, zij was waardig het kind (de dochter) te zijn van W., Rām. 8, 140. Kāraṇa nika kita'n ādidewatā, de oorzaak er van zijt gij, die de eerste der godheden zijt (of: als eerste der g.), BK. 225. Wiphala'n kasangga, vruchteloos, daar het opgevangen werd, 223. Ngaran irān ulih i paramayajna de haji, (zoo) heette zij als zijnde verkregen door (of: daar zij een product was van) allervoortreffelijkste offers door den vorst, 46. Huwus katon sang Asurādhipān lumurug, men zag reeds den vorst der Asura's ten strijde uitrukken (anders uitgedrukt: den v. der A. dat hij (of: die) t. s. uitrukte) AW. 18, 2. Merang minggěka, kociwāmběk ira yan kālanya'n unggw ing wuri, zij (de twee in voorgaande strofe genoemde goden) schaamden zich om 't hoofd om te wenden, (en) meenden te derven, zoolang zij (de nimfen) zich achter hen bevonden, 1, 8. Yan kālanya'n [2] is eigenlijk: „wanneer het de tijd was dat". Naast yan kāla vindt men yan i kāla; bijv. kadi wintang yan i kāla ning tilěm, gelijk sterren bij náchttijd (eig. wanneer het de nachttijd is), BK. 213.

An garbbheçwara nātha ring Kahuripan, wihaga nira'n amānuṣādbhuta, terwijl onze Heer en Vorst (Hayam

[1] Ḍěngö is de oude vorm van rěngö: de oorspronkelijke ḍ heeft zich dikwijls gehandhaafd na een nasaal; vgl. [illegible] e. dgl.

[2] In den gedrukten tekst is yad een drukfout.

Wuruk) nog ongeboren (eig. nog foetus) was te Kahuripan, waren er voorteekens dat hij een wonderbaar bovenmenschelijk wezen was, Nāgarakṛtāgama 1, 4. An garbbha zou men ook kunnen vertalen met „als fóëtus", indien 't onderwerp van den nazin hetzelfde ware. Wihaga nira is letterlijk natuurlijk „voorteekens van hem", ook hier is naar den gewonen regel het eigenlijke onderwerp van 't gezegde uit het nazindeel naar voren gebracht.

Er komen, zoowel in dichtmaat als in proza, niet zelden plaatsen voor, waar de constructie met *n*, an niet wordt aangetroffen, terwijl men die misschien verwachten zou. Bijv. Rām. 2, 51: Sītā, sĕḍĕngnya mĕtu ngūni, laras dulurnya, Sītā was, indertijd toen zij geboren werd, vergezeld van een boog. Een sterk sprekend voorbeeld is in KO. II: mangkana lawasnyāmukti sangçāra, zoo lang duurt het dat hij wereldsch leed smaakt, terwijl in KO. I, gelijk te verwachten, staat: mangkanā lawasanya'n tmuakan sāngsāra, zoo lang moge (of: zal) het duren, dat hij wereldsch leed ondervinde. Regelmatig heeft deze Oorkonde ook: samangkana lawasa-nya'n hiḍĕpa lara ghātaka, welk voorbeeld reeds boven werd aangehaald. Wat den volzin Sītā, sĕḍĕngnya mĕtu enz. betreft, zou men kunnen zeggen dat *n* hier achterwege blijft, omdat er geen bijzondere nadruk op mĕtu valt. Inderdaad zal men bij 't lezen van den tusschenzin achter „Sītā had" bespeuren, dat „geboren werd" zonder eenigen klem wordt uitgesproken. Dezelfde verklaring is toepasselijk op deze verbinding van twee zinnen: kāla nira'n mahas mamet strī, sĕḍĕng mahārāja (genitief) Janamejaya hanar mastrī, de tijd dat hij rondzwierf een vrouw zoekende, was toen Koning Janamejaya pas getrouwd was, Ādip. Men behoeft deze zinnen slechts achter elkaar te lezen om te gevoelen dat op den eersten wel nadruk valt, op den tweeden niet. Ook zal men wel niet kunnen ontkennen, dat het in menig geval van de willekeur des sprekers afhangt, of hij al dan niet iets met nadruk wil doen uitkomen.

In dezelfde functie als an, n is ook yan gebruikelijk. Om dit nader aan te toonen laat ik een aantal voorbeelden volgen.

Voorbeelden van 't gebruik van *yan* als gelijkwaardig met *an*, *n*.

Kasukan yan ton guru nira, hij werd met vreugde vervuld bij 't zien van zijn leermeester (of: was verheugd zijn meester te

zien), BY. 46, 9. Het is duidelijk dat yanton noch in constructie, noch in beteekenis verschilt van an ton, nton. I tĕlas nira yan panĕmbah, nadat hij zijn sĕmbah gemaakt had, 3, 6. Dit is hetzelfde als nira'n panĕmbah. Mangigĕl yan ton Wirāṭātmaja, hij danste bij 't zien (Skr. dṛṣṭwā) van Wirāṭa's zoon, 11, 9; vgl. W. mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja, W. keerde ten strijde terug bij 't zien van 't neêrstorten zijns zoons, 11, 10. Ngkāneng waṇḍira yan kināryyakĕn i sang Kurupati, bij den vijgboom was het dat hij door den Kuru-vorst achtergelaten werd, 13, 1. Irika yan katon guṇa Janārddana, toen was het dat de kracht van Janārdana bleek (toén, bleek de k. v. J.). Hier staat de afgeleide passiefvorm katon, niet de stam ton, omdat geen agens genoemd of anderszins uit het voorgaande op te maken is. Dat de dichter evengoed irikān katon had kunnen zeggen, zoo de versmaat het toeliet, behoeft geen betoog.

Ri rĕs nika kasepa yan lumihate halintang nira, uit vrees van te laat te komen om hem te zien voorbijkomen, 2, 10. Kṣaṇa yan paratra, hij was dádelijk dòòd, 45, 9. Nāhan ling nira yan panahanaha, zoo sprak hij, daar hij bange vermoedens koesterde, BK. 101. Hyang Rawi manda yan kĕñar, de zon scheen flauw (de zon was flauw bij 't schijnen), 108. Nāhan hetu nghulun yan patangguh, dat is de reden dat ik afraad (de reden van mijn verbod). Agyāgyāgyā yan tumurun, zeer haastig daalde hij neder, 171; vgl. Sang Karṇṇa çīghrān tumĕḍun sakeng ratha. Kāraṇanya yan patanghi, de oorzaak dat hij wakker werd, 61; denzelfden zin zou hebben: Kāraṇanya 'n patanghi. Tulung aku yan kakingkingan, help mij, die in droefenis verkeer (of: terwijl ik i. d. v.), BY. 71. Ngkā ta rānak-haji yan papanggih, daar dan was het, dat de prins met haar samenkwam, 74. Sāmpun irān marāryyan, arahup ta yan laku muwah, nadat zij een poos rust gehouden hadden, wieschen zij zich, en begaven zich weder op wég, BK. 90. Ya hetu nira yan patakwan i narendra ri sahana nikang sakendriyan, dat was de reden, dat zij den vorst vroeg naar alles wat er in den ganschen Indrahemel was, Sutas. Samayanta yan wijila teki, het is tijd, dat gij nu uitgaat, Hariw. Yan tinghal kadi polah ing kumuda, op het gezicht, zag het er uit als een witte lotus, Sutas. Instede van de constructie yan tinghal zou men in hedendaagsch Javaansch zeggen [illegible] of ook [illegible] Rikān kagyat yan prāpta Nakula, toen

werd hij verrast, dat Nakula gekomen was (of: door de komst van Nakula), BY. 36, 10. Bhaṭāra Guru tuṣṭa harṣaja tumon ng anak yañ jaya, Bhaṭāra Guru was verheugd en blij, ziende dat zijn zoon overwinnaar was, Smar. Hier is 't onderwerp van jaya overgebracht naar 't voorzindeel als accusatief afhangende van tumon.

Nāhan ling nika yan pamarṇṇana ri rūpa nira, zoo waren zijn woorden (zoo sprak hij), terwijl hij Diens voorkomen beschreef (of: ter beschrijving van Diens voorkomen), Sutas. Ri rūpa, eigenlijk een datief, staat hier, gelijk zoo dikwijls, als accusatief, zoodat pamarṇṇana hier volgens een onveranderlijken regel, ten opzichte van 't object, als werkwoord optreedt. Wĕrĕh ning watsa mĕtu sake tutuknya yan panusu, het schuim van de kalveren dat uit hun bek vloeit bij 't zuigen (of: terwijl zij zuigen), Ādip. Yan panusu beantwoordt aan 't Skr. pibantas, zuigende, doch met nadruk op „zuigende" naar onze uitspraak. Den geheelen volzin zouden wij intusschen anders uitdrukken, en wel op deze wijze: „het schuim dat de kalveren bij 't zuigen uit hun bek laten vallen". Dewijl 't onderwerp van dit „laten vallen (uitkomen) naar voren is gebracht en verbonden met „het schuim", en het taalgebruik niet toelaat te zeggen: wĕrĕh winĕtwakĕn ing watsa in een relatieven bijzin, moet de frase zulk een vorm aannemen, dat het causatief vervangen wordt door 't eenvoudige werkwoord. Mĕtu, hoewel in onze taal onberispelijk te vertalen met „dat (uit hun bek) vloeit" neemt geen n, an of yan vóór zich, omdat er niet de minste nadruk op valt.

Niyata yan pĕjah kabeh, het is bepaald zeker, dat allen gesneuveld zijn, Rām. 8, 134; vgl. niyatān katĕmwa sira dewī Jānakī, 8, 99. Enggal yan tĕka ring Rasātala, spoedig kwam hij aan in de onderwereld, BK. 224. Sādara praṇata yan pangañjali, eerbiedig gebogen, hief hij de gevouwen handen op, Rām. 21, 7. Nimitangku yan layat, de reden dat ik wegga, Wṛtta-S. 103.

Dat yan in plaats van *n* kan gebezigd worden zonder eenig verschil in beteekenis, daarvan kan men zich overtuigen door de twee volgende plaatsen met elkaar te vergelijken: suku sang Janakātmajā mapĕs, mapa yan mogha makas watang juga, de voeten van Janaka's dochter werden machteloos, daar ze op eens zoo stijf werden als een stok, Rām. 21, 6; de ni drĕs ing ratha, mapeki n-amoghasiddhi, door den snelheid van

den wagen, daar deze niet falende tooverkracht bezat, Hariw. Mapa yan, mapan = apa yan, apan.

Yan-ton beteekent volmaakt hetzelfde als nton. Bijv. sang Duççāsana mangigĕl yanton Wirāṭātmaja, Duççāsana danst (van vreugde) bij 't zien van Wirāṭa's zoon (die gesneuveld was), BY. 11, 9, en onmiddellijk daarop: Çrī nātha Wirāṭa çīghra mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja.

Hana yan verschilt niet van hanan. Bijv. aneka tĕkap ing wibhāga; hana yan sasenādulur, hana saka sapatti, len saprtanā, verschillend was de formatie der legerafdeelingen: sómmige bestonden uit compleete compagnieën, andere uit bataljons, weer andere uit brigades, BY. 10, 18.

In plaats van matangnya + n vindt men ook het kortere matang yan; bijv. matang yaṇ ḍatĕng ring Kurukṣetra Saramā, de reden dat Saramā in K. kwam, Ādip. Doch na matang yan is *n* niet ongebruikelijk; zoo in een reeds boven aangehaald voorbeeld: matang yan kita n-tĕkā usĕn; hier valt nadruk op kita, terwijl zulks niet het geval is bij Saramā.

In KO. II leest men: irikā diwaça ny ājna Çrī Mahārāja, yanpanuksuk dharmmasīma; d. i. letterlijk: „toen (naar ons spraakgebruik: dat) was de datum van 't bevel van Z. Maj. den Koning, afbakenende een vrijgebied". Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: op dien datum beval de Koning een vrijgebied af te bakenen; of: de afbakening van een vrijgebied. In KO. I heet het eenvoudiger: irikā diwasa Çrī Mahārāja sumusuk ikana alas i Lintakan, op dien datum bakende Z. Maj. de Koning 't bosch Lintakan af. Hier kon de constructie reeds daarom eenvoudiger zijn, dat een woord voor bevel ontbreekt; voorts ook omdat de opsteller der oorkonde het onnoodig vond nadruk te leggen op den datum der handeling.

Na yan, evenzeer als na an en *n*, treedt een intransitief nu eens als stam, dan weêr in werkwoordsvorm op, en wel zonder merkbaar verschil in beteekenis. Sterk sprekende voorbeelden levert KO. II, waar onmiddellijk na elkander voorkomen: yan mara ring tĕgal en yan para ring tĕgal, wanneer hij zich naar 't veld begeeft. KO. VII heeft: yan aparaparan umaliwat ing tĕgal, wanneer hij ergens heengaande het veld passeert; yan angher ing umah, wanneer hij in zijn huis verwijlt; naast yan hawan, wanneer hij op weg is; ofschoon dit laatste vertaald zou kunnen worden met „op weg".

Een wezenlijk onderscheid tusschen an, n en yan is het mij niet gelukt te ontdekken. Evenwel schijnt het mij toe, dat bij voorkeur *n* gebruikt wordt in de volgende gevallen. Ten eerste, wanneer onmiddellijk voorafgaat het grammatisch onderwerp, bijv. rare nĕmang siki'n pangidĕrakĕn; of 't feitelijk onderwerp in den vorm van een pronominaal aanhechtsel of genitief, bijv. kāla nira'n lumampuh, en kāla Droṇa'n inastwakĕn, en lĕkasmu'n amañcana. Voorts na verbindingen als ri tĕlasnya, en dgl., wanneer nya beteekent "er van", en in 't algemeen waar door toevoeging van *n* een partikel relatieve beteekenis krijgt, als in āpan, on, maran; ook waar *n* dient om met zekeren nadruk het volgende te doen uitkomen, bijv. ndi'n. An en yan worden bij voorkeur gebezigd wanneer de beteekenis van "dat, wanneer, terwijl" nog duidelijker gevoeld wordt; verder in een bepaling van omstandigheid, als aharĕp tuminghala ri sang narendrāṇ ḍatĕng; ook na een tijds- of plaatsbepaling van de in 't nazindeel genoemde handeling, bijv. çīghrān wijil of umijil. Ook vóór substantieven, wanneer de verbinding als een verkorte of elliptische bijzin kan opgevat worden; bijv. an panggorawa, als eereblijk; an garbbha, dat in 't boven aangehaalde voorbeeld in gedachte als nadere bepaling bij wihaga nira behoort. Wijders als an dient om een volgende partikel te versterken, bijv. an mangkana. Eindelijk vindt men an gebruikt, wanneer het feitelijke onderwerp voorafgaat, maar niet onmiddellijk; bijv. lwir ni panah Bh. an tumanĕm; hier is niet Bhīṣma het onderwerp van tumanĕm, maar zijn panah.

Als algemeene opmerking aangaande de behandelde constructies met n, an, yan, zij hieraan toegevoegd, dat ze in 't hedendaagsch Javaansch veelal, niet altoos echter, vervangen kunnen worden door een substantief, gevolgd van een genitivus subjectivus. Ook in de oudere taal komt zulks meermalen voor; bijv. Rām. 5, 34: niyata pĕjah ni Rāwaṇa rikang kṣaṇa; dit, letterlijk overgezet is: "bepaald zeker is de dood van Rāwaṇa op dat oogenblik", doch de bedoeling is: "het is bepaald zeker, dat Rāwaṇa dan oogenblikkelijk zal gedood worden (of: sneven).

Verkorte vormen van persoonlijke voornaamwoorden en hun gebruik.

De oude taal bezit eenige verkorte voornaamwoordsvormen, waarvan 't gebruik tot bijzondere gevallen beperkt blijft. Ze zijn: 1 ps. enk.

k (vóór *w*, *l*, *bh* en *d*: *g*); mv. excl. kăm; mv. incl. *t*; 2 ps. enk. *m*, *mu*; mv. (en beleefd enk.) *t* (vóór zachte medeklinkers *d*); 3 ps. enk. *n*; mv. (en hoog enk.) *r*. Deze vormen worden, op zeldzame en daarenboven twijfelachtige uitzonderingen na, alleen gebruikt in afhankelijke zinnen; of anders in verbinding met partikels, bijv. met de ontkenning ta, waardoor ontstaan vormen als tak, tat, tar; of met apa, bijv. apak, apat.

Behalve *k*, *t*, *r* vindt men zonder eenig verschil in beteekenis: ak en yak, at en yat, ar en yar, zoodat bijv. k-hiḍĕp, ak-hiḍĕp en yak-hiḍĕp alle drie gelijkelijk beteekenen: „naar ik meen, naar mijn gevoel, mijns inziens". De hieronder volgende voorbeelden moeten strekken tot staving van 't bovenstaande.

Eerste ps. enk. Lĕhĕng aku k-mātya lingnyānpamūka, ik wil liever sneven (eig. dat ik sneve), zeide hij, terwijl hij een woedenden aanval wilde doen, Rām. 22, 89. Nāhan hetunya k-amwīt ri kita, dat is de reden, dat ik afscheid van u neem, 19, 31. Sangke doṣangku k-anglĕs, alah tībra mahyun tak-amwīt, tengevolge van mijn schuld dat ik tot u weggeloopen ben (d. i. daar ik mij bezondigd heb door mijn ouders te verlaten om U te volgen), verlang ik ten zeerste geen afscheid van U te nemen, 19, 24. Merang aku g-lawana ko, ik schaam mij om jou te bestrijden, 2, 43. Bāhuntālyus, lobha hatingku g-wulatīya, Uwe slanke armen, mijn hart voelt begeerte, wanneer ik ze aanschouw, 12, 44; iya is hier de als accusatief dienst doende datief van ya, waaruit volgt dat wulati hier als actief bedoeld is. Sahananta haywa malarākparakāng alas, gij allen weest niet bedroefd, dat ik naar de wildernis ga, 3, 11. Aparan ike prayojana matangnya aku g-winungu, waartoe moet dit dienen, dat (eig. waarom) ik wakker gemaakt word? 22, 9; de relatieve beteekenis krijgt matangnya doordat g-winungu z. v. is als (dat ik w. g. w.); hetzelfde zou uitgedrukt worden door deze constructie: matangku g-winungu, en matangku n winungu. Nahan prastāwanyāk kadi malupa ring mitrasamaya, dat was de aanleiding dat het leek alsof ik (eig. dat ik als 't ware) de bondgenootschappelijke afspraak verzuimde, 6, 170. Ngke k-tona asihtāt-makaka, yan çīrṇṇa musuhtālilanga, dán zal ik zien dat gij liefde hebt voor Uw ouderen broeder, wanneer onze (of: Uwe) vijanden verdelgd zijn als weggevaagd, 22, 17. Byakta mātya rasikā si kāsyasih, nton aku k-pati mūrcchita, zeker zal zij gestorven zijn toen zij zag dat ik in

zwijm lag, 21, 76. Kadi tag-waluyāpulih k-hiḍĕp, irikang Daṇḍakakānanāk-hana, het was naar mijn gevoel alsof ik niet weder zou terugkomen, terwijl ik in 't Daṇḍakawoud was, 24, 211. Nahan ikana ta donku we [1] k-para ngke, dat was mijn doel waarom ik hier kwam, 21, 61. Aku tak-angĕnnangĕn laki waneh sira tunggal atah, ik, ik denk aan geen anderen man dan aan hem alleen, 5, 58. Saparanta atah ya tūtanangkwa, tak-adohāku saka sukunta, overal waar Gij heen gaat zal ik U volgen, en zal ik niet ver van Uwe voeten wezen, 17, 36. Tag-wruh ryy ajarangkwa ri kita, ik weet niet wat ik U zal zeggen, 22, 19. Matangnya tag-langghana, dáárom ben ik niet weêrspannig (ongehoorzaam), 3, 12. Tathāpi tak-tūt mati, niettemin ben ik niet mede gestorven, 21, 19. Sahana nikang watĕk Raghu kabeh tak-anon alayū, geen van alle uit Raghu's geslacht zag ik ooit vluchten, 5, 50. Āpan tā mitra kasih, aku tamatak-akadang, want er zijn geen geliefde vrienden, ik heb in 't geheel geen verwanten. Apak-panah paradārabuddhi, omdat ik op een overspelige schoot, 6, 188. Apatak-perung, irangku tansipi, omdat ik geen neus meer heb, schaam ik mij niet weinig, 4, 62. Tumutura tāku ring priya, tamāg-wigilāta ri ko, ik zou toch den geliefde volgen en niet tot jou mijn toevlucht nemen, 5, 59. Tamak-anĕmu paḍā bhaṭāra Rāma, ik vind niemand die met R. zou kunnen vergeleken worden, 21, 68. Yak-mātya, wanneer ik dood zal zijn, AW. 314. Musuhta māpĕs kadi lumbu yak-hiḍĕp, Uwe vijanden zijn krank als gras, naar ik meen, Rām. 13, 30. Aparan ta guṇangku yak-hanā, wat nut het mij dan nog dat ik er zal zijn? Sangke laranyāk-hiḍĕp, tengevolge van 't leed dat ik gevoel, 11, 34.

Eerste ps. mv. excl. Kami, kām huwus warĕg amukti ring jagat, mari yan-prayatna ring ulah salah kĕna, en wij, die [2] reeds verzadigd zijn van wereldsche genoegens, houden op met te trachten naar averechtsche gedragingen, 8, 119. Nāhan

---

[1] We is een synoniem van de, werk; bijw. „doordat", enz. Op zich zelf uit de taal verdwenen, is het bewaard in gawe; de zwakkere vorm wi is vervat in Day awi, door, wegens; awi-e is volkomen in bet. en gebruik = we-nya = de-nya; gawi = Jav. gawe. Bulusch we-n = Ojav. we-n (= [illegible]).

[2] In 't Duitsch zou men zeggen: „wir, die wir". In kam ligt inderdaad hetzelfde begrip van „wij" + voorafgaand reflexief.

lwir mami kam-panangguhi, dat was de wijze, waarop wij (voor: ik) wilden tegenhouden (vermanen), 14, 66. Kapwa ya kām-balĕs, hilangakĕn laranta, al wat wij daarvoor ter vergelding kunnen doen, is aan Uw leed een einde te maken, 20, 64; de *b* is, volgens een klankwet, die o. a. ook in 't Toumbulusch bestaat, de klank waarin een *w* na een *m* overgaat. Nihan tang Āditya yadin ya patyana, nda kam-rĕmuk hyang Pṛthiwī, zie, al ware het de Zon, ze zal uitgebluscht worden, en de Aarde, wij verbrijzelen ze, 13, 32.

Tweede ps. enk. Matang ikā ko m-pujīriya, guṇangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, (of: en mijn deugden, ze worden n. g.), Rām. 5, 35. Wij zien hier dat het eerste puji als actief behandeld is, want het heeft als voorwerp iriya (datief voor accusatief) bij zich, het tweede puji is passief.

Eerste ps. mv. kālanta d-winarang, ten tijde van ons huwelijk, 11, 27.

Tweede ps. mv. (en beleefd enk.). Dayanta t-pati ya, moge hij door u (o goden) gedood worden, KO. VII; eig. „moge het uw werk (toedoen) zijn dat gij hem doodt (of: dat hij door u gedood wordt)", want dāi is de oudere vorm van de, werk; bijw. door toedoen, Lat. per; dezelfde gedachte wordt anders uitgedrukt met deyanyu i patī ya, KO. I. Yan magyā, sakarĕnga weh kitāt-parāryyan, al hebt Gij haast, rust dan toch een óógenblik uit, Rām. 8, 11. Ring pārçwāt-aturuturū yathasuka ngke, slaap een weinig naar hartelust hier aan den kánt; ald. Hier heeft at met het volgende gezegde den zin van een beleefden imperatief, of, wil men, verzoek. Zoo ook in: at rĕngö ta wuwus mami, hoort gij onze (mijne) woorden! Bh. 70; vgl. den Franschen conjunctiefvorm: „que vous écoutiez", en ons minder gewoon: „dat gij hoort!" At-tugĕl tĕṇḍas ikang Daitya, moogt Gij den kop afslaan van den Daitya! Ud. At rĕngyĕkĕn (voor rĕngökĕn, rĕngwakĕn) teka sapatha-samaya, moogt gij (o goden) luisteren naar dezen mijn eed! KO. VII. Zeer gewoon zijn vormen als t-ulih, keer terug! als beleefde imperatieven [1]. Laku ta t-ruhun tumama ring tilam, ga nu om 't eerst het slaapsalet binnen te treden, AW. 298. Ari Lakṣma-

---

[1] In tucap en tucapĕn, laten wij spreken; wij zullen spreken; is *t* zeker geen 2e ps.; men kan *t* opvatten als verkorting van kita, 1e ps. mv. inclusief.

ṇād-wulati tāku, broer Lakṣmana, let toch op mij, Rām. 24, 162. Sira rāma sang nṛpa, nihan sira we d-wulati, 's Vorsten Vader is het dien Gij hier aanschouwt, 24, 198; men zou evengoed kunnen zeggen: denta n-wulati. He nātha, wyartha denta t-haruhara, o vorst, voor niets maakt Gij U ongerust, 15, 37. Ndah wĕkangku, ya matangnya we t-ulih, nu, mijn kind, daarom is het zaak dat Gij terugkeert, 21, 70. Ngke katona asihtāt-makaka, yan çirṇṇa musuhta, dan zal ik zien dat Gij liefde koestert jegens Uw ouderen broeder, wanneer onze vijanden verdelgd zijn, 22, 17. Adĕg ta t-amrih, sta dus op en doe Uw best, 7, 99. Ndya kitāta we t-para, wáár zal het dan zijn dat Gij heengaat? (d. i. wáár zult Gij dan heengaan) 21, 39. Mara t-atutur tatad-waluya sangçaya, opdat Gij tot bezinning komt en niet wederom ongerust zult worden, 24, 197. Nya (l. ndya) t-atakwatakwana kitāri, tā rĕngö tat-anon rikang bhuwana tībra duhkita umadāṇa teki kalarangku tansipi, waar Gij ook mocht navraag doen, zusje, Gij zult niet hooren noch zien iemand zoo diep bedroefd als mij in mijn groot leed (eig. een diep bedroefde die zou evenaren mijn groot leed), 8, 147. Sakrodha pwa hatinta yatt-inujaran, tad-wruh ri don ing wuwus, Gij wordt echter toornig in Uw gemoed, wanneer Gij toegesproken wordt, zonder de bedoeling van den gegeven raad te begrijpen (of: te erkennen), 14, 67. Yadi yat-hĕnĕngāta ring musuh, tat-asĕnghit hana sāhasenghulun, als Gij den vijand maar stil laat begaan, zonder vergramd te zijn over de jegens mij gepleegde gewelddadigheid, 4, 62. Çāsana ya gĕgĕn, tang çāstra d-wulati lanā, volg de geboden, en bestudeer steeds de leerboeken (of: terwijl Gij steeds de l. bestudeert), 3, 53. Ri ḍaḍangku t-unggu t-aturū samenaka, slaap aan mijne borst (terwijl Gij aan mijne borst zijt) genoegelijk, 8, 121. Apa ta guṇā nikāt-hĕnĕng, waartoe zou het dienen, dat Gij U stil houdt? Ike çatrunta d-don sahana pakĕna mwang kirakira, Uwe vijanden, die Gij wilt beoorlogen, tracht allen meester te worden met beleid, 3, 81. Matang yāt-laku t-ulih, opdat Gij terugkeeret, BY. 36, 18. Taṅ jayā rikanang musuh [illegible]

raad hebt Gij vroeger in de vergadering niet opgevolgd, omdat Gij koppig waart, 24, 34. Nyāku mātya, apa tad-wulati ngwang, zie ik zal sterven, omdat Gij niet op mij let (d. i. U niet om mij bekommert), 17, 67. Tat-apituhu alah mūḍa, Gij geeft geen gehoor daaraan omdat Gij verdwaasd zijt, 10, 55. Prabhu ta turung tamad-wulat i gĕlis nira yan-pamanah, nog nooit, Heer, hebt Gij de snelheid gezien van hem (Rāma) bij 't schieten (d. i. de snelheid waarmede hij schiet) 5, 25. Matangnya tānghera tamat-harohara; pahenak āmbĕkta tamat-makingkinga, daarom heb geduld zonder ontsteltenis te voelen; stel U gerust, zonder bekommerd te zijn, 21, 52.

Derde ps. enk. Het aanwijzen van plaatsen waar *n* (ook in de verbindingen an, yan, tan enz.) beslist als pers. vnw. moet opgevat worden, is aan bezwaren onderhevig, dewijl het gelijkluidend is met het relatief *n*. Het is gemakkelijker te zeggen waar *n* geen pers. vnw. is, dan waar het wel als zoodanig bedoeld is. Het is duidelijk, dat *n* in voorbeelden als sopanangku n-lĕpasa en wĕkasmu n-ahurip niet anders wezen kan dan 't relatief, wegens het verschil van persoon; zoo ook in hetu mami n-pĕgat sakeng pitṛloka, de oorzaak dat wij van de wereld der Voorvaderen uitgesloten zijn. Voorts in gevallen als hetu nira n-wijil, of nā ling nirang Kurupati n-pangucap, en dalihan irān tinggalakĕna sira strī, het was zijn plan de vrouw te verlaten, en gĕlis nira yan pamanah, want *n* beantwoordt niet aan 't deftige sira en niets verhinderde den schrijver r, ar, yar te bezigen indien hij een pers. vnw. had bedoeld; bijv. mojar sira yarpamöh tatçesa ning lĕmbu nusu, hij zeide: door 't overblijfsel van de zuigende kalveren uit te melken; of kadi megha manghudanakĕn paḍa nira yarwehakĕnn ikang dāna, hij geleek een zegen uitstortende wolk, wanneer hij zijn liefdegaven uitdeelde, Rām. 1, 5. Hier is *r* een verkorte vorm van 't pers. vnw. en heeft ya op zich zelf reeds de beteekenis van een relatief [1]. Voorbeelden dat *r* pers. vnw. mv. is, zijn: mahyekang wīra yarton ri sira paḍa suka, de helden juichten bij 't zien van hen die allen evenzeer gelukkig waren, Sutas.; en çīghra hrū nira yar lĕpas paḍa parĕng, snel gingen hun pijlen alle te gelijk af, BK. 206. In een voorbeeld als nahan ikana

[1] Voorbeelden van 't gebruik van ya als relatief zullen in een volgend hoofdstuk gegeven worden.

wuwusnya we npaněmbah, dat waren hare woorden daar zij haar sěmbah maakte (= denya manĕmbah), Rām. 21, 62, zou men geneigd zijn *n* als pers. vnw. te nemen, naar analogie van we-k, we-t, waarvan we hierboven voorbeelden gezien hebben. Doch men vindt ook: awū sirākuṣāsū, wulati sirang Raghuputra we n-kapāça, zij schreeuwden bedroefd, huilende, ziende dat R. gestrikt was geworden; sloeg *n* hier op R., dan zou men *r* verwachten. Er is trouwens geen reden om de *n* van we'n, althans in dit laatste voorbeeld, voor iets anders te houden dan het relatief, te minder omdat het volmaakt identische wen van het Toumbulusch bestaan moet uit we + relatief. Bijv. Niitu mahapa'arpa'ar si ina wo si amana, we'n si okki nera wiyamo, woan sera n-tuma'ar sumiwo um posan, toen waren zijn vader en moeder zeer verheugd, dat (eig. doordat, omdat) hun zoon (terug) gekomen was, en zij deden een gelofte om een offerfeest aan te richten. Niitu siwoën nera kariya um pa'ar, we'n nimakauntung witi si tou'ng kaseke nera, toen werd door hen een offerfeest aangericht uit blijdschap dat zij hun vijanden overwonnen hadden. Niitu wo an siya mange witi wanua, wo an siya n-tumalinga se tou mĕriyoriyo witu'm bale ĕsa, we'n mahasiwo um posan, en als hij zich naar dit dorp begaf, toen hoorde hij de menschen in een huis rumoerig, daar zij een offerfeest aanrichtten. Uit deze plaatsen, die met een menigte andere kunnen worden vermeerderd uit de verhalen uitgeg. door 't Nederl. Zendelinggenootschap, ziet men tevens dat het Toumbulusch spraakgebruik ten opzichte van 't relatief *n* met het Oudjav. overeenstemt. Later komen we hierop terug.

Bij de ontkenningsvormen tan, taman, tapwan is, ingeval 't onderwerp een enkelvoudig en niet voornaam 3[de] persoon is, moeielijk uit te maken, welk *n* bedoeld is. Hetzelfde geldt van yan, yapwan, wanneer, dat (hij, zij, het) en maran, marapwan, narapwan, opdat. Bij schrijvers die zich regelmatig van *k*, *t*, *r* bedienen, zal waarschijnlijk 't pers. vnw. bedoeld zijn. In zeker opzicht is het een onverschillige zaak, daar beide constructies logisch hetzelfde uitdrukken en bij vertaling in 't Nederlandsch denzelfden toon vereischen. Bijv. een zin als deze: kadyanggā nikanang parārtha manulung wyādhi n-paweh oṣadha, gelijk de onbaatzuchtige menschenvriend een zieke redt door hem

---

[1] Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa.

geneesmiddelen te geven, Rām. 14, 66, laat beide verklaringen toe. Eenigszins dubbelzinnig is: wĕkasan pupak ta ikanang gunung n-ibĕrakĕnya saksaṇa ḍatĕng, eindelijk werd de berg afgebrokkeld, waarmeê hij wegvloog (en) in een oogenblik terug was, 23, 33; in KBW. wordt *n* hier opgegeven als verkorting van 't passiefvoorvoegsel in, doch om 't passief uit te drukken zou ibĕrakĕn voldoende zijn; ik zou eerder denken dat *n* hier 't relatief is, dienende om den hoofdnadruk te leggen op 't voorgaande, en den bijtoon op 't nazindeel, of wel „hij vloog er mee wèg (of: het werd door hem in de vlucht meegenomen)”. Voor de opvatting van KBW. schijnt echter te pleiten, Rām. 15, 57.

Zeer dikwijls wisselt het deftige *r* (ar, yar) af met *n*, hoewel het denzelfden persoon geldt; bijv. pijĕr sang Rāmārton ta sira (hen), en onmiddellijk daarop tanwruh en tatanwruh (hij, Rāma), 16, 166. Zelfs van een mv.: apatanpasahāya tunggal tunggal, dewijl zij (Rāma en Laksmaṇa) geen enkelen gezel hebben, 4, 66. Toch zegt dezelfde schrijver elders bijv. apatak-ton kita, dewijl ik U niet zie, 11, 23.

Derde ps. mv. en hoog enk. Waling nira musuh ḍatĕng r-adĕgakĕn langkap nira, in de meening dat een vijand aankwam, richtte hij zijn boog op (of: naar zijn meening kwam een vijand aan, zoodat hij z. b. oprichtte), Rām. 3, 42. Nā ling nirār-adĕgakĕn ta laras nirāgöng, zoo sprak hij, terwijl hij zijn grooten boog oprichtte, 2, 43. Salawas nira r-unggu ringng alas, zoolang als zij in 't woud zich bevonden, (Rāma en Laksmaṇa) 4, 23. Atiçighra mangkin aruhur ta sira, rikanang Udaya r-unggu katon, zeer snel steeg hij (de Zon) al hooger en hooger, terwijl hij zichtbaar zich op den Opgangsberg bevond, 8, 42, doch onmiddellijk daarop ya matangnya n-unggu rikanang Udaya, dat was de reden, dat hij zich op den Opgangsberg bevond. Lawan sĕḍĕngnyān niyata'n sirār-pĕjah, en toen het beslist zeker was dat hij gesneuveld was, 21, 54; hier kunnen an en *n* niet anders dan relatieven zijn; logisch onverklaarbaar is het dat door de toevoeging van ar het relatiefbegrip tweemaal wordt uitgedrukt. Hana satwa çāça kanakār-pinahat, er waren dieren, hazen van goud, uitgebeiteld, 8, 44. Bharatār-parö ri sirang tinamuy, r-adĕg ang[1] bala wānara yar-panaḍah manginum, mèt dat Bharata de gastvrij onthaalden

[1] De HSS. en gedrukte tekst heeft ing, doch dit is foutief.

naderde, stonden de apen op van 't eten en drinken, 26, 25; op te merken valt dat op „eten" in dezen zin ook in onze taal een nadruk valt, terwijl bij „drinken" de toon daalt. Hati nira hewa denya tamatan kawĕnang sinikĕp, r-ayat ikanang laras, r-araharah ya rikang warayang, hij was inwendig wrevelig doordat (het wild) niet kon gepakt worden; hij legde zijn boog aan, mikte met de pijl, 5, 44; in dit voorbeeld en 't voorafgaande duidt de eigenaardige herhaling de gelijktijdigheid van twee handelingen aan [1]. Tātan salah r-araharah ya ring arddhacandra, zonder falen, mikte hij op hem met de halvemaanpijl, 2, 34; hier heeft *r* geheel dezelfde functie als 't relatieve *n*, namelijk om te doen uitkomen dat de handeling tansalah was. Kapīndra Sugrīwa wĕruh ring inggita, ratagg ikang wre sahananya mangkata, de apenvorst S. begreep den wenk, zoodat hij de apen alle opriep om te vertrekken, 11, 49. Kāla nirār-tibā, op het oogenblik dat hij viel, 20, 63. Saḍatĕng nirār-ujari dewi Jānakī, zoodra hij gekomen was, sprak hij (Rāwaṇa) tot J., 8, 113. Malarār-wulat ri sira dewī Jānakī, (de boomen) waren bedroefd bij het zien van J. (of: terwijl zij zagen), 8, 96; kadi luhnya yar-wulati dewi Jānakī, het (de afgevallen bloemen) waren als het ware hun tranen, terwijl zij J. aanschouwden, 95. Kadi duhka sang Raghusutār-haneng, gelijk het leed van R. terwijl (of: toen) hij in 't woud was, 8, 107. Nā ling nirang Daçawadanār-puji ng anak, zoo sprak D., zijnen zoon prijzende, 20, 76. Mari r-pawĕḍihan malit, hij (de koning) hield op met fijne kleederen te dragen, 3, 21. Malih ta sira, tūt hawan r-angĕnangĕn ta sang Rāghawa, hij ging dan, den geheelen weg over steeds denkende aan Rāma, 3, 18. Malawas sirār-papangguh masneha lawan mahādewī, langen tijd (reeds), was hij in huwelijksmin vereenigd met de koninginnen, 1, 20. Ling nikanang waneh r-umanuman awaknya, zoo spraken anderen, op zich zelven grommende, 20, 69; umanuman is hier bedrijvend, doch een stam voorafgegaan door *r* kan evenzeer passief bedoeld zijn; bijv. matang ika ko m-pujīriya, guṇangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, 5, 35. Bedrijvend echter in: tamak-akadang tar-wulat rāma-reṇa, ik heb geen verwanten, daar mijn ouders

[1] In 't Skr. geschiedt zulks door ca-ca, dus op geheel andere wijze.

niet naar mij omzien (niet om mij geven, Skr. anapekṣa), 19, 24. Hana dūta yekana tĕkā mĕne, r-hiḍĕp, er zullen aanstonds boden komen, begreep hij (Hanuman), 8, 100. Satĕka nirārwarah ta si Marīca, zoodra hij gekomen was, gaf hij instructie aan M.; ar-warah duidt aan dat de hoofdnadruk valt op satĕka; in 't Skr. bezigt men in een overeenkomstig geval ewa; bijv. drṣṭwā is „bij 't zien, gezien hebbende": drṣṭwaiwa, zoodra hij zag; onze taal heeft tot haar dienst het rhetorisch accent; 't Oudjav. bedient zich van de constructies die wij hier behandelen.

Lumaku sang mamet tar-mangel, de zoekende ging op weg, onvermoeid, 3, 32. Kepwan sira tar-wĕnang sumahur, hij werd verlegen en kon geen antwoord geven, of: zonder een antwoord te kunnen geven. Sumahur ta sirānumodā tarpamihang, antwoordde hij toestemmend zonder te weêrstreven, 1, 56. Paradāra kewala manahmu tar-waneh. slechts echtbreuk heb je in den zin, geen andere dingen, 8, 130. Malawas tarpānak, daar hij langen tijd geen kinderen had, 1, 21. Tātarpangguh Maithilī, çīghra lunghā, toen (of: daar) hij M. in 't geheel niet vond, verwijderde hij zich spoedig, 8, 63. Ndya matangnya tarpapagakĕn sireng alas, om welke reden is hem (Rāma) niet tegemoet gegaan in 't woud? 8, 129. Yekāsaṇḍing tar-madoh nityakāla, die naast hen zaten, steeds nabij, 8, 67. Anghing wwil kweh, tarparowang sira wwang, slechts een menigte demonen, zonder menschen tot gezellen te hebben, 8, 91. Āpa tar-warĕg asangga, daar zij niet verzadigd waren van 't paren, 12, 24. Matang yar-intar sira, de reden dat zij heengingen, Ādip.; hier is 't pers. vnw. dubbel uitgedrukt. Munggw ing syandana, çīghra yar-putĕrakĕn ta sañjata nira, hij nam plaats in zijn karos, spoedig zijn wapen ronddraaiende, BK. 219, 7. Sira tapwa yar-wruh irikang mahoṣadhi, gĕlāna kepwan angadĕg, daar (of: toen) hij 't wonderkruid nog niet zag, stond hij moedeloos en verlegen, Rām, 23, 33. Yarton, bij 't zien, terwijl zij zagen; ook: terwijl hij (een voornaam persoon) ziet; in 't gebruik is yar niet anders dan een deftig yan, doch alleen wanneer 't onderwerp een 3[de] pers. is.

Aanmerking I. Het relatief *n*, in 't Nieuwjav. te loor gegaan, leeft in eenige van de verwante talen nog krachtig voort. In 't Sangireesch worden de vragende voornaamwoorden isai en apa door toevoeging van *n* relatieven. Dus daringihĕ, isai'n piạ tuḷi ipakipĕdĕdaringihĕ, hoore, die ooren heeft om er meê

te hooren; isai'n pia, sarung onggotang, dingangu isai'n tala, relain pangaļakeng u apa'n si sie, die heeft, (dien) zal gegeven worden, maar die niet heeft, (dien) zal nog worden afgenomen wat hij heeft [1]. Men vergelijke een verbinding als apa'n, eig. wat dat, met het Fransche qu'est ce que; isai'n is eigenlijk „wie die". In het Toumbulusch hebben wij *n* reeds aangetroffen als bestanddeel van we'n, doordat, omdat, dat. Ook vóór werkwoordsvormen komt het gebruik van *n* met dat in 't Oudjavaansch overeen. Bijv. ja niitu siya'n sumalu u lalan itii, toen volgde hij dezen weg. Niitu siya'ng [2] kumua wiya si ina wo si ama ni okki, toén zeide hij tot de moeder en den vader van dit kind. Niet minder gebruikelijk is an, gelijk in 't Oudj. Bijv. rei kampe rou u linampangan, an siya milek um banua ĕsa, hij was nog niet ver daar (op dien weg) gegaan, toen hij een dorp zag. Niitu wo an siya mange witi wanua itii, en toén begaf hij zich naar dit dorp. Wo an siya'n sumalu u lalan itii, ikaayo mo ma witi atas katoroan um banua Pasambangko, én hij volgde dezen weg, totdat hij zich vlak boven 't dorp P. bevond. Wo an siya [3] mawuri witi tu'ur um punti itii, en hij ging terug naar dezen pisangstam. Het gedurig voorkomende wo an-wo an duidt eene quasigelijktijdigheid van twee handelingen aan; bijv. Wo an siya'n tumonton un opas, wo an nitu sokĕppĕn ni pongkor, nauwelijks liet hij den hengel dalen, of het werd opgeslokt door een visch; eig. èn hij liet den hengel dalen, èn het werd opgeslokt door een visch. Dit is te vergelijken met het Skr. gebruik van ca-ca, terwijl an de functie heeft van onzen klemtoon. Dit verklaart ook het gebruik van an vóór partikels ter versterking; bijv. ambiya'm bale, ín 't huis; antare, dádelijk; vgl. Oudj. anmangkana, zóó. Verder is m. i. met an identisch het Makassaarsche ang, dat zoo dikwijls voorkomt in de uitdrukking ang kana, zéggende. Het Toumbulusch verkiest in een overeenkomstig geval kuanna, zijn zeggen, en 't Maleisch katañа; zeer verklaarbaar, dewijl de substantiefconstructie de relatieve vervangen kan. Vraagt men zich af in welke verhouding an en *n* tot elkaar staan, dan komt men,

---

[1] Zie Adriani, Sangir. Spr. bl. 248, vg.

[2] De *n* gaat voor gutturalen in ng over.

[3] Eigenlijk sija'm; de *n* gaat vóór lipletters over in *m*, en valt dan vóór *m* uit (zoo de spelling juist is).

gelet op het feit dat in 't Ibanag *a* als relatief dienst kan doen, tot het besluit dat a n in elk geval *n* bevat. Het is mogelijk, zelfs hoogstwaarschijnlijk dat *a* in de eerste plaats een demonstratief is, en als artikel in 't Makassaarsch optreedt, maar er is een nauw verband tusschen betrekkelijk vnw. en lidwoord, en het is niet noodzakelijk aan te nemen dat *a* in a n niet reeds als relatief gevoeld werd, want een verbinding van twee relatieven tot één woord is niet ongewoon. Een tegenhanger is y a d i n, y a d y a n, bestaande uit het relatief y a d i, en *n*, a n; het onderscheid zou alleen daarin bestaan dat y a d i Skr. is, en *a* inheemsch. A k is dus *a*, dat, + k: dat 'k; a t = a + t: dat ge; enz. Y a n is op dezelfde wijze te verklaren: y a is in 't Oudj., Ibanag, enz. „hij, zij, het; dezelfde," en ook „degene die, hetgeen;" in 't Ojav. ook „dat" = y a n. Zie hier eenige bewijsplaatsen. D e n i m u s u h t a y ā p a r ö, door Uwe vijanden die nabij zijn, Rām. 13, 73. M ā t u s s a n g b a l a D a i t y a y a p ĕ j a h, bij honderden sneuvelden de Demonen-manschappen (eig. bij h. waren de D. die sneuvelden), Sutas. N i y a t a j u g a y ā h u r i p m u w a h, het is geheel zeker, dat hij weder levend wordt, AW. 141. M u n g ö n g t a n w r u h y ā w a k n y a w u t a t ĕ k a p i n g r ā g a w i ṣ a y a, hij verdwaast, niet merkende dat zijn persoon zelf verblind is door zinnelust, 58. N i y a t a y a m a p a s a h m w a n g t i b ā r i n g A w e c i, zeker is het, dat hij te gronde gaat en ter Helle daalt, Rām. 19, 30. Het veelvuldig voorkomende a w ā s y a beteekent hetzelfde als b y a k t ā n; bijv. A w ā s y a k i t a k e w a l a k a h y u n a n y a, zekerlijk zult Gij alleen door haar begeerd worden, 2, 52. P ĕ j a h ā w ā s y a k a s ā m b y a, hij zal omkomen, zékerlijk verschalkt worden, 1, 53; vgl. de Grieksche uitdrukking *δηλόνοτι*. Opmerkelijk is ook dat y a, waar het tusschen twee adjectieven staat, geheel overeenkomt met Sund. n j a. Bijv. h a n a t a p r a s ā d a m a r u h u r y a m a g ö n g, er waren torens hoog en groot; h a n a m a ṇ ḍ a p ā d b h u t a y a r a t n a m a y a, er waren wonderschoone, uit edelsteenen bestaande voorhallen, 8, 54. Zelfs in 't Nieuwjav. ofschoon in een ouderwets gekleurde taal, ontmoet men soms ꦲꦤ als relatief; bijv. [illegible] HS. Babad; dit vergelijke men met Sangir. i s a i 'n. Of Sund. n j a soms eenvoudig een bijvorm van y a is, is een vraag die we hier laten rusten. Hoe licht een demonstratief overgaat in een relatief, blijkt o. a. uit ons eigen d i e, d a t, Duitsch d e r, d i e, d a s, Engelsch t h a t, en niet minder uit het Bugin. i y a; bijv. N a i y a r o a r u n g e, ĕ n g k a - n i s e u w a a n a n a, i y a r i y a s ĕ n g e M u-

hamma, en die vorst had een zoon, die M. genaamd was [1]; doch men zou ook kunnen zeggen: „hij was genaamd M.", en dit is zelfs verkieselijk, omdat 't Bug. gelijk ook 't Makassaarsch een betrekkelijken bijzin uitdrukt op dezelfde wijze als 't Oudj. door de verbinding der verkorte voornaamwoorden met het gezegde. Het Maleische yang dankt zijn relatiefbeteekenis aan ng, dat een verkorte vorm is van Ibanag nga; ook in 't Oudj. komt ng op zich zelf een enkele maal als relatiefpartikel voor, o. a. BY. 1, 7.

Aanmerking II. In 't Makassaarsch en Bugineesch dienen verkorte voornaamwoordsvormen om uit te drukken wat in 't Oudj. geschiedt door *n*, *an*, en anders door genoemde verkorte vormen. De meest gewone vormen zijn: 1 ps. enk. Mak. en Bug. ku; 2 ps. enk. Mak. nu, Bug. mu; 3 ps. na. Bijv. Mak. ngapa nu-lampa, waarom (met klem) gaat gij? Vgl. Oudj. bijv. ndi'n hana, of Sund. ti mana nja asup? Fransch „pourquoi est-ce que vous allez?" Mate na-lollong djing, hij stierf door een geest weggevoerd wordende, dewijl hij door een geest werd weggevoerd [2]; Bili na-katinrowi, een kamer, door hem beslapen; e. k. waarin hij slaapt. Leyang na-pamantangi, een hol, dat hij bewoont. Sura leba ki ku-djandji, een geschrift, dat ik u beloofd heb. Pon na ta nuw-asènga, zoo gij dat niet weet. Ta na-papisabiyangi, hij geeft er geen kennis van. Bugineesche voorbeelden: Iya-mi ku-ĕngka, dáárom slechts, ben ik er. Wanuwa naonrowi, 't land, dat hij bewoont. U- papada ko tau na-tikĕng setang, ik vergelijk u met iemand die door een duivel bezeten is. Engka-ni duwa ana na-djadjiang, er waren twéé kinderen, die hij teelde. Ri lino tĕ kumatjĕnning, in deze wereld, ondervind ik geen geluk. Muw-angauiwi ro iko na-surowi anu, gij erként, dat gij het zijt, die iets bevolen hebt (eig. die bevolen heeft, of: door wien bevolen is). Gangka iko naritaro djĕnnang, sedert gij tot Dj. aangesteld zijt. In deze twee laatste voorbeelden nadert de constructie die van de Oudjavaansche met *n*, want wil men in deze taal 't pers. vnw. bezigen, dan zou na ko een vorm met *m* moeten volgen, ofschoon ik nooit iets anders aangetroffen heb dan bijv. hetu nya ko 'n-laku, e. dgl.

Aanmerking III. Het gebruik van de verkorte voornaamwoordsvormen is zeer ontwikkeld in de zgn. Melanesische talen, die hoezeer

---

[1] Voor andere voorbeelden zie Matthes, Boeg. Spr. § 245.

[2] Jonker, Biman. Spr. 3, noot 1.

ze phonetisch veel geleden hebben, in andere opzichten veel ouds bewaard hebben. Terwijl ik in 't algemeen verwijs naar 't inhoudrijke werk van R. H. Codrington, getiteld „The Melanesian Languages", vestig ik hier in 't bijzonder de aandacht op 't gebruik dier vormen in de taal van Norbarbar (Ureparapara) en van Maewo (Aurora).

't Norbarbarsch heeft in den Onbepaalden Tijd des werkwoords o. a. deze vormen: enk. 1 ps. no ka van (voor ko, door klinkerassimilatie), gewestelijk no k-van, ik ga; 2 ps. niek wu van; 3 ps. kie ni van (gewest. ke n-van); mv. 1 ps. kemem (gewest. kamam) van (excl.); ren (gew. gen) van (incl.); 2 ps. kimi van; 3 ps. ker van. No, ino, in 't Mota nau, inau is de volle vorm van den 1 ps., = Aneityum ainyak, nyak, Toumbulusch niyaku [1]; niek uit nikau, Tag. ikau van den 2 ps.; kie, ke van den 3 ps., eigenlijk een aanwijz. vnw. = Oj. iki, ike, of ikihĕn en Nj. kiye; kemem (kamam), wij (excl.) bestaat eigenlijk uit den vollen vorm keme (kama) = Oj. kami + mami; ren (gen), wij (incl.); kimi, gijlieden, = Oj. kamu; kier (ker) bestaande uit kie (ke) en meervoud *r* = Oj. ra. No k-van, enz. komt geheel overeen met Oj. aku k-para; ko m-para of ko mu-p; iki (ya) n-para; kami kām-para; kita t-para; kamu para; ya r-para (iki r-para).

In 't Maewo staan de volle vormen gewoonlijk in hoofdzinnen, de korte in bijzinnen. Bijv. nau u toga ne revereve, ik zit en schrijf; beter gezegd: ik zit te schrijven; niko n t. go r., gij zit te schrijven; ia u t. ti r., hij zit te s.; gida u t. te r., wij (incl.) zitten te s.; gami u t. ge r., gijlieden zit te s. [2] De overeenkomst met het Oudj., Bug., Mak. is onmiskenbaar.

---

[1] Ten onrechte ziet Codrington, o. c. p. 387 in no een verbaalpartikel.
[2] Ook hier ziet Codrington o. c. p. 414 in ne go, enz. verbaalpartikels.

OVER DE EIND-MEDEKLINKERS IN HET ROTTINEESCH EN TIMOREESCH.

DOOR

J. C. G. JONKER.

In het volgende zal beproefd worden eene verklaring te geven van de herkomst en waarde der slot-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch. Er was daartoe eene te uitvoerige vergelijking met de naast verwante talen noodig, dan dat die bespreking in de spraakkunst der genoemde talen had kunnen geschieden. Met de naast verwante talen worden bedoeld, de talen der Oostelijke afdeeling der Maleisch—Polynesische taalfamilie, die zich, gelijk het Rottineesch en Timoreesch, door de genitief-constructie van de Westelijke verwanten onderscheiden, voor zooverre zij voldoende bekend zijn, nam. het Kupangsch, het Tettumsch, de Ambonsche tongvallen, het Burusch, het Sikkaneesch met het Soloreesch, terwijl voor de volledigheid ook iets van de overige, tot deze afdeeling behoorende talen, als die der Zuid-Wester-eilanden, zal gezegd worden. [1] Alleen met het Rott., Tim. en Kup. ben ik nader bekend, van de overige put ik mijne gegevens uit de algemeen toegankelijke bronnen. De voorbeelden zijn in 't algemeen zóo gekozen, dat zij ook zonder eene uitvoerige behandeling der klankverschijnselen in de verschillende talen duidelijk zullen zijn, zoo noodig, is er eene korte toelichting bijgevoegd.

In het Rottineesch van Pada of Termanu kan een woord, behalve op een klinker, uitgaan op eene *k*, *s* of *n*. Het aantal woorden, welke met eene *k* gesloten zijn, is zeer aanzienlijk, veel minder talrijk zijn die, welke op eene *s* uitgaan, terwijl slechts een zeer gering getal op *n* eindigt. Van de woorden, welke eene slot-*k* vertoonen, eindigen enkele ook in de verwante talen op dienzelfden

---

[1] De geheel afwijkende talen van Ternate, enz., blijven buiten beschouwing.

medeklinker, (al of niet duidelijk uitgesproken), bijv. fufuk, molm, (Mal. bubuk, enz.); mafuk, dronken, (Mal. mabok); tasak, gaar, (Bat. dial. idem, Mal. masak). Meestal vertoonen zij evenwel òf andere sluiters, als: dòk, blad, (Mal. daun, enz.); teuk, jaar, (M. P. taun); tauk, indigo, (Mal. tarum, enz.); nesuk, stampblok, (Mal. lĕsung); uak, ulak, ader, pees, (Mal. urat, enz.); belak, zwaar, (Mal. bĕrat, enz.); ulek, worm, (Mal. ulat, Jav. ulĕr), òf wel eindigen zij niet op een medeklinker, als: amak, vader, (M. P. ama); limak, hand, arm, (M. P. lima); bunak, bloem, (Mal. bunga); fulak, wit, (Bis. pulau, Ibn. furau); matak, rauw, (Mal. mĕntah, Mak. mata), enz. Waartegenover staat dat een aantal woorden evenmin een slot-medeklinker vertoonen als de verwante talen, als: afu, asch, (M. P. awu); ata, slaaf, (M. P. idem); bafi, varken, (M. P. wawi), of wel een slot-consonant verloren hebben, bijv. manu, hoen, (M. P. manuk); tua, dial. echter tuạ, palmsap, lontarpalm, (M. P. tuak); ndala, paard, (Jav. djaran); bisu, zweer, (Mal. bisul); laö, dial. raö, kookplaats, (Mal. dapur, End. rapu), enz.

Eveneens kan de slot-*s* beantwoorden aan eene *s* in de verwante talen, bijv. hanas, warmte, warm, (M. P. panas); teas, 't hart van hout, (Mal. tĕras, enz.); niïs, dun, (M. P. nipis). Maar ook de *s* kan staan, waar de verwante talen òf een anderen sluiter vertoonen, als in taüs, vrees, (M. P. takut); petas, gezwel, (Kup. petang, gezwollen), òf geen medeklinker aan het eind van het woord hebben, als in teis, drek, (M. P. tai); mamates, de dood, een doode, van mate, sterven, (M. P. matay). Vgl. voorts de uitvoerige behandeling van de *s* als sluiter, hier beneden.

Tot de weinige zuiver Rottineesche woorden, (voor zooverre mij bekend), die op eene *n* uitgaan, behooren: anin, wind, (M. P. angin); udan, regen, (Mal. hudjan, enz.); liun (denkelijk Bug. liyung) en sain, welke beide „de diepte der zee" beteekenen, waarbij nog gevoegd kan worden fulan, dial. = bulak, maan, maand, (M. P. wulan), benevens met eene stellig anorganische slot-*n*: natun, honderdtal, (Mal. ratus, enz); lifun, duizendtal, (Mal. ribu, enz.), waarbij ook wel lain, bovenste deel, boven, (zie verderop).

Al de hierboven opgesomde woorden zijn nomina, hetzij substantiva, hetzij adjectiva. En dit is geen toeval. Komen bij dergelijke naamwoorden afleidingen voor met verbale beteekenis, dan ontbreekt, (als regel, het nadere zie hierachter bij de werkwoorden), de slot-consonant, onverschillig of de woorden in de verwante talen een

slot-medeklinker vertoonen of niet, bijv. namatasa, [1] gaar worden, naast tasak; nadò, bladeren hebben of krijgen, naast dòk; namabela, zwaar worden, naast belak; nabuna, bloeien, naast bunak; namahana, warm worden, nahana, warm maken, naast hanas; nakatataü, bang maken, naast taüs. Ook wanneer het stamwoord, zonder prefix en zonder voorhechting van het pers. voornw., als werkwoord optreedt, verliest het den slot-medeklinker, als: fufu, (bijv. pelak-ala fufu sò, de maïsplanten zijn door de boeboek aangetast), naast fufuk; fula, (bijv. mata-na fula, zijn aangezicht = hij, is of wordt bleek). naast fulak, (wit, als blijvende eigenschap); tei, groote behoefte doen, naast teis; ana uda, 't regent, naast udan. Hier mogen nog eenige voorbeelden volgen: kabaö, laag, ondiep worden, kababaö, laag, ondiep maken, bij kabaök, laag, ondiep; mangalèdo, het wordt licht, de dag breekt aan, bij mangalèdok, licht, helder, schitterend, (van nangalèdo, schitteren, van lèdo, zon); kailí, (kamau), wild, schuw, (tam) worden, kaililí, (kamamau), wild, schuw, (tam) maken, bij kailís, (kamaus), wild, schuw, (tam). Zoo van manek, vorst, koning, kèsen, keizer, (met *n* voor *l*, de titel wordt, gelijk bekend, door den vorst van Sonnebait gedragen): mane, (kèse), vorst, koning, (keizer) zijn of worden, bijv. in de vertaling door Fanggidaej van Luc. III: 1. De neu Tiberius kèse teuk sanahulu lima, laë — — — Herodis mane nème Nggalilia, enz.

In de bovenstaande voorbeelden, met uitzondering van eenige der op eene *s* eindigende, is blijkbaar het nomen 't oorspronkelijke, en is daarvan de verbale beteekenis afgeleid. Omgekeerd staat naast elk werkwoord een vorm door *k* gesloten, die de beteekenis van het verbale substantief heeft, bijv. mamaik, het komen, komst, van mai, (M. P. idem); aänek, het vlechten, van ane, (Kup. aneng, Mal. anjam); welk subst., afgeleid van een verbum, wat zoo innig met het verkorte pers. voornw. verbonden wordt, dat men voor het gemak van vervoeging spreken kan, den volgenden vorm heeft: natanek, vraag, van natane, (Mal. tanja): zoo ook nabunak, het bloeien, van nabuna, enz. Dezelfde vorm kan ook als adjectief optreden, bijv. ai (hout) lelepak, draagbaar, van lepa, (Mak. lémbara); hade (rijst) papauk, stamp-rijst, rijst bestemd om

[1] Eigenlijk derde pers. enkelv.: het wordt gaar, voor het gemak zal steeds als vertaling de infinitief gebezigd worden.

gestampt te worden, soms ook wel voor: gestampte rijst, van pau, (Tag. bayo); neä (mat) bubusuk, mat, waarop de kapas met den boog bewerkt wordt, van busu, (Mal. busur, enz.); dedeä natanek, eene zaak, waaromtrent navraag gedaan wordt. Voorts kunnen deze subst. ook eene meer concrete beteekenis hebben, als: aänek, vlechtwerk; lelepak, draagstok; bubusuk, boog om de kapas mee te bewerken; aäsok, plaats, waar men water schept, van aso, (Ceram asu, Jav. ngangsu); nininuk, drank, van ninu, hij drinkt, (M. P. minum); in dit geval soms zonder reduplicatie, als: biak, naast bibiak, stuk, brok, van bia, splijten, houwen, (End. mbiä, gespleten, vgl. Mal. bilah); salak, schuld, van sala, (Mal. salah), enz. Eene enkele maal is het substantief in de meer concrete beteekenis niet door eene *k* gesloten, bijv. sisilo, geweer, van silo, schieten. [1] De vorm vertoont dus alle schakeeringen van beteekenis, welke een verbaal substantief kan hebben, met uitzondering van die ter aanduiding van den agens. Hiertoe bezigt het Rott. een prefix mana, soms ook ma, welk laatste ook bij adjectieven in gebruik is. Zij worden door het prefix genoeg als naamwoorden gekenmerkt en missen de slot-*k* meermalen, bijv. manafè, die geeft, gever, van fè, (Jav. weh, Mal. bĕri, enz.); mabela = belak, zwaar. Evenwel wordt ook een groot aantal van de met deze prefixen afgeleide woorden, door eene *k* gesloten; als regel geschiedt dit, als een woord met ma van een substantief is afgeleid, (als mabafik, die een varken heeft, van bafi); als van een adj. naast dien met ma geen eenvoudiger vorm in gebruik is; als een met mana van een werkw. afgeleid woord, meer het karakter van een adjectief heeft, (als manamatek, gestorven, van mate), en gewoonlijk ook wanneer ma de plaats van mana vervult, (bijv. mamanènek, die hoort, van namanène, hooren, Mal. dĕngar, enz.). Steeds op eene *k* eindigen vormen als: nanatunuk, gebraden, of wat gebraden kan worden, van tunu, (M. P. idem). De stamwoordelijke adjectieven, uitgenomen die op *s* uitgaan, hebben als regel eene *k* aan het slot. Is van zulk een adjectief geen afleiding in gebruik, dan komt daarnaast de vorm zonder slot-*k* in meer verbale beteekenis voor, gelijk boven fula naast fulak, of bijv. mada, droog worden, uitdrogen, naast madak, droog, (Tag. mala, enz.). Door toevoeging

[1] Het is niet de bedoeling hier eene nauwkeurige beschrijving van de verschillende afleidingen te geven, maar alleen om het beginsel aan te duiden; bijzonderheden, uitzonderingen, enz. worden dan ook in 't algemeen met stilzwijgen voorbijgegaan.

van *k* kunnen ook adjectieven van subst. afgeleid worden, bijv. batuk, hard, van batu, steen, (M. P. watu). Voorts wordt eene *k* aangetroffen achter als adjectief gebezigde samenstellingen, als hataholi (mensch) tène-besik, iemand met ijzeren ribben, d. w. z. een dapper man, van besi, Mal. bĕsi; hataholi alanalak, iemand, die door arak bevangen is, van nala, hij neemt; ook dient de *k* om van eene uitdrukking een substantief te maken, bijv. ana usik-a ta hapu-n bòek, wat hij najaagt, verkrijgt hij niet, (van ana usi, hij jaagt na + *k* en het lidwoord *a*); bua au lepak, goederen, welke ik draag, (van au lepa, ik draag). Ten laatste komt *k* aan het slot van met een prefix ka afgeleide naamwoorden, als: kabafik = mabafik, die een varken heeft; kafepak (meer dial. dan Termanusch) = manafepa(k), die slaat; kaduak, tweede, alle twee, van dua, (Mal. idem). Hier komt echter ook meermalen eene *s* voor, bijv. kabulus of kabubulus, behaard, naast buluk, haar, veeren, (M. P. wulu).

Voorts staat naast sommige verba een op *s* uitgaand subst. in dezelfde functie als overigens de met *k* gesloten verbale subst. in meer concreten zin, als het bovengenoemde mamates, de dood, (niet: het sterven), ook: een doode, (d. i. ma + mates, dat „dood" beteekent, de vorm is dus eigenlijk onregelmatig); petas, gezwel; verder: tataos, daad, werk, van tao, doen, werken, (vormelijk Mal. taruh, enz.); tatatis, hak, bij tati, hakken, enz.

De overige tongvallen van het Rottineesch leveren, wat de sluitletters aangaat, over het algemeen geen andere bijzonderheden op, dan dat bij de meeste, in plaats van de slot-*k*, de ingeslikte medeklinker staat, bekend uit het Makassaarsch, Bugineesch, Sangireesch, terwijl in het eene dialect, bijv. voor het lidwoord *a*, de ingeslikte medeklinker verandert in *k*, in het andere een hiaat blijft bestaan. In enkele dialecten staat deze ingeslikte medeklinker, (*k* voor het lidwoord), ook voor eene Termanusche slot-*s*, terwijl ook de *n* van udan, anin, in enkele verdwenen is. Nu en dan komt het voor, dat een woord in een dial. eene *k* vertoont of den ingeslikten medeklinker, waar het Termanusche woord geen sluiter heeft, (als in het boven opgenoemde tuạ = tua, palmsap), of omgekeerd.

Eene uitzondering maken echter de tongvallen van Dengka en Oenale; dáar toch is, behalve de ingeslikte medeklinker, de *s* en *n*, ook eene *t* als sluiter bekend, (zie ook beneden bij de werkwoorden). Deze *t* kan aan eene oorspronkelijke *t* beantwoorden, bijv. D. belat, Oen. berat = belak, (Mal. bĕrat, enz.), in de beteekenis van:

zwaar werk, heerendienst; m b u n u t = p u n u k, vezelhulsel van de kokosnoot, (Tag. b u n u t, enz.); ò e-fát = ò e-fák, regentijd, westmoesson, (van ò e, water en f a t, f a k = Mal. b a r a t, enz.). Niet zelden hebben echter ook deze dial. den ingeslikten medeklinker voor eene oorspronkelijke *t*, bijv. b e l ạ, b e r ạ = b e l a k, in de beteekenis van: zwaar; u ạ, u l ạ, u r ạ = u a k, u l a k, pees, ader, (Mal. u r a t, enz.). Eene anorganische *t* = Term. *k* vertoonen zij gewoonlijk in het verbale substantief, als: l e l e m b a t = l e l e p a k, het dragen met een stok, draagstok; b u b u s u t = b u b u s u k, het bewerken van de kapas met den boog en de boog daarvoor; zoo ook n d a n d a u t = n d a n d a u k, naald, (Mal. d j a r u m, enz.): n a f a d e t = n a f a d a k, gezegde, van n a f a d a, n a f a d e, zeggen; ook in de vormen met m a n a, welke in het Term. eene *k* vertoonen, als; m a n a d a d i t = m a n a d a d i k, wat geschiedt, gebeurtenis, van d a d i, (Mal. d j a d i). Evenwel wordt ook hier dikwijls de ingeslikte medeklinker in plaats van de *t* aangetroffen, welke, voor zooverre mij bekend is, ook regelmatig staat in een vorm als n a n a t u n ụ = n a n a t u n u k. Vooral in Dengka dreigt daarenboven de *t* meer en meer door den ingeslikten medeklinker verdrongen te zullen worden.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende, dat het Rottineesch er naar streeft om de nominale en verbale functiën van eenzelfde woord, dat voor den tegenwoordigen toestand als grondwoord te beschouwen is, vormelijk van elkander te onderscheiden, en dat in het algemeen het eindigen op een der slotmedeklinkers, welke in het Rottineesch mogelijk zijn, het teeken van een nomen is, ofschoon er ook, gelijk later blijken zal, bij de verba slot-consonanten voorkomen, en, bij uitzondering, ook wel het nomen tegenover het verbum niet onderscheiden wordt, bijv. s è f e (= Bug. w i s e, Sund. b o s e h, enz., met omzetting), dat zoowel „pagaai” als „pagaaien” beteekent. Toch kan men zulk een Rottineeschen slot-medeklinker, niet gelijkstellen bijv. met een dergelijken in het Maleisch. Het woord van „kind” in betrekking tot de ouders, luidt zoowel in het Mal. als in het Rott. a n a k, (de bijzondere uitspraak van de slot-*k* in het Mal. kan in algemeen vergelijkende studies verwaarloosd worden). Maar terwijl die *k* in het Mal. een vast, essentiëel gedeelte van het woord uitmaakt, is dit in het Rott. niet het geval; daar verdwijnt die *k* toch niet alleen in samenstellingen, enz., maar wordt ook als een pers. voornw. aan het subst. gehecht, bijv. met 't pronomen v. d. 3[den] persoon *n*: a n a-n; zoo ook t a t a o-n van t a t a o s; dial. b e l a-n van b e l a t.

Het Timoreesch is zeer nauw verwant aan het Rottineesch. Ook hierin wordt hetzelfde onderscheid gemaakt tusschen nomen en verbum, bijv. namtás, gaar worden, naast mtasạ, gaar, (Bat. dial. tasak); naúl, regenen, naast ulan, regen, (Mal. hudjan, enz.); abtai, kleeden, naast tais, sarong, kleedingstuk, (Tag. tapis); su', meten, naast suüt, suät, maat, (Mal. sukat), enz.

Een Tim. woord kan, behalve op een klinker, uitgaan op eene *b*, *f*, *h*, *k*, *m*, *n*, *s*, *t*, alsmede op den ingeslikten medeklinker, (buiten beschouwing blijven, ook voor hetgeen in het vervolg zal gezegd worden, de woordvormen, welke ontstaan door wegwerping van de *a*, wanneer deze anders de vocaal zoude zijn waarop het woord uitging, gelijk in het bovengenoemde namtás naast mtasạ, dus wordt de *p*, bijv. in lep, indompelen, niet als sluiter beschouwd). Bij de behandeling der verschillende slot-consonanten zal het raadzaam zijn van de bovengegeven alphabetische volgorde af te wijken.

De *b* komt alleen voor bij afgeleide werkwoorden, als nalukib, schade doen lijden, van het ontleende luki = Mal. rugi, zie voorts de werkwoorden.

De slot-*l*, in andere dialecten *r*, (ook vooraan en in het woord bezigt de eene tongval alleen *l*, de andere *r*), komt eveneens, met enkele uitzonderingen, alleen bij de werkwoorden voor, (zie aldaar). In de (of althans in sommige) *l*-dialecten komt de *l*, welke dus niet tegenover eene *r* staat, nog op andere wijze als sluiter voor, namelijk na naamwoorden, welke zonder dien sluiter op eene *e* zouden eindigen, als: umel, in het *r*-dial. van Amarassi ume, huis, (Mal. rumah, enz.); anel, rijst, (Tag. palay, enz.); lèhel, naast lahi, (Amar. rèhe, rahi), huidvuil, (Mal. daki); matel, groen, (Mal. mĕntah, vgl. bijv. Ibn. ata), doch atef, hart, lever = (Mal. hati), vgl. beneden, terwijl elk verbaal woord, als bijv. mate, sterven, (M. P. matay), die slot-*l* mist. De verklaring van dit verschijnsel, dat zuiver Timoreesch is en reeds hier volgen kan, is wel de volgende. De Timorees is gewoon de eind-vocaal van een naamwoord, hetzij afzonderlijk, hetzij in zinsverband, zeer duidelijk uit te spreken, zoo zelfs dat het einde van de vocaal meermalen consonantisch klinkt. Het sterkst komt dit uit bij de woorden, welke op eene *o* eindigen, waar meermalen aan het slot duidelijk eene *g* gehoord wordt, niet alleen als eene vocaal voorafgaat, als bijv. in ao, aog, kalk, (Mal. kapur, Jav. apu, enz.), maar ook als een consonant voorafgaat, als bijv. nèno, nènog, dag, (R. lèdo,

Sumb. loḍu, dial. lăḍu, zon), vgl. voor die *g*, as(u)gwain, deze hond, nèn(o)gwain, deze dag, uit asu, nèno en aîn. Daarentegen is de uitspraak van de eindvocaal van een werkwoord zeer onduidelijk, zoodanig, dat een Europeesch oor māt voor mate, sterven, nin voor ninu, hij drinkt, meent te hooren. Ook dit verschil in uitspraak kan als een verschil tusschen nomen en verbum beschouwd worden, het is evenwel, voor zooverre mij bekend is, zuiver Timoreesch, in het Rottineesch bestaat dit verschil niet. Nu zal de consonantische uitspraak aan het slot van de *è* bij nomina wel even sterk geweest zijn, als bij de *ò*, en deze consonant moet tot *l* geworden zijn, gelijk bijv. in het Sangireesch eene *l* voor *y* kan staan, als in kabala = kabaya. Als bewijs dat deze *l* zuiver phonatisch is, kan het volgende dienen. Volgt op een werkwoord het partikel en tot aanduiding van den verleden tijd, dan herkrijgt de eindvocaal de volle waarde, maar verandert tevens in den verwanten medeklinker, bijv. nin(u)gwen, hij heeft gedronken, (vgl. boven as(u)gwain), van ninu, fan(i)djen, teruggekeerd zijn, van fani, (M. P. wali). Van mate, enz. nu kan deze vorm, in de dial., welke umel, enz., bezigen, matelen luiden.

Een oorspronkelijke neusklank als sluiter is beter bewaard gebleven dan in het Rottineesch, ook de *m* en *ng* zijn tot *n* geworden, bijv. behalve anin, wind, (R. idem), ulan, regen, (R. udan), funan, maan, maand: (R. bulak, fulan); ook lalan, ranan, weg, (R. dial. dalak, Mal. djalan, enz.); ton, jaar, (R. teuk, M. P. taun); metan, zwart, (Mal. hitam); luin, de zeekoe, (R. luik, Kup. duing, Mal. duyung). Toch is een oorspronkelijke neusklank meermalen vervangen door eene *k*, den ingeslikten medeklinker, of eene *f* (zie aldaar), of wel geheel afgeworpen, behalve bij verba bijv. in oka-timu, komkommer, ('t laatste gedeelte bij Mal. hantimun), lui naast luin, de zeekoe.

Eene anorganische *n* komt zeker voor, evenals in het Rottineesch, in natun, (R. idem), honderdtal; nifun, (R. lifun), duizendtal; voorts in naten, graf, (Sikk. rateng, Sumb. reti, dial. rati), en denkelijk in meerdere woorden.

De *m* is als sluitletter een nevenvorm van de *n* en komt alleen in naamwoorden voor, bijv. taum, indigo, (R. tauk, Mal. tarum, enz.); hukim, omzetting van kunik, kurkema, (R. kunik, Mal. kunjit, enz.); ekam, de pandanus, (R. henak, dial. hendak, enḍa, Kup. edan, Sik. peddang, naast Jav. paṇḍan, eene ṇḍ en nd uit nt worden in het Tim. als regel tot *k*), heum, mangga,

(Ceram. h a u - r, Mal. p a u h, dus met anorganischen sluiter). Over deze *m* zie voorts beneden.

Eene oorspronkelijke *t* als sluiter is zelden gespaard, voorbeelden zijn: u t, zemelen, (R. u k, dial. u t, Sund. h u ü t); voorts wel in het bovengenoemde s u ü t, s u ä t, maat, naast s u', meten, en in p u ä t, sleepnet, (Mal. p u k a t), naast p u', daarmede visschen. Gewoonlijk echter is de *t* verdwenen, bijv. k a ï, haak, (R. k a k a i k, Mal. k a i t), naast k a i, haken; of wel de *t* is door den ingeslikten medeklinker of eene *f* vervangen; zie beneden.

Daarentegen kan van elk werkwoord, dat op een klinker uitgaat, (en hierbij rekent ook de overigens verdwenen *a* aan het einde mede), een vorm afgeleid worden, als: a s a n a t, die verkeerd doet, misdrijft, van s a n, (Mal. s a l a h); a f a n i t, die terugkeert, van f a n i, (M. P. w a l i); a l ò l o t, a r ò r o t, die slacht, doodt, van l ò l o, r ò r o, (R. d ò d o, Sumb. r ò r e), enz.

Meermalen staat daarnaast een vorm zonder voorgevoegde *a* met de beteekenis van het verbale subst. in meer concreten zin, als van s a n: s a n a t, schuld, misdrijf, (R. s a l a k); m n a h a t, voedsel, (R. n a n a ä k), van n a h, (R. n a ä, M. P. stam k a n), eten; m n i n u t, drank, (R. n i n i n u k), van n i n u, (M. P. m i n u m); p u p a t en s f u t, blaasroer, van p u p, n a s f ú, met een blaasroer schieten, (vgl. R. f u p u k, dial. f u f u p u̥, p u p u p u̥, blaasroer, van f u p u, met het blaasroer schieten, naast p u, blazen); vandaar een vorm als: s a l a t, s a r a t, werpnet, van s a l, s a r, (van het het Mal. Skr. d j a l a), daarmede visschen; voorts n è n (o) - s a e t, of n è o n - s a e t, plaats waar de zon opstijgt, het oosten, van n è n o, zon en s a e, stijgen, (R. s a ë, Tag. s a k a y), enz.

Eene oorspronkelijke slot-*s* is bewaard, bijv. in m a n a s, zon, (Tettum m a n a s, warm, M. P. p a n a s); t e s, t e a s, hart van 't hout, (R. t e a s, Mal. t ĕ r a s, enz.); m a i n i h a s, dun, (R. n i ï s, M. P. n i p i s); m n e s, m n e a s, gebolsterde rijst, (Mal. b ĕ r a s, enz.). Verdwenen is de oorspronkelijke *s*, behalve in een aantal werkwoorden, bijv. in n a t u n, honderdtal.

Eene anorganische slot-*s* komt voor in dezelfde waarde als een anorganische slot-*t*, bijv. a m n i t a s, die ziet, van n i t a, (M. P. k i t a); a m a t e s, die sterft, gestorven is, dood, van m a t e, (M. P. m a t a y); t b u ü s, knoop, bij n a t b ú', een knoop leggen, (grondwoord M. P. w u k u); t a o s, daad (= R. t a t a o s), van t a o, (vormelijk Mal. t a r u h, enz.); zoo ook b a t i s, deel, van b a t i, deelen; t u t a s, verlengstuk, van t u t, verlengen, aanlasschen;

tnòes, rij, bij natnòe, op eene rij zijn; enz. De *s* staat dus blijkbaar voor de *t* wanneer het woord-zelf (hetzij in 't stamwoord, hetzij in 't voorhechtsel) reeds eene *t* bevat. Op deze wijze ook amtaus, die vreest, bangelijk, mtaus, vrees, (R. taüs) nevens namtau, (M. P. takut), hetzij hier de *s* uit de oorspronkelijke *t* is ontstaan, hetzij zij de anorganische Tim. sluiter is, (in het Kupangsch Mal. zegt men: takus, voor takut).

Voorts vertoont het Tim. eene anorganische slot-*s* in volksnamen, als: Lòtes, Ròtes, Rottineesch, een Rottinees; Sinas, Chineesch, een Chinees; Nai-lasis (— rasis), iemand van Amarassi, enz.

Ook bij eenige overgenomen woorden, als: solnanus, Port. soldado, bakus (in Amar.), Port. banco. En voorts in een aantal woorden, welke oorspronkelijk geen of een anderen sluiter vertoonen, als: benas, hakmes, (R. felas, Sumb. kabèla); takas, (in Amar), teeken, (Kup. tadan, M. P. tanda, zie boven ekam); mnahas, honger, (R. laäs, Mal. lapar, enz.); honis, levend, (R. dial. horis), bij moni, (R. mori, Sumb. mirip, Mal. hidup, enz.); neuas, de schaduwboom, (R. delas, dial. lelas, Mal. dĕdap).

De *k* en de ingeslikte medeklinker zijn niet uit elkander te houden, beide komen in alle tongvallen voor, maar in de eene komt de *k* veelvuldiger voor dan in de andere; zoo hebben bijv. alle dial. elak, erak, trap, ladder, maar voor Amar. esuk, stampblok, bezigt Tabenu en andere esụ. Zulk eene *k* of ingeslikte sluitletter kan staan:

a. waar een woord in de verwante talen eveneens op eene *k* eindigt, bijv. fufụ, molm, (R. fufuk, Mal. bubuk); lèlọ, rènọ, Mal. djĕruk, (R. dèlo, dèro, dial. ook dèlọ); mtasạ, gaar, (R. tasak, enz.). Misschien sònok, sònọ, lepel, naast sòno, opscheppen, vgl. Mal. sendok, doch waarschijnlijker behoort dit bij Mal. sudu, Jav. suru. Dikwijls is evenwel eene oorspronkelijke slot-*k* verdwenen, als in manu, hoen, (M. P. manuk): tasi, zee, (M. P. tasik): mafu, dronken, (Mal. mabok), enz.;

b. waar het woord oorspronkelijk door een neusklank gesloten was, bijv. elak, erak, trap, ladder, (R. edak, heda-(húk), Kup. elan, Day. heyan, enz.); ikạ, visch, (R. iäk, dial. ikạ, M. P. ikan); Tab. akfụ, elders akfun, (a)fkún, ster, (R. nduk, Kup. duu, bdun, uit een * wantún, voor wintún = wituĕn, vgl. Mal. bintang, en zie boven ekam); voorts Amar.

bahak, sahak, utak = Tab. bahán, pagger, sahan, slijpsteen, utan, groente; ametak = ametan, die zwart is, (Mal. hitam); esuk, esu̥, stampblok, (R. nesuk, Mal. lĕsung);

c. waar het woord oorspronkelijk op een klinker uitging, (eene slot-*h* in 't Jav. of Mal. maakt geen verschil), bijv. ane-òek, anòek, sawah, uit anel, rijst en òel, water, (R. hade-òek); tèlo̥, tèno̥, tèko̥, (vgl. Jav. ĕṇḍog en boven ekam), ei, (O. Jav. hantĕlú, als regel verdwijnt de *r* van Mal. tĕlor in het Tim.); hau (boom) — fuḁ, vrucht, (R. boak, ai-boak, M. P. wuah); Amar. hanuk, elders hanu, stamper, (R. aluk, M. P. halu, alu); ki̥, tros, (R. nggik, Sumb. nggei); bak'ulu̥, bak'uru̥ = R. manukudu = Mal. mĕngkudu, bĕngkudu. Op deze wijze veelvuldig bij adjectieven, als: mate̥, rauw, (R. matak, Mal. mĕntah), naast matel, groen; mèë̥, me̥, rood, (Mal. merah); muti̥, wit, naast mutik, bleek, (Mal. putih); menu̥, bitter, (R. meluk, meru̥, vurig, mamelu, sterk, van dranken, dial. melu, meru, bitter, Saw. pădu, bitter, sterk van drank, Mal. ampĕdu, gal, enz.); maininu̥, zuur, (Saw. menjilu, Sumb. mayilu, vgl. Mal. ngilu, njilu); enz.;

d. waar het woord oorspronkelijk op eene *t* uitging of naast een anorganisch Timoreesche *t* (een voorbeeld met volledig uitgesproken *k* is mij hier niet bekend): mafenḁ, zwaar, (R. belak, berak, Mal. bĕrat, enz.); pahḁ, beitel, (R. pak, dial. pat, Mal. pahat) kan echter ook beschouwd worden als afgeleid van pah, vgl. sub *g*); abi̥, naast abit, tang, (vgl. Mal. sĕpit, enz., mogelijk ook beide van het verbum abi afgeleid); sapḁ, emmer, (R. dial. sambak, sambat, Sumb. samba, Tettum. knaban); òe mninu̥, drinkwater, naast mninut, drank;

e. naast eene Timoreesche slot-*s*: Tab. baku̥ = Amar. bakus, bank; Tab. takḁ = Amar. takas, teeken; afutu̥, buikband, naast futus, (R. idem), het opgebonden garen, van futu, Kup. butu, Kiss. wuku, binden, (deze woorden behooren tevens sub *c*); de volledig uitgesproken *k* is mij ook hier niet bekend;

f. soms naast eene Timoreesche slot-*f*, als mnasi̥, (R. lasik), oud = mnasif, vgl. sub *c*; nó̥, blad, naast nòf, (R. dòk, Mal. daun), vgl. sub *b*;

g. als afgeleid nomen naast een werkwoord, dat op een klinker uitgaat. Het is natuurlijk dikwijls moeielijk bepaaldelijk uit te maken of het nomen eene Timoreesche afleiding is van het verbum, dan wel of in het nomen een oorspronkelijke sluiter is bewaard gebleven,

zoowel het een als het ander is mogelijk, bijv. in mtaus, vrees, naast namtau, suät, suüt, maat, naast su', terwijl soms het verbum stellig uit het nomen is ontstaan, als nini, met was bestrijken, van ninik, nini̦, (R. lilik, M. P. lilin). Stellig is echter talu̦, in bale talu̦, in pand gegeven goederen, eene afleiding van talu, het aan 't Mal. ontleende taruh; zoo ook wel hana̦, in ume hana̦, kook-huis, keuken, van nahán, (zoo ook R. uma dodòdek, van dòde); seka̦, in ik-seka̦, gebraden visch, van sek, braden, (R. iă sesenak, braad-visch, iä nanasesenak, gebraden visch, beide uitdrukkingen loopen echter dikwijls dooreen); tenu̦ in hau (hout) — tenu̦, weefgetouw, (R. tetenuk), van tenu, weven, (R. idem, Mal. tĕnun); mnèso̦, 't slaan, slaag, (bijv. hapu mneso̦, slaag krijgen, 't Rott. met een ander woord hapu fefepak) van nèso, slaan; òte̦, hak, van òte, hakken, (R. oti, vgl. R. tatatis, hak, van tati); sapu̦, bezem, (R. sasapuk), van sapu, vegen, (R. en M. P. idem).

De *k* wordt op deze wijze aangetroffen, daargelaten het genoemde sònok, sòno̦, lepel, naast sòno, opscheppen, bijv. in òe (water) — sòek, schep-water, water om op te scheppen, van sòe, (R. sòë, Kup. sòke, scheppen); bòek, gecastreerd, van bòe;

h. ten slotte geeft de ingeslikte medeklinker achter een telwoord daaraan de beteekenis van den Rott. vorm met prefix ka, gesloten door *k*, bijv. nua̦, alle twee = R. kaduak.

Eene *h* komt als sluiter alleen voor bij enkele substantieven, anah, kind, (M. P. anak); lilah, rinah = R. dilak, naam van een boom; nunuh = R. dial. nunuk, waringin; puah, pinang, R. pua, doch Kup. pua-(ka), vgl. beneden, Tett. bua, Bur. fua = M. P. wua(h), vrucht, de vrucht bij uitnemendheid, evenals Mak. rappo, "vrucht" in 't algemeen, en "pinang". De *h* in anah, is stellig uit *k* ontstaan, blijkbaar is dit ook bij de andere opgenoemde woorden het geval, al was de *k* niet altijd organisch.

Eene slot-*f* komt alleen voor bij nomina en wel voornamelijk bij substantiva, welke, naar hunne beteekenis, tot bepaalde catagoriën kunnen gebracht worden, als: de verwantschapsbenamingen, bijv. amaf, vader, (M. P. ama); ainaf, moeder, (M. P. ina); olif, orif, jongere broeder of zuster, (elders ari, wari, enz.); waarbij ook woorden als: usif, heer, tuaf, idem, (Mal. tuan). Voorts al wat deel uitmaakt van het menschelijk of dierlijk lichaam of van eene plant; bijv. atef, lever (M. P. atay); nimaf, hand, arm, (M. P. lima); mataf, oog, (M. P. mata), (waartoe ook gebracht

moet worden een woord als kanaf, naam); ikof, staart, (Mal. ekor, enz.): uf, boomstam, (R. huk, Bur. pun, Mal. pohon); nòf naast nò, blad; taef, tak; ook wanneer deze woorden in overdrachtelijken zin gebruikt worden, als nimaf, baai; haef, voet (Daj. pai, enz.) en afgezant; ook uf, ook: stam = geslacht: vorst. Bij andere naamwoorden als bijv. munif, roer, (vgl. Mal. kamudi, Bul. muri, achter, enz.); suaf, dakspar, kan, in verband met het voorgaande, de oorzaak van 't gebruik der slot-*f* geen andere zijn, dan dat zulk een woord steeds beschouwd wordt in verband met iets anders, als deel van iets anders, in casu: roer van 't vaartuig; spar van het huis. Het best komt dit uit in het verschil, dat bestaat tusschen òef en òel; òef is water, dat tot iets behoort, bijv. bij vleesch, als vleeschnat, bij eene vrucht, als vruchtensap, terwijl òel, water in het algemeen is. Bij de verwantschapsnamen staat het woord met *f* ook waar de derde persoon de bezitter is, bijv. amaf, vader, in 't algemeen, in amaf, zijn vader, tegenover au ama (zonder *f*), mijn vader; daarentegen, bijv. van mataf: in mata-n, zijn oog. Uit de voorbeelden blijkt dat de *f*, behalve aan 't einde van een woord, dat oorspronkelijk op een klinker uitging, ook voorkomt bij woorden, welke oorspronkelijk uitgingen op eene *n* als: uf, nòf, tuaf, waartoe ook behoort kanaf = O. Jav. ngaran, (voor de *k*, vgl. Rott. bunga, dial. bungga, in Rengkou buka = Mal. bunga, bloem; nalenga, dial. nalengga, naleka, achterover, Mak. lengang, enz.; Tim. mainiki, koud = dingin; voor de *n* vergelijk bijv. anel = Mal. padi); op eene *k*, als: aof, lichaam, (Kup. apa, Jav. awak, vgl. Kup. sipa, negen, M. P. siwa); op eene *t*, als: uaf, lot, bestemming, (R. uak, lot en ader, pees, Mal. urat, enz.); punuf, omhulsel van de kokosnoot, (R. punuk, dial. mbunut, Tag. bunut). Voorbeelden van adjectieven met *f* zijn, bijv. munif, jong, (R. mulik, Kup. hmudin, de jongste, van mudi, volgen = Jav. muri, enz.); mnasif, oud, (R. lasik), enz.

De aard der Timoreesche sluitletters is even onwezenlijk als die der Rottineesche, zooals reeds blijkt uit hun verdwijnen, als regel, in de woorden met verbale beteekenis; zoo ook in samenstellingen, bijv. an-mònel, zoon, van anah en mònel, toch zijn zij iets meer blijvend dan in het Rottineesch, dewijl het pers. voornw. niet achter elk naamwoord gevoegd kan worden, zoodat bijv. R. au ana-ng, mijn kind; ndia ana-n zijn kind, in het Tim. luidt: au anah, in anah.

Het Kupangsch kent niet het onderscheid tusschen verbum en nomen door het afwerpen van een slot-medeklinker. Bezigt bijv. het Tim. su', meten, naast suät, suüt, maat; tal, tar, verbieden, naast talas, taras, verbod, in het Kup. beteekent sukat, meten, talas, verbieden. Een oorspronkelijke slot-medeklinker kan dus evengoed gespaard zijn bij een verbum als bij een nomen.

Naamwoordelijke afleidingen maakt deze taal: *a.* door een voorgevoegde *s*, bijv. skait, haak, van kait, haken; snikan, stok, van tikan, op een stok leunen, welke vormen ook als adjectief kunnen optreden, bijv. ktudi (mes) slimit, vouwmes, van limit, vouwen; *b.* door een (schijnbaar) infix *n* als: snukat, maat, van sukat, meten; *c.* door eene voorgevoegde *k*, als: ksapat = R. dial. sambat, emmer; dit prefix behoort evenwel niet meer tot de levende formatieve elementen, (de *s* wordt dikwijls, de *k* steeds tot *h* voor een neusklank, bijv. hnikan = snikan, stok; hniki = Sumb. kaninik, soort muskiet); *d.* door een voorvoegsel in, bijv. in-kait, het haken, ook die, dat haakt of gehaakt wordt; in-mate, het sterven, dood; in-lòne, jager, van lòno, jagen; ikan innengan, gebakken visch, van nengan, bakken; ktudi in-kikin, scheermes, van kikin, scheren; *e.* door achtervoeging van eene *t*, vgl. beneden.

Een Kup. woord kan uitgaan, behalve op een klinker, op *n*, *ng*, *s*, *t*.

Eene slot-*n* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *n*, zoo bijv. angin = R. Tim. anin, wind; ulan, Tim. idem = R. udan, regen, bulan = Tim. funan, R. dial. fulan, maan, maand; lalan, Tim. idem, weg; voorts ikan = Tim. ika̧, R. iäk, visch; elan = Tim. elak, R. edak, trap; tikan, op een stok leunen, (Mal. tĕkan), enz. Ook kan de *n* staan voor eene oorspronkelijke *l*, *r*, bijv. ton, grens, Tim. tol, tor; en zoo wel ook in katen, jeuken, (Jav. gatĕl); mumun, den mond spoelen, (Mak. kalimo̧moró̧, Mal. kĕmur, Jav. kĕmu, vgl. balu = Mal. baharu), ofschoon de *n* aan het slot van een verbum ook eene andere verklaring toelaat, vgl. beneden bij de werkwoorden.

Menigmaal komt eene anorganische slot-*n* voor, als in: bilin, koopprijs eener vrouw, (M. P. wĕli); dakin, huidvuil, (Mal. daki); khalin, halin, zijde, (Bug. wali); kbukun, gewricht, (M. P. wuku); tadan, teeken. (Mal. tanda), enz. (In woorden als ikon, staart, Mal. ekor, enz.; tilun, ei, Mal. tĕlor, enz., is het onzeker of de *n* anorganisch is, dan wel staat voor eene

l of *r*, vgl. boven mumun, het eerste is het meest waarschijnlijk). Voorts bij een aantal adjectieven, als: tuan, groot, (R. matua, idem, Sumb. matua, volwassen, Mal. tua); mamateu, groen, (Ibn. ata, groen, rauw, Mal. mĕntah); waarbij ook te brengen is eene *n* als in blain, een Maleier, van blai = R. malai = Mal. malayu.

Ook bij sommige der bovengenoemde naamwoordelijke afleidingen, als snilin = in-sili, wat geruild wordt, te ruilen is, van sili, (Jav. silih); hmudin, wat volgt, van mudi, (Jav. muri, enz.); hmunan, wat voorafgaat, (Tag. muna); ofschoon dezelfde vorm evengoed zonder sluiter voorkomt, als spupu, blaasroer = R. fupuk, van pupu = fupu.

De slot-*ng* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *ng*, als in duing, de zeekoe = Tim. luin, R. luik; voorts: isung, stampblok = Tim. esuk, esu̧, R. nesuk; aleng, houtskool, (R. kadek, Jav. arĕng); enz.

Voorts aan eene oorspronkelijke slot-*m*, bijv. talung, indigo = Tim. taum, R. tauk; mitang, zwart = Tim. mètan; èneng, zes, (R. Tim. nè, M. P. nĕm, ĕnĕm); aneng, vlechten, (R. Tim. ane, Mal. anjam, enz.).

Als zeldzaam voorkomende anorganische letter berust de *ng* wel op eene verwisseling der neusklanken, bijv. sdating, hak, van dati, hakken, (R. tatatis, van tati), vgl. boven snilin; sinang, een Chinees, Chineesch, vgl. boven blain, en zie ook beneden bij de werkwoorden.

Eene slot-*s* beantwoordt aan eene oorspronkelijke *s*, bijv. beas, korrel = Tim. mneas, mnes, Mal. bĕras; nihis, dun = Tim. mainihas, R. niïs; ktelas, hart van 't hout = Tim. tès, of = R. teas; voorts: ngatus, honderdtal, (Tim. R. natun); nanas, warm maken, (R. nahana, naast hanas, warm). Voorts aan eene Jav. *r* = Mal. *t*, als kunis, geel, (Jav. kunjir, Mal. kunjit, kurkema); lales, vlieg, (Jav. lalĕr, Mal. lalat).

Eene anorganische slot-*s* komt zelden voor, voorbeelden zijn hmates, dood, (meestal van een dier, enz. gebezigd, tegenover in-mate, dat van een mensch gezegd wordt) = Tim. amates, R. mates, mamates; kbatus, schelpdier, bij batu, steen, (in het Tim. beteekent fatu, M. P. watu, zoowel "steen" als "schelpdier"); tuas = R. dial. tuäs (vormelijk en in beteekenis = kĕtupat). Bij deze woorden staat blijkbaar de *s* op dezelfde wijze als in het Tim. voor eene *t*, als het woord reeds eene *t* bevat.

Derhalve is hier ook bij te brengen een woord als hnais, weegschaal, van tai, wegen. Zonder *t* in het woord staat de *s* in makas, (R. dial. idem) uit mangga; pingas, schotel, (R. pingak, Tim. pika = Mal. pinggan).

Eene slot-*t* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *t* als in sukat, meten, vgl. Tim. suät, maat; ulat, ader, zenuw = R. uak, ulak: kait, haken, (M. P. idem, Tim. R. kai); kabut, omwikkelen, (Bal. kaput, Tim. amu); at, vier, (Tim. R. ha, M. P. pat, ampat); enz.

Eene anorganische *t* komt voor in de betrekkelijk niet talrijke naamwoordelijke afleidingen op Timoreesche wijze, als: kakát, voedsel, eetwaren, van ka, (M. P. kan), eten: mninut, Tim. idem, drank; slingat, spruit, bij naslinga, ontspruiten.

Meermalen bij de bovengenoemde echt Kup. afleidingen als het stamwoord op eene vocaal uitgaat, als: hmukit, (Tim. muït), dier, van muki, (Tim. muï), aanwezig zijn, hebben; rijk zijn, (tegenover hmuki, zaak van waarde, rijkdom); snaput, doek om af te vegen, van sapu, M. P. idem; snòdet, scheplepel, (R. sosòdek, wel bij Jav. suru, Mal. sudu) [1], enz.

Eene oorspronkelijke slot-*k* schijnt geheel verloren te zijn gegaan, mocht er aan het slot van een woord, als bijv. hupu = Tim. fufụ, R. fufuk = Mal. bubuk, nog een ingeslikte medeklinker worden uitgesproken, dan is die klank zoo goed als onhoorbaar. Toch is, althans bij naamwoorden, nog een duidelijk spoor van de oorspronkelijke slot-*k* overgebleven, namelijk wanneer het lidwoord er achtergevoegd wordt. Het lidwoord toch luidt, na een woord, dat op een klinker eindigt, la, bijv. ahu-la. de asch, van ahu, M. P. awu, terwijl, zoo het woord op een medeklinker eindigt, de aanvangs-consonant van het lidwoord zich richt naar die slot-

---

[1] Eene *t* voor eene oorspronkelijke *k* vertoont overigens smalat, merk, bij malat, als verbum; Tim malak, marak, stellig van het Port. marca. Voorts is op te merken, dat ook een werkwoord wel een anorganischen sluiter vertoonen kan; een zeker voorbeeld is bijv. bulat, schuim (R. fufudek, dial. fufuret; Tim. fulit, furit, Sund. budah, enz.), wat in het Kup. echter ook „schuimen" beteekent. Hier is stellig de *t*, die oorspronkelijk de nominale afleiding vormde, bij het geringe verschil, dat thans in 't Kup. tusschen nomen en verbum bestaat, uit het nmwoord in het werkwoord gedrongen. Op dezelfde wijze kan ook de *n*, bijv. in lèten, over iets smals, over eene brug gaan, (naast slèten, brug) tegenover Bug. lete, Mak. tete, Mal. titi, verklaard worden, ofschoon ook eene andere verklaring mogelijk is, zie beneden bij de werkwoorden.

consonant als: lalan-na, aleng-nga, beas-sa, ulat-ta. Hupu echter, met het lidwoord, luidt hupu-ka, (niet hupuk-ka); zoo ook manu-ka, van manu, kip, M. P. manuk; tasi-ka, van tasi, zee, M. P. tasik.

Voor het tegenwoordige Kupangsch moet men dus zeggen, dat deze woorden ka als lidwoord vereischen, feitelijk is de *k* een overblijfsel van den ouden sluiter.

Het woord voor „voet, been”, dus een der woorden, welke in het Timoreesch als algemeene regel eene *f* aan het slot hebben, luidt in het Kup. in, (Tim. haef, R. eik, Daj. pai, enz.). Evenwel is „mijn voet” au ing (i-ng) of met het lidwoord au i-ng-nga; uw voet, kò i-m of i-m-ma; zijn voet, un i-n of i-n-na, zoodat *n* in de eerste plaats en oorspronkelijk het aangehechte pers. voornw. v. d. 3den pers. is. Op deze wijze worden nog eenige andere dergelijke woorden behandeld, als tain, buik, (R. teik, Tim. teif, taif, bij M. P. taí); ilun, gal, galblaas, (R. heduk, Tim. enuf, Mal. hampĕdu, enz.); pipin, wang, (M. pipi); dalen, 't hart, in overdrachtelijken zin, (R. dale(k) = Mal. dalam, enz.). Het woord voor „hand” luidt echter: ima = R. limak, Tim. nimaf, waarvan weer au ima-ng of ima-ng-nga, kò ima-m of ima-m-ma, doch in den 3den persoon un ima of met het lidwoord un ima-ka; zoo ook un mata-ka, van mata, (Tim. mataf), oog; un ilu-ka, van ilu, neus, (Mal. hidung) en zoo van de meeste van deze woorden. Zoo ook bij de verwantschapsnamen: un ama-ka, van ama, (Tim. amaf), vader; un ina-ka, van ina, (Tim. ainaf), moeder; un ana-ka, (naast au ana-ng, ana-ng-nga), van ana, (M. P. anak), kind, enz. Hierbij sluiten zich aan: ikan natu-ka, vischkuit = Tim. ikạ in natun, (Ponos. natu ei); ktudi un diku-ka, rug van een mes, (Daj. likut, enz.); enz.

Door het gebruik van ka als lidwoord, blijken voorts vroeger eene anorganische *k* vertoond te hebben, woorden als: kduli(-ka), doorn, (Mal. duri, enz.); nusa(-ka), eiland, (Tim. nusạ, R. nusak, Jav. nusa); balu(-ka), weduwe, weduwnaar, (Tim. banụ, R. falu, M. P. walu); ata(-ka), slaaf, (R. ata, Tim. atel); kudu(-ka), bĕngkudu, (Tim. bak'ulụ); pua(-ka), pinang, (Tim. puah). In plaats van een oorspronkelijken neusklank vertoonen ngala(-ka), naam, (O. Jav. ngaran, Tim. kanaf); ilu(-ka), neus, (Mal. hidung); kikili(-ka) = Mal. giring-giring nu het lidwoord ka; tegenover eene Rott.-Tim. *s* staat ka

bijv. in khela(-ka), hela(-ka), hakmes = R. felas, Tim. benas; kdela(-ka), de schaduwboom = R. delas, Tim. nenas.

Vele adjectieven vereischen voorts als lidwoord ka, bijv. mea-(-ka), rood = Tim. mè; muti(-ka), wit = Tim. muti; balu-(-ka), nieuw, (R. beuk, Mal. baharu); ngilu(-ka), zuur = Tim. maininu; enz.

Meermalen vereischen ook de, in den aanvang genoemde nominale afleidingen ka als lidwoord, bijv. skiti(-ka), strik, van kiti, strikken, waarbij ook hmate(-ka) = hmates, dood.

De met in afgeleide vormen van woorden, welke op eene vocaal eindigen, vereischen ka, hetzij als lidwoord, hetzij bij den derden pers. enkelvoud, dus: in-mate, het sterven, van mate, (M. P. matay), bijv. in: in-mate-ka el-lá lò, het sterven is niet aldus, zoo is het niet als men sterft; in-tana, van tana, kennen, weten, (Tettum. tada; behoort bij tadan, teeken), un in-tana-ka, zijn kennen, weten, zijne kunde.

Ofschoon in het Kupangsch meer slot-consonanten zijn gespaard gebleven dan in het Tim. of Rott., is toch het afwerpen van een oorspronkelijken sluiter volstrekt niet zeldzaam, bijv. tinu, weven, (R. Tim. tenu, Mal. tĕnun); ninu, hij drinkt, (R. Tim. idem, M. P. minum); dale, binnen, (R. idem, Jav. dalĕm); diu, baden, (R. nadiu, Mal. dirus, enz.); pulu, kleefrijst, (R. idem, Mal. pulut), enz.

In samenstelling verdwijnt een Kup. slot-medeklinker even als in het Rott. en Tim., ook al is hij oorspronkelijk, bijv. ul-ai, vuurregen, van ulan en ai; laelpenga, soort vlieg, van lales en penga. Dewijl echter de sluiter bij verbale woorden niet verloren gaat, de achtervoeging der pers. voornw. even beperkt is, als in het Tim., en vele, vooral verbale woorden, zelden of nooit in samenstelling voorkomen, maken de eindmedeklinkers den indruk van blijvender te zijn.

Het Tettumsch of Tetun, dat gesproken wordt in het grootste gedeelte van de afdeeling Belu van Nederlandsch-Timor, alsmede in een groot deel van Portugeesch-Timor, sluit zich nader bij het Kupangsch, dan bij het Rottineesch of Timoreesch aan. Ook hier is het onderscheid tusschen verbum en nomen door het afwerpen van den slot-medeklinker onbekend, terwijl er over het algemeen minder naamwoordelijke afleidingsvormen bestaan. Van werkwoorden, welke

niet vervoegd worden, bestaan geen afleidingen met abstracte beteekenis; dus beteekent bijv, mate, (R., Tim., Kup. idem), niet alleen: sterven, maar ook: de dood, (R. mamates, Tim. mates, Kup. in-mate), en: dood, als adjectief, bijv. èma (mensch) mate, een doode, (R. mates, manamatek, Tim. amates, Kup. hmates, in-mate). Evenzoo beteekent moras zoowel: ziek zijn, als: ziek, ziekte, waarvoor het Tim. de vormen namèn, amenat, menas, het Rott. namahedi, kamahedis of kamahedik, hedis, heeft, (moras = Tim. menas = hedis = Mal. pĕdas, Daj. peres, vgl. Mak. pạrịsi, evenals Jav. lårå, Bug. lasa, bij Sund. lada, bijtend, Mal. lada). Van werkwoorden, welke vervoegd worden, bestaat een nominale vorm met een prefix ha, bijv. surat hamulak, gebedenboek, (namulak, bidden), Ita kan hakara dadi, uw wil geschiede, (nakara, willen, kan, z. v. a. Mal. punja). [1]

[1] Vgl. Surat hamulak, uitgegeven te Samarang, bij G. C. T. van Dorp en Co. 1898. Van een werkwoord, dat oorspronkelijk met eene vocaal begon als: nodi, hij brengt, (R. neni, dial. nendi, Sikk. netti, hij brengt, hij houdt vast, Sumbawar. ĕnti, vasthouden), luidt die nominale vorm hodi; dit hodi is ook als onveranderlijk woord in gebruik als voorzetsel in den zin van ons „met", waarvoor het Rott. nenik, een variant van neni, als werkwoord vervoegd, bezigt. De nominale vorm van een causatief werkwoord, bevat eveneens een prefix ha, bijv. hasaë, doen stijgen, van saë, (R. idem, Tag. sakay). Dewijl eene *p* in het Tettumsch, evenals in het Rott., Tim., als regel tot *h* wordt, is het duidelijk dat men hier met het uit tal van talen bekende causatief-prefix pa te doen heeft, waarvan ook in het Tim. nog sporen over zijn, als bijv. haputun, warm doen zijn, doen aanbranden. (Dewijl een causatief werkwoord natuurlijk dikwijls door een werkwoord, dat „doen, maken" beteekent, kan omschreven worden, beschouwt Sebastião da Silva in de „Regras grammaticaes sobre tetum", welke voorafgaan aan zijn „Diccionario de Portuguez—Tetum" Macao, Typ. do Seminario, 1889, ha in dit geval, als eene verkorting van halo, hala, maken. Het behoeft wel geen nader betoog dat deze opvatting onjuist is). Bij de vervoeging van zulk een werkwoord is de *h* vervallen en zijn de beide vocalen ineengesmolten, dus kasaë, masaë, nasaë, ik doe, (gij, hij, doet), stijgen, voor *kahasae, enz. Wat nu betreft de vormen met ha, als bijv. hahú naast nahú, hij begint, (van hun = Mal. pohon, vgl. Rott. dial. natahú, Bim. tampuü); halai naast nalai, hij vlucht, (R. idem, Mal. lari, vgl. Sumbaw. barari, Daj. hadari); hafuan = Mal. bĕrbuah, van (ai-) fuan, vrucht, hafunan = Mal. bĕrbunga, van (ai-) funan, bloem, enz., (en waartoe ook behooren de genoemde vormen hamulak, namulak; hakara, nakara); het is duidelijk, dat deze oorspronkelijk een prefix bevatten, evenals bijv. Rott. naboa, hij draagt vrucht. Men zou het Daj. ha kunnen vergelijken, maar, daargelaten of de *h* daarin niet uit een anderen medeklinker ontstaan is, zou het zeer onwaarschijnlijk zijn, dat zulk eene *h* gespaard was gebleven. Denkelijk is ha ook hier uit pa ontstaan, vgl. Amb. patelu, pateru =

Voorts worden namen van werktuigen van werkwoorden afgeleid door reduplicatie, als: sasukat, maat, van sukat, meten; kakoir, rasp, van koir, raspen. Althans in het Tettumsch, zooals het in Port. Timor gesproken wordt, is voor de geredupliceerde lettergreep nog dikwijls eene *k* gevoegd.

Een Tettumsch woord kan, behalve op eene vocaal, uitgaan op eene *k*, *l* of *r*, *n*, *s*, *t*. In het Dillisch wordt tot behoud van den sluiter dikwijls een korte klinker achter het woord gevoegd, als bijv. in het Mak., bijv. súkate, voor sukat; fúko, voor fuk, enz., (bij het Rott. geschiedt dit ook dikwijls in het dial. van Oenale).

Eene slot-*k* kan staan waar 't woord ook oorspronkelijk op eene *k* uitging: bijv. fuk, haar, (Bul. wuük, enz.); fòlok, corromper se [1], (R. puluk, Mal. buruk, enz.); fuhuk, buruk? wel eene

R. natòlo, Mal. batĕlor, eieren leggen. Naar analogie daarvan zal de nominale vorm van andere werkwoorden, welke eveneens „vervoegd" worden, als: hataük naast nataük, in het Dillische nog hametaük = R. dial. namatau, vreezen; hodi naast nodi = R. neni, brengen, ontstaan zijn. Bij de vervoeging van een Tettumsch werkwoord doet zich nog de omstandigheid voor, dat de vormen voor den eersten en tweeden persoon meervoud verloren zijn gegaan en vervangen door het verbale substantief, dus ita en ami hamulak, (hodi), wij bidden, (brengen); emi hamulak, (hodi), gijl. bidt, (brengt), voor *ita tamulak, (todi); ami mamulak, (modi); emi mamulak, (modi). Ook in het Galoli, eene taal welke eveneens in Port. Timor gesproken wordt, is de vervoeging in dezelfde personen in de war geraakt, wel zegt men daar nog: gita tablihuk = Tettum ita hakdiük, wij (inclusief) spelen; maar tevens ook: gami tablihuk, wij (exclusief) spelen; terwijl in: mi rablihuk, gijl. speelt, het verbum denzelfden vorm heeft als in: sia rablihuk, zij spelen, welke vorm tevens, althans eenigszins de waarde van het verbale subst. heeft gekregen, althans hij wordt ook gebezigd in eene bastaard-samenstelling met den Portugeeschen uitgang „dor", als: rablihuco-dòr = brincador; (vgl. Noções da Gramm. Galoli, pelo missionario Padre Manuel da Silva, Macau, Typ. d. Seminario, 1900). In het Tettumsch, zooals het ter hoofdplaats Dilli gesproken wordt, heeft zulk een werkwoord alle vervoeging verloren en bezigt men in alle personen bijv. hamulak, hodi. In de Tettumsch-Mal. Wdl., in het Tijdschrift Ind. T. L. en Vlk., deel XXXVII, Afl. 5 (en uit den aard der zaak ook in het Port.-Tettumsch Wdb.) worden al deze werkwoorden in den vorm met h(a) opgegeven, hier bestaat volstrekt geen bezwaar tegen; deze vorm kan, voor de tegenwoordige taal als de stamvorm gelden, derhalve zullen de werkwoorden hier beneden in denzelfden vorm opgegeven worden.

[1] Hier en daar verschilt de taal in Port. Timor van die in het Belusche, gelijk wel te begrijpen is. Ofschoon het eigenlijk hier van weinig belang is, geef ik daarom van de woorden, welke ik slechts in eene der in de vorige noot genoemde bronnen gevonden heb, de vertaling òf in het Maleisch, òf in het Portugeesch; komen zij in beide bronnen voor, dan volgt gewoon de Nederlandsche vertaling.

fout voor "bubuk", vgl. in D. fuhuk, bicho; tasak, gaar, (R. idem); enz. Gewoonlijk is eene oorspronkelijke slot-*k* evenwel afgevallen, als: manu, hoen, (R. idem); mina, olie, (R. idem en minak, Mal. minjak); tasi, zee, (R. idem, M. P. tasik); tua, vinho, (R. idem); hatudo, mostrar, (R. natudu, vgl. Mal. tundjuk, enz.).

Somtijds, doch niet zeer dikwijls, staat eene slot-*k* voor een oorspronkelijken neusklank, bijv. motuk, verbrand, aangebrand, (Mak. mutung, enz.); hadak, rustbank, bale-bale, (Tim. harak, hala̧, Kup. khadang); in Dilli: fatik, naast fatin, plaats, (hier is denkelijk de *n* evenwel anorganisch). Meermalen ook in verba, als: nonòk, hamenòk, zwijgen, (R. nè-nè, Jav. mĕnĕng): hisik, siram, (Kup. hising); enz.

Eene anorganische *k* wordt aangetroffen:

a. achter substantieven, zeldzaam als zij stamwoordelijk zijn en op zich-zelf staan; een voorbeeld levert faluk = Kup. balu(-ka), weduwe, weduwnaar; vreemd is fatuk, steen, (R. batu, Tim. fatu, M. P. watu). Meerdere malen als het subst. aan het slot van eene samenstelling staat en dan dikwijls naast eene *n*, bijv. ai (boom) — ndanak, ramo, (R. ndanak, ai-ndanak, Sumb. kasanga, Ponos. sanga); timir-rahuk, in Dilli asan-rahun, kinhaar, baard; ai-tarak, (in Dilli) naast taran, doorn, (Sumb. kandara, Bug. tara, spoor);

b. meermalen na afgeleide subst., bijv. hahùk, zarabatana, van hu, (Tim. sfut van nasfú); lalenok, klalenok, spiegel, (Sumb. kaninu, Sikk. linong, enz.); kbabaruk, espeto, van baru, assar em espeto; knananuk, cantiga, van hananu, hananun, zingen; kfuluk, pello, naast fulun, (M. P. wulu), klaletek, montanha, naast leten, boven, (Kup. lèten, Tim. nèten, R. lètek, berg). Soms staat een vorm met en zonder slot-*k* naast elkander als: sasuko naast sasukuk, garfo, van suko, prikken;

c. dikwijls na adjectieven, hetzij in stamvorm, hetzij van een prefix voorzien, meermalen naast eene *n*, bijv. kabuk, zwanger, (naast kabun, buik, Sumb. kambu); oak, pequenno, (naast oan, kind); matek, paralytico, van mate, (M. P. matay); koik, kudis, van koi, krabben; matak, rauw, (R. idem); lanuk, naast lanu, borracho, (Pak. malangu, enz.); moruk, bitter, (Tim. menu̧, R. hednk, gal. enz.); mesak, alleen, (R. mesa, alleen, mesan, mesa-n, slechts, bij esa, Mal. ăsa); mutik = mutin, wit, (Tim. muti̧); nehan asuk, dentes caninos, van

asu, hond; baruik, magro, naast ruin, (Mal. duri, enz.), been, gebeente; kadòk, in D. dok, ver, (R. dòk-a, Mal. djauh enz.): kmodok of modok, geel, naast modo, kmodo, groente, samodo, cobra verde, (R. momòdok, geel, groen, Sumb. muru, groen, enz.); kwaïk, waïk, (in Dilli) = wain, veel; mateuek, wijs, knap, bij hatene, weten; enz.

Eene *l* of *r* aan het slot kan aan den gelijkluidende klank beantwoorden, als in fisul, kfisul, tumor, (M. P. wisul); katal, katar, comichão, (Mal. gatal); ook husar, lalar = Jav. pusĕr, lalĕr, Mal. pusat, lalat, is echter voor het hier bedoelde onderwerp van geen belang. Na sommige, meer verbale woorden is de klank stellig meermalen anorganisch, bijv. susar = Mal. susah.

Eene slot-*n* kan beantwoorden aan een oorspronkelijken neusklank *n*, *m* of *ng*, als in: anin, wind, (R. Tim. idem); udan, regen, (R. idem); fulan, maand, (Tim. funan), ikan, visch, (Kup. idem); hedan, pandan, (Kup. elan): hun, boom, stam, (Mal. pohon); lulun, oprollen, (Bat. Tag, enz. idem): tolan, inslikken, (Mal. tĕlan); laun, naald, (Kup. laung, Mal. djarum); metan, zwart, (Tim. idem); nesun, stampblok, (R. nesuk, Kap. isung); au betun = bambu bĕtung, enz. Afgeworpen is een oorspronkelijke neusklank, bijv. in hamotu, queimar, naast motu; ha, in Delli ook han = Kup. ka, eten, terwijl de neusklank soms tot *k* geworden is, vgl. boven.

Eene anorganische slot-*n* komt voor:

a. bij die subst., welke oorspronkelijk op eene vocaal eindigen, en door hunne beteekenis behooren tot die, welke in het Tim. eene *f* aan het slot vertoonen, of kunnen vertoonen, als: aman = Tim. amaf, vader; inan = Tim. aînaf, moeder; liman = Tim. nimaf, hand; matan = Tim. mataf, oog fulun, penna, pluma = Tim. funuf, (M. P. wulu); enz. enz., waarbij ook bij te brengen zijn zulke woorden, als: folin, prijs, (vgl. Kup. bilin, koopsom eener vrouw); resin, overschot, meer, (Tim. nesif, Sumb. risi), enz. Somtijds is zoowel de vorm met als zonder *n* in gebruik, bijv. ran en ra, bloed (Tim. na̤, Kup. dala-(ka), Mal. darah enz.), of ontbreekt de *n*, als in: susu = Tim. susuf = Mal. susuh. Hierbij behoort ook de *n* na een subst., dat het laatste lid eener samenstelling uitmaakt, als: ai-fuan, boomvrucht, vrucht, (R. boak, ai-boak, M. P. wuah); ai-funan, bloem, (R. bunak, M. P. wunga); manu-tolun, hoender-ei, vogel-ei, ei, (R. tòlok, O. Jv. hantĕlū, enz.); lun uen, lagrima; susu-uen,

melk, van u e, water, (R. ŏ e, Mal. a y ĕ r, Amb. w a e l l o, enz.). Men houde in het oog, dat het aangehecht pers. voornw. in het Tettumsch niet meer bestaat, maar vervangen is door eene constructie als: n i a k a n u m a, (in Dilli: n i n i a u m a, n i a u m a), zijn huis, enz. Eene anorganische *n* bevat voorts: r i h u n = R. l i f u n, duizendtal; l o r o n, dag, naast l o r o, zon, (Sumb. l o d u);

b. na sommige afgeleide subst., waarvan het grondwoord op eene vocaal eindigt, als: b a b a k u n, knods, van b a k u, slaan: k n a b a n, emmer = Kup. k s a p a t, R. dial. s a m b a k, Sumb. s a m b a;

c. na een aantal adjectieven, als: m e a n = Tim m ẹ̀, Kup. m e a (-k a), rood; m u t i n = m u t i k, wit: f o n, f o u n, nieuw, (Fidji v o u, Mal. b a h a r u, enz.); t u a n, oud, (Kup. t u a n, groot, Mal. t u a); enz. Hierbij ook d a w a n, Timoreesch, eigenlijk d j a w a, Javaansch, dus: vreemd.

Eene slot-*s* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *s*, als in: f o s = Tim. m n e s, m n e a s, bĕras; n i ï s, dun = R. n i ï s, t o s, hard = R. t e a s, 't hart van hout; m a n a s, heet = R. h a n a s; m o r a s, ziek, ziek zijn, vgl. boven; a t u s, honderdtal = Kup. n g a t u s; h a r í s, baden, (R. n a d i u, Mal. d i r u s, enz.); t a n i s, weenen, (M. P. t a n g i s).

Eene anorganische slot-*s* wordt aangetroffen in de afgeleide adjectieven, k a t u a s, oud, (naast t u a n, ook t u a k, bijv. a m a n t u a k, avô); k m e t i s, gespannen, vast, in Dilli m e t i n, m e t i k, h e t i k; k a m u t i s, macilento, naast m u t i n, m u t i k, wit. Deze drie woorden bevatten reeds eene *t*, verkeeren dus in hetzelfde geval als de woorden, waarin het Tim. eene *s* voor *t* bezigt. Wel is waar kent het Tim. deze vorm bij eigenlijke adjectieven niet, maar alleen een woord als Tim. a m t a u s, die vreest, maar ook: bangelijk, is voldoende om te bewijzen, hoe gemakkelijk dezelfde vorm voor beide categoriën van beteekenis, in gebruik kan zijn gekomen, en zie voorts onder de *t*. Een vorm geheel gelijk aan het Tim. is f u t u s, dat in het Tettum met verwarring van verbum en subst., verbale beteekenis heeft verkregen: f u t u s t a i s, tingir pannos, t a i s f u t u s, panno tingido, terwijl f u t u s in het Tim. en Rott. beteekent: het voor het kleuren opgebonden garen, van Tim., ook Tettum, f u t u, Kup. b u t u, Kisser w u k u, binden. Andere voorbeelden van de anorganische *s* zijn: p i a t u s, orfão, (van Mal. p i a t u); l i m a n f u a n f u - k l a r a s = l i m a n f u a n l a - k l a r a n, dedo maximo, (f u, verkorting van f u a n, vrucht, k l a r a n, midden, vgl. l a r a n = Mal. d a l a m, binnen, Kup. t l a l a (- k a). R. t a l a-

dak); lalais, lais, snel, vlug, (halai = Mal. lari, vgl. Amb. malari, snel); moris, leven, (ook verbaal), levend = Tim. honis, levend.

Eene slot-*t* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *t* als in amut, abut, wortel, (Bis. gamut); kulit vel, (Kup. kluit, M.P. kulit); duüt, herva, (Jav. ḍukut); uat, zenuw, ader, = Kup. ulat; sukat, meten, (Kup. idem); daët, apegar se, molestia contagiosa, (Mal. djangkit), enz. Weggeworpen is eene oorspronkelijke *t* in: kawa = Mal. kawat; kaï naast kaït, dependurar, (vgl. Tag. kawit, naast Mal. kait).

Eene anorganische *t* is in het Tettumsch zeldzaam, voorbeelden zijn: badut, damar, fakkel = Kup. padut, badut, K. banuk, dial. banduk, doch Tim paku, (vgl. het Tim. sub ekam); Kisser, waku, (het woord staat trouwens overal op zichzelf, heeft geen levende afleiding); sasuit, kam, van sui, kammen, (Tim. soït van soï, Jav. suri, enz.); naast kokorat, zaag, in het Belusche, heeft het Dillische kokorak van kora, zagen, (Kup heeft solat, zaag, naast holat, zagen, de *t* is wel weder uit het subst. in het werkwoord gekomen).

Eén adjectief tenminste vertoont stellig eene anorganische *t*, nam. mukit, arm, vgl. Kup in-muki, rijk; makmukit, arm; Tim. amuit, rijk; ma'muit, arm, bij muki, muï, rijk zijn.

Zeer talrijk zijn in het Tettumsch de anorganische slot-consonanten welke ook in de verbale vormen gedrongen zijn, behalve de boven reeds genoemde woorden futus, moris, bijv. hafurin, escumar, bij furin. escuma, (R. fudek, fufudek, Sund. budah, enz.): hafuan, fructificar naast ai-fuan, vrucht; hafunan, florescer, naast ai-funan, bloem; hakfunin, sembunji diri, (M. P. wuni); haturuk = turu, derramar, (R. tutulu, Jav. turnh); hamenaük, en bij verkorting naük, in het Belusche hanaö, stelen, (R. namanako, Daj. enz. takau); hakat, palmo en: medir a palmos, (R. dial. hangga, Sumba pangga, vgl. Jav. langkah, e..z.); soms zelfs met verwisseling van sluitletters, als: hataük, hametaük, vreezen, (Mal. takut, enz.); dikwijls schijnt er in dat opzicht verschil te bestaan tusschen het Belusch en Dillisch, bijv. in Belu: hananu, zingen, haneha, drukken, hakara, willen, in het Dillisch: hananun, hanehan, hakarak. Gedeeltelijk zijn deze consonanten wel uit het subst. (of een vroeger tegenover een verbum gebezigd subst.), in het verbum gedrongen, gedeeltelijk is het verschijnsel denkelijk op eene andere wijze te verklaren.

Het Tettumsch kent geen aangehechte pers. voornw., ook in samenstelling blijven de slot-medeklinkers, ook de anorganische, zij maken dus meer een integreerend deel uit van het woord dan, in het algemeen genomen, bij de drie boven besproken talen het geval is. Ditzelfde geldt van de nu nog te bespreken talen.

In de Ambonsche tongvallen kunnen door toevoeging van een klinker, als bijv. in Mak. túlisi voor tulis, Tettum sukate voor sukat, van de oorspronkelijke sluitletters, eene *l* (*r*), een neusklank, in den vorm van *n*, benevens eene *t*, gespaard blijven. *L*, *r*. bijv. hahillo, ahillo, áhiro, áhil(e), angel, (Tag. kawil, Mal. kail), kamallo, kámalo, kámale, hars, (Mal. damar); ook de Maleische *r* in woorden, als: leallo, láilo, lale d.i. lal + *e*, zeil, (Mal. layar, enz.): waello, waeljo, wáelo, wáele, water, (Mal. ayĕr, enz.).

Neusklank, bijv. úrano, úrane = R. udan, regen; aninno, ánino, ánine = R. anin, wind; hulanno, húlano, húlane, = Tim. funan, maan; launno, launjo, láune, blad. (Mal. daun, R. dòk): lalonno, lalonjo, 't binnenste. (Mal. dalam, Jav. dalĕm); metenno, zwarte lucht, (vgl. Tim. metan, Mal. hitam, zwart): esunno, esunjo, ésuno, ésune, stampblok, (Kup. isung, Mal. lĕsung); lianno, rianjo, ríano, líane spelonk. (Mal. liang, R. leak).

T, bijv. ulatol, úrato, pees = Kup. ulat: uritil, úrito, huid, dop = Tettum. kulit: halatol, hálato, hálate, 't westen, (R. dial. fat, Mal. barat, enz.); lanitol, lánito, lanite, hemel, (M. P. langit).

De overige sluiters zijn deels spoorloos verdwenen, als bijv. in huhul, huhu, puhu, houtmolm, (Mal. bubuk); manul, manu, vogel, (M. P. manuk); ahal, aha, garen, (R. abas, idem en = Mal. kapas), deels hebben zij nog een spoor achtergelaten, doordien de nageslagen vocaal, welke oorspronkelijk diende tot bescherming van den sluiter, ook na diens verdwijnen gebleven is, als in: tuwáo, tuwaol, túwao, palmwijn, sagoeweer, (M. P. tuak); tasiol, tásie, sásie (= M. P. tasik); ook áteo, áteë, (elders echter atolo), atap, dekriet, (Jav. atĕp). Door den vocalischen naslag onderscheiden zich ook die woorden, waarin dialectisch een der eerstgenoemde sluiters is uitgevallen, als laniol = lanitol; hataele = hatanno, stam, (Mal. batang, vgl.

ainele, boom, elders ainno, hutunele, honderdtal, elders utunno). Met zeldzame uitzonderingen zijn alle woorden, welke eene slot-consonant vertoonen en voor een deel ook, die nog de sporen van een vroegeren sluiter vertoonen, (zie evenwel beneden bij de werkwoorden), naamwoorden. Komt eenzelfde grondwoord, dat oorspronkelijk op een medeklinker uitgaat, welke in het klankstelsel der taal gespaard blijft, zoowel in verbale als in nominale functie voor, dan is in het eerste geval de slot-consonant als regel verdwenen, als: puru, apulu, ahapulu, kleven, naast purutol, papúrute, úlute, gom, (vgl. Mal. pulut). In dit opzicht vertoonen de Ambonsche tongvallen groote overeenkomst met het Rottineesch en Timoreesch. Gelijk bekend is [1], worden in de dialecten van Saparua en Nasulaut nog een grooter aantal subst. onderscheiden door achtervoeging van *l*, lo, (welke *l* na eene *n*, de vertegenwoordigster van elken oorspronkelijken sluiter, geassimileerd wordt, terwijl het dus ontstane nno, alsmede llo, de oorspronkelijke slot-*l* of *r* + lo, in Nusa-laut, gewoonlijk tot njo, ljo wordt), welk aanhechtsel wel terecht door Prof. Kern als het overblijfsel van een lidwoord is verklaard. Ook in de overige dial., vooral in Haruku, worden sporen daarvan gevonden, als l(e), bijv. in het boven aangehaalde hataele. Daarentegen schijnen naamwoordelijke afleidingen van werkwoorden niet voor te komen. Wel bestaan er enkele afgeleide subst., in meer concreten zin, (waarover hieronder nader), maar althans éen daarvan vertoont den oorspronkelijken sluiter, namelijk: teteullo, elders teu-teu, schepvat, van teu, (Bur. kakoil, idem, R. ndui, Tim. kui, wel hetzelfde woord als Ibn. kuid, scheplepel, waarvan kuiran, Bic. kuhit, lepel) [2], is dus geen eigenlijke afleiding uit het Ambonsch, zooals het thans is, maar een overblijfsel uit een vroegeren toestand. Eveneens als doode vormen voor de tegenwoordige taal schijnen formaties, als: panaatu, palajatu, het gezondene, naast atu, (Mak. pikatu, enz.); sanámalo, sanámano, sanámane, deel, bij sama, deelen: tinamaol, tinamao, plantsoen, bij tano, planten, beschouwd te moeten worden.

Eene anorganische slot-*n* komt voor in een aantal substantieven, bijv. ririnno, ririnjo, been, doorn, in de eerste beteekenis elders: ruri, luli, in de tweede: rúrine, lúline, (R. duik,

[1] Vgl. G. W. W. C. baron van Hoëvell, Iets over de vijf voornaamste dialecten der Ambonsche landstaal, Bijdr T. L. en Vlk. v. Ned. Indie, IV Volgr., deel I.

[2] Voor den eindmedeklinker, vgl. sukat, meten, Mal., Bal. Tag, enz., ook Kup. Tett., idem, dus eene gewone slot *t*, doch Pamp., Pakéw. sukad, Solor. hukĕr.

Tim. nuif, been, bot, Mal. duri); nérine, elders, neri, neli, slagtand, (R. nolik, Sumb. uli); hurunno, hurunjo, huruele, hurui [1], veder, (R. buluk, Tim. funuf, M. P. wulu); sananno, sánaele, sánae, sánane, tak, (R. ndanak, Ponos. sanga); lesinno, lesinjo, overschot, naast lesi, overschrijden, (Tim. nesif, Sumb. risi); huanno, huannjo, huaele, huai, huaru [1] vrucht, (Tett. fuan, M. P. wuah), Voorts staat die *n* meermalen na een subst. aan het slot van eene samenstelling, als: lea-matanno, ria-matanjo, riamátai, elders lea-mata, zon; wael-matanno; wael-matanjo elders wael-mata, bron, bij mata, (M. P. idem), oog; susuwaeni, elders susu-waello, melk, bij wae, wuello, water. (Mal. ayĕr, enz.); wala-wala tainno, lawa-taini, elders lawa-tai, spinrag, bij tai(-o), (M. P. tai); ai-uünno, aiuünnjo, nagel, (M. P. kuku). Bovengenoemde woorden (voor zooverre zij niet aan het einde eener samenstelling staan), behooren alle tot die, welke in het Tim. op *f* uitgaan of zouden kunnen uitgaan, volgens hunne beteekenis. Evenwel ontbreekt in de Ambonsche tongvallen een anorganische sluiter, juist meestal bij de meest karakteristieke woorden, welke hiertoe behooren, als: ama, vader; ina, moeder; lima, rima, hand; mata, maä, oog; lusul, rusul, lusu, rusu, rib, enz., en ook daar, waar hij in enkele dial. wel voorkomt, ontbreekt hij meermalen in andere, gelijk blijkt uit de boven opgesomde woorden. Dát zij echter voorkomen, bewijst, dat zij vroeger algemeen geweest, en dus later weer afgeworpen zijn.

Evenals R. lifun, duizendtal, bevat ook Amb. lihunno, lihunjo, eene toegevoegde *n*, (vgl. utunno, utunjo, utunele, útune, honderdtal). Voorts: papaenno, papáino, elders papae, papaja; marassano, elders marisa = Mal. maritja.

Afleidingen als: hahalanno, hahalanjo, hahálano, hahálane, juk, draagstok, van hala, met een draagstok dragen;

[1] Voor huruele, sánaele, sánae, huaele, vgl. het bovengenoemde hataele = hatanno = Mal. batang. Ook voor de *i*, als in hurui, huai moet eene consonant uitgevallen zijn, denkelijk de *n*, vgl. bijv. susu = waeni, melk. Ni is de genitiefvorm van het bezittelijk voornw. v. d. derden persoon enkelv., thans alleen voor personen; ru, als in: huaru, dat van het meerv. v. d. derd. pers., voor zaken. Duidelijk staat *i* voor ni, bijv. in Haruku: súrato lau-i ha, tegenover Asilulu: —lau-ru hata, vier brieven. (Verg. Asilulu: karbau ina-ru siwa, tegenover Saparua —ina-ni siwa, negen buffels). Hoewel 't nu het meest waarschijnlijk is, dat de weggevallen medeklinker eene *n* was, mogelijk is 't ook, dat althans hier of daar een andere medeklinker verdwenen is, vgl. bij de anorganische slot *t*.

talehanno talehanjo, taléhane, deksel, van taleha, dekken; tutupunno, tutupunjo, pak, bundel, naast tupuë, pakken, eindigen alle op *n*, de verwante vormen dezer woorden zijn mij in de Westelijke talen niet bekend, toch hala is gelijk Bur. wada, Kup. hala, op den schouder dragen, (vgl. Kisser. nauwara, pikol), heeft dus waarschijnlijk geen sluiter gehad, waaruit, in verband met het voorkomen van *n* in al deze woorden, (vgl. ook het Burusch), wel afgeleid mag worden, dat de *n* ook hier anorganisch is.

Enkele malen komt ook eene anorganische slot-*t* voor. Zekere voorbeelden, (bepaaldelijk uit de dial. van Asilulu, Hila en Haruku) zijn: mátate, mátatele, dood, (elders eenvoudig mata, maä = M. P. matay): manínuto = Tim. mninut, drank, van ninu, drinken, M. P. minum, (ook in het Ceramsch: naninut, ainut); sasíruto, sasílute, lepel = R. sosòdek, Kup. snòdet. Voorts in: ai-huüti, ai-huütil, (elders ai-tapuku, ail-matanno), knoest, M, P. wuku, waar dus de *t* de plaats inneemt, welke gewoonlijk door de *n* vervult wordt, evenals in ai-túnete = ai-tunenno, hiel; ai-waäti = ai-waka. (Fidji waka, Mal. akar), medicijn, eigenlijk: boomwortel.

Vele adjectieven eindigen op il, vooral in de dial. van Saparua en Nusa-lant: putiïl, puil, elders puti, wit, (Mal. putih); meteil, naast mite, mete, zwart, (Mal. hitam): huluil, huruil, horoile, elders helu, nieuw, (Mal. baharu. Fidji vou, enz.); mamatail, naast mamata, amatae, rauw, (Mal. mĕntah), enz. Eene vergelijking met zulke vormen, als: huai, (vrucht), maakt het reeds waarschijnlijk, dat hier een medeklinker uitgevallen is.

Het Burusch [1], ofschoon het in den woordenschat vele punten van overeenkomst met de Ambonsche tongvallen vertoont, verschilt daarvan echter in andere opzichten veel, o. a. ook daarin, dat het medeklinkers als sluiters, zonder vocalischen naslag duldt. Daargelaten eenige woorden, welke uitgaan op *l*, (waaronder kakoil — Amb. teteullo, kawil, (Tag. idem), benevens eenige werkwoorden),

[1] Vgl. „Het Burusch van Màsarètë" door H. Hendriks, uitgegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en Vlk. v. Ned. Ind, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1897 en E. J. Jellesma (Burusch van Kageli) Tijds. v. Ind. T. L. en Vlk. XXIII. Hier zal meer in 't bijzonder over het Masaretisch gesproken worden.

en zeer weinige, welke met eene *s* of *r* sluiten, eindigt een Burusch woord steeds op een klinker of op eene *k*, *n* of *t*. Over de slot-*k* zie hieronder.

De slot-*n* vertegenwoordigt in de eerste plaats een oorspronkelijk nasalen sluiter, hetzij eene *n*, *m* of *ng*, bijv. in fulan, maan, (M. P. wulan); ngaän, naam, (O. Jav. ngaran, enz.); pun, boom, (Mal. pohon); miten, zwart, (Mal. hitam); uran, garnaal, (Jav. urang, enz.); tian, stijl, (Jav. tiang, enz.).

De slot-*t* staat in de eerste plaats voor eene oorspronkelijke *t* als in fahat, westen, (Mal. barat, enz.); polot, plantengom, (vgl. Mal. pulut): empait, bitter, (Mal. pait), enz.

Eene anorganische slot-*n* staat:

a. achter de meeste namen van lichaamsdeelen, enz., welke anders in het Burusch op een klinker zouden eindigen, dus van die woorden, welke in het Tim. op eene *f* uitgaan of zouden kunnen uitgaan, bijv. ulun, hoofd, (M. P. ulu); folon, haar, (Tim. funuf, veder, M. P. wulu); rohen, been, bot, (Tim. nuif, Mal. duri, enz.); fifin, lip, (Mal. bibir [1], enz.): pusan, navel, (Jav. pusĕr, Mal. pusat) [2]; ikor, staart, (Tim. ikof, Mal. ekor, enz.); fokon, knoest, (M. P. wuku); fuan, vrucht, (Tett. idem, M. P. wuah): telun, ei, (Mal. tĕlor, enz.); isin, inhoud, (Kup. idem, M. P. isi); filin, prijs, (Tett. folin, M. P. wĕli) enz. Daarentegen vertoonen de verwantschapsnamen, als: ama, ina, enz. de slot-*n* niet, uitgezonderd opon, kleinzoon, (Bis. apú, enz.); ook niet de subst., welke anders de *n* missen, aan het slot van eene samenstelling, als in 't Amb., dus: raman-wai, oog-water, traan. Een voorbeeld van achtervoeging van *n* als in het Amb. papaenno, papaja, levert pawèn, mangga, (Mal. pauh);

b. achter sommige adjectieven: een zeker voorbeeld levert ematan, (wel voor emmatan, en dit voor mematan, gelijk empait, bitter, voor mepait), rauw, (Mal. mĕntah);

c. achter een aantal subst., welke afgeleid zijn van werkwoorden, welke op eene vocaal uitgaan en de beteekenis van een werktuig, enz. hebben, bijv. sodin, (zóo in de Sprkl., in de beide woorden-

---

[1] Deze Maleische *r* moet in het Bur. tot *h* worden, bijv. huma = Mal. rumah; uhat = Mal. urat; tòho = Mal. turun, enz., en verdwijnt dus aan het slot.

[2] Ook deze klank, Jav. *r* = Mal. *d*, (of *t* als sluiter), verdwijnt als regel; bijv. ngaän = O. Jav. ngaran, Tag. ngalan; peon = Mal. hampĕdu = Jav. ampĕru; ulẹ = Mal. ulat, Jav. ulĕr.

lijsten: soden), naast sodi, met de hoorns stooten: sèkan, steekspoel, van sèka, steken; sahin, (in de beide woordenlijsten: sahen), van sahi, pagaaien, enz. Hoewel mij de verwante vormen van geen dezer woorden in de Westelijke talen met voldoende zekerheid bekend zijn, is hun aantal te groot, dan dat er sprake van kan zijn, dat de *n* oorspronkelijk bij het woord kan behooren;

d. aan het slot van de subst., welke met de voorvoegsels en, (em), ep, van verba of adjectiva, welke op eene vocaal uitgaan, zijn afgeleid, als: enmatan, de dood, baruit enmatan, doodszweet, van mata, (M. P. matay); emnipen, het droomen, droom, van nipe, droomen, (Bug. nipi, Mal. mimpi); eprèman, lengte, van rèma, lang, (R. demak, Sikk. lĕmmang, Saw. merăma, diep): ẹpemgean, schaamte, van emgea, beschaamd, (vgl. Bareë, eỵa, Sund., era en R. mae; Saw. mekae, Sumb. makea, alsook Mal. merah, elders mea, R. kea, rood.)

Eindigt evenwel het verbum, als grondwoord van de sub *c* en *d* genoemde subst., op eene *k*, dan heeft het subst. aan het slot eene *t*, bijv. enlait, het geven, gave, van laik, geven; embusut, aanklacht; gèba (mensch) embusut, aanklager, van busuk, aanklagen; soöt, strik, van soök, strikken; bidut, werpnet, naast biduk, met een werpnet visschen. Wanneer men den woordenschat van het Burusch nagaat, dan blijkt, dat met betrekkelijk weinig uitzonderingen [1] de woorden, welke op *n* of *t* eindigen, naamwoorden, welke op *k* eindigen, werkwoorden zijn, Substantieven, welke de oorspronkelijke slot-*k* niet verloren hebben, als hoson, rib, (Mal. rusuk, enz.), veranderen die in *t*, als: anat, kind, (M.P. anak); fofot, molm, (Mal. bubuk); manut, vogel, (M. P. manuk); barut, zwam, (Mal. rabuk), ook atet, dak, (Jav. atep), ofschoon overigens eene slot-*p* nooit gespaard schijnt te zijn. Daarentegen is, zelfs in uit het Maleisch overgenomen woorden van verbale beteekenis, als: dapat, patut, ook harap, de slotletter in *k* veranderd, dus: dapak, patuk, harak. Derhalve maakt ook het Burusch, op eene andere wijze, hetzelfde onderscheid tusschen nomen en verbum als het Rott., Tim en Amb. Wat nu die *k* bij de werkwoorden betreft: eene *k* voor eene oorspronkelijke *t* staat bijv. in dikek, plakken, (vgl. Kup.

[1] Eene regelmatige uitzondering vormen de van naamwoorden afgeleide werkwoorden, als: epfokon, knoopen, van fokon, knoop; epturen, kort maken, van turen, kort; epngihut, snuiten, van ngihut, snot; wel meer door de attractie van het subst. embanat, baren, naast anat, kind.

bdikat, Mal. lĕkat, enz.): lalik, omwinden, (vgl. Bug. lilị, waarvan kaliliri, Mal. bĕlit, enz.); voor een neusklank: in teruk, het hoofd dekken, naast terun, hoofddeksel, (Mal. tudung); voor eene *l*, *r*, in sobak, zeilen, (Letti sopal, Kisser hoplo, Mak. sómbalạ); sapak, aanhaken, naast sapal, haak; safuk, strooien, (Jav. sawur), terwijl bijv. mamak, kauwen. (M. P. mamah, mama); katuk, zenden, (Mak. pikatu, Bug. deatu); kalik, graven. (Mal. gali, Daj. kali), eene slot-*k* vertoonen, waar het woord oorspronkelijk niet door eene medeklinker gesloten werd. Eene *k*, welke beantwoordt aan eene oorspronkelijke slot-*k* is mij, misschien toevallig, niet bekend. Uit de taal-zelf blijkt, dat de *k* bij een werkwoord eigenlijk tegenover eene *t* of *n* staat, de *k* voor *l*, *r* is dus wel eene analogische uitbreiding; over de *k* in: kalik, enz., zie hieronder bij de werkwoorden. Daarentegen is bij andere verba de oorspronkelijke sluiter weggevallen, als bijv in: api, in den klem zitten; kèmi, knijpen, (stam pit vgl. Jav. apit, ook Sikk. kemmit, knijpen, enz.); emtako, vreezen. (M. P. takut); ka, eten, (M. P. stam kan); ino, drinken, (M. P. minum); tòho, dalen, (Mal. turun, enz.); waarschijnlijk was in deze woorden de sluiter reeds verloren voordat de verandering in *k* plaatsgreep. De vorm koi, scheppen, naast het genoemde kakoil, Amb. teteullo, zou kunnen berusten op verscheidenheid in klankverloop.

Eene toegevoegde *t* wordt aangetroffen, (behalve in een aantal woorden, waarvan mij de verwante vormen niet met zekerheid bekend zijn, als kahat, roeiriem, naast kaha, roeien = Amb. áhato, áhate, naast aha; esnafet, verloving bij de geboorte, waarbij men voorschot op den koopprijs neemt, naast safe, koopen, (welk woord evenals esnikun, rechthoek, elleboog, Mal. siku, een voorbeeld oplevert van een infix)[1], in kalebat, draagstok, naast eleban, vracht, van leba, dragen, Mal. lembarạ[2], (het prefix ook in katarit, bezem, naast tari, vegen; karusal, stok om vruchten af te stooten); enangit, geween, van tangi, (M.

[1] In de beknopte sprk. wordt nog opgegeven empunat, daad, bij puna, daarvoor staat evenwel in de beide woordenlijsten pampuna; eskohot, rasp, bij eskoho, doch in de woordenlijsten eskohon, of dus het aldaar eveneens opgegeven epfonet van foni, (M. P. wuni), te vertrouwen is, weet ik niet.

[2] De slot *r* welke het Mal. woord vertoont, ontbreekt niet alleen in het Bur., Rott. en Kup. lepa, maar ook in Sikk. leba, is Jav. rĕmbat (met eene Mal. *t*, als Mal. ulat, naast Jav. ulĕr, vgl. Jav. ḍangĕt = Mal. dĕngar) hetzelfde woord?

P. tangis). Eigenaardig is filit, naast filin, prijs, (M. P. wĕli), voor de beteekenis wordt "verkoopen" opgegeven, doch de Holl. Mal. Wdl. geeft voor "verkoopen": penilik, "verkooper": geba penilik, welk woord wederom in de Mal. Holl. Wdl. ontbreekt, (ook sub. sili, ruilen), eenigszins eigenaardig voor zulk een gewoon woord. Jellesma geeft voor 't Kajelisch: filik; zoo filit werkelijk de beteekenis van een werkwoord heeft, dan zal het wel van nomen tot werkwoord [1] geworden zijn, bijv. uit eene verbinding als het in de Wdl. opgegeven huma filit, verkoophuis, (vgl. banit en-matan, doodszweet), huis om te verkoopen, toko.

Voorts wordt eene anorganische *t* aangetroffen, stellig in één adjectief, namel. fehut, nieuw, (Mal. baharu, enz., vgl. boven fifin). Voor het Kajelisch wordt voorts opgegeven: buhut, in 't Masar. bòhò, slecht, leelijk, stellig = Mal. buruk, enz. Uit deze voorbeelden, benevens uit die, welke eene anorganische *n* vertoonen, blijkt dat het Burusch, evenals het Rott. enz., vroeger ook de adjectieven als naamwoorden vormelijk van de werkwoorden trachtte te onderscheiden. Dit verschil schijnt later verloopen te zijn, zoodat nu zelfs bèha, zwaar, (Mal. bĕrat, enz.), de slot-*t* verloren heeft.

Eene *t* in plaats van eene anorganische slot-*n* wordt aangetroffen in: nahat, broeders, (R. nak, Tett. nan, Sikk. Lett. nara, de *h* staat dus als gewoonlijk voor een Mal. *r* als in baharu). Eigenaardig is ook de *t* in: ngaät, ambt, rang, naast ngaän, naam, dewijl Tim. kanaf, zoowel "naam" als "rang" beteekent, staat de *t* hier blijkbaar voor de *n* om eene bijzondere schakeering van beteekenis te kennen te geven. Op dezelfde wijze is de verhouding van fuan, vrucht, fua, pinang, fuat, pisang, te verklaren; fua, (R. pua, mpua, Tim. puah. Tett. bua, Kup. pua-ka), is hetzelfde woord als M. P. wuah, evenals Mak. rappo, zoowel "vrucht" in 't algemeen, als "pinang" beduidt, dus z. v. a. de vrucht bij uitnemendheid; ditzelfde geldt van fuat, pisang = Kup. bua, met lidwoord bua-la, dus zonder slot-medeklinker.

Het Sikka'sch van Midden-Flores kent als slot-medeklinkers eene *k*, een neusklank, eene *r*, *s* en *t*. Omtrent den neusklank dient opgemerkt te worden, dat deze in hetgeen door den heer L. F.

[1] Niettegenstaande de pogingen tot onderscheiding van nomen en verbum is toch soms weder een subst. tot verbum geworden, een zeker voorbeeld levert epnakan, stelen, (Daj. takau, enz.).

Calon, over deze taal gepubliceerd is [1], gewoonlijk *ng* geschreven wordt, ook aan het slot van die woorden, welke zeker oorspronkelijk op eene *n* uitgaan. als: iyang, visch, soms wordt evenwel een woord met eene slot-*n* geschreven, soms op beide wijzen, als: djaran(g) paard; mutun(g), aanbranden, tarun(g), indigo. Blijkbaar is steeds dezelfde klank bedoeld, waarvan de uitspraak denkelijk hier en daar weifelend is, hier zal de neusklank steeds met *ng* worden weergegeven. Verschil tusschen verbum en nomen, door wegwerping van den sluiter, als in het Rott., kent de taal niet.

Eene slot-*k* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *k*, als in anak, kind, klein (M. P. idem); otek, hersenen, (Jav. utĕk); gorak, krabben, (Mal. garuk); pitek, met de vingers knippen, (vgl. Mal. petik, djĕntik).

Eene slot-*ng* kan beantwoorden aan een oorspronkelijken neusklank, hetzij eene *n*, *m* of *ng*, als: aning, wind, (M. P. angin); lalang, weg, (Mal. djalan, enz.); mitang, zwart, (Mal. hitam); tarung, indigo, (Mal. tarum, enz.); liang, grot, (Mal. idem); nuhung, rijstblok, (Mal. lĕsung).

Eene slot-*r* kan beantwoorden aan eene *r*, als in kiïr, gierig, (Mal. kikir); ook aan de Mal. *r*, als in bibir, lip, (Mal. idem); voorts aan eene *l*, als in gattar, jeuken, (Mal. gatal).

Of eene overigens zeldzame *s* als sluiter ooit aan eene oorspronkelijke *s* beantwoordt, is twijfelachtig. De *s* wordt in het Sikk. als regel tot *h* en valt dus aan 't slot van een woord af, als in: dani, weenen, (M. P. tangis); kappa = kapas, enz. Dikwijls staat de *s* aan het slot voor eene *t*, bijv. bais, naast bait, bitter, (Mal. pait); gois = goit, slecht; buras, bespuwen, (vgl. Jav. samburat); bewus, rieken, vertoont eene anorganische *s* tegenover Daj. bewau.

De slot-*t* kan beantwoorden aan eene oorspronkelijke *t*, als: urat, streep, (= Mal. urat); warat, westen, (Mal. barat, enz.); ramut, wortel, (Bis. gamut); kaet, haak, vasthaken, (Mal. kait); apet, tegen elkander drukken, kĕmmit, knijpen, (vgl. Jav. apit, enz.).

Behalve de *s* kunnen ook de overige slot-consonanten afgeworpen

---

[1] Woordenlijstje van het dialect van Sikka, Holl. Sikkan.; idem, Sikkan. Holl.; Eenige opmerkingen over het dialect van Sikka, eenige spreekwijzen, enz. in het Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., respect. Deel XXIII, XXIV, XXV; Bijdrage tot de kennis van het dialect van Sikka. Verh. van het Bat. Gen. v. K. en W. Dl. L, 1ste stuk.

worden, wat vooral zeer veelvuldig met eene oorspronkelijke *k* plaats heeft, bijv. daha, gaar, (Bat. dial. tasak); manu, hoen, (M. P. manuk); tahi, zee, (M. P. tasik); sepa, schoppen, (Mal. sepak); enna, zes, (M. P. ĕnĕm); ninu, hij drinkt, (M. P. minum); uta, wild, Mal. hutan; lulu, oprollen, (Bat. lulun); guti, knippen, (Mal. gunting); regelmatig de Mal. *t* = Jav. *r* lale, vlieg, (Mal. lalat, Jav. lalĕr); puhe, navel (Mal. pusat, Jav. pusĕr); enz.

Eene anorganische slot-*k* wordt aangetroffen achter meerdere adjectieven, als: merak, rood, (Mal. merah); nurak, jong, (Sund. ngora, Bal. nguda, Mal. muda); niluk, zuur, (Tim. mainiṇu, vgl. Mal. ngilu, njilu): linok, helder, (Tag. malinau), naast linong, spiegel, zoo ook mitak, vuil, naast mitang, zwart. Ook bij verba komt menigmaal eene anorganische slot-*k* voor, als bijv. in helluk, hikken, (Mal. sĕdu); helak, rukken, (Mal. hela); tubuk, (Mal. tumbuh); ook in plaats van een neusklank, als: passak, schieten, uit Mal. pasang; wàuk, stinken, naast waung, rieken.

Eene anorganische *ng* staat:

a. aan het slot van subst., welke in het Sikk. anders op eene vocaal zouden uitgaan en behooren tot die woorden, welke in het Tim. eene *f* vertoonen of zouden kunnen vertoonen, als: limang = Tim. nimaf, arm, hand; matang = Tim. mataf, oog; wateng = Tim. atef, lever, hart; luring = Tim: nuif, been, bot, (Mal. duri, enz.); wulung = Tim. funuf, veder; wuang = Tett. ai-fuan, vrucht; tellong = Tett. manu-tolon, Bur. telun, ei; tadang = Kup. tadan, teeken, Tett. tadan, macula, ook in lerrong, dag, naast lerro, zon = Tettum loron, naast loro. Op te merken zijn nog, marang, het droge, naast mara(k), (Tag. mala, enz.), droog; temmang, een heel stuk, naast temmak, (R. katemak), heel, gaaf; linong, spiegel, naast linok, zie boven. Evenals R. lifun, vertoont ook riwung, (doch ook riwu), duizendtal, de anorganische slot-*ng*. De verwantschapsnamen missen haar in den regel, (tenzij in een woord als pulameng, oom), alleen komt zij voor bij inang, in de beteekenis van „wijfje", van een dier, als: djarang inang, merrie. Bij een woord als kusing, (Mal. kuntji), slot, maar ook: sluiten, is de slot-*ng* denkelijk uit het subst. in het werkwoord gedrongen; het omgekeerde schijnt eerder het geval te zijn bij miping, (Mal. mimpi), droom, droomen. Over de werkwoorden zie voorts beneden;

b. enkele malen na een adjectif, als: duang = Tett. tuan, Mal. tua, oud; blarang, ziek, naast blara, (Jav. lårå); ook wadung, hard, van wadu, steen, (M. P. watu);

c. na een telwoord, bijv. au ora Mitang ruang, (van rua, twee, Mal. dua, enz.), ik en M. met ons beiden;

d. na werkwoorden, welke op eene vocaal eindigen tot vorming van nominale afleidingen, bijv. wayer tinung, (ook wel tinu), drinkwater, (= R. òe nininuk), van tinu, wij drinken; kennaha (iets) ea(ng), iets eetbaars, van ea, wij eten; adja, (mais) pepping, fijn gestampte mais; van beppi, (ita peppi), stampen, (vgl. R. pela papauk, stamp-mais, mais om te stampen); wayer tàung, draag-water, d.i. put-water, van dàu (ita tàu), waterdragen, (Sumb. taku) = Tim. òe sòek; adja hennang, geroosterde mais, van henna, (onveranderlijk), roosteren = Tim. pen-seka; ai lebang, draaghout, draagstok, van leba, (onveranderlijk), dragen aan een stok = R. lelepak; ata (mensch) mateng, een doode, van mate, (onveranderlijk), sterven = R. mamates.

Ten slotte kan eene *ng* ook na substantieven, welke op een klinker uitgaan, optreden in de waarde van het aangehechte pers. voorn. van den derden pers., hoewel het Sikka'sch overigens de aangehechte pers. voornw. verloren heeft, als: moang ratu leppong = moang (heer) ratu (vorst) leppo (huis) nimung (zijn), de vorst zijn huis, het huis van den vorst; metti belli ahu ara-ng = metti (gij brengt) belli (gij geeft) ahu (hond) ara (rijst) rimung (hun), brengt den honden hunne rijst!

Op blz. 141 (of 13 v. d. overdruk) staat in de "Opmerkingen", dat eene *t* in dit geval de plaats van eene *ng* kan innemen, als voorbeeld wordt gegeven: Lucas wine-t, (wue-t, wari-t), = Lucas wine (wue, wari) nimung, de zuster, (oudere, jongere broeder, zuster) van Lucas; hai me-t, wiens kind? Zoo ook in de "Spreekwijzen": Noriku nora wine-t eppai, waar is N. met zijn zusje? Solo ina nimung wue-t, de oudere zuster van Solo's moeder. In de "Bijdrage tot de kennis van het dial. van Sikka", blz. 10, leest men voorts: "Later hoorde ik nog pulamet voor pulameng, (oom); puat voor puang, (boom, begin); tuat voor tuang, (schoonvader der vrouw); alat voor alang, (hoofd); put voor pung, (eigen, onderdaan); tebbot voor tebbong, lichaam. Hier staat dus de *t* als vast aanhechtsel in gelijke waarde als de *ng*. Behalve de genoemde subst. wordt ook opgegeven: lèët

= lèëng, waaromtrent ik alleen, (in de vervolglijst in de „Bijdrage"), lèëng, puntig, dus een adjectief, vind opgegeven. Op deze wijze is dan ook te verklaren de *t* in kawit, huwen, uit het ontleende kawin; moret, leven, Solor. morin, (= Mal. hidup, enz., de slot-*p*, als nog in Sumb. mirip, moet in het Sikk. en Solor. afvallen, bijv. ata = Mal. atap, rao, Kup. daku, Saw. daü, Daj. dakup; over de *n* in het Solor., zie beneden bij de werkwoorden).

Het Soloreesch [1] is vrij nauw verwant aan het Sikka'sch. De neusklank wordt hier gewoonlijk door eene *n* voorgesteld, ook in mitĕn, zwart, (Mal. hitam); irun, neus, (Mal. hidung); bawan, ui, (Mal. bawang), eene enkele maal echter door eene *ng*, als in: lulong, oprollen, (Bat. lulun); narang, naam, (O. Jav. ngaran), de uitspraak schijnt dus evenals in het Sikka'sch eenigszins weifelend te zijn. Als slotconsonanten kunnen voorkomen eene *k*; *l*, (bijv. in kawil, Tag. idem, vischlijn; tapĕl, opplakken, opleggen, Mal. tampal); *n*, (waarbij gerekend wordt de *ng*); *r*, (althans in woorden als hukĕr, Pamp. sukad, meten, lottor, knie, Mal. lutut); *t*, (in waarde = eene oorspronkelijke *t*, als: amut, wortel, Bis. gamut, baät, zwaar = Sikk. Mal. bĕrat, soms voor eene oorspronkelijke *s*, als in: kumit, baard, Mal. kumis; eene anorganische *t* komt voor bijv. in ĕrĕt = ĕrĕnt, zie hieronder). Over het algemeen worden de oorspronkelijke slot-consonanten hier meer weggeworpen dan in het Sikk. De *s*, die evenals in het Sikk. gewoonlijk tot *h* wordt, is aan het slot spoorloos verdwenen. Datzelfde geldt bijna van eene oorspronkelijke slot-*k*; (bijv. ana = Sikk. anak, kind, tahi, zee, Sikk. idem, manu, hoen, Sikk. idem; daarentegen tasak, gaar, tegenover Sikk. daha). Eene anorganische slot-*k* komt voor in: inak, bijv. djaran inak (ook wel ina) = Sikk. djarang inang, merrie; telluk, eieren leggen, en soms voor tellun, ei, bijv. telluk buran, ei-wit, ook: de kuiten. Hiertoe behoort ook de *k* in kapĕk, garen, draad, Sikk. kappa, (R. abas, bij Mal. kapas).

Meermalen staat eene *k* voor een oorspronkelijken neusklank bij verbale woorden, als: passak, schieten, (Sikk. idem), van Mal. pasang; putuk, afbranden, (Mak. mutung, enz.); rosuk, wrijven, (Sumb. rusung), enz. Eene *k* in woorden als: gatĕk, jeuken, (Sikk. gattar, Mal. gatal); kahawuk, mengen, (vgl.

[1] Vgl. H. H. O. Leemker, Woordenl. v. d. Soloreesche Taal, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., dl. XXXVI.

Sikk. gewung, vgl. Jav. ngĕwor, enz.), is wel zoo te verklaren, dat de oorspronkelijke sluiter afviel, en de *k* staat als in passak, doch voor een anorganischen neusklank; zie bij de werkwoorden en hier beneden.

De anorganische *n* komt voor bij vele adjectieven, als: buran, wit, (Bis. pulau); maran, droog, (Tag. mala); mean, rood, en: beschaamd, (Mal. merah, enz.); ook in maten, bijv. in ata maten = Sikk. ata mateng, een doode; voorts na werkwoorden, als: galin, graven, (Mal. gali); morin, leven = Sikk. moret; enz.; voorts bij die subst., welke in het Sikk. de anorganische *ng* hebben, als: liman, hand; matan, oog, enz., waarbij ook arin, jongere broeder. Van die subst., welke volgens hunne beteekenis hierbij behooren, vertoonen enkele een merkwaardigen vorm, nam. ĕrĕnt naast ĕrĕt, aangezicht, voorzijde, voor, (denkelijk bij Mal. hadap, Jav. arĕp, eene slot-*p* verdwijnt steeds, evenals in het Sikk., enz., vgl. morin); ihink, been, gebeente? (wel: vleesch, lichaam, als Tett. isin, Sumb. isi, enz.); riunk, been, bot, (Sikk. luring, Mal. duri, enz.); matan rawunk, oogharen.

Voor de volledigheid zij nog iets gezegd over eenige talen, die met de voorgaande tot dezelfde afdeeling behooren. In de Ceramsche [1] dialecten is eene anorganische *n* zeldzaam, evenals in de Amb. tongvallen, (trouwens ook een organische neusklank als sluiter valt meestal af, bijv. nala = O. Jav. ngaran, naam), bijv. ama, vader, rima, lima, hand. Toch zijn er enkele voorbeelden, als: maun, schaduw, Tett. ai-mahon, Sumb. màu; matuan, oud = Tett. tuan, Mal. tua. Een voorbeeld van eene anorganische *t* is, behalve het reeds onder het Amb. genoemde naninut, ainut, drank: atupat, zitplaats, naast tupa, zitten; van eene *t* als in het Amb., daar, waar gewoonlijk eene anorganische *n* staat: rima siuti, elders lima-sikun, elleboog, (Mal. siku); rima-tariiti, (ook Amb. van Hila tariïte), nagel, naast rima tariini, (Amb. v. Sapar. tariinno); enz.

Van de iets meer bekende talen der Zuid-Wester-eilanden, schijnt het Lettineesch [2], dat de aangehechte pers. voornw. bezigt na alle

[1] Vgl. A. van Ekris, Wdl. van eenige dial. der landstaal op de Ambonsche eilanden, Mededeel. Ned. Zend. Gen., 8ste en 9de jaargang.

[2] Vgl. G. Heymering. Bijdrage tot de kennis van de taal der Z.W.eilanden, Tijdschr. v. Ned. Ind. 8ste jaarg. III.

subst., een anorganischen neusklank slechts bij uitzondering te kennen. Dat zij echter voorkomen, blijkt reeds uit de woorden van den heer Heijmering, die spreekt van „zelfstandige naamwoorden, welke uit eigen aard bezittelijk zijn en daarom nooit anders dan zoodanig voorkomen", (dat is met het aanhechtsel van het pers. voornw. van den derden pers.); bedoeld is wel een woord als: ikarnu = Mal. ekor, staart, tevens: zijn staart. Toch ook meer onafscheidelijk aan het woord verbonden komen zij voor, als bijv. ayune, boom = Amb. ainno, (M. P. kayu; appun, buik, waarvan appan-mu, uw buik, (Tett. kabun, Sumb. kambu). Het Kissersch [1], dat de aangehechte pers. voornw. slechts bij weinige woorden kent, is daarentegen rijk aan woorden, welke een anorganischen neusklank bevatten, niet alleen in woorden als: makan, oog, en: zijn oog, (M. P. mata); woini = Lettin. woe = Bur. fuan, vrucht; enz., maar zelfs na woorden, welke op eene consonant eindigen, als: äärne, wortel, (Mal. akar). In plaats van de anorganische slot-consonanten, bezigt zoowel het Lett. als het Kissersch bij adjectieven, reduplicatie of herhaling, als Lett. warwuaru, Kiss. woru-woru, nieuw, (Mal, baharu, enz.); Lett. memetme, Kiss. memekkem, zwart, (Mal. hitam), ook tot afleiding van subst. als matmiati, maki-maki, de dood, (M. P. matay). Eene anorganische *k* zou trouwens toch weer moeten verdwijnen, terwijl de anorganische *t* toch over het algemeen zeldzaam is. Een voorbeeld van de laatste geeft echter Kiss. sachke, tjedok, scheplepel, de *chk* wordt o. a. aangetroffen in: wo- (verkorting van M. P. wuah) -achka, vier, en staat daar, dus voor eene *mp*, vgl. hierbij Tim. *k* = *nt*, maar ook = *ṇḍ*, (vgl. aldaar sub ekam), dan blijkt, dat sachke hetzelfde woord is als R. dial. sambak, sambat, Kup. ksapat, Tett. knaban, Sumb. samba, schepemmer, (de *s* is in het Kissersche woord denkelijk gespaard gebleven doordien het oorspronkelijk nog een voorvoegsel bevatte, als Kup. ksapat). Een voorbeeld van eene anorganische *s* levert wais, garnaal, zie hierover beneden bij de bespreking van de slot-*s*. Het verbale subst., dat tevens in concrete beteekenis voorkomt, wordt gevormd in het Lettineesch door een pre- of infix in, als: niari, kleed, van ari, zich kleeden: kniarri, het werken, werk, van karri (uit Mal. Skr. kĕrdja, werken): tniutu, het ondersteunen, ondersteuning, stut, schoor, van tutu, ondersteunen; wniatutu, het leeren, onderwijs, van

[1] Vgl. N. Rinnooy, Mal. Kiss. Woordenlijst, Tijdschr. v. Ind. T. L. en Vlk., dl. XXXI.

watutu, leeren; in het Kissersch door een pre- en infix an: wanakuku = Lett. wniatutu, van wakuku = Lett. watutu; sanapu, bezem, van sapu, (M. P. idem); anlepe, draagstok, van lepe, (Mak. lémbara, enz.), soms nog te zamen met een neusklank, als henerun, pergantian, (Sumb. silu, vervangen); wanalhene, pembalas, van walhe = Mal. balas.

Hoe de toestand in de talen der Aroe- en Key-eilanden eigenlijk is, laten de tot nu toe bekende gegevens niet toe, om met zekerheid te bepalen.

Over het Mafoorsch, zie beneden.

Het is noodig nog even te blijven stilstaan bij een verschijnsel, dat zich voordoet in eenige, met de boven besprokene weliswaar verwante, doch niet nauw verwante talen, namelijk met die der Banks' Islands en verwanten. In zijn "Short Grammar" voor zijn "Dictionary of the language of Mota" zegt R. H. Codrington: "the terminations i, iu or ui, and in a few cases e, shew the nouns to which they are suffixed to be without dependence, in thought or grammar, upon things or persons, or upon the names, to which they may otherwise belong or stand in relation". Zulke naamwoorden noemt hij dan "independent nouns" en geeft voorts als voorbeelden: "thus in namatana, his eye, (na article, na suffixed pronoun), mata, eye, as thought and spoken of in relation to a person; but an eye, independent of such relation, is matai, mata-i; so na-pane-na, his hand, panei; a pigs head, qat qoe; a head generally, qatui."

Uit deze voorbeelden blijkt reeds dat deze woorden tot eene bepaalde catagorie behooren. Duidelijker komt dit nog uit in de "Short comparative Grammar"; in "The Melanesian Languages" van denzelfden schrijver. Aldaar leest men omtrent de "independent nouns": "there is only one class of words, which receive this generalizing termination: Nouns which signify parts of a whole, member of a body and such like, things which can stand in a certain relation to some inclusive whole." Het zijn dus dezelfde woorden, welke in het Timoreesch op eene *f* plegen te eindigen. (Ook de verwantschapsbenamingen kunnen er toe behooren, bijv. Mota. tamai, vader). In het voorbijgaan zij gezegd, dat er in de taal van Mota eigenlijk slechts één aanhechtsel is voor deze woorden,

namelijk i; ui komt voor bijv. in susui, de vrouwelijke borsten (M. P. susuh, susu); ului, wului, haar. (M. P. wulu), en met omzetting susiu, uliu, wuliu, welke omzetting soms de gewone vorm is geworden, bijv. toliu, ei, (O. Jav. hantĕlû enz.); vandaar ook suriu, been, bot, (Mal. duri, enz.). Codrington spreekt van ui, iu, omdat de woorden zonder dezen uitgang in de taal van Mota sus, ul, enz. luiden, feitelijk komt evenwel de oorspronkelijke eindvocaal voor de i weer te voorschijn. Het eenige voorbeeld met *e*, mij bekend, is tae, drek, (M. P. tai), naast ta, denkelijk was de *i* hier reeds in *e* overgegaan. In de verwante talen wordt voor i in Mota, gi of ge, aangetroffen, als: wulugi, vulugi, viligi, iligi, ilige = ului, wului, haar; doch ook wel eene n, als: tolin, tlen = toligi = toliu, ei; hirin = sirigi = surgi, huigi = surin, been, bot. In de genoemde „short comparative Grammar” kan men lezen, dat, zij, die bijv. den vorm tlen voor „ei” bezigen, zich volkomen bewust zijn, daarmede iets gelijkwaardigs te geven, als bij andere woorden door de aanhechting van ge of gi = Mota i, dus: ei, in het algemeen.

Bij het maken der gevolgtrekkingen uit de hier boven opgesomde gegevens zal begonnen worden met die woorden, welke Codrington met den naam „independent nouns” bestempelt.

Met een woord als: hirin, been, bot, stemt overeen Tett. ruin, Amb. ririn(no), Bur. rohen, Sikk. luring, (met *ng*, voor *n*). en zoo ook met tlen, ei, Solor. tellun.

Wel bestaat er eenig verschil, hirin, (tlen) toch is „been, bot, (ei)” in het algemeen, maar ook, (als ni-rihin): „zijn, haar, been of bot”, doch bijv. „mijn been” luidt: (ni-)hirik, doch in 't Tett., enz., die alle het aangehechte voornw. verloren hebben, (met uitzondering van het Amb., dat het echter, o. a. bij zulke woorden, voor het subst. plaatst), luidt dit resp.: haü kan of haü-n (in Dilli haü nia) ruin; jako nau rohen; luring aung; (tellun gòen), zoodat daar dus de neusklank een vast bestanddeel van het woord geworden is. Dit doet echter tot de zaak niets af, de oorzaak dat deze en de tot dezelfde soort van woorden behoorende subst. den neusklank als sluiter vertoonen, kan oorspronkelijk geen andere zijn dan die, welke hirin, in waarde = suriu, sirigi = Tim. nuif deed onstaan. Geheel in waarde komen overeen Kupangsche woorden

als: i n, voet, u n i n, (i-n), of met het lidw. i n-n a, zijn haar, zijn voet. Het kan nu niet twijfelachtig zijn, dat de *n* in een h i r i n, been, bot, in 't algemeen, (Kup. i n, voet), dezelfde waarde heeft als de n in: (n i-) h i r i n, zijn, haar been, bot, (Kup. u n i n of i n-n a, zijn haar, voet).

Het is van algemeene bekendheid, dat het aangehechte voornw. van den 3den persoon in de Mal. Pol. talen, dikwijls eenvoudig de waarde van het lidwoord heeft. Een woord, als Kup. i n, beteekent dus eigenlijk: de voet als generieke benaming, v. d. voet in het algemeen, terwijl de differentiatie met „zijn voet" in de taal bewerkt wordt door het voornw. u n, (of een subst.), voor i n te plaatsen, (of gelijk bij n i-h i r i n, door voorvoeging van een soort lidwoord). Ongetwijfeld is dus ook in Tett. r u i n, enz. de anorganische neusklank oorspronkelijk het aangehechte pronomen geweest; daarop wijzen met stelligheid ook vormen als Lettin. i k a r n u, staart, Kisser. a ä r n e, wortel, enz.; voorts zulke als Tett. s u s u u e n, melk, Amb. w a e l-m a t a n (n o), bron, enz., daargelaten nog, dat in het Sikk. nog de n g (voor oorspronkelijke n) nog soms als aangehecht voornw. kan optreden. En wat betreft den vorm n voor n a, dergelijke verkortingen der aangehechte voornw. komen niet alleen voor bij de zoogenaamde Melanesische talen, en het Rott., Tim., Kup., maar ook in het Bim., Sumban., en voorts in het Bat., de Philipp. talen, zij het ook niet overal bij hetzelfde woord.

Die woorden nu, welke in het Tettumsch enz. de anorganische *n*, oorspronkelijk het aangehechte voornw. v. d. 3den pers. hebben, dus de verwantschapsbenamingen, lichaamsdeelen, enz., vertoonen nu in het Rottin. eene anorganische *k* [1] of dial. den ingeslikten medeklinker, met uitzondering van n a t u n, l i f u n, waarvan trouwens ook door eene *k* gesloten afleidingen bestaan). De enkele in het begin gegeven voorbeelden kunnen naar willekeur vermeerderd worden, onder de verschillende boven besproken talen zijn er meerdere opgesomd. Alleen zij hier nog gewezen op l è d o k, dag, naast l è d o, zon, gelijk Tett. l o r o n naast l o r o; n u s a k, land, eiland = Sikk. n u h a n g = Jav. n u s a; voorts op woorden als: h a d e-ò e k, sawah, eigenlijk: water (ò e) van of voor de rijst, te vergelijken met vormen als Amb. w a e l-m a t a n (n o), bron, (dit R. ò e-m a t a, doch dial. ook ò e-m a t a k).

Het Tim. vertoont als regel eene *f* in deze woorden, maar a n e-

---

[1] Natuurlijk in het algemeen, uitzonderingen kunnen hier buiten beschouwing blijven.

ꝺek = R. hade-ꝺek, sawah; tèlọ, tèkọ = Bur. telun, Tett. manu—tolun, ei: hau-fuạ = Bur. fuan, Tett. ai-fuan, zijn duidelijke voorbeelden, dat ook deze taal bij deze woorden eene *k* of ingeslikten medeklinker vertoonen kan, terwijl ook de slot-*h*, welke uit *k* ontstaan moet zijn, bij deze woorden voorkomt. De *n* vertoont niet alleen natun, nifun, maar ook naten, naast (niut)-natạ = Sikk. rateng = Sumb. rati, dial. rati, ook Tettum rate.

In het Kup. behooren, behalve de woorden als: in, voet, mata (un mata-ka), oog, kduli-(ka), doorn, enz. hiertoe ook die woorden, waar de *n* een vast bestanddeel van het woord geworden is; duidelijk zijn: dakin, huidvuil, kbukun, gewricht; bij bilin, koopprijs eener vrouw, vgl. Bur. filin, Amb. helin(no), prijs, tadan, teeken = Sikk. tadang; bij khalin, zijde, vgl. Tim. biaf.

In het Tettumsch behooren hiertoe, behalve die welke op *n* uitgaan, ook die eene *k* aan het slot van eene samenstelling hebben, als: ai-sanak, tak = Amb. sanan(no), enz. Hierbij ook wel fatik naast fatin, plaats. Zie voorts hieronder.

Ten slotte wordt in het Solor., als in inak, eene enkele maal eene *k* voor de *n* aangetroffen.

Daarentegen vertoonen soms de Ambonsche (en ook de Ceramsche) tongvallen, eene enkele maal het Burusch (in nahat) en meermalen het Sikkaneesch eene *t* in plaats van de *n*.

Het spreekt vanzelf, dat de verschillende talen, wanneer men in bijzonderheden nagaat welke woorden als „independent nouns" aangeduid zijn, meermalen van elkander verschillen. Boven zijn natuurlijk slechts enkele woorden, welke hiertoe behooren, opgesomd; daaruit kan echter voldoende blijken, dat zij, wat betreft de namen van lichaamsdeelen van mensch of dier (uitgezonderd gewoonlijk het Amb.), de deelen van eene plant, gewoonlijk overeenstemmen, (tenzij de vorm van het woord het niet toelaat; een aanhechtsel na een medeklinker, als bijv. in het Kissersch, is uitzondering). Veel meerdere afwijkingen vertoonen reeds de verwantschapsbenamingen. Hierbij is denkelijk te brengen Tett. faluk = Tim. banụ = Kup. balu(-ka), weduwe, weduwnaar, (R. echter falu), alsmede Kup. (ata(-ka) slaaf, doch R. enz. ata, Tim. atel. Evenwel is de vorm onregelmatig, ook in het Kup., dewijl men bijv. niet zegt: ko ata-ma, voor: uw slaaf, maar ko ata-ka, zoodat de *k*, of wat er voor in de plaats treedt, een vast bestanddeel van het woord geworden is.

De grootste verscheidenheid wordt uit den aard der zaak bij die

woorden gevonden, waarvan de grond van het gebruik van het aanhechtsel alleen daarin kan zijn gelegen, dat zij steeds als bepaald bij iets behoorends of als deel van een geheel worden beschouwd. De een zal bijv. een roer van een vaartuig, bepaaldelijk zoo onderscheiden, gelijk de Timorees met munif, de andere niet, terwijl wederom een ander den stamper, als bepaaldelijk bij het stampblok behoorende, zal beschouwen, gelijk in R. aluk, Tim. v. Amar. hanuk, tegenover elders alu; enz.

Er blijven evenwel enkele woorden over, welke naar den vorm hierbij behooren, maar moeielijk als deel van een geheel of bepaaldelijk bij iets behoorends kunnen beschouwd worden. Hiertoe behooren bijv. Sikk. nuhang, Tim. nusạ, Kup. nusa(ka), R. nusak, land, eiland: tegenover Tett. Amb. Bur. = Jav. nusa: Sikk. rateng, Tim. naten, (R. lates), graf, tegenover Tett. rate = Sumb. reti, rati. Natuurlijk heeft de *ng* voor *n* in het Sikk. (waarvoor, gelijk wij reeds gezien hebben, bijv. in het Tim. de ingeslikte medeklinker staat in gelijke waarde, daargelaten nu hoe dit te verklaren is), hier dezelfde waarde als overal, en beteekent nuhang oorspronkelijk: zijn eiland, rateng, zijn graf, en is later de neusklank vast aan het woord gegroeid. Hier schuilt nu echter eene moeielijkheid. Hoe vroeger de regels voor de aanhechting der pers. voornw. in het Sikk. zijn geweest, is nu niet meer na te gaan, (het gebruik, dat thans soms nog van de ng gemaakt wordt, bewijst natuurlijk niets). Maar in het Tim. en Kup. (en denkelijk was het voorheen ook zoo in de verwante talen), kunnen de pronominale aanhechtsels niet vrijelijk achter elk subst. gevoegd worden; men kan bijv. niet zeggen: kò uma-m, hò ume-m, voor: uw huis, maar alleen: kò uma, hò umel, en dat dit vroeger anders geweest is, althans zoolang het Tim. en Kup. afzonderlijke talen zijn, zou eerst te bewijzen zijn. Wanneer wij nu echter wederom het Mota vergelijken, dan geldt daar, (gelijk in de overige zoogenaamde Melanesische talen), als regel, wat Codrington in de genoemde Short Grammar aldus uitdrukt: "One class of nouns takes the pronoun of the posessor in the suffixed form; being the names of parts, members, equipments, possessions, which stand in close and constant relation to the posessor" [1]. Hiertoe behooren dus

---

[1] Hieraan voegt hij toe: „It is not always easy to perceive the ground of the distinction"; na-usu-na, his bow, non o wose, his paddle. Het is opmerkelijk dat Rott. sèfe = Mota. wose juist eene der uitzonderingen is op den regel, dat subst. en verbum vormelijk onderscheiden worden.

nog behalve de „independent nouns" meerdere substantieven, en daaronder ook die woorden, welke in die taal: „land, eiland" en „graf" uitdrukken, niet echter ima (= Mal. rumah, enz.) huis [1]. Blijkbaar zijn de vormen nuhang, rateng, enz. op deze wijze te verklaren. Enkele woorden hebben de n, of wat er voor in de plaats treedt, wel gekregen toen de eigenlijke waarde niet meer gevoeld werd, alleen nog als iets dat meer bepaaldelijk bij een subst. kon voorkomen, zonder invloed op de beteekenis te hebben, en daardoor geschikt om verschillende schakeeringen van beteekenis te onderscheiden, zoowel in Tett. loron, dag, naast loron, zon, (vgl. bijv. Bur. ngaät, rang, naast ngaän, naam); Amb. ainno, ainjo, áinele, boom, naast ai, hout. Eene beteekenis kan natuurlijk de n, of wat er voor in de plaats treedt, niet hebben in: Amb. papaenno, papaja, Bur. pawėn, mangga; Tim. bak'ulu, Kup. kudu (-ka), bengkudu, enz. Aangezien een gedeelte der Timoreezen baku, anderen bakus bezigen voor het ontleende Port. banco, schijnt de n, enz., hier hetzelfde aan te duiden als soms de slot-*s*, zie aldaar. Kup. pua(-ka), Tim. puah, pinang, heeft den sluiter wel van 't woord voor „vrucht" behouden, waarmede het oorspronkelijk één was. De n in het woord voor „duizendtal", R. lifun, enz., ook Lett. riwnu, Kisser. riunu, en naar analogie daarvan in sommige talen ook in „honderdtal"), duidt wel eveneens een genitief aan, mogelijk ware het echter ook, dat het woord oorspronkelijk adjectief was, gelijk het nog in het Sikk. „zeer veel" kan beteekenen. Hoe of Tett. fatuk, steen, aan de slot-*k* komt, begrijp ik niet; R. heeft batuk = Sikk. wadung, hard; is deze afleiding in de plaats van het subst. getreden, of is het een overblijfsel van eene afleiding als: kfuluk = fulun, pello?

Een oorspronkelijke neusklank aan het slot is, voorzooverre hij niet afgevallen is, in het Rott., behoudens de reeds genoemde uitzonderingen, regelmatig tot *k* geworden; eenige andere voorbeelden zijn nog: fupuk, kruin, (Bug. buwung, Mal. bubung, nok); edak, trap, (Daj. eyan, enz.); henak, dial. hendak, de pandanus, (Sikk. peddang, Jav. pandan); huk, boom, stam, (Bur. pun, Tett. hun, Mal. pohon), iäk, visch, (M. P. ikan), hutak, schuld, boete, (Mal. hutang); kadek, houtskool, (Kup.

[1] Dewijl bijv. het woord voor „berg" in de taal van Mota eveneens het gesuffigeerde pronomen aanneemt. staat bijv. de *n* van Kup. lėten, Tim. nėten, (R. lėtek) berg, vgl. daarenboven Tett. leten, hoog, naast klaletek, berg, in verdenking van anorganisch te zijn.

aleng, Jav. arĕng, enz.); ndandauk, naald, (Mal. djarum, enz.), enz. Enkele woorden, als bijv. dòk, blad, (Mal. daun), enz. kunnen ook gebruikt worden tot de eerst besproken subst., eene scherpe grenslijn is niet overal te trekken. Hoe de toestand in de overige talen is, is boven, bij de bespreking der afzonderlijke talen, gebleken. Alleen in het Tim. is een oorspronkelijke slotmedeklinker eveneens meermalen veranderd, hoewel lang zoo regelmatig niet als in het Rott.; elders echter, ook al rekent men in de talen, waar het verschil tusschen verbum en subst. geringer is dan in het Rott., de werkwoorden mede, is de verandering van een oorspronkelijken nasalen sluiter zeldzaam, daargelaten het Burusch, waar de verandering de beteekenis heeft, welke boven bij de beschrijving der taal vermeld is.

De verandering van eene oorspronkelijke *t* in *k* komt, behalve in het Rott., alleen meermalen in het Tim. voor, alsmede in het Burusch, met de beteekenis, welke boven vermeld is.

Voor het overzicht zullen de verschillende gegevens thans zooveel mogelijk in tabel gebracht worden. Tabel I stelt voor de slotmedeklinkers bij die subst., welke in het Tim. op eene *f* plegen te eindigen, en waarbij de *n*, voorzooverre zij die vertoonen, gelijk reeds gebleken is, oorspronkelijk de waarde van het pronominale aanhechtsel van den derden persoon heeft, het ontbreken van den anorganischen slot-medeklinker blijft hier buiten beschouwing. Tabel II stelt voor de behandeling van den oorspronkelijken nasalen sluiter. Tabel III geeft de anorganische slot-medeklinkers bij de adjectieven, voorafgegaan door een overzicht van een vijftal dier woorden in de verschillende hier besproken talen, voor zooverre zij hetzelfde woord bezigen; (van de woorden, welke onder de eerste tabel behooren, was het noodeloos, van die, welke onder de tweede behooren, onmogelijk zulk een overzicht te geven). Tabel IV stelt voor de sluitletters bij het verbale subst., eveneens voorafgegaan door een overzicht er van in de verschillende talen, voor zooverre dit anorganische sluiters vertoont; waar dit niet het geval is of een eigenlijk verbaal subst. in een of andere functie niet gebruikelijk is, is de plaats oningevuld gelaten. Het was hier onmogelijk hetzelfde woord voor verschillende talen als voorbeeld te nemen. De zeldzamer voorkomende sluiters staan tusschen haakjes. De ingeslikte medeklinker zal hier voorgesteld worden door eene *q* en om een tabellarisch overzicht gemakkelijker te maken, zal de *q* ook staan voor die woorden, welke in het Kup., hetzij steeds, hetzij in een bepaald geval als lidwoord ka aannemen. Voor het Amb. stelt de *n* de uitgangen nno, njo, no, ne, voor.

TABEL I.

Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb.	Bur.	Sikk.
k, dial. *q*; (*n*).	*f*, (*k*, *q*, *h*, *n*).	*q*, *n*, (benevens de *n* in *in*, enz.).	*n*, (*k*).	*n*, (*t*).	*n*, (*t*).	*ng*, *t*; Solor. *n*, (*k*).

TABEL II.

Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb.	Bur.	Sikk.
k, dial. *q*; (*n*).	*n*, *k*, *q*, (*m*, *f*).	*n*, *ng*, (*q*).	*n*, (*k*).	*n*.	*n* (*t*); *k* bij verba.	*ng*, (*t*, *k*); Solor. *n*, (*k*).

TABEL III.

Mal.	Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb.	Bur.	Sikk.
baharu	beuk, (dial. beụ, feụ)	(feü)	balụ	foun	huluil, hóroile	fehut	warúng; Solor. wun
putih	—	mutị, mutik.	putị	mutin, mutik, kamutis	putiil	(boti)	—
Bis. pulau	fulak, (dial. fulạ)	—	—	—	—	—	(bura); Solor. buran
mĕntah	matak, (dial. matạ, matẹ)	matẹ	mamaten	matak	mamatail, amatae	ematan	—
merah	—	mẹ̀, mèẹ̈	meạ	mean	—	(mèha)	merak, Solor. mean
tua	(matua, groot)	—	tuan, (groot)	tuan, tuak, katuas	(mutua, matua)	—	duang

Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb	Bur.	Sikk.
k, dial. *q*[1].	*q*, (*k*), ook *f*.	*q*, *n*.	*n*, *k*, (*t* en *s* voor *t*).	?	(*n*, *t*).	*ng*, *k*; Solor. *n*.

[1] Over de Rottineesche adjectieven met slot-*s*, zie beneden.

TABEL IV.

Onder de Rott. dial. zullen hier alleen de tongvallen van Dengka en Oenale verstaan worden, de overige geven niets bijzonders, dan bij sommige als gewoonlijk den ingeslikten medeklinker voor *k* (of *s*).

Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb.	Bur.	Sikk.
fefepak, dial. hehembat (het slaan, slaag)	mnèsọ	(bijv. in-dati(-ka) (het houwen)	—	—	(bijv. emnipen, het droomen,	—
nafadak, (het zeggen), dial. nahinet, nahinẹ (het weten)	hinet	in-tana-ka	—	—	droom, enangit; *t* gewoonlijk, te-	—
salak, dial. salat (schuld)	sanat	sanan (1ste pers. au sana-ng)	—	—	genover een verbum op *k* eindigende)	(sala); Solor. nalang, nalan.)
mamates (de dood), mates (dood), dial. als Term.	mates, amates	hmates, hmate(-ka) in mate(-ka)	—	matet(e)	enmatan	mateng; Solor. maten
(pela) sesenak, dial.? (roostmais, mais om te roosten)	(pen) sekạ	(verbaal subst. met voorgevoegd in, of bijv. kaibaut snilin = insili(-ka), ruilgoederen)	—	—	—	(adja) hennang
— —	(òe) sòek put-water		—	—	—	(wayer) tàung.
nininuk, dial. nininut (drank)	mninut	mninut	—	manitut(o)	—	(wayer) tinu(ng.)
lelepak, dial. lelembat (draagstok)	—	(bijv. snaput, veger)	(bijv. sosoit, kam)	hahalan-(no)	kalèbat	(ai) lebang.
fupuk, dial. pupụ, pupupụ (blaasroer)	pupat, (sfut	(spupu)	hahúk	—	—	—
sosòdek, dial. sosòdet (scheplepel)	(sòkok)	snodet	knedok	sasirut(o), sasclut(e)	sirut, (*t* gewoonlijk tegenover een	—
tatatis, dial. als Term. (hak)	òtẹ	sdating	(bijv. knaban, emmer)	—	werkw. op *k* eindigende, anders *n*)	—

Rott.	Tim.	Kup.	Tett.	Amb	Bur	Sikk.
k (*s*), dial. *t*; (*q*, *s*).	*t*, (*k*, *q*, *s*).	*t*, *q*, (*n*, *ng* voor *n*, *s*).	*k*, (*n*, *t*).	*n*, *t*.	*n*, *t*.	*ng*; Solor. *n*.

TABEL V.

Rott. van Term. enz.	Rott. van Dengka, Oenale.	Tim.	Bur.
k, *(s)*.	*t*, *q*, *(s)*.	*q*, *(t)*.	*k*, voor *t* in verba.

De Timoreesche slot-*f* voorloopig buiten beschouwing latende, blijkt uit de bovenstaande tabellen, dat in deze talen, eene *k*, (of wat er voor in de plaats treedt), alsook eene *t*, (waarvoor in sommige talen de *s* in de plaats treedt als het woord reeds eene *t* bevat, en reeds nu kan geconstateerd worden, dat ook de Rott. woorden: mamates, tatatis, in dit geval verkeeren), naast eene *n* in volkomen gelijke waarde als anorganische slot-consonant optreden. Dewijl zich deze gelijkstelling en daardoor ontstane verwisseling in veel mindere mate, in sommige talen nagenoeg in 't geheel niet, voordoet bij eene oorspronkelijke slot-*n*, wat in deze talen, (het Rott. even buiten beschouwing gelaten), zeggen wil: een oorspronkelijke nasale sluiter, dewijl ook de *m* en *ng* tot *n* (of omgekeerd in het Sikk. de *n* en *m* tot *ng*), zijn geworden, nog zeldzamer bij de oorspronkelijke slot-*t* of *k*, ligt reeds terstond de gevolgtrekking voor de hand, dat de veranderingen, welke de oorspronkelijke sluiters soms hebben ondergaan, het gevolg zijn van de verwisseling der anorganische sluiters. Tevens kan er uit opgemaakt worden, dat het verschijnsel niet van phonetischen aard is, anders zou er toch wel geen reden zijn, waarom een oorspronkelijke sluiter niet geheel en al op dezelfde wijze werd behandeld als de anorganische. De omstandigheid, dat in een Kup. un mata-ka, (zijn oog), de oorspronkelijke *k* in de plaats treedt van het pronominaal aanhechtsel van den derden pers., en in het Sikk. eene *t* thans nog met de waarde van dat aanhechtsel optreedt, wijst in welke richting de verklaring van het verschijnsel te zoeken is.

In de eerste plaats kan geconstateerd worden, dat, dewijl aldus eene k of t in de waarde van n als pronom. suffix kan staan, de *k* en *t* derhalve die waarde ook moeten hebben in de subst. van de eerste tabel, dewijl, gelijk wij reeds gezien hebben, de *n* daar de waarde van het aangehechte pronomen heeft, en tevens, dat die gelijkheid in waarde van de k en t met het pronom. aanhechtsel reeds voorkwam in de taal, die de grondtaal der hier besproken talen was.

Thans mogen in herinnering gebracht worden de merkwaardige Soloreesche vormen: ihink, (wel: lichaam), riunk, been, bot,

matan-rawunk, ooghaar, vgl. Tett. timir-rahuk, asan-rahun, kinhaar, baard; ĕrĕnt, naast ĕrĕt, aangezicht, voorzijde. Zonder eenigen twijfel behooren deze woorden tot de subst. der eerste tabel; hierin staan dus nt, nk, (of ngk, het doet tot de zaak niets af), volkomen in dezelfde waarde als elders n, k, of t; deze woorden moeten dus in aanmerking genomen worden bij de vraag, wat de oorzaak der gelijkstelling is geweest. Hoe zijn deze vormen nu te verklaren? De *t* of *k* als phonetisch paragogische toevoegsels te verklaren, is wel niet mogelijk, want, daargelaten of het klankstelsel der Mal. Polyn. talen zulk een paragoge waarschijnlijk maakt en daargelaten, dat men zou moeten aannemen, dat de *n* nu eens dentaal, dan als eene *ng* uitgesproken werd, wat nu misschien, gezien het Sikk. en Solor. en de algemeene verwisseling of gelijkmaking der neusklanken zulk een groot bezwaar niet zou zijn, er zou toch wel geen enkele reden kunnen zijn, waarom juist en alleen de *n*, in de beteekenis van het aangehechte pronomen, zulk een phonetisch toevoegsel had gekregen. Een vorm als riunk, zou oorspronkelijk de beteekenis kunnen hebben van „mijn been, bot”, (dus voor riungku), een als ĕrĕnt, van „ons aangezicht.” Maar indien deze vormen, met de beteekenis, welke zij thans hebben, werkelijk zoo te verklaren waren, dan zou moeten worden aangenomen, dat er reeds in de taal, waaruit de hier besproken talen zijn voortgekomen, eene algemeene verwarring was ontstaan ten opzichte van de kracht en beteekenis der aangehechte voornw., althans tusschen dat van den eersten pers. enkelv. en meerv. (inclusief) en van den derden pers. En nu doet zich het feit voor, dat juist in de talen, die het verst zijn gegaan in de vervanging van de *n* door eene *k*, althans het aangehechte pronomen v. d. 1sten pers. enkelv. volkomen in orde is: bijv. Rott. au lima-ng, met lidwoord au lima-nga, dial. lima-ngg-a, dus ngg regelmatig voor ngk(u); zoo ook Kup. au ima-ng, Tim. au nima-k (k regelmatig voor ngg, ngk). Zelfs gesteld, dat bij eenige subst. de juiste vormen in zwang waren gebleven, (als bijv. in het Kup. het pronominale aanhechtsel v. d. 3den pers., in een woord als: in), dan is het toch niet waarschijnlijk, dat deze overblijfsels bij zulk eene groote verwarring in staat zouden geweest zijn het geheel te reconstrueeren. Ontkend kan overigens niet worden, dat, hoe ook het ontstaan der vormen te verklaren is, zij in eene taal met pronominale aanhechtsels aanleiding tot verwarring moesten geven, dewijl bijv. het aanhechtsel van den 3den pers. gelijk kon zijn aan dat van den eersten pers.,

en onmogelijk is het niet, dat deze omstandigheid althans een der oorzaken is, van het verloren gaan der pronominale aanhechtsels in enkele van deze talen, maar daarbij kon, in den aanvang althans, het gevoel nog levendig zijn gebleven, dat als aanhechtsel van den eersten pers. enkelv. alleen ngk, ngg kon dienen, (wat dus iets anders is, dan wanneer een vorm als riunk, oorspronkelijk "mijn been" later ook "zijn been" zou hebben kunnen beteekenen), terwijl door dat k, t, hetzij nevens, hetzij in plaats van ng (ngk), nt gebezigd werd, althans in een aantal talen, het gevaar voor verwarring week.[1] De *k* en *t* van de vormen als: riunk, ĕrĕnt, behoeven echter niet juist overblijfsels te zijn van de *persoonlijke* voornaamwoordelijke aanhechtsels; k en t met volgende vocaal, stellen wij voor het gemak ka, ta, zijn ook algemeen Mal. Polyn. aanwijzende voornaamwoorden, en als zoodanig, kunnen zij òf ter versterking van een ander voornw., (vgl. hieronder mana; Bat. hamu-na, enz.), dienen, òf wel het pers. voornw. van den derden pers. eenvoudig vervangen, (als bijv. in het Ibn.). In beide gevallen kon uit een riu-na-ka, ĕrĕ-na-ta, (of uit een riu-n(ng)-ka, ĕrĕ-n-ta, n als genitiefsteeken), met behoud van het oorspronkelijke accent, (vgl. bijv. Amb. áinele, enz.), riunk, (riungk), ĕrĕnt, ontstaan, evenals bijv. Rott. au úma-ng(g), uit au úma-ng-ku, daargelaten dat de g uit ku, nu afgeworpen is). Het meest waarschijnlijke, dunkt mij wel, dat de pronominale woordjes k(a), t(a), eenvoudig in de plaats van het aangehechte voornw. v. d. 3den pers. zijn getreden, in alle gevallen zijn vormen, als inak, ĕrĕt, wel niet langs phonetischen weg uit inank, (inangk), ĕrĕnt, ontstaan, maar door den eenvoudigeren vorm k(a), t(a), in de plaats te stellen voor nk(a), ngk(a), nt(a), wat om verschillende redenen kan geschied zijn, evenals thans vele talen ku voor ngku bezigen. Ook als men een vorm als riunk, als een meng-vorm wil beschouwen, blijft de zaak hetzelfde. Met zekerheid, voor zooverre die althans in dergelijke zaken te bereiken is, mag men zeggen, dat dit de oorzaak is van de gelijkstelling en vandaar van de verwisselbaarheid van de k, t en n, in de oorspronkelijke waarde van het aangehechte voornw. van den derden persoon. Waarom in het eene geval k(a), in het andere t(a) is gebezigd, zal thans wel moeielijk, zoo niet onmogelijk zijn om uit te maken, even moeielijk of onmogelijk als de oorzaak aan te geven, waarom bijv. het Fidji

---

[1] Vgl. ook hierbeneden de noot over het Mafoorsch.

in kabola, het prefix ka, in tadola, het prefix ta bezigt. [1] De Timoreesche *f* moet op gelijksoortige wijze verklaard worden, stellig blijkt dit uit een vorm als in ama-f, zijn vader, waar de *f*, op dezelfde wijze het pronominale aanhechtsel vervangt als elders de *k* en de t dit doen. Eene *f* beantwoordt in het Tim. aan eene oorspronkelijke *w*. Als adverbium komt fa (= Sumb. wa), nog voor in het Tim. en Rott., als prefix komt wa nog in het Balin. voor, bijv. waumah, huisgenoot, dus op dezelfde wijze als ka, prefix, oorspronkelijk pronomen, in de Philippijnsche talen, voorts in het O. Jav., vgl. voor Daj., Sumbaw. ba, Mal. bar. Blijkbaar is dus wa ook van oorsprong een pronomen, en naar alle waarschijnlijkheid de oorsprong der Timoreesche slot-*f*. [2] Of hiermede nog in verband staat de neiging, die het Tim. soms vertoont, tot eene *m*, (voor *mb*), aan het einde in plaats van de *n*, waartoe oorspronkelijk blijkbaar alle neusklanken, als in het Tett., Amb., enz. geworden waren? [3]

[1] Het is mijn voornemen niet om het meer beperkte terrein der hier besproken talen te verlaten, toch moet ik opmerken, dat bijv. een woord als Bis., Ibn. ulin tegenover Tag, huli (vgl. Mal. kamudi) eene zelfde anorganische slotletter vertoont, als bijv. Kup ulin = Tim. munif, tegenover R. uli. En vertonen Ibn. agi-t (vgl. ook afú-t, kleinzoon, zelfs baliga-t = Mal. balera), benevens Mal. adik, elders ari, enz., niet dezelfde anorganische toegevoegde *t* en *k*. En is Jav. sikut tegenover siku; Mal. burit tegenover Jav. buri, wuri, mogelijk ook eene differentiatie als Mal. gigi en gigit, niet op dezelfde wijze te verklaren?

[2] Met het klankstelsel der talen van de Banks' Islands ben ik te weinig bekend om te kunnen bepalen of i in het Mota als in: maṭa-i, oog, ontstaan is uit gi, ge, elders, dan wel of gi, ge bestaat uit g (althans in het Mota dikwijls voor k) en i. In elk geval zal de verklaring der vormen wel dezelfde zijn.

[3] Gemakkelijker dan bij de beschrijving der afzonderlijke talen kan hier even aangestipt worden hoe de toestand is in het Mafoorsch, (vgl. Beknopte Sprk. der Noefoorsche taal en Noefoorsch-Hollandsch Wdb., door J. L. van Hasselt, Sprk. d. Nufoorsche taal door F. J. F. van Hasselt, benevens: Kern, Over de verhouding van het Mafoorsch tot de Maleisch-Polynesische talen, in de Actes du 6me congres des Orientalistes, 4me partie). In bon, ai-bon = Bur. fuan, Tett. ai-fuan, heeft de taal een merkwaardig overblijfsel uit vroegeren tijd bewaard, waaruit tevens blijkt, dat ook hier de n als aangehecht voornw. v. d. 3den pers. in gebruik is geweest. Op dezelfde wijze schijnt de anorganische slot-neusklank voor te komen in: bemurim, ten oosten = Sikk. baimuring, achter, Bul. muri, idem, (R. muli, muri west, vgl. ki, links en noord, kona, rechts en zuid), de *m* staat in het Mafoorsch meermalen voor eene *n*; in ufen, ubi, (vgl. Amb. papaen(no), papaja); mogelijk in meerdere woorden. Bij de meeste woorden welke in het Tim. bepaaldelijk op eene *f* plegen uit te gaan, de verwantschapsnamen en de namen der lichaamsdeelen, heeft het Maf. een ander aanhechtsel, namelijk ri, als kma-ri, kama-ri, vader, (Fidji tama, M. P. ama); sna-ri, moeder, (Fidji tina, M. P. ina); swa-ri, echtgenoot, (Daj. sawä, R. saok); sne-ri, buik,

Thans volgen nog eenige opmerkingen naar aanleiding en in volgorde der tabellen.

Bij Tabel I. Naar al hetgeen boven omtrent deze subst. gezegd

---

(Api sine, Eromanga tini, Bis. tinay, darmen, Saw. tăni-ae, groot-buikig = zwanger), enz. Aangezien ri, ḍi, di eveneens een welbekend woordje is, dat als voornw., voorz. en bijw. kan optreden, zal de verklaring dezer vormen wel geen andere zijn, dan de boven gegevene. Dit ri is een vast aanhechtsel geworden, zoodat het ook blijft na het bewaard gebleven aangehechte pers. voornw. v. d. tweeden pers. enkelv. dus sne-m-(b)-ri, uw buik; swa-m-(b)-ri, uw echtgenoot, (bij de verwantschapsnamen overigens gewoonlijk min of meer verloopen als sma-m-i, uwe moeder, enz.) Hiermede is eenigszins te vergelijken een vorm als Tettum ò ama-n (met vaste n), uw vader, of nog beter, vormen als in het Kissersch jau akinune, mijn hart, o akimne, uw hart, ai akinne, zijn hart, waarin blijkbaar de anorganische slot n te zamen met de pronominale aanhechtsels voorkomt. Merkwaardigerwijze komt de oudere n in den vorm na als nieuwvorming, (na pers. voorn. voor zaken), wederom in het meervoud, (althans regelmatig bij de namen der lichaamsdeelen), te voorschijn, als in: mgo sne-m-na, uwe buiken; si sne-s-na, hunne buiken: ook: mgo swa-m-na, uwe echtgenooten; si swa-s-na, hunne echtgenooten. In den laatsten vorm staat de s voor si in de beteekenis van het pers. voorn. v. d. 3[den] pers. meerv., dus in de waarde van ons woord „hun", welke waarde si ook bijv. in het Amb. hebben kan, vgl. si kma-s-ri, hun vader, tegenover si kma-s-ĕr-si, (ĕr wel uit ri), hunne vaders, waarin het tweede si het meervoud te kennen geeft; in den grond zijn beide overigen één, evenals R. la, (ra) in laboa, (raboa), zij dragen vrucht, en manu-la(-ra), de kippen. Nu beteekent sne-ri ook: zijn buik, swa-ri, zijn echtgenoot, het is mogelijk dat de vorm deze beteekenis ook reeds terstond gehad heeft, hoewel dan de poging tot differentiatie, bijv. tusschen „buik" in 't algemeen en „zijn buik", die toch ook hier wel de aanleiding zal zijn geweest tot de algemeene verandering, reeds van den beginne af aan mislukt zou zijn. Mogelijk is echter ook, dat later de behoefte aan differentiatie niet meer gevoeld werd en toen de vorm met ri geheel en al in de plaats van dien met het aangehechte voornw. van den 3[den] pers. is getreden, het laatste dunkt mij waarschijnlijker, in elk geval wordt de waarde van ri niet meer gevoeld, gelijk ook aanstonds blijken zal. Of nu de beteekenis: „mijn buik", welke sne-ri eveneens kan hebben, eenvoudig aan het verlies van het aangehechte voornw. v. d. 1[sten] pers. enkelv. moet worden toegeschreven, dan wel of ten tijde der vervanging beide vormen niet goed te onderscheiden waren, (vgl. hetgeen hierboven bij de verklaring gezegd is), kan ik niet beslissen. Ook de vormen als: ko sne-s-na, onze buiken, en si sne-s-na, hunne buiken zijn, (afgerekend het voorgeplaatste volledige voornw.), volkomen gelijk. Dit is trouwens ook het geval in het Rott., Tim. en Kup., bijv. R. ita mata-n, onze oogen (of met lidwoord mata-n-ala, terwijl in geen dial. na de *n* eene *d* te voorschijn komt), en sila mata-n, hunne oogen, Kup. kit mata-n-s (s teeken van het meerv.) en oèn mata-n-s, waarin dus in plaats van het aangehechte voornw. v. d. 1sten pers. meerv. inclusief ook bij voorplaatsing van ita, kit dat v. d. 3[den] pers. (meerv.) wordt gebezigd, terwijl daarentegen het Tim. de vormen hit mat-k-en, sin mat-k-en vertoont,

is, valt niet veel meer mede te deelen. Het Rott. heeft van de gelijkwaardigheid van de *k* en *n* als sluitletters gebruik gemaakt om bijv. limak, hand, in het algemeen, volkomen te onderscheiden van lima-n, zijn, haar hand. (Veel zeldzamer heeft de taal het eenvoudiger middel te baat genomen van afwerping der anorganische slot-consonant.). Alleen in lifun, natun is de *n* gebleven, dewijl er geen onderscheiding noodig was. Het Tim. staat met het gebruik der slot-*f* op hetzelfde punt als het Rott.; dewijl de slot-*f* gelijkwaardig werd aan de slot-*n* en daarmede ook aan eene slot-*k* of *t* behoeft daar, waar eene *f* in plaats van die sluiters voorkomt, niet aan voorafgaande afwerping daarvan gedacht te worden, maar kan ook eenvoudige vervanging hebben plaats gehad. In het Kup. is de differentiatie eigenlijk op niets uitgeloopen, dewijl ook het aangehechte voornw. v. d. 3[den] pers. enkelv. (oorspronkelijk) tot *k* geworden is, zoodat mata, (wat eerst wel matak zal geweest zijn), oog, van un mata(ka), zijn oog, alleen door voorvoeging van het voornw. onderscheiden is, evenals, in, voet, van un in(-na), zijn voet. Dit zal ook wel de reden zijn waardoor in deze taal de *n*, hetzij tot vast-bestanddeel van het woord geworden, hetzij als in in, voet, zoo dikwijls onveranderd is gebleven. Waarom in het Tim. soms in plaats van de *f* eene *k* of ingeslikte medeklinker staat,

---

waarin en teeken van het meervoud is en *k* als zoo dikwijls, (vgl. bij de beschrijving der eind-medeklinkers van het Tim.), wel voor eene *nt* staat, zoodat ook in de beteekenis „hun" het aangehechte voornw. v. d. 1[sten] pers. meerv. inclusief gebruikt wordt. Deze verwarringen zijn toch denkelijk aan den invloed van vormen als Solor. ĕrĕnt te wijten. Wanneer een lichaamsdeel dubbel voorkomt, bezigt het Maf. in plaats van ri: si, dus mga-si, oog (M. P. mata), we-si, been (Daj. pai, R. eik), enz. Dit si is wel stellig hetzelfde si, dat dient als partikel om het meervoud te vormen, bijv. in kma-s-ĕr-si, onze vaders. Aangezien si oorspronkelijk evengoed een pronominaal woordje is als ri, kan het op zich zelf eveneens het pronominale aanhechtsel n vervangen. Evenwel beteekent bijv. mga-si ook: zijn oog, en dat de vorm deze beteekenis oorspronkelijk niet kan hebben, volgt daaruit, dat si in het Maf. steeds een meerv. aanduidt. Toch kan deze omstandigheid wel niets bewijzen omtrent de oorspronkelijke waarde van ri, de bijzondere aanduiding der dubbel voorkomende lichaamsdeelen komt alleen in het Maf. en de daarmede nauwer verwante talen voor, en is stellig van lateren datum en gevormd naar het voorbeeld van de woorden met ri. Alleen bewijzen deze woorden, dat thans ook in ri niets meer gevoeld wordt van de waarde van een pronominaal aanhechtsel, (wat trouwens reeds blijkt uit het voorkomen van ri na de m, het aangehechte voornw. van den 2[den] pers.), evenmin als iets van de eigenlijke kracht van na in de meervoudsvormen overgebleven is. Een mengvorm met n en ri is wel: urendi, stuit, achterdeel, achtersteven, (vgl. Bug. uri = Jav. wuri, buri), mogelijk ook meerdere op ndi eindigende subst.

(eene *n* is behalve in nifun, natun, ook wel in naten, tijdens de vervanging niet meer als de anorganische *n* gevoeld), behoort tot die zaken, welke wel niet meer uit te maken zijn. Ook de vervanging der *n* in de overige talen zal wel aan de zelfde oorzaak toe te schrijven zijn, zoo zal er denkelijk eens bijv. tusschen Sikk. tebbong en tebbot, lichaam, wel eenig verschil geweest zijn, thans, nu de aangehechte pers. voornw., verloren zijn gegaan, zijn het alleen overblijfsels zonder beteekenis. Het Ambonsch, dat ook de pronominale aanhechtsels behouden heeft, zij het ook op bijzondere wijze, schijnt later de afwerping der anorganische slot-medeklinker tot middel van differentiatie gekozen te hebben, maar vertoont toch nog enkele overblijfselen van de vroeger gevolgde wijze. Dewijl niet alleen in de dial. van Dengka en Oenale, maar ook in het Tim., Kup. en Tett. in geen dezer subst. eene *t* de plaats der *n* inneemt, mag hieruit wel opgemaakt worden, dat ook in de overige dial. van het Rott., en dus in 't algemeen in de talen van Timor, de *t* hier niet in gebruik is geweest, tegenover het Amb., Bur., Sikk., Solor., ofschoon de laatstgenoemde taal ook de *k* vertoont.

Bij Tabel II. Ook bij deze subst. is de sluiter in het Rott. met enkele uitzonderingen regelmatig veranderd in *k*, dial. den ingeslikten medeklinker. Hieruit is op te maken, dat, dewijl de *n* de oorzaak der verandering is, ook de *m* en *ng* in het Rott. eerst tot *n* waren geworden, gelijk in het Tett. enz. De oorzaak dezer verandering is wel na te gaan.

Het Rott. bezigt de aangehechte pronomina vrijelijk achter elk subst., evenals de talen der Westelijke afdeeling dit doen, (het doet er hier niet toe of dit gebruik in het Rott. van lateren datum is, dus de taal overeenkwam met het Tim. en Kup., die in dat opzicht meer met eene taal als het Mota overeenstemmen, dan wel of het steeds zoo geweest is). Eene gespaard gebleven *n* = oorspronkelijke neusklank, werd nu naar analogie van een vorm als: lima-n naast limak, voor het pronom. aanhechtsel aangezien, en naar analogie daarnaast een vorm met sluitende *k* gevormd, bijv. nesun kreeg de beteekenis van: zijn stampblok, en vandaar nesuk, stampblok. De woorden, waar eene *n* is gespaard gebleven, als: udan, regen, nemen ten gevolge van hunne beteekenis de pronomin. aanhechtsels niet aan, toch is ook in menig woord, dat in hetzelfde geval verkeert, naar analogie de *n* in *k* veranderd. In het Tim., waar het gebruik der pronominale aanhechtsels veel beperkter is, is ook de verandering van den oorspronkelijken sluiter in *f*, (meerdere malen in *k*, *q*), zeldzamer, ofschoon ook hier de

analogie wel meermalen eene verandering te weeg zal gebracht hebben, mogelijk is ook hier en daar, waar men geen *k* toch slechts den ingeslikten medeklinker voor een oorspronkelijken neusklank aantreft, als bijv. akfụ naast akfun, afkun, ster, aan klankverzwakking te denken. Dat de verandering in het Kup. bijna niet voorkomt, is te begrijpen, als men bedenkt, dat ook vele subst., welke tot de eerste tabel behooren, op *n* eindigen, daargelaten dat de taal zoowel eene *n* en *ng* als sluiter kent. Dat op omgekeerd in eene taal, als bijv. het Tettum, ook eene enkele maal eene *n* = oorspronkelijke neusklank, dezelfde verandering heeft ondergaan als plaats kon grijpen bij de slot-*n* der tot de eerste tabel behoorende subst., is eveneens te begrijpen; de reden, waarom die verandering nu juist bij dit of dat woord plaats greep, ligt in het duister.

Bij Tabel III. De Ambonsche vormen op *l*, vooral in de dial. van Saparua en Nusalaut, (vgl. ook Haruku. maniele, dun, bijv. met hataele = Mal. batang, stam), bewijzen, dat men het adjectief bepaaldelijk vormelijk als nomen heeft willen onderscheiden. Een vorm als bijv. Tettum mutin beduidt dus letterlijk, (de m = ma vooraan, was blijkbaar reeds krachteloos geworden), met de gewone beteekenis van het aanhechtsel als lidwoord: het wit-zijn, witheid, en om te zien hoe zulk een subst. tevens als adjectief dienst kan doen, behoeft men niet verder te gaan dan zulke Kup. vormen als: in-mate, het sterven, en: dood; in-muki, het rijk zijn, en: rijk, trouwens een Rott. fulak, Tim. mutị, Kup. putị, beteekenen zoowel: witheid als: wit. Eene afleiding als R. batuk, Sikk. wadung, hard, van batu, wadu, steen, is op dezelfde wijze te verklaren: het (als) een steen zijn, hardheid, enz.; het komt eigenlijk op hetzelfde neer als de afleidingen van adjectieven met ma, welke toch beteekenen: die (dat) is wat (of gelijk als wat) het grondwoord uitdrukt. In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale komen enkele adjectieven voor, welke op eene *t* eindigen, bijv. daut = daük, licht, niet zwaar; lòfot, ròfot = ndòfok, gemakkelijk; makèt = makèk, zoet; ik kan echter niet met zekerheid zeggen of de *t* hier anorganisch of oorspronkelijk is, dit laatste is wel 't geval in een Tim. makliät, kleverig, (vgl. Mal. lĕkat), enz. Welke consonant in het Amb. is uitgevallen, is niet met zekerheid te zeggen. Het Tim. bezigt ook soms eene *f* voor de *n* bij adjectieven. Denkelijk werd zulk een adjectief met *f* oorspronkelijk alleen gebezigd bij de subst., welke op *f* eindigen, en is later algemeen geworden, gelijk bijv. in het Saw. wo- (uit M. P.

wuah) -apa, loos, en v. d. slecht, oorspronkelijk van eene vrucht, later van al wat den vorm van eene vrucht had, gezegd werd, en ten slotte als het algemeene woord voor „slecht, leelijk” in gebruik kwam.

Bij Tabel IV. Het gemakkelijkste zal zijn bij de bespreking der verbale subst. met het Tettumsch te beginnen. Deze taal heeft blijkbaar de oude vorming van werktuigsnamen, gelijk die in het Bul., Sangir. geschiedt, behouden, bijv. kakoir, rasp, van koir, raspen. Gaat echter het grondwoord van zulk een werktuigsnaam op een klinker uit, dan wordt het woord dikwijls, toch niet altijd, gesloten door eene *n*, of de varianten *k*, *t*. Men zou nu in de *n* een overblijfsel van een oud affix kunnen zien, bijv. ĕn in de waarde van an elders. Of het nu bepaaldelijk te bewijzen zal zijn, dat men hier niet met zulk een affix te doen heeft, weet ik niet, maar, daargelaten, dat er geen spoor van zulk een affix gevonden wordt bij de woorden, waarvan het grondwoord op een medeklinker uitgaat, de voortdurende afwisseling van *n* met *k* en *t*, zoowel in het Tettumsch als in de overige hier besprokene talen, wijst er duidelijk op, dat men hier weder met *n* in de beteekenis van het pronominale aanhechtsel te doen heeft. De toevoeging van de *n*, (met de varianten *k*, *t*), heeft dan weder geen ander doel dan om, evenals bij de adjectieven van tabel III, het woord bepaaldelijk als een nomen te doen uitkomen. Een woord als: babakun, knods, tegenover baku, slaan, wordt dus door den vorm bepaaldelijk als een subst. aangeduid, men kan het desnoods weergeven met „het slaan”, want dat zulk een verbaal subst. ook, of liever, uit kracht van zijne beteekenis, geschikt is om een werktuig te kennen te geven, blijkt, om bij de reduplicatie te blijven, uit vormen als Sangir. sasangi̦, in de beteekenis van: geween; kakia̦, het schreeuwen, bawirahi, begeerte, tegenover sasile, schepnet, bawulu, lokmiddel, enz. Over het prefix k(a) bij de Tettumsche werktuigsnamen, zie aanstonds.

Over de werktuigsnamen in het Ambonsch behoeft verder niets gezegd te worden, ook niet over die in het Bur., alleen is op te merken, dat de laatstgenoemde taal evenals het Tim., de reduplicatie verloren heeft; over het prefix ka zie aanstonds.

Het Rott. heeft, evenals het Tett., de afleiding van werktuigsnamen behouden, in het bijzonder lette men op: ndandauk, ndandau̦t, naald, overeenkomende met Sangir. darahung. In het Rott. heeft zich evenwel de beteekenis regelmatig uitgebreid tot die van een Sangir. sasangi̦, (geween), dus tot die van het verbale subst. in het

algemeen, met nagenoeg alle schakeeringen van beteekenis, die zulk een subst. hebben kan. In de meeste dial. wordt dit subst., (enkele uitzonderingen daargelaten, waaraan geen slot-medeklinker toegevoegd is, deze uitzonderingen komen, evenals het ontbreken der reduplicatie nagenoeg alleen voor bij de meer concrete beteekenis van het subst., daarnaast staat gewoonlijk de regelmatige vorm in de meer abstracte beteekenis, bijv. s i s i l o, geweer, s i s i l o k, het schieten, enz.), door eene *k* of den daaruit ontstanen ingeslikten medeklinker gesloten, in de dial. van Dengka en Oenale als regel door eene *t*; dat die *t* ook vroeger in de andere dial. als regel heeft moeten voorkomen, bewijzen de vormen met *s* als: m a m a t e s, t a t a t i s, t a t a o s, waarin de *s* blijkbaar om dezelfde reden staat, als waarom zij in het Tim. enz. eene *t* vervangt, namelijk, dat er zich reeds eene *t* in het woordt bevindt; wanneer het subst. in het Term., enz. ook oorspronkelijk eene *k* aan het slot had gehad, bestond er absoluut geen reden, waarom deze letters na eene *t* in *s* zou veranderd zijn. Overigens komen nu ook in de dial. van Dengka en Oenale vele subst. voor, welke door den ingeslikten medeklinker gesloten worden, daaronder zijn er ongetwijfeld, welke vroeger op eene *t* uitgingen, want, denkelijk ook door den invloed der andere dial., begint de *t* te verdwijnen, zoodat men bijv. in Dengka d e d e ạ, naast d e d e a t = d e d e ä k, (het zeggen, woord, zaak), bezigt, maar aan den anderen kant is het volstrekt niet zeker, dat al de hiertoe behoorende woorden, welke thans in die dialecten door den ingeslikten medeklinker gesloten worden, vroeger op eene *t* uitgingen. Vormen als: n a f a d a k, n a f a d e t, het zeggen, gezegde, zijn meer speciaal Rottineesche formaties van n a f a d a, n a f a d e, (hij zegt), met toevoeging van *k(t)*, naar analogie der andere, als teeken, dat het een subst. is.

Ook in het Tim. zal men van den werktuigsnaam moeten uitgaan; deze heeft echter, evenals in het Bur. de reduplicatie verloren. Daaruit heeft zich ook, evenals in het Rott., doch minder regelmatig, de beteekenis van het verbale subst. in het algemeen ontwikkeld. Als sluiter komt gewoonlijk de *t* voor, dikwijls ook de ingeslikte medeklinker, dewijl, ook daarnaast de volkomen uitgesproken *k* voorkomt, vooral daar, waar de vorm meer de functie van een adjectief vervult, kan de ingeslikte medeklinker, althans als regel, niet uit de *t* ontstaan zijn, dus zijn van den beginne af èn *t* èn *k* de vervangers van de *n* geweest. Een vorm als Tim. m n i n u t, (Kup. idem, Amb. m a n i n u t), drank; m n è s ọ, slaag, enz., beteekent eigenlijk oor-

spronkelijk niets anders dan: wie drinkt, wie slaat; dewijl echter een verbaal-subst. ook de agens kan aanduiden, kan omgekeerd een woord, dat den agens aanduidt, een der andere schakeeringen van beteekenis van het verbale subst. aanduiden, zie voorts hieronder.

Het Kup. voorvoegsel s is wel hetzelfde woord, als het ook in die taal als vragend voornw. gebezigde s a, gelijk Heymering wel terecht het Lettineesche s a m o r m i o r i, (dier), verklaart, dus: al wat leeft, (zoo ook bijv. in het Tett. s a m e a n, cobra, eigenlijk wat rood is, roode = bruine slang, tegenover s a m ò d o, cobra verde, bij k m ò d o k, geel, R. m o m ò d o k, geel, groen), in vorming dus gelijk een Saw. d o l i l a, vogel, eigenl. wat vliegt, van d o, betrekkelijk voornw. en l i l a, vliegen. Een Kup. s k a i t beteekent dus: wat haakt, en v. d. ook: waarmede men haakt; dus s p u p u, waarmede men blaast, blaasroer; k a i b a n t s n i l i n, goederen, waarmede men ruilt of kan ruilen, ruilgoederen. Eigenaardig is het bij de vorming dezer woorden, dat eene *t* van het grondwoord steeds in eene *n* verandert, dus s n i k a n, h n i k a n, stok, van t i k a n, op een stok leunen. De *s* wordt denkelijk aan eene *t* gelijk gesteld, vandaar bijv. s n a p u t, veger van s a p u; mij schijnt deze verklaring waarschijnlijker toe, dan dat men de *n* hier als een infix beschouwt, welk infix dan alleen na eene *s* zou voorkomen. In elk geval heeft men ook hier, door analogie, eene verwisseling en dus gelijkstelling van eene *n*, *t* (en denkelijk *s*). In plaats van eene prefix s(a) komt nu in het Tett. meermalen een prefix k(a) voor, toch zoodanig, dat ook eene aanvangs *s* van het grondwoord in eene *n* veranderd is, bijv. Tett. k n e d o k = Kup. s n ò d e t = R. s o s ò d e k, scheplepel, (ook Tett. k n a b a n, emmer, ofschoon Kup. hier k s a p a t heeft). Eigenaardig is Tett. k m a l a r, ziel, levensgeest, in Galoli m a n a r, dus stellig hetzelfde als Mal. s u m a n g a t = Kup. s m a n g i n = R. s a m a n e k [1]. Derhalve is de k voor werktuigsnamen in waarde eveneens = Kup. s(a), zoodat een woord als k b a b a r u k, spit, (nog daargelaten de eindconsonant), èn door de reduplicatie èn door het voorvoegsel als subst. is aangeduid. Ook het Bur. vertoont in sommige werktuigsnamen een prefix k a, als: k a l è b a t, draagstok, k a t a r i t, bezem, enz. (trouwens ook sporadisch komt k a elders in dezelfde functie voor, als bijv. in Tag. k a r a y o m = R. n d a n d a u k, naald). Daaraan sluit zich het

[1] De *r* aan het slot, bewijst dat de Mal. slot-*t* hier in waarde gelijk is aan die van l a l a t, Tett. l a l a r.

gebruik van ka aan in het Rott. in die woorden, welke dezelfde beteekenis hebben als de afleidingen met mana, als: kadòdok, die slacht, die doodt; kafepak, die slaat enz. Hiermede stemmen overeen de Tim. vormen, als: alòrot, aròrot = het zoo even vermelde R. kadòdok; amates = Kup. hmates, die sterft, die dood is, denkelijk heeft het Tim. eene *k* aan het begin van deze woorden verloren. In elk geval blijkt, dat de oorzaak der toevoeging en waarde van de *k*, *t* aan het slot dezer woorden dezelfde is als bij de in de tabel opgesomde naamwoorden. Met de functie van ka = mana, hangt natuurlijk samen die van ka = ma, in het Rott., bijv. kabafik = mafafik, een varken hebbende, en vandaar is het gebruik van ka bij adjectieven in het Tett., als in kmodok, geel, katuas, oud, te begrijpen [1].

De Sikkaneesche vormen als: lebang in ai-lebang, draagstok; mateng, Solor. maten, in ata mateng, (maten), doode, zijn eenvoudig zoo te verklaren, dat de aangevoegde ng = n het verbum tot een subst. maakt, vgl. sub tabel III. Vormen als tinung in: wayer tinung, drinkwater, zijn te vergelijken met zulke Rottineesche vormen als nafadak, gezegde (of als adjectief in dedeä nafadak, eene zaak, die gezegd wordt, waarover men spreekt), met dit onderscheid, dat het Sikk. om het algemeene uit te drukken, het subst. van het verbum in den 1sten pers. meerv. inclusief afleidt; het Rott. daarentegen van het verbum in den 3den pers. enkelv.

Thans blijven nog over te bespreken de Kup. vormen als: inmate(-ka), de dood, dood (als adjectief); klaarblijkelijk stemt

[1] Hierbij kan nog gevoegd worden Ceram atupat, zitplaats, (vgl. atuat = Mal. katupat). Het gebruik van ka als prefix, gelijk het hier vermeld is, gevoegd bij het gebruik van ka, (met varianten), als prefix tot vorming van passieve verbaal-adjectieven, causatieve werkwoorden (Mak., Bim., Saw. voorts in maka), levert dus een volkomen parallel op met het gebruik van pa als prefix, hetzij afzonderlijk, hetzij vereenigd met andere vorm-elementen. Ditzelfde geldt van sa, (verbaal-adjectieven bijv. in het Bim., Bug. als tja; causatieven in het Sumbawareesch). Een werkelijk verschil tusschen de daarmede gevormde woorden bestaat er dus niet, alleen is de eene functie, die een vorm met zulk een prefix, oorspronkelijk pronomen, vervult, algemeener en in meerdere talen verspreid dan de andere. Niet zoo volkomen is de parallel met ta, (en varianten), dat daarenboven zelden zonder andere vormelementen optreedt; wel vormt het verbaal-adjectieven, substantieven, doch zoover mij bekend is geen causatieven, alleen reciproque werkwoorden (gelijk pa, in het Bat., Sumb., Saw., si in het Mak. Bug.) of reflexieve werkwoorden, als in Daj. ta + neusklank, (Bat. marta, Sangir. mĕ̦ti + neusklank), en verbaal-woord.

hiermede overeen een Bur. enmatan, (en soms, als in esnafet, als infix behandeld), terwijl men deze en nagenoeg al de overige functiën, die een verbaal subst. vervullen kan, wedervindt in de Lettineesche vormen met pre- of infix in, ni, als: in-ari, het kleeden, kleed; tniutu, het ondersteunen, stut, alsmede in de Kissersche vormen met pre- of infix an, als wanakuku, leer, anlepe, draagstok, soms ook met de anorganische slot-*n* (of ne) als henerun, vervanger, vgl. Amb. sanamano, sanamane, naast sanamalo. Hetzij men nu aanneemt, dat de *a* van het pre- en infix in het Kissersch en Amb., phonetisch voor *i* staat, wat wel het waarschijnlijkste is, hetzij men an als een variant van in beschouwt, met zekerheid, voor zooverre die in deze zaken te bereiken is, kan wel gezegd worden, dat men hier met het algemeen gebezigde M. P. pre- en infix in, ni te doen heeft [1].

[1] Als dit juist is, en er is, dunkt mij, moeielijk iets tegen in te brengen, (ook het naverwante prefix *i* komt voor, bijv. Kiss. jodi(-e), vrachtje, bij nodi, hij brengt, (Tett. idem, R. neni, dial. nendi, Sikk. netti, hij brengt en hij houdt vast, Sumbaw énti, vasthouden), zoo ook Bur. eléban = Kiss. jodi(-e) van léba, dragen), dan is hier wel de oudste beteekenis van den vorm bewaard. In, ni zijn oorspronkelijk pronominale woordjes evenals de variant na, in het Amb., Lett. bijv. is ni nog als aangehecht pronomen in gebruik. Komt nu zulk een pronominaal woord voor een verbaal woord, dan ontstaat een vorm, die men het best met verbaal subst. kan bestempelen, of men nu de beteekenis van een Kup. in-lòno, als: die jaagt, jager, of van een Kissersch sanapu, wat veegt, veger, dan wel in-lòno als: het jagen, de eerste moet stellen, wie zal het zeggen; denkelijk komen alle schakeeringen van beteekenis, die een verbaal subst. hebben kan te gelijk te voorschijn, (gelijk bekend is kan zulk een pronomen-woord ook als voorzetsel optreden vóór een verbaal woord, tot woordvorming staat het echter wel nimmer in die functie, wel vormen zij in die waarde de affixen, gelijk het Bim. o. a. nog duidelijk aantoont). Feitelijk bestaat er dus geen werkelijk verschil tusschen dezen vorm en die, welke gemaakt zijn door voorvoeging van ka, pa, enz. Wel zullen de pronominale woordjes op zichzelf waarschijnlijk schakeeringen van beteekenis vertoond hebben, maar voor hunne beteekenis als vorm-elementen is dit van geen waarde geweest, anders konden zij moeielijk vormen van geheel en al dezelfde beteekenis formeeren en meermalen in verschillende talen in elkanders plaats treden.

Het is dan ook niet de oorspronkelijke beteekenis van een vorm, maar wel het gebruik, dat eene taal er van gemaakt heeft, in verband met de andere vorm-elementen, die haar ten dienste stonden, de differentieering der middelen dus, wat de waarde, welke een vorm heeft, in de eene of andere taal bepaalt. In zooverre kan men met het oog op eene bepaalde taal wel spreken van de waarde, welke een of ander vorm-element aan een woord geeft, of van de beteekenis van een prefix, enz. Er wordt wel eens te veel waarde aan de vorm-elementen gehecht, feitelijk dienen zij alleen tot meerdere

Hierbij kunnen nog in 't kort besproken worden de overige Rottineesche naamwoorden, welke door eene *k* gesloten worden. Een vorm als kaduak, beiden, alle twee, tweede, behoeft geen nadere

verduidelijking van eene beteekenis of grammaticale functie, (als hier bijv. de vorm met in als subst. tegenover de verbale functie) welke een stamwoord op zichzelf ook al hebben kan en ook werkelijk heeft in die talen, waar vorm-elementen ontbreken. Om een voorbeeld te noemen: het Mal. bĕrtjukur kan o. a. beteekenen: zich laten scheren, en bij het gebruik, dat het Mal. van bĕr maakt, was dit het aangewezen prefix om die beteekenis aan te duiden; het Sumb. bezit zulk een prefix niet, maar bezigt eenvoudig het grondwoord kikir ook in den zin van: zich laten scheren, (ik kies hier het Sumb., omdat mij in die taal het woord in die beteekenis is voorgekomen). De verklaring is natuurlijk eenvoudig dat kikir zoowel: iemand scheren, als: zich scheren beduidt, terwijl uit de laatste mediale beteekenis die van „zich laten scheren" is voortgekomen.

Om nu terug te komen op den vorm met in, ni: het spreekt vanzelf, dat de waarde, welke de vorm, (met de talrijke variatiën door vervanging van de in door andere pronominale woordjes), in de meeste Westersche talen heeft (vgl. o a. het Battaksch), eigenlijk overeenkomt met de oorspronkelijke; een verbaal subst. kan toch evengoed passieve als actieve waarde hebben, vgl. bijv. een Kup. ikan in-nengan, gebakken visch. Daarentegen is de functie, welke de vorm heeft in de Philippijnsche talen, enz., namelijk om tijdverschil aan te duiden, verder afstaand en eene latere differentieering. Hoe zulk een beteekenis of differentieering zou kunnen ontstaan, zou wel aan een vorm als het Rott. nanatunuk (gebraden), aangetoond kunnen worden. Deze vormen zijn blijkbaar gevormd naar analogie van de vormen met mana, als manatunu(k), die braadt. Het duidelijkst komt dit uit in die woorden, welke in plaats van mana: manama bezigen (zie verder) als manamanea, die waakt, van nanea; manamakapipili(k), die aren leest, van nakapipili, hiervan luiden de met nanatunuk overeenstemmende vormen: nananananeak, nananakapipilik. Nu kan een woord als nanatunuk, ook gerundieve beteekenis hebben: wat te braden is; welke beteekenis in vergelijking van de andere echter zelden voorkomt, maar gesteld, daarvoor kwam een andere vorm in gebruik, zoodat nanatunuk alleen de beteekenis van het verleden deelwoord had, dan was er, zoo men er behoefte aan voelde, een vorm voor een verleden tijd gevonden. Nu heeft de vorm in het Rott. passieve beteekenis, op zichzelf behoefde het die echter niet te hebben, het is eveneens een soort verbaal subst., ontstaan door vervanging van ma door na, tot differentieering; vele Rottineezen zijn niet vast in het onderscheid tusschen de twee vormen en bezigen ook den vorm met mana, maar dan steeds door eene *k* gesloten, in passieven zin. Als voorbeeld kon men evengoed nemen de Jav. afleidingen met kĕ, of de Mal. met tĕr, ik koos echter een vorm als nanatunuk, omdat de Philipp. talen, enz. juist dit middel te baat nemen, nam. de vervanging van ma door na, enz., om een (actief) perfectum te onderscheiden. Op zichzelf heeft na natuurlijk niets, dat bepaaldelijk een perfectum aanduidt, (evenmin als bijv. een Tag. susulat op zichzelf beschouwd, bepaaldelijk een werkwoord, nog minder een futurum is), dit blijkt wel duidelijk uit het gebruik van na, enz. in sommige talen, in andere

verklaring; hij is gelijk een Mal. kadua of om ook den slot-medeklinker in aanmerking te nemen, gelijk een Sangir. karua-ne. Het Sikk. bezigt eenvoudig ruang, waarin de ng weer de gewone waarde van 't pronomin. aanhechtsel heeft, zoodat de eigenlijke beteekenis is: de twee. Hieruit is op de gewone wijze een Tim. vorm als nua ontstaan.

De slotconsonant, voor zooverre die in het Rott. voorkomt na woorden voorafgegaan door ma, (uitgezonderd de enkele gevallen, waar hij een oorspronkelijken sluiter vertegenwoordigt) en mana, zijn eenvoudig te verklaren naar analogie van de overige nominale vormen. Over mana, ook in het Kissersch gebruikelijk, dient nog een enkel woord gezegd te worden. Schijnbaar is een vorm als manadanga, jager, te splitsen in ma + na + danga, waarin na dan het voorgeheehte pers. voornw. v. d. 3den pers. zou zijn. Dat voor een woord als danga, nu het pronomen niet gebruikelijk is, zou geen bezwaar behoeven te zijn, dit zou vroeger anders geweest kunnen zijn, (en is ook waarschijnlijk anders geweest). Maar wanneer een werkwoord wel het voorgehechte pronomen aanneemt, is de vorm een andere, bijv. van na-nea, hij waakt, niet mananea, maar manamanea, d. i. dus mana + manea, (dat ook op zich-zelf reeds: waker, kan beteekenen). Mana moet dus als eene eenheid beschouwd worden. Bedenkt men, dat het Lett. maka, in plaats van mana bezigt, zoo ook Amb. maka, maä, wat ook in het Tett. als afzonderlijk woord voorkomt, bijv. in sè mak(a) sala, wie is het, die schuld heeft, wie heeft schuld? dan blijkt dat in deze woorden weer eene omruiling van na en ka heeft plaats gehad, zoodat na hier niet staat in de waarde van het pers. voornw., maar als een aanwijzend voornw. of nadrukwijzer ter versterking van ma [1].

---

tijdsvormen, het is eenvoudig eene differentiatie. Deze verklaring schijnt mij wel zoo waarschijnlijk toe, dan dat de vormen met na enz. afgeknotte vormen zouden zijn, integendeel zijn, naar wat van den vorm met in gebleken is, vormen als Bul. minahuturu, als naar analogie van het passief gevormd, te beschouwen.

[1] Gelijk bekend is, komt ma ook in het Bim., Sumb. nog voor als een nagenoeg zelfstandig pronominaal woordje, het is wel hetzelfde element dat in de actieve verbale vormen van het Mal., Batt., Daj., de Philipp. talen, enz. voorkomt, hetzij alleen, hetzij, als gewoonlijk, met andere vorm-elementen vereenigd. De beteekenis welke het in het Bim. en Sumb. heeft voor een verbaal woord, enz., is die van een betrekkel. voornw. of, hij, die, (dat, wat) en wat het woord verder beduidt. Derhalve zijn niet alleen de passieve, maar ook de actieve vormen in genoemde talen, oorspronkelijk naamwoorden en kunnen zij dan ook, zij het ook met eene kleine differentiatie in den vorm, als zoodanig optreden, vgl. bijv. Adriani, Sangir. Sprk., pag. 91.

Bij tabel V. Over deze woorden valt niet veel te zeggen. De oorzaak der verwisseling is natuurlijk dat, toen *k* en *t*, beide in waarde gelijk *n* als sluiter geworden waren, *k* en *t* ook onderling gelijkwaardig werden. De geheele vervanging (ook bij de verbale subst.) in de meeste dial., zal wel op eene bepaalde voorkeur voor de *k* als sluiter berusten. De *k*, in een woord als ulek, (Mal. ulat), behoort hierbij, dewijl blijkens hade = Mal. padi, deze klank als sluiter ook in het Rott. oorspronkelijk *t* moest luiden.

De gelijkstelling van de *n*, *k*, *t* als sluiters had natuurlijk ook ten gevolge dat zij niet meer als een wezenlijk, essentiëel gedeelte van het woord werden beschouwd, daardoor kon het Sikk. bijv. van de verwisseling van *k* en *ng* = *n* gebruik maken om bijv. marang, het droge van marak, droog, linong, spiegel, van linok, helder, te onderscheiden, evenals het Bur. door verwisseling van *n* en *t*, ngaän, naam van ngaät, rang, onderscheidt, en op groote schaal de subst. door den uitgang *n*, *t*, de werkwoorden door *k*. Dewijl nu de slot-*k* in het Rott. eenvoudig als een soort vorm-element geworden was, dat bepaaldelijk bij naamwoorden kwam, kon zij ook dienen om geheele uitdrukkingen tot een nomen te maken, vandaar de *k* aan het slot van samenstellingen als: tène-besik, met ijzeren ribben; ala-nalak, de arak neemt, bevangt, door de arak bevangen; bua au lepak, goederen ik draag = de goederen, welke ik draag; dedeä lanoli ò-k, de zaken, zij onderrichten u, de zaken, waarin zij u onderrichten. In het Rott., Tim. en Kup., de talen, die de aangehechte pronomina behouden hebben, had de gelijkstelling der *n*, *k* (met den ingeslikten medeklinker), *t* (en Tim. *f*) aan het einde van een woord, nog een ander gevolg. Als algemeene regel voor 't gebruik der pronominale aanhechtsels in het Tim. en Kup. kan men stellen, dat zij dáar mogen gebezigd worden, waar de *t*, *k* (enz.) benevens de *s* als vervangster van de *t*, als anorganische sluiters staan, (en in het Tim. in 't algemeen ook, wanneer het woord op eene *f* eindigt); de herinnering aan de oorspronkelijke slot-*n* bleef behouden, en onverschillig of het woord anders wellicht, in de termen zou gevallen zijn om met een pronomin. aanhechtsel verbonden te worden, werd die *n* opgevat in de beteekenis van het pronomin. aanhechtsel; (dus als: zijn, haar), de oorzaak der *t* voor *n*, bijv. in een Tim. pupat, blaasroer, is dan ook geen andere dan die, waarom in het Rott. de *k* staat, bijv. in limak, in het Tim. de *f* in nimaf, (hand). Dewijl nu een vorm als limak, nimaf, juist uit oorzaak, waarom hij gemaakt was, alleen voorkomt, waar het woord als

„independent noun" optreedt, en dus zonder *k*, *f*, voor een aangehecht voornaamw. of in samenstelling, verdwenen ook de anorganische *t*, *k*, (enz.) en *s* in dezelfde gevallen. Vandaar breidde zich dit uit tot de oorspronkelijke *k*, *t*, *s*, (voor het Tim. en Kup. alleen in samenstelling) en naar analogie tot wat er van de overige slot-medeklinkers over was. Dit is dus de verklaring, want wat van het Tim. en Kup. geldt, geldt a fortiori van het Rott., van het bijzondere, onwezenlijke karakter, dat de slot-consonanten in deze talen vertoonen. Toen eenmaal de slot-consonant niet meer als een wezenlijk bestanddeel van het woord werd gevoeld, kon het Rott. en Tim. er toe komen, niet alleen om onderscheidingen te maken als R. m a n e, mannelijk, en m a n e k, de man bij uitnemendheid = de vorst, maar ook in het groot, door nomen en verbum te onderscheiden door het aanwezig of niet aanwezig zijn van eene slot-consonant. De bij de nomina voorkomende afwisseling der sluiters (*k*, *f*, *t*, *s*, tegenover n en de overige pronom. aanhechtsels, waardoor de sluiters van zelf meer met het nomen in verband werden gebracht, gevoegd aan een zekere neiging tot afwerping van den slotmedeklinker, moet de oorzaak van het verschijnsel zijn.

De anorganische slot-*s* bij naamwoorden komt alleen voor in het Rott., Tim., Kup. en Tett.; slechts in het Kiss. is er mij buitendien nog een spoor van bekend. Gelijk reeds gezegd is, missen verscheidene dialecten van het Rottineesch de slot-*s*, ook waar die oorspronkelijk is. Dewijl nu ook het Term. n i ï k naast n i ï s, (M. P. n i p i s), heeft, zoo ook t e a k, hard, naast t e a s, 't hart van hout, (Mal. t ĕ r a s, enz.), is de ingeslikte medeklinker in de dialecten wel niet phonetisch uit eene *s* ontstaan, maar uit de *k*, die voor de *s* in de plaats gesteld was. De oorzaak dezer verwisseling, ten gevolge van gelijkstelling, berust daarop, dat de *s* voor de *t* in de plaats treedt, dus daaraan gelijk is, in woorden, welke reeds eene *t* bevatten, gelijk dit reeds in de beschrijving der eindconsonanten van het Tim., Kup. en Tett. aangetoond is. Boven is reeds gezegd, dat ook in het R. uit dezelfde oorzaak, deze vormen ontstaan moeten zijn, en dat dus ook hier de *t* in het verbale subst. en alle dial. heeft moeten voorkomen. Voorbeelden in het R. zijn nog, behalve de boven reeds genoemde woorden: m a m a t e s, de dood; t a t a o s, daad, werk; t a t a t i s, hak; t a ü s, vrees, (hetzij de *s* hier eene

oorspronkelijke *t* vertegenwoordigt of niet); petas, gezwel, (van het Rottin. peta, opwellen, ofschoon het woord oorspronkelijk op eene consonant uitging, blijkens Kup. petang), nog: futus, het opgebonden garen, (Tim. futu, Kup. butu, binden); mutas, braaksel, van muta, (Mal. muntah); tabu-eis, schoeisel, uit tabu, den voet ergens op zetten en eik, voet; enz. In navolging hiervan is wel lates, graf, (Sikk. rateng, Tim. naten, Sumb. reti, ratiꞁ, gevormd hoewel dit woord geen afleiding van een werkwoord is, en dus de *s* niet uit eene *t* is ontstaan; eveneens Tim. v. Amar. takas, teeken, (Kup. tadan, Mal. tanda) en R. teis, drek, ter onderscheiding van teik, buik. Waar de *s* in plaats van *t* staat, kan men die beschouwen als door klank-dissimilatie uit *t* ontstaan. Maar de *s* komt ook voor, zoowel in het Rott. als in de overige genoemde talen, zonder dat eene *t* voorafgaat. Over het algemeen is de oorzaak, waarom een aantal woorden de *s* vertoonen, vrij duister. Iets van de reden blijkt echter wel uit het gebruik in R. belis (= Kup. bilin), koopsom eener vrouw, tegenover belik (of beli, dewijl het gewoonlijk in samenstelling of met aangehecht voornw. voorkomt), waarde, prijs: langas, een afgehouwen, gesneld hoofd, tegenover langa(k), hoófd; hus, soort paal bij het oogstfeest, waaraan jonge kokosnoten gestoken worden, naast huk, boom, stam, (M. P. puhun); dales, geduld, overleg, naast dale(k), hart, in figuurlijken zin; Tett. ikus, (Galoli iük), fim, tegenover ikun, staart, (vgl. oan ikun, filho ultimo). Blijkbaar staat hier de slot-*s* waar het woord eene afwijkende, meer bijzondere beteekenis heeft. Men moet wel aannemen, dat het bijzondere, meer zeldzame gebruik van de slot-*s*, in plaats van de *t*, hiervan de oorzaak is, dewijl de slot-*s* op deze wijze alleen voorkomt in de talen, waar de overgang van de slot-*t* in *s* na eene voorafgaande *t* plaats heeft; of daarbij nog eenig gevoel levendig was voor de waarde van s(a) als een pronominaal woordje, moet in het midden gelaten worden. Op deze wijze moet de *s* wel verklaard worden in R. dinis, dauw, denkelijk bij Mal. dingin, vgl. Saw. ài (water) peringi, dauw, en meringi, koud; R. nes, Tim. mnes of gewoonlijk mnes-amnes, eenzaam, bij R. nè-nè, Tim. namnè, zwijgen, denkelijk Jav. mĕnĕng, vgl. Tett. nonòk, hamnòk; voorts in R. dial. mòne-feus = mane-feuk, schoonzoon, waardoor in de eerste plaats feus van fȩu = beuk, nieuw, in den eigenlijken zin, wordt onderscheiden en tevens de samenstelling iets meer onkenbaars krijgt, iets meer een geheel wordt; dit laatste schijnt wel de reden

te zijn van 't gebruik van de *s* in de Rott. samenstellingen animulis, (-kis, -konas), westen-, (noorden-, zuiden-)wind, van muli, west = Bul. muri, achter; ki, (= Mal. kiri, enz.), links en noord; kona, (= Sumb. kawana), rechts en zuid; zoo ook in een Tett. liman-fuan fu-klaras, middenvinger, (vgl. de beschrijving der Tett. slot-medeklinkers). Eveneens is de *s* in Tett. lalais, snel, wel te verklaren, wegens de bijzondere beteekenis tegenover halai = Mal. lari, (vgl. Amb. malari, snel; R. heeft eenvoudig lai-lai). Hierbij sluit zich ook aan het gebruik van *s* aan het slot van overgenomen, vreemde subst., welke anders door hunne beteekenis van-zelf wel „independent nouns" zouden zijn, en dus geen aanhechtsel zouden aannemen, als Tim. bakus, naast bakụ, Port. banco; solnanus, Port. soldado; Kup., (ook dial. R.), makas, mangga; pingas = Mal. pinggan; Tett. hâs = Mal. pauh, mangga; piatus, orfão, uit Mal. piatu, en zoo ook R. penis, naast penik = Mal. pĕnding, evenwel de *n* en wat er voor in de plaats treedt, kan dezelfde functie verrichten, niet alleen in het Amb. als in papaenno, papaja, het Bur. als in pawėn, (d. i. pawĕn, uit paun), mangga, maar bijv. ook in het Tim. als in den boven aangehaalden vorm bakụ, in heum, mangga, enz. De overeenkomst met de *s* is, in dit geval, dat de *n* voorkomt bij woorden, welke anders geen aanhechtsel zouden vertoonen, en dus vreemd, bijzonder is. Denkelijk hangt met 't laatstgenoemd gebruik van *s* wel samen, dat wat het Tim. maakt tot vorming van volksnamen, als: Sinas, Chineesch, enz., dat toch grootendeels vreemde woorden zijn. De uitgang is oorspronkelijk eene *n*, vgl. Sikk. Goang, van Goa, Goareesch, te verklaren als Sikk. wadung, R. batuk, hard, van wadu, batu, steen; in het R. is mij slechts één dergelijk adjectief bekend: Baäk, van Baä, overigens bezigt het den naam van het land ook als adjectief. Kup. heeft vormen als Sinang, Chineesch, dus met eene (gewilde?) verwisseling van neusklank, doch ook blain, dat echter de bepaalde beteekenis van Maleier heeft, tegenover blai, Maleisch. Stellig behoort hierbij in het R. het gebruik van eene *s* aan het slot van vreemde woorden, welke op eene *r* eindigen, terwijl de *r* om een of andere reden niet als gewoonlijk afgeworpen wordt, bijv. kumudòs, kumulòs, resident, uit Port. commendador; kokomus, (naast kokomuk), Holl. komkommer, sokus, met omzetting = Kup. Mal. kontjur = Jav. kĕntjur, (evenals in den nevenvorm kokomuk, vertoont pasak uit pasar evenwel eene *k*). Staat de *s* aan het slot wel eens voor de Mal. *r*,

die in het Jav. verdwijnt? Als regel verdwijnt anders deze klank in het Rott, en Tim. Zulk eene *s* aan het slot vertoont laäs, Tim. mnahas, honger, hongersnood = Mal. lapar, enz., (doch Tett. v. Dilli hamelaha; Kup. heeft blubu(-ka), vgl. Amb. maluhu, Bug. luppu̥, dewijl eene Mal. *r*, als in lapar, in het Kup. *l* wordt, (als regel), en eene *l* aan het slot tot *n*, kan de vorm in het Kup. regelmatig zijn). Hierbij zou kunnen gebracht worden R. mòes, pis, van mòe, stellig verwant met òe, water, vgl. Jav. uy̥uh, Bat. dial. iyĕh, die ook in de *h* aan het slot eene afwijking van den gewonen regel vertoonen. Evenwel komt in het R. ook ndòes, vgl. Amb. parue, stellig = Jav. lue, in dezelfde beteekenis voor als laäs, en heeft ook dit woord oorspronkelijk een sluiter gehad of is hier de slot-*s* weder aan andere dan phonetische redenen toe te schrijven? (vgl. aanstonds bij beis). De *s* in mòes zou naar analogie van teis, (en mutas), aangevoegd kunnen zijn. Eene oorspronkelijke *t* schijnt soms door eene *s* vertegenwoordigd te worden, bijv. ndelas, bliksem, dial. lelḁ, relas, stellig hetzelfde woord als Kup. lelat, schietgeweer; vgl. Tett. kilat, Tim. kenat, donder, (ook R. tatas beteekent dial. donder, en: bliksem) en: schietgeweer, dus wel te brengen bij M. P. kilat: buas, uitrusting, kleeren, goederen, Tett. buat, (van nabubua, uitrusten, een nevenvorm van fua = Mal. wuat, laden, dragen); lalais, hemelsch, bij lalai, hemel, dial. bestaat ook lani = M. P. langit, denkelijk hetzelfde woord, (eene *n* valt meermalen uit). Evenwel is het zeer goed mogelijk, dat wederom geheel andere dan phonetische redenen, de oorzaak van de slot-*s* zijn.

Eene bijzondere reden moet er ook geweest zijn, waarom het woord voor „kaaiman” in sommige dial. van het Rott. door eene *s* gesloten wordt, een dierennaam is toch wel een „independant noun”. Dit woord luidt in de verschillende dial. beis, bei, bai, baï, baïs; de vorm bai, waaruit bei ontstond, beantwoordt aan een Jav. båyå, Mad. bhadja, uit M. P. wuaya, (vgl. Amb. huwae(l); R. mei = medja, enz.). De uitspraak met hiaat in de dial., die de *a* bewaard hebben, is stellig geschied om het woord in overeenstemming te brengen met baï, grootvader. De Timorees zegt nai-besi, uit nai, vorst en besi, omzetting van R. beis, de Kupanger spreekt van upu-lahi, uit upu, grootvader en lahi vorst; in 't Tett. heet het dier lafack, (fae = bai), waarin la blijkbaar een soort voorvoegsel is, (M. P. d̥a, ra?), terwijl het woord eveneens op een anorganischen sluiter eindigt. Nu beteekent

waihe, in het Kissersch: garnaal, en vormelijk is dit woord gelijk aan R. bais, (vgl. Kiss. kereji wel kerei = R. nggalei, uit gredja; ook Lett. karri, uit kĕrdja). Op zichzelf beteekent dat natuurlijk niets, maar het Rott. woord voor: garnaal, kreeft, is pòek, dial. mbòek, ook Tettum pòek, doch Tim. pòes, en dewijl eene *p*, dial. *mb*, meermalen aan eene oorspronkelijke *w* beantwoordt, (vgl. bijv. pua, mbua, pinang = Bur. fua = M. P. wuah), moet men, ook in verband met de overeenstemming van R. bais en Kiss. waihe, aannemen, dat dit woord hetzelfde is als het dial. Rott. fòe, kaaiman = Saw. wòe, wat teruggaat op een vorm als Sumb. wuja uit M. P. wuaya, (vgl. voorts Bul. sawurang, Sea saudang, kaaiman en Mal. hudang, enz.). Derhalve bezit ook het Kiss., althans in waihe, een overblijfsel van 't gebruik van eene anorganische *s*. Hoe nu die beteekenissen van "kaaiman" en "garnaal", alsmede hoe de toegevoegde medeklinker te verklaren is, weet ik niet; er schijnt evenwel in dat alles iets te wezen, dat veroorzaakt is door dezelfde reden, als waarom de Kupanger upu lahi, grootvader vorst, zegt. Behoort hier wellicht bij de *s* in R. laäs, Tim. mnahas, honger, hongersnood? Ook de *s* in R. meïs, droom, (Sikk. miping, doch Tett. mehi, mihi, dus bij Bug. nipi, Mal. mimpi, enz.)? Moet uit de *s* van R. felas, Tim. benas, (naast Kup. khela-ka), hakmes = Sumb. kabèla, opgemaakt worden, dat het woord ontleend is? Zoo ook uit de *s* van delas, dial. deras, lelas, Tim. nenas, (Kup. kdela-ka) = Mal. dĕdap, Jav. ḍaḍap, Mak. ṛaṛa? Stellig is het woord niet aan het Mal. enz. ontleend, gelijk de voorgevoegde *k* in het Kup. bewijst). Onmogelijk echter is 't, dat de *s* hier de plaats van de verdwenen *p*, zou innemen. Evenmin kan in R. dial. horis, Tim. honis, levend, Tett., (met de meer voorkomende indringing van den sluiter ook in het werkwoord), moris, (terwijl het verbum in het R. moli, Tim. moni luidt = Sumb. mirip, Mal. hidup, enz.), de *s* uit de *p* ontstaan zijn. De vorm staat denkelijk naar analogie van mates, enz., welke vorm nu wel in het Tett. ontbreekt, maar blijkens Amb. matet(e), algemeen moet geweest zijn [1]. Het Kup.

[1] Zonder sluiter komt het adjectief „levend" voor in R. hataholi, ataholi, hatahori, atahori, Tim. atoni, Kup. atuli, mensch, (vgl. Kup. nuli, hij leeft = R. moli = Tim. moni, vgl. Lett. rimormiori, Fate, Sesake tamoli, mensch, (vgl. ook Codrington: The Melan. languages, bij de vergel. wdl. sub voce: man). De Tim. zegt gewoonlijk voor „mensch" als soortnaam, pleonastisch atoni honis. Het eerste gedeelte is wel ata, dat in vele talen „mensch" beteekent, de eerste *h* in hataholi is wel aan vooruitname van de tweede toe te schrijven.

schijnt in dergelijke woorden, voorzooverre zij geen *t* bevatten, de *s* òf niet gekend te hebben òf (oorspronkelijk) door eene *k* te hebben vervangen, dus kdela (-ka) = delas; bkuli-(ka) = horis.

Eenige Rottineesche dialecten, welke eene *s* als sluiter kennen, plegen de *s* als sluiter ook te bezigen na sommige met het prefix ka afgeleide adjectieven. Als regel niet waar dit ka in waarde gelijkstaat met ma, als kabòlok = mabòlok, een gat of opening hebbende; maar bijv. in een woord als: kanenis, gezegd van een paard, dat op hol pleegt te gaan, dat zijn berijder pleegt mede te slepen, van neni, hij brengt, (Sikk. netti, Sumbaw. ĕnti); kapalus, gezegd van een paard, dat met de voorpooten pleegt te slaan; (hataholi) kalais, vluchteling van nalai, (Mal. lari, enz.). Hierbij dient dus weer de *s* om iets bijzonders aan te duiden, gelijk ook duidelijk blijkt, uit kaòes, van òe, water, in mata kaòes, traanoog, (soort ziekte), tegenover kaòek, bijv. in òe-mata kaòek, eene bron, welke water bevat. Men zegt evenwel ook mata-kaòek=kaòes, katòlok naast katòlos, eier-leggend, (bij natòlo, eieren leggen, tòlok, ei). Omgekeerd zijn er echter ook woorden, welke eene *s* vertoonen, ofschoon het bijzondere in de beteekenis niet duidelijk is, bijv. kapòs, eene holte, opening hebbende, naast pòk, holte, opening; kabulus of kabubulus, behaard, (overigens meer bepaaldelijk van een soort worm gebezigd), naast buluk, (M. P. wulu). Aangezien eene taal nooit volkomen logisch te werk gaat, leveren dergelijke uitzonderingen geen eigenlijke moeielijkheden op. Op dezelfde wijze is de slot-*s* te verklaren bij de, met behulp van een samengesteld prefix kala, afgeleide adjectieven, als kalaluüs, broedsch, bij luü, broeden (Pakew. lumukut); kalapaäs, doch in dial. van Ti, dat ook de slot-*s* kent, kalapaäk, (Dengka manapaä, Oenale nanapaä), gezegd van een paard, dat men pleegt vast te binden, (paä); kalapoïs, in Ti kalamboïk. (Dengka, Oenale manamborit), gezegd van een paard, dat men los pleegt te laten rondloopen, (van poï, loslaten). Er zijn onder deze woorden ook eenige, welke niet naast een verbum of subst. staan of er van zijn afgeleid, bijv. kalís, kailís, (ook in Ti met *s*), schuw, (wel = Mal. liar); kalafuis = fui, fuik, wild, (in Ti barafuis, Oenale marafuit), waarvoor Tim. fui, Kup. fuin, buin, huin, Tett. fuik en buis, Kiss. marawni, heeft, (de verwanten in de Westelijke talen zijn mij niet bekend, maar het verschil in de sluitconsonanten bewijst voldoende, dat zij anorganisch zijn, terwijl de vormen in het Tett. aantoonen, dat

niet juist de vorm met ka, kala, de oorzaak van de *s* als sluiter is); kamaus, (in Ti kamauk, doch Dengka, Oenale mamaus), tam, waarvoor Tim., Tett. maus heeft, Amb. mamalu, mamaru, Bur. mahu, (vgl. de *h* in tòho = Mal. turun), Mota m̦amaru, (vgl. de *r* in nara = Mal. darah). De verwante vormen in de Westelijke talen van dit laatste woord zijn mij eveneens onbekend, wellicht wijst het dial. mamaus, dewijl na een ma, zelden of nooit een anorganische sluiter optreedt, op eene oorspronkelijke slot-*s*, (de vormen in het Amb. enz. bewijzen niets voor of tegen), de *s* in kailís, kalafnís, vooral van Tett. buis, zou dan op dezelfde wijze als die van horis, honis, tegenover mates, kunnen verklaard worden. Hoe de verklaring van de slot-*s* bij elk woord afzonderlijk ook moge zijn, het algemeene beginsel, waarnaar deze sluiter, zoo hij anorganisch is, gebezigd wordt, is duidelijk.

Er blijft nu nog over iets over de slot-medeklinkers te zeggen, welke in het Rott. en Tim. bij werkwoorden worden aangetroffen. Wanneer eene taal steeds logisch te werk ging, zoude er eigenlijk in deze talen van geen slot-medeklinker bij een werkwoord sprake kunnen zijn, dewijl beide talen er naar streven, om in het algemeen, juist door het hebben of niet hebben van eene slot-consonant het nomen van het verbum te onderscheiden. Evenwel, geheel logisch en consequent gaat eene taal nooit te werk. Wel is waar heeft een verbaal woord, ook al staat het niet naast een nomen, dat voor deze talen als stamwoordelijk moet beschouwd worden, in de meeste gevallen een oorspronkelijken sluiter weggeworpen, maar er komen toch werkwoorden voor, die op een medeklinker eindigen. Feitelijk is hun aantal, wat de stamwoorden betreft, niet groot, kleiner dan dat der naamwoorden, die op een klinker uitgaan, maar door het bijzondere gebruik, dat vooral het Rott., ook bij verba, van een slot-medeklinker maakt, is toch het aantal verbale woorden, welke door eene consonant gesloten worden, niet onaanzienlijk, daarenboven komt ook in afgeleide vormen zulk een sluiter voor. In het Rott. treedt als gewone sluiter bij verba wederom de *k*, dial. de ingeslikte medeklinker, op, welke ook in het Tim. meermalen in die functie voorkomen. Van de stamwoordelijke werkwoorden, (waarbij voor het gemak nu ook die gerekend worden, welke schijnbaar zonder prefix het pers. voornw. als voor-hechtsel aannemen, alsmede die, welke alleen in

geredupliceerden vorm voorkomen), behouden sommige steeds de slot-*k*, (namelijk als stamwoord, want bijv. bij verdubbeling vervalt de sluiter weer), bijv. R. suik, dial. sulik, duiken, (vgl. Jav. silĕm, enz.); namedak, wakker zijn, (Kup. melang); andere, verreweg de meeste, worden, althans in het Rott., nu eens met, dan zonder sluiter gebezigd, zonder verschil van beteekenis, bijv. bepa en bepak, stampen, (vgl. Jav. bĕbak), waarbij gerekend kunnen worden die woorden, welke in het eene dialect een sluiter vertoonen, in een ander niet. In het algemeen zal men wel met zekerheid kunnen zeggen, dat eene slot-*k* bij deze woorden, voor zooverre het geen nieuw gevormde klanknabootsingen zijn, beantwoordt aan een oorspronkelijken sluiter, (behoudens het aanstonds te melden gebruik der slot-*k*), ofschoon het in de meeste gevallen moeielijk uit te maken is aan welken sluiter, dewijl men zich hier natuurlijk op onzekerder terrein bevindt dan bij de subst., en dikwijls de verwante vormen in de andere talen niet met de noodige zekerheid aangewezen kunnen worden, terwijl daarenboven, waar dit wel het geval is, het bestaan van meerdere vormen, juist bij dergelijke woorden, als bijv. bukak, bukas naast buka [1], (openen), toch weer onzekerheid veroorzaken. Bovendien behoeft de slot-consonant, waaruit de *k* ontstaan is, niet altijd organisch te zijn. Bij de beschrijving der slot-medeklinkers in de verschillende talen, troffen wij reeds een Bur. kalik, graven, aan, met anorganisch slot-*k* en hetzelfde woord in het Solor. als galin, met anorganische slot-*n*. Nu komt in het Rott. en Kup. *n* niet alleen voor als genitief van het pers. voornw. maar ook na verba als accusatief of nominatief, (bijv. bij intransitieven); in de laatste functie ook nog in het Tim. In het Rott. bijv. zou ana kali-n, "hij graaft het" beteekenen; een Kupanger noemt een werkwoord als afzonderlijk woord, nooit zonder die toegevoegde *n*, bijv. bèlen, geven, eigenlijk bèle-n, hem geven. In de talen, welke geen pronominale aanhechtsels meer kennen, komt de *n* natuurlijk in die waarde niet meer voor, maar naar alle waarschijnlijkheid hebben zij vroeger dezelfde constructie gehad, en is bijv. de *n* van galin, het voornw., dat tot een deel van het woord geworden is, wat vooral bij zulke woorden kon plaats vinden, die wegens hunne

---

[1] Naar alle waarschijnlijkheid heeft men bij dergelijke toevoegselen in de meeste gevallen niet met een zuiver phonetisch verschijnsel te doen, maar hebben zij, gelijk bijv. in het Rott., oorspronkelijk wel beteekenis gehad; welke echter, zal misschien zeer moeielijk zijn om uit te maken.

beteekenis eene zaak als object hadden, waarvoor bij verkorting het pronomen dikwijls optrad. Zoo zijn dan wel sommige anorganische slot-*k*'s in het Rott., alsmede die in het Bur., Solor, Sikk. te verklaren, in de beide laatste talen naast vormen met *n*, *ng* als Solor. galin; Sikk. selung, ruilen, (R. seluk, Sumb. silu), enz. Ook in de Amb. dial. komen dergelijke vormen voor, bijv. tárune tanda, afbakenen, eigenlijk: een teeken zetten, tarune = Mal. taruh), ook met *k*, als luluke, naast luluë, ruruë, oprollen, (Bat. lulun), hitike naast hitië, hiïë, opheffen; pahúnike naast hunië, verbergen, (M. P. wuni); denkelijk zijn wel alle niet ontleende verba, welke in deze taal eene toegevoegde *e* vertoonen, zoo te verklaren. In het Rott. komt er nu nog een bijzonder gebruik van de slot-*k* bij. Het bezigt dien sluiter, ook bij een verbum, naast een vorm zonder *k* om eenig verschil in beteekenis of gebruik, (of wat als zoodanig beschouwd wordt, soms is het wel juist de meer oorspronkelijke beteekenis), van het woord te onderscheiden, en dat geschiedt, zoowel bij woorden, welke oorspronkelijk door een medeklinker gesloten werden, als bij die, waar dit niet het geval was. Bijv. fiï, biï, beteekent: knijpen, doch fiïk, met de vingertoppen knijpende vasthouden, bijv. de sarong onder het loopen, (het Tett. heeft in denzelfden zin fiït, biït, dus behoort 't woord stellig bij Mal. tjubit, bibit, Sund. tjiwit, enz.); lok, uitstrekken, bijv. den arm, lò, iets overreiken, (Kup. dòng, vgl. Jav. ulung); laö, vertrekken; laök, gaan, loopen, (Jav. laku, enz.); nita, zien; nitak, zien = beproeven, (M. P. kita); nalai, vluchten, nalaik, hard loopen, (Mal. lari, enz.); naama, tot vader hebben, naamak, iemand met „vader" aanspreken, enz. De verklaring is natuurlijk wederom dezelfde als bij de subst., dat de slot-medeklinker niet meer gevoeld werd als iets wezenlijks, bij het woord behoorende en dus geschikt om vrij gebezigd te worden tot differentiatie. Ook het Tim., hoewel voor zooverre mij bekend is zeldzamer, levert voorbeelden van een dergelijk gebruik van den sluiter, bijv. pet, verzadigd worden of zijn, petak, opzwellen, opgezwollen, (R. peta, Kup. petang, opzwellen, R. nakabète, dial. nakabeta, gespannen zijn, verzadigd zijn; vgl. Mal. kĕnjang naast kĕntjang). En op dezelfde wijze maakt soms het Sikk. een onderscheid door achtervoeging van *ng*, als naing, inzetten, bij het spel, naast nai, zetten, (= R. pedak naast peda, idem), zoodat ten slotte eigenlijk de *n* weer de eigenlijke oorzaak van het verschijnsel schijnt te zijn. Het wordt er natuurlijk door deze behandeling der slot-*k* in

het Rott. Tim., niet gemakkelijker op, om uit te maken, aan welk woord in de verwante talen een verbaal woord beantwoordt. Ook niet of men in de taal-zelf met een zelfde woord te doen heeft of niet; is bijv. bèngo, voorwenden, een voorwendsel bezigen, oorspronkelijk één met bèngok = pèngo, wenden? het is wel waarschijnlijk, maar geenszins zeker..

Men kan wel met zekerheid aannemen, dat, ware de juiste overgang van beteekenis bekend, het grootste gedeelte der verbale woorden, welke thans steeds met eene slot-*k* voorkomen, zouden blijken gedifferentieerd te zijn van zulke, die den sluiter niet vertoonen, daargelaten nog, dat mogelijk de vorm zonder sluiter, later uit het gebruik is geraakt.

Nu en dan komt een verbaal woord, dat oorspronkelijk op een klinker uitging, zoowel met of zonder sluiter voor, zonder dat er eenig onderscheid tusschen beide vormen schijnt te bestaan. Dit kan eenvoudig verklaard worden door aan te nemen, dat het woord, misschien in verschillende streken, op verschillende wijze is bewaard gebleven; namelijk met en zonder de uit de anorganische *n* ontstane *k*, voor zooverre ik weet, zijn het ook steeds werkwoorden, welke met een rechtstreeksch object kunnen verbonden worden. Overigens moet men voorzichtig zijn met geen onderscheid in beteekenis te erkennen; eene uitdrukking als: ana pauk dòpe-a neu, kunnen wij wel niet anders weergeven dan met: hij stak het mes er in, evenals ana pau dòpe-a neu. De Rottinees verklaart echter pauk door: (het mes) er in steken en er in laten steken; terwijl pau, eenvoudig „insteken" beduidt, onverschillig of men het er daarna weder uithaalt. Nog heeft de *k* de plaats van de *n* ingenomen waar, gelijk bij sommige verba geschiedt, het volledige voornaamw. nog eens na het verbum herhaald wordt. Men zegt bijv. au-amanau-ngau, (dial. nggau, kau), ik verwonder mij; ò mamanau-ngò, (dial. nggò, kò), gij verwondert u (waarbij dus eigenlijk weer een genitief-vorm na het verbum als nominatief optreedt, gelijk bijv. de n in baë-n, het breekt); in den derden pers. echter zegt men ana of ndia namanau-k ana, waarin de *k* blijkbaar voor n staat, waarachter het nieuwgevormde, onveranderlijke ana tot versterking gevoegd wordt; zoo ook au mesa-ngau, ik alleen, doch ndia mesa-k ana, sila mesa-k asa, hij, (zij, meerv.) alleen, (in het Rott. van Dengka en Oenale luidt de uitdrukking mesa-ne; in het Tim.: mèse-n, of met eene bijzondere toevoeging: mèse ku-n). Hierbij kan, ofschoon het niet bij de

werkwoorden behoort, op eene nog levende verwisseling van *n* en *k* gewezen worden, die vooral in het Rott. van Termanu voorkomt. Dit dialect pleegt na eene ontkenning achter de bijwoorden b ò e z. v. a. ook, geheel en al, s ò, reeds, eene *n* te plaatsen, welke daar de waarde heeft van het ook in andere constructies meermalen voorkomende bijwoord ter versterking of nadrukwijzer n a, (in den grond natuurlijk hetzelfde woord als n a, het aanwijzend en pers. voornw.). Ook deze *n* kan naar willekeur door eene *k* vervangen worden, men zegt dus: t a h a t a e s a b ò e - n of b ò e k, volstrekt niets; a n a t a k a e s ò - n of s ò k, hij gaat niet meer naar boven.

Wat nu de afgeleide vormen betreft, in de eerste plaats wordt somtijds eene *k* aangetroffen aan het einde van geredupliceerde vormen, waar het verbum in eenvoudigen vorm op een klinker uitgaat, naast een vorm zonder den sluiter. Er bestaat bij deze woorden veel verschil in spraakgebruik; bij de meeste verba schijnen zij nooit voor te komen, en waar zij wel voorkomen, bezigt de een regelmatig, of althans gewoonlijk, den vorm zonder, de ander dien met een sluiter, (er zijn er ook, die nooit zonder sluiter voorkomen, bijv. s a s a o k, getrouwd zijn, van s a o, huwen; h o h o ü k, bij zich hebben = h o ü k van h o ü, vatten, hier is 't gebruik van den sluiter weer meer te vergelijken met dat, bijv. van l a ö k naast l a ö enz.).

Onder die verba, welke in geredupliceerden vorm soms eene *k* vertoonen, zijn er die stellig oorspronkelijk niet op eene consonant eindigden, bijv. i f a, op den schoot hebben, (Mal. r i b a), waarvan i ï f a k naast i i f a; n a t a n e, vragen, (Mal. t a n j a), waarvan n a t a-t a n e k naast n a t a t a n e. Van dit verschijnsel, dat meer dan het voorkomen van de *k* bij stamwoordelijke werkwoorden, welke niet tegenover een stamwoordelijk subst. staan, waar wegens de beteekenis van het woord, welke toch steeds verbaal is, weinig verwarring kan gesticht worden, het onderscheid tusschen subst. en verbum weder dreigt te verstoren, (i i f a k, kan eveneens: het op den schoot houden, beteekenen), schijnt geen andere verklaring gegeven te kunnen worden, dan eene zekere neiging van den Rottinees om eene *k* aan 't slot van een woord te plaatsen. Zoo toch is denkelijk ook de *k* te verklaren in b ò ö k, b ò s o k = b ò ö, b ò s o, (= Mal. d j a n g a n), wanneer dit aan het slot van een zin staat; in l è o - n d i a k = l è o-n d i a, als dat, zoo: l è o - b è k = l è o - b è, als wat, hoe? Of moet bij deze woorden weer gedacht worden aan een oorspronkelijken nadrukwijzer als boven in b ò e k naast b ò e - n? Berust wellicht de

toevoeging van *k* aan den geredupliceerden vorm op een duister gevoel, dat de reduplicatie bij het werkwoord en het verbale subst. oorspronkelijk, in den grond één zijn, zoodat daardoor de *k* van het subst. ook in den verbalen vorm is gedrongen? (zie ook hieronder). Mogelijk blijft ook, dat de sluiter, althans oorspronkelijk, eenig verschil in beteekenis moest aanduiden. Het Tim. kent de reduplicatie evenmin bij het werkwoord als bij het verbale subst.

De meest gewone vorm van een causatief werkwoord in het Tim. is, bijv. van het ontleende luki, uit Mal. rugi: nalukib, schade doen lijden; zoo van mae, beschaamd zijn, (Solor. mea-n, rood, en: beschaamd, enz.), namaeb, beschamen, schande aandoen; daarnaast komen meermalen vormen voor, welke door eene *t* gesloten worden, als: namofut, doen vallen, van mofu, vallen, terwijl naast de *t* ook de ingeslikte medeklinker voorkomt, bijv. namofụ = namofut. Men houde bij deze vormen in het oog, dat de beteekenis eene zuiver causatieve is, niet gelijk bijv. bij de Mal. vormen met kan, van eene andere afgeleid; er kan dus geen sprake van zijn, dat in de *b* bijv. een overblijfsel van een voorzetsel schuilt. Hoe komt nu het Tim. aan deze, voor het klankstelsel, niet alleen van het Tim., maar ook van al de naast verwante talen, zoo zonderlinge slot-*b*? Vanzelf wordt men er nu toe genoopt verband te zoeken tusschen deze *b* en de ook alleen in het Tim. voorkomende *f* aan het slot van een woord.

Een in vele talen gebezigd causatief-prefix is bijv. pa, doch gelijk bekend, vormt het eveneens verbale substantieven, welke ook, en mogelijk in de eerste plaats, beteekenen: hij, die, (dat, wat) doet, wat het woord aanduidt. Het kan wel niet anders of er bestaat verband tusschen beide functiën van het prefix of liever tusschen beide functiën, die de vorm met pa hebben kan, (dat pa bij subst. gewoonlijk met een ander vorm-element vereenigd, optreedt, doet niets ter zake, trouwens in het Mak. en Bug. bijv. wordt het ook bij subst. dikwijls genoeg aan den zuiveren stam gehecht). Iets van dat verband blijkt wel uit dergelijke vormen als Mak. pamangei, wat Dr. Matthes weergeeft met: het ergens heengaan doen plaats hebben, v. d. ergens heengaan. Nu kan men wel, en waarschijnlijk beter, pamangei beschouwen als eene afleiding van een secundair stamwoord pamange, de zaak verandert er niet door. Het ligt trouwens wederom niet aan het prefix, maar aan het wezen van het werkwoord, men denke slechts aan het gebruik in het Duitsch van „thun", tot omschrijving van een werkwoord, of aan het gebruik in be-

paalde gevallen van het Engelsche „to do" vergeleken met de causatieve beteekenis, die wij hechten aan „doen" door een werkwoord gevolgd. Maar het is duidelijk, dat eene taal twee zulke begrippen, als het eenvoudige werkwoord en het causatieve, gewoonlijk zal trachten te onderscheiden. De talen, welke nu p a, (k a, enz.) bij het causativum bezigen, onderscheiden dit dus daardoor van het gewone werkwoord, door het af te leiden van het verbale substantief; het is dus een denominatief. Vandaar kunnen bij deze werkwoorden, bijv. in het Bur. ook als regel de *n* en *t* van de naamwoorden als sluiters voorkomen. Het Tim. heeft nu den ouden causatief-vorm verloren; (slechts in enkele overgebleven vormen leeft hij voort, bijv. h a-p u t u n, verwarmen); er schuilt dus op zich-zelf niets verwonderlijks in, als de taal tot het vormen van een nieuw causativum weer greep naar het oude middel: de afleiding van het verbale subst. Nu wordt het verbale subst. in het Tim. gesloten door eene *t* of ingeslikten medeklinker, beide zijn ook in het causativum vertegenwoordigd, maar de *t* en de ingeslikte medeklinker zijn beide uit eene *n* ontstaan, waaruit ook de *f* ontstond; is het nu niet waarschijnlijk, dat men bij den overigen, den eenigszins gedifferentiëerden vorm van de *f* uit *w*, namelijk de *b* tot vervanging der *n* heeft gekozen?

Voor eene dergelijke differentiatie is het niet noodig helderder, klaarder bewustzijn aan te nemen. dan bijv. voor het onderscheid maken tusschen verbum en subst., door wegwerping van den sluiter of voor de differentiatie, die eene bepaalde beteekenis aan een of anderen vorm toekent. Op dezelfde wijze kunnen de weinige en denkelijk wel verminkte causatieve vormen, die het Kup. bewaard heeft, verklaard worden, bijv. s a k e n g, doen stijgen, van s a k e, (Tag. s a k a y), vgl. ook de *ng* in s d a t i n g, hak, van d a t i, hakken. Het Rott. heeft eigenlijk een causatieven vorm met het prefix k a, en deze komt ook enkele malen zuiver voor, meestal echter wordt deze vorm tevens in verbinding gebracht met het verbale subst., en vertoont dus reduplicatie en slot-*k*, dus van d a d i, Mal. d j a d i, n a k a d a d a d i k, doen ontstaan; daarnaast komen enkele meng-vormen voor bij sommige woorden, namelijk met de *k* als sluiter, zonder reduplicatie, of met reduplicatie zonder sluiter.

Willicht is de vorm van het reciproque werkwoord als l a n g g a t i k, zij vervangen elkander, van het ontleende n g g a t i = Mal. g a n t i, op dezelfde wijze te verklaren, vgl. het gebruik van het prefix p a

bij reciproque werkwoorden in het Bat., Sumb., Saw. Ook het Rott. kent enkele verba van die beteekenis, geheel en al gelijk in vorm aan causatieven, als: lakasusudik, zij wedijveren met elkander. Mogelijk dient hier de slot-*k* echter wederom alleen om den vorm te onderscheiden van andere werkwoorden met de voorgevoegde voornw. De eigenlijke vorm, welke zelden anders dan met ao (van aok, lichaam) verbonden, gebezigd wordt, luidt: bijv. langgati (ao), waarbij het verkorte pers. voornw. schijnbaar onmiddellijk aan den stam wordt gevoegd, maar waar het werkwoord eigenlijk, gelijk Fanggidaej reeds opgemerkt heeft, nog een prefix bevat, wat duidelijk blijkt bijv. uit een woord als naboa, hij, het, draagt vrucht, blijkbaar het pronomen na + prefix + boa, welk prefix, gelijk boven bij de bespreking van het Tettumsche prefix ha reeds opgemerkt is, ook in het Rott. naar alle waarschijnlijkheid ha (voor pa) heeft geluid; het gebruik van het prefix in zulk een woord als naboa en bij de reciproque werkwoorden is dus te vergelijken met dat van het Mal. băr. Het Tim. vormt deze woorden eenvoudig met het verwante prefix ma, (soms man), bijv. maít, elkander zien, bij nit, hij ziet; mahine, elkander kennen, bij nahine, hij kent; gewoonlijk worden de verkorte pers. voornw. hierbij aan het einde van het woord gevoegd, als: sin maita-n, zij zien elkander, hit maita-t, wij zien elkander, enz.

In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale komen ook enkele verba voor, welke op eene *t* eindigen, zoo ook in het Tim., (afgescheiden van de causatieven). Van de meeste woorden, als Dengk., Oen. òöt, fijnwrijven, Tim. fonat, wijken, weet ik niets naders te zeggen: Dengk. uüit, een hond aanhitsen, naast Oen. sikiüis, idem, bevat wel eene klanknabootsing, (Term. bezigt nakahuhuïk, het geluid huï maken, Tim. huîta), maar geeft geen nadere aanwijzing omtrent den sluiter. Dengk., Oen. molut, ontglippen, losschieten, Dengk. olut, losglippen, uitglijden, Oen. sambi-orut, uitglijden, (waarnaast voorkomen kokolu, afglijden; kolu, koru, oru = Tim. nonu, Kup. nulu, afstroopen, vgl. Mal. lurut, afstroopen, Jav. mlorod, afglijden), bevattten misschien eene oorspronkelijke slot-consonant. Zoo ook Tim. peut, afstrijken, als een lucifer, naast peu, uitkrabben, keu, afkrabben, scheren, R. nggeu idem, kao, dial. nggau, Sumba kàu,

krabben, vgl. Jav. garu naast garut. Daarentegen is de *t* stellig anorganisch en voor eene eveneens anorganische *n* in de plaats gekomen in Dengk., Oen. selut, ruilen = Term. seluk = Tim. senụ = Tett. selu, (in Dilli seluk, naast selu, betalen) = Sikk. selung = Sumb. silu, vgl. Jav. sulih, silih.

In het Rott. zijn mij slechts twee werkwoorden bekend, welke op een neusklank, dat is dus de *n* eindigen, namelijk in 't dial. van Oenale nalamein, droomen, waarvan Dengka met omzetting nalameni gemaakt heeft; elders echter luidt het woord: nalameï, wat vergeleken met Tett. mehi, mihi, (*h*, als gewoonlijk, gelijk eene oorspronkelijke *p*), duidelijk blijkt tot stamwoord te hebben, hetzelfde woord als Bug. nipi, Mal. mimpi, de *n* is dus anorganisch. Hetzelfde is denkelijk ook 't geval in Dengka heän = heka, op iets vertrouwen.

In het Tim. zijn de door *n* gesloten verba talrijker, mogelijk is bijv. in haputun, verwarmen, den sluiter bewaard gebleven, die in putu, heet, verbrand zijn, (vgl. Daj. totong, enz.), verloren is; maar het is evengoed mogelijk, dat haputun ook weder eene later aangevoegde *n* vertoont. Die *n* zal dan de waarde hebben, welke boven aangegeven is; wel bezigen zoowel de dial. van Dengka en Oenale als het Tim. thans als accusatief van het pronomen è, maar gelijk reeds gezegd is, het is wel als zeker aan te nemen, en uit een nalameen blijkt 't duidelijk, dat vroeger, mogelijk voor dat zij als afzonderlijke dial. of talen bestonden, de n ook als elders gebezigd werd; juist het verlies van de n in die waarde is de oorzaak, dat zij niet geregeld, als in het Term., tot (*k* of den ingeslikten medeklinker) is geworden.

Zoowel in de dialecten van het Rottineesch, welke eene slot-*s* kennen, als in het Tim. komen ook enkele verba voor, welke op eene *s* eindigen; zij zijn niet talrijk, de meeste komen wederom voor in de dial. van Dengka en Oenale. Daaronder zijn er, als Dengka pòdes, draaien, bijv. touw, uüles = Term. kukulek, samendraaien, (vgl. ule, wringen, Kup. nulas, draaiend knijpen, Tett.

v. Dilli dulas, wringen, en Jav. pules), die wel stellig eene oorspronkelijke slot-*s* vertoonen. Een oorspronkelijken sluiter in elk geval, schijnt ook Dengka mbulas, Oen. puras (= nasapula, nasapura, Tim. naspúl) bespuiten, vgl. Sikk. buras, idem, doch Jav. samburat, te vertoonen. Toch schijnt soms ook hier de slot-*s* bepaaldelijk anorganisch te zijn, men vergelijke Dengk. dòös = Oen. dòör = Term. dòök, elders dòkọ, eene kniebuiging maken; Denk. kaus en kakaus = Oen. kaur = Term. kauk, het hoofd buigen, nakakau, ja schudden; Dengk. kakales = On. kakaler = Term. nakakale, neen-schudden, (en zie het volgende).

In de Rottineesche dial. van Dengka en Oenale, een enkele maal ook in die van Ti en Rengkou, benevens in het Tim, kan ook eene *r* of *l*, (naar het dialect), aan het slot van een verbum voorkomen.

Deze sluiter is al van te voren verdacht, daar eene oorspronkelijke *r* of *l* overigens nooit gespaard blijft [1]. Hier volgen eenige voorbeelden: D. naäduül (naast duü) = Term. duku, toevallig bewegen; D. nggonggal, naast nggonggongga, Oen. nggonggonggar, iets schudden; D. naänonòöl = Term. nakanonòko, schudden; D. fafael = Term. fafae(k), wakker schudden; On. naäfafaür, schudden; D. ndòöl = Term. ndòko, uit-

[1] In het dialect van Oenale zijn mij ook drie substantieven bekend, welke op *r* eindigen, in dat van Dengka één (met *l*, gelijk steeds, voor *r*). Ook in het Tim. zijn mij twee op *l*, *r* uitstaande subst. bekend, (behalve die op *l* eindigen na eene *e*, welke reeds besproken zijn, bij de beschrijving der Tim. eind-medeklinkers). Die in het Tim. zijn tòl, tòr = Kup. tòn = R. tò, grens, grenspaal, denkelijk het Holl. tol, tolboom, in elk geval een ontleend vreemd woord; ditzelfde van sikil, elders sikar, ivoor (eigenlijk een plaatsnaam?) De subst. in de Rott. dial. zijn evenwel niet ontleend, zij zijn Oen. ekar = Dengka heka = elders eëä, de Rottineesche rondedans of de kring daarvoor gevormd, finir = Dengk. fini = Term. bini, gedicht, (Kup. heeft dani, vgl. Bul. rani, Mal. njanji); sinor, maden in eene wond = elders sinok, sinọ Kup. sinun, en Dengka lul, traan naast lụ = luk = Tim. nuf, Tett. lun; stellig het Jav. luh. Het laatste woord wijst met zekerheid aan, dat de *l*, *r* onecht is. Bij de twee laatste woorden schijnt wel het aanhechtsel of lidwoord van het meervoud, ra, la, tot een deel van het woord geworden te zijn, en mogelijk is dat bij de twee eerste woorden ook 't geval. Is dit juist, dan moet die aanhechting reeds geschiedt zijn, voor de *n* tot *k* enz., geworden was, (gelijk nu nog in het Tettumsch van Dilli de *r* in het meerv. de plaats van eene anorganische *n* inneemt), blijkens Dengk. lul, volgens de tegenwoordig geldende regels kon het slechts luäla worden.

schudden, uitkloppen; Oen. kaur, ja schudden, Ti. te-kaur = Term. te-kauk, knikkebollen; Oen. kakaler, neen-schudden; On. kokobar = Term. koba-koba, nakoba, in beroering zijn; D. naähahatel = Term. hate, nakahahatek, knipoogen; On. ngganggafur = Term. nggafu, Tim. kafun, uitschudden; Tim. tetal, tetar, wapperen; D. kapel, Oen. kaper, Tim. van Amarassi naper = Term. nggapek, Tim. v. Tabenu ainapen, Kup. lahen, wenken; D. dodoül, Term. doü, opgooien; Tim. okal, idem. Voorts D. nggal = Term. ngga, los, open; D. lenggal = Term. lenga, zich openen; D. lofal, losschieten, On. pular (= Term. pola, polak) en molur, (naast molut), idem, Rengkou fekar, ontglippen, in overdrachtelijken zin, zich wegpakken. Gelijk men ziet, hebben de woorden in beide reeksen iets met elkander gemeen en zijn blijkbaar naar één model gevormd: daarenboven is kaper, kapel, toch stellig = Mak. kape, Daj. kipai, vgl. Mal. kapay, en dus de slot-medeklinker stellig onecht. En dat men ook in 't geheel niet met een eigenlijken slot-medeklinker te doen heeft, bewijzen overtuigend: Ti femba neu daer, tegen den grond slaan; tè-daer, neerdalen, van een vogel, waar de *r* achter het naamwoord dae, grond, komt te staan; voorts Dengka feä fal ia, zoo even, uit feä, nog, fa, weinig, ia, dit, nu. In werkelijkheid is de *r*, *l*, hier dan ook 't overblijfsel van een nadrukwijzer of bijwoord, dat in het Termanusch nog gebruikelijk is. Het kan door ons meestal moeielijk op andere wijze, dan door het accent weergegeven worden; voorbeelden van het gebruik zijn, bijv. nalaö-la dò ana saë ndjara, gaat hij (maar) te voet of rijdt hij paard? na-lepa-la, hij draagt (maar) met een draagstok, niet op andere wijze. Het bewijs, dat men hier met hetzelfde woordje te doen heeft, levert Oen., Ti nggènggger = Term. ngènge, opschrikken, schrikken, waarvoor men evenwel in het Term. ook zegt, zonder merkbaar verschil van beteekenis: nggènge-la. In de dialecten van Dengka en Oenale althans is dit woordje niet meer in gebruik, maar, evenals in het Tim. door *a* of *ah* vervangen, vandaar dat het, toen het onverstaanbaar werd, eenigszins als een vast deel van een aantal woorden werd, (althans in zooverre men van de Rottineesche en Timoreesche slot-consonanten als vaste bestanddeelen van een woord kan spreken), waarbij denkelijk ook werking der analogie plaats had. In 't Tim. vindt men de *l*, *r*, ook wel na een adjectief; een voorbeeld is: nak-upal, nakupar, kroesharig, van nak = nakaf, hoofd en (upa), dat behoort

bij R. naoöpa, dial. naoömba, golven van het water, van rijstaren, en vandaar van het haar: golvend, dus wel bij Jav. ombak of umbak behoorende; voor de vorming, vgl. met het thans gebruikelijke *a*, *ah*: masdja(h), zilt, zout, bij masik, zout, namasi, zouten. In een paar Tim, woorden schijnt de Tim. *l*, *r* werkelijk eene oorspronkelijke consonant, (doch geen sluiter), te vertegenwoordigen, bijv. seül, snikken, (stellig bij Mal. sĕdu), waarbij wel memeül, klagen, behoort; peül, dik, van eene vloeistof, naast pèök, Amar. pèrọ, Kup. pèlo(-ka), pap, de slot-*l* is hier dus ontstaan uit omzetting, tenzij men moet aannemen, dat de medeklinker al eerder uitgevallen was en de *l* ook hier de gewone waarde heeft. Waar het Tim., Kup. eene *n*, het Rott. van Term. eene *k* tegenover zulk eene *l*, *r* vertoont, is wel eerder aan het toegevoegde pronomen, (dus *k* uit *n*), dan aan eene vervanging van de *l*, *r* door *k* te denken.

Dewijl de *s* in de boven opgesomde woorden, als: dòös, enz. tegenover eene anorganische *r* staat, en de woorden blijkbaar eveneens naar hetzelfde model gevormd zijn, is wel aan te nemen dat de *s* aldaar eveneens anorganisch is. Zij zijn echter te weinig in getal om iets met zekerheid omtrent den sluiter te kunnen bepalen.

SANSKRIT KĪRTI.

DOOR

J. Ph. VOGEL.

Naar aanleiding van Prof. Kern's opmerking in dit tijdschrift [1] betreffende de eigenaardige begripswijziging van Skr. kīrti in het oud-Javaansch, zij het mij vergund er op te wijzen, dat ook in Vóór-Indië genoemd woord in den zin van "een verdienstelijk, vooral vroom werk" voorkomt. Niet, voor zoover mij bekend is, in de litteratuur, maar wel in inschriften, zooals blijkt uit de volgende noot van Dr. J. F. Fleet [2].

"Mr. K. L. Telang (Ind. Ant. Vol. IX, p. 36, note 13) first brought to notice, on the authority of Dr. Bhagvanlal Indraji that in certain connections kīrtana has the meaning of "a temple" e. g. in line 18 of the Khārēpāṭaṇ grant of Anantadeva, dated Śaka-Saṁvat 1016 (id. p. 34) which he was then editing. This was supported by Dr. R. G. Bhandarkar (id. Vol. XII, p. 228 f.); who, in pointing out the error into which, from not being aware of this meaning of the word, I had fallen in translating the passage in lines 14 f. of the Barōda grant of Kakka II, dated Śaka-saṁvat 734 (id. Vol. XII p. 159), was able to quote three passages from the Agni-Purāṇa (in the Bibl. Ind. Vol. I p. 111) Bāṇa's Kādambarī and Somesvara's Kīrtikaumudī, in which the word evidently has the same meaning. And to these instances I have since been able to add the Dudahi inscriptions of Devalabdhi (id. Vol. XII, p. 289) and the Udayagiri inscription, dated Vikrama-saṁvat 1093 (id. Vol. XIII p. 185).

On the analogy of these authorities, there is every reason for allotting the same neaning, when required, to kīrti, which is a derivative from the same root. Dr. Bhandarkar has, however, recently

---

[1] Bijdragen, volgr. VII, deel IV (1905), blz. 662.

[2] Corpus Inscr. Indic. deel III (Calcutta 1888), blz. 212.

suggested to me that kīrti and kīrtana are hardly to be actually translated by the word "temple", or by any other specific term; but denote generally "any work, of public utility, calculated to render famous the name of the constructor of it." This is in accordance with the etymology of the words, from the root kṛīt "to mention, commemorate, praise." And the particular work referred to may be a temple, as in the instance quoted above; or a tank, as in the present inscriptions; or anyting else of a suitable nature."

Wat de afleiding van het woord kīrti betreft, is het ongetwijfeld meer overeenkomstig de uitkomsten der taalvergelijking een wortel kar, kṛ aan te nemen, wel te onderscheiden van den gelijkluidenden wortel, die "maken" beteekent. Van den laatsten is het substantief kṛti "maaksel, gewrocht" afgeleid, dat mogelijk op de begripswijziging van kīrti invloed heeft gehad.

Aan de door Dr. Fleet aangehaalde voorbeelden kan ik nog toevoegen een onuitgegeven inscriptie [2] van koning Bhoja, waarvan het origineel zich in het Staats Museum te Gwalior (Centraal Indië) bevindt. Dit inschrift is niet gedateerd, maar kan met zekerheid in de 9de eeuw onzer jaartelling worden geplaatst, niet slechts om palaeographische redenen, maar op grond van gedateerde inscripties, van dienzelfden koning Bhoja. Zijn naam wordt bovendien genoemd in de Kaśmierschen koningschroniek Rājataraṅginī in verband met de regeeringsdaden van Śankaravarman, die van 883 tot 901 over Kaśmīr zou hebben geheerscht.

Aan het einde (vers 26) nu van genoemd inschrift leest men het volgende:

yāvan nabhaḥ surasaritprasarottarīyaṁ
yāvat suduṣṭaratapaḥprabhavaḥ prabhāvaḥ |
satyanca yāvad uparistham avaty aśeṣaṁ
tāvat punātu jagatīm iyam asya kīrttiḥ ||

"Zoolang het uitspansel is bekleed met den vloed des godenstrooms (de Ganges), zoolang macht ontstaat uit moeilijk te volbrengen zelfkastijding en zoolang waarheid wat omhoog is volkomen steunt, zóó lang loutere dit zijn (Bhoja's) roemrijk werk de wereld."

Het roemrijk werk (kīrti) waarvan hier sprake is, is een vrouwen-

---

[1] Vgl. Uhlenbeck. Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der altindischen Sprache i. v. carkarti en kṛṇoti.

[2] Een uitgave ervan wordt voorbereid door mijn Assistent Paṇḍit Hirananda. Zij zal verschijnen in het Annual Report of the Archaeological Survey of India for 1903—'04.

timmer (antaḥpurapura). Hieruit blijkt wederom, dat, zooals Fleet terecht opmerkt, het woord op allerlei gewrochten kan worden toegepast. Hoofdzaak blijft, dat het den stichter roem bezorgt.

Voorbeelden van het gebruik van yaśas in een dergelijken zin zijn mij uit Vóór-Indische inschriften niet bekend. Wel heb ik een soortgelijken beteekenisovergang aangenomen voor de woorden arcā (= vereering) en dharma (= vrome plicht) [1] in inscripties van omstreeks 700 n. Chr., gegraveerd op bronzen godenbeelden, welke thans nog in het tusschen Kaśmīr en Trigarta (Kāngṛā) gelegen bergstaatje Chamba worden vereerd [2]. Is mijn verklaring juist (het Sanskrit dezer inschriften is verre van zuiver), dan zou dus ook in deze gevallen aan een woord met abstracte beteekenis, een concreet begrip zijn toegekend. Evenals kīrti „roem" wordt gebruikt voor „een voorwerp van roem", zou arcā „vereering" op „een voorwerp van vereering" en dharma (vrome plicht) op „een voorwerp van vroomheid" zijn toegepast. Terloops zij opgemerkt, dat in één dezer Chambā inschriften het woord kīrti in den genoemden concreten zin voorkomt, waar wij lezen: Śrī-Meruvarmmacaturo (lees u)dadhikīrttir eṣā „Dit is van Śrī-Meruvarman het roemrijk werk [befaamd] over de vier oceanen."

Noemde ik daareven dharma als een twijfelachtig voorbeeld, het lijdt geen twijfel, dat het zoo geregeld in wij-inschriften voorkomende deyadharma denzelfden eigenaardigen beteekenisovergang vertoont. In de Buddhistische geschriften en inscripties wordt het, evenals in Pāli deyyadhamma, geregeld toegepast op het geschonken voorwerp, zooals duidelijk blijkt uit de vaste formule Deyadharmo yaṁ Devadattasya „Dit [is] de gift van N. N." Nog duidelijker komt de concrete beteekenis uit, als wij vinden: Deyadharmo yaṁ kṛto (of pratiṣṭhito voor pratiṣṭhāpito) Devadattena „Deze vrome gift [is] gemaakt (of opgericht) door N. N." Maar dat de oorspronkelijk abstracte beteekenis van het woord nog werd gevoeld, zien we uit een inscriptie als die op het beroemde beeld van den stervenden Buddha te Kasia voorkomt: Deyadharmmo yaṁ mahāvihārasvāmino Haribalasya pratimā ceyam ghaṭitā Dinē..mā(?)svareṇa. „Dit is de gift van den groot-kloostervoogd Haribala en dit beeld is vervaardigd door...." Des makers naam is slechts gedeeltelijk bewaard.

---

[1] Een volkomen gelijkwaardig woord bestaat in het Nederlandsch niet.

[2] Zie Annual Report of the Archaeological Survey of India for 1902—03; blz. 240.

Voor verdere voorbeelden raadplege men Fleet's "Gupta Inscriptions." Genoemde schrijver verklaart het woord vrij omslachtig als "(a gift of) religion, which is proper to be given." Zooals wij zagen, behoeft men slechts den ook bij kīrti vastgestelden overgang van abstract tot concreet aan te nemen, en, gegeven de gewone beteekenis "vrijgevigheid" het te vertalen door "een voorwerp van vrijgevigheid" m. a. w. "een gift." Het komt mij voor, dat de door Fleet aangehaalde vertolkingen van Dowson "votive offering" en van Bühler "meritorious gift", het begrip "gift" onnoodig beperken.

Boven merkte ik op, dat van het gebruik van het woord dharma ter aanduiding van het gegeven voorwerp mij geen zeker voorbeeld bekend is. Wel vond ik het daarvan afgeleide Nieuw-Indische dharm in die eigenaardige beteekenis gebruikt in op koperen platen gegraveerde schenkingsoorkonden uit het reeds genoemde bergstaatje Chambā. Het in de landstaal opgestelde gedeelte van dergelijke documenten besluit gemeenlijk met een soortgelijke formule: "Eh dharm Srī-Rāe tathā Rāe ke putre potre pālṇā. Syāhu Jindu tathā Jindu de putre potre bhognā." "Deze gift moeten mijn heer de Radja en des Radja's zoon en kleinzoon beschermen, Syāhu Jindu (de begiftigde) en desgelijks Jindu's zoon en kleinzoon genieten." Dat hier bepaaldelijk de gift, in casu uit landerijen bestaande, bedoeld wordt, blijkt ten overvloede uit de overeenkomstige zinsnede in een andere oorkonde: Eh bhūmi Srī-Divāṇe bacṇā "Dit land moet door het Hof (i. e. den Radja) worden afgezonderd" (nl. ten behoeve van den begiftigde)."

Ten slotte zij nog gewezen op de beteekenis-ontwikkeling van Sanskrit śāsana. In de Oud-Indische litteratuur geeft het als nomen actionis de handeling weer, die door het werkwoord śāsti wordt uitgedrukt, nl. straffen, regeeren, bevelen. Maar in de inschriften beteekent het vaak "een bevelschrift, een acte" of nog concreter "de koperen plaat waarop een schenkingsacte is gegraveerd [1]." Men vindt dan ook de samenstelling tāmra-śāsana "een oorkonde op koper." Al deze beteekenissen heeft ook het Nieuw-Indische śāsan. Maar in Chambā (en mogelijk ook elders) heeft de beteekenis zich nog verder gewijzigd: Want daar wordt het woord sāsaṇ (de lingualiseering van de *n* is een eigenaardig-

[1] śāsana „a charter, a technical term for a deed of conveyance on copper-plates". Fleet, Gupta Inscriptions, Index.

heid van dat dialect; vgl. boven palṇā en bacṇā) thans uitsluitend gebruikt ter aanduiding van het land zelve, dat door den Radja aan Brahmanen en tempels geschonken is. Op die wijze wordt het een synoniem van dharm. Vergelijk b.v. met de boven aangehaalde plaats de volgende: Eh śāsan Śrī-Divāṇe Baṛu Damodare re putre potre jog pālṇā. Deze schenking moet het Hof ten behoeve van Baṛu Damodar's zoon en kleinzoon handhaven."

DE HINDOSTANSCHE OORSPRONG
VAN HET
„NEGENVOUDIG" SULTANS-ZEGEL VAN ATJEH,
aangetoond o.a.
door een merkwaardig Hindostansch schilderijtje van ca. 1700.
Tevens onder herkenning eener teekening van Rembrandt.

DOOR G. P. ROUFFAER.

Het eigenaardige Atjeh'sche Sultans-zegel, het „negenvoudige", *tjap t'ikoereuëng*, in het Maleisch evenzoo *tjap sĕmbilan* genoemd [1], òf, meer officieel, „donderzegel" (*tjap halilintar*), is welbekend; ook door afbeeldingen.

Kruyt in zijn „Atjeh en de Atjehers" (Leiden 1877) gaf op p. 58 een eerste schets, het zegel van Sultan Alaoeddîn Mansjoer Sjah (1857—70). Van Langen in zijn „Inrichting van het Atjehsche Staatsbestuur onder het Sultanaat" (Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888) publiceerde als Bijlage (p. 436—442; vertaald p. 448—456) de aan Sultan Iskandar Moeda, alias Meukoeta Alam (1607—1636) toegeschreven — maar inderdaad uit circa 1723 dateerende [2] — Atjehsche Bestuursregeling, de zgn. *Adat Makota Alam*, waar in de officieele Maleische versie in art. 6—7 van de *tjap halilimtar* gesproken wordt (p. 437, 449). Snouck Hurgronje in dl. I van zijn „Atjèhers" (1895), gaf op een bijbehoorende plaat een volledige litho van het in 1879 vervaardigde zegel van den Pretendent-Sultan, Moehamad Daoed (1879—1903), met verwijzing naar zijn tekst

[1] Atj. *t'ikoereuëng (sikoerĕng)* beteekent toch „één ontbreekt" (*si-koerĕng* = Mal. *sa-koerang)*, n.l. aan de Tien [Vingers], dus = Tien min Eén = Negen; precies hetzelfde beteekent het Mal. *sĕmbilan* = *sa-ambil-an* = „één [van de Tien Vingers] àfgenomen". En nogmaals precies hetzelfde beteekent het Mal. *sĕlapan* = Soend. *salapan* = *sa-lapa-an* = „één ontbrekend" (Jav. *lapa* = Mal. *lapar* = gebrek, honger). Verg. immers met dit laatste weer Mal. *dĕlapan* = *doelapan* = Oud-Jav. *dwalapan* (Van der Tuuk, Kawi-Bal. Wdb., II, 1899, p. 475) = „twéé ontbrekend" [aan de Tien Vingers] = Acht. — Alles getuigend voor het oude Mal.-Polyn. Tientallig Vingerstelsel!

[2] Over den ouderdom van dezen door Van Langen gepubliceerden tekst zie men het slot van dit opstel, blz. 380, noot 2.

p. 136, en 199—202. Eene zincografie geeft dat laatste zegel nogmaals weer op onze **Plaat I,** bovenaan.

Steeds plaatst in dit Grootzegel des Atjeh'schen Rijks de regeerende Sultan zijn eigen naam middenin; terwijl daaromheen 8 vroegere Sultans genoemd worden, hetzij om hun beroemdheid nooit daarbij vergeten, hetzij door den regeerenden Sultan speciaal daartoe uitgekozen. De namen van Sultan Alaoeddîn al-Qahhâr = Sidi Moekamal (1530—57), „den Geweldige"; van Sultan Meukoeta Alam = Iskandar Moeda (1607—1636), den „Alexander [den Groote] Jr." van Atjeh; van Sultane Tadjoe'l-'alam (1641—1675), de éérste Atjeh'sche „Vorstin"; en van Sultan Ahmad Sjah (1723—35), den Stichter der laatste, thans voorgoed verdwenen, Wadjo'sch-Atjeh'sche vorstendynastie, „komen" — aldus Snouck l. c. p. 200 — „op de meeste negenvoudige zegels der soeltans terug; zij zijn die der vorsten, aan wie men Atjèhs bloei en de adat-instellingen pleegt toe te schrijven. De overige wisselen af naar de keuze der soeltans, die zelve hun zegel vaststellen."

Ieder nieuw optredend Sultan van Atjeh begon dus met een nieuw Grootzegel des Rijks te laten graveeren; met hemzelven in het Midden, en 8 beroemde voorgangers om hem heen.

Het doel van het nu volgend opstel zal wezen aan te toonen, dat men den oorsprong van dit Atjeh'sche Negen-Zegel **niet** in de eerste plaats moet zoeken in het vooral ook bij de Javanen sterk levende begrip 1 + 8 = de Heilige Negen, *niet* dus in een getallen-symboliek, die oud-Hindoe-Javaansch en Hindoe-Sumatraansch moet heeten; maar, dat het een jongere en rechtstreeksche nadoenerij is geweest van het voorbeeld door de eerste Groot-Mogols in Hindostan gegeven, hoogstwaarschijnlijk zelfs onmiddellijke Atjeh'sche navolging van hetgeen Akbar (1556—1605) het eerst er gedaan had.

Om dit aan te toonen, zal eerst een allerinteressantst Hindostansch schilderijtje beschreven worden, dat tijdens den Groot-Mogol Aurangzeb (1660—1707) gemaakt werd, blijkbaar voor den toenmaligen Opperkoopman van het een of andere Hollandsche kantoor, te Suratte waarschijnlijk, òf Ahmadabad, òf anders Agra; en hetgeen in zincografie — zonder de kleuren dus — hierachter weergegeven wordt, aan voor- en tegenzijde, **Plaat II-III.** Den ouderdom

van dit merkwaardige stuk mogen we op **ca. 1700** aanslaan; vóór 1707 in elk geval.

Het origineele schilderijtje is, buiten de lijst, 24½ × 30¾ cM. groot; met het daarbij in den laatsten tijd gemaakte mahoniehouten lijstje 30½ × 36¾ cM., en behoort sinds eind 1902 aan den Gezant van den Sjah van Perzië, Z. Exc. MIRZA SAMAD KHAN, MOMTAZ ES-SALTANEH, van 1902—1905 geaccrediteerd bij het Nederlandsche Hof, sinds midden 1905 verplaatst naar Parijs.

De eerste maal, dat ik dit curieus schilderijtje mocht zien, was op de Perzische Tentoonstelling in Mei—Juli 1903 door den Grooten Koninklijken Bazar (firma voorheen D. Boer & Zonen), Zeestraat 82, hier in Den Haag gehouden. Het trof mij dadelijk, èn om de fijnheid van lijn en kleur der 11 geaquarelleerde miniatuur-portretten; èn wegens de merkwaardige schikking: 10 in een kring om één in 't midden heen; èn om de bijschriften in 17e-eeuwsch Hollandsch aan den achterkant, op het ouderwetsche behangsel-papier, met begeleidende Hindustânî-namen in Nâgarî-karakters van een inlandsche hand, waardoor ineens de herkomst vaststond als echt-inlandsch en tevens als teruggaande tot den een of anderen Hollandschen Opperkoopman in Noordelijk Voor-Indië, vóór 1707, Aurangzeb's dood, den "orangseeb" in 't midden, met het volgcijfer 11.

Toen ik echter, later pas, het verband begreep, dat hier te vinden was met het Atjeh'sche Negenvoudige Zegel, vroeg en verkreeg ik verlof van den Perzischen Gezant, door vriendelijke bemiddeling van den Heer A. P. H. Hotz alhier, om het stuk tijdelijk onder mijn berusting te hebben en het te laten reproduceeren voor een historische studie.

Het schilderijtje, vroeger in het bezit van een deftige Hollandsche familie, was dd. 20 Nov. 1902 te 's-Gravenhage verkocht op een auctie van den antiquaar J. Schulman, in wiens verkoopcatalogus het als volgt beschreven stond op p. 49 onder nº. 669, en met een kleine zincografie daarachter was geïllustreerd:

"669. Planche avec les portraits des onze Grand-Mogols d'Indoustan, aquarellés. Sur le revers les noms en vieux hollandais et en pehlvi [*lees:* hindoustânî]. 1. Aemoerlengh [sic! *lees:* Temoerlengh] (Tamerlan). 2. Sultan Mahmoud; du n. 6 commencent les Empereurs connus. 6. Baber. 7. Homajûn. 8. Akbar. 9. Sjehangir. 10. Shah jehan. 11. Aureng zeb.

Cette planche, avec les portraits d'une exécution remarquable, est du plus haut intérêt historique. *Voir la reproduction.*"

Deze reproductie in gezegden auctie-catalogus was een zinco van 8,8 × 11,3 cM., waaronder stond "No. 669".

Wat evenwel in deze beschrijving niet staat en ook op onze Plaat II hierachter niet duidelijk te zien is, is dit: de 11 miniatuur-portretten, in waterverf op papier geschilderd, zijn alle indertijd eerst uitgeknipt geworden, en toen opgeplakt, in de volgorde, die zij nu hebben, op een stuk ouderwetsch stevig behangselpapier, loodblauw van fond, met gouden bloemen en ornamenten versierd — zie Plaat II —; terwijl de oud-Hollandsche hand, die later aan de gelig-grauwpapieren keerzijde van het aldus samengestelde schilderijtje de volgcijfers en namen der 11 Vorsten bijschreef nevens de inlandsche namen — zie Plaat III —, diezelfde volgcijfers 1—11 *nogmaals* op de juiste plaatsen bij de miniatuur-portretten bijschreef aan den voorkant van dat behangselpapier [1], zooals op Plaat II duidelijk waar te nemen valt. Kijkt men echter scherp toe, dan kan men tòch nog wel zien, dat de 11 niet heel zuivere ovalen der portretjes het vroegere uitknippen verraden, terwijl het toen gevolgde opplakken op het gebloemde papier als fond door het verschil in donkerte dier ovale scheidingslijnen toch ook nog wel te voelen valt. Indertijd heeft men toen nog als afsluiting, als "lijstje" om het aldus verkregen schilderijtje, een band geplakt van gebloemd veelkleurig weefsel, op Plaat II goed te zien. [2]

Dat wil dus zeggen: dit schilderijtje is aldus indertijd in mekaar gezet uit 11 geaquarelleerde miniatuur-portretjes, die in de gewenschte volgorde werden opgeplakt op een blad mooi gebloemd papier. Maar dit ineenzetten is niet in lateren tijd geschied, doch in den eigen tijd van Aurangzeb door een inlandsche hand, die ook op den achterkant het allereérst de namen der 11 Vorsten en hun volgcijfers in Nâgarî-karakters bijschreef; terwijl daarnà

---

[1] Men moet niet denken dat de volgorde der cijfers 1—11 op den voorkant (Plaat II), die linksdraaiend is, strijdt met de volgorde op den achterkant (Plaat III), die rechtsdraaiend is. Men behoeft maar in gedachten dien achterkant om te draaien en tegen den voorkant aan te leggen, om te weten dat het rechtsdraaiende, evenals een spiegelbeeld, precies met het linksdraaiende samenvalt. — Alleen het volgcijfer 7 is op den voorkant zeer onduidelijk bijgeschreven, weinig meer dan een haaltje.

[2] Onze Platen II en III zijn natuurlijk vervaardigd, *nadat* het papier-schilderijtje uit zijn moderne mahoniehouten lijst genomen was; waarin het aan den voorkant nog door glas was afgedekt, en van achteren door een tweede stuk glas, dat er tegen was aangeplakt, met bovenaan een scharnier en los been, zoodat men het als een grooten portret-stander schuin overeind kon zetten.

degeen, voor wien dit geschenk bestemd was, een Hollandsch Opperkoopman blijkbaar, in oud-Hollandsche letter- en cijfer-typen nogmaals de namen dier Vorsten transcribeerde op *zijne* wijze, en zekerheidshalve diezelfde cijfers ook aan den voorkant nog eens met de pen bijvoegde, om dadelijk weer door den achterkant te kunnen weten, hoe de een of ander der afgebeelde Groot-Mogols heette.

Het was noodig dit duidelijk te zeggen, om het mogelijk vermoeden buiten te sluiten, dat men hier te doen zou hebben met een in lateren tijd aldus gearrangeerd schilderijtje. Integendeel; dit stukje is gelijktijdig met Aurangzeb, is van inlandsche zijde in dezen staat aan een Hollander gegeven, en vormt — indien men juist het feit, dat het portretten van Groot-Mogols zijn, in aanmerking neemt — hoogstwaarschijnlijk òf een hulde-geschenk òf een herinnerings-geschenk van Aurangzeb-zelven aan een, hetzij nieuw optredenden hetzij voorgoed aftredenden Opperkoopman der Compagnie indertijd. De Nâgarî-karakters zijn daarbij *primair*; de oud-Hollandsche *secundair*, immers nà de schenking door den begiftigde-zelven bijgevoegd tot zijn eigen meerder gemak. [1]

Deze schikking der portretten van 10 vroegere Sultans als een krans om den éénen Regeerenden Groot-Mogol in het Midden heen, is derhalve Hindostansche arbeid op last (?) van Aurangzeb, vóór 1707, in dezen trant vervaardigd. Het is echt-inlandsche, Voor-Indische schikking!

Op die vaststelling komt het hier toch aan. Aan vreemden invloed mag niet gedacht. Het is een inlandsch document van ca. 1700.

Trouwens: uit tal van andere gedocumenteerde feiten kan bewezen worden, dat, *ongeveer sedert ca. 1560*, de Groot-Mogols gewoon waren in hun zegels hun eigen naam als van den Regeerenden Vorst in het midden te zetten, met in een cirkel de namen van 7(?) à 8, later van 9 à 10 of nòg meer vroegere Vorsten er omheen.

Tot aantooning daarvan, zal het goed zijn de bewijzen in chronologische volgorde te schikken. Vanzelf komt dan de

[1] Uitstekend is dit vooral ook te constateeren bij den naam van Aurangzeb, die met zijn inlandsche schrift-typen *precies in 't midden staat*, zuiver-*concentrisch* is aangebracht; terwijl de Holl. schrift-typen excentrisch daar boven staan, dus blijkbaar later door een vreemde hand werden bijgeschreven, die van dat Concentrische bij een Regeerenden Groot-Mogol ook geen gewetenszaak behoefde te maken; zooals een Hindostansch onderdaan natuurlijk wèl.

nadere bespreking van ons schilderijtje weer te pas op zijn historische plaats; en zal tevens blijken, dat het Atjeh'sche Rijkszegel *onmiddellijk ontleend is* aan den oudsten vorm dien we, in **1619**, reeds van het Hindostan'sche Grootzegel, het *Farmân*- of 's Vorsten „Order"-zegel, met een afbeelding kunnen documenteeren.

1619. Dien oudsten vorm, van dat jaartal uitdrukkelijk voorzien, vinden wij op een kaart in het Britsch Museum — K. 115 (22) — in facsimile verkleind teruggegeven achter p. 546 van dl. II der Hakluyt-Society-uitgave, 2d Series, II: „The Embassy of Sir Thomas Roe to the Court of the Great Mogul, 1615—1619, as narrated in his Journal and Correspondence. Edited from contemporary records by W. Foster", London 1899; en op p. 542—546 l. c. nader beschreven.

Deze kaart draagt links het onderschrift „Indolstani Imperij Totius Asiae ditissimi descriptio: Ex indagatione Ilust: Dom: Tho: Roe Equitis Aurati in Regia Mogollanica Legatum agentis Illustrata: Anno Sal:[utis] 1619"; en middenin onderaan het bijschrift: „William Baffin deliniauit et excudebat", alsmede „Renold Elstrack sculp."

Hoe William Baffin, die reeds in 1615 de naar hem genoemde Baffin's Baai ontdekt had, hier de kaart-maker kon wezen, die het eerst de geographische uitkomsten der beroemde Gezantschapsreis van Sir Thomas Roe naar het hof van den Groot-Mogol Djahângir (Jehángir; 1605—1627) op koper bracht, wordt in Foster's genoemde uitgave l. c. verklaard: Baffin was als bootmansmaat („master's mate") aan boord geweest van de Anne, die Roe in 1619 van Hindostan via Suratte terugvoerde naar Engeland. Daar aan boord had Baffin, zeevaarder en kaartenmaker van goeden naam reeds, Roe, den Gezant, natuurlijk leeren kennen, en aan hem de gegevens ontleend, die hijzelve in zijn kaart van 1619 dan ook noemt als herkomstig van Thomas Roe.

Welnu, rechts bovenaan op deze kaart, staat eerst het welbekende Grootmogols- (thans nog Perzische) Wapen: een liggende Leeuw op den voorgrond en daarachter de Rijzende Zon. En beneden dit staat het Grootzegel van Djahângir afgebeeld, met zijn eigen naam in het midden, en met 8 namen van zijne Voorvaderen, te beginnen met Timoerlang = Tamerlan, om zijn naam heen. Het Negenvoudige Vorstenzegel dus van Djahângir, den 4en Groot-Mogol; van welke dynastie immers Bâbar (1483—1530), d. i. de „Leeuw", sinds zijn verovering in 1526 van Hindostan de

stichter geweest was, [1] nadat Tamerlan alreeds eens in Dec. 1398 Delhi had veroverd gehad.

1625. Toch mist dit eerste gegeven op Baffin's Kaart van Hindostan afdoende bewijskracht, omdat de Perzische namen van het origineel hier alle getranscribeerd werden, en dat wel met verscheiden duidelijke fouten, waarvan Foster l. c. p. 568 er een nader aangeeft.

Maar in 1625 komt het *eerste authentieke bewijs*, met vrij vertrouwbare afbeelding van Djahângir's Negenvoudig Zegel. In dl. I, London 1625, fol. 535—592 van Purchas' beroemd verzamelwerk van allerlei reisbeschrijvingen — „Haklvytus Posthumvs or Pvrchas his Pilgrimes" — treft men voor het eerst Roe's Reisverhaal in verkorten afdruk aan; [2] en besluit Purchas die beschrijving met de volgende woorden van zichzelven:

„I haue heard that Sir *Thomas Roe* at his Returne [in 1619], desiring the Great *Mogor* or *Mogoll* [Djahângir], his Letters of Commendation to his Maiestie [Koning Jakobus I van Engeland], easily obtayned that request, but found him very scrupulous where to set his seale; lest, if vnder [*versta:* „onderaan" dezen brief], he should disparage himselfe; if ouer [*versta:* „bovenaan" dezen brief], it might cause distast to the King; his resolution and preuention therefore was this, to send the Letter vnsealed, and the great Seale it selfe [*versta:* apart; los], that so His Maiestie might according to his owne pleasure affixe it. The Seale is Silver; the type and forme whereof, contayning only the *Mogols* Genealogie

---

[1] Ziehier de lijst der Groot-Mogols, tot 1761, het jaar van geheele verdwijning dezer Dynastie: 1. Bâbar, „de Leeuw", 1526—†1530; 2. Hûmayûn, 1530—42, onttroond, en opnieuw 1555—†1556; 3. Akbar, 1556—†1605; 4. Djahângir, 1605—†1627; 5. Sjah Djahân, 1627— onttroond 1658; 6. Aurangzeb = Alamgir I, 1658—†1707; 7. Sjah Alam I = Bahâdur Sjah, 1707—†1712; 8. Djahândâr Sjah, 1712— onthalsd 1713; 9. Farochsîr, 1713— onthalsd 1718; 10. Mohamad Sjah, 1719—†1748; 11. Ahmad Sjah, 1748— onttroond 1754; 12. Alamgir II, 1754— vermoord 1759. De hierop volgende Sjah Alam II, oudste zoon van Alamgir II, kwam nooit tot wezenlijk regeeren, ook zelfs niet na den slag van Pânipat, beN. Delhi, waarin zijn vijanden, de Mahratten, door een coalitie van Moh. Prinsen verslagen werden; hetzelfde Pânipat, nota bene, waar in 1526 Bâbar den Moh. Vorst van Delhi verslagen en daarmee de Grootmogol-dynastie in Hindostan gevestigd had; terwijl Akbar, als 13-jarige, op diezelfde plek in 1556 een gevaarlijk vijand had zien verslaan, waardoor zijn eigen opvolging op den troon verzekerd was.

[2] De *verkorting* van Roe's Journaal bij Purchas blijkt duidelijk uit den titel, dien Purchas aan die uitgave gaf: „Obseruations collected out of the Iournall of Sir Thomas Roe . . . etc." (fol. 535). — Op blz. 384 hierachter vindt men, als Naschrift, de oud-Holl. vertaling van Purchas' woorden.

from *Tamerlane*, in seuerall Circles, with the *English* Translation, I haue heere added." (fol. 591.)

En dan volgt inderdaad bij Purchas, onderaan die folio-bladzijde 591, de afbeelding, welke op onze **Plaat I,** middenin links, gereproduceerd wordt als de oudste, vrij authentieke, afbeelding van een Grootmogols Zegel uit 1619. Men ziet, dat de schikking en opvatting van dat Grootzegel van Djahângir volmaakt gelijk is aan die bij het Atjeh'sche Sultanszegel! Op de andere folio-bladzijde, 592, geeft Purchas dan nog een oud-Engelsche transcriptie, al even onzuiver als die op Baffin's kaart van 1619. In Foster's uitgave van Roe's Journaal, 1899, II, p. 567, wordt deze zèlfde "Description of the Great Mogols Seale" uit Purchas van 1625 almede gereproduceerd; waaruit wel mag worden opgemaakt, dat het oorspronkelijke zilveren stempel van Djahângir, hetwelk in 1619 naar Engeland kwam, *niet meer* onder de schatten van de Engelsche Kroon wordt aangetroffen.

Wegens de volstrekte analogie tusschen dit Negenvoudig Zegel van Djahângir uit 1619, en het tot in ca. 1900 gebruikelijke Atjehsche Rijkszegel, beide met 8 namen van vroegere Vorsten om den Eénen in 't Midden van den Regeerenden Vorst heen, is het gewenscht, een oogenblik nader bij Djahângir's Grootzegel stil te staan. Daar onze afbeelding, middenin Plaat I, Purchas' afbeelding van 1625 teruggeeft, en ook Foster in zijn editie van Roe's Journaal diezelfde reproduceerde, slaan Foster's opmerkingen, hieronder vermeld, evenzeer op onze Plaat.

Foster haalt o. a., over het type der Perzische letters in Purchas' afbeelding, het volgende oordeel aan van Prof. Denison Ross: "Though Purchas's drawing is obviously not the work of a native, yet, being presumably a first copy of the original, the form of the letters has in most cases been accurately preserved" (l. c. II, p. 566).

Dan maakt Foster-zelve een andere opmerking over de authenticiteit der afbeelding: "In the drawing given by Purchas the name and titles of Jahángír stand alone in the innermost circle, while the word *ibn* ("son") is introduced into each of the other circles in such a way that Jahángír is shown as the "son" of each of his ancestors, and at the same time, reading the names in the right order [*versta dus:* tegengesteld aan de wijzers van een uurwerk; linksdraaiend dus], each emperor is shown as the son of his predecessor. This is in conceit quite in Oriental style". [1]

[1] L. c. p. 566—567. De spatieering is van mijzelven.

Inderdaad, de 9 namen op Djahângir's Grootzegel van 1619 zijn in transcriptie de volgende; telkens van den ondersten regel naar omhoog toe gelezen [1]:

[1. geheel bovenaan] "ibn Amîr Tîmûr Sâḥib Qirân"; d. i. Timoer = Timoer lang = "de Lamme Timoer, de Lamme IJzeren" = Tamerlan, 1379 [toen hij meester werd van Herat] —1405. Geb. 1335. Doet in 1398 zijn groote invazie in Hindostan, waarbij hij Delhi verovert, met een van zijn kleinzonen, Pîr Muḥamad (verg. hieronder) als zijn rechterhand.

[2. schuin links bovenaan] "ibn Mîrân Sjâh"; d. i. de weinig bekende zoon van Timoer, † 1407.

[3. geheel links] "ibn Sulṭân Muḥamad Mîrzâ"; d. i. een eveneens weinig bekende kleinzoon van Timoer, tevens Bâbar's Overgrootvader, † 14. . .; deze Muḥamad *wel te onderscheiden* van den bovengenoemden strijdlustigen en bekenden ànderen kleinzoon van Timoer, Pîr Muḥamad, die in 1406 stierf, en die — zooals hierachter zal blijken — nog te voorschijn komt op Aurangzeb's Grootzegel.

[4. schuin links onderaan] "ibn Sulṭân Abû Sa'îd"; d. i. Bâbar's Grootvader, † 1468.

[5. geheel onderaan] "ibn 'Omar Sjaîch Mîrzâ"; d. i. Bâbar's Vader, † 1493.

[6. schuin rechts onderaan] "ibn Bâbar Bâdsjâh" = Bâbar, de "Leeuw", de 1e Groot-Mogol, 1526—1530.

[7. geheel rechts] "ibn Hamâjûn Bâdsjâh" = Hûmajûn, de 2e Groot-Mogol, 1530—1556.

[8. schuins rechts bovenaan] "ibn Akbar Bâdsjâh" = Akbar, de 3e Groot-Mogol, 1556—1605.

[9. in 't Midden] "Abû al-Muṭafar [sic] Nûr-ad-dîn Djahângîr Bâdsjâh Ghâzî" = de 4e en Regeerende Groot-Mogol Djahângir.

Het merkwaardigste in deze lijst is misschien wel de afwezigheid van volkomen symmetrie, vergeleken met het Atjeh'sche

[1] De Arabist Dr. T. J. de Boer was zoo vriendelijk mijn transcriptie met Purchas' afbeelding te collationeeren, en hier en daar te verbeteren. Foster geeft haar niet. De lezing der regels van de legenda gaat steeds van onder naar boven. — Als een sterk bewijs, hoe slordig de transcripties bij Baffin en Purchas zijn, diene dat n°. 3 resp. bij hen heet: „Aben Mirza Sultan Mahomed", en „Ebn Mirza Soltan Mohamed". — De sterfjaren van n°s 2—5 dank ik aan de welwillende voorlichting van den heer A. M. H. J. Stokvis, den samensteller van den „Manuel d'histoire, de généalogie et de chronologie etc.", Leide 1889—91, 3 dln.

Rijkszegel. In Djahângir's *tjap* — om dit familiaar-Oostindische woord te bezigen — zijn de volgnummers 1—5 aan Voorvaderen, géén Groot-Mogols nog, gewijd; 6—8 aan 's Vorsten onmiddellijke voorgangers op den Troon; 9 aan hemzelven. De verhouding is dus 5 : 3 : 1; zeer ònsymmetrisch derhalve. En we zullen hieronder zien, dat ook tot middenin de 18e eeuw bij het Rijkszegel der Groot-Mogols op mooie symmetrie nooit gelet werd.

In dat opzicht staat het Atjeh'sche Sultans-zegel bepaald hooger door zijn volkomen symmetrie; uitgedrukt in de formule 4 : 4 : 1. Het mag als "eene technische verbetering" op Djahângir's eerste ontwerp van zoo'n Negenvoudig Zegel beschouwd worden. Om dit nader aan te toonen, is het goed ook de transcriptie hier te geven van de 9 legenda op de *tjap t'ikoereuëng*, naar de afbeelding bij Dr. Snouck Hurgronje, gereproduceerd bovenaan op onze Plaat I. Men vindt daar (verg. Snouck, op. cit., I, 1893, p. 200):

[1. schuin links onderaan] "Sulṭân Sajjidî al-Mukamal" = Alaoeddîn al-Qahhâr, 1530—1557 = Sultan III.

[2. geheel links] "Sulṭan Makutâ 'Alam" = Iskandar Moeda, 1607—1636 = Sultan XI.

[3. schuin links bovenaan] "Sulṭân Tâdju-'l-'alam" = de *éérste Sultane*, 1641—1675 = Sultan XIII.

[4. geheel bovenaan] "Sulṭan Aḥmat Sjâh" = de éérste Vorst der laatste, Boegineesch-Atjeh'sche dynastie, 1723—1735 = Sultan XX, vóór 1723 geheeten Maharadja Lela [Mĕlajoe].

[5. schuin rechts bovenaan] "Sulṭân Djûhan Sjâh" = de zoon des vorigen, 1735—1760 = Sultan XXI, alias Radja Moeda.

[6. geheel rechts] "Sulṭân Maḥmûd Sjâh" = Mohammad of Mahmoed Sjah I, de kleinzoon van Ahmat Sjah, 1760—1763, en *opnieuw* — na een 2-tal jaar door zijn Rijksbestierder op den troon te zijn gevolgd — 1765—1781 = Sultan XXII.[1]

[7. schuin rechts onderaan] "Sulṭan Djauhar 'Alam Sjâh" = de

---

[1] Dr. Snouck Hurgronje ziet in den „Maḥmûd Sjâh" van dit Pretendent's-Zegel echter Sultan Alaoedin Mahmoed Sjah Djohan, die van 1781—1795 als Sultan XXIV regeerde (zie zijn Atjèhers, I, p. 200). Doch uit den tekst van het bij hem, l. c. p. 201—204 volgende document van 28 Oct. 1889 volgt, dat de daar voluit genoemde Sultan „Alaédin Mahmoed Tjah" (p. 202) toch wel Sultan XXII is geweest; terwijl de in dat document nógmaals genoemde „wijlen Z. M. Alaédin Moehamat Tjah" was de Alaoedin Mohamad (of Mahmoed) Sjah II, die van 1824—1838 als Sultan XXVI regeerde (verg. Snouck's noot 1 op p. 202, l. c.).

achter-achterkleinzoon van Ahmat Sjah, 1795—1824 = Sultan XXV.

[8. geheel onderaan] "Sulṭân Matdlûr [sic!; *lees*, met 2 punten minder: Manṣûr] Sjâh" = des Pretendents Grootvader = Sultan XXVIII.

[9. in 't Midden] "Waffaqa-Allah Pâdûka Srî Sulṭân 'Alâ'-ud-dîn Muḥammad Daûd Sjâh Djûhan bĕrdaulat ẓill-Allah fî-'l 'âlam 1296" [= A°. D. 1879] [1] = de Pretendent-Sultan Moehamad Daoed, 1879—1903 = Sultan XXX en Laatst.

In dit Atjeh'sche Sultans-zegel zijn dus 3 plaatsen verzegd aan groote Voorgangers uit vroegere Dynastieën, 5 aan Voorvaderen uit het eigen Geslacht; terwijl de eerste dezer 5, als Stichter der dynastie, àltijd pleegt voor te komen op de zegels, zoodat de verhouding wordt: 4 (*steeds voorkomende* namen der ouderen) : 4 (der eigen dynastie, *naar keuze)* : 1 (den Regeerenden Vorst).

Maar behalve door deze meerdere symmetrie, wint ook in drie andere opzichten het jongste Atjeh-Rijkszegel het verre in makelij van Djahângir's voorbeeld uit 1619:

1°. Het Hindostan'sche Rijkszegel is, zonderling genoeg, links-draaiend, d. w. z. *tegen* de wijzers van een uurwerk in; het Atjeh'sche echter is rechtsdraaiend, zoodat bij dit laatste — véél meer overeenkomstig de Oostersche begrippen van welvoeglijkheid! — de diverse Vorsten die geacht worden door hun achtereenvolgende namen "heen te leiden" naar den Regeerenden Potentaat in het Midden, allen hun rechterzijde, de rechterhand laten aan dien Levenden Potentaat; geheel dus zooals ook een Hindoe of een Hindoe-Javaan met zijn *pradakshiṇa* of "rechts-draaien" een tempel placht om te gaan, de rechter-"hoogerhand" steeds latende aan dien tempel die dan het centrum was van "ommegang". Derhalve is het

---

[1] Deze *zelfde inscriptie* staat ook op het „Enkelvoudig zegel van den Pretendent-soeltan", op dezelfde plaat achteraan Snouck's „Atjèhers", dl. I, te vinden. Alleen wordt daar de aanhef geschreven, „Waffaqâ-Allah", waarbij het „Allah" geheel bovenaan het zegel alléén staat — met bepaalde symbolische beteekenis, zie volgende noot! —, op dezelfde wijze zooals op de *tjap sĕmbilan* de *n* van het woord „Sulṭân" in de 8 rondschriften steeds apart boven de letters „Sulṭâ" staat. Op het Enkelvoudig zegel staan echter als rondschrift de volgende 4 Arab. woorden, onmiddellijk slaande op het „Allah" dat bovenaan staat, en resp. N.O., N.W., Z.O. en Z.W. om het centrum geplaatst — naar vriendelijke lezing van Dr. de Boer —: „qauluhu al-ḥaqqu walahu al-mulk", d. i. (verg. Snouck, I, p. 201): „Zijn Woord is de Waarheid, en Zijner is het Koninkrijk".

Atjeh-Zegel hier wèl zoo streng van etikette als het Hindostansche; want we zullen zien dat het Grootmogol-zegel linksdraaiende blijft tot op het laatst.

2°. In Djahângir's Farmân-zegel van 1619 heeft men op een zeker zeer eigenaardige wijze vermeden dat b.v. Timoer, die als Stamvader bovenaan staat, zijn voorvaderlijken „derrière", bij het lezen van zijn naam, zou toedraaien aan zijn nazaat, den regeerenden Djahângir. Had men op de gewone wijze den naam geschreven, wel van rechts naar links, maar overigens met elken volgenden regel ònder een vorigen, dan ware dit onvermijdelijk het geval geweest; het zou dan den indruk hebben gemaakt, of het „einde" van Timoer stond op het „begin" van Djahângir. Met een zekeren Oosterschen tact heeft men alles nu omgedraaid en geschiedt, zooals daareven in noot 1 op blz. 357 al opgemerkt werd, de lezing van de regels der legenda van onder naar boven. Djahângir is aldus symbolisch tot het Begin, tevens het Einde, van het Zegel gemaakt; uit zijn naam *emaneert* de naam van Timoer, en in zijn naam *concentreert* zich weer het geheel. Tòch hadden, indien alles symbolisch dóórgecomponeerd ware geweest, èn de naam van Djahângir-zelven, èn de namen van n°s 4—6 (de 3 onderste), op *de gewone wijze* ingegrift moeten zijn, met de regels van boven naar onderen te lezen. Maar op véél vernuftiger en hoofscher wijze is men te werk gegaan bij het Atjeh'sche Negenvoudig Zegel: daar draaien de legenda, óók in hun stand, om het Centrum heen, zóódanig, dat telkens het „Sulṭân", dus de 8 Hoofden der 8 vroegere Sultans alle naar den éénen Sultan in het Midden gericht zijn!

3°. In het Zegel van Djahângir is Timoer als Stamvader bovenaan, en blijft dat in alle latere Grootmogol-zegels; ware het niet dat hij tot de 8 behoorde die in een kring om het grootere Centrum heenstaan, dan zou men haast kunnen denken dat hij dus, Timoer, „van de bovenste plank", en daarmee van het meeste gewicht was; *niet* Djahângir. Doch in het Atjeh-Grootzegel is ook dit schikken der 8 namen om den éénen centralen heen op veel Byzantijnsch-volmaakter wijze opgelost; schuinslinks ònderaan begint de reeks der namen, de verdere draaien alle om het Midden heen, zoodat de bovenste op zijn kop staat en daarmee duidelijkerwijs alle schijnbare hóógere plaatsing boven den regeerenden Sultan verloor; doch de beste positie van alle 8 blijft over voor den òndersten naam, d.i. den naam van den onmiddellijk aan den

Regeerenden Vorst vóórgeganen Sultan! Wat een fijnheid van Oostersche symboliek! [1]

Men ziet het: in niet minder dan 4 eigenaardigheden staat het Atjeh'sche Grootzegel van 1879 technisch-symbolisch boven het Grootmogol-zegel van 1619! Djahângir's *tjap* blijkt een eerste proeve op dat gebied, is primair, is nog wat rauw en ruig; de *tjap* van den thans onderworpen Atjeh'schen Pretendent-Sultan is een model van volmaakte hovelings-kunst, een meesterstukje van Atjeh'sch Byzantinisme, dat dáárdoor alleen reeds het bewijs inhoudt voor een lange periode van eigen, Atjeh'sche ontwikkeling.

Nu hiermee het typische verschil tusschen het oude Grootmogols- en het moderne Atjeh'sche Sultans-zegel zoo duidelijk mogelijk aangegeven is, komt het er op aan ook de jongere voorbeelden van het Grootmogols-zegel na te gaan.

1655. In dit jaar gaf een vroegere reisgenoot van Roe, Edward Terry, een beschrijving van Hindostan in het licht, voornamelijk gebaseerd op de door hem verzamelde gegevens gedurende Roe's Gezanten-reis naar den Groot-Mogol Djahângir, in 1615—1619. Dit boekje heeft tot titel: "A Voyage to East-India. Wherein some things are taken notice of in our passage thither, but many more in our abode there, within that rich and most spacious Empire of the Great Mogol.... Observed by Edward Terry (then Chaplain to the Right Honorable Sr. Thomas Row Knight, Lord Ambassadour to the great Mogol) now Rector of the Church at Greenford. London, J. Martin and J. Allstrye, 1655" (Ex. Kon. Bibl.).

Zooals men uit den titel ziet, zijn het goeddeels de Reisherinne-

[1] Men meene vooral niet, dat hier spitsvondigheid aan het woord is bij het vergelijken van 't karakter der beide soort van zegels! Wie weet met welk een angstvalligheid speciaal aan een Oostersch hof — ik denk hier onwillekeurig aan de beide Hoven der Jav. Vorstenlanden — de etikette in acht wordt genomen, en hoezeer een Oosterling geneigd is symbolische opvattingen dóór te drijven (zooals trouwens ook zeer sterk bij den ritus en de liturgie der Roomsche Kerk, of bij het Boeddhisme, valt waar te nemen), die begrijpt dat schijnbare kleinigheden hier allemaal voor goede verstaanders gróóte beteekenis hebben. — Maar er is bovendien een bewijs, dat het sub 3 hier opgemerkte waar is: op het Enkelvoudig Zegel van den Pretendent-Sultan, bij Snouck op dezelfde plaat afgebeeld, staat het „Allah" van het „waffaqâ-Allah" — zie vorige noot — geheel bovenaan, en op de gewone wijze, geschreven; d. w. z. dus: Allah-alléén staat geheel bovenaan op dit zegel des Sultans; Allah is de *akbar*, de „Groote", zelfs bòven den Sultan staande.

ringen van een veldprediker-in-ruste. Oók hij geeft tegenover p. 365 een afbeelding van "The Royall Signet of ye great Mogol", in Perz.-Arab. karakters; die echter veel slechter en onvertrouwbaarder is dan Purchas' afbeelding van 1625. [1] Maar hij voegt er de volgende zeker merkwaardige en nieuwe beschrijving aan toe op p. 364—365:

".... I have caused his [scil. the great *Mogol's*] *Imperial Signet*, or *great Seal* to be laid down before my Readers eyes, wherein [*lees:* where in] nine rounds, or Circles, are the Names and Titles of *Tamberlane*, and his lineal successors in *Persian* words,....

This Seal (as it is here made in *Persian* words) the great *Mogol*, either in a large, or lesser figure causeth to be put unto all *Firmaunes*, or Letters Patents, the present *Kings* Title put in the middle, and larger Circle that is surrounded with the rest, the impression whereof is not made in any kinde of Wax, but Ink, the Seal put in the middle of the Paper and the writing about it, which Paper there is made very large.... And the words on the *Mogols* Seal being *imboss't* [= in hoogsel gegraveerd; òpgegrift], are put upon both sides of his Silver and Gold Coin, (for there is no image upon any of it.)"

Hier wordt voor het eerst door Terry iets nieuws geconstateerd. Niet alleen op zijn Documenten, maar óók op een deel van zijn Munten plaatste soms een Groot-Mogol zijn Meervoudig — in 't geval van Djahângir dus: zijn Negenvoudig — Stempel. Terry zegt weliswaar "upon both sides of his Silver and Gold Coin", dus op àlle Grootmogols-munten van goud of zilver; maar dit is larie; evenals Terry in de onmiddellijk volgende, hier onder in de noot overgenomen zinsnede een grove onjuistheid vertelt. [2] Maar een stukje interessante waarheid is er wel degelijk in Terry's mededeeling.

---

[1] Verg. daarbij wat Foster op p. 566—568 van zijn deel II der uitgave van Roe's Gezantenreis (Hakluyt-ed., 2^d Ser., II, 1899) zegt over de veel geringer authenticiteit van Terry's afbeelding — welke hij tegenover p. 560 eveneens reproduceert —, in vergelijk met Purchas' de zijne. Hij komt tot de conclusie (p. 568), dat Terry waarschijnlijk zijn namen in Perz.-Arab. karakters transcribeerde, hier en daar verbeterd, naar de legenda op Baffin's kaart van 1619.

[2] Terry gaat toch in één adem door: „And the like little Signets, or Seals are used by the great men of that Countrey, and so by others of inferiour rank, having their Names at length engraven on them,....; which round Circle is their hand and Seal to." (p. 365). Zoodat volgens Terry óók Hindostansche grootwaardigheids-bekleeders „dergelijke" („the like"), d. w. z. méérvoudige cirkel-zegels, zouden hebben gehad!

1676. Dit stukje interessante waarheid — dat aan Foster in zijn uitgave van Roe (1899) blijkbaar ontsnapte [1] — leeren wij kennen uit Tavernier, die van 1640—42, opnieuw van 1645—48, van 1652—54, van 1659—61, en ten slotte van 1665—67, dus vijf maal telkens meer dan twee jaar, voor zaken in juweelen vooral, Voor-Indië bereisde en in bovengenoemd jaar de eerste uitgave bezorgde van zijn bekende Reizen: „Les six voyages de Jean Baptiste Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, qu'il a fait en Turquie, en Perse, et aux Indes, pendant l'espace de quarante ans, &... etc. Paris, 1676". Deze éérste uitgaaf staat echter niet tot mijn beschikking; hieronder wordt de Amsterdamsche herdruk van **1678** gebruikt, „Suivant la Copie, imprimée à Paris."

Op p. 234—235 van dl. II dier Reizen geeft hij eerst de opvolging van Timoer tot Aurangzeb, geheel volgens den regel; 1. Timoer; 2. Miran Sjah; 3. Sultan Mohamad; 4. Sultan Aboe Said; 4. „*Hameth-Schek*" = Ahmad Sjah, doch *lees:* Omar Sjaich; 6. Bâbar (1526—1530); 7. Homajoen (1530—1556); 8. Akbar (1556—1605); 9. Djahângir (1605—1627); 10. Sjah Djahân (1627—1658); 11. Aurangzeb (sinds 1658). Gemakshalve voegde ik hier de regeeringsjaren der Groot-Mogols toe.

Maar Tavernier geeft op diezelfde pagina's eene authentieke afbeelding van het Tienvoudig Zegel van Sjah Djahân, genomen naar een munt; zooals uit den parelrand om de afbeelding — die ook op onze **Plaat I**, middenin rechts, gereproduceerd is — dadelijk duidelijk is. Ook voegt Tavernier in 9 cirkelkringen de transcriptie nog toe der 9 namen rondom Sjah Djahân's naam, ... *in precies verkeerde volgorde!* Want de volgorde op deze Grootmogols-munt is wel degelijk weer linksdraaiend; terwijl Tavernier's ouderwetsche transcriptie verkeerdelijk rechtsdraaiend is! Tavernier's munt-illustratie is dus echt, genomen naar een heusche munt die hij naar Frankrijk had meegebracht en daar in kopergravure liet afbeelden; maar zijn eigen er om heen gegraveerde transcriptie is maakwerk van een onkundige. De eerste 8 legenda om

---

[1] Foster toch, die in zijn uitgave van Roe, II, p. 564—565 het bovenstaand getuigenis van Terry óók aanhaalt, voegt op p. 565 als noot 1 alleen deze opmerking toe: „These statements [of Terry] can only be accepted with limitations. The emperor's name and titles appear on the coinage, but not together with those of his ancestors, as on the seal; and there *were* coins with images on them, though apparently they were not in general circulation". Het zeer gewichtige gegeven bij Tavernier bleef dus aan Foster onbekend.

het midden heen zijn dezelfde als van Djahângir's Zegel bij Purchas; als 9e in den kring (dus schuins rechts bovenaan) is er bij gekomen de naam "ibn Djahângîr Bâdsjâh"; terwijl in het Midden van Tavernier's munt, naar de vriendelijke mededeeling aan mij van Dr. T. J. de Boer, te lezen staat (van onderen naar boven weer):

"Abû-l-Muçaffar Sjihâb ad-dîn Muḥamad Sâḥib Qirân tsânî Sjâh Djahân Pâdisjâh Ghâzî" = Sjah Djahân.

Doch interessant is weer Tavernier's opheldering bij deze munt van Sjah Djahân, welke — zooals dadelijk zal blijken — uit **1627** moet jaarteekenen. Tavernier toch vertelt er bij — en men vergete hier vooral niet dat hij, als handelsman en juwelier, *deskundige* was in Indische munten! —:

"La figure suivant[e] montre quelle est la forme des pieces que les Roys font jetter au peuple quand ils parviennent au trône. Elles contiennent les armes ou cachets des Roys que je viens de nommer. Le plus grand Cachet qui est celuy du milieu est celuy de Cha-gehan qui est le dixiéme Roy; car depuis que Aureng-zeb est Roy il n'a pas fait batre de ces pieces de liberalitez quant il est venu au trône; ces pieces sont presque toute[s] d'argent n'y en ayant qu'un tres-petit nombre d'or." [1]

Dit is het stukje waarheid in Terry's zeer overdreven beweren!

Tavernier vertelt het ons: zulke Munten met meervoudig stempel waren Inhuldigings-munten, die bij den eersten blijden ommegang van een nieuwen Groot-Mogol werden rondgestrooid onder het volk, als "geschenken"; als "pieces de liberalitez" gelijk Tavernier ze noemt [2]. En zoo een had Tavernier er van

[1] Op. cit., 1678, II, p. 235. De spatieering is van mijzelven. Curieus zijn de 2 drukfouten in den Amsterdamschen nadruk: „suivant" en „toute".

[2] Men vergelijke met deze Hindostansche Vorstenzede het Mal. *hamboer-hamboer* = „naar alle richtingen penningen rondstrooien" (Klinkert); of, zooals V. d. Wall in zijn groot Mal.-Ned. Wdb., I, 1877, p. 90 verklaart: „amboer-2: „voorwerpen, b.v. geld, die men bij feestelijke gelegenheden onder het volk te grabbel gooit". — Als prachtige bevestiging van zulke numismatische liefhebberijen toenmaals in Hindostan, moet vooral ook herinnerd aan de merkwaardige gril van Noer Mahal, de teeder geliefde Sultane van Djahângir — vereeuwigd door dezen in haar graftombe te Agra, het beroemde Tadj Mahal —, aan wie de Grootmogol één Etmaal Regeerens als oppergebiederes had toegestaan in ca. 1620. Zij maakte daarvan gebruik om in dat éene etmaal met 24 nieuwe stempels 12 gouden en 12 zilveren Zodiak-ropijen te laten slaan voor 20 ton *(lakh)* aan waarde, in de verschillende steden van het rijk die muntslag hadden. Sjah Djahân heeft deze merkwaardige Fantasie-ropijen

Sjah Djahân's Blye Incomste, dùs van **1627** dateerend, in handen gekregen; terwijl Aurangzeb er later te schriel voor was om óók zulke Feestmunten te laten slaan bij zijn komst op den Troon in 1658, voegt Tavernier toe. Het waren meestal zilveren munten, zegt hij voorts; in goud werden er maar heel weinig geslagen. Wij mogen met goed recht vermoeden, dat de zilveren feestmunten inderdaad onder het volk werden rondgestrooid, bij wijze van Oostersch-vorstelijke "bekendmaking" van de nieuwe troonsbestijging; maar dat de schaarsche gouden als legpenningen geschonken werden aan hoogwaardigheids-bekleeders ten Hove.

Doch het zeer gewichtige van de bij Tavernier afgebeelde munt is: 1° óók dit stuk van Sjah Djahân is linksdraaiend; 2° reeds dadelijk in **1627**, bij de komst van dezen Sjah Djahân op den Grootmogols-troon, wordt Djahângir's Negenvoudig Zegel (1 + 8) *veranderd* in een nieuw ontworpen Tienvoudig Zegel (1 + 9) van den nieuwen vorst. De Groot-Mogols telden dóór met hun nummering, en bleven *niet*, zooals de Atjeh'sche Sultans tot heden toe wèl, staan bij een sacramenteel Negen-getal.

ca 1700. Wat Tavernier ons niet kon vertoonen, omdat Aurangzeb te schriel was geweest voor het laten maken van zulke inhuldigingsmunten, dat nu vertoont het merkwaardige Hindostansch schilderijtje van onze Platen II en III.

Hiervóór werd reeds de herkomst en de samenstelling van dit stuk opgehelderd. Thans komt het er op aan na te gaan wat de bijschriften zijn, die zich op den achterkant bevinden; zie Plaat III.

---

sinds den aanvang zijner regeering (1627) op zware straf echter geboden te versmelten; vandaar dat ze reeds in Tavernier's tijd zeldzaam waren. Zie over deze Zodiak-ropijen o.a. het verhaal van Tavernier, Les six voyages etc. (Amsterdam), 1678, II, p. 652—657, met plaat; en daarnaar voornamelijk weer gevolgd Valentijn, IV, 2 (1726), fol. 226—228. Valentijn constateert, dat hij in 1705 de volledige 24 stuks dezer „dier-krings-Ropijen" als hooge zeldzaamheid in een muntverzameling te Amsterdam gezien had (fol. 228). De Inhuldigings-munt van Sjah Djahân van 1627 is, mijns inziens, zelfs een onmiddellijk antwoord, een contra-stuk geweest, waarmee Sjah Djahân de fantasie-munt van zijn vader Djahângir èn van diens geliefde Noer Mahal — die Sjah Djahân innig haatte, over en weer! — als 't ware wilde doodmaken, en aan allen wilde verkondigen: **Ik ben nu Baas!** Immers, die Zodiak-ropijen droegen èn den naam van Djahângir èn den naam van Noer Mahal, de Eéndags-Vorstin; en óók had Noer Mahal die munten, gedurende den éénen dag harer Regeering, laten „jetter au peuple", zooals Tavernier uitdrukkelijk zegt (II, p. 656)!

Prof. Kern was zoozeer vriendelijk voor mij de Hindustânî-legenda te lezen, en daaraan dd. 3 Febr. jl. de volgende toelichting te verbinden:

„De namen zijn in Nâgarî, d. i. het schrift dat zoowel voor 't Hindustânî als voor 't Hindî en Mahratsch dient. Natuurlijk is de taal Hindustânî, zooals uit het gebruik van Perzische en Arabische titels blijkt. Met *dj* heb ik weergegeven den Engelschen *j*-klank, ofschoon ik zelf de internationale spelling met *j* gebruik voor Indische namen. Met *ń* heb ik weergegeven den Franschen neusklank in *bon;* internationaal *ṁ* of *ṃ; u* is onze *oe*. Bijzondere opmerkingen zijn: men heeft de *u* vergeten in 1, Tîmurlang; er staat beslist foutief Tîmarlang (spr. = Fransch *langue*, doch zonder den eigenaardigen nasaalklank). Met *ś* duid ik aan den Engelschen *sh*-klank, Fransch *ch*. Er staat evenzeer foutief Mîśâsed, niet Mîrâsed, verg. toch de karakters *r* en *ś* vlak achter elkaar in 5. De laatste letter in 10 is onduidelijk; het lijkt meer op *zâń* dan op *hań*. Ook is de eerste letter onduidelijk in 11; zij moet aangevuld worden met een schuin streepje er boven, `. De *dj* in *djeb* zal wel de Perzische uitspraak *z* bedoelen, ; de Hindu kan die letter niet uitspreken, en vervangt die door *dj*. *Mehemad* voor *Mahmud* in 2 is een Turksche uitspraak; zoo in Mehemed Ali."

De 2 soort bijschriften zijn dan als volgt, de eerste oud-Hollandsch, de tweede en gespatieerde volgens Prof. Kern's lezing van 't Hindustânî:

„1: temoerlengh 1. Tîmar lang".
„2: Sulthaan mamoed 2. sultân Mehemad". *Moest nº 3 zijn!*
„3: aboeseed, 3. Abused". *Moest nº 4 zijn!*
„4: miera Seed, 4. Mîśâsed". *Moest nº 2 zijn!*
„5: ommer Sja 5. Omar śâhâ".
„6: baaber, 6. Bâbar" = Grootmogol I.
„7: hamaúon 7. Hamâoń" = Grootmogol II.
„8: akber, 8. Akbar" = Grootmogol III.
„9: Sjangier 9. Djâhâńgîr" = Grootmogol IV.
„10: Sjageaan 10. śâhe Djâhâń" = Grootmogol V.
„11: orangseeb 11. Orangdjeb" = Grootmogol VI.

Op een eigenaardige fout in de volgorde werd in dit lijstje reeds gewezen. Nº 2 is *verkeerdelijk* ingevoegd als Nº 4; waardoor nº 3 en 4 ten onrechte ook de nummers 2 en 3 tot volgorde kregen. Men behoeft maar even het hiervóór (blz. 357) gegeven authentieke lijstje van Djahângir's Grootzegel bij Purchas te vergelijken, om de

fout die gemaakt werd te kunnen verbeteren. De zaak is natuurlijk deze geweest, dat de Voor-Indiër die indertijd de 11 miniatuur-portretjes aan den voorkant (Plaat II) opplakte, zich met n° 2 vergiste, en dat diezelfde fout dus op den achterkant in zijn bijschriften terugkeerde.

Overigens constateeren we hier alweer: 1°. óók dit schilderijtje van 11 miniaturen is linksdraaiend (Plaat II), waardoor onze afbeelding van den achterkant op Plaat III onvermijdelijk rechtsdraaiend moest worden (verg. noot 1 op blz. 352 hiervóór); 2°. Aurangzeb gebruikte — *ten minste in de tweede periode zijner lange regeering;* zie toch blz. 372—374 hierachter — een Elfvoudig Grootzegel; evenals zijn vader Sjah Djahân een Tienvoudig, en zijn grootvader Djahângir een Negenvoudig gebruikt had.

Het is ook wel van belang hier de voornaamste kleuren van deze 11 mooie miniatuur-portretjes, met eenige andere bizonderheden van het origineel, aan te geven [1]. Mijne aanteekeningen dienomtrent waren in Juni 1905 de volgende:

[1] Er is een oogenblik over gedacht Plaat II in kleurendruk te geven; maar de kosten daarvan waren veel te hoog. Onvermijdelijk zijn diverse kleine trekjes op onze zincografie verloren gegaan; doch de prachtig geslaagde foto die eerst van het origineele schilderijtje gemaakt werd om daarnaar weer den zinco te vervaardigen, is in één afdruk in 't bezit van ons Kon. Instituut, opgenomen in de collectie foto's der Koloniale Bibliotheek, en kan daar door belangstellenden geraadpleegd worden; deze foto, 19×24,5 c.M. groot, vertoont nog verscheidene bizonderheden, die op de zinco van Plaat II zoo goed als onzichtbaar werden. — Dat er in de 2e helft der 17e — 1e helft der 18e eeuw verscheiden geaquarelleerde miniatuur-portretten van vroegere en latere Groot-Mogols in de wandeling waren, óók bij Europeesche kooplieden, kan o.a. blijken uit de „beeltenissen" die Valentijn in zijn IVe Deel, 2e Stuk (1726) van hen geeft in zijn „Levens der Groote Mogols, of der Keizeren van Hindoestan". Fol. 173 geeft Timoer; fol. 175 Miran Sjah; fol. 176 Muḥamad Mirzâ (= „Mirzah Seyed"); fol. 187 Aboe Said (*foutief* genoemd „Sjeich Omar"); fol. 185 Omar Sjaich (*foutief* genoemd „Aboe Said"); fol. 193 Bâbar; fol. 202 Hoemajoen; fol. 217 Akbar; fol. 229 Djahângir (= „Sjah Selim"); fol. 260 Sjah Djahân; fol. 275 Aurangzeb. Voorts nog de 3 Groot-Mogols nà Aurangzeb; en wel geeft fol. 290 te zien Sjah Alam; fol. 304, *a*, Djahândâr Sjah (= „Mosoddien"); en ten slotte fol. 304, *b*, *onderaan* Farochsir. Wat soort van portretten het waren, die toenmaals van de Groot-Mogols in handen kwamen der Europeanen, blijkt het beste uit Valentijn's zeggen op fol. 303—304: „De beeltenissen dezer twee Keizers" — n.l. van „Mosoddien" = Djahândâr Sjah, zie fol. 289, 2e kol.; en van Farochsir — „. . . wierden, ter groote van een schelling ontrent dezen zelven tyd [n.l. 1713] op Batavia gebragt." Dit waren dus blijkbaar precies zulke miniatuur-portretjes als waarvan er 11 te zamen ons Hindostansch Grootmogols-schilderijtje vormen. — In den Catalogus n° 322 der firma Karl W. Hiersemann te Leipzig, 1906, kan men onder n° 416 voor 2400 Mark aange-

1. Timoerlang. Lucht loodgrijs; wapenrusting geheel verguld; hemd wit; helm verguld, met roode opgaande strepen, groene puntjes, en witte veer. Baard zwart. Houdt een speer in de rechterhand, en voor de borst een klein rond schild (?).
2. [*versta:* 3]. Mohamad. Lucht groen; kleed kers-wijnrood met gouden bloemetjes; tulband geel, met wat goud, en bovenaan wijnrooden knop. Baard wit. Houdt pijl en boog.
3. [*versta:* 4]. Aboe Said. Lucht grauw-zwartig; overkleed krachtig steenrood, waaronder (bij wijze van vest) een groen kleed; tulband wit, geruit, met donkerpaarsen knop. Baard zwart. Heeft een zwakke *glorie* om het hoofd.
4. [*versta:* 2]. Miran Sjah. Lucht loodgrijs; overkleed goud, waaronder groen vest en groene mouwen, met parelsnoer; tulband wit, met gouden dwarsche lijnen, en donkerrooden knop. Baard donker. Houdt rozenkrans.
5. Omar Sjaich. Lucht groen: overkleed wijnrood met gouden bloemen, waaronder wit vest met gouden bloemen en gouden omboording; tulband wit. Baard bruin. Houdt rozenkrans.
6. Bâbar. Lucht lichtgroen; kleed zachtgeel, met gouden bloemen en boorden, en parelsnoer; tulband bruinrood, met donkerwijnrooden *koefiah* en gouden franje. Baard zwart.
7. Hoemajoen. Lucht zeeblauw; overkleed oranje-achtig steenrood, waaronder zachtgroen vest, terwijl hij schijnt te rusten in een gele sofa; tulband wit met goud, en wijnrooden knop. Kinbaard donker. Houdt rozenkrans.

---

boden vinden eene collectie Hindostansche aquarellen, aldus omschreven: „Persische [?] Original-Malereien. Umfangreiche Sammlung von Bildnissen indischer Moghul-Kaiser, sowie von Offizieren und Beamten derselben, hauptsächlich aus der Zeit der Kaiser Jihangir (1605—1627), Shah Jihan (1628—1658) und Aurangzeb (1658—1707) Es sind 38 ziemlich gleich grosze Portraits, ganze Figuren, stehend oder sitzend, auch einzelne Reiterfiguren, in feiner Aquarell-Malerei ausgeführt. Die einzelnen Bilder sind auf Pappen aufgeklebt [Format 34 : 23 c m.], und der frei bleibende Rand ist mit Blumenmustern, Guirlanden usw., ebenfalls mit Aquarell-pflanzen geschmackvoll verziert. Die Bilder tragen sämtlich Unterschriften in persischen Buchstaben in ziemlich flüchtiger Shikästä-Schrift, den Namen der betreffenden dargestellten Person, teilweise auch den Namen des Künstlers angebend. Letzteres ist von besonderem Werte, da die Nennungen von Malern auf den indischen Bildern nicht häufig sind." En dan volgt de nadere catalogiseering dezer Hindostansche miniatuur-aquarellen. — Ook in de auctie-Schulman, waar ons schilderijtje verkocht werd (verg. blz. 351 hiervóór), kwamen als n°s 670—674 andere Hindostansch-Perzische aquarelletjes, deels portretten, onder den hamer. Zie dezen auctie-catalogus in onze Kolon. Bibliotheek.

8. Akbar. Lucht blauwgrijs; kleed zachtgroen met gouden bloempjes, en parelsnoer; tulband van dezelfde stof, met dwarsband van goud. Houdt een valk. Heeft een sprekende *glorie* om het hoofd, waarbinnen de kleur donkerder blauw is.
9. Djahângir. Lucht vuil-loodgrauw; kleed zeer zacht kersrood; tulband bruin steen-rood, met wit-en-zwarte veer, waaromheen een snoer van kralen, zooals hij er ook een over de borst draagt.
10. Sjah Djahân. Lucht vuil-donkergroen; kleed paars, wat donkerder dan bij 2, en parelsnoer; tulband steenrood, met dwarsband van goud en groen, parelsnoer, en zwarte pluim. Baard grijs. Heeft een zwakke *glorie* om het hoofd. Houdt een anjelier (?).
11. Aurangzeb. Lucht groen; kleed ivoorkleurig, met goud versierd, en parelsnoer; tulband wit, met gouden stippen, groene strepen, en zwarte pluim. Baard wit [1]. Heeft een sterk aangegeven zachtblauwe *glorie* om het hoofd, die nog sterker spreekt dan bij Akbar!

Als kunstwerkjes beschouwd, voelt men dadelijk dat de n°s 1—5 geen, de n°s 6—11 wèl portretten zijn. De eerste vijf toch zijn blijkbaar geheel volgens één recept, zooals men zich den een of anderen Indischen Vorst "zou" gaan uitbeelden, zonder hem te kennen. Ze zijn blijkbaar alle gefantaseerd na dato. Maar de miniaturen, die met Bâbar beginnen, zijn alle wezenlijke portretten; men lette alleen maar eens op het verschil in baard! Van deze laatste 6 vertoonen Bâbar, Akbar, Djahângir en Aurangzeb het merkwaardigste type, zijn als portret het meest *ad vivum* gedaan, het minst conventioneel. Als kunstwerk staat n° 9, Djahângir, van alle het hoogst. Dit is een zeldzaam levend, haast sprekend portretje; grooter ook, meer verzorgd dan alle andere, zelfs Aurangzeb inbegrepen.

Maar tevens wilde ik hier plaats geven aan twee treffende opmerkingen van Prof. Kern, toen hij onze afbeelding der Groot-Mogols had bekeken. De eerste luidde ongeveer als volgt: "Aardig is het te zien hoe, blijkens deze miniatuur-portretten, het Indische kostuum nu eens sterk afwisselde, dan weer gelijk bleef in de 16^{e}—17^{e} eeuw. Bâbar (6) en Hoemajoen (7) zijn in sterk-Moslimschen trant

[1] Het feit dat Aurangzeb's baard geheel wit hier wordt voorgesteld, geeft niets om den ouderdom van ons schilderijtje nader te bepalen. Want Aurangzeb was in Oct. 1618 geboren. Het stuk kan dus evengoed van ca. 1690, als van ca. 1700 zijn.

gekleed; Hoemajoen zelfs heelendal, het lijkt wel een Sjaich. Akbar (8) is echter totaal anders uitgedost, vrijwel als een Hindoe. Na Akbar blijft de Vorstelijke mode in hoofdzaak constant; Djahângir (9) is bijna als Akbar gekleed; tusschen Sjah Djahân (10) en Aurangzeb (11) is zelfs absoluut geen verschil te zien; van ca. 1630—1700 heeft de mode aan het Hindostansche hof stilgestaan, gevormd als ze was naar Akbar's kleedij."

De tweede was ongeveer deze: "Die domme anthropologen! Dit zijn nu Mo(n)golen van de bovenste plank; immers Groot-Mogols. Waar blijft nu echter het "Mongoolsche type", dat, nota bene, de Chineezen heeten te bezitten, die met de Mongolen in oorsprong niets te maken hebben? Onzin! De Mongolen hebben, om zoo te zeggen, echt-Europeesche typen gehad. Kleedt deze Groot-Mogols, van Bâbar tot Aurangzeb, in Europeesche kleedij, en er is absoluut geen onderscheid te zien met Europeanen van wat donkerder tint. Er is veel meer onderscheid tusschen ons en b. v. de Russen — die in hun type aan de Aino's doen denken —, dan tusschen ons en de Mongolen. Wanneer zal die nonsens omtrent het "Mongoolsche type" der Chineezen eens uit de Europeesche litteratuur verdwijnen?"

Doch óók nog wilde ik attent maken op iets anders, dat thans, **in dit Rembrandt-herdenkingsjaar**, bizonderlijk van pas komt!

Er bestaat — zie de afbeelding (fig. 6) door Fr. Sarre gegeven op p. 150 van zijn opstel "Rembrandts Zeichnungen nach indisch-islamischen Miniaturen", Jahrbuch der Kön. Preuszischen Kunstsammlungen, XXV, Berlin 1904, p. 143—158 — een O.-I.-inktteekening van Rembrandt in het Britsch Museum te Londen (F. Lippmann, continued by C. Hofstede de Groot: Original drawings by Rembrandt Hsz. van Rijn, reproduced in phototype, 2[d] Series, I, London 1900, n° 44), door Sarre t. a. p. gekwalificeerd als "Kaiser Akbar auf dem Thron"; tot versterking waarvan hij op de volgende p. 151 als fig. 7 een portret laat zien van Keizer Akbar, ontleend aan een Hindostansch-Perzische miniatuur, afgedrukt als titelplaat in Graf F. A. von Noer's "Kaiser Akbar", II, Leiden 1885.

Welnu, deze **teekening van Rembrandt** stelt *niet* voor den Groot-Mogol Akbar op den Troon, zooals Sarre beslistelijk zegt [1];

[1] „Der Nimbus, das Zeichen fürstlicher Würde und Majestät, verbunden mit den porträt-ähnlichen Gesichtszügen des Herrschers, lassen keinen Zweifel [sic!] darüber, dasz auf der indischen Miniatur, die Rembrandt vorgelegen hat, der indische Mogulkaiser Akbar (1585—1635) [sic! *lees:* 1556—1605] dargestellt war." L. c. p. 152. Terecht heeft Sarre echter Timoer her-

maar stelt voor den Groot-Mogol Djahângir op zijn troonschabel. Het heele gelaat, de krullok om het oor, de mismoedig neervallende snor, de glorie om het hoofd, zeggen alles. Onze **Plaat IV** moge ook dit feit voorgoed nu eens vaststellen.

kend op de andere teekening met O.I. inkt van Rembrandt in 't Louvre te Parijs (F. Lippmann, „Original drawings by Rembrandt Hsz. van Rijn, reproduced in phototype", [1st Series], IV, London etc. 1892, n° 159), die bij ook reproduceert op zijn plaat tegenover p. 146, en nader documenteert door de afbeelding van een Perz.-Indische miniatuur uit het K. Museum für Völkerkunde te Berlijn op p. 144. Bij een ander tweetal afbeeldingen die Sarre geeft, kan ik zijn mededeelingen weer aanvullen; tegenover p. 156 geeft hij een O.I.-inkt-teekening van Rembrandt in het Britsch Museum te Londen (Lippmann, III, 1890, 116), en drukt op p. 156, ter vergelijking, een Perz.-Indische aquarel af uit het K. Museum für Völkerkunde, door Sarre enkel gekwalificeerd als „Fürstlicher Reiter", terwijl hij in de noot 2 op p. 154 aangeeft dat dit wel *niet* eene „Esquisse d'Aurangzeb à cheval" kan zijn, zooals een latere hand onder deze Berlijnsche aquarel geschreven had. Neen, dit is waar; maar.... die Berlijnsche aquarel stelt zeer zeker Aurangzeb's vóórganger, **Sjah Djahân**, te paard voor; en indien werkelijk — wat m. i. volstrekt nog niet zeker mag heeten — Rembrandt een diergelijk Indisch origineel gevolgd heeft voor zijn genoemde teekening in het Britsch Museum, dan stelt deze eveneens Sjah Djahân te paard voor. Dat zou eenerzijds weer mooi uitkomen met Sarre's eigen meening (l. c. p. 154, noot 2) „die Miniatur entstammt unserer Ansicht nach einem früheren Datum [n.l. dan Aurangzeb's tijd]", anderzijds met Sarre's hóógst aannemelijk vermoeden (l. c. p. 158) dat Rembrandt in **1656** — toen op 25—26 Juli zijn boedel werd geïnventariseerd, wegens failliet-verklaring; zie dezen inventaris o. a. bij Vosmaer, „Rembrandt, sa vie et ses oeuvres", 2de éd., Leide 1877, p. 432—445 — alreeds zijne naar Perz.-Indische voorbeelden gevolgde teekeningen gemaakt had. Immers: Sjah Djahân regeerde van 1627—1658; en een van de bijbelsche etsen van Rembrandt (Bartsch 29: „Abraham, qui reçoit les trois anges", waarin Sarre, op Hofstede de Groot's voetspoor, Indischen invloed meent te herkennen (p. 158; en zie de reproductie bij hem p. 149) is inderdaad gedateerd: **1656.** Sarre gelooft dan ook, en zeer waarschijnlijk ten rechte, dat onder het in dien Inventaris van 1656 óók opgesomde „een (boeck) vol curieuse miniatuur teeckeningen, nevens verscheyde hout en copere printen van alderhande dragt" (Vosmaer, l. c. p. 438), „ein indisches Album zu verstehen ist, dass ja häufig [dit „häufig" is een beetje bloemrijke stijl!], wie wir oben erwähnten, europäische Holzschnitte und Kupferstiche enthielt" (p. 158). — Sarre maakte even daarvóór ook nog deze opmerking: „Vielleicht kamen indische Miniaturen zuerst in seine [scil. Rembrandt's] Hände, als er im Jahre 1642 den Direktor der [Ostindischen] Kompagnie, Abraham Wilmerdonks und seine Gattin porträtierte (Rovinski, [L'oeuvre gravé de Rembrandt, Saint-Pétersbourg, 1890] p. LX) und dadurch in nähere Beziehungen zu dem Haupt [siç! er waren er XVII] der Ostindienfahrer trat, die in ihrem Palast [versta: het Oostindisch Huis] sogar eine ethnographische Sammlung jener fernen Länder angelegt hatten (C. Neumann, [Rembrandt, Berlin—Stuttgart, 1902] S. 78)." L.c., p. 158. Dr. C. Hofstede de Groot had in zijn opstel

1726. In dit jaar ontmoeten we een moeilijk geval, waarvan ik tot mijn spijt de besliste oplossing niet kan meedeelen. Valentijn gaf toch in dl. IV, 2e Stuk (1726) van zijn „Oud en Nieuw Oost-Indiën”, op fol. 165 de vertooning van een Twaalfvoudig — in plaats van Elfvoudig — Grootzegel van Aurangzeb; „zoo als wy dat met onzen gezant, de heer *Adrichem*, waar van wy hier na breeder spreken, bekomen hebben”, voegt Valentijn toe. En inderdaad, over dezen Dirk van Adrichem wordt door Valentijn in datzelfde deel „breeder” gesproken, fol. 260—262, 303 en 311. In 1662 was die toch, als Directeur der O. I. C. te Suratte, op gezantschap geweest naar Aurangzeb te Delhi („Dilly”), en had van dezen nieuw-opgetreden Groot-Mogol een Farmân („Mandaat-schrift”) ontvangen, dat Valentijn fol. 261—262 in translaat afdrukt, met onderaan dit officieele slot:

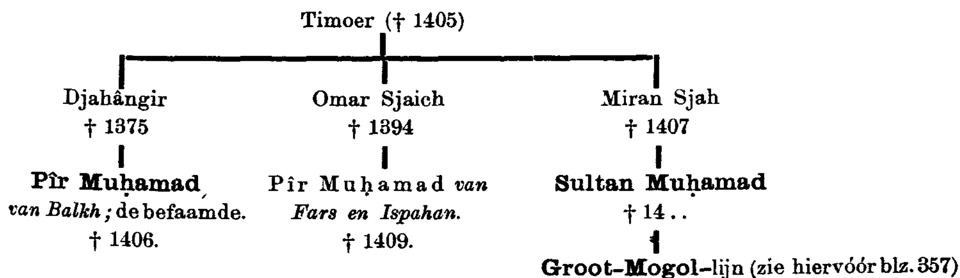
„In 't vyfde jaar onzer Monarchie, den 15den des maands Rebbiul Awal [scil. 1073 Hidjra = 28, *niet* 29 Oct. 1662]. — Was in 't Hoofd gezegeld met 's Ryks groot Zegel zyner Majesteit, (pag. 165 te zien) in welkers omkring in 't rond stonden de elf voorgaande groote Mogols als — Mier Timoer (zynde de groote Tamerlaan) [,] Miroen Sjah, Mirzah Seyed, **Pier Mohhammed** [sic! de vette letter is van mijzelven], Aboesaid, Sjeich Omar, Sjah Baboer, Homajom, Ekbar, Djehaan Gier, Sjah Djihaan; en in het

„Entlehnungen Rembrandts”, in Jahrbuch d. Kön. Preusz. Kunstsammlungen, XV, Berlin 1894, op p. 177—178 reeds meer in het algemeen opmerkzaam gemaakt op de „*orientalische* Vorbilder” van Rembrandt, en noemt nog als bewijzen daarvoor „ähnliche Blätter.... bei J. P. Heseltine, G. Salting und Fairfax Murray in London, bei L. Bonnat in Paris”, l. c., waarvan echter Sarre in zijn opstel van 1904 nog moet getuigen, dat ze „mir [Sarre] nicht bekannte Zeichnungen von Rembrandt” zijn; l. c. p. 155. Het argument van Sarre omtrent Abraham Wilmerdonx *snijdt echter allerminst hout*, daar uit de oorspronkelijke akte — 't eerst medegedeeld in het opstel van A. Bredius en Mr. N. de Roever „Rembrandt. Nieuwe bijdragen tot zijne levensgeschiedenis”, Oud-Holland, III, Amsterdam 1885, pag. 93—94 — blijkt: dat deze was „Bewindthebber van de Geoctroyeerde Westindische Compie hier ter stede [Amsterdam]”! Ook overigens hapert er wel wat aan de strengheid van redeneering bij Sarre. — Ik mag niet nalaten, dankbaar aan te teekenen, dat de Heer A. P. H. Hotz mij op de studie van Sarre opmerkzaam maakte; en dat Dr. C. Hofstede de Groot, dien ik met mijn vondst in kennis stelde, na vergelijking der teekening van Rembrandt (Plaat IV) met de portretten op het Hindostansch schilderijtje (Plaat II), mijne oplossing volkomen juist achtte.

midden was in 't groot als de twaalfde gedrukt Eurangzeeb, Koning, onoverwinnelyk, omringer der wereld, Gods Stadhouder, en Beschermer des Mohhamedaanschen Geloofs." (fol. 262).

Dit alles is zóó pertinent, en zóó officieel, dat er geen redelijke twijfel kan bestaan, of: Aurangzeb heeft in de eerste tijden zijner Regeering *niet* een Elfvoudig, maar een Twaalfvoudig Grootzegel gehad; en wel verkregen door den hiervóór (blz. 357) reeds even genoemden Pîr Muḥamad, Timoer's beroemden en krijgshaftigen kleinzoon, hoewel *niet* behoorende in de stamlijn der Vorsten, in te schuiven bij die lijn.

Want de feitelijke maagschap tusschen Timoer en Muḥamad eenerzijds, tusschen Timoer en Pîr Muḥamad anderzijds, was als volgt, naar vriendelijke voorlichting van den heer Stokvis:

Het was dus vrijwel een genealogische gril van Aurangzeb, dezen Pîr Muḥamad, vollen neef van zijn voorvader Sultan Muḥamad, op te nemen in zijn Grootzegel. Maar, *blijkens ons schilderijtje van ca. 1700*, is deze Pîr Muḥamad nog vóór Aurangzeb's dood weder van zijn stempel verdwenen. Zoo gaarne had ik dit laatste nader gedocumenteerd, en met de afbeelding van een of ander Farmânzegel van Aurangzeb beslister willen uitmaken. Maar de hoop, die ik had om een foto te kunnen krijgen van het Grootzegel dat Foster in zijn meergenoemde uitgaaf van Roe even vermeldde als door hemzelf gezien in 1899, is op niets uitgeloopen. [1] En in ons

[1] Foster toch (The Embassy of Sir Thomas Roe etc., II, 1899, p. 568) had als allerlaatste aanteekening tot dat boek toegevoegd: „P. S. — Since the above was put into type, the editor has had an opportunity of examining an imperial *farmán* bearing the seal of Aurangzib. This confirms the correctness of the arrangement shown in Purchas's drawing, and proves that (as was suspected) Terry's version is entirely wrong". Ongelukkig gaf hij l. c. geen nadere beschrijving van dit Grootzegel van Aurangzeb. En op mijn navrage bij hem — de Heer W. Foster is thans verbonden aan het India Office —, antwoordde hij mij dd. 20 Maart j.l.: „The farmān bearing Aurangzīb's seal,

Rijks-Archief — naar mededeeling van Dr. H. T. Colenbrander — is niets bekend over de aanwezigheid van eenig Grootzegel van een Groot-Mogol op de daar aanwezige bescheiden. Wànneer dus precies Aurangzeb van zijn onregelmatig Twaalfvoudig Farmân-zegel uit 1662, terug is gekeerd tot een regelmatig Elfvoudig Grootzegel, zònder interpolatie, moet onbeslist blijven. [1]

1758. Ditzelfde Twaalfvoudige Grootzegel van Aurangzeb, blijkbaar overgenomen òf van Valentijn òf rechtstreeks uit de bron van den heere Adrichem, die 't aan Valentijn weer verschafte, vindt men dan nòg eens afgebeeld op fol. 33 van een merkwaardig, in Batavia uitgegeven boekwerk, getiteld: „Beknopte Historie van het Mogolsche Keyzerryk, en de Zuydelyke aangrensende Ryken. Te Batavia, gedrukt in de Casteels Druckery, door C: C: Renhard, Anno 1758" (Ex. Kolon. Bibl.)

Aangezien dit boek in zijn „Voor-berigt" zich zelf aanmeldt als „getrokken uyt waare Berigten van de successive geschiedenissen", en wel bepaaldelijk „met redres van zeer veele grove misslagen en zaken" door „D^{us} Valentyn in zyn werken van Oost-Indien" begaan, zoo is het vasthouden aan dit Twaalfvoudig Grootzegel van Aurangzeb in deze Bataviasche Regeeringsuitgaaf m. i. een aanduiding, dat Aurangzeb in elk geval dat ònregelmatige Twaalfvoudige Zegel geruimen tijd gebruikt heeft. [2]

Maar het belangrijke in dit boek is, dat op fol. 36 het Twaalf-

---

mentioned in my book, was one which in 1899 was in the possession of Gen. G. G. Pearse, C. B. He died last December, and I fear it would be difficult to trace the farmān, as at the time I saw it he was endeavouring to sell it".

[1] Dat Pir Muḥamad, de op het Grootzegel van Aurangzeb ingeschovene, zoon was van Djahângir, den oudsten zoon van Timoer, wist Valentijn maar al te wel; zie l. c. fol. 174, 1e kol., en 177, 2e kol. En op die fol. 177—178, constateert Valentijn ook, dat er in de toenmalige bronnen tegenstrijdigheid was omtrent de opvolging tusschen Miran Sjah (hij schrijft, evenals „Baboer", ook „Miroen") en Omar Sjaich („Sjeich Omar"); terwijl hij op fol. 185—186 met een zekere medelijdende hooghartigheid de veel juistere mededeelingen omtrent de stamlijn der Grootmogols van den Jezuïeten-pater François Catrou c.s. verwerpt, als komende van lieden die „geen kennis van de Mogolsche zaaken hebben" (fol. 186, 1e kol.).

[2] Deze Batavia-druk wist echter maar al te goed, dat de naam van Pir Muḥamad op Aurangzeb's Grootzegel een inschuifsel was, want hij merkt fol. 12 zeer terecht op: *„Pier Mahomed*, (de zoon van *Djihaan Gier*, den oudsten zoon van *Mier Timoer)* . . . . Deze staat bekent in 't zegul van *Eurangseeb*, maar niet in dat van *Sjah Alem* en andere." Hiermee is de ònregelmatigheid duidelijk genoeg uitgesproken!

voudig Grootzegel van den 7en Grootmogol, Sjah Alam [I], den zoon van Aurangzeb wordt afgebeeld, waardoor tevens *implicite* het Grootzegel van Aurangzeb wordt teruggebracht tot de ware elfvoudigheid; èn, dat op fol. 39 nog voorkomt het Veertienvoudig Grootzegel van den 10en Grootmogol, Mohamad Sjah.

Van waar nu weer deze laatste abnormaliteit? Waarom was dit laatste *niet* Vijftienvoudig?

Men behoeft maar even het hiervóór in noot 1 van blz. 355 gegevene lijstje van àlle Grootmogols te vergelijken met de volgorde der 14 — *niet* 15! — namen op de afbeelding van fol. 39 der Bataviasche uitgave, om te weten wààr de schoen aan Mohamad Sjah gewrongen heeft: om n. l. te weten, waarom hij één van zijn voorgangers met opzet "verwaarloosde" op zijn Grootzegel.

Bij de afbeelding van 't Zegel van Sjah Alam [I] op fol. 36 in dezen Bataviaschen druk, vindt men, naar behooren, als volgende op Sjah Djahân ("X. Ubn Sjah Jehaan Patsjah"), eerst Aurangzeb genoemd onder zijn tweeden naam Alamgir [I] ("XI. Ubn Alamgier Patsjah"); en dan den Regeerenden Vorst Sjah Alam in 't midden, met zijn volle titulatuur, hier luidende op z'n oud-Hollandsch: "XII. Aboe Nasarroe Zaid-doe Gotbdin Mahomed Mohasjam Sja-e-alem badur Patsjah Ga-je Sanna Jeek Hi-jeri Sanna Jeek Azar Jeek Sau Nausda". Men ziet — dit terloops — óók hier alweer het gewone vorstelijk-menschelijke verschijnsel: hoe minder groot als dynast, hoe langer liefst de naam!

De afbeelding van Mohamed Sjah's Grootzegel op fol. 39 vertoont echter verkorte legenda; mist b.v. allen aanhef van "Ubn" = *ibn*, dien we, uit de authentieke weergave van Djahângir's Rijksstempel bij Purchas en op Sjah Djahân's Inhuldigingsmunt bij Tavernier, wel degelijk als het vaste toevoegsel bij elken Vorstennaam in het rond- en randschrift leerden kennen; en welke aanhef in de meeste transcripties (Baffin; Purchas; Tavernier; en op fol. 36 in dezen Batavia-druk) respectievelijk als "Aben", "Ebn", en "Ubn" bewaard bleef. Droogweg vindt men hier de volgende opsomming, want van "transcriptie" mag men hier niet meer spreken: *a.* in rond- en randschrift als 13 kleine cirkels: "I. Teimoer Padsjah. II. Mieraansja Padsjah. III. Sulthan Mahomed. Padsjah. IV. Aboesaid Padsjah. V. Omar Seyg. Padsjah. [1] VI. Baber Padsjah. VII. Hom-

[1] Men ziet, dat deze volgorde van nos 1—5 volkomen goed is, en dat de genealogische willekeur der inschuiving van Pir Mohamad, hier niet meer voorkomt; zooals wèl op de afbeelding van Aurangzeb's Grootzegel bij Valentijn, en op fol. 33 van dezen zelfden Batavia-druk van 1758 het geval is.

majoen. Padsjah. VIII. Akber Padsjah. IX. Jehaangier. Padsjah. X. Sja Djehaan Padsjah. XI. Alemgier [= Aurangzeb] Padsjah. XII. Sja Alem Padsjah..... XIII. [lees: XIV!] Farogsjeer; en *b.* in 't Midden als groote cirkel: "Mahomed Sjah Padsjah Gasie".

Eilacie, de heusche n°. XIII, Groot-Mogol n°. 8, Djahândâr Sjah, wordt door zijn vriendelijken troonsopvolger Mohamad Sjah, genegeerd; — blijkbaar òmdat die slechts van 1712—1713 Vorst was geweest, en door zijn eigen voorganger Farochsîr van den troon gestooten en onthalsd was. Dit klein-Mogol'sche individu rekende dus Mohamad Sjah op zijn Grootzegel niet mede!

Het zegel van Mohamad Sjah (regeert 1719—†1748) is het laatste dat van de Groot-Mogols in afbeelding schijnt te vinden te zijn.

Nu rijst echter de gewichtige vraag: is de éérste oorsprong van dit Firmân-Zegel der Mongoolsche, *alias* Mogolsche, overweldigers van Hindostan na te gaan? Was Djahângir met zijn Negenvoudige cirkel-*tjap* de éérste in dezen?

Gelukkig kan die vraag in bepaalden zin beantwoord worden. Neen; **Akbar in ca. 1560 had het voorbeeld gegeven!**

Dit lezen we uit die prachtige biografie van Akbar, in ca. 1603 door Sjaich Abu'l-fazl, Akbar's Minister en vriend, samengesteld onder den naam van "Akbar's Regeerwijze"; de "'Aîn i Akbarî". In de vertaling van de eerste 2 boeken door Blochmann [1] geeft Abu'l-fazl, in I, cap. 20 een hoofdstuk over "The Royal Seals", waarin hij o. a. vertelt:

"In the beginning of the present reign [Akbar's Regeering begon in 1556] Mauláná Maqçúd, the seal-engraver, cut in a circular form upon a surface of steel, in the *riqá'* character, the name of his Majesty and those of his illustrious ancestors up to Timúrlang; and afterwards he cut another similar seal, in the *nasta'líq* character, only with his Majesty's name. For judicial transactions a second kind of seal was made, *mihrábí* in form [d.w.z. langwerpig-zeshoekig; zie deze figuur bij Blochmann, p. 30 noot 2; als een verdubbelde Moh. gebeds-nis of *mihráb*]....

---

[1] „The Ain i Akbari by Abul Fazl 'Allami, translated from the original Persian, by H. Blochmann." I, Calcutta, 1873. De verdere Boeken der Ain zijn door H. S. Jarrett later vertaald, Calcutta, 1891, 94, 2 dln. (Ex. Kolon. Bibl.)

Tamkín [een andere, Kaboel'sche graveur, uit Akbar's tijd] made a new seal of the second kind; and afterwards Mauláná 'Alí Ahmad of Dihlí ["unsurpassed as steel-engraver" noemt Abu'l Fazl hem even verder, p. 53, alsmede discipel van den eersten graveur, Maulana Maqçûd] improved both. The round small seal goes by the (chagatái) name of *Uzuk*, and is used for *farmán i sabtís* [= Vorstelijke benoemingen; blijkens II, cap. 11; l. c. p. 260—261], and the large one, into which he cut the names of the ancestors of his Majesty, was at first only used for letters to foreign kings, but now-a-days for both". (l. c. p. 52).

Hier hebben we alles bijeen: onder Akbar, in ca. 1560, maakte de Herat'sche staalsnijder Maulana Maqçûd, die al vroeger voor Humajun gewerkt had (Abu'l Fazl, l. c.), het éérste.... Achtvoudige (?) Grootzegel van cirkel-vorm, dat oorspronkelijk alleen gebruikt werd voor afdrukken, welke, bij wijze van Vorstelijk Visite-kaartje, van den Groot-Mogol naar andere Vorsten gingen. Het eenige wat spijtig blijft, is, dat Abu'l Fazl niet even het *aantal* namen op dit Grootzegel van Akbar constateert; maar het moeten er wel acht geweest zijn, die van Akbar inbegrepen, dus 7 in een kring om Akbar heen; omdat èn Akbar's Stamboom aldus aangaf, èn zijn zoon Djahângir het Negenvoudige gebruikte, èn ieder volgende Groot-Mogol er één naam telkens aan toevoegde, zooals wij zagen.

Kan er dus eenige de minste twijfel bestaan, of de Sultans van Atjeh hebben hun Negenvoudig Zegel aan de Groot-Mogols van Hindostan ontleend? Neen; want, indien dat *niet* zoo ware, dan moest Maulana Maqçûd, de Heratsche graveur, in **ca. 1560** zijn eerste plan in die richting ontleend hebben aan een reeds toen bestaand Atjeh'sch prototype! Tertium non datur.

De historische ònmogelijkheid van deze laatste mogelijkheid is reeds dadelijk voor ieder duidelijk. Om echter volstrekte zekerheid te geven, dat hiervan geen kwestie kàn zijn.... behoeven wij ons maar te herinneren, dat op een Nederlandsch document van hooge historische beteekenis een **Grootzegel** staat afgedrukt van den Atjeh'schen **Sultan Alaoe'd-dîn Ri'âjat Sjâh** (1588—1603), daar op getjapt in **Aug. 1601**, en thans nog berustende in 's Rijks-Archief te 's-Gravenhage!

Op **Plaat I** onderaan, is ook dit Grootzegel weergegeven, aan dat origineel ontleend. Het bevindt zich op den vermaarden Spaanschen

brief van Prins Maurits, dd. den Haag, 11 Dec. 1600 („De la Haya en Holanda a XIe de Decembre de Mil y seiscientos años”) aan dien Sultan gericht, meegegeven aan de Zeeuwen die onder Capitein Cornelis Bastiaensz. op 2 Jan. 1601 van Middelburg met 4 schepen zeil gingen, en op 24 Aug. van dat jaar het eerst voet aan wal zett'en „by den Coninck van Achin” (De Jonge II, p. 484—485), om op 29 Nov. vandaar terug te keeren naar Zeeland, met aan boord een „ambassadeur” (ibid. p. 487) van dien Sultan aan Prince Mouringh, mitsgaders hoog gevolg, die den 6^en Juli 1602 Middelburg bereikten (ib. p. 490). Dit is het eerste èn tevens laatste „Gezantschap van den Sultan van Achin — A° 1602 — aan Prins Maurits van Nassau en de Oud-Nederlandsche Republiek” geweest, waaraan Dr. Wap in 1862, ter herdenking van dit 250-jarig feit, een werkje onder dien naam heeft gewijd (Rotterdam, Nijgh), en dat in 't zelfde jaar (1862) door een Gekostumeerden Optocht der Delftsche Studenten den volke zelfs weer voor oogen werd gevoerd, dank zij Dr. Wap's aanstichting.

Deze Atjeh'sche ambassadeur, Abdoel Samad („Abdul Zamat”), werd op 4 Sept. 1602 door Prins Maurits voor Grave, dat hij belegerde, ontvangen, en — naar E. van Meteren († 8 April 1612) in zijne „Historie der Neder-landscher ende haerder Na-buren oorlogen ende geschiedenissen, tot den iare 1612”, 's-Graven-Haghe 1614, fol. 480 r°, 2^e kol. vertelt — deed zich bij deze audientie ook het volgende voor: „Eyntlijck / presenterende uyt den name van zijnen Coningh alle vriendschappe ende dienst / waer in hy conde / int teecken van 't welcke [*versta*: ten teeken waarvan] hy leverde wederomme de eygen brieven / die den Prince Mauritz aen zijnen Coningh by die vier Zeelantsche schepen gesonden hadde / ende met sijns Coninghs' *Schappa* ofte Zeghel gheteeckent / om te bewijsen dat de Brieven wel ontfangen / hem weert ende aenghenaem gheweest waren: versoeckende mede dat hem de Prince die selfde wederomme oock met sijnen Zeghel mercken wilde tot den selven eynde.”

Gewis, deze *tjap* van 1601 was wel het meest officieele Grootzegel, waarover Sultan Alaoe'd-dîn Ri'âjat Sjâh toenmaals beschikte! Precies als Akbar reeds vroeger had gedaan met zijn veelvoudig cirkelzegel, was het 't Vorstelijk visite-kaartje des Atjeh'schen Sultans, afgegeven bij een Vreemden Vorst, en, naar de expresse woorden van Van Meteren, gehecht op diens oorspronkelijk schrijven, dat hij aldus „gewaarmerkt”, zoo te zeggen voor „gezien” geteekend,

aan dien Vreemden Vorst terug-aanbood. [1] Van die *tjap* gaf Dr. Wap in zijn genoemd werkje van 1862 op p. 86 een afbeelding, verschuldigd "aan de meesterlijke schrijfhand van den Heer J. H. Hingman, Beambte bij 's Rijks Archief", maar met de niet heel vriendelijke bijvoeging: "Wel jammer, dat het ons, na in 't oneindige [sic] daartoe aangewende pogingen, niet is mogen gelukken, eene verklaring er van op te doen [sic] bij Hoogleeraren, die zich in ons Vaderland afgeven [sic!] met de studie der Arabische taal." Een veel mooier, en vertrouwbaarder afbeelding gaf daarna Mr. J. E. Banck in zijn "Atchin's verheffing en val" (Rotterdam, 1873), waar men achteraan immers een groot en zorgvuldig facsimile vindt van Prince Mouringh's Spaanschen brief [2], met links onderaan de *tjap* van den Atjeh'schen Sultan uit einde 1601. Een fotografische opname naar het oorspronkelijke stuk, vervolgens gezincografeerd, geeft nu onze Plaat I; volkomen vertrouwbaar dus.

Welnu, dit Grootzegel uit 1601 van Sultan Alaoe'd-dîn Ri'âjat Sjâh is **enkelvoudig**, *niet* veelvoudig! Het belangrijkste van de legende in 't midden had Prof. Millies († 26 Nov. 1868) indertijd reeds ontcijferd, en in verband gebracht met een munt van dienzelfden vorst, in de collectie-Soret te Genève, dragende deze laatste de legende "'Alâ'oed-dîn îbn Firmân Sjâh". In zijn, na zijn dood door Prof. Niemann uitgegevene "Recherches sur les monnaies des indigènes de l'archipel indien et de la péninsule malaie" (La Haye, 1871), wordt op p. 76—77 de legende in 't midden van ons Grootzegel desgelijks gelezen: "as-Soltân 'Alâ'oed-dîn bin Firmân Sjâh"; terwijl Millies van het rondschrift zegt: "L'original même n'est plus distinct dans

[1] Tegenover de zeer duidelijke woorden van Van Meteren — ik haalde den letterlijken tekst aan; de aanhaling in Dr. Wap's werkje, p. 26—27 is *niet* letterlijk, noch volledig —, vervalt het bezwaar van Millies in zijn „Recherches sur les monnaies etc.", La Haye 1871, p. 77: „mais je doute que la diplomatie de l'Inde, aussi peu que celle de l'Europe, connaisse un tel usage". Trouwens, het twijfelen van Millies is zelfs in ander opzicht geheel misplaatst. Ziehier toch b.v. wat Tavernier schrijft over de gewoonte aan 't Hof van Golkonda in Oct. 1652: „parce que tout ce que se presentoit au Roy devoit estre cacheté du cachet du marchand, & quand le Roy l'avoit vû il y faisoit mettre le sien, afin qu'il n'y eust aucune fraude" (Les six voyages etc., (Amsterdam), 1678, II, p. 220).

[2] Aan het Spaansch van dezen brief hapert nog al heel wat; de kalligraaf die hem schreef, verstond zeer zeker géén Spaansch. Zie b.v. „recibimento", *l.* recibimiento; „prisones", *l.* prisiones; „ban sido", *l.* han sido; „estas Reynos", *l.* esos Reynos; „Portugeses", *l.* Portugueses; „no tengo", *l.* no tenga; „contre", *l.* contra; „esto effeto", *l.* este efecto.

une partie de la légende marginale, qui ne semble contenir que des formules votives ordinaires" (p. 76, noot 1). Op Plaat XVII gaf hij onder A ook een lithografie naar dit Grootzegel, en op Plaat XVI als n° 135 een afbeelding der bedoelde munt van dienzelfden Sultan.

Dus: het denkbeeld der Atjehsche *tjap sĕmbilan* **is aan Hindostan ontleend, nà 1603; nà Sultan Alaoe'd-dîn's**[1] **dood!**

Maar wanneer dan precies? — Helaas, dàt weten we niet! Het meest aannemelijke is, dat de ontleening tijdens Djahângir en onmiddellijk naar diens Negenvoudig Grootzegel gebeurd is; d.i. dus, tusschen 1605 en 1627. En dit zou dan prachtig samenvallen met de regeering van Sultan Iskandar Moeda, *alias* Makoeta Alam, over Atjeh, 1607—1636; den man, die de Atjehsche Bestuursregeling of Grondwet, in den aanhef van dit opstel reeds genoemd, de zgn. *Adat Makota Alam*, zou samengesteld hebben — maar in den vorm, zooals wij dien thans kennen, gewis niet samengesteld heeft[2] —, waar in art. 6—7 tot driemaal toe de *tjap halilintar*,

[1] Het „ibn Firmân Sjâh" op Alaoe'd-din's munt en Grootzegel is wel niet op te helderen, tenzij men Firmân = Priaman stelle; aangezien de 4e voorganger van S. Alaoe'd-din de zgn. „Radja Priaman" (1565—1566) was, *alias* Radja Sri Alam — zie mijn lijstje der Atjeh'sche Sultans tot 1603 in 't art. Sumatra, Encycl. v. N. I., IV, p. 208—209 —; en verg. over een analoge gelijkstelling van Firmân met Priaman door Dulaurier, de noot in Millies' „Recherches etc.", p. 75. In het grafschrift van zijn Ambassadeur, Abdoel Samad, te Middelburg in de 2e helft van 1602 overleden en daar in de Oude Kerk begraven (zie Van Meteren l. c., en Wap, p. 19), heet deze Sultan van Atjeh: „Solṭân Alâoe'd-din Ri'âjat Sjâh zill-Allah fi-'l'âlam (bij Van Meteren geschreven: „Soltan Alciden Raietza Lillo Lahe Felalam"); zoodat de Atjeh'sche Sultans toen reeds datzelfde „Schaduw Gods op aarde" in hun titel voerden, wat nù nog op hun Grootzegel staat!

[2] De officieele Maleische tekst toch, door Van Langen daarvan gepubliceerd in Bijlage A (Bijdr. Kon. Inst. 5, III, 1888, p. 436—442; en Holl. vertaling p. 448—456), in **46 artt.** — op p. 456 staat door een drukfout „56" —, kan ònmogelijk uit Makota Alam's tijd wezen, maar moet zijn uit **ca. 1723**, uit den tijd van denzelfden Sultan Sjamsoe'l-alam = Djamaloe'l-alam = Djeumalöè (1704—1723), van wien Van Langen als Bijlage B — l. c. p. 463—466; en Holl. vertaling p. 467—471 — een Koninklijk Besluit (*sĕrkata*, *tharakata*) omtrent Atjehsche rechtspraak heeft gepubliceerd; beide teksten afgedrukt naar twee origineelen die in 1879 in de mĕsdjid te Indrapoeri werden veroverd, maar ongelukkig in 1886 bij de groote *bandjir* der Atjeh-rivier te loor gingen, en alleen in afschrift nog behouden werden (Van Langen, p. 381). Van Langen betwijfelde zelve al, of de Adat Makota Alam in den vorm zooals hij haar publiceerde, wel van Makota Alam konde zijn; en voegde reeds l. c. p. 393 toe: „Stellig is een gedeelte van dat zoogenaamde wetboek eerst onder de opvolgers van Iskander Moeda samengesteld; inzonderheid die afdeelingen er van, waarin van oeléebalangs en panglima's sagi

Atjeh's "Donder-Zegel", inderdaad als rijksstempel vermeld staat.

Of dit laatste echter wezenlijk waar is, zal pas aan het licht kunnen komen wanneer *authentieke* Atjeh'sche bescheiden mèt des Sultans Grootzegel teruggevonden zijn uit de eerste helft der 17e eeuw, hetzij van Sultan Iskandar [I] Moeda (1607—1636), hetzij van Sultan Iskandar [II] Tsani (1636—1641). Tot zoolang moeten wij ons vergenoegen met een zeer groote waarschijnlijkheid.

Te dien aanzien moet hier nog aangeteekend worden, dat, naar pas ontvangen vriendelijke inlichting van Dr. F. de Haan te Batavia dd. 17 April, in het Landsarchief aldaar "geene origineele contracten met Atjeh" berustende zijn; alsmede dat de Brief van Sultan Iskandar [II] Tsani aan Prins Frederik Hendrik, afgedrukt door Banck op p. 76—78 van zijn hiervóór (blz. 379) genoemd werkje, volgens welwillende mededeeling van den adjunct-commies J. K. Bondam dd. 5 Mei: "alleen als translaat aanwezig is in

sprake is, welke waardigheden... eerst in lateren tijd ontstaan zijn onder de regeering van sultane Noeroe'l Alam (1675—1677)". — Doch er kan beslister nog gesproken worden. In art. 3, 5, 9, 16 en 42 van dien tekst bij Van Langen der Adat Makota Alam wordt telkens gesproken van eenen „*orang kaja Sri Maharadja Lela*", en wel als Groot-Justicier van den Vorst, die in Naam des Konings de rechtszaken persoonlijk moest gaan onderzoeken waarin *panglima's sagi* of *oeleëbalang's* gemoeid waren (art. 9, 16, 42), dus de Hoogste Atjeh'sche Oomes; en aan wien dan ook door art. 3 en 5 onmiddellijk rang wordt verleend, en zelfs gelijkwaardigen rang, nà de *Panglima's sagi*, als een soort „ultimus inter pares". Welnu; wie was deze *orang kaja Sri Maharadja Lela?* Niemand anders als de Mahradja Lela Meulajoe, die in 1723 door Sultan Sjamsoe'l-alam = Djamaloe'l-alam (Djeumalòè), bij zijn uitwijken naar Pedir, tot Regent van Groot-Atjeh werd benoemd — het Mal. *mĕradja lela* beteekent inderdaad „den Maharadja spelen, den Baas spelen", van *lela* = „spel, speelsch" —, maar kort daarna zelve ten troon zich verhief als Sultan Alaoe'd-dîn Ahmad Sjah (1723—1735), tevens grondvester daarmede werd van de Wadjo'sche (dus Boegineesche) dynastie over Atjeh; verg. Veth's „Atchin", 1873, p. 84—85; Van Langen, l. c., p. 395; en Snouck's „Atjèhers", II, 1894, p. 94. Dus: tijdens dat deze persoon nog slechts Maharadja Lela, d. w. z. „Regent, Ruwaard" was, werd de tekst vastgesteld, dien Van Langen publiceerde; d. w. z. in **ca. 1723.** De „*Radja Oedah na Lela*" in art. 5 van Van Langen's tekst genoemd, is waarschijnlijk ook de Radja Moeda, d. i. de „Kroonprins", die zelve in 1735 weer de opvolger werd van zijn vader (Snouck l. c.), onder den naam van S. Alaoe'd-dìn Djohan Sjah, en van 1735—1760 regeerde. De naam van „Tengkoe Endjoeng" = Teungkoe Andjŏng in het tweede door Van Langen gepubliceerde Atjeh'sche document (l. c. p. 442—443; vertaald p. 456—457), is echter eene *latere interpolatie*, n.l. *nà 1782*, zooals Snouck reeds opmerkte (Atjèhers, I, 1893, p. 5 noot).

het Rijksarchief, ingekomen stukken van het jaar 1639, Koloniaal Archief, portefeuille 1029". Hoop in die richting is dus ijdel.

Derhalve heeft dan in ca. 1625 (?) Akbar's eerste voorbeeld in Atjeh het Negenvoudig Sultanszegel doen ontstaan; heeft in 1625 en vooral in 1633, alweder Akbar's eerste voorbeeld in Mataram de reorganisatie teweeg gebracht van den Javaanschen Kalender [1]; en heeft in ....? Akbar's eerste voorbeeld eveneens in Bantam èn (?) in Bandjarmasin het wegen van een nieuw optredenden Vorst tot hofzede gemaakt!

Doch over dit laatste moge een afzonderlijk klein opstel later gegeven worden.

Alleen een enkel woord moet nog toegevoegd worden over den officieelen Maleisch-Atjeh'schen naam van het Negenvoudig Zegel, de *tjap halilintar*, d. i. het "*Bliksemzegel, Donderzegel*". Want Mal. *halilintar* beteekent: "bliksemstraal, bliksemflits. Komt ook voor in de beteekenis van donderslag, dondersteen" (Klinkert, Nieuw Mal.-Ned. Zakwdb. 1892, i. v.). Waarbij Klinkert nog aarzelend wijst op Maxwell's verklaring van dit woord.

Maxwell toch, in zijn "Manual of the Malay language. With an introductory sketch of the Sanskrit element in Malay" (London, 1882), had als volgt beweerd: "*Hari*, day, is clearly identical with the Sanskrit *hari*, "the sun," which is also used as a name of Vishnu or Krishna. *Mata-hari*, the sun (Malay), is thus "the eye of Hari," and is a compound formed of the native word *mata* and the Sanskrit *hari*. *Halilintar*, a thunderbolt, seems to be compounded similarly of *hari* and *lontar* (to hurl), "hurled by Hari." Here the *r* has been softened into *l*". (p. 11—12).

Wegens het belang om de wezenlijke afleiding van het Mal. woord *halilintar* te kennen, vroeg ik in dezen het oordeel van Prof. Kern, die zoo vriendelijk was dd. 28 Maart j. l. het volgende mij te antwoorden:

"De zoogenaamde verklaring van Maxwell is een opeenstapeling vam domheden. Mal. *hari*, dag, heeft niets te maken met het Sanskr. Hari. Wat *halilintar* betreft, hiervan is ten minste volkomen duidelijk dat het gevormd is met het intensief en tevens pejoratief prefix *hali* of *ali*, bekend uit Jav., Bisaya, enz. Bijv. Oudjav. *halisyus* (thans verloopen tot *lesus*), orkaan, van *syus*, blazen, suizen; *halisyus* is dus zooveel als geweldige, kwaadaardige wind. Evenzoo

[1] Zie daarover Enc. v. N. I., IV, p. 158, 1e—2e kol., in mijn art. „Tijdrekening".

gevormd is Ojav. *haliwawar*, wervelwind. Kwade dieren hebben ook 't prefix: (*h*)*alipan*, duizendpoot, *halimatah*, bloedzuiger, enz. De beteekenis van *lintar* is niet bekend; het woord is uit de taal verdwenen, en ook in de verwante talen ken ik het niet, behalve Sundan. *lintar*, uitwerpen. Mogelijk zou dus *halilintar* eigenlijk zijn: geweldige of leelijke worp. Aan de in de Wdbk. opgegeven beteekenis behoeft niet getwijfeld te worden."

Tjap halilintar beteekent dus inderdaad: *Donder-zegel.*

Maar vertelt die naam dan ook niet nog méér? Bewijst hij niet, dat de Atjeh'sche Sultans voor dit Negenvoudig Grootzegel een mystieken naam hebben bedacht, alsof dit Zegel uit den Hooge op de aarde was neergeworpen. Worden we niet sterk hierbij herinnerd b. v. aan het *badjoe åntåkoesoemå* der Javanen, dat immers als hooggewijd prae-Islamitisch kleedingstuk óók uit de lucht kwam nederdalen? Worden we — naar den trant van ònze "donderkeilen" en "dondersteenen" — tevens niet sterk herinnerd aan de verhalen op Bali en andere Kleine Soenda-eilanden omtrent de Bronzen Keteltrommen, die daar evenzeer uit de lucht kwamen vallen?

Zeker! Wat allerhóógst-gewijd is, komt óók in onzen Archipel.... bovennatuurlijk uit de lucht vallen! En almede dààrover moet nog eens nader gesproken worden, naar aanleiding van een allerinteressantst, tot nog toe steeds onopgemerkt gebleven bericht van Rumphius uit 1687 over eene bronzen *Tifa goentoer* of "Donder-trom", weleer aanwezig.... op Sĕroewa, dat vulkaan-eilandje in de Banda-zee!

NASCHRIFT.

De oud-Holl. vertaling van de hiervóór op blz. 355—356 gegeven zinsneden bij Purchas luidt als volgt in het vrij zeldzame boekje „Journael / van de Reysen ghedaen door den E[d.] Heer en Ridder S[r.] Thomas Roe, Ambassadeur... enz. Uyt het Engels vertaalt. t'Amsterdam, J. Benjamin, 1656" (verg. Tiele's Ned. Bibliographie van Land- en Volkenkunde, 1884, i. v.); aan 't slot van dat boekje:

„Ick [scil. Purchas] hebb' verstaen dat *Sir. Thom. Roe* op zijn vertreck / versoekende van den grooten *Mogor* ofte *Mogol* brieven van Recommandatie aan sijne Majesteyt / de selvighe lichtelijck bekomen heeft / maer vond dat hy groote swaricheyt maeckte waer hy sijn segel soude setten; indien onder / dat het light tot sijne dis-reputatie mochte strecken: indien om hoogh / dat den Coningh sich light daer aen mochte stoten; sijn resolutie was dan dese / den brief on-gesegelt te senden / dat sijne Majesteyt na sijn welgevallen die mochte aen setten. Het Zegel is silver / welckers figure en gedaente des *Mogols* geslachte alleen van *Tamerlaan* af is behelsende in seven [sic!] Circulen / met de *Engelse* oversettinge". (p. 126).

In dit boekje volgen dan echter niet de twee afbeeldingen, die Purchas geeft. — De vertaling van 't Eng. „seuerall" met Holl. „seven" is zeker allervermakelijkst!

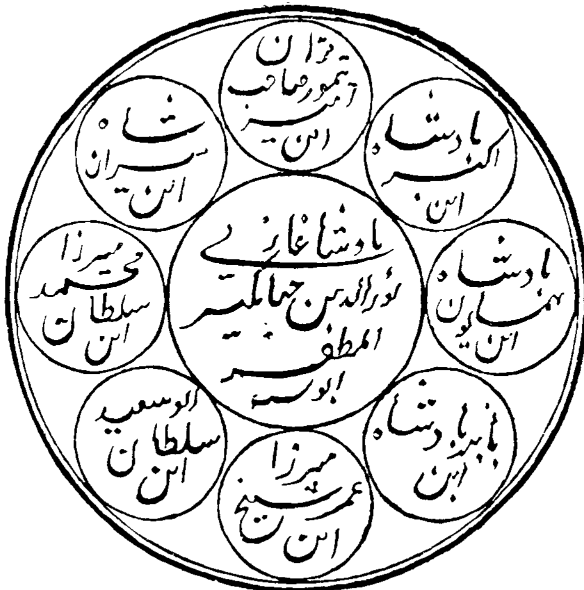

Legenda bij Plaat I:

1. (bovenaan). Grootzegel van den laatsten Sultan van Atjeh, uit 1879; naar Snouck Hurgronje's Atjèhers, I (1895), achteraan.
2. (middenin, links). Grootzegel van den Grootmogol Djahângir, uit 1605; naar Purchas, I (1625), fol. 591.
3. (middenin, rechts). Strooimunt bij de Inhuldiging van den Grootmogol Sjah Djahân, uit 1627; naar Tavernier, 1678, II, p. 234.
4. (onderaan). Afdruk van 't zegel van Sultan Alaoe'd-dîn Ri'âjat Sjâh van Atjeh, uit 1601; naar het origineele document in 's Rijks Archief.

The Description of the Great Mogols Seale.

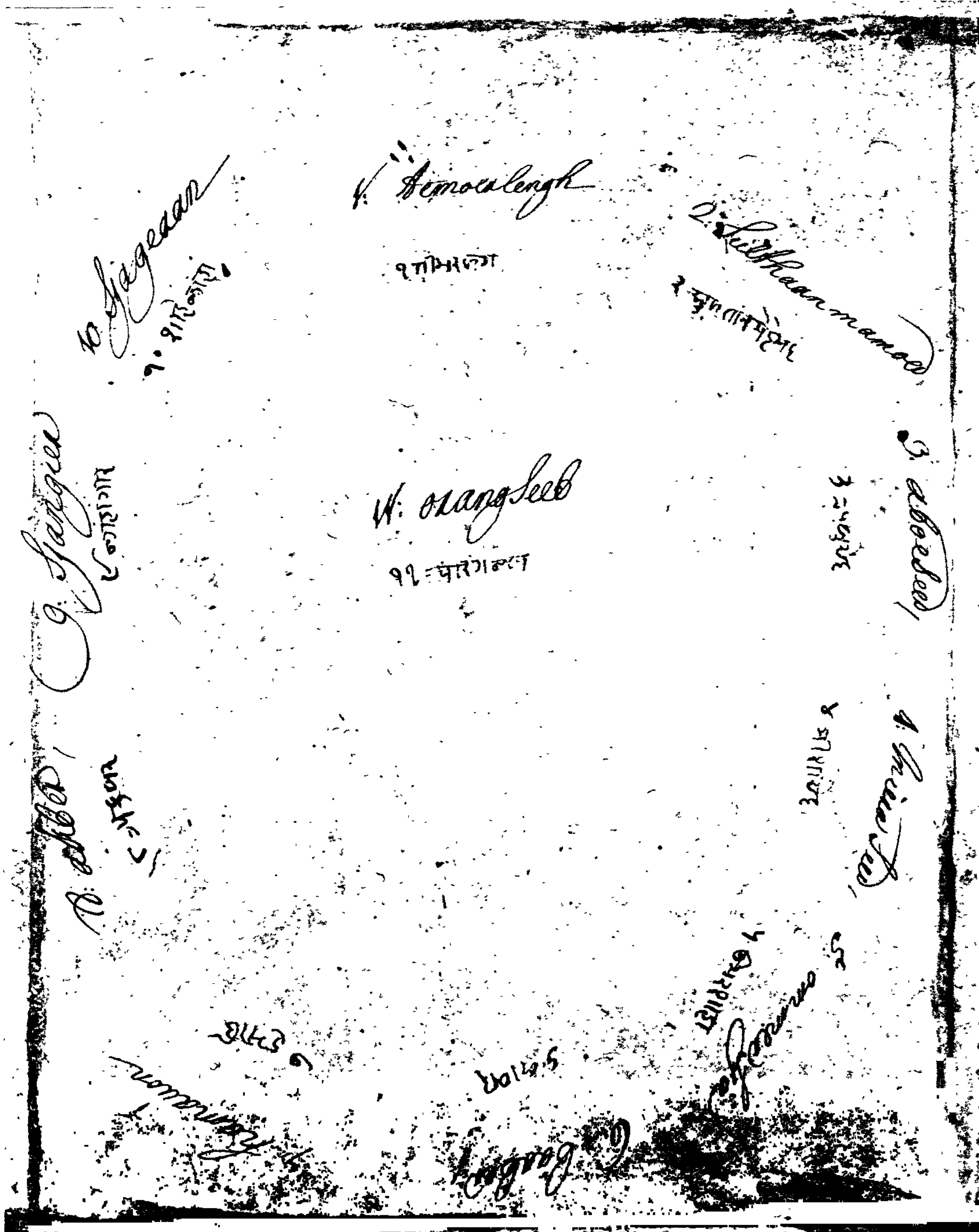

Voorzijde van het Hindostansch schilderijtje uit ca. 1700, op 20 Nov. 1902 te 's-Gravenhage verkocht; voorstellende de 10 Voorvaderen van den Grootmogol Aurangzeb (reg. 1658—1707) in een kring om zijn eigen portret in het midden heen.
Thans in het bezit van Z. Exc. Mirza Samad Khan Momtaz es-Saltaneh, vroeger Gezant van den Sjah van Perzië te den Haag, nu te Parijs.

Plaat III.

Achterzijde van hetzelfde Hindostansch schilderijtje uit ca. 1700; met de 11 namen der afgebeelde Vorsten bijgeschreven door een inlandsche hand in Hindustânî met Nâgarî-karakters. Terwijl een oud-Hollandsche hand ongeveer in dienzelfden tijd de 11 namen in transcriptie nog toevoegde.

Rembrandt.

Sepia-teekening van vóór 1656 in het Britsch Museum te Londen, voorstellende: den Grootmogol Djahângir (reg. 1605—1627) op zijn troon-schabel. Weergegeven naar Lippmann-Hofstede de Groot's „Original drawings by Rembrandt Hsz. van Rijn, reproduced in phototype", 2d Series. I, London 1900, nº 44 (Ex. Rijks Prentenkabinet).

't Lĕmĕs in 't Soendaasch.

DOOR

R. A. KERN.

VOORBERICHT.

De oorsprong van dit werkje is te zoeken in de moeilijkheden die ik ondervond bij 't raadplegen der bestaande woordenboeken in zake lĕmĕs-woorden. 't Bleek me dat de verschillende woordenboeken op dit punt belangrijk van elkaar afweken. Bij 't eenigszins zwevende karakter van 't lĕmĕs, is dit ten deele te verklaren uit den verschillenden tijd van samenstelling en de plaats van wording, maar buiten dat zijn de woordenboeken niet konzekwent en vaak onjuist.

Ik heb getracht de woorden slechts op te nemen na waarneming van 't gesproken woord. Gaat men navraag doen, dan krijgt men tegenstrijdige antwoorden en de fantazie heeft vrij spel. 't Is me echter door omstandigheden niet mogelijk geweest ten aanzien van alle woorden zoo te werk te gaan. Indien er dus nog onjuistheden in deze Woordenlijst voorkomen, wat zeker 't geval zal zijn, hoop ik dat anderen te hulp willen komen om die te verbeteren evenals 't onvolledige aan te vullen, ten einde zoodoende te geraken tot een juistere kennis van 't lĕmĕs in 't Soendaasch, een verschijnsel van groote, praktische beteekenis voor allen die zich gaarne in den omgang met hoofden en bevolking van 't Soendaasch bedienen.

't Geheele stuk is in tweeën gedeeld: vooraf gaat een bespreking van 't lĕmĕs, welke als INLEIDING te beschouwen is van 't tweede gedeelte, de WOORDENLIJST, waarvan de indeeling is als volgt:

In de eerste kolom vindt men alle woorden die vermelding behoefden, in alfabetische volgorde; deze kolom is ter vergemakkelijking van 't opzoeken, op de rechtsche bladzijde herhaald. Bij elk woord is opgegeven tot welke taalsoort 't behoort (kolom 2) en de vertaling (kolom 11). Wordt er bovendien in de derde kolom naar een ander woord verwezen, dan wil dat zeggen dat men onder dat woord de volledige lijst vindt van kasarwoord met vervangwoorden benevens vertaling. Als zulke hoofdwoorden zijn aangenomen 't kasar

als gewoon, dagelijksch woord, eventueel 't kasarlĕmĕs. Betreft 't werkwoorden of afleidingen, dan neemt 't grondwoord (g.w.) van 't kasar (kasar lĕmĕs) die plaats in. Echter zijn ook bij die werkwoorden en afleidingen, behalve de verwijzing, taalsoort en vertaling steeds vermeld. Bij de grondwoorden van lĕmĕswerkwoorden kon alleen naar 't grondwoord van 't kasar verwezen worden.

Op die wijze meen ik 't verwijzen zooveel mogelijk te hebben beperkt, zonder verplicht te zijn achter elk woord van de eerste kolom de volledige lijst van kasar pisan tot lĕmĕs pisan plus vertalingen en mogelijke toelichting te vermelden.

Javaansche afleidingen die in 't Soendaasch in haar geheel als nieuwe woorden zijn overgenomen, terwijl 't grondwoord in 't Soendaasch onbekend is, zijn als grondwoorden beschouwd.

Om de lijst niet te uitgebreid te maken, heb ik voorts afleidingen alleen opgenomen als de verhouding van kasar tot lĕmĕs een andere is dan bij de woorden, waarvan zij zijn afgeleid. Vindt men dus b.v. onder adoe wel ngadoe k., ngabĕn l., 't woord pangadoean k., pangabĕnan, dat in zake lĕmĕs geen verschil daarmee aanbiedt, is achterwege gebleven, enz. Een volledige opsomming is beter in een woordenboek op haar plaats.

Mei 1906.

DE SCHRIJVER.

'T LĔMĔS IN 'T SOENDAASCH.

I.

't Is bekend, dat in 't Soendaasch voor vele begrippen twee of meer woorden bestaan, waaraan dezelfde beteekenis wordt gehecht, doch die niet willekeurig door elkaar gebruikt kunnen worden. Welk dier woorden men in een bepaald geval moet gebruiken, is als regel zeer beslist aan te geven. Gebruikt men dat woord niet, maar een der andere van dezelfde beteekenis, dan is men wel niet onverstaanbaar, maar drukt zich toch verkeerd uit en zondigt tegen de wellevendheid, een ernstig vergrijp.

De reden van 't feit, dat men voor één begrip meerdere woorden gebruikt, is hierin gelegen dat men min of meer beleefd, min of meer eerbiedig spreken wil. In 't Soendaasch onderscheidt men l ĕ m ĕ s — wat "fijn" beteekent, van k a s a r — grof. Wat fijn en wat grof is, is zeer betrekkelijk en tusschen die beide is in 't algemeen geen scherpe grens te trekken. Als een landbouwer tegen den Regent gekuischter taal spreekt dan tegen zijn kinderen, is hij tegen de laatste daarom nog niet grof. Zou hij tegen den Regent grof — kasar zijn, als hij woorden gebruikte die hij pleegt te zeggen tot zijn kinderen, jegens deze zou hij pas grof (kasar) wezen, als hij ze platte, gemeene woorden toevoegde of ze uitschold. Wanneer men dus, in 't algemeen, afkeurend zegt, dat iemand zich "kasar" gedraagt, "kasar" spreekt enz. beteekent zulks dat men grovere, minder beleefde woorden bezigt dan in dat geval gepast ware, dus een tekortkoming, een ongemanierdheid. 't Kan b.v. ook kasar zijn om zich een weinig lĕmĕs uit te drukken waar zéér lĕmĕs op zijn plaats was.

Bij 't onderscheiden der verschillende voor één begrip bestaande woorden heeft men ter aanduiding der onderlinge verhouding ook de woorden k a s a r en l ĕ m ĕ s in gebruik genomen, met toevoegingen ter nadere bepaling (lĕmĕs pisan, kasar pisan enz.) en in dezen zin zijn de begrippen kasar en lĕmĕs scherper omlijnd en hebben zij ook een vastere beteekenis. De l ĕ m ĕ s w o o r d e n zijn dan die

woorden welke men bezigt, sprekende in beleefde termen tegen iemand dien men daardoor eeren wil of boven zich zelf stellen. Bestaat er geen aanleiding zijn beste beentje voor te zetten, dan spreekt men kasar, wat dus niet volstrekt meebrengt dat men grof wil zijn, maar in veel gevallen de eenig juiste wijze van zich uitdrukken is. Ten naastenbij kan men dus zeggen, dat 't kasar de alledaagsche manier van zich uit te drukken is, zonder plichtplegingen, zooals bv. een vader tot zijn kinderen. In den vervolge zal aan 't woord kasar deze engere zin worden gehecht. 't Lĕmĕs is dan de niet-gemeenzame taal. Hierbij zullen nog onderverdeelingen worden gemaakt.

De vraag, hoe 't gebruik van meer dan één woord voor eenzelfde begrip in de wereld is gekomen, ligt buiten mijn bestek, ook hoe daaruit de tegenwoordige toestand is ontstaan.

Hoe uit men thans zijn bedoeling, lĕmĕs te willen spreken?

In de eerste plaats ligt 't voor de hand dat men beleefd of eerbiedig sprekende, zijn woordenkeus beter zal overwegen, zijn zinnen beter zal vormen, kortom, zorgvuldiger spreken zal dan in 't kasar, doch veelal ook stijver, minder levendig, meer gemaniereerd. Naar Soendasche begrippen klinkt 't ook lĕmĕs, met meer omhaal te spreken, langere woorden en zinnen te maken, wat vanzelf overgaat in 't geven van een exotisch tintje aan den woordenstroom.

Doch in de tweede plaats onderscheidt 't lĕmĕs spreken zich door 't gebruik van woorden die voor de kasarwoorden met dezelfde of nagenoeg gelijke beteekenis worden in de plaats gesteld. 't Aantal woorden waarvan wisselwoorden bestaan, is betrekkelijk gering; voor de groote meerderheid van begrippen bestaat slechts één woord dat steeds gebruikt wordt. Met voorbehoud van 't in de eerste plaats genoemde is dus een lĕmĕszin gelijk aan een kasarzin, waarin eenige woorden door andere, niet in 't kasar gebruikelijke zijn vervangen. Hieruit volgt dat 't verschil tusschen al of niet lĕmĕs spreken zeer duidelijk is waar te nemen; 't verkeerd gebruiken van een woord is een fout, de indruk dien lĕmĕs spreken te weeg brengen moet, zou worden weggenomen door er kasarwoorden in te mengen. Dat noopt den spreker tot behoedzaamheid. Alvorens den mond te openen, maakt men zich, haast onbewust, een voorstelling van de verhouding die tusschen zichzelf en den aangesprokene of derden bestaat. Men neemt stelling als 't ware en eerst dan vangt men aan.

Nu zijn die woorden, welke bij 't lĕmĕs spreken in de plaats

van (sommige) kasarwoorden worden gesteld, in tweëerlei soort te verdeelen, de zg. lĕmĕs en de lĕmĕspisan woorden. Pisan is „zeer," de namen beteekenen dus lĕmĕs en zeer lĕmĕs. Men zou echter dwalen door uit deze benamingen op te maken dat er tusschen beiden alleen een verschil bestaat van graad. 't Is met deze namen als met krâmâ en krâmâ inggil in 't Javaansch; bij gebrek aan een vaste, algemeen aangenomen benoeming in 't Soendaasch zijn ze naar analogie van 't Javaansch genomen.

Wanneer men lĕmĕs spreekt, dus beleefd, geeft men tevens te kennen dat men den aangesprokene eeren wil. Dit kan plaats hebben tusschen gelijken die niet op vertrouwelijken voet met elkaar verkeeren, maar gewoonlijk tot iemand dien men boven zich stelt. En aangezien de beleefdheid meebrengt zelf bescheiden te zijn en den aangesprokene te verheffen, kan men ook in 't eerste geval zeggen dat er tusschen spreker en dengene tot wien (of van wien) men lĕmĕs spreekt, de verhouding is van lagere tot hoogere. Men wil den aangesprokene eeren, hem onderscheiden van de groote massa en doet dit door bv. zijn hoofd niet hoeloe te noemen, maar mastaka; vraagt men hem of hij ergens zal komen, dan zegt men niet datang, wat Jan en alleman doet die komt, maar soemping. De woorden hoeloe en mastaka, datang en soemping vertegenwoordigen 't zelfde begrip, maar door mastaka en soemping te bezigen, maakt men een schifting en zondert degenen van wie deze woorden gebruikt worden, af van de overige menschheid, ze daarboven stellende. Zulke voorname woorden heeten lĕmĕs pisan (vrg. Jav. K. I.). Gaat men de beteekenis na der woorden van welke l.p. (lĕmĕs pisan) woorden bestaan, dan blijkt 't dat zij met den mensch in verband kunnen worden gebracht, bv. lichaamsdeelen, familiebetrekkingen, handelingen die de mensch kan verrichten zoowel de hooggestelde zelf als anderen ten opzichte van hem, bezittingen, ook woorden die de plaats ten opzichte van een persoon aanduiden als: vóór, achter, links, rechts enz. Daarentegen heeft men voor de benaming van dieren, planten, de doode natuur als regel geen l. p. woorden, alleen wel van enkele kleine dieren die op 't lichaam leven.

't Laat zich denken dat men lĕmĕs sprekende, zich beperkt tot 't vervangen van alle kasarwoorden, den aangesprokene betreffende, door l. p. woorden, voor zoover deze ter beschikking zijn. Men plaatst hem daarmee buiten en boven de groote massa, geeft hem alle eere, is beleefd.

Maar dit niet voldoende vindende, is men zijn taal nog meer gaan kuischen en opsieren en is ook woorden die niet slaan op den persoon van den aangesprokene door andere gaan vervangen. Men kan zich dat zoo voorstellen dat de gewone kasarwoorden te alledaags klonken, dat men 't voegzamer vond daarvoor andere woorden te gebruiken, die dan voor zulke meer plechtige gelegenheden werden gereserveerd, dat men dus de eigenlijke bedoeling (eeren van den aangesprokene) ietwat vervagend, ging meenen dat lĕmĕs spreken meebracht mooi spreken.

Zulke woorden worden hier verder kortweg lĕmĕs (l.) genoemd (vrg. Jav. Kr.). Zij dienen dus om aan de taal een zekere distinktie te geven, vooral netjes te spreken. Men zegt bv. voor reeds niet geus, maar parantos.

Een tweede kategorie van lĕmĕs-woorden zijn die welke men van zichzelve gebruikt, sprekende tot hoogere; ze zijn als 't ware negatieve l. p. woorden, uitingen van nederigheid, van zich zeer bescheiden voordoen. Zoo bv. om zijn knechts (boedjang) te noemen batoer — eigenlijk makker, alsof men zich te veel op een voetstuk stellen zou door van zijn knechts te spreken. Dit is nu een teekenend voorbeeld. Maar gewoonlijk zal men aan een l. vervangwoord van een begrip, waarvan een l. p. bestaat (of denkbaar is), niet kunnen zien of 't gebruik alleen zijn ontstaan te danken heeft aan een behoefte om mooi te praten, anders dan alledaags, dan wel om zich nederig voor te doen. Enkele woorden drukken de laatste bedoeling wat duidelijker uit; een scherpe scheiding valt echter niet te maken, beide beweegredenen dragen bij tot 't in zwang komen van zoon l. vervangwoord. Bv. Door dongkap te bezigen in plaats van datang maakt men geen afscheiding zooals met soemping; men zegt volkomen 't zelfde, alleen sierlijker dan met datang. Vandaar dat men ook van een paard zal zeggen: Koeda parantos dongkap.

De lĕmĕs en de lĕmĕspisan-woorden hebben dus een geheel verschillend karakter. Spreekt men geen lĕmĕs, dan komt 't woord batoer of dongkap niet te pas. De benaming lĕmĕs (l.) van deze woorden geeft dus aan, dat zij slechts lĕmĕs sprekende, worden gebruikt. Uit 't karakter der l. p. woorden daarentegen volgt dat zij niet aan 't lĕmĕsspreken gebonden zijn. Acht men 't voegzaam jegens iemand te kennen te geven dat men hem zeer hoog stelt door zijn hoofd of zijn komen met l. p. woorden uit te drukken, dan is 't

begrijpelijk dat men ook in gesprek met anderen, bv. zijns gelijke of mindere, van die waardeering doet blijken en dus, kasar sprekende, van 't hoofd en 't komen van die hooggestelde personen blijft zeggen mastaka en soemping. De lěměspisan woorden worden dus met die benaming alleen juist gekarakterizeerd als men 't woord lěměs hier in zijn ruimeren zin opvat, nl. wellevend, niet ongemanierd.

't Aantal woorden waarvan lěměswoorden bestaan, is in verhouding tot de lěměspisanwoorden klein en in 't algemeen gering. Bv. Hoeloe met lp. mastaka heeft geen l. Boven werd de voorstelling gegeven, alsof 't gebruik van l. woorden nà dat van lp. woorden in zwang is gekomen, Men zou daartegenover de voorstelling kunnen plaatsen dat zich met de ontwikkeling van 't lěměs-spreken de l. p. woorden hebben afgescheiden van de overige l. woorden, waartoe zij eerst behoorden. Daartegen pleit dat 't gebruik der l. woorden lang niet zoo vast en algemeen is als van l. p. woorden en zij veel minder talrijk zijn. Echte Soendasche vervangwoorden vindt men vooral onder de l. p. woorden. De overgang van l. woord waarvan 't gebruik op konventie berust tot l. p. woord dat 't objekt waarop 't slaat, afscheidt van den grooten hoop, zou ongerijmd wezen. 't Zou trouwens in strijd zijn met 't karakter dat 't lěměs spreken nog heden ten dage heeft. Men kan dagelijks waarnemen dat de l. p. woorden veel meer spreken tot 't volk dan de l. woorden. 't Is voor een Soendanees heel natuurlijk zich van een hoog personnage alles anders en mooier voor te stellen dan van zichzelve. Er is werkelijk een drang om l. p. woorden te gebruiken. Nederig is hij, vreesachtig maar ook boersch, zonder etiquette. L. woorden leert hij gebruiken door oefening. 't L. spreken is 't meest ontwikkeld in de hoogere standen. Merk op bv. hoe iemand in een afgelegen uithoek, die zelden met de buitenwereld in aanraking komt, zoo goed als geen l. woorden gebruikt, wel l. p. woorden, hoewel weinig omdat zijn woordenschat natuurlijk zeer beperkt is; hij heeft zelden aanleiding l. p. woorden te gebruiken. Dit alles verklaart ook waarom er in 't gebruik der l. woorden plaatselijk zooveel verschil is.

Een bevestiging van 't bovenstaande kan men zien in 't feit dat er naast l.p. ook nog de zg. sěděng woorden bestaan. Sěděng beteekent middelmatig. Deze sěděngwoorden zou men l.p. woorden kunnen noemen van lageren rang. Ze hebben 't zelfde doel, nl. te onderscheiden, te stellen boven 't geen waarmee wordt vergeleken, maar op minder hoog voetstuk dan 't met l.p. woorden genoemde.

Zij kunnen dus ook in 't kasar worden gebruikt. 't Aantal echte sĕdĕng woorden is zeer gering. Bv. Van d a t a n g bestaat er geen, wel van h o e l o e, nl. s i r a h. Er heeft een soort wisselwerking plaats gehad tusschen l.p. en l. Kan men 't nog dagelijks toenemend gebruik van l. woorden beschouwen als middellijk door 't l.p. te zijn veroorzaakt, deze ontwikkeling van 't lĕmĕs spreken leidde er toe dat men meer wilde gaan nuanceeren, 't welk niet doeltreffender kon worden uitgedrukt dan door een schifting van de l.p. woorden in hooge en lage. Men schoof als 't ware tusschen 't onderscheidende l.p. en niet-onderscheidende ks. een woord in dat zwakjes onderscheidde. De woorden tot die tusschenkategorie behoorende, noemt men wel p a n ĕ n g a h — in 't midden, 't midden houdende. Feitelijk vervullen zij dezelfde funktie en zijn zij slechts een aanvulling van de sĕdĕng (s) woorden. Ook deze panĕngah woorden zijn weinig talrijk (seuweu enz.). 't Juiste gebruik dezer s. woorden (om ze onder één hoofd samen te vatten) is voor den vreemdeling zeer moeilijk te vatten en lijkt daarom soms willekeurig. 't Is onderscheidend; éénmaal op dien weg, moet men voorzichtig zijn niet te weinig eer te geven.

Deze aanduidingen van *k.* (kasar), *l.* (lĕmĕs), *l.p.* (lĕmĕs pisan) en *s.* (sĕdĕng) woorden, waren noodig om 't onderscheid in de vervangwoorden in 't licht te stellen. 't Zijn echter benamingen die niet algemeen gangbaar zijn en waaraan verschillende beteekenis wordt gehecht. Ik geef ze gaarne voor beter. De Soendanees noemt vaak l ĕ m ĕ s alle woorden welke hij niet-kasar sprekende moet gebruiken en onderscheidt dan de l. van de l.p. woorden door ze te noemen a d a b — nederig, beleefd. P a n ĕ n g a h heeten dikwijls de boven als l. gekenschetste woorden. Doch niet deze houden 't midden tusschen k. en l.p., dat zijn de s. woorden.

De l.p., s. en l. woorden duiden alle op een meer dan gewoon beleefd spreken. Omgekeerd kan men ook zeer grof zijn, bv. als men boos is, iemand uitscheldt of zijn minachting wil toonen. De dan gebezigde, aan dien toon eigen woorden heeten k a s a r p i s a n (k.p.) en beoogen dus 't tegenovergestelde der l.p., s. en l. woorden. De meeste dezer k.p. woorden zijn bepaald scheldwoorden. De woordenlijst is in dit opzicht zeer onvolledig.

II.

De schat aan vervangwoorden (d. z. alle die woorden welke voor kasarwoorden van gelijke beteekenis in de plaats kunnen worden gesteld, dus l.p., l., s. en k.p. bij elkaar) is niet groot en 't aantal vervangwoorden van verschillende kasarwoorden zeer ongelijk. Weinig begrippen hebben de gansche serie k.p. — k. — l. — s. — l.p. Er zijn woorden waarvan een k. en een l. bestaan; anderen hebben daarnaast nog een l.p. enz. Allerlei kombinaties zijn mogelijk. Maar in verband met wat boven gezegd werd over 't meestsprekende van l.p. woorden en hun betrekkelijke talrijkheid, is 't duidelijk dat 't meest voorkomt een woord dat in kasar en lĕmĕs wordt gebezigd — en naar Javaansch voorbeeld *k.l.* (kasar-lĕmĕs) kan worden genoemd — met een l.p. ernevens.

Evenals in 't Javaansch waaraan de meeste zijn ontleend, kunnen de vervangwoorden 1^e^ geheel andere woorden zijn dan 't k. woord of 2^e^ vervormingen, zoodat men van een lĕmĕs vorm van een woord kan spreken. Op 't eerste gezicht lijkt 't of men bij dat ontleenen aan 't Javaansch ter voorziening in de behoefte aan vervangwoorden (vormen) zeer willekeurig is te werk gegaan. Echter ligt 't tijdperk waarin 't Javaansch grooten invloed kon uitoefenen op 't Soendaasch, reeds geruimen tijd achter ons. De waardeering van woorden wordt in verloop van tijd lager, de begeerte steeds fraaier te spreken, drukt de woorden omlaag, bv. van KN tot Ng. In 't algemeen kan men dus wel zeggen dat in den tijd toen 't meest Javaansche woorden in 't Soendaasch werden overgenomen om den schat aan vervangwoorden te verrijken, deze tot een gelijke of hoogere taalsoort behoorden dan in 't hedendaagsch Javaansch. Er zijn echter enkele woorden die in 't Javaansch tot een hoogere taalsoort behooren dan in 't Soendaasch.

Tegenwoordig is de invloed door 't Javaansch op 't Soendaasch uitgeoefend zeer gering, zelfs hernemen echt-Soendasche woorden en afleidingen hun rechten op de door een vroeger geslacht gebruikte Javaansche. De verder-ontwikkeling van 't lĕmĕs steunt nu niet langer op die der taalsoorten in 't Javaansch, zij is eigen banen ingeslagen.

't Blijve aan bevoegden overgelaten na te gaan hoe vroeger 't overnemen van vervangwoorden uit 't Javaansch is geschied. Ook ligt 't buiten mijn vermogen uit te maken in hoeverre van overnemen mag gesproken worden. In 't onderstaande wordt alleen naast

elkaar gesteld de plaats die een woord inneemt in 't hedendaagsch Javaansch en 't hedendaagsch Soendaasch.

Javaansche KRÅMÅ woorden of vormen vindt men in 't Soendaasch

Kr. = l.

terug gewoonlijk als L, maar ook als L.P. Zoo komen de JAV. KR. woorden lepen of lĕlepen, istĕri, sĕpoeh, tilar, goemoedjĕng, saderеq, rasoeqqan, alle zonder K.I., kalpika

Kr. = l.p.

voor ring daargelaten, overeen met de SOEND. L.P. woorden lelepen — ring, istĕri of estĕri — vrouwelijk, vrouw, sĕpoeh — oud (van jaren), tilar — achterblijven, goemoedjĕng — lachen (ook geluidloos), saderek — broer of zuster, verwante, raksoekan — baadje, jas. — Jav. Kr. sĕrat — brief (zonder K.I.) is in Soend. l.p. maar ook l., sindjang is met gewijzigde beteekenis l.p. v. samping—saroeng, manah is in 't Soendaasch zeer hoog l.p. — hart, gemoed, hooger dan galih; oeninga dat in sommige streken l. is, wordt gewoonlijk als l.p. — weten, kennen

Kr. = k.

gebruikt. — JAV. KR. engĕt is daarentegen in SOEND. K. ingĕt — in herinnering hebben, indachtig zijn. JAV. KR. woelan is SOEND. K. boelan — maand; ook toempak koeda — te paard

Kr. = s.

is in SOEND. K. — JAV. KR. sirah is in SOEND. S. sirah — hoofd.

De JAV. K.I. woorden die ook in 't SOENDAASCH gebruikt worden,

K.I. = l.p.

zijn gewoonlijk L.P., ook wel S., wat te begrijpen is. Voorbeelden

K.I. = s.

van dit laatste zijn: Sare — Soend. sare, s. van slapen, dahar — Soend. dahar, s. van eten. — JAV. K.I. mij'os is echter in 't

K.I. = l.

SOENDAASCH slechts L. — uitgaan, vertrekken, op weg gaan. Pri-

K.I. = k.l.

badi is K.L., in l. dikwijls door pribados vervangen (zelf), ook K.I. pindah — verhuizen is in SOEND. K.L.

l.p. = Kr. } zie boven
l.p. = KI. }
l.p. = KN.

Als L.P. doen dienst, behalve woorden die in 't Javaansch K.I. en Kr. zijn, zeer vele K.N. woorden: njandak (tjandak) — grijpen, opnemen; ngawajoeh (wajoeh) — meer dan één vrouw hebben, een 2de, 3de, 4de vrouw nemen; koreng — zweer, uitslag; langse — Soend. lalangse, gordijn, draperie; wĕlas — medelijdend, deernis hebben; kiwa — links; tĕngĕn — rechts; kawalon — stief (kind bv.); pilĕg — verkouden; pangkon — schoot; ngalamar (lamar) — aanzoek doen om de hand van een meisje; asih — liefhebben; ampĕg — asthma, aamborstig; sĕdĕp — behagen hebben in, lusten, behagenwekkend; soegih — rijk; woedĕl — Soend. oedĕl, navel; kaloeron — een miskraam hebben; ngadĕg — recht overeind staan (gezegd van de lichaamshouding; in algemeenen zin k.l.); loengsoer —

afdalen, afstijgen; soesoer — tabakspruim (ook l.); ngalih — verhuizen, van plaats veranderen; latar — voor- en zij-erf; goegah — opstaan, ontwaken.

Veelal is 't JAV. K.N. gelijk aan 't SOENDASCHE L.P., ofschoon er een K.I. woord bestaat. Bv. Poetoe — kleinkind; tĕkĕn — Soend. tĕtĕkĕn, wandelstok; ngamboeng — kussen, ruiken, opsnuiven; nangis — weenen; karingĕt — zweet, zweeten; oembĕl — snot; lambe — lip; ramboet – hoofdhaar; afleidingen van tangan, op zichzelf in 't Soendaasch niet gebruikelijk, nanganan — slaan en panangan — hand; bantal (Tjiandjoer) — hoofdkussen.

De vertalingen betreffen de Soendasche woorden. Ook K. N. in 't JAVAANSCH en L.P. in 't SOENDAASCH, maar met afwijkende beteekenis zijn: Jav. Tangkĕpan of Tangkĕban, wat op elkaar sluit — Soend. Tangkĕpan, (speciaal) kopje en schoteltje; Java kĕmbĕn, borstdoek — Soend. kĕkĕmbĕn, slendang: Jav. lĕmar, offer waarin sirih is — Soend. ngalĕmar, sirih kauwen; Jav. mĕpĕr, stomp maken. — Soend. *mĕpĕr, tanden vijlen; Jav. saoer, mondeling antwoord — Soend. njaoer, spreken, zeggen en roepen, ontbieden; Jav. tandang, in de weer komen (om te helpen) — Soend. pitandang, hulp; Jav. Kĕtjĕr, vocht dat men door persing uit laat druppelen — Soend. Kĕtjĕr, oogdruppel; Jav. toedoeng, soort zonnehoed en oogklep — Soend. toedoeng, zonnehoed.

Zelfs zijn er woorden, in 't JAVAANSCH NGOKO, in 't SOENDAASCH L. P., bv. eling — in herinnering hebben, indachtig zijn; warĕg — verzadigd, zad; lali — vergeten; moelih — naar huis gaan; anom — jong (van jaren), ook l; nganggo — zich kleeden, gekleed, ook l. l.p. = Ng.

Gelijk gezegd, zijn de SOENDASCHE L. woorden voor 't grootste deel in 't JAVAANSCH KR., een enkel K. I.; men vindt er ook K. N. woorden onder: Koeping — oor; sosi — sleutel; nanging — maar, doch; enggal, — snel, spoedig; njimpĕn — plaatsen, bergen; sanggĕm — op zich nemen; wangkid — grens; wangi — geurig, welriekend; Jav. nonton — Soend. nongton, toeschouwen; bodjo — echtgenoote (in 't Soend. uitsluitend van de vrouw gezegd); parĕk — dichtbij; nĕmbe — pas, eerst; sangoe — leeftocht; nalika — tijdens (verleden tijd); taboeh — klokke....

l. = Kr.
l. = KI. (Zie boven)
l. = KN.

Soend. doengkap of dongkap is l. van datang — gekomen; srangenge wordt wel eens als l. van panonpowe — zon(licht) gebruikt; voor njaho — weten, kennen zegt men in l. tĕrang; in Tjiandjoer is noeroet l. v. ngiring — volgen.

l. = Ng. Ook komen wel JAV. NG. woorden met SOEND. L. woorden overeen: Woewoeh — vermeerderen; poengkoer — achter; sĕpi — ledig; wĕngi — nacht; Jav. leren — Soend. liren, ophouden, uitscheiden; abot — zwaar; liron in werkwoordsvormen als ngaliron(keun) — ruilen en verwisselen; Jav. sasi — Soend. sasih, maand; in Tjiandjoer wĕroeh — weten, kennen; een enkel maal marga in plaats van margi met gewijzigde beteekenis, beide in Soend. l. van sawab — reden, om reden dat. Toenggang koeda — te paard is in Soend. ook *l.*

JAV. K.N. koentji is in SOEND. slechts K. — sleutel.

s. = Kr. s. = Kl. s. = KN. SĔDĔNG woorden, welke in 't Javaansch KR. of K.I. zijn, werden reeds vermeld. JAV. K.N. saoer — mondeling antwoord, is in SOEND. S. als zelfst. nw. gebruikt: zeggen (saoerna). K.N. sĕnĕng is in SOEND. S. van beuki-lusten (ook van rĕsĕp — behagen vinden

s. = Ng. in?) — JAV. NG. ngroengoe is SOEND. S. ngaroengoe — hooren.

Ook zijn er woorden in 't JAVAANSCH K.D., die in 't SOENDAASCH

KD. = l. algemeen gangbaar zijn als l. of l. p.; L. zijn: Roepi — (verschijnings) vorm; kĕmpĕl — bijeen, vergaderd; nami — naam; wantoen — durven; bentĕn — verschil, verschillen; midangĕt — hooren; taros — gw. van vragen, informeeren; paos — lang in sapapaosna l. van sapapandjangna — al den tijd; 't gebruik van paos alleen is zeldzamer; Soend. pĕrtjados = Jav. pratjados of prĕtjados — gelooven, zou men lĕmĕs doesoen kunnen noemen, evenals manantĕn — Jav. K.D. minantĕn — misschien, wellicht, welke beide vormen men plaatselijk hoort (resp. Soekapoera en Tjiandjoer), doch vooralsnog afgekeurd

KD. = l.p. worden. Als L. P. wordt gebruikt Jav. K. D. padjĕng — zonnescherm,

KD. = s. oedĕng — hoofddoek, waos — tand; als SĔDĔNG, sĕpah — oud van jaren.

Ontleening aan 't Javaansch van vervangwoorden kan ook door den leek worden vastgesteld waar samentrekking van klinkers heeft plaats gehad, bv. wanneer 't suffix an met den eindklinker van 't stamwoord is samengetrokken, wat in 't Soendaasch niet geschiedt. Woorden als kaloeron, kawalon, mangkon, liron, ngimpen enz. zijn Javaansch, al hebben zij weder als stam gediend om werkwoordsvormen van te maken: ngalironkeun enz. — Zoo is ook karĕp Javaansch; 't Soend. zou luiden ka-arĕp. Een overeenkomst van een Kr. met een l.(l.p.)woord, terwijl 't 1e een vervorming is van een Ng. woord en in 't Soendaasch 't kasar een geheel ander woord, maakt een ontleend zijn waarschijnlijk. En zoo is er meer. Doch dat alles is hier minder op zijn plaats. Alleen zij nog de

aandacht gevestigd op die woorden die in 't Soendaasch tot een verkeerden stam worden teruggebracht, bv. mijos tot pijos, mĕdal tot pĕdal, moelih tot poelih, namboet tot tamboet en die dus zeker overgenomen zijn.

Wat betreft de l. woorden die een vervorming zijn van k. woorden, hierbij valt tweëerlei te onderscheiden: 1. verandering van klinker en 2. verandering van uitgang. De op de eerste wijze gevormde woorden kunnen in een aantal kategorieën worden verdeeld:

a. Verandering van *a* in de laatste lettergreep in *i*, wanneer 't woord op a(ah) uitgaat: oepama, oepami — indien; atawa, oetawi (= 't meer gebruikelijke atanapi) — of; oetama, oetami, — voortreffelijk; tjoba, tjobi — gw. van beproeven; roepa, roepi — (verschijnings) vorm; djaga, djagi — gw. van waken; tampa, tampi — gw. van ontvangen; moega, moegi — moge: (ka) djaba, (ka)djawi — uitgezonderd; prajoga, prajogi — passend; warna, warni — kleur (warni is ook l. v. roepa): djĕlĕma of djalma, djalmi (zelden) — mensch.

Verscheidene zulke Kr. vormen worden in 't Soendaasch in l. gebruikt, terwijl 't k. een geheel ander woord is, bv. lami l. van lila — lang, tijdsduur; margi l. van (koe) sawab — reden, om reden dat; sami l. van saroewa — gelijk en van pada — gelijkelijk, allen; nami l. van ngaran — naam; manawi l. van soegan en palangsijang — misschien, wellicht; noe mawi is l. van noe matak — de reden dat, dat is de reden.

Voor zoover mij bekend, komen niet voor in 't Javaansch: mani l. van mana — een tusschenwerpsel, nadruk leggende op 't volgende woord, als nja, doch met verbazing; tambih l. van tambah — toegenomen, vermeerderd; bawi l. van bawa in bawiraos l. van bawarasa — gevoelen, meening, oordeel; sajagi l. van sajaga — zonder dat er iets aan hapert; wargi l. p.! van warga (koelawarga) — verwante. Haksami is l. vergiffenis; 't Jav. wb. noemt een K. W. haksama, in Soend. onbekend.

b. Verandering van *oe* in de laatste lettergreep in *a*, wanneer de voorlaatste lettergreep een *ĕ* heeft: tĕpoeng, tĕpang — te samen getroffen, elkaar ontmoeten; sĕboet, sĕbat — gw. van uitspreken, vermelden. Niet in 't Jav.: tĕroes, tĕras — doorgaande, doorgaan; rĕmpoeg, rĕmpag — eens van zin, 't eens zijn.

Van sĕpoeh l.p. — oud van jaren wordt een sĕpah s. gemaakt. Als in 't Jav. is etang l. van itoeng — gw. van rekenen.

c. Verandering van *oe* in de voorlaatste lettergreep in *ĕ*, wanneer de laatste lettergreep een *a* heeft, bv. soerat, sĕrat (l. en lp.) — brief; roeksak, rĕsak — bedorven, vernield; sĕsah l. van soesah is, meen ik, in 't Jav. een onbekende vorm.

d. Verandering van *oe* in de laatste en voorlaatste lettergreep beide in *ĕ*: koempoel, kĕmpĕl — vergaderd, bijeen; soewoeng, sĕwĕng — ledig; poengkoer, pĕngkĕr — achter, kan hier ook toe gerekend worden, daar pĕngkĕr als sierlijker dan poengkoer beschouwd wordt.

e. Verandering van *oe* in de laatste lettergreep, wanneer ook de voorlaatste een *oe* heeft, in *a*, terwijl de *oe* der voorlaatste lettergreep in *ĕ* verandert: loepoet, lĕpat — mis; tjoekoep, tjĕkap — ruim voldoende, welgesteld; koedoe, kĕdah — moeten; moenggoeh (zelden, gewoonlijk ari), mĕnggah — wat betreft.

Ook lĕnggah is op dezelfde wijze gevormd van loenggoeh. In 't Soend. wijken de beteekenissen echter uiteen.

f. Verandering van oe in de voorlaatste lettergreep in *i*, wanneer de laatste lettergreep een *a* heeft: loembrah, limbrah — gewoon, algemeen; moerah, mirah — goedkoop; boengah, bingah — blijde, verheugd; koerang, kirang — te min zijn, afgenomen, ontbreken; koewat, kijat — sterk, krachtig, met weerstandsvermogen; toelad, tilad — gw. van een voorbeeld, dat men zich gesteld heeft, navolgen.

Miwah wordt in brieven wel gebruikt, moewah is in Soend. onbekend.

Andere klinkerverandering kent men in 't Soendaasch niet. De hiervermelde l. vormingen komen overeen met Jav. (Kr. + KD.). Zelfs de meeste zoo gevormde l. woorden bestaan ook in 't Jav.; alleen onder a, b en c komen specifiek-Soend. woorden voor, 't aantal is slechts bij a van eenige beteekenis. Moge dus de l. vorming door klinkerverandering al niet oorspronkelijk Soendaasch zijn, die weinige door den Soendanees zelfstandig gemaakte l. woorden toonen toch dat 'tgeen den Javaan als verfraaiing in de ooren klinkt, ook

op den Soendanees dien indruk maakt. Mede uit andere verschijnselen is de waardeering der klinkers te benaderen. Open *o* en *e* klinken 't grofst, *eu* en *oe* minder, *ĕ* en *i* 't fijnst. Ten aanzien van *ĕ* zou men dat opmaken uit woorden als sĕsah, in 't Jav. onbekend, kĕmpĕl en sĕwĕng, in 't Jav. slechts KD.; dat *i* als fijne klank geliefd is, blijkt nog hieruit, dat men de l. woorden dongkap en tjĕkap nog mooier tracht te maken door te zeggen dongkip en tjĕkip. Oorspronkelijk eigen aan Tjiandjoer, de groote fabriek van nieuwe maaksels, verbreiden deze woorden zich meer en meer. Misschien kunnen er nog wel eenige aan worden toegevoegd. Van sĕmoe wordt wel een sĕmi gemaakt.

Later zal nader besproken worden, hoe men met 't gebruik van vervangwoorden zeer vrij te werk gaat en ook in l. vaak k. woorden bezigt waarvan l. woorden bestaan. Tot de woorden die men echter 't gereedelijkst vervangt, lemĕs sprekende, behooren die met open *o* en *e* als: boga, njaho, hese, heës. Dit is evenwel geen wet van Meden en Perzen, hojong is l.p. v. hajang.

De 2[e] wijze van lĕmĕsvorming geschiedt door verandering van den uitgang:

a. Verandering van den uitgang in 'ntĕn: ki*ra*, ki*ntĕn* — naar gissing; hampoe*ra*, hampoe*ntĕn* — vergiffenis;

so*re*, so*ntĕn* — avond;

kara*na*, kara*ntĕn* — want (zelden gebruikt);

be*da*, be*ntĕn* — verschil, verschillen;

mana*ntĕn* wordt plaatselijk gezegd (Tjiandjoer) in plaats van mana*wi* l. v. soegan, palangsijang = 't weinig gebruikte mana*wa* — misschien, wellicht.

Speciaal Soendaasch zijn: nja*na*, nja*ntĕn* (plaatselijk) — vermoeden; soemawon*na*, soemawo*ntĕn* — hoeveel te meer;

saniska*ra*, saniska*ntĕn* — al, alles, wat bij elkaar hoort.

sina*ri*, sina*ntĕn* in sisinarieun, sisinantĕneun — hoogst zelden, met lange tusschenpoozen;

soepa*ja*, soepa*ntĕn* (naast soepados) — opdat;

a*ja*, a*ntĕn* (plaatselijk) — er is, er zijn, (aanwezig) zijn;

pĕrtja*ja*, pĕrtja*ntĕn* — gelooven;

oepa*ma*, oepa*ntĕn* (naast oepami) — indien;

bada*mi*, bada*ntĕn* —beraadslagen.

De Kr. vormen dintĕn en kantĕnan worden gebruikt als l. van powe — dag en poegoeh — zeker, gewis.

b. Verandering van den uitgang in os, dos en jos: hart*i*, har*tos* — beteekenis, zin, begrip; at*i*-ati, at*os*-atos — wakker, op zijn hoede zijn; pat*i*, pat*os*, zeer, bizonder; gant*i*, gĕnt*os* of gantos — 't geen voor iets anders in de plaats komt.

dangd*an*, dangd*os* — gereed, uitgerust;

prihat*in*, prihat*os* — leed; bat*in*, bat*os* (zelden) — 't inwendige;

kawat*ir* (hawatir), hawat*os* (kawatos) — beducht, beduchtheidwekkend;

wa*tja* (batja), wa*os* — gw. van lezen;

waspa*da*, waspa*os* — helder, helder uitzicht hebbende;

tjari*ta*, tjari*os* — verhaal;

ra*sa*, ra*os* — smaak, gevoel (ook l.p.), gevoelen (subst);

a*dji*, a*os* — gw. van den Koran lezen (l.p.);

soepa*ja*, soepad*os* (naast soepantĕn) — opdat;

pĕrtja*ja*, pĕrtja*dos* (Soekapoera), dit heeft echter geen burgerrecht.

Bakt*os* komt een enkel maal voor als l. van bakt*i* — huldeblijk; boepat*os* als l. van bopat*i* (of boepati), ook zelden gebruikt — Regent; jakt*os* is l. van jakt*i* = 't veel meer gebruikelijke ĕnja — waar, werkelijk; wart*os*, Kr. in de 2[e] macht van wart*i*-warta, is l. van bedja — bericht, terwijl warta weinig gebruikt wordt; ant*os* (Kr. van ant*i*) is l. gw. van dago, gw. van wachten, anti is onbekend; panga*os* (Kr. van panga*dji*) is overgegaan als l. van harga — waarde, prijs; ka*dos* (Kr. van ka*ja* is l. van tjara — zooals, op de manier van (in vragende zinnen); art*os* is l. van doewit — geld, waarvoor wel eens art*a* gezegd wordt, artos wordt door 't Jav. wb. en Walbehm-Taalsoorten in 't Jav. niet opgegeven; wa*os* is l.p. van hoentoe — tand, wa*dja* is onbekend.

tar*os* (KD. van tar*i*) is l. gw. van tanja — gw. van vragen, informeeren, tar*i* is onbekend.

't Soendaasch kent bovendien nog:

sapĕrt*i*, sapĕrt*os* — zooals, bijvoorbeeld; pribad*i*, pribad*os* — zelf;

ka*was*, ka*os* — 't schijnt wel alsof;

tangt*oe*, tangt*os* — zeker, bepaald;

pĕrmi*si*, pĕrmi*jos* — vergunning;

pari*ksa*, pari*jos* — gw. van onderzoeken;

c. Verandering van den uitgang in 'ntoen:

wa*ni*, wa*ntoen* — durven;

ki*rim*, ki*ntoen* — gw. van zenden;

ka*ri* = 't meer gebruikelijke tinggal, ka*ntoen* — achterblijven, overblijven.

ba*wa*, ba*ntoen* — gw. van brengen; dit laatste is in 't Javaansch onbekend.

d. Verandering van den uitgang in ĕl of il: oen*i*, oeng*ĕl* — geluid, luid (v. e. brief);

tangg*oeng*, tangg*ĕl* — gw. van instaan voor:

roeg*ĕl*, l. v. roeg*i* is specifiek-Soendaasch. Gamp*ang*, gamp*il* — gemakkelijk.

e. Verandering van den uitgang in wis:

anta*ra*, anta*wis* — tusschenruimte; (sa) wata*ra*, (sa) wata*wis* — ongeveer; pĕrka*ra* (prakara, palakara), pĕrka*wis* (prakawis) — zaak; kata*ra*, kata*wis* — zichtbaar, te zien, merkbaar.

Ta*wis* is l. en lp. van tanda — teeken (ta*ra* onbekend), a*wis* is l. van tjar*ang* — zelden, zeldzaam.

f. Verandering van den uitgang in djĕng:

boe*roe*, boe*djĕng* — gw. van najagen, nastreven;

a*rĕp*, a*djĕng* in ngarĕp-ngarĕp, ngadjĕng-ngadjĕng — al maar hopen;

pa*djoe*, pa*djĕng* — gw. van voorwaarts gaan;

pa*joe*, pa*djĕng* — gewild, goed van de hand gaande;

pa*joeng*, pa*djĕng* l.p. — zonnescherm;

waloe*ja*, wiloe*djĕng* — welvarend; dit laatste is echter gewoonlijk l.p. van salamĕt of tjageur.

La*djĕng* is l. van toeloej — vervolgens, zijn weg vervolgen; la*djoe* is zeldzaam; goemoe*djĕng* is l.p. van seuri — lachen, goemoe*joe* of goejoe zijn onbekend.

g. Verandering van den uitgang in 'mbĕng:

pa*lang*, pa*mbĕng* — gw. van over dwars liggen (staan).

h. Verandering van den uitgang in bĕn en ĕn: a*doe*, a*bĕn* — gw. van zich of iets met elkaar meten, wedden, dobbelen; ak*oe*, angk*ĕn* — gw. van erkennen, bekennen.

De hier gegeven l. vormen staan niet altijd precies gelijk met de k. grondvormen. Zij worden dikwijls ook gebruikt als l. bij andere woorden. Zie de Woordenlijst.

Ik heb me in 't bovenstaande beperkt tot de vermelding van

die Kr. vormingen waarvan ook 't Soendaasch representanten heeft, terwijl daar tevens de grondvormen in gebruik zijn als k. 't Javaansch kent er echter nog verscheidene meer. Vele zulke Kr. vormen hebben hun weg gevonden naar 't Soendaasch als l. (of l.p.) bij geheel andere k. woorden. Voor den Soendanees staan zulke Kr. vormen gelijk met l. woorden, die geen vervormingen van k. origineelen zijn; zij zijn daarom bij de lĕmĕsvormingen niet opgenomen.

't Aantal specifiek-Soendasche l. vormen is bij deze 2de wijze van lĕmĕs vorming betrekkelijk groot. Zij schijnt meer in den smaak te vallen dan de l. vorming door verandering van klinker; in 't bizonder de uitgang 'ntĕn is geliefd.

Als een 3de wijze van l. vorming zou nog genoemd kunnen worden, verandering van den aanvangs-aksara ba in sa: *ba*rĕng — *sa*rĕng — tegelijkertijd; *ba*ngĕt — *sa*ngĕt — zeer, beide ook Jav. en 't voorvoegsel ra, waarmee l.p. woorden gevormd zijn: raka, rai.

Zonderling is de l.p. vorm angkeng van tjangkeng — lendenen. Afkapping is anders de gewone wijze van sneller te spreken, daar samentrekken als in 't Javaansch niet plaats heeft.

Een ander geval dat, zoover mij bekend, op zichzelf staat, is dat ngimpen l.p. is van ngimpi — droomen!

Opmerking verdienen nog de volgende woorden:

Tamparaos k, tampiraos l — niet aangenaam aangedaan, waarbij 't k. woord half k. half l. is. Daarentegen zegt men bawarasa, bawiraos — meening, gevoelen.

Nikah en kawin zijn beide vreemde woorden, 't eerste is l.p. (soms l.) van 't tweede.

Ningal en ningali worden in dezelfde beteekenis gebruikt, 't eerste als l, 't tweede als l.p. van nendjo — zien.

Ninggal — achterlaten is k.l.; in de overdrachtelijke beteekenis „sterven" s.; hier verandert dus met de beteekenis de waarde van 't woord.

Salse is 't eenige, mij bekende l. woord, aan 't Maleisch ontleend.

Ngawitan is l. van mimiti — beginnen.

Van eigennamen bestaan in 't Soendaasch geen l. vormen of woorden.

Ten aanzien van de vervangwoorden, die geheel zelfstandige woorden zijn, kan men in de Woordenlijst zien dat de meeste ook in 't Javaansch voorkomen. De speciaal aan 't Soendaasch eigene vormen een minderheid en zijn hoofdzakelijk l.p. woorden

De oempak basa zijn in de Woordenlijst niet opgenomen. 't Is mogelijk dat er eenige zijn die bij l.p. woorden behooren, ze zijn me niet bekend. Wil men, lĕmĕs sprekende, een oempak basa vervangen, dan zegt men ladjĕng of iets dergelijks, doch noodig is dat niet.

Een oempak basa dient om den overgang tot een nieuwen toestand aan te duiden en komt dus meer te pas in verhalenden trant — waar de tyrannie van 't lĕmĕs weinig gevoeld wordt — dan in gesprekken.

Wil men den overgang tot zekeren toestand aangeven, dan wordt de oempak basa geplaatst vóor 't werkwoord dat dien toestand aanduidt; en in zoo'n geval lijkt 't in de vertaling alsof 't werkwoord de beweging aangaf: njĕkĕl, vasthouden, kĕk njĕkĕl, vast gaan houden, vastgrijpen. Men kan volstaan met de oempak basa zonder meer. In den imperatief is zij niet noodig. Secundair wordt 't toestand aangevend werkwoord ook wel gebruikt om den overgang aan te duiden, als de bedoeling uit 't zinsverband duidelijk blijkt: datang — gekomen, maar staat men bv. naar iemand uit te kijken en hij komt in 't gezicht, dan kan men roepen: „Datang!" — Hij komt!"

Geplaatst vóor een werkwoord dat een beweging weergeeft, als njokot, indit verandert de oembak basa aan de beteekenis niets, maar accentueert die alleen sterker. Ook hier kan de oempak basa alleen worden gebruikt.

III.

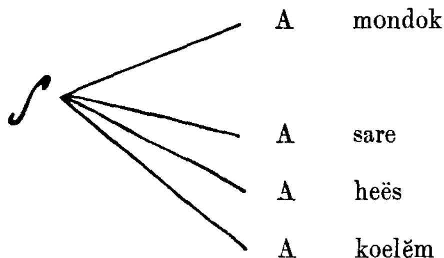
Bij de vaststelling der beteekenis van de termen kasar, lĕmĕs, lĕmĕs pisan, sĕdĕng en kasar pisan werd 't eenvoudigste geval genomen dat er alleen sprake was van spreker en aangesprokene. In een gesprek kunnen echter drie personen gemoeid zijn: spreker, aangesprokene en derde persoon. Er zijn allerlei kombinaties mogelijk van de plaats die deze drie personen ten opzichte van elkaar innemen en daarmee van de woorden welke men gebruiken moet.

Voor een enkel woord moge dat hier nader worden toegelicht. Slapen is molor k.p., heës k, moudok l, sare s, koelĕm l.p. In de schematische voorstelling hieronder is door schuine lijnen aangeduid de stelling die de aan de uiteinden geplaatste personen ten opzichte van elkaar innemen, de aan 't boveneind geplaatste staat hooger, die aan 't benedeneind lager. Hoe schuiner de lijn,

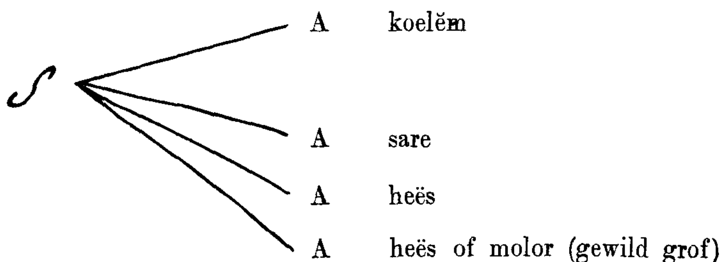
hoe grooter de afstand. De appreciatie gaat natuurlijk uit van den spreker.

S. = spreker; A. = aangesprokene; D. = derde persoon.

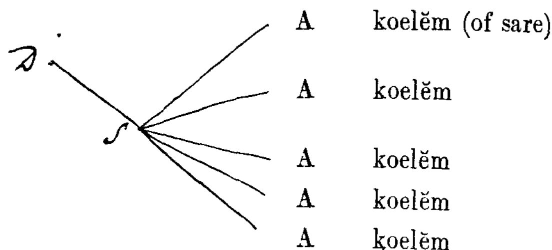
I. Er wordt gesproken over 't slapen van den s p r e k e r.

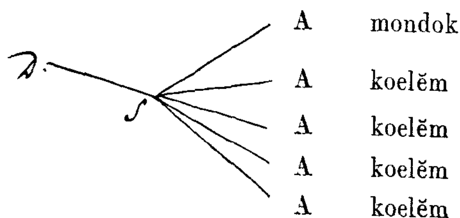

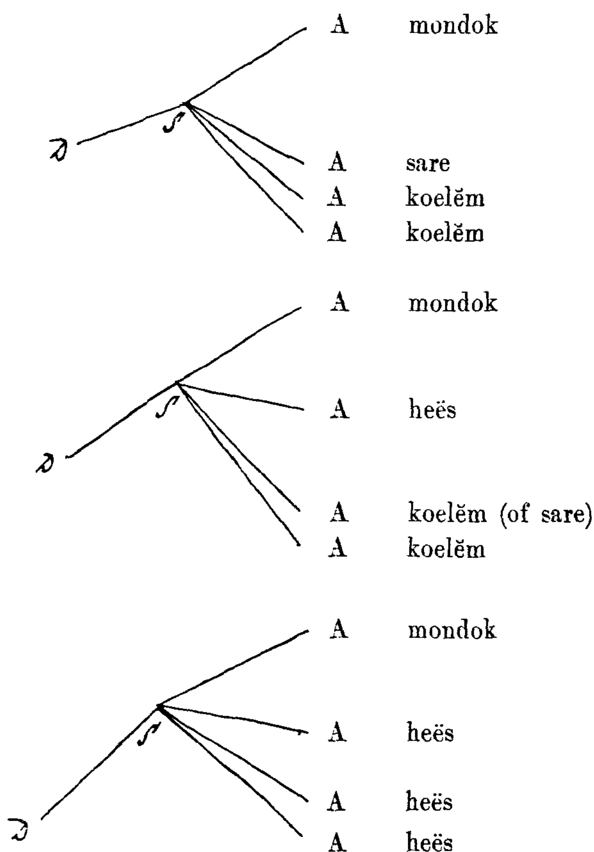

II. Er wordt gesproken van 't slapen v a n d e n a a n g e s p r o k e n e.

III. Er wordt gesproken van 't slapen van den d e r d e n p e r s o o n.

Is er geen l., dan wordt 't k. woord ook voor l. gebruikt (k.l.); is er geen s., dan kan men wat omlaag gaan en 't k. gebruiken of wat omhoog naar 't l.p., naar omstandigheden.

De verhoudingen kunnen nog weer wat anders zijn, maar met behulp van 't bovenstaande zal men voor nog subtieler onderscheiden 't juiste woord wel kunnen bepalen. In twijfelachtige gevallen neemt de Soendanees wel zijn toevlucht tot neutrale woorden. Weifelt men bv. tusschen „djoeragan anoe tatjan datang" en „— tatjan soemping", dan kan men zeggen „tatjan aja".

Uit de schema's is ook op te maken dat wanneer bv. een magang spreekt over slapen van den districtsschrijver tegen den Wadana als mondok, hij tot dien schrijver zelf dat slapen koelĕm zal noemen. Zoo kan de taal die spreker tot den aangesprokene bezigt, verandering ondergaan door de komst van een derde, omdat spreker

tusschen beide onderscheiden moet. Is er bv. tusschen spreker en aangesprokene (A.) een verhouding als akang tot rai. Nu komt een derde (B.) op 't tooneel, die onder den rai staat in rang of leeftijd. Den spreker staan nu 2 wegen open: Tot den nieuweling ook rai te zeggen (zichzelf dus akang te noemen), maar dan moet hij A promoveeren tot bv. gamparan en daarmee in verband zichzelf tegen A. niet langer akang, maar bv. koering, of hij kan voor A. de oude betiteling behouden, maar dan B. een mindere geven en dien bv. noemen poetra, zichzelf dus mamang (rama). Welk van beide wegen hij inslaat, hangt af van den afstand tusschen hem, A. en vooral B. Is die laatste groot, dan kan hij poetra zeggen; acht hij dat te aanmatigend, dan kiest hij den eersten weg. Door de nieuwe verhouding welke tusschen hen drieën is geschapen, wordt ook de woordenkeus anders. Noemt spreker B. rai en dus A. bv. gamparan en gaat B. een oogenblik later heen, dan kan spreker A. weer als rai betitelen en zijn woordenkeus daarnaar wijzigen.

De bedoeling met s. woorden is altijd fijne nuanceeringen te maken. In de volkstaal worden ze dan ook weinig gebruikt. Ze zijn vrijwel beperkt tot 't verkeer onder de hoogere klassen, die altijd gekuischter spreken en dan worden ze vooral gebruikt tegen en van minderen, tusschen welke en den spreker de afstand niet groot is. Tot of van boven ons staanden zijn ze minder gepast. Ze wijzen op een vriendelijke, welwillende houding. Een Regent bv. tot zijn Patih zegt: "Ĕngkang Patih! dek sare didijeu bae." Hij had ook heës of koelĕm kunnen gebruiken; 't eerste zou getuigen van te groote ongeneerdheid, dus weinig achting voor den Patih, met 't laatste zou hij den Patih veel te ver beneden zich stellen.

De in de Woordenlijst als k.p. opgegeven woorden zijn dat ten opzichte van den mensch. Vele ervan zijn gewoon k. of k.l., wanneer zij betrekking hebben op dieren. In dat geval is de regel dat er geen vervangwoorden van zijn. Toch hoort men wel bv. van 't eten van een paard in lĕmĕs nĕda zeggen, al wordt daardoor de taal geweld aangedaan. Velen keuren dit af; niettemin is te verwachten dat woorden als nĕda en maot van dieren gebruikt meer en meer zich zullen indringen. Dat men van dierlijke handelingen l.p. woorden zou gebruiken, laat zich moeilijk denken. Want zelfs wie zich tot zulke byzantinismen wilde laten vervoeren, zou in strijd komen met zichzelve en den verheven eigenaar van zoon dier feitelijk te kort doen. Wel bestaan er l.p. woorden van dier namen,

doch dat is iets anders. Men eert daarmee niet 't dier, doch slechts den eigenaar op dezelfde wijze als men bv. voor zijn kleedingstukken l.p. woorden gebruikt. P o e n t a n g is l.p. van k o e t o e — luis, nl. een luis op 't lichaam van een l.p. persoon (= een persoon die voor l.p. in aanmerking komt). T i t i h a n is l.p. van k o e d a — paard, eig. rijdier. De benaming t i t i h a n is juist, zoolang 't dier rijdier van den l.p. persoon is. Een knol is dus ook t i t i h a n indien en zoolang hij door een l.p. persoon wordt bereden, net als bv. een spons, die 't gelaat van een aanzienlijke bestrijkt, k a s a j is om 't volgend oogenblik over 't gelaat van zijn knecht gaande r o e r o e te heeten.

Als in de Woordenlijst p l a a t s a a n d u i d e n d e w o o r d e n als l.p. zijn vermeld, wil dat zeggen dat men ze gebruiken moet om de plaats ten opzichte van een l.p. persoon aan te geven. Bv. Zijde van 't lichaam van een aanzienlijke is g e d e n g. Loopt men ter zijde van hem, dan is dat g e d e n g e u n, vóor hem, p a j o e n e u n, vóoraan in een stoet gevolgd door den l.p. persoon, t i p a j o e n; wijst men hem op 't landschap, zeggende bv. „links is de rivier," dan is dat beulah k i w a, t i k i w a (dus links v a n U) enz.

De l. v o r m heeft dezelfde beteekenis als de k. grondvorm. Bij de vervangwoorden — niet vervormingen is dat niet altijd 't geval. Ook de l. vormen zoodra ze bij andere dan de eigen k. woorden worden gebruikt — wat nogal eens voorkomt — kunnen hiertoe gerekend worden. Dikwijls heeft 't l.p. of l. woord slechts o n g e v e e r dezelfde beteekenis als 't k. woord, bv. n i n g a l i l.p. (zien) van l a l a d j o — toeschouwen; m o e n d o e t l.p. (eig. eischen) van m e n t a — verzoeken. Soms zijn 't woorden met andere beteekenis waaraan, als vervangwoord gebruikt, een engere of gewijzigde beteekenis wordt gegeven, ongeveer gelijk aan 't k. woord dat ze t. z. t. vervangen. Bv. n g e s e r k.l. is op zijde gaan, ook: op zijde doen gaan; n g e s e r l.p. is bepaaldelijk: verstooten van een vrouw. Ĕ m b a n is kindermeid van een aanzienlijke. N g ĕ m b a n feitelijk: als kindermeid fungeeren, is l.p. van n g a i s — op de heup dragen (en dan 't kind van een aanzienlijke). N g a r e n d e n g a n k e u n — eig. een naast elkaar zittend paar doen zijn, is l.p. van n g a w i n k e u n — in den echt verbinden, uithuwelijken. M o n d o k (van pondok kl. — tijdelijke woning, nachtverblijf) is l. van heës — slapen. Ook is wel een afleiding, samenstelling of grammatikale vorm van een k. woord in gebruik als l.p. of l. van een ander k. woord waarvan 't de beteekenis omschrijft of euphemistisch uitdrukt. Bv.

Kahampangan (van hampang k. — licht) en kabeuratan (v. beurat k. — zwaar) l.p. van kiih en ngising, eig. ontlicht en ontzwaard. Ngadoewit (van doewit k. — geld) is l. van meuli.

Uit 't bovenstaande verklaart zich ook, dat eenzelfde woord l.p. of l. van verschillende kasarwoorden kan zijn. Bv. Njandak l.p. van njokot — grijpen is ook in gebruik als l.p. van mawa — medeñemen, van njěkěl — vasthouden, van njabak — aanvatten, betasten. Dawoeh en timbalan kan naar omstandigheden eenvoudig een gezegde, een bericht, een mededeeling, een bevel of een oordeel zijn, altijd van een aanzienlijke. Een zelfde woord kan zelfs soms l., soms l.p. zijn, bv. lěbět l. van djěro — binnen; in de speciale beteekenis van Regentswoning, eig. binnen de omheining daarvan, is 't l.p.

't Komt voor dat er voor één begrip twee l.p. woorden zijn waarvan òf 't eene als sierlijker, mooier wordt beschouwd dan 't andere òf hooger is, dus alleen van zeer aanzienlijken gezegd wordt. Hoe aanzienlijker de persoon tot wien men spreekt, hoe sierlijker ook de taal wordt gemaakt; 't is soms moeilijk te beslissen welke gedachte bij 't gebruik van zoo'n bijzonder l.p. woord voorzit: sierlijkheid of meerdere verheffing. Bv. Ngadahoepkeun is stadhuiswoord voor nikahkeun, maparin is zeker hooger dan masih, maar rawoeh en soemping, oeninga en tingali zijn niet zoo gemakkelijk in te deelen, enz. Denkbaar is ook een k. en l. vorm (woord) van een l.p. woord; dit is 't geval met ngadeuheus — doemeuheus resp. k. en l. van „zijn opwachting maken", op zichzelf een l.p. woord. — Van een k. en l. sěděng woord is misschien een voorbeeld: ngareungeu s. k. — ngaroengoe s. l. — hooren. Ik hoorde nl. eens een adellijken magang vragen aan een bejaarden, welgestelden, burgerlijken hadji: Hebt Ge 't gehoord? Mang, kareungeu?, waarop de hadji antwoordde: „Ngaroengoe!" (Ja). 't Was van den magang zeer gepast, den ouden man met eenige onderscheiding te bejegenen en deze, zich te hoog achtende om „ngoeping" te zeggen, was ook van zijn kant beleefd door 't sěděngwoord in zijn lěmës vorm te bezigen. Misschien is ook pětjil l. van seuweu k, beide sěděng.

Evenals bij l.p. woorden, komt 't bij l. woorden voor dat er twee zijn met geen ander verschil dan dat 't eene voor sierlijker doorgaat dan 't andere, b.v. midangět mooier dan ngoeping, beide l. van hooren.

Naast bestaande k.l. woorden komt soms een nieuwe l. vorm of woord in gebruik waarvan dan 't te verwachten einde is dat 't k.l. woord tot k. zal worden gedegradeerd. Een ander gevolg van de verfijning bij 't lĕmĕs spreken is dat een l.p. woord ook als l. wordt gebruikt, als er geen ander vervangwoord bij de hánd is. B.v. sangoe is l.p. van kedjo — bereide rijst. Maar ook zal men hooren: „Abdi teu gadoeh sangoe di rorompok!"; evenzoo pajoen l.p. en l. van hareup — vóor, njĕrat l.p. en l. van noelis — schrijven, nawis l.p. en l. van nanda — teekenen e. a. 't Schijnt me toe dat dit gebruik zich uitbreidt.

Beleefdheid wordt met beleefdheid beantwoord. Stel dat spreker tot den aangesprokene spreekt op een wijze alsof deze iets boven hem staat. De aangesprokene zal dan niet antwoorden alsof de eerste spreker even veel beneden hem staat, maar hij zal van zichzelf iets nederiger zijn en den thans-aangesprokene iets hooger stellen, en men kan dus uit 't antwoord van iemand, vooral van een hoogere, opmaken of hij vindt dat jegens hem de juiste toon werd aangeslagen. Voor den lagere brengt de beleefdheid mede, liever in zijn nederigen toon te volharden en niet te toonen dat de hoogere hem c.q. kwetst, doch ook hier geldt: Een goed verstaander heeft maar een half woord noodig, en de taal is buigzaam genoeg om dit zeer kiesch te verstaan te geven.

Men gaat — er werd boven reeds op gewezen — bij 't gebruik van vervangwoorden zeer vrij te werk. Allen — van den hoogste tot den laagste — maken zich telkens en telkens, in woord en geschrift, schuldig aan 't verkeerd gebruiken van vervangwoorden. Men hoort iemand tegen een zelfden persoon in een zelfde gesprek dan eens 't k. woord, dan eens 't l. woord gebruiken, van woorden op personen betrekking hebbende even goed als bij onzijdige, zelfs in plaats van een l.p. een k. (k.l.) en toch geeft 't geheel een zeer bepaalden indruk. De Soendanees weet bij intuitie den juisten toon aan te slaan en de hoorder gevoelt wel of de spreker die nu en dan „boga" zegt in plaats van „gadoeh", met opzet dat doet of uit onnauwkeurigheid. Geringe lieden hoort men zelfs wel tegen hoofden l.p. woorden van zichzelf gebruiken. Een koeli die op een vraag van den Wadana of hij een mes bezit, antwoordt: „Soemoehoen hĕnteu, abdi teu kagoengan!" begaat een groote blunder en spreekt kasar (in uitgebreiden zin), wat men echter in zoo'n geval liever vergoelijkend doesoen — dorpsch, onwetend, noemt of

tjohag — ongemanierd, wat niet wegneemt dat men hem op zijn fout zal wijzen.

Men kan in 't algemeen zeggen dat 't gebruik van samengestelde of afgeleide vervangwoorden nog minder vast is dan van enkelvoudige. Hoe minder alledaagsch een samengesteld woord of afleiding is, hoe zeldzamer 't daarbij behoorende vervangwoord wordt gebruikt. Dat is de conclusie die men geneigd is uit 'tgeen men hoort te trekken, met dit voorbehoud dat ze slechts benaderend is.

In de Woordenlijst zijn slechts vermeld de grondwoorden of een enkele grammatikale vorm. Waar echter van een kasarwoord en zijn vervangwoorden afleidingen of samenstellingen zijn gevormd op verschillende wijze of wanneer van zeker k. woord één afleiding k. is, een andere l.p. enz., kortom als er afwijkingen zijn, zijn ook wel afleidingen en samenstellingen opgenomen. Volledig is 't echter zeker niet. Bv. Onder itoeng zal men behalve ngitoeng k. ngetang l. nog vinden itoengan k. = pa etangan l., omdat de afleidingen niet dezelfde zijn. Van gw. goeling is goegoeling k.l. — rolkussen (l.p. pĕpĕdĕk), pagoelingan daarentegen l.p. — slaapvertrek (k.l. ĕnggon), beide zijn daarom vermeld. Doeloer is k.l., doeloer ipe echter l. enz.

Op bladzijde 387 is gezegd, dat l.p. woorden o.a. kunnen weergeven ten 1^e^ handelingen door een l.p. persoon verricht, maar ook ten 2^e^ handelingen door anderen ten opzichte van hem. Van een zelfde werkwoord kan dus zoon 1^e^ en 2^e^ l.p. bestaan. Bij 't 1^e^ l.p. is dan 't subjekt de aanzienlijke, bij 't 2^e^ l.p. 't objekt.

In 't algemeen is, in de Woordenlijst, bij de indeeling van woorden, uitgegaan van 't subjekt. Waar dit bij l.p. woorden niet 't geval is, is vóór 't woord een kruisje geplaatst. Bij intransitieve werkwoorden is 't l.p. òf 't een òf 't ander, b.v. 1^e^ l.p. geubis — vallen, 2^e^ l.p. * ngadeuheus — zijn opwachting maken. In 't laatste geval bestaat uitteraard geen k.

Maar bij transitieve werkwoorden wordt een betrekking geboren tusschen dengene die de handeling verricht en een ander persoon, hier zijn dus 2 l.p. woorden mogelijk Bv. van geven is 't 1^e^ l.p. maparin (De Regent geeft aan zijn bediende), 't 2^e^ * hatoer of * ngahatoeran (De ondergeschikte geeft aan den Regent). Vaak kan men dit verschil tusschen 1^e^ en 2^e^ l.p. ook in de vertaling weergeven, bv. van geven: verleenen en aanbieden. Ook is soms uit de beteekenis van een grondwoord reeds op te maken of men met een

1e of 2e l.p. te doen heeft, bv. bij afleidingen van hatoer, sangga en soehoen. Niet altijd is er van een transitief werkwoord waarvan een 2e l.p. bestaat, ook een 1e, bv. *maras — scheren, *meuseul — masseeren, *ngaloewat — begraven. 't Lijdend voorwerp is hier de hoofdzaak; degene die de handeling verricht, treedt op den achtergrond.

Tengevolge van de beteekenis van den grammatikalen vorm, kan de onderlinge waardij van op een zelfde wijze gevormde afleidingen een andere zijn dan die der grondwoorden. Dat gelieve men bij raadpleging der Woordenlijst waar zooveel mogelijk alleen grondwoorden zijn vermeld, in aanmerking te nemen. Bv. Geneesmiddel is oebar k.l. landong l.p. Landong gebruikt een aanzienlijke. Wie hem dat toedient, een bediende bv., verricht dus de handeling *ngalandongan. Geeft die bediende bv. olie, dan is dat *ngalandongkeun minjak. Omgekeerd zal de aanzienlijke, zijn bediende medicijn gevende, ngoebaran, even goed als een mede bediende. — Kam is sisir k.l. pameres l.p. De bediende gebruikt voor zich een sisir, de meester een pameres. Iemand (be) kammen is njisiran k.l. *meresan l.p. *Meresan doet de aanzienlijke alleen, als hij zichzelf kamt; stel dat hij een ander kamde, dan zou dat zijn njisiran. Doch de bediende, zijn meester kammende: *meresan, zichzelf: njisiran. Keun als causatief suffix bewerkt een zelfde omdraaiing: Kangdjěng Dalěm oeninga (weet), maar *ngoeningakeun ka kd. Dalěm— (aan den Regent doen weten). Bij de plaats aanwijzende l.p. woorden is 't juist omgekeerd: Tani aja gedengeun radja, maar radja ngagedengkeun tani — de vorst doet den landman naast zich zitten.

Toeroepen als: Welkom, als 't U belieft, 't is goed! e.d. kan men natuurlijk niet van zichzelf bezigen. Worden zulke woorden of uitdrukkingen in de Woordenlijst opgegeven als k., s., of l.p., dan wil dat dus zeggen dat men ze bezigt, als men iemand in kasar toespreekt of lěměs, in welk laatste geval de toeroepen als slaande op den aangesprokene óf s. óf l.p. zullen zijn.

Wat de voornaamwoorden betreft, maken de aanwijzende, betrekkelijke, vragende en onbepaalde geen onderscheid tusschen kasar en lěměs pisan.

De bezittelijke zijn gelijk aan de persoonlijke, achter 't bepaalde woord geplaatst, bovendien voor de 3e persoon nog na. Ditzelfde

na komt te pas om van sommige persoonlijke voornaamwoorden der 2^e^ persoon, persoonlijke voornaamwoorden van de 3^e^ persoon te maken.

Zooals te verwachten was is bij de persoonlijke voornaamwoorden de verscheidenheid zeer groot. Met deze toch worden de verhoudingen tusschen verschillende personen zeer scherp gepreciseerd. Men zou haast zeggen, voor 't gevoel van den Soendanees te scherp, want zeer dikwijls worden pers. vrnw.n. vermeden en omschrijvingen ervoor in de plaats gesteld. Dit alles, ook 't gebruik van elk vrnw. in 't bizonder, uitvoerig uit een te zetten, blijve overgelaten aan de wetenschap.

Hier wordt slechts, volledigheidshalve, een korte opsomming gegeven:

Enkelvoud.

1e Persoon: Aing — tot zichzelf sprekende, tot anderen zeer uit de hoogte.

Kami — deftig, uit de hoogte.

Dewek — ruw, naar omstandigheden gemeenzaam of grof.

Oerang — welwillend, uit de hoogte.

Koela, kaoela, djasadkaoela — stijf, tot gelijken of iets minderen.

Koering, djisimkoering — bescheiden.

Abdi, djisimabdi — zeer nederig, nog onderdaniger te maken met andere woorden en verlengstukken (abdi gamparan, abdi dampal gamparan, abdi dalĕm enz.).

2e Persoon: Sija — zeer uit de hoogte, maar in 't gebruik minder beperkt dan "aing".

Silaing — welwillend, uit de hoogte.

Ilaing — 't zelfde, maar vriendelijker.

Maneh — vormelijk, uit de hoogte.

Andika — met eenige onderscheiding.

Sampejan — beleefd.

Adjĕngan — eerbiedig, op niet te grooten afstand.

Andjeun — zeer eerbiedig, maar koud.

Djoeragan — tot meerderen, gemoedelijk.

Gamparan — zeer eerbiedig, veronderstelt milde gevoelens. Onderdaniger te maken door verlenging (dampal, dalĕm enz.) op de manier als abdi.

3e Persoon: 't Minst gebruikt.

Manehna — vormelijk, uit de hoogte.

Manehannana — vormelijk, uit de hoogte.

Andjeunna — zeer eerbiedig, algemeen van l.p. personen.

Meervoud.

1[e] Persoon: Oerang sluit den aangesprokene in, niet gepast tot meerderen. Verder: koela, koering, abdi en samenstellingen.

2[e] Persoon: Als in 't enkelvoud. Bij sommige is meervoudsvorming mogelijk, doch niet noodzakelijk door invoeging van al of ar: Silalaing, ilalaing, maraneh, arandjeun (arandika?)

3[e] Persoon: 't Gebruik van den meervoudsvorm is hier regel: maranehannana, arandjeunna.

't Reflexief voornaamwoord is maneh, voor l.p. personen andjeun en kan alleen voor de 2[e] en 3[e] persoon gebruikt worden. In alle personen kan men zeggen awak of gewoonlijk en minder grof diri, van l.p. personen salira, al of niet gevolgd door 't bezittelijk voornaamwoord (in de 3[e] persoon na). Awak k.l., salira l.p. zijn de dagelijksche woorden voor lichaam.

In gesprekken worden de voornaamwoorden zeer dikwijls vervangen door woorden die familiebetrekkingen aanduiden. Onder verwanten is dit regel, maar ook onder niet-verwanten bestaat 't gebruik; 't maakt 't gesprek minder stijf.

Wat familie-leden betreft, zullen gewoonlijk de woorden worden gebruikt die de werkelijke familie-verhouding aangeven. Is de verwantschap minder nauw, dan wordt vaak een algemeener woord bv. doeloer k.l. saderek l.p. gebruikt of een woord dat een minder verwijderden graad van bloedverwantschap aangeeft (kakang).

Onder niet-verwanten spreekt men elkaar als familie-leden aan, indien men elkaar reeds kent en in dezelfde maatschappelijke sfeer leeft, dus menaks tegen menaks, santana's tegen santana's enz. De leeftijd en de positie beslissen dan, welke ideëele bloedverwantschap men schept. De meest voorkomende verhoudingen zijn, in dit geval: vader tot zoon (voor grooten afstand), oudere tot jongere broer (voor kleineren afstand). Loopen de leeftijden veel uiteen en is de verhouding vader tot zoon te veel uit de hoogte, dan heet de oudste ook wel ĕmang in plaats van akang.

Hoe hooger men gesteld is, hoe vrijmoediger men vreemden als familie-leden kan aanspreken. Lieden uit 't volk kan men zoo aanspreken als: Paman of Bibi, Aki of Nini, Bapa of Indoeng. 't Is vriendelijk, maar altijd uit de hoogte. Aki (Nini) zegt men tegen zeer oude menschen, Bapa (Indoeng) tegen jongere, Paman (Bibi) is meer onderscheidend.

WOORDENLIJST.

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
A				
Abdi		Pers. en biz. vnw. 1e pers., zie Inleiding		
Abdi-abdi	l.	Zie Djĕlĕma leutik		
Abĕn	g. w.	Zie Adoe		
Aboes	k.	Zie Asoep		
Abot	l.	Zie Beurat		
Adĕg [1]	g. w.	Zie Tangtoeng		
Adi	k. l.	Zie aanteekening bij Padjik		
Adibeuteung	k. l.			
Adjal	s. en l.	Zie Paeh en aanteekening		
Adjang	k.	Zelden gebruikt. Zie Eukeur		
Adjĕng	g. w.	Zie Arĕp		
Adjĕngan		Pers. en biz. vnw. 2e pers., zie Inleiding		
Adji	g. w.			
Adji	k.	Zelden gebruikt. Zie Harga		
Adjrih	k. l.	Zie ook Sijeun, aanteekening		
Adoe	g. w.			Adoe Ngadoe
Adol	g. w.	Zie Ewe		
Agĕm	l. p.	Zie Sĕgoet		
Agĕm	g. w.	Zelden gebruikt. Zie Pake		
Agĕng	l. en l. p.	Zie Gĕde en aanteekening		
Aing		Pers. en biz. vnw. 1e pers., zie Inleiding		
Ais	g. w.	Pangais patoewangan, zie Adibeuteung		
Aja	k. l.	Teu aja l., zie Euweuh		
Aki	k. l.			
Akoe	g. w.	Ngangkĕn vooral in den zin van bekennen		
Akoean	k. l.			
Ali	k. l.			

[1] Adĕg beteekent staan, opgericht zijn en is, evenals de afleidingen k.l. Slechts in de speciale

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
A					
Abdi					Dienaar
Abdi-abdi					Kleine luiden
Abĕn					
Aboes					In —, Binnengaan
Abot					Zwaar
Adĕg [1]					
Adi	Adi			Rai, ook Raji en Jaji	Jongere broer of zuster
Adibeuteung	Adibeuteung		Doeloer ipe	Pangais patoewangan	Ten opzichte v. d. man de adi zijner vrouw, t. o. v. d. vrouw de adi haars mans
Adjal					Dood, gestorven
Adjang					Voor, om te, ten behoeve van
Adjĕng					
Adjĕngan					
Adji	Ngadji			Ngaos	Den Koran lezen, ook wel: — leeren lezen
Adji					Waarde, prijs
Adjrih					Beschroomd, met ontzag vervuld
Adoe		Abĕn			Kamp- Wed- (in samenstellingen)
		Ngabĕn			Zich of iets met elkaar meten. wedden, dobbelen
Adol					
Agĕm					Kranig v. voorkomen
Agĕm					
Agĕng					Groot, omvangrijk
—Aing					
Ais	Ngais			*Ngĕmban	In een doek op de heup dragen
Aja	Aja	Antĕn (Buitenzorg)			Er is, er zijn, aanwezig zijn
Aki	Aki			Ejang	Grootvader
	Aki-aki				Grootvader zijn, zeer oud zijn
Akoe	Ngakoe	Ngangkĕn			Erkennen (als), Bekennen, Rechten laten gelden op, Hartelijk zijn, Zich gastvrij betoonen
Akoean	Akoean			Sareseh	Gastvrij, voorkomend
Ali	Ali			Lelepen of Tjingtjin	Vingerring

[1] beteekenis: recht overeind staan (lichaamshouding) is ngadĕg l.p.

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Alim	l.	Zie Teu daek onder Daek		
Alih	g. w.	Zie Pindah		
Aloes	k. (k. l.)			Aloes
Ambĕk	k. l.	Rĕdjag manah wordt alleen gezegd van een opkomenden toorn en sprekende v. d. derde persoon		
Ambeu	g. w.			
Amboeng	g. w.	Zie Ambeu en Tjijoem. Pangamboeng, zie Iroeng		
Ambrih	g. w.	Zie Arah		
Amĕng(an)	l. p.	Zie Oelin		
Ampĕg	l. p.	Zie Mĕngi		
Ampih	g. w.			Ngampih
Anak	k. l.	Sa-anak-rabi, zie sarerea, onder rea		
Andika		Pers. en biz. vnw. 2e persoon. Zie Inleiding. Pangandika, zie Heueuh II		
Andjang	g. w.	Tjalik is ook wel l. p., maar dan minder hoog dan Linggih		
Andjeun(na)		Pers. en biz. vnw. 2e (3e) persoon, zie Inleiding		
Andjeun	l. p.	Reflexief vnw., zie Maneh en Inleiding		
Angĕn	k. l.			
Anggĕl	k. l.			
Anggeus	k.	Zie Geus		
Anggo	g. w.	Zie Dangdan, Pake en Rĕsĕp		
Angkat	l. p.	Zie Andjang		
Angkat	l. p.	Zie Ijang		
Angkat	l. p.	Zie Indit		
Angkat	l. p.	Zie Saba		
Angkat	l. p.	Zie Leumpang		
Angkĕn	g. w.	Zie Akoe		
Angkeng	l. p.	Zie Tjangkeng		
Angkeut	l. p.	Zie Gado		
Angloeh	g. w.	Zie Gĕring en Rasa		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Alim					Niet willen
Alih					
Aloes		Sae			Mooi, fraai
Ambĕk	Ambĕk			Bĕndoe of Rĕdjag manah	Boos, vertoornd; toorn
Ambeu	Ngambeu			Ngamboeng	Ruiken (transitief)
Amboeng					
Ambrih					
Amĕng(an)					Spelen (zich vermaken)
Ampĕg					Aamborstigheid, aamborstig zijn
Ampih		Njimpĕn			Bergen, bewaren
Anak	Anak		Seuweu of Pĕtjil	Poetra	Kind (familiebetrekking)
Andika					
Andjang	Ngandjang		Tjalik	Angkat(ka), Linggih	Even aangaan, een kort bezoek brengen
Andjeun(na)					Zelf.
Andjeun					
Angĕn	Angĕn			Manah	Onderborst, beneden dada ter plaatse der onderste ribben
Anggĕl	Anggĕl			Kadjang mastaka Bantal (Tjiandjoer)	Hoofdkussen
Anggeus					Gereed, klaar, voleindigd
Anggo					
Angkat					Even aangaan
Angkat					Op weg gaan
Angkat					Vertrekken
Angkat					Er op uit gaan of zijn, ronddolen
Angkat					Loopen
Angkĕn					
Angkeng					Lendenen, Heup
Angkeut					Kin
Angloeh					

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Anom	l. en l. p.	Zie Ngora		
Antara	k.	Zelden gebruikt. Zie Heuleut		Antara
Antara	k.	't K. zelden gebruikt. Zie Kira		Antara
Antawis	l.	Zie Heuleut en Antara		
Antawis	l.	Zie Kira en Antara		
Antĕn	l. (Buitenzorg)	Zie Aja		
Anteur	g. w.			
Antos	g. w.	Zie Toenggoe en Dago		
Aos	g. w.	Zie Batja, Harga en Adji		
Arah	g. w.			Ngarah Ngarah
Arek	k.	Zie Rek		
Arĕp	g. w.			Ngarĕp-ngarĕp
Ari	k.			Ari
Ari	k.	Vooral „ari" vaak zinledig gebruikt aan 't begin van een zin en dan ook wel in lĕmĕs, ongeveer ons „Nou" of Fransch „or". In de beteekenis „zoodra", „toen" is ari k. l.		Ari, Dĕmi, Moenggoeh (zelden)
Arot	g. w.	Zie Inoem		
Arta	k.	Zelden gebruikt. Zie Doewit		
Arti	g. w.	Zie ook Harti		Ngarti
Artos	l.	Zie Doewit		
Asal (Mal.)	k.	Zie Soepaja		
Asal	k.			Asal
Asih	l.p.	Zie Njaäh. Kakasih l. p., zie Ngaran		
Asoeh	g. w.			
Asoep	k.			Asoep of Aboes Ka-asoep

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Anom					Jong (van jaren)
Antara		Antawis			Tusschenruimte, met tusschenruimte van
Antara		Antawis			Ongeveer
Antawis					Tusschenruimte, met tusschenruimte van
Antawis					Ongeveer
Antĕn					Er is, er zijn, aanwezig zijn
Anteur	Nganteur			*Ngadjadjap	Begeleiden
	Nganteuran			*Moepoen-doetan	Spijzen brengen of zenden aan
Antos					
Aos					
Arah	Ngambrih				Beoogen
	Pambrih				Beoogende, met 't doel, opdat
Arek					Willen, van plan zijn (zelfstandig gebruikt)
Arĕp		Ngadjĕng-ngadjĕng			Al wachtende hopen
	Karĕp	(Kahajang)		Kĕrsa	Wensch, verlangen
Ari		Oepami of Oepantĕn			Wanneer (voegwoord) Bijaldien
Ari		Doepi, Dopi, Mĕnggah			Wat betreft
Arot					
Arta					Geld
Arti		Ngartos			Begrijpen
Artos					Geld
Asal (Mal.)					Als .... maar
Asal		Awit of Poerwa			Oorsprong, oorsprong hebben, oorspronkelijk
Asih					Liefhebben, gehecht zijn aan
Asoeh	Ngasoeh			Ngatik	Verzorgen, zijn zorg (aan iets) wijden
Asoep		Lĕbĕt			In- Binnengaan
		Ka-lĕbĕt		Kagaleuh	Aanvaard (verl. deelw.)
				Ka-manah (hooger)	Behagen aan, aanstaan, bevallen aan

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Astana	k. l.	Astana meer in Oost-, Koeboeran meer in West-Prijangan			Astana of Koeboeran		Pasarean	Padjaratan	Begraafplaats
Atanapi	l.	Zie Atawa							Of
Atawa	k.			Atawa		Atanapi of Oetawi			Of
Ati	k. l.	Zie ook Hate			Ati				Hart (van dieren); anders: gemoed, binnenste
Ati-Ati	g. w.			Ati-ati		Atos-Atos			Oppassen voor, op zijn hoede zijn
Atoh	k.			Atoh of Boengah		Bingah			Blijde, verheugd
Atos-atos	l.	Zie Ati-ati							Oppassen voor, op zijn hoede zijn
Awak	k. l.	Zie ook Diri			Awak of Badan			Salira	Lichaam
Awěrat	l.	Zie Beurat							Zwaar
Awewe	k. l.	Zie Ewe							Vrouw, vrouwelijk
Awis	l.	Zie Tjarang							Zelden, zeldzaam
Awit	l.	Zie Asal							Oorsprong, oorsprong hebben, oorspronkelijk
Awit	g. w.	Zie Mimiti en afleidingen							
Awitna	l.	Zie Mimiti en afleidingen							't Begin (er van)
Awon	l.	Zie Goreng							Leelijk, slecht
B									
Babar	l. p.	Zie Bidjil							Geboren worden
Babar	g. w.	Zie Djoeroe							
Badami	k. l.	Badantěn l. is Tjiandjoersch, doch wordt ook elders gehoord.			Badami	Badantěn			Beraadslagen
Badan	k. l.	= Awak, zie aldaar							Lichaam
Badantěn	l.	Zie Badami							Beraadslagen
Badarat	k. l.	Zie Darat							Te voet gaan
Bade	l.	Zie Eukeur							Voor, ten behoeve van
Bade	l.	Zie Rek							Futurum vormer; willen
Badega	l. p.	Zie Boedjang							Bediende, dienaar
Baderek	l. p.	Zie Rendeng							Zij aan zij zijn
Badi	g. w.	Zie Pribadi							
Badjoe	k. l.				Badjoe			Raksoekan	Baadje, jas
Bados	g. w.	Zie Pribadi							
Bageja	k.			Bageja!				*Hatoeran!	Welkom![1] Wees gegroet!
Baham	l. p.	Zie Soengoet							Mond
Bakal	k.	Zie Rek							Futurum vormer: willen. — Ook vóór substantieven (= pi — eun)

[1] Bageja is niet alleen een toeroep van gastheer tot gast, doch ook omgekeerd. Wanneer een van buiten komende bij zijn aankomst roept: „Bageja! (Hatoeran)", is de beteekenis zoowat een opening van 't gesprek, te vertalen met: „Gegroet!" of iets dergelijks. Men kan „Bageja" ook onder de sěděngwoorden rangschikken, daar 't gebruik altijd een zekere mate van onderscheiding te kennen geeft.

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bakti	k. l.			
Baktos (zelden)	l.	Zie Bakti		
Balĕs	g. w.			Ngabalĕs
Balĕsan	k.			Balĕsan
Balik	k.	Vrg. Poelang [1]		Balik
Bandjat	k.	Zie Handjat		
Bangĕt	k.			Bangĕt
Bantal (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Anggĕl		
Bantoen	g. w.	Zie Bawa		
Bapa	k. l.			
Baraja	k. l.			
Barĕng	k.			Barĕng
Bareto	k.			Bareto
Baris	k.	Zie Eukeur		
Basa	k.	Basa bareto — nalika kapoengkoer Basa iraha? (v. h. verleden sprekende), nooit Basa ajeuna enz. Paribasa, zie aldaar.		Basa
Basasontĕn	l.	Zie Sore		
Batin	k. l.			
Batja	g. w.	't Lĕmĕs „maos" luidt in 't passief di-(ka-)aos.		Matja
Batjot	k. p.	Zie Soengoet		
Batoek	k. l.			
Batoer	l.	Zie Boedjang. — In de beteekenis v. „makker, kameraad" k. l.		
Batos	l.	Weinig gebruikt. Zie Batin		

[1] In de algemeene beteekenis „gekeerd, gewend" is balik k. l. Evenzoo malik — wenden.

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Bakti	Bakti	Baktos (zelden)			Eerbiedige hulde
Baktos (zelden)					Eerbiedige hulde
Balĕs		Ngawangsoel		Ngawalon	Antwoorden, beantwoorden (een brief)
Balĕsan		Wangsoelan		Walonan, Walĕran (zeer hoog)	Antwoord
Balik		Wangsoel		Moelih	Teruggegaan, naar huis gegaan, naar huis gaan, terugkeeren
Bandjat					Overgaan (v. lager naar hooger), aan land gaan
Bangĕt		Sangĕt			Zeer
Bantal Tjr					Hoofdkussen
Bantoen					
Bapa	Bapa			Rama	Vader
Baraja	Baraja, warga en koelawarga (beide laatste zelden)			Wargi of (zelden) Koelawargi	Verwante, familielid; verwante of familielid zijn
Barĕng		Sarĕng			Tegelijkertijd
Bareto		Kapoengkoer of kapĕngkĕr (mooier)			Vroeger
Baris					Voor, ten behoeve van, om te
Basa		Nalika			Tijdens (v. d. verleden tijd sprekende)
Basasontĕn					's Avonds
Batin	Batin	Batos (ongewoon)			Inwendig
Batja		Maos		Ngaos	Lezen
Batjot					Mond, smoel
Batoek	Batoek			Gohgoj	Hoesten, hoest
Batoer					Bediende
Batos					Inwendig

keeren (intr.) en malikkeun of ngabalikkeun — wenden, keeren, omdraaien (tr.).

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bawa	g. w.			Mawa
Bawarasa	k.	Zie Rasa		
Bawiraos	l.	Zie Rasa		
Beak	k.			Beak
Bebedja	k.	Zie Bedja		
Bĕbĕl	k. p.	Zie Sirit		
Beda	k.			Beda
Bĕdag	g. w.	Zie Oedag		
Bedja	k.			Bedja Bebedja Ngabedja Ngabedjaän Ngabedjakeun
Bĕkĕl	k.			Bĕkĕl
Bĕndoe	l. p.	Zie Ambĕk		
Bĕnĕr	k.			Bĕnĕr
Bentĕn	l.	Zie Beda		
Bĕntet	k. p.	Zie Seubeuh		
Bere	g. w.	Hoewel "masih, masihan" feitelijk beteekent "geven van hoogere tot lagere" (waarbij de afstand niet groot is in tegenstelling met "maparin" waarbij de gever veel hooger staat), wordt 't ook als l. van Mere gebruikt. *Oendjoek kan alleen gezegd worden van 't aanbieden eener mededeeling, beleefd kennis geven.		
Beres	k. l.	*Meresan l. p. en Pameres l. p., zie Sisir		
Bĕrkah	k. l.			
Bĕrkah	k.			Bĕrkah! of Doa
Bĕrsih	g. w.	Zie Soenat		
Beuheung	k. l.	't L. p. woord alleen van menschen in gebruik.		

[1] Bĕrkah — zegen, voorspoed, doa — gebed, pangestoe — toegenegenheid, hibar — gunst, zegen zijn l. p. uitdrukkingen worden natuurlijk 't langst uitgerekt: pangestoe (hibar) gamparan, — kangdjĕng sĕdĕng-uitdrukking is aangemerkt, (hoewel 't daar naar de eigenlijke beteekenis behoort) omdat 't (bv. zijn bedienden) gebruikt wordt. Vrg. de noot bij Bageja!

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Bawa		Ngabantoen		Njandak	Bij zich hebben, medebrengen, medenemen
Bawarasa					Oordeel, gevoelen, meening
Bawiraos					Oordeel, gevoelen, meening
Beak		Seëp of seët			Op, verbruikt
Bebedja					Eenig bericht geven, zenden
Bĕbĕl					Penis
Beda		Bentĕn			Verschillen, verschil
Bĕdag					
Bedja	Tjarijos of Wartos				Bericht
		Njarijos			Eenig bericht geven, zenden
		Njarijos			Berichten
		Ngawartosan, Njarijosan (zelden)			Berichten aan
		Njarijoskeun			Iets mededeelen
Bĕkĕl		Sangoe		Sangoe	Leeftocht
	Mĕkĕlan			*Njaosan of *Njangoean	Van leeftocht voorzien
Bĕndoe					Vertoornd, boos; toorn
Bĕnĕr		Lĕrĕs			Juist (niet verkeerd)
Bentĕn					Verschillen, verschil
Bĕntet					Zat, verzadigd
Bere	Mere	Masih, gewoonlijk masihan		Masih, gewoonlijk masihan Maparin (zeer hoog) *Hatoer of *Oendjoek	Geven, (verleenen, aanbieden)
	Pamere			Pasihan, Paparin (hooger)	Gift
Beres	Beres				In orde, geregeld, opgeruimd
Bĕrkah	Bĕrkah of Hibar (mooier)				Zegen
Bĕrkah				*Pangestoe! of *Hibar!	Een dankbetuiging [1]
Bĕrsih					
Beuheung	Beuheung			Tĕnggĕk	Hals

verkorte uitdrukkingen van zinnen, die te vertalen zijn met: „Door Uw gunst, voorbede enz.!" De enz. Even zoo is Bĕrkah djoeragan, -rai enz. beleefder dan „Bĕrkah" zonder meer, dat niet als in 't dagelijksch leven zeer is verzwakt en zelfs tegen lieden, tegen welke men kasar spreekt

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Beuki	k. l.			
Beuli	g. w.			Meuli
Beulitan	l. p.	Zie Saboek		
Beunang	k.			Beunang Meunang
Beungeut	k. l.			
Beunghar	k. l.			
Beurang	k.	„Geus beurang" kan beteekenen: 't Is al dag! en 't Is al laat op den dag. Parantos sijang ook, doch in de laatste beteekenis, zegt men dan gewoonlijk „Parantos sijang teuing".		Beurang
Beurat	k.	Kabeuratan l. p., zie Ising		Beurat
Beuteung	k. l.			
Bidjil	k. l.			
Bidjil	k.			Bidjil
Bijang	l.	Zie Indoeng		
Bijasa	l.	Plaatselijk. Zie Bisa—Bijasa k. l. beteekent: gewoon, gewoonte, de gewoonte zijn.		
Bikeun	g. w.	Omtrent „Masihkeun" l. en l. p., zie noot bij Bere.		
Bilih	l.	Zie Bisi		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Beuki	Beuki		Sěněng	Sěděp	Lusten
Beuli		Meser of Ngadoewit		Ngagaleuh	Koopen
Beulitan					Gordel, buikband
Beunang		Kenging			Verkregen, gekregen, gelukken
		Kenging			Verkrijgen, winnen, geoorloofd zijn, durende
Beungeut	Beungeut			Raraj of Pameunteu (Tjiandjoer)	Gelaat
	Sibeungeut			Ditamas of Ditjipeunteu (Tjiandjoer)	Zich 't gelaat wasschen
Beunghar	Beunghar	Kaja		Soegih	Rijk
Beurang		Sijang			Dag zijn (in tegenstelling met nacht zijn) Laat op den dag
Beurat		Abot of Awěrat			Zwaar
Beuteung	Beuteung		Padaharan	Patoewangan of Lamboet (Tjiandjoer)	Buik
Bidjil	Bidjil	Kaloewar			Naar buiten
Bidjil		Mědal (ook wel: l. p.)		Babar	Geboren worden
Bijang					Moeder
Bijasa					Kunnen
Bikeun	Mikeun	Masihkeun		Masihkeun of Maparinkeun(hooger) *Ngahatoerkeun of *Njanggakeun	Geven, overgeven, overdragen, (schenken, aanbieden)
Bilih					Voor geval, 't mocht eens dat....(gebeurde wat men hoopt van niet)

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bingah	l.	Zie Atoh		
Bingoeng	k. l.	Ewĕd (ewoeh) verschilt eenigszins in beteekenis met Bingoeng. 't Eerste slaat op de persoon: in de nesten zitten, 't tweede op de gedachten, 't denken.		
Birit	k. l.	't K. l. ook gebezigd v. naden in 't algemeen.		
Bisa	k.			Bisa
Bisi	k.			Bisi
Bisoel	k. l.			
Bitis	k. l.			
Biwir	k. l.			
Bobos	g. w.	Kabobosan l. p., zie Hitoet		
Bobot	l. p.	Zie Reuneuh		
Bobot	g. w.	Zie Timbang		
Bodjo	l.	Zie Pamadjikan (onder Padjik)		
Boeboedjĕng	l. p.	Zie Moro onder Boro		
Boeboewang	l.	Zie Ising		
Boedak	k. l.			
Boedjal	k. l.			
Boedjang	k.	De vertaling wijzigt zich met den persoon, wiens "dienaar" bedoeld is. Zeer teekenend is dat in 't l. men zijn dienaar "batoer" (eig. medgezel) noemt, een kleinmaking van zichzelve tegenover den aangesprokene. Iemand aansprekende wordt van de l. p. woorden alleen "Rentjang" gebruikt: "Rentjang gamparan aja sabaraha?" maar "Gandekna of Badegana kdj. Dalĕm aja saanoe".		Boedjang
Boedjĕng	g. w.	Zie Boeroe, Boro, Djoegdjoeg, Soesoel.		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Bingah					Blijde, verheugd
Bingoeng	Bingoeng	Ewěd of Ewoeh			In de war, geen uitweg weten
Birit	Birit			Imbit	Bilnaad
Bisa		Tijasa, Ijasa, Jasa, Bijasa (Djampang)			Kunnen
Bisi		Bilih, bok-bilih			Voor geval, 't mocht eens dat .... (gebeurde wat men hoopt van niet)
Bisoel	Bisoel			Gamboeh	Zweer, puist e. d.
Bitis	Bitis			Wěntis	Kuit (lichaamsdeel)
Biwir	Biwir			Lambe of Lamběj	Lip, lippen
Bobos					
Bobot					Zwanger
Bobot					
Bodjo					Echtgenoote, huisvrouw
Boeboedjěng					Jagen, op de jacht zijn
Boeboewang					Een groote boodschap doen
Boedak	Boedak			Moerang-kalih	Knaap, meisje
	Boedak keneh			Moerang-kalih keneh	Nog kind zijn
Boedjal	Boedjal			Oeděl	Navel
Boedjang		Batoer		Badega, Gandek, Rentjang, Pangiring, Landjang (Oost Prijangan voor vrouwelijke gandek's)	Dienaar, bediende, volgeling, knecht, boerenarbeider enz.
Boedjěng					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Boedoeg	k. l.			
Boelan	k.			Boelan
Boemi	l. p.	Zie Imah		
Boengah	k.	= Atoh (zie aldaar). Boengah-boengah k. l. = schermen met stokken (spel)		
Boeoek	k. l.			
Boepati	k. l.	Zelden gebruikt. Zie Bopati		
Boepatos	l.	Zelden gebruikt. Zie Bopati		
Boerat (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Oebar		
Boerĕj	l. p.	Zie Ngora		
Boeroe	g. w.	Zie ook Boro. 't Kasar "Boeroe-boeroe!" Snel, gezwind! moet in 't lĕmĕs (pisan) worden omschreven (bv. kĕdah enggal e. d.)		Ngaboeroe of Moro of Moeroe Kaboeroe (zelden Kaboro)
Boeroewan	k. l.			
Boewang	g. w.	Zie Ising		
Boewat Mal.	k.	Plaatselijk, zie Eukeur.		
Boga	k.	Voor "boga ewe" k., zie Ewe k. Voor "boga gawe" k., zie Gawe	Gablĕg of gadoer (minder grof)	Boga
Bokbilih	l.	Zie Bisi.		
Bolon	k.			Bolon of Palangan
Bongsor	k.	Om de schadelijke gevolgen wordt "koeris" vermeden; men zegt dan "panjakit aloes".		Bongsor
Bopati	k. l.	Zelden gebruikt voor Dalĕm.		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Boedoeg	Boedoeg			Koreng	Schurft, kleine uitslag
Boelan		Sasih			Maand
Boemi					Huis
Boengah					Blijde, verheugd
Boeoek	Boeoek			Ramboet	Hoofdhaar
Boepati					Regent
Boepatos					Regent
Boerat (Tjiandjoer)					Geneesmiddel
Boerĕj					Jong van leeftijd (van kinderen)
Boeroe		Ngaboe-djĕng		Ngaboe-djĕng	Zich spoeden, haasten, om zeker doel te bereiken, najagen, ergens op aanstreven
		Kaboedjĕng			Bereikt, achterhaald, overvallen, geklaard, 't klaar kunnen spelen, volbrengen, 't kunnen halen enz.
Boeroewan	Boeroewan			Latar	Erfgedeelte, ruimte naast 't huis en ervoor
Boewang					
Boewat Mal.					Voor, ten behoeve van, om te
Boga		Gadoeh		Kagoengan	Bezitten, hebben
					Een vrouw hebben
					Een feest te geven hebben
Bokbilih					Voor geval, 't mocht eens dat .... (gebeurde wat men hoopt van niet)
Bolon		Oedoer sasih, (Gadoeh) kotor, kapamalian		Karĕsĕban	Stonden
Bongsor		Koeris			Pokken, de pokken hebben
Bopati	Bopati of Boepati	Boepatos (zeer zelden)			Regent

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Bopeng	k. l.	't K. p. is vooral spottend.	Garok	
Boro	g. w.	Zie ook Boeroe		
D				
Dadoet (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Ising		
Daek	k. l.	Dek, zie bij Rek		
			Ĕmboeng of Sangeuk [2]	Teu daek [1]
Dago	g. w.	In 't kasar zegt men meer "Ngadagoan" dan "Ngadago", in 't lĕmĕs meer "Ngantos" dan "Ngantosan"		Ngadago of Noenggoe [3] Mal. Noenggoe-noenggoe Mal. Ngadagoan
Dahar	s.	Zie Njatoe Padaharan s. zie Beuteung		
Dahar	g. w.	Zie Hakan		
Dahoep	g. w.	Zie Kawin		
Daja	g. w.	Zie Kabeh		
Damang	l. p.	Zie Tjageur Teu damang l. p., zie Gĕring		
Damĕl	l.	Zie Gawe, ook voor "Gadoeh damĕl"		
Damĕl	g. w.	Zie Djijeun en Gawe.		
Dampal	l. p.	Alleen in de uitdrukkingen "Dampal gamparan!", "dampal dalĕm!" enz. om den aangesprokene nog hooger te verheffen dan door dezelfde betitelingen zonder "dampal". In de eigenlijke beteekenis k. l.		
Dampal	g. w.	Zie Tintjak		
Dangdan	k.	Dangdos niet algemeen gebruikelijk		Dangdan
Dangdan	k. l.	In kasar ook Make (zie Pake)		
Dangdos	l.	Zie Dangdan		
Dangdos	g. w.	Zie Ome		
Dangĕt	g. w.	Zie Ḍenge		
Dangĕt ajeuna (ijeu)	l.	Zie Mangsa (ajeuna)		

[1] Hierbij kunnen nog genoemd worden de woorden „Nampik" en „*Narah", afwijzen, afslaan
[2] Sangeuk drukt bepaald een weerzin uit.
[3] 't Komt me voor dat „noenggoe" in de beteekenis „wachten" (op antwoord, brieven enz.) is, als hoedanig 't ook gebruikt wordt. „Noenggoean" wordt niet in de plaats van „Ngadagoan"

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Bopeng	Bopeng of Korod (platter)				Van de pokken geschonden, pokdalig
Boro	Moro			Boeboedjĕng	Jagen, jacht maken op, op jacht zijn
D					
Dadoet (Tjiandjoer)					Een groote boodschap doen
Daek	Daek			} Kĕrsaeun	Willen, wenschen
	Daekeun				Willig zijn
		Alim		Teu kĕrsaeun	Niet willen
Dago		Ngantos			Wachten
		Ngantos-ngantos			Al maar, aanhoudend wachten
		Ngantosan			Wachten op
Dahar					Eten (intr.)
Dahar					
Dahoep					
Daja					
Damang					Gezond
Daměl					Werk, nut
Daměl					
Dampal					Eigenlijk: zool (v. d. voet), palm (v. d. hand)
Dampal					
Dangdan		Dangdos			Gereed, opgemaakt, uitgerust
Dangdan	Dangdan			Nganggo	Gekleed, zich kleeden
Dangdos					Gereed, opgemaakt, uitgerust
Dangdos					
Dangĕt					
Dangĕt					Tegenwoordig
ajeuna (ijeu)					

wat uitgaat van een gelijke of mindere resp. meerdere.

overgenomen uit 't Maleisch en de eigenlijke Soendasche beteekenis „waken, de wacht houden" gebezigd, doch beteekent alleen „Bewaken, Wacht houden bij". Zie ook „Djaga".

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Dangoe	g. w.	Zie Denge Zie Tendjo		
Dapang	g. w.	"Ngalanggir" bezigt men alleen tegen kinderen. Nangkoeban is onderste boven (op den buik) liggen.		Ngalanggir
Dapoer	k. l.			Pawon
Darat	g. w.			
Datang	k.			Datang
Dawoeh	g. w.	Zie Omong		
Dawoeh	l. p.	Soms als mooier dan Timbalan beschouwd. Beide woorden worden echter dooreen gebruikt.		
Dawoehan	l. p.	De gewone vorm. Dawoeh alleen in uitdrukkingen als: Soemoehoen dawoeh! dawoeh dalĕm! enz. z. v. a. Zooals U zegt, zooals U verkiest enz.		
Dawoehan	l. p.	Zie Tjĕk(na) met aanteekening		
Dawoehan	l. p.	Zie Rasa		
Deang	g. w.	Zie Doeroe		
Dek	k.	Zie Rek		
Dĕkoe	l. p.	Zie Toeoer		
Dĕleh	g. w.	Zie Tendjo		
Dĕmi	k.	= Ari (zie aldaar) doch nadrukkelijker.		
Dĕmi	k. l.			
Denge	g. w.	Zie voor de sĕdĕngwoorden, de Inleiding blz. 406.		Ngadenge
Dengdang	g. w.	Zie Dongdang		
Dĕngkoel	l. p.	= Dĕkoe. Zie Toeoer		
Derek	g. w.	Zie Adibeuteung, Doeloer en Rendeng.		
Deuheus	g. w.			

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Dangoe					
Dapang	Ngadap ang				Languit op den buik liggen
Dapoer	Dapoer				Keuken
Darat	Badarat			Njatjat	Te voet gaan
Datang		Dongkap, of Doengkap Dongkip (Tjiandjoer)		Soemping of Rawoeh (mooier)	Gekomen, aangekomen, arriveeren
Dawoeh					
Dawoeh					't Geen door een hoogere tot zijn ondergeschikte of lagere gezegd wordt, bevel
Dawoehan					idem
Dawoehan					Zeggen (subst.)
Dawoehan					Gevoelen, meening
Deang					
Dek					Willen (hulpwerkwoord)
Dĕkoe					Knie, knieën
Dĕleh					
Dĕmi					Wat betreft, aangaande. — In de beteekenis „toen", „zoodra" is dĕmi k. l.
Dĕmi	Dĕmi				Bij, in aanroepingen van God enz.
Denge		Ngoeping of Midangĕt (mooier)	Ngareu-ngeu kasar Ngaroe-ngoe lĕmĕs	Ngadangoe	Hooren
Deugdang					
Dĕngkoel					Knie, knieën
Derek					
Deuheus				*Ngadeu-heus (kasar) *Doemeu-heus (lĕmĕs)	Zijn opwachting maken

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Deukeut	k.			Deukeut
Deuleu	g. w.	Zie Tendjo		
Dewek	—	Pers. en bez. vrnw. 1e pers., zie Inleiding		
Di-angloeh	l. p.	Zie Rasa		
Dintěn	l.	Zie Powe		
Dioek	k. l.	"Tjalik" is ook wel l. p., maar dan minder hoog dan "Linggih"		
Dirasa	k. l.	Zie Rasa		
Diri	k. l.	Reflexief vrnw. Zie Inleiding blz. 411.		
Ditamas	l. p.	Zie Beungeut		
Ditjipeunteu (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Beungeut		
(Dj)				
Djaba	k.			Djaba Kadjaba of Djaba
Djadi	k.	= Toeloes. Djadi in den zin van worden, slagen, uitkomen (van planten) is k. l.		
Djadjah ronda of -ngaronda	l. p.	Zie Ronda. Djalan djadjahan — kleine weg, pad is k. l.		
Djadjap	g. w.	Zie Anteur.		
Djaga	g. w.	"Noenggoe" beteekent "waken" in den zin van "de wacht houden", "'t oog op houden". In andere afleidingen en samenstellingen is "djagi" weinig gebruikelijk.		Ngadjaga
Djaga	k. l.	= Engke, doch verder reikend: "in de verwijderde toekomst"		
Djagi	g. w.	Zie Djaga		
Djalma	k. l.	Zie Djělěma		
Djalmi	l.	Zeldzaam. Zie Djělěma		
Djangdji	k. l.			Soebaja
Djanggot	k. l.			
Djaoeh	k.			Djaoeh

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Deukeut		Tjakĕt of Parĕk			Dichtbij
Deuleu					
Dewek					
Di-angloeh					Hebben, gevoelen (van een een ziekte)
Dintĕn					Dag, ook: etmaal minus de nacht
Dioek	Dioek		Tjalik	Linggih of Lĕnggah	Zitten
Dirasa					Hebben, gevoelen (van een ziekte)
Diri	Diri, ook Awak (Djampang)			Salira	
Ditamas					Zich 't gelaat wasschen
Ditjipeunteu (Tjiandjoer)					idem
(Dj)					
Djaba		Djawi			Buiten en behalve
		Kadjawi			Uitgezonderd
Djadi					Doorgang hebben
Djadjah ronda of -ngaronda					De ronde doen, een toernee maken
Djadjap					
Djaga		Ngadjagi			Waken, waakzaam zijn, bewaken
Djaga					
Djagi					
Djalma					Mensch
Djalmi					Mensch
Djangdji	Djangdji				Belofte, afspraak, verbintenis
Djanggot	Djanggot			Roembah	Baard, sik
Djaoeh		Tĕbih			Ver

WOORD	Aan-duiding	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Djarat	g. w.	Zie Astana		
Djawi	l.	Zie Djaba		
Djawi	g. w.	Zie Djaba		
Djĕlĕma	k. l.			
Djĕlĕma leutik	k.			Djĕlĕma leutik
Djĕnĕng	l. p.	Zie Hiroep		
Djĕnĕngan	l. p.	Zie Ngaran		
Djĕngkar	l. p.	Hoog lĕmĕs pisan. Zie Ijang, Indit en Njaba (onder Saba)		
Djĕro	k. l.	Lĕbĕt alleen gebruikt van Regentenverblijven		
Djĕro	k.	In de beteekenis "diep" is "djĕro" k. l.		Djĕro
Djeueung	g. w.			Ngadjeueung of Njeueung of Ngilikan
Djeung	k.			Djeung
Djiga	k. l.	Zie Kawas, noot.		
Djijeun	g. w.			Njijeun
Djoegdjoeg	g. w.			Ngadjoegdjoeg
Djoemĕnĕng	l. p.	Zie Hiroep		
Djoeroe	g. w.			
Djoeroesĕrat	l. p.	Zie Toelis met aanteekening		
Djoeroe simpĕn	k. l.	Zie Simpĕn, aanteekening		
Djoeroetoelis	k. l.	Zie Toelis		
Djoewal	g. w.			
Doa!	k.	Zie Bĕrkah		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Djarat					
Djawi					Buiten en behalve
Djawi					
Djĕlĕma	Djĕlĕma of Djalma	Djalmi (zelden)			Mensch, menschen
Djĕlĕma leutik		Abdi-abdi			De geringe lieden, de kleine man
Djĕnĕng					Levend, in leven. In algemeenen zin: een rang, waardigheid bekleeden
Djĕnĕngan					Naam
Djĕngkar					Resp. Op weg gaan, vertrekken en erop uitgaan of zijn
Djĕro	Djĕro			Lĕbĕt	Verblijf, woning van een aanzienlijke
Djĕro		Lĕbĕt			Binnen
Djeueung		Ningalan		Ningalian	Aanzien, bekijken
Djeung		Sarĕng, sinarĕng (mooier) miwah (in brieven), rawoeh			En, met
Djiga					Schijnen, den schijn hebben van
Djijeun		Ngadamĕl			Maken
Djoegdjoeg		Ngaboedjĕng			Rechtstreeks op afgaan
Djoemĕnĕng					In leven
Djoeroe	Ngadjoeroe			Ngowo	Bevallen
	Ngadjoeroekeun	Mĕdalkeun (ook wel l. p.)		Ngowokeun of Ngababarkeun	Baren (tr.)
Djoeroesĕrat					Schrijver
Djoeroe simpĕn					Vertrouwd bediende, belast met 't opbewaren van goederen enz.
Djoeroetoelis					Schrijver
Djoewal	Ngadjoewal	Ngagingsirkeun			Verkoopen
Doa!					Een dankbetuiging

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Doega	g. w.			Kadoega
Doegi	l.	Zie Tĕpi		
Doeh	g. w.	Zie Tjidoeh		
Doehoeng	l. p.	Zie Kĕris		
Doeka	l.	Zie Njaho		
Doekoej	g. w.			
Doeloer	k. l.			
Doeloer ipe	s.	Zie Adibeuteung		
Doemeh	k.			Doemeh of Pedah (grover)
*Doemeu-heus	l. p. (l.)	Zie Deuheus		
Doemoegi	l.	Zie Nĕpi		
Doengkap	l.	= Dongkap, zie Datang		
Doepi	l.	Zie Ari II		
Doeroe	g. w.			
Doewa	g. w.	Overigens is doewa k. l.		Doewa pĕrkara of kadoewa pĕrkara
Doewit	k.	Ngadoewit l., zie Beuli		Doewit of Arta (zelden)
Dompet	k. l.			
Dongdang	g. w.			
Dongkap	l.	Zie Datang, Tĕpi en Nĕpi (onder Tĕpi)		
Dongkip (Tjiandjoer)	l.	Zie Datang		

E

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ebog	l. p.	Zie Kĕdĕng Zie Gelehe		
Ejang	l. p.	Zie Aki en Nini		
Eleh	k.			Eleh of Kalah (Mal.)

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Doega		Wĕrat			Vermogen (fyziek kunnen, moreel durven)
Doegi					Tot aan
Doeh					
Doehoeng					Kris
Doeka					"Ik weet niet!"
Doekoej	Doedoekoej			Toedoeng of Langgoekan	Zonnehoed
Doeloer	Doeloer			Saderek	Broeder of zuster, verwante
Doeloer ipe					T. o. v. d. man, de adi zijner vrouw T. o. v. d. vrouw, de adi haars mans
Doemeh		Reh(na), Sareh(na), Wireh, Sarehing Sarehning			Naardien, aangezien, nademaal
*Doemeuheus					Zijn opwachting maken
Doemoegi					Tot aan
Doengkap					Gekomen, aangekomen
Doepi					Wat betreft
Doeroe	Sidoeroe			Sideang	Zich warmen bij 't vuur
Doewa		Kalih pĕrkawis			In opsommingen: ten tweede, in de tweede plaats
Doewit		Artos			Geld
Dompet	Dompet			Tampekan	Sigarenkoker
Dongdang	Sidongdang			Sidengdang	Zitten met de beenen van den grond
Dongkap					Resp. gekomen of aangekomen, gereikt tot en tot aan (toe), reikende tot
Dongkip (Tjiandjoer)					Gekomen, aangekomen (komen, aankomen)
E					
Ebog					Liggen Liggen in den toestand, vóór men inslaapt
Ejang					Grootvader, grootmoeder
Eleh		Kawon			't Verliezen, 't afleggen. Verliezen bij 't spel

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Eling	l. p.	Zie Ingĕt		
Ĕmban	g. w.	Zie Ais		
Ĕmboeng	k. p.	Zie Teu daek onder Daek		
Emoet	l.	Zie Ingĕt. Emoetan l., zie Pikir, aanteekening. Ngemoetkeun l., zie Pikir.		
Endjing	l.	Zie Isoek		
Engab	l. p.	Zie Heuaj		
Enggal	l.	Zie Gantjang en Tereh		
Ĕnggeus	k.	= Geus, zie aldaar		
Ĕnggon	k. l.			
Ĕnja	k.			Ĕnja of Jakti (zelden)
Ĕnja	s.	Zie Heueuh!		
Enta	g. w.	Zie Penta		
Enteng	l.	Zie Hampang		
Era	k. l.	Vrg. Isin		
Erek	k.	= Rek, zie aldaar		
Estoe	k. l.	Pangestoe l.p., zie Bĕrkah		
Etang	g. w.	Zie Itoeng		
Eukeur	k.			Eukeur of keur, baris, pikeun, pakeun, adjang (zelden), boewat (Maleisch, plaatselijk)
Eukeur	k. l.	Niet altijd kan men in 't lĕmĕs "noedjoe" gebruiken. Dit woord beteekent eigenlijk "gevallen" (Engelsch: to happen)		
Eunteung	k.	Zie Katja		
Eureun	k.			Eureun
Euweuh	k.			Euweuh

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Eling					Zich herinneren, indachtig zijn
Ĕmban					
Ĕmboeng					Niet willen, 't verdommen
Emoet					Zich herinneren, indachtig zijn
Endjing					Morgen (dag van morgen)
Engab					Geeuwen
Enggal					Snel — Spoedig
Ĕnggeus					Reeds
Ĕnggon	Enggon			Pakoelĕman of Pagoelingan (Tjiandjoer)	Slaapplaats, slaapvertrek
Ĕnja		Jaktos			Waar, werkelijk
Ĕnja					Beaming van 't gesprokene
Enta					
Enteng					Licht (niet zwaar)
Era	Era			Lingsĕm	Beschaamd (gemaakt door een mindere)
Erek					Futurumvormer, willen
Estoe	Estoe				Werkelijk
Etang					
Eukeur		Bade			Voor, ten behoeve van, om te
Eukeur	Eukeur of Keur	(Noedjoe)			Bezig zijn met
Eunteung					Spiegel
Eureun		Liren			Ophouden, met zijn ambt, beroep enz. uitscheiden, dat neerleggen
Euweuh		Teu aja of Sĕwĕng (ook Soewĕng?) of Lĕpat of Sĕpi			Er is niet, er zijn niet, niet (aanwezig) zijn

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ewe	k. l.	Vrg. Pamadjikan (onder Padjik)		
Ewe	k.		Ewean	Boga ewe of (minder plat) boga pamadjikan
Ewe	g. w.	Niet kasar sprekende, gebruikt men de aktieve en passieve vormen van woorden, die „beslapen" beteekenen.	Ngadol	Ngewe
Ewean	k. l.			
Ewean	k. p.	Zie Ewe k.		
Ewĕd	l.	Zie Bingoeng (en aanteekening aldaar)		
Ewoeh	l.	Zie Bingoeng (en aanteekening aldaar)		
G				
Gado	k. l.			
Gadoeh	l.	Zie Boga—Gadoeh kakandoengan l., zie Reuneuh		
Gadoeh damĕl	l.	Zie Gawe		
Gadoeh kotor	l.	Zie Bolon		
Galeuh	g. w.	Zie Asoep, Beuli, Pikir		
Galih	l. p.	Zie Hate		
Gamboeh	l. p.	Zie Bisoel		
Gampang	k.			Gampang
Gampil	l.	Zie Gampang		
Gandek	l. p.	Zie Boedjang en toelichting aldaar.		
Ganti	k.			Ganti
Gantjang	k.			Gantjang
Gantos	l.	Zie Ganti		
Garok	k. p.	Zie Bopeng		
Garwa	l. p.	Zie Pamadjikan (onder Padjik) en zie ook Rea		
Gawe	k.			Gawe Boga gawe

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ewe	Ewe			Istĕri	Huisvrouw
	Awewe			Istĕri	Vrouw, vrouwelijk
Ewe		Gadoeh bodjo		Kagoengan istĕri	Een huisvrouw hebben, getrouwd zijn
Ewe					Paren
Ewean	Ewean				Paren (van dieren)
Ewean					Een huisvrouw hebben, getrouwd zijn
Ewĕd					In moeilijkheden, in de nesten, ongerust
Ewoeh					In moeilijkheden, in de nesten, ongerust
G					
Gado	Gado			Angkeut	Kin
Gadoeh					Bezitten, hebben
Gadoeh damĕl					Een partij te geven hebben
Gadoeh kotor					Stonden
Galeuh					
Galih					Gemoed, hart (niet in materieelen zin)
Gamboeh					Zweer, puist
Gampang		Gampil			Gemakkelijk
Gampil					Gemakkelijk
Gandek					Dienaar, knecht
Ganti		Gĕntos of Gantos			't Geen voor iets anders in de plaats komt; veranderen van (meening, lucht enz.)
Gantjang		Enggal			Snel, gezwind
Gantos					't Geen voor iets anders in plaats komt
Garok					Spotnaam voor van de pokken geschonden
Garwa					Echtgenoote, gemalin
Gawe		Damĕl			Werk, arbeid, nut
		Gadoeh damĕl			Een feest te geven hebben

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Gĕde	k.	't L. p. bepaaldelijk v. 't lichaam gezegd.		Migawe of Magawe (Djampang) Gĕde
Gedeng	l. p.	Zie Gigir		
Gegelehean	k. l.	Zie Gelehe		
Gelehe	g. w.			
Gĕloeng	k. l.			
Gĕntos	l.	Zie Ganti		
Gĕntra	l. p.	Zie Sora		
Gĕring	k.	"Oedoer" beteekent in 't algemeen "verhindering, verhindering hebben" (pambĕngan)		Gĕring
Geubis	l. p.	Zie Laboeh en Ragrag.		
Geulang	k. l.			
Geureuha	l. p.	Zie Pamadjikan (onder Padjik)		
Geus	k.	't Gebruik der woorden "Geus", "Enggeus" en "Anggeus" is niet scherp gescheiden.		Geus of Ĕnggeus Anggeus
Gigir	k. l.			
Gingsir	g. w.	Zie Djoewal		
Gobang	k. l.			
Gobrag	g. w.	Zie Imah		
Goedjĕng	g. w.	Zie Seuri		
Goegah	l. p.	Zie Hoedang		
Goegoeling	k. l.	Zie Goeling		
Goegoerah	l. p.	Zie Kĕmoe		
Goeling	g. w.	Pagoelingan l. p., zie Ĕnggon		
Goemoedjĕng	l. p.	Zie Seuri		
Goerah	g. w.	Zie Kĕmoe		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
		Midamĕl			Vervaardigen, maken
Gĕde		Agĕng		Agĕng	Groot (van omvang)
Gedeng					Zijde van 't lichaam
Gegelehean					Verkeeren in den toestand, dat men is gaan liggen om te slapen en nog niet ingeslapen is
Gelehe	Ngagelehe			Ebog	Gelegen zijn om in te slapen
	Gegelehëan			Ebog	Verkeeren in den toestand, dat men is gaan liggen om te slapen en nog niet ingeslapen is
Gĕloeng	Gĕloeng			Sanggoel	Haarwrong
Gĕntos					't Geen voor iets anders in de plaats komt, veranderen van ...
Gĕntra					Stem, geluid
Gĕring		Oedoer		Teu damang of Ngangloeh	Ziek, ongesteld
Geubis					Omvallen — neervallen (van een hoogte)
Geulang	Geulang			Pinggĕl	Armband
Geureuha					Echtgenoote, gemalin
Geus		Parantos			Reeds, Perfectumvormer
		Parantos of Salse (Mal.)			Gereed, afgedaan (zelfstandig gebruikt)
Gigir	Gigir			Gedeng	Zijde, 't l. p. woord alleen v. zijde van 't lichaam
Gingsir					
Gobang	Gobang			Soengkĕlang	Houwer, zwaard
Gobrag					
Goedjĕng					
Goegah					Opstaan, ontwaken
Goegoeling					Rolkussen
Goegoerah					Den mond spoelen
Goeling	Goegoeling			Pĕpĕdĕk	Rolkussen
Goemoedjĕng					Glimlachen, lachen
Goerah					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Goesar	g. w.			
Gogobrag	k. p.	Zie Imah		
Gohgoj	l. p.	Zie Batoek		
Goreng	k.			Goreng
H				
Hade	k.			Hade
Hade	k.	't Verzoek van een zeer hoog gesteld persoon is zoo goed als een bevel. Op beide zal 't antwoord zijn: (Soe) mangga! eig. „op de handen dragen.” Beleefd iets aanbiedende, zegt men ook „Mangga” of „Sawawi!” (ouderwetsch) z. v. a. „Als 't U belieft.” Een kasar-equivalent bestaat daarvan natuurlijk niet. Geeft men iets zonder plichtplegingen, dan kan men bv. zeggen: „Ijeu” — „Hier!”	Heug! Rampes! (zeer plat)	Hade!
Hah	k. p.	Zie Naon		
Hajang	k. l.			
Hakan	g. w.		Ngalěbok(?)	Ngahakan
Haksami	l.	Zie Hampoera		
Halabhab	k.	Zie Hanaäng		
Halang	g. w.	Halang komt voor in plaatsnamen, te vertalen met hinder- Zie voorts Palang		Kahalangan
Halangan	k.			Halangan
Hampang	k.	Kahampangan l. p., zie Kiih		Hampang
Hampoentěn	l.	Zie Hampoera		
Hampoera	k.	„Poenten!” — „Vraag excuus!” geeft op zichzelf reeds een lěměs spreken te kennen, wordt alleen dan gebruikt en is dus niet als een vervangwoord aan te merken.		Hampoera Panghampoera (of Pangapoera?)

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
oesar	Ngagoesar			*Mĕpĕr	De tanden vijlen
ogobrag					Huis
ohgoj					Hoest, hoesten
oreng		Awon of Kawon (Djampang)			Slecht, leelijk
H					
ade		Sae			Goed
ade			Sae!	Mangga! Soemangga! Oendjoek soemangga enz.	't Is goed! Ga Uw gang! Zooals U verkiest! enz., als antwoord op een gedaan verzoek of voorstel
ah					Wat?
ajang	Hajang			Hojong of Palaj	Begeeren, verlangen hebben
	Kahajang			Kahojong	Begeerte, verlangen
akan		Nĕda	Ngadahar	Noewang	Eten (transitief)
aksami					Vergiffenis
alabhab					Dorst hebben
alang	Ngahalang	(Mambĕng-an)			Een hindernis vormen, in den weg staan, hinderen (tr.), dwarsboomen
		Kapambĕng			Verhinderd, Behinderd ('t l. is eig. "gedwarsboomd")
alangan		Pambĕngan of Wagĕlan			Hindernis, verhindering, bezwaar, hinderpaal
ampang		Enteng			Licht (v. gewicht)
ampoentĕn					Vergiffenis
ampoera		Hampoentĕn of Haksami			Vergiffenis
		Panghampoentĕn, gewoonlijk: Pangapoentĕn, Panghaksami of Pangaksami			Vergiffenis

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Hanaäng	k. l.			Halabhab
Handjat	k. l.			Bandjat
Hareup	k.	Heula is k. l., en beteekent eerst, voor (in volgorde)		Hareup Tihareup of Tiheula
Harga	k.			Harga of (zelden) adji en pangadji
Harti	k.	Zie ook Arti		Harti
Hartos	l.	Zie Harti		
Hate	k. l.	Van planten alleen "Hate". Van dieren "Ati". Galih beteekent nooit "hart" in materieelen zin, evenzoo Ati.		
Hatoer	g. w.	Zie Bikeun		
Hatoer	g. w.	Zie Seuri		
Hatoer	g. w.	Zie Tjěk		
*Hatoer	l. p.	Zie Bere		
*Hatoeran!	l. p.	Zie Bageja! en noot aldaar		
*Hatoeran	l. p.	Zie Omong		
Hatoeran	g. w.	Zie Ondang en Tjarek		
Hawatir	k.			Hawatir of (meer) Kawatir
Hawatos	l.	Zie Hawatir		
Heës	k	Heës — slapen van dieren en bevroren of gestolten zijn is k. l.	Molor	Heës
Hese	k.			Hese
Heuaj	k. l.			
Heubeul	k.			Heubeul, soms Lawas
Heueuh	k.	"Soemoehoen!" wordt tot langere frasen uitgedijd, naarmate men den spreker, wiens woorden men beaamt, hooger boven zich stelt. "Soemoehoen" zonder meer is reeds l. p., wordt dus alleen gebruikt jegens personen, van wie men met l. p. woorden spreekt.		Heueuh of minder grof: Běněr
Heug!	k. p.	Zie Hade II		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmés l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p	Vertaling.
Hanaäng	Hanaäng			Palaj	Dorst hebben
Handjat	Handjat				Overgaan (van lager naar hooger), aan land gaan
Hareup		Pajoen (Tipajoen ?)		Pajoen Tipajoen	Vóór (plaats) Vóór, vóóraan
Harga		Pangaos			Waarde, prijs
Harti		Hartos			Beteekenis, kort begrip
Hartos					Beteekenis, kort begrip
Hate	Hate of Ati			Galih of (hooger) Manah	Hart, gemoed
Hatoer					
Hatoer					
Hatoer					
*Hatoer					Aanbieden
*Hatoeran!					Gegroet! Welkom!
*Hatoeran					Beleefd spreken tot
Hatoeran					
Hawatir		Hawatos (zelden) Kawatos			Beducht, beduchtheid wekkend
Hawatos					Beducht, beduchtheid wekkend
Heës		Mondok	Sare	Koelĕm	Slapen
Hese		Roegĕl of Sĕsah			Moeielijk
Heuaj	Heuaj			Engab	Geeuwen
Heubeul		Lami			Lang van duur (verleden), oud, vroeger, gewezen
Heueuh		Lĕrĕs	Ĕnja	Soemoehoen Pangaudika (Tjiandjoer)	Ja! (Bevestiging of onderstreeping van 't door een ander gesprokene)
Heug!					't Is goed!

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Heula	k. l.	Tiheula k., zie ook Hareup		Tiheula
Heuleut	k.			Heuleut of Antara (zelden)
Heuntjeut	k. l.			
*Hibar	l. p.	Zie Bĕrkah en noot daarbij		
Hidji	g. w.	Overigens is „hidji" k. l.		Salahsahidji of Salasahidji
Hilang	s.	Zie Paeh en aanteekening		
Hilap	l.	Zie Poho		
Hili	g. w.			Ngahilikeun
Hiroep	k. l.			
Hitoet	k. l.			
Hoedang	k. l.	Hoedang is: opgericht, omhoog staan, vandaar: zich oprichten, opstaan enz.		
Hoeloe	k. l.	't S. en l. p. woord alleen van menschen. Kop (v. dieren). — Hoeloe	Tangkoerak	
Hoentoe	k. l.			
Hoetang	k.			Hoetang
Hojong	l. p.	Zie Hajang		
Honĕng	l. p.	Zie Sono		
I				
Ibing	g. w.	Zie Igĕl		
Iboe	l. p.	Zie Indoeng		
Idin	k. l.			
Igĕl	g. w.			
Ijang	k.			Ijang of Mijang Ngijangkeun
Ijasa	l.	Zie Bisa		
Ikĕt	k. l.	= Totopong, doch wat fijner. Zie aldaar.		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěmés pisan l. p.	Vertaling.
Heula	Heula				Eerst, voor (in volgorde)
		Tipajoen			Vooruit, van tevoren
Heuleut		Antawis			Tusschenruimte, tusschentijd, ook — hebbend, met — van
Heuntjeut	Heuntjeut			Momok	Vrouwelijk schaamdeel
*Hibar					Een dankbetuiging
Hidji		Salahsawijos of Salasawijos			Een van beide of meerdere
Hilang					Dood, sterven
Hilap					Vergeten
Hili		Ngalironkeun			Verwisselen
	Pahili	Lěpat			Verwisseld, verward
Hiroep	Hiroep			Djěněng	Levend, in leven
Hitoet	Hitoet			Kabobosan	Wind, een wind laten
Hoedang	Hoedang		Tanghi of Tangi (Tjiandjoer)	Goegah	Zich oprichten uit een liggende houding, opstaan, wakker worden
Hoeloe	Hoeloe		Sirah	Mastaka	Hoofd
Hoentoe	Hoentoe			Waos	Tand
Hoetang		Sambětan			Schuld (iets dat men verschuldigd is)
Hojong					Begeeren, verlangen, wenschen
Honěng					Een sterk verlangen hebben naar, liefhebben

I

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěmés pisan l. p.	Vertaling.
Ibing					
Iboe					Moeder
Idin	Idin			Widi	Vergund, vergunning
Igěl	Ngigěl			Ngibing	Dansen (de Inlandsche wijze van dansen)
Ijang		Mijos		Angkat of (hooger) Djěngkar	Op weg gaan
		Mijoskeun			Wegzenden, verzenden
Ijasa					Kunnen
Ikět					Hoofddoek

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ilaing	—	Pers. en bez. vnw. 2e pers., zie Inleiding.		
Ilari	g. w.	Zie Teang		
Ilat	l. p.	Zie Letah		
Ilik	g. w.	Zie Djeueung		
Iloe	g. w.	Zie Piloe		
Imah	k.		Gogobrag	Imah
Imbit	l. p.	Zie Birit		
Imoet	k. l.			
Impas	k. l.	= Loenas, zie aldaar		
Impen	l. p.	Zie Impi		
Impi	k. l.			
Inang	l. p.	Zelden gebruikt (Soekapoera), zie Soesoe		
Indit	k.		Mantog	Indit
Indjeum	g. w.			Ngindjeum
Indoeng	k.			Indoeng [1]
Ingět	k.			Ingět
Inoem	g. w.			
Intjoe	k. l.			
Ipe	s.	= Doeloer ipe, zie Adibeuteung		
Iring	g. w.	Pangiring l. p., zie Boedjang		
Iroeng	k. l.			
Isin	k. l.	Vrg. Era		
Ising	g. w.		Modol	Ngising
Isoek	k.			Isoek
Istěri	l. p.	Zie Ewe		

[1] In één geval gebruikt men „indoeng" ook in 't lémés, nl. „indoeng abdi (koering enz.)" —

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ilaing					
Ilari					
Ilat					Tong
Ilik					
Iloe					
Imah		Rorompok		Boemi	Huis, woning
Imbit					Bilnaad, bil
Imoet	Imoet			Mesĕm	Fijntjes glimlachen, grimlachen, meesmuilen
Impas					Afgedaan, afbetaald
Impen					Droom
Impi	Impi			Impen	Droom
Inang					Borst, borsten (v. e. vrouw)
Indit		Mijos		Angkat of (mooier) Djĕngkar	Vertrekken, heengaan
Indjeum		Namboet			Leenen (in leen nemen)
Indoeng		Bijang		Iboe	Moeder
Ingĕt		Emoet		Eling	Zich herinneren, indachtig zijn
Inoem	Nginoem		Ngarot	Ngaleueut	Drinken
Intjoe	Intjoe			Poetoe	Kleinkind
Ipe					Ten opzichte v. d. man, de adi zijner vrouw Ten opzichte v. d. vrouw, de adi haars mans
Iring	Ngiring	Noeroet (Tjiandjoer)			Volgen
Iroeng	Iroeng			Pangamboeng	Neus
Isin	Isin			Lingsĕm	Beschaamd, verlegen, bedremmeld (voor een meerdere)
Ising		Ka tjai of Boeboewang of Kalahadjat (Arab., kyai-taal)	Mitjeun	Kabeuratan of Dadoet (Tjiandjoer)	Schijten, een groote boodschap doen
Isoek		Endjing			Morgen (de dag van morgen)
Istĕri					Vrouwelijk, vrouw, huisvrouw

mijn moeder en **niet** bijang abdi, daarentegen, met dezelfde beteekenis, „poen bijang".

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Iteuk	k. l.			
Itoeng	g. w.			Ngitoeng
Itoengan	k.			Itoengan
J				
Jaji	l. p.	Zie Adi		
Jakti	k.	= Enja, doch zelden gebruikt		
Jaktos	l.	Zie Enja		
Jasa	l.	Zie Bisa		
Jasa	k. l.	Jasa in tanah jasa, sawah jasa enz. k. l.: door eigen inspanning ontgonnen grond, erfelijk individueel bezeten grond		
Joeswa	l. p.	Zie Oemoer		
K				
Ka-asoep	k.	Zie Asoep		
Kabeh	k.			Kabeh Kabeh-kabeh!
Kabeuratan	l. p.	Zie Ising		
Kabobosan	l. p.	Zie Hitoet		
Kaboedjĕng	l.	Zie Boeroe		
Kaboeroe	k.	Zie Boeroe		
Kaboro	k.	= meer gebruikelijk Kaboeroe, zie Boeroe		
Kadjaba	k.	Zie Djaba		
Kadjang mastaka (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Anggĕl		
Kadjawi	l.	Zie Djaba		
Kadoega	k.	Zie Doega		
Kadoewa pĕrkara	k.	Zie Doewa		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Iteuk	Iteuk			Tĕtĕkĕn	Wandelstok
Itoeng		Ngetang			Rekenen
Itoengan		Paetangan			Rekening
J					
Jaji					Jongere broer of zuster
Jakti					Waar, werkelijk
Jaktos					Waar, werkelijk
Jasa					Kunnen
Jasa					
Joeswa					Leeftijd
K					
Ka-asoep					Aanvaard
Kabeh		Sadaja			Alle, alles
		Sadaja-daja!			Een uitroep, waarmee men zich geheel voegt naar den vorigen spreker
Kabeuratan					Een groote behoefte doen
Kabobosan					Een wind laten
Kaboedjĕng					Bereikt, achterhaald, overvallen, geklaard, 't klaar kunnen spelen, volbrengen, 't kunnen halen enz.
Kaboeroe					Idem
Kaboro					Idem
Kadjaba					Uitgezonderd
Kadjang mastaka (Tjiandjoer)					Hoofdkussen
Kadjawi					Uitgezonderd
Kadoega					Vermogen (fyziek: kunnen, moreel: durven)
Kadoewa pĕrkara					Opsommend: Ten tweede, in de tweede plaats

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Kados	l.	Zie Tjara		
Kaemoet	l.	Zie Pikir		
Kagaleuh	l. p.	Zie Asoep		
Kagaleuh	l. p.	Zie Pikir [Kagaleuh, passief van Ngagaleuh, koopen, biedt niets bizonders]		
Kagalih	l. p.	Zie Pikir		
Kagoengan	l. p.	Zie Boga		
Kahajang	k. l.	Zie Hajang		
Kahalangan	k.	Zie Halang		
Kahampangan	l. p.	Zie Kiïh		
Kahatoeran	l. p.	Zie Seuri		
Kahojong	l. p.	Zie Hajang		
Kaja	l.	Zie Beunghar		
Kaka	k. l.	Vrg. Lantjeuk		
Kakandoengan	k. l.	Gadoeh kakandoengan l., zie Reuneuh		
Kakang	k. l.	= Kaka, zie aldaar		
Kakara	k.	Zie Kara		
Kakarek	k.	Zie Kara		
Kakasih	l. p.	Zie Ngaran		
Kalah (Mal.)	k.	Zie Eleh		
Kalahadjat	l.	Kvaitaal. Zie Ising		
Kalangĕnan	l. p.	Zie Oelin		
Kalĕbĕt	l.	Zie Ka-asoep onder Asoep		
Kalĕpatan	l.	Zie Kaliroe		
Kalih pĕrkawis	l.	Zie Doewa		
Kaliroe	k. l.			
Kaloeron	l. p.	Zie Oedoel		
Kaloewar	l.	Zie Bidjil		
Kaloewat	g. w.	Zie Koeboer		
Kamanah	l. p.	Zie Pikir		
Kamandang	l. p.	Zie Toeloeng		
Kami	—	Pers. en bez. vrnw. 1e persoon, zie Inleiding		

Woord	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Kados					Zooals, op de manier van (vragend)
Kaemoet					Overdacht
Kagaleuh					Aanvaard
Kagaleuh					Overdacht
Kagalih					Overdacht
Kagoengan					Bezitten, hebben
Kahajang					Begeerte, verlangen
Kahalangan					Verhinderd, behinderd
Kahampangan					Wateren
Kahatoeran					Lachen, glimlachen
Kahojong					Begeerte, verlangen
Kaja					Rijk
Kaka	Kaka of Kakang			Raka	Oudere broer
Kakandoengan	Kakandoengan				Iets, dat bij zich gedragen wordt
Kakang					Oudere broer
Kakara					(Nu — of toen — of dan —) eerst, pas
Kakarek					Idem
Kakasih					Naam
Kalah (Mal.)					't Verliezen, 't afleggen, verliezen bij 't spel
Kalahadjat					Een groote boodschap doen
Kalangĕnan					Vermaak, „spielerei"
Kalĕbĕt					Aanvaard
Kalépatan					Zich vergist hebben
Kalih pĕrkawis					Opsommend: Ten tweede, in de tweede plaats
Kaliroe	Kaliroe of Saliroe	Kalĕpatan			Zich vergist hebben
Kaloeron					Miskraam, een miskraam hebben
Kaloewar					Naar buiten (gaan, treden enz.)
Kaloewat					
Kamanah					Overdacht
Kamandang					Hulp, uitredding
Kami					

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Kampoeh	l. p.	Zie Simboet		
Kandoeng	g. w.	Zie Reuneuh		
Kantĕnan	l.	Zie Poegoeh		
Kantĕnan	l.	Zie Tangtoe		
Kantoen	l.	Zie Tinggal		
Kantos	l.	Zie Koengsi		
Kaoela	—	Pers. en bez. vrnw. 1e persoon, zie Inleiding		
Kaoelinan	k. l.	Zie Oelin		
Kaoeninga	l. p.	Zie Tendjo		
Kaos	l.	Zie Kawas		
Kapaehan	k. l.	Zie Paeh II		
Kapamalian	l.	Zie Bolon		
Kapambĕng	l.	Zie Halang		
Kapĕngkĕr	l.	Zie Bareto		
Kapijoehan	l. p.	Zie Paeh II		
Kapikir	k.	Zie Pikir		
Kapoengkoer	l.	Zie Bareto		
Kara	g. w.			Kakara of Karek of Kakarek
Karana	k.			Karana
Karang	g. w.			
Karantĕn	l.	Zie Karana		
Karek	k.	Zie Kara		
Karembong	k. l.			
Karĕp	k.	Zie Arĕp		
Karĕsĕban	l. p.	Zie Bolon		
Kari	k.	= 't Meer gebruikelijke Tinggal		
Karingĕt	l. p.	Zie Kesang		
Karoenja [1]	k. l.	Karoenja wordt ook gezegd van 't objekt: medelijden-opwekkend, deerniswaardig		
Kasaj	l. p.	Zie Roeroe		
Kasakit	k. l.	Zie Sakit		
Kasawat	l. p.	Zie Sakit		
Katara	k.			Katara
Katawis	l.	Zie Katara		
Katembong	k.	Zie Tendjo		
Katendjo	k.	Zie Tendjo		

[1] Uitgesproken: „Karoenya".

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Kampoeh					Deken
Kandoeng					
Kantĕnan					Zeker, gewis (bevestigend)
Kantĕnan					Zeker, vaststaande
Kantoen					Achterblijven, overblijven
Kantos					Tot aan toe
Kaoela					
Kaoelinan					Vermaak, "spielerei"
Kaoeninga					Zichtbaar, te zien
Kaos					't Lijkt alsof, 't schijnt wel
Kapaehan					In zwijm vallen
Kapamalian					Stonden
Kapambĕng					Gedwarsboomd, gehinderd
Kapĕngkĕr					Vroeger
Kapijoehan					In zwijm vallen
Kapikir					Overdacht
Kapoeng-koer					Vroeger
Kara		Nĕmbe			Eerst, pas
Karana		Karantĕn			Wegens
Karang	Pakarangan			Pakoewon (zelden)	Erf
Karantĕn					Wegens
Karek					Eerst, pas
Karembong	Karembong			Kĕkĕmbĕn	Slendang (vrouwenkleedingstuk)
Karĕp					Wensch, verlangen
Karĕsĕban					Stonden
Kari					Achterblijven, overblijven
Karingĕt					Zweet
Karoenja	Karoenja			Wĕlas	Medelijden, deernis hebben
Kasaj					Voorwerp waarmee men boent bv. een spons, zeep enz.
Kásakit					Ziekte (onbepaald)
Kasawat					Ziekte (onbepaald)
Katara		Katawis			Zichtbaar, waar te nemen
Katawis					Zichtbaar, waar te nemen
Katembong					Gezien, zichtbaar, te zien
Katendjo					Zichtbaar, te zien

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Katik	g. w.	Zie Asoeh		
Katingal	l.	Zie Tendjo		
Katingali	l. p.	Zie Tendjo		
Katja	k. l.			Eunteung
Katjida	k.	In een absolute superlatief staat "katjida" na 't bepaalde adjectief, "sakalangkoeng" kan alleen zelfstandig gebruikt worden (Gĕde katjida, sakalangkoeng agĕng(na)) Men kan in 't l. ook "pisan" zeggen, dat k. l. is		Katjida
Katoehoe	k. l.	't L. p. alleen ten opzichte van personen		
Kawalon	l. p.	Zie Tere		
Kawas	k.			Kawas
Kawatir	k.	= Hawatir, zie aldaar		
Kawatos	l.	Zie Hawatir		
Kawin	k. l.	"Nikah" wordt beschouwd te zijn van den stam "Tikah". 't Wordt nog al eens als l. gebruikt.		
		In verband met planten is natuurlijk alleen 't k. l. in gebruik.		
Kawinan				
Kawon	l.	Zie Eleh		
Kawon	l.	Zeldzaam. Zie Goreng		
Kĕbak	g. w.	Zie Mandi en aanteekening aldaar		
Kĕdah	l.	Zie Koedoe		
Kĕdap	g. w.	Zie Keudeung		
Kede	k.	= Kentja, zie aldaar		
Kĕdĕng	g. w.			

[1] d. w. z. 't Schijnt wel zoo te zijn, in tegenstelling met „Siga" of „Djiga" k. l., dat beteekent „Geuning, Karta! kawas kadijeu" — Kijk, daar heb je Karta! 't Lijkt wel alsof hij hierheen komt.

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lémĕs pisan l. p.	Vertaling.
Katik					
Katingal					Zichtbaar, te zien
Katingali					Idem
Katja	Katja				Spiegel
Katjida		Sakalang-koeng			Zeer
Katoehoe	Katoehoe			Tĕngĕn	Rechts
Kawalon					Stief —
Kawas		Kaos			't Lijkt alsof, 't schijnt wel [1]
Kawatir					Beduchtheid wekkend en beducht
Kawatos					Idem
Kawin	Kawin	(Nikah)		Nikah	Huwen, trouwen (intr.)
	Ngawin			Nikah	Huwen (tr.), ten huwelijk, tot vrouw nemen
	Ngawinkeun			Nikahheun Ngarendeng-ankeun of Ngadahoep-keun (in brieven, stad-huiswoord)	Uithuwelijken, in den echt verbinden. Van planten: de mannelijke met de vrouwelijke in aanraking brengen, z. a. bij kunstmatige bevruchting
Kawinan	Kawinan			Rendengan	Trouwerij, huwelijk, ook: bruidspaar
Kawon					't Verliezen, 't afleggen. Verliezen bij 't spel
Kawon					Slecht, leelijk
Kĕbak					
Kĕdah					Moeten
Kĕdap					
Kede					Links
Kĕdĕng	Ngĕdĕng			Ebog	Liggen (in liggende houding)

[1] „schijnen, den schijn hebben" zonder 't te zijn. Bv. Iemands gelaat glanst „siga boelan".

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Kedjo	k.	Is de rijst niet op de gewone wijze gaar gestoomd, dan duidt men dat door een toevoeging aan (sangraj, liwĕt)		Kedjo
Kehed	k. p.	Zie Sirit		
Kĕkĕdĕngan	k. l.	Zie Kĕdĕng		
Kĕkĕmbĕn	l. p.	Zie Karembong		
Kĕkĕmoe	k. l.	Zie Kĕmoe		
Kĕmbĕn	g. w.	Zie Karembong		
Kĕmoe	g. w.			
Kĕmpĕl	l.	Zie Koempoel		
Kĕndi	k. l.			
Kenging	l.	Zie Beunang en Meunang, aldaar		
Kentja	k. l.	't L. p. wordt alleen gebruikt ten opzichte van personen		Kede
Kĕris	k. l.			
Kĕrsa	l. p.	Zie Arĕp Zie Rek (Dek)		
Kĕrsaeun	l. p.	Zie Daek Ten kĕrsaeun, zie Daek		
Kĕrsaeun	l. p.	Zie onder Rek.		
Kesang	k. l.			
Keser	g. w.	Zie Sĕrah		
Kĕtjĕr	l. p.	Zie Peureuh		
Keudeung	g. w.			Sakeudeung
Keur	k.	= Eukeur I, zie aldaar		
Keur	k. l.	= Eukeur II, zie aldaar		
Kiïh	k. l.			
Kijat	l.	Zie Koewat		
Kintĕn	l.	Zie Kira		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
	Kěkěděngan			Ebog	Kěděng-erig zijn, liggerig zijn
Kedjo		Sangoe		Sangoe	Rijst gereed om genuttigd te worden
Kehed					Penis
Kěkěděngan					Liggerig zijn
Kěkěmběn					Slendang (vrouwenkleedingstuk)
Kěkěmoe					Den mond spoelen
Kěmběn					
Kěmoe	Kěkěmoe			Goegoerah	Den mond spoelen
Kěmpěl					Bijeen, vergaderd
Kěndi	Kěndi			Tjaratan (Tjiandjoer)	Aarden kruik van bepaald model
Kenging					Verkregen, gekregen
					Verkrijgen, winnen, geoorloofd zijn, durende
Kentja	Kentja			Kiwa	Links
Kěris	Kěris			Doehoeng	Kris (wapen)
Kěrsa					Wensch, verlangen
					Willen (hulpwerkw.), van plan zijn, wenschen
Kěrsaeun					I. Willen wenschen — II. willig zijn
					Niet willen
Kěrsaeun					Willen, van plan zijn
Kesang	Kesang			Karingět	Zweet
Keser					
Kětjěr					Oogdruppel
Keudeung		Sakědap			Een oogenblik
Keur					Voor, ten behoeve van, om te
Keur					Bezig zijn met
Kiïh	Kiïh			Kaham-pangan	Wateren
Kijat					Sterk, krachtig, met weerstandsvermogen (ook van menschen) enz.
Kintěn					Naar (iemand) denkt, naar gissing

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
		Teu kintĕn en Pangintĕn, zie Kira en Meureun		
		Sakintĕn, zie Meueusan		
Kintĕn-kintĕn	l.	Zie Kira		
Kintoen	g. w.	Zie Kirim		
Kira	k.			Kira (ook Pangira) Kira-kira
		„Teu kintĕn" wordt meer gebruikt dan „Teu kira", vaak als vervangwoord van „katjida", „nakĕr" enz.		Teu kira
Kirang	l.	Zie Koerang		
Kirim	g. w.			Ngirim
Kiwa	l. p.	Zie Kentja		
Kodjor	k. p.	Zie Paeh		
Koe andjeun	l. p.	Zie Pribadi		
Koeboer	g. w.	De l. p. woorden alleen van menschenlijken		
Koeboeran	k. l.	= Astana, zie aldaar		
Koeda	k. l.	„Titihan" kan alleen van een rijpaard worden gezegd		
Koedoe	k.			Koedoe of Moedoe
Koekoe	k. l.			
Koela	—	Pers. en bez. vnw. 1e pers., zie Inleiding		
Koelawarga	k. l.	Zelden gebruikt. = Baraja, zie aldaar		
Koelawargi	l. p.	Zelden gebruikt, zie Baraja		
Koelĕm	l. p.	Zie Heës		
		Pakoelĕman l. p., zie Ĕnggon		
Koe maneh	k.	Zie Pribadi		
Koempoel	k.			Koempoel
Koengsi	k. l.			
Koentji	k.			Koentji
Koeping	l.	Zie Tjeuli		
Koeping	g. w.	Zie Denge		
Koeraboe	k. l.			

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Kintĕn-kintĕn					Ongeveer
Kintoen					
Kira		Kintĕn of Pangintĕn			Naar ..... denk(t), naar gissing
		Kintĕn-kintĕn of Antawis			Gegist en nog eens gegist, ongeveer, bij benadering
		Teu kintĕn			Naar men niet zou denken, d. w. z. in sterkere mate dan men zou denken, zeer
Kirang					Ontbreken, te kort zijn, minder zijn, minus
Kirim		Ngintoen			Zenden
Kiwa					Links
Kodjor					Dood, dood gaan
Koe andjeun					Zelf
Koeboer	Ngoeboer Mĕndĕm Ngaroewang			*Ngaloewat of *Ngoerĕbkeun	Begraven
Koeboeran					Begraafplaats
Koeda	Koeda			Titihan	Paard
Koedoe		Kĕdah			Moeten
Koekoe	Koekoe			Tanggaj	Nagel
Koela					
Koelawarga					Verwante, familielid
Koelawargi					Verwante, familielid
Koelĕm					Slapen
Koe maneh					Zelf
Koempoel		Kĕmpĕl			Bijeen, vergaderd
Koengsi	Koengsi	Kantos			Tot aan toe
Koentji		Sosi			Sleutel, slot
Koeping					Oor
Koeping					
Koeraboe	Koeraboe of Soewĕng			Soembĕr of Tjĕtjĕpan (Tjiandjoer)	Oorknop

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Koerang	k.			Koerang
Koerĕb	g. w.	Zie Koeboer		
Koering	—	Pers. en bez. vrnw. 1e persoon, zie Inleiding. Als substantief k. l. — kleine man		
Koeris	l.	Zie Bongsor en aanteekening aldaar		
Koeris	g. w.	Zie Tjatjar		
Koeroe	k. l.			
Koetoe	k. l.			
Koewat	k.			Koewat
Kokod	k. p.	Zie Leungeun		
Kolot	k. l.	De s. en l. p. woorden slechts van menschen		
Koreng	l. p.	Zie Boedoeg Zie Radang Ook l. p. van Rodek — uitslag op 't hoofd?		
Korod	k. l.	= Bopeng, zie aldaar		
Kotor	k. l.	Gadoeh kotor l., zie Bolon		
L				
Laboeh	k. l.			
Ladjĕng	l.	Zie Toeloej II met aanteekening		
Ladjo	g. w.			
Ladjoe	k.	Zeer zelden gebruikt = Toeloej II		
Lahir	g. w.	Zie Omong		
Lahiran (nana)	l. p.	Zie Tjĕk(na) met aanteekening		
Lahoen	g. w.			
Lain	k.			Lain
Lajad	g. w.	Zie Panggih		
Laki	g. w.			
Laladjo	k. l.	Zie Ladjo		
Lalaki	k. l.	Zie Laki		

WOORD	Kasar Lěmës k. l.	Lěmës l.	Sěděng s.	Lěmës pisan l. p.	Vertaling.
Koerang		Kirang			Ontbreken, te kort zijn, minder zijn, minus
Koerěb					
Koering					
Koeris					Pokken, de pokken hebben
Koeris					
Koeroe	Koeroe			Langsip	Mager, schraal
Koetoe	Koetoe			Poentang	Luis (geen bladluis)
Koewat		Kijat			Sterk, krachtig, met weerstandsvermogen (ook van menschen) enz.
Kokod					Hand
Kolot	Kolot		Sěpah	Sěpoeh	Oud, ook: ouders
Koreng					Schurft, kleine uitslag
					Groote uitslag
Korod					Van de pokken geschonden. Pokdalig
Kotor					Vuil
L					
Laboeh	Laboeh			Geubis	Omvallen
Ladjěng					Vervolgens, daarop
Ladjo	Laladjo	Nongton of Ningal		Ningali	Toeschouwen
Ladjoe					Vervolgens, daarop
Lahir					
Lahiran (nana)					(Iemands) zeggen, 't (Door iemand) geuite
Lahoen	Ngalahoen			Mangkon	Op schoot hebben, in den schoot dragen
Lain		Sanes of Sěnes			Niet (aldus) zijn
Lajad					
Laki	Lalaki			Paměgět	Mannelijk, man
	Salaki			Tjaroge	Echtgenoot
Laladjo					Toeschouwen
Lalaki					Mannelijk, man

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lalangse	l. p.	Zie Reregan		
Lali	l. p.	Zie Poho		
Lamar	g. w.	Zie Tanja		
Lambe	l. p.	Zie Biwir		
Lambĕj	l. p.	Zie Biwir		
Lamboet (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Beuteung		
Lami	l.	Zie Heubeul		
Lamoen	k.	Zie Lila		Lamoen
Landjang	l. p.	Zie Boedjang		
Landong	l. p.	Zie Oebar		
Langĕn	g. w.	Zie Oelin		
Langgir	g. w.	Zie Dapang		
Langgoekan	l. p.	Zie Doedoekoej (onder Doekoej)		
Langkoeng	l.	Zie Leuwih Zie Liwat		
Langkoeng	g. w.	Sakalangkoeng l., zie Katjida		
Langse	g. w.	Zie Reregan		
Langsip	l. p.	Zie Koeroe		
Lantjeuk	k. l.	Vrg. Kakang		
Lantjingan	l. p.	Zie Tjalana		
Lapar (Maleisch)	k. l.	= Ponjo, zie aldaar		
Latar	l. p.	Zie Boeroewan		
Lawas	k.	= Heubeul, zie aldaar		
Lĕbah	k.			Lĕbah of Palĕbah
Lĕbĕt	l.	Zie Asoep		
Lĕbĕt	l.	Zie Djĕro II		
Lĕbĕt	l. p.	Zie Djĕro I		
Lĕbok	g. w.	Zie Njatoe en Hakan		
Leho	k. l.			

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Lalangse					Voorhang, gordijn
Lali					Vergeten
Lamar					
Lambe					Lippen, lip
Lambĕj					Lippen, lip
Lamboet (Tjiandjoer)					Buik
Lami					Lang van duur (nl. tot nu toe), oud, vroeger, gewezen
					Lang (van tijd)
Lamoen		Oepami of Oepantĕn			Indien
Landjang					Vrouwelijke bediende van een aanzienlijke (Oost-Prijangan)
Landong					Geneesmiddel
Langĕn					
Langgir					
Langgoekan					Zonnehoed
Langkoeng					Meer
					Voorbij en Zeer
Langkoeng					
Langse					
Langsip					Mager, schraal
Lantjeuk	Lantjeuk			Raka	Oudere broer of zuster
Lantjingan					Broek
Lapar (Maleisch)					Honger hebben
Latar					Zij en voorerf, ruimte bij 't huis
Lawas					Lang van duur (nl. tot nu toe), oud, vroeger, gewezen
Lĕbah		Lĕrĕsan			Ter plaatse, ter hoogte van, omtrent, omstreeks (plaatsaanduidend)
Lĕbĕt					In- Binnengaan
Lĕbĕt					Binnen
Lĕbĕt					Woning, residentie van een aanzienlijke, speciaal een Regent
Lĕbok					
Leho	Leho			Oembĕl	Snot

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lelepen	l. p.	Zie Ali		
Lĕlĕt	g. w.	Zie Oedoed		
Lĕmar	g. w.	Zie Seupah		
Lemek	k. p.	Zie Omong		
Lĕnggah	l. p.	Zie Dioek		
Lĕpat	l.	Zie Loepoet		
		Zie Euweuh		
		Zie Teu njaho (onder Njaho)		
		Zie Pahili (onder Hili)		
		Zie Poho		
		Zie Salah		
Lepen	g. w.	Zie Ali		
Lĕrĕs	l.	Zie Bĕnĕr		
Lĕrĕs	l.	Zie Heueuh! met aanteekening aldaar		
Lĕrĕsan	l.	Zie Lĕbah		
Letah	k. l.			•
Leueut	g. w.	Zie Inoem		
Leumpang	k. l.			
Leungeun	k. l.	't K. l. is ook "mouw" van een kleedingstuk en "steel" van een arenbloemtros, waar 't sap uit verzameld wordt	Kokod	
Leutik	k.			Leutik
Leuwih	k.			Leuwih
Leweh	k. p.	Zie Tjeurik		
Lijan	k.	= Sedjen, zie aldaar		
Lila	k.			Lila
Limbrah	l.	Zie Loembrah		
Linggih	l. p.	Zie Dioek		
		Zie Andjang		
		Zie Sindang		
Lingsĕm	l. p.	Zie Era		
		Zie Isin		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Lelepen					Vingerring
Lĕlĕt					
Lĕmar					
Lemek					Zeggen, spreken, praten
Lĕnggah					Zitten, zetelen
Lĕpat					Mis
					Er is niet, er zijn niet
					„Ik weet 't niet!"
					Verwisseld, verward
					Vergeten
					Fout, verkeerd
Lepen					
Lĕrĕs					Juist (niet verkeerd)
Lĕrĕs					Ja! (bevestigende 't door een ander gesprokene)
Lĕrĕsan					Ter plaatse of ter hoogte van, omtrent, omstreeks (plaatsaanduidend)
Letah	Letah			Ilat	Tong
Leueut					
Leumpang	Leumpang			Angkat	Loopen, ook: op reis zijn ter uitoefening van zijn bedrijf (nl. van lieden die dat loopende plegen te doen, zooals marskramers, koelies)
Leungeun	Leungeun			Panangan	Hand, arm
Leutik		Alit			Klein
Leuwih		Langkoeng			Meer
Leweh					Schreien, grienen
Lijan					Ander, anders
Lila		Lami			Lang (van tijd), tijdsduur
Limbrah					Gewoon, algemeen voorkomend
Linggih					Zitten, zetelen
					Even aangaan
					Toeven
Lingsĕm					Beschaamd (voor een mindere)
					Beschaamd, verlegen (voor een meerdere)

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Lintar	g. w.			
Liren	l.	Zie Eureun		
Liroe	g. w.	Alleen in den vorm „Kaliroe" mij bekend, zie aldaar		
Liron	g. w.	Zie Hili en Toekeur		
Lisa	k. l.			
Lisah	l.	Zie Minjak		
Lisan	g. w.	Zie Sĕrah		
Liwat	k.			Liwat
Loba	k.	Roa is niet algemeen in gebruik. Wordt door velen afgekeurd als nieuw maaksel, naar 't schijnt van Tjiandjoer afkomstig. Seueur is overal l., van bras gezegd; in Soemĕdang algemeen l. van loba		Loba
Loedah	l. p.	Zie Tjidoeh. — Pangloedahan l. p., zie Tampolong		
Loega	l. p.	Zie Oetah		
Loembrah	k. l.			
Loenas	k. l.			
Loengsoer	l. p.	Zie Toeroen		
Loepoet	k.			Loepoet
Loewar	g. w.	Zie Bidjil		
M				
Madjik	k. l.	Zie Padjik		
Madjoe	k.	Zie Padjoe		
Madjĕng	l.	Zie Padjoe		
Magawe	k.	Plaatselijk, zie Gawe		
Mahi	k.	= Tjoekoep, zie aldaar		
Make	k.	Zie Pake		
Make	k.	Zie Pake		
Malang	k.	Zie Palang en aanteekening		
Malik	k. l.	Zie Poelang, aanteekening		
Malikkeun	k. l.	Zie Poelang, aanteekening		
Mamas	l. p.	Zie Sirit		
Mambĕng	l.	Zie Palang		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Lintar	Ngalintar			Moepoeh	Visschen met een werpnet
Liren					Ophouden, uitscheiden
Liroe					
Liron					
Lisa	Lisa			Paseuk	Neet
Lisah					Olie
Lisan					
Liwat		Langkoeng			Voorbij, ook: zéér
Loba		Roa of Seueur			Veel
Loedah					Speeksel
Loega					Braken, braaksel (?)
Loembrah	Loembrah	Limbrah			Gewoon, algemeen voorkomend
Loenas	Loenas, of impas	Poenah			Afgedaan, afbetaald
Loengsoer					Afdalen, afstijgen
Loepoet		Lĕpat			Mis
Loewar					
M					
Madjik					Bij iemand inwonen
Madjoe					Vooruitgaan
Madjĕng					Vooruitgaan
Magawe					Vervaardigen, maken
Mahi					Toereikend, voldoende
Make					Zich kleeden
Make					Met, voorzien van
Malang					Dwars in den weg liggen
Malik					Wenden, keeren (intr.)
Malikkeun					Doen wenden, keeren, omdraaien (tr.)
Mamas					Penis
Mambĕng					Dwars in den weg liggen

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Mambĕngan	l.	Zie Halang		
Mana	k.			Mana
Manah	l. p.	Zie Angĕn		
Manah	l. p.	Zie Hate		
Manah	l. p.	Zie Pikir en aanteekening		
Manah	g. w.	Zie Asoep en Pikir Rĕdjag —, zie Ambĕk		
Manantĕn (Tjiandjoer)	l.	Zie Soegan		
Manawi	l.	Zie Soegan Zie Palangsijang		
Mandi	k. l.	De eigenlijke beteekenis van „Ngĕbak" k. l. is „baden in een groote bak"		
Maneh(na) (Manehannana)	—	Pers. en bez. voornaamwoord 2^e^ (3^e^) persoon, zie Inleiding		
Maneh	k. l.	Reflexief vrnw., zie Inleiding		
Mangga!	l. p.	Zie Hade		
Mangga!	l. p. en s.	Zie Hade, aanteekening		
Manggih	k.	Zie Panggih		
Manggihan	k.	Zie Panggih		
Mangkon	l. p.	Zie Lahoen		
Mangsa	k. l.			Mangsa ajeuna (ijeu)
Mani	l.	Zie Mana		
Mantog	k. p.	Zie Indit		
Maos	l.	Zie Batja en aanteekening		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Mambĕngan					Dwarsboomen, een hindernis vormen, hinderen (tr.), in den weg staan
Mana		Mani			Tusschenwerpsel van verbazing dat nadruk legt op 't volgende woord: Zie, kijk, neen maar!
Manah					Onderborst
Manah					Hart, gemoed (van den mensch)
Manah					Plaats van 't denken
Manah					
Manantĕn (Tjiandjoer)					Misschien, wellicht (waarbij men denkt, dat 't veronderstelde juist zal blijken te zijn)
Manawi					idem
					Wellicht
Mandi	Mandi			Ngĕbak, ook Siram	Zich baden
Maneh(na) (Manehannana)					
Maneh	Maneh			Andjeun	
Mangga!					't Is goed!
Mangga!					Als 't U belieft!
Manggih					Vinden, aantreffen
Manggihan					Opzoeken, bezoeken, een bezoek brengen aan
Mangkon					Op den schoot dragen, in den schoot hebben
Mangsa	Mangsa				Tijdstip, ook zonder meer Tijdstip van sterven, (een korte) tijdsduur
		Dangĕt ajeuna (ijeu)			Tegenwoordig
Mani					Tusschenwerpsel van verbazing dat nadruk legt op 't volgende woord
Mantog					Heengaan, vertrekken
Maos					Lezen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Maot	l.	Zie Paeh en aanteekening		
Maparin	l. p.	Zeer hoog. Zie Bere		
Maparinkeun	l. p.	Zeer hoog. Zie Bikeun		
Marak	k. l.	Zie Parak		
*Maras	l. p.	Zie Tjoekoer		
Marentah	k. l.	Zie Titah		
Marga	l.	Zelden gebruikt, zie Sawab		
Margi	l.	Zie Sawab		
Marijos	l.	Zie Pariksa		
Marijos	l.	Zie Tanja		
Mariksa	k.	Zie Pariksa		
Mariksa-(keun)	l. p.	Zie Tanja		
Masih of Masihan	l. en l. p.	Zie Bere en aanteekening		
Masihkeun	l. en l. p.	Zie Bikeun		
Mastaka	l. p.	Zie Hoeloe		
Mata	k. l.	Panonpowe doelt meer op 't zonnelicht, srangenge op 't zonnelichaam		Tjimata
Matak	g. w.	Matak is reden, oorzaak, aanleiding, reden —, aanleiding zijn, veroorzaken. Noe matak dus: 't geen de reden, oorzaak, aanleiding is		Noe matak
Matja	k.	Zie Batja		
Mawa	k.	Zie Bawa		
Mawi	g. w.	Zie Matak		
Mĕdal	l. (soms: l. p.)	Zie Bidjil II		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Maot					Dood, sterven
Maparin					Geven, verleenen
Maparinkeun					Geven, overgeven, overdragen, schenken
Marak					't Water in een rivier afleiden waardoor een gedeelte komt droog te liggen, met 't doel er de visch te vangen
*Maras					Scheren
Marentah					Last geven, orders geven, kommandeeren
Marga					Om reden, omdat, dewijl
Margi					Reden, oorzaak, om reden, omdat, dewijl
Marijos					Onderzoeken
Marijos					Vragen, informeeren
Mariksa					Onderzoeken
Mariksa-(keun)					Vragen, informeeren
Masih of Masihan					Geven
Masihkeun					Geven, overgeven, overdragen, schenken
Mastaka					Hoofd
Mata	Mata		Panon	Sotja	Oog
		Tjisëer	Tjipanon	Tjisotja of Tjikaseër	Traan, tranen
	Panonpowe	Srangenge of Sarangenge			Zon
Matak		Noe mawi			De reden, aanleiding dat; dat (is) de reden of aanleiding, daarom, vandaar
Matja					Lezen
Mawa					Bij zich hebben, medebrengen, medenemen
Mawi					
Mĕdal					Geboren worden

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Mĕdalkeun	l. (soms: l. p.)	Zie Djoeroe		
Mĕkĕlan	k. l.	Zie Bĕkĕl		
Mĕndak	l.	Zie Panggih		
Mĕndakan	l.	Zie Panggih		
Mĕndĕm	k. l.	Zie Koeboer		
Mĕnggah	l.	Zie Ari		
Mĕngi	k. l.			
Menta	k.	Zie Penta		
Mĕntjet	k. l.	Zie Pĕntjet		
*Mĕpĕr	l. p.	Zie Goesar		
Mere	k.	Zie Bere		
*Meresan	l. p.	Zie Sisir		
Mĕrtoewa	l. p.	Zie Mitoha		
Mesĕm	l. p.	Zie Imoet		
Mĕsĕn	l. p.	Zie Talatah		
Meser	l.	Zie Beuli		
Meueusan	k.			Meueusan
Meuli	k.	Zie Beuli		
Meunang	k.	Zie Beunang		
Meureun	k.			Meureun
*Meuseul	l. p.	Zie Pĕntjet		
Midamĕl	l.	Zie Gawe		
Midangĕt	l.	Zie Denge		
Migawe	k.	Zie Gawe		
Mihape	k. l.	Zie Pihape met aanteekening		
Mijang	k.	Zie Ijang		
Mijos	l.	Zie Ijang Zie Indit		
Mijoskeun	l.	Zie Ijang		
Mikarĕsĕp	k. l.	Zie Rĕsĕp		
Mikir	k.	Zie Pikir		
Miloe	k.	Zie Piloe		
Mimiti	k.			Mimiti

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Mĕdalkeun					Baren
Mĕkĕlan					Van leeftocht voorzien (iemand)
Mĕndak					Vinden, aantreffen
Mĕndakan					Bezoeken, opzoeken
Mĕndĕm					Begraven
Mĕnggah					Wat betreft
Mĕngi	Mĕngi			Ampĕg	Aamborstigheid, aamborstig zijn
Menta					Vragen, verzoeken
Mĕntjet					Masseeren
*Mĕpĕr					De tanden vijlen
Mere					Geven
*Meresan					('t Haar) Kammen
Mĕrtoewa					Schoonvader, -moeder, -ouders
Mesĕm					Fijntjes glimlachen, grimlachen, meesmuilen
Mĕsĕn					Opdragen, bestellen
Meser					Koopen
Meueusan		Sakintĕn			Nogal, iets of wat
Meuli					Koopen
Meunang					Verkrijgen, winnen, geoorloofd zijn, durende
Meureun		Pangintĕn			't Zal wel
*Meuseul					Masseeren
Midamĕl					Vervaardigen, maken
Midangĕt					Hooren
Migawe					Vervaardigen, maken
Mihape					Toevertrouwen, in bewaring geven
Mijang					Op weg gaan
Mijos					Op weg gaan Vertrekken, heengaan
Mijoskeun					Wegzenden, verzenden
Mikarĕsĕp					Tot voorwerp van behagen nemen, doen zijn
Mikir					Denken, over- of bedenken
Miloe					Medegaan, mede- (een bepaalde handeling verrichten)
Mimiti		Ngawitan			Beginnen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
				Mimitina
				Ngamimitian
Minareup	l. p.	Zie Soesoe		
Minděng	k.			Minděng of Rěměn
Minjak	k.			Minjak
Mirah	l.	Zie Moerah		
Mitjeun	l.	Zie Sěrah		
Mitjeun	s.	Zie Ising		
Mitoha	k. l.			
Miwah	l.	Zie Djeung		
Miwarang	l. p.	Zie Titah		
Modar	k. p.	Zie Paeh en aanteekening		
Modol	k. p.	Zie Ising		
Moedoe	k.	Zie Koedoe		
Moega	k.	Zeer vaak: "Moega-moega" — "moegi-moegi"		Moega
Moegi	l.	Zie Moega		
Moelang	k.	Zie Poelang		
Moelang	k.	Zie Poelang		
Moelangkeun	l.	Zie Poelang		
Moelih	l. p.	Zie Balik		
Moelih	l. p.	Zie Poelang		
Moendaj	l. p.	Zie Roengkoep?		
Moendaj	l. p.	Zie Marak		
*Moendajan	l. p.	Zie Sijar		
Moenggoeh	k.	Zelden gebruikt, zie Ari II		
Moepakat	k.	Zelden gebruikt, zie Rěmpoeg		
Moepoeh	l. p.	Zie Lintar		
*Moepoendoetan	l. p.	Zie Anteur		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
		Awitna of Ngawitannana			't Begin (ervan), in de eerste plaats, om te beginnen
		Nĕmbean			Met iets beginnen, voor de eerste maal iets doen
Minareup					Zuigen (van een kind aan de borst)
Mindĕng		Sĕring			Dikwijls
Minjak		Lisah			Olie
Mirah					Goedkoop
Mitjeun					(Zijn vrouw) verstooten
Mitjeun					Een groote boodschap doen
Mitoha	Mitoha			Mĕrtoewa	Schoonvader, -moeder, -ouders
Miwah					En (in brieven)
Miwarang					Gelasten, bevelen
Modar					Dood zijn, -gaan
Modol					Schijten
Moedoe					Moeten
Moega		Moegi			Moge 't zijn (conjunctief)
Moegi					Idem
Moelang					Teruggaan, naar huis gaan
Moelang					Op iets iets anders terugzenden, beantwoorden met
Moelangkeun					Terugzenden
Moelih					Terugkeeren, naar huis gaan
Moelih					Teruggaan, naar huis gaan
Moendaj					Vangen door over 't te vangen dier een net, mand enz. heen te werpen
Moendaj					't Water in een rivier afleiden, waardoor een gedeelte komt droog te liggen, met 't doel er de visch weg te vangen
*Moendajan					Luizen
Moenggoeh					Wat betreft
Moepakat					't Eens zijn, instemmen met
Moepoeh					Visschen met een werpnet
*Moepoendoetan					Spijzen brengen of zenden aan

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Moerah	k.			Moerah
Moeraugkalih	l. p.	Zie Boedak		
Moerijang	k. l.			
Moeroe	k.	Zie Boeroe		
Molor	k. p.	Zie Heës		
Momok	l. p.	Zie Heuntjeut		
Mondok	l.	Zie Heës In de eigenlijke beteekenis: „zijn tijdelijk verblijf hebben, overnachten" is 't k. l.		
Moro	k.	Zie Boeroe		
Moro	k. l.	Zie Boro		

N

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Nalak	k.	Zie Sĕrah		
Nalika	l.	Zie Basa		
Namboet	l.	Zie Iudjeum		
Nami	l.	Zie Ngaran		
Namoeng	l.	Zie Ngan		
Nampa	k.	Zie Tampa		
Nampi	l.	Zie Tampa		
Nampik	k. l.	Zie onder Daek, noot		
Nampiling	k. l.	Zie Tampiling		
Nanganan	l. p.	Zie Tampiling Zie Teunggeul Zie Tjabok		
Nanggĕl	l.	Zie Tanggoeng.		
Nanggoeng	k.	Zie Tanggoeng en aanteekening aldaar		
Nanging	l.	Zie Tapi		
Nangis	l. p.	Zie Tjeurik		
Nangtoeng	k. l.	Zie Tangtoeng		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Moerah		Mirah			Goedkoop
Moerangkalih					Knaap, meisje
Moeijang	Moerijang			Njĕnjĕpan	Koorts, koorts hebben
Moeroe					Zich spoeden, haasten (om zeker doel te bereiken), najagen, ergens op aanstreven
Molor					Slapen
Momok					Vrouwelijk schaamdeel
Mondok					Slapen
Moro					Zich spoeden, haasten (om zeker doel te bereiken), najagen, ergens op aanstreven
Moro					Jagen, jacht maken op, op de jacht zijn
N					
Nalak					Verstooten (zijn vrouw)
Nalika					Tijdens (van den verleden tijd sprekende)
Namboet					Leenen (Engelsch: to borrow)
Nami					Naam
Namoeng					Slechts, alleenlijk
Nampa					Ontvangen
Nampi					Idem
Nampik					Afwijzen, afslaan
Nampiling					Om de ooren slaan
Nanganan					Om de ooren slaan Slaan (bv. met een stok) Met de vlakke hand slaan
Nanggĕl					Er voor instaan
Nanggoeng					Idem
Nanging					Maar (voegwoord)
Nangis					Weenen
Nangtoeng					Recht overeind staan

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Nanja	k.	Zie Tanja		
Nanjaän	k. l.	Zie Tanja		
Naon	k. l.	In 't l. heeft kitoe-kijeu de voorkeur. Er zijn vele dergelijke uitdrukkingen, bv. teu matak naon-naon, teu djadi naon-naon, teu kitoe kijeu (k. l.), teu djadi koemaha enz.	Hah?	
*Narah	l. p.	Zie onder Daek, noot		
Narima	k.	Zie Tampa		
Narima	k.	Zie Rasa		
*Naros	l. p.	Zie Tanja		
Neang	k.	Zie Panggih		
Neang of neangan	k.	Zie Teang		
Nĕda	l.	Zie Njatoe		
Nĕda	l.	Zie Hakan		
*Nĕda	l. p. en s.	Zie Penta		
Nĕmbe	l.	Zie Kara		
Nĕmbean	l.	Zie Mimiti		
Nendjo	k.	Zie Tendjo		
Nĕpi	k.	Zie Tĕpi		
Nĕtĕpan	l. p.	Zie Salat		
Neuleu	k.	Van Deuleu, zie Tendjo		
Neundeun	k.	Zie Teundeun		
(Ng)				
Ngababarkeun	l. p.	Zie Djoeroe		
Ngabalĕs	k.	Zie Balĕs		
Ngabalikkeun	k. l.	Zie Poelang, aanteekening		
Ngabantoen	l.	Zie Bawa		
Ngabĕdag	l.	Zie Oedag		
Ngabedja	k.	Zie Bedja		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Nanja					Vragen, informeeren
Nanjaän					Ten huwelijk vragen, een huwelijksaanzoek doen
Naon	Naon?				Wat?
	Naon-naon of Kitoe-kijeu				't Een of ander
	Teu naon-naon			Teu sawijos of Teu aja sawijos (wijos)	't Maakt niets uit, er is niets tegen, geen bezwaar enz.
*Narah					Beleefd afwijzen, afslaan
Narima					Ontvangen
Narima					Aannemen, op zich nemen, erkennen, bekennen (schuld)
*Naros					Vragen, informeeren
Neang					Opzoeken (iemand), bezoeken
Neang of neangan					Zoeken
Nĕda					Eten
Nĕda					Eten
*Nĕda					Beleefd vragen, verzoeken
Nĕmbe					Eerst, pas
Nĕmbean					Voor de eerste maal iets doen, met iets beginnen
Nendjo					Zien
Nĕpi					Tot aan
Nĕtĕpan					't Gebed doen
Neuleu					Zien
Neundeun					Plaatsen, neerzetten
(Ng)					
Ngababarkeun					Baren
Ngabalĕs					Antwoorden, beantwoorden (een brief)
Ngabalikkeun					Omdraaien, wenden (tr.)
Ngabantoen					Bij zich hebben, medebrengen, medenemen
Ngabĕdag					Nazetten.
Ngabedja					Berichten

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngabedjaän	k.	Zie Bedja		
Ngabedjakeun	k.	Zie Bedja		
Ngabĕn	l.	Zie Adoe		
Ngabĕrsihan	l.	Zie Soenat		
Ngabobot	l.	Zie Timbang		
Ngaboeroe	k.	Zie Boeroe		
Ngaboedjĕng	l. p. en l.	Zie Boeroe		
Ngaboedjĕng	l.	Zie Djoegdjoeg		
Ngaboedjĕng	l.	Zie Soesoel		
Ngadago	k.	Zie Dago		
Ngadagoan	k.	Zie Dago		
Ngadahar	s.	Zie Hakan		
Ngadahoepkeun	l. p.	Deftig en officieel, zie Kawi̅n		
Ngadamĕl	l.	Zie Djijeun		
Ngadampal	l. p.	Zie Tintjak		
Ngadangdosan	l.	Zie Ome		
Ngadangoe	l. p.	Zie Denge		
Ngadangoe	l. p.	Oost Prijangan. Zie Tendjo		
Ngadapang	k. l.	Zie Dapang		
Ngadawoeh	l. p.	Zie Omong		
Ngadĕg	l. p.	Zie Tangtoeng. In algemeenen zin is "ngadĕg" k. l.		
Ngadĕleh	k. p.	Zie Tendjo		
Ngadenge	k.	Zie Denge		
*Ngadeuheus	l. p. (k.)	Zie Deuheus		
Ngadeuleu	k.	Zie Tendjo		
*Ngadjadjap	l. p.	Zie Anteur		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ngabedjaän					Berichten aan
Ngabedja-keun					Iets mededeelen
Ngabĕn					Zich of iets met elkaar meten, wedden, dobbelen
Ngabĕrsih-an					Besnijden
Ngabobot					Wegen
Ngaboeroe					Zich spoeden, haasten om zeker doel te bereiken, najagen, ergens op aanstreven
Ngaboe-djĕng					Idem
Ngaboe-djĕng					Rechtstreeks op afgaan
Ngaboe-djĕng					Gaan ophalen (opsporen), gaan achterhalen (nasporen)
Ngadago					Wachten
Ngadagoan					Wachten op
Ngadahar					Eten (transitief)
Ngadahoep-keun					Uithuwelijken, in den echt verbinden
Ngadamĕl					Vervaardigen, maken
Ngadampal					Treden, (ergens op rond) stappen
Ngadang-dosan					Herstellen, verbeteren
Ngadangoe					Hooren
Ngadangoe					Zien
Ngadapang					Languit op den buik liggen
Ngadawoeh					Zeggen (tot een mindere), bevelen
Ngadĕg					Recht overeind staan (houding van 't lichaam)
Ngadĕleh					Zien
Ngadenge					Hooren
*Ngadeu-heus					Zijn opwachting maken
Ngadeuleu					Zien
*Ngadja-djap					Begeleiden, tot gevolg zijn

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngadjaga	k.	Zie Djaga		
Ngadjagi	l.	Zie Djaga		
Ngadjeu-eung	k.	Zie Djeueung		
Ngadjoeg-djoeg	k.	Zie Djoegdjoeg		
Ngadjoeroe	k. l.	Zie Djoeroe		
Ngadjoeroe-keun	k. l.	Zie Djoeroe		
Ngadoe	k.	Zie Adoe		
Ngadoewit	l.	Zie Beuli		
Ngadol	k. p.	Zie Ewe II		
Ngagaleuh	l. p.	Zie Beuli		
Ngagalih	l. p.	Zie Pikir		
Ngagelehe	k. l.	Zie Gelehe		
Ngagĕm	l. p.	Zeer zelden, zie Pake		
Ngahakan	k.	Zie Hakan		
Ngahalang	k. l.	Zie Halang		
*Ngahatoe-ranan	l. p.	Zie Ondang		
*Ngahatoe-ranan	l. p.	Zie Tjarek		
*Ngahatoer-keun	l. p.	Zie Bikeun		
Ngahilikeun	k.	Zie Hili		
Ngais	k. l.	Zie Ais		
Ngakoe	k.	Zie Akoe		
Ngalahir	l. p.	Zie Omong		
Ngalahoen	k. l.	Zie Lahoen		
Ngalajad	l. p.	Zie Panggih		
Ngalamar	l. p.	Zie Tanja		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ngadjaga					Waken, waakzaam zijn, bewaken
Ngadjagi					Idem
Ngadjeu-eung					Aanzien, bekijken
Ngadjoeg-djoeg					Rechtstreeks op afgaan
Ngadjoeroe					Bevallen
Ngadjoeroe-keun					Baren
Ngadoe					Zich of iets met elkaar meten, wedden, dobbelen
Ngadoewit					Koopen
Ngadol					Paren
Ngagaleuh					Koopen
Ngagalih					Denken, bedenken, overdenken
Ngagelehe					Gelegen zijn om in te slapen
Ngagĕm					Gekleed, zich kleeden
Ngahakan					Eten (transitief)
Ngahalang					Een hindernis vormen, in den weg staan, hinderen (tr.), beletten
*Ngahatoe-ranan					Uitnoodigen tot een feest
*Ngahatoe-ranan					Onder 't oog brengen aan, verbieden aan
*Ngahatoer-keun					Geven, aanbieden
Ngahilikeun					Verwisselen
Ngais					In een doek op de heup dragen
Ngakoe					Erkennen (als), bekennen, rechten laten gelden op, hartelijk zijn, zich gastvrij betoonen
Ngalahir					Zeggen, uiten
Ngalahoen					Op schoot hebben, in den schoot dragen
Ngalajad					Bezoeken
Ngalamar					Aanzoek doen om de hand van een meisje, ten huwelijk vragen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngalanggir	k.	Tegen kinderen. Zie Dapang		
Ngalĕbok	k. p.	Zie Njatoe		
Ngalĕbok	k. p.	Zie Hakan		
Ngalĕlĕt	s.	Zie Oedoed		
Ngalĕmar	l. p.	Zie Seupah		
Ngaleueut	l. p.	Zie Inoem		
Ngalih	l. p.	Zie Pindah		
Ngalintar	k. l.	Zie Lintar		
Ngaliron	l.	Zie Toekeur		
Ngaliron-keun	l.	Zie Hili		
Ngalisanan	l.	Zie Sĕrah		
*Ngaloewat	l. p.	Zie Koeboer		
Ngamanah	l. p.	Zie Pikir		
Ngambeu	k. l.	Zie Ambeu		
Ngamboeng	l. p.	Zie Ambeu Zie Tjijoem		
Ngampih	k.	Zie Ampih		
Ngan	k.			Ngan
Ngandjang	k. l.	Zie Andjang		
Nganggo	l.	Zie Pake		
Nganggo	l. en l. p.	Zie Pake		
Nganggo karĕsĕp	l. p.	Zie Rĕsĕp		
Ngangkĕn	l.	Zie Akoe		
Nganglоeh	l. p.	Zie Gĕring		
Nganteur	k. l.	Zie Anteur		
Nganteuran	k. l.	Zie Anteur		
Ngantos	l.	Zie Dago		
Ngantosan	l.	Zie Dago		
Ngantos-ngantos	l.	Zie Toenggoe		
Ngaragap	k. l.	Zie Tjabak		
Ngaran	k.			Ngaran
Ngaraos	l. p.	Zie Rasa		
Ngaraosan	l. p.	Zie Rāsa		
Ngarasa	k.	Zie Rasa		
Ngarasaän	k. l.	Zie Rasa		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ngalanggir					Languit op den buik liggen
Ngalĕbok					Eten
Ngalĕbok					Eten
Ngalĕlĕt					Rooken (van tabak)
Ngalĕmar					Sirih kauwen
Ngaleueut					Drinken
Ngalih					Verhuizen
Ngalintar					Visschen met een werpnet
Ngaliron					Ruilen, verruilen
Ngaliron-keun					Verwisselen
Ngalisanan					(Zijn vrouw) verstooten
*Ngaloewat					Begraven
Ngamanah					Bedenken, over iets denken
Ngambeu					Ruiken (transitief)
Ngamboeng					Ruiken (transitief)
					Kussen
Ngampih					Bewaren, bergen
Ngan		Namoeng			Slechts, alleenlijk
Ngandjang					Even aangaan, een kort bezoek brengen
Nganggo					Met
Nganggo					Gekleed, zich kleeden
Nganggo karĕsĕp					Tot voorwerp van behagen nemen, doen zijn
Ngangkĕn					Bekennen, erkennen
Ngangloeh					Ziek zijn
Nganteur					Begeleiden
Nganteuran					Spijzen brengen of zenden aan
Ngantos					Wachten
Ngantosan					Wachten op
Ngantos-ngantos					Al maar, aanhoudend wachten
Ngaragap					Betasten, aanvatten
Ngaran		Wasta of Nami		Djĕnĕngan of Kakasih	Naam
Ngaraos					Gevoelen, smaken (tr.), genieten
Ngaraosan					Proeven
Ngarasa					Gevoelen, smaken (tr.), genieten
Ngarasaän					Proeven

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngarĕmpoeg	k. l.	Zie Rĕmpoeg		
Ngarendeng	k. l.	Zie Rendeng		
Ngarendengankeun	l. p.	Zie Kawin		
Ngareungeu	s. k.	Zie Denge		
Ngaroengkoep	k. l.	Zie Roengkoep		
Ngaroengoe	s. l.	Zie Denge		
Ngaroewang	k. l.	Zie Koeboer		
Ngaronda	k. l.	Zie Ronda		
Ngarot	s.	Zie Inoem		
Ngarti	k.	Zie Arti		
Ngartos	l.	Zie Arti		
Ngasoeh	k. l.	Zie Asoeh		
Ngatik	l. p.	Zie Asoeh		
Ngawajoeh	l. p.	Zie Tjandoeng		
Ngawalon	l. p.	Zie Balĕs		
Ngawangsoel	l.	Zie Balĕs		
? Ngawangsoel	l.	Zie Poelang		
Ngawangsoelkeun	l.	Zie Poelang		
Ngawartosan	l.	Zie Bedja		
*Ngawĕrat	l. p.	Zie Talatah		
*Ngawĕratan	l. p.	Zie Talatah, aanteekening		
*Ngawĕwĕratan	l. p.	Zie Talatah, aanteekening		
Ngawitan	l.	Zie Mimiti		
Ngawitannana	l.	Zie Mimitina		
Ngĕbak	l. p.	Zie Mandi en aanteekening		
Ngĕdĕng	k. l.	Zie Kĕdĕng		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ngarĕmpoeg					Bij afspraak iets gezamenlijk doen
Ngarendeng					Zij aan zij zijn
Ngarendeng-ankeun					Uithuwelijken, in den echt verbinden
Ngareungeu					Hooren
Ngaroeng-koep					Vangen, door over 't te vangen dier een mand, net enz. te werpen
Ngaroengoe					Hooren
Ngaroewang					Begraven
Ngaronda					De ronde doen, een toernee maken
Ngarot					Drinken
Ngarti					Begrijpen
Ngartos					Begrijpen
Ngasoeh					Verzorgen, zijn zorgen (aan iets) wijden
Ngatik					Idem
Ngawajoeh					Een tweede vrouw hebben of nemen
Ngawalon					Antwoorden, (een brief) beantwoorden
Ngawang-soel					Idem
Ngawang-soel					Op iets iets anders terugzenden, beantwoorden met
Ngawang-soelkeun					Terugzenden
Ngawartosan					Berichten aan
*Ngawĕrat					Opdragen
*Ngawĕra-tan					Opdragen aan
*Ngawĕwĕ-ratan					Een opdracht geven aan, iemand van een opdracht voorzien
Ngawitan					Beginnen
Ngawitan-nana					't Begin (ervan), in de eerste plaats, om te beginnen
Ngĕbak					Zich baden
Ngĕdĕng					Liggen (in liggende houding zijn)

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
*Ngĕmbau	l. p.	Zie Ais		
Ngemoet-keun	l.	Zie Pikir		
Ngenta	k. l.	Zie Penta		
Ngeser of Ngeserkeun	l. p.	Zie Sĕrah		
Ngetang	l.	Zie Itoeng		
Ngeunah	k.			Ngeunah
Ngewe	k.	Zie Ewe II		
Ngibing	l. p.	Zie Igĕl		
Ngigĕl	k. l.	Zie Igĕl		
Ngijangkeun	k.	Zie Ijang		
Ngilari	l.	Zie Teang		
Ngilikan	k.	Zie Djeueung		
Ngiloe	k.	Zie Piloe		
Nginang	l. p.	Zelden gebruikt (Soekapoera), zie Soesoe		
Ngindjeum	k.	Zie Indjeum		
Nginoem	k.	Zie Inoem		
Ngintoen	l.	Zie Kirim		
Ngirim	k.	Zie Kirim		
Ngiring	k. l.	Zie Iring		
*Ngiring	l. p.	Zie Piloe		
Ngising	k.	Zie Ising		
Ngitoeng	k.	Zie Itoeng		
Ngoeboer	k. l.	Zie Koeboer		
Ngoedag	k.	Zie Oedag		
*Ngoeningakeun	l. p.	Zie Tendjo, aanteekening		
Ngoeping	l.	Zie Denge		
*Ngoerĕbkeun	l. p.	Zie Koeboer		
Ngoerisan	l.	Zie Tjatjar		
Ngogan	k. l.	Zie Ondang		
Ngome	k. l.	Zie Ome		
Ngomean	k.	Zie Ome		
Ngomong	k.	Zie Omong		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
*Ngĕmban					In een doek op de heup dragen
Ngemoet-keun					Iets bedenken, over iets denken
Ngenta					Vragen, verzoeken
Ngeser of Ngeserkeun					(Zijn vrouw) verstooten
Ngetang					Rekenen
Ngeunah		Raos			Aangenaam, lekker, behagelijk enz., ook: aangenaam enz. gestemd zijn; smaken (intr.)
Ngewe					Paren
Ngibing					(Op Inlandsche wijze) dansen
Ngigĕl					Idem
Ngijangkeun					Wegzenden, verzenden
Ngilari					Zoeken
Ngilikan					Bekijken, aanzien
Ngiloe					Medegaan
Nginang					Zuigen (van een kind aan de borst)
Ngindjeum					Leenen (Engelsch: to borrow)
Nginoem					Drinken
Ngintoen					Zenden
Ngirim					Idem
Ngiring					Volgen
*Ngiring					Medegaan
Ngising					Een groote boodschap doen
Ngitoeng					Rekenen
Ngoeboer					Begraven
Ngoedag					Nazetten
*Ngoeningakeun					Laten zien — Doen weten
Ngoeping					Hooren
*Ngoerĕbkeun					Begraven
Ngoerisan					Inenten
Ngogan					Uitnoodigen tot een feest
Ngome					Verzorgen, zorg dragen (dat iets in goeden staat blijft)
Ngomean					Herstellen, verbeteren
Ngomong					Spreken, praten, zeggen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Ngondang	k. l.	Zie Ondang		
Ngora	k. l.	"Anom" alleen in den zin van "jong in leeftijd" "Boerĕj" van jonge kinderen		
Ngowo	l. p.	Zie Djoeroe		
Ngowokeun	l. p.	Zie Djoeroe		
Nikah	l. p.	Soms als l. gebezigd, zie Kawin		
Nilad	l.	Zie Toelad		
Nilar	l. p.	Zie Tinggal		
Nilar	l. p.	Zie Paeh		
Nimbalan	l. p.	Zie Omong		
Nimbang	k.	Zie Timbang		
Nimoe	k.	Zie Timoe		
Ningal	l.	Zie Ladjo		
Ningal	l.	Zie Tendjo		
Ningalan	l.	Zie Djeueung		
Ningali	l. p.	Zie Ladjo		
Ningali	l. p.	Zie Tendjo		
Ningalian	l. p.	Zie Djeueung		
Ningalikeun	l. p.	Zie Tendjo, aanteekening		
Ninggal	k.	Zie Tinggal		
Ninggal	s.	Zie Paeh		
Nintjak	k. l.	Zie Tintjak		
Nitah	k. l.	Zie Titah		
Nitih	l. p.	Zie Toempak		
Nitip	l. p.	Zie Pihape		

(Nj)

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njaäh	k. l.			
Njaba	k. l.	Zie Saba		
Njabak	k. l.	Zie Tjabak		
Njabok	k. l.	Zie Tjabok		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Ngondang					Uitnoodigen tot een feest
Ngora	Ngora	Anom		Anom of Boerĕj	Jong
	Ngorakeneh			Nonoman	Nog jong zijn, in zijn jonge jaren zijn
Ngowo					Bevallen
Ngowokeun					Baren
Nikah					Huwen, trouwen (intr.)
					Huwen, een vrouw ten huwelijk nemen
Nilad					Zich een voorbeeld stellen en dat navolgen
Nilar					Achterlaten
Nilar					Verscheiden, sterven
Nimbalan					Zeggen (tot een mindere), bevelen
Nimbang					Wegen
Nimoe					Vinden
Ningal					Toeschouwen
Ningal					Zien
Ningalan					Bekijken, aanzien
Ningali					Toeschouwen
Ningali					Zien
Ningalian					Bekijken, aanzien
Ningalikeun					Iets zien
Ninggal					Achterlaten
Ninggal					Sterven, verscheiden
Nintjak					Treden, (rond) stappen (op)
Nitah					Bevelen, gelasten
Nitih					Berijden
Nitip					Toevertrouwen, in bewaring geven
(Nj)					
Njaäh	Njaäh			Asih	Liefhebben, (aan iets) gehecht zijn
Njaba					Er op uit zijn of gaan, ronddolen
Njabak					Aanvatten, betasten
Njabok					Met de vlakke hand slaan

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njaho	k.			Njaho
				Teu njaho
Njalira	l. p.	Zie Salira		
Njaloekan	k. l.	Zie Tjaloek		
Njampak	k.	Zie Sampak		
Njana	k. l.			
Njandak	l. p.	Zie Tjokot		
Njandak	l. p.	Zie Bawa		
Njandak	l. p.	Zie Tjabak		
Njandak	l. p.	Zie Tjĕkĕl		
Njandoeng	k. l.	Zie Tjandoeng		
*Njangga-keun	l. p.	Zie Bikeun		
*Njangoean	l. p.	Zie Bĕkĕl		
Njantĕn	l.	Zie Njana		
Njaoer	l. p.	Zie Omong		
Njaoer	l. p.	Zie Tjaloek		
Njaoeran	l. p.	Zie Tjarek		
*Njaosan	l. p.	Zie Bĕkĕl		
Njarek	k. l.	Zie Tjarek		
Njarekan	k. l.	Zie Tjarek		
Njarijos	l.	Zie Bedja		
Njarijosan	l.	(Zelden in deze beteekenis) zie Bedja		
Njarijoskeun	l.	Zie Bedja		
Njatjaran	k.	Zie Tjatjar		
Njatjat	l. p.	Zie Darat		
Njatoe	k.	Zie ook Hakan. In 't l. behelpt men zich met 't transitieve „ñĕda". Ook in 't k. p. gebruikt men steeds den transitieven vorm „ngalĕbok"	Ngalĕbok	Njatoe of (minder grof) Hakan

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Njaho		Tĕrang Wĕroeh (Tjiandjoer) Oeninga (Tjiandjoer) Soemĕrĕp (Tjiandjoer)		Oeninga of Tingali	Weten, kennen
		Doeka, Lĕpat, teu tĕrang enz.		Teu oeninga enz.	Niet weten, niet kennen
Njalira					Alleen
Njaloekan					Aanroepen (om te komen)
Njampak					Aantreffen, vinden (al of niet aanwezig bv. njampak euweuh)
Njana	Njana	Njantĕn			Vermoeden
Njandak					Grijpen, wegnemen, oprapen
Njandak					Bij zich hebben, medebrengen, medenemen
Njandak					Aanvatten, betasten
Njandak					Vasthouden, beetpakken
Njandoeng					Een tweede vrouw hebben of nemen
*Njanggakeun					Geven, aanbieden
*Njangoean					Van leeftocht voorzien
Njantĕn					Vermoeden
Njaoer					Spreken, zeggen
Njaoer					Roepen, opontbieden
Njaoeran					Berispen
*Njaosan					Van leeftocht voorzien
Njarek					Verbieden
Njarekan					Berispen
Njarijos					Berichten
Njarijosan					Berichten aan
Njarijoskeun					Iets mededeelen
Njatjaran					Inenten
Njatjat					Te voet gaan
Njatoe		Nĕda	Dahar	Toewang	Eten (intransitief)

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njĕbat	l.	Zie Sĕboet		
Njĕboet	k.	Zie Sĕboet		
Njĕkĕl	k.	Zie Tjĕkĕl		
Njĕnjĕpan	l. p.	Zie Moerijang		
Njĕpĕng	l.	Zie Tjĕkĕl		
*Njĕpitan	l. p.	Zie Soenat		
Njĕrahkeun	k. l.	Zie Sĕrah		
Njĕrat	l. en l. p.	Zie Toelis		
Njĕsĕp	l. p.	Zie Oedoed		
Njĕsĕp	l. p.	Zie Soesoe		
Njeueung	k.	Zie Djeueung		
Njeupah	k. l.	Zie Seupah		
Njeuseul	l. p.	Zie Tjarek		
Njijar	k.	Zie Teang		
Njijaran	l. p.	Zie Sijar		
Njijeun	k.	Zie Djijeun		
Njijoem	k. l.	Zie Tjijoem		
Njimpĕn	l.	Zie Ampih		
Njimpĕn	l.	Zie Teundeun		
Njisiran	k. l.	Zie Sisir		
Njoba	k.	Zie Tjoba		
Njobi	l.	Zie Tjoba		
Njoekoer	k. l.	Zie Tjoekoer		
Njoenatan	k.	Zie Soenat		
Njoengkĕlang	l. p.	Zie Soren		
Njoesoe	k. l.	Zie Soesoe		
Njoesoel	k. l.	Zie Soesoel		
Njoesoelan	k. l.	Zie Soesoel		
Njokot	k. l.	Zie Tjokot		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Njĕbat					Vermelden
Njĕboet					Idem
Njĕkĕl					Vasthouden, beetpakken
Njĕnjĕpan					Koorts hebben, koorts
Njĕpĕng					Vasthouden, beetpakken
*Njĕpitan					Besnijden
Njĕrahkeun					Verstooten (zijn vrouw)
Njĕrat					Schrijven
Njĕsĕp					Rooken
Njĕsĕp					Zuigen (kinderen aan de borst)
Njeueung					Aanzien, bekijken
Njeupah					Sirih kauwen
Njeuseul					Berispen, ook verbieden
Njijar					Zoeken
Njijaran					Luizen
Njijeun					Maken
Njijoem					Kussen
Njimpĕn					Bergen, bewaren
Njimpĕn					Plaatsen, zetten
Njisiran					('t Haar) Kammen
Njoba					Beproeven
Njobi					idem
Njoekoer					Scheren
Njoenatan					Besnijden
Njoengkĕlang					Op zijde hebben, aangorden (bv. van een zwaard, niet een bĕdog)
Njoesoe					Zuigen (van een kind aan de borst)
Njoesoel					Gaan ophalen, opsporen ook: gaan achterhalen, nasporen
Njoesoelan					Voorzien van iets, dat moet opsporen, bv. als men een brief verwacht, die zich laat wachten, schrijven, om erop aan te dringen, dien brief te mogen ontvangen. — Aan een brief een tweede achterna zenden enz.
Njokot					Grijpen, van zijn plaats nemen, oprapen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Njondong	l. en l.p.	Zie Sampak		
Njoren	k. l.	Zie Soren		
Noedjoe	l.	Zie Parĕng Zie Eukeur II en aanteekening.		
Noekeur	k.	Zie Toekeur		
Noelad	k.	Zie Toelad		
Noelis	k.	Zie Toelis		
Noelis	k. l.	Zie Toelis		
Noe matak	k.	Zie Matak		
Noe mawi	l.	Zie Matak		
Noemoet-keun	l.	Zie Toetoer		
Noemoet-keun	l.	Zie Toeroet		
Noenggoe	k. l.	Zie Djaga		
Noenggoe (Maleisch)	k.	Zie Dago		
Noenggoe-noenggoe (Maleisch)	k.	Zie Dago		
Noeroet (Tjiandjoer)	l.	Zie Iring		
Noeroetan	k. l.	Zie Toeroet		
Noeroetkeun	k.	Zie Toeroet		
Noetoerkeun	k.	Zie Toetoer		
Noewang	l. p.	Zie Hakan		
Nongton	l.	Zie Ladjo		
Nonoman	l. p.	Zie Ngora		
O				
Oebar	k. l.			
Oedag	g. w.			Ngoedag
Oedĕl	l. p.	Zie Boedjal		
Oedĕng	l. p.	Zie Totopong		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Njondong					Aantreffen, vinden
Njoren					Op zijde hebben, aangorden (van een wapen)
Noedjoe					Gevallen, bij geval
					Bezig zijn met
Noekeur					Ruilen, verruilen
Noelad					Zich een vòorbeeld stellen en dat navolgen
Noelis					Schrijven
Noelis					Batikken
Noe matak					De reden dat, dat (is) de reden, daarom
Noe mawi					idem
Noemoetkeun					Opvolgen (een vermaning, raad enz.)
Noemoetkeun					(Een persoon) Volgen, achternagaan
Noenggoe					Waken, de wacht houden
Noenggoe (Maleisch)					Wachten
Noenggoe-noenggoe (Maleisch)					Al maar, aanhoudend wachten
Noeroet (Tjiandjoer)					Volgen
Noeroetan					Navolgen, nadoen
Noeroetkeun					Opvolgen (een vermaning, raad enz.)
Noetoerkeun					(Een persoon) Volgen, achternagaan
Noewang					Eten (transitief)
Nongton					Toeschouwen
Nonoman					Nog jong zijn, in zijn jonge jaren zijn
O					
Oebar	Oebar			Landong en Boerat (Tjiandjoer)	Geneesmiddel
Oedag		Ngabĕdag			Nazetten
Oedĕl					Navel
Oedĕng					Hoofddoek

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Oedoed	k. l.			
Oedoed	k. l.	Oedoed is intransitief, transitief (iets rooken) is ngoedoed. In s. en l. p. gebruikt men steeds de transitieve vormen		
Oedoel	k. l.			
Oedoer	l.	Zie Gĕring en aanteekening Zie Sakit		
Oedoer sasih	l.	Zie Bolon		
Oelin	k. l.			
Oembĕl	l. p.	Zie Leho		
Oemoer	k. l.			
*Oendjoek	l. p.	Zie Bere		
Oendjoek	g. w.	Zie Tjĕk		
*Oendjoekan	l. p.	Zie Omong		
Oengĕl	l.	Zie Oeni		
Oenggal	k. l.	Saban is niet overal bekend		
Oeni	k.			Oeni
Oeninga	g. w.	Zie Tendjo		
Oeninga	l. p. (l. Tjiandjoer)	Zie Njaho		
Oepama	k.			Oepama
Oepami	l.	Zie Oepama		
Oepami	l.	Zie Ari I		
Oepami	l.	Zie Lamoen		
Oepantĕn	l.	Als Oepami		
Oerang	—	Pers. en bez. vnw. 1e pers. meervoud en enkelvoud, zie Inleiding		
Oetah	k. l.			
Oetama	k.			Oetama
Oetami	l.	Zie Oetama		
Oetawi	l.	Zie Atawa		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Oedoed	Oedoed		Lĕlĕt	Sĕsĕpan	Rooktuig (strootjes of anderszins)
Oedoed	Oedoed		Ngalĕlĕt	Njĕsĕp	Rooken
Oedoel	Oedoel			Kaloeron	Miskraam, een miskraam hebben
Oedoer					Ziek, ongesteld Ziekte
Oedoer sasih					Stonden
Oelin	Oelin Kaoelinan			Amĕng(an) Kalangĕnan	Spelen, zich vermaken Vermaak, "spielerei"
Oembĕl					Snot
Oemoer	Oemoer			Joeswa	Leeftijd, ouderdom
*Oendjoek					Zeer onderdanig geven, aanbieden, alleen van mededeelingen, dus: kennis geven
Oendjoek					
*Oendjoe-kan					Zeggen, spreken
Oengĕl					't Luiden, inhoud (van een brief)
Oenggal	Oenggal	Saban			Elk, ieder
Oeni		Oengĕl			't Luiden, inhoud (van een brief)
Oeninga					
Oeninga					Weten, kennen
Oepama		Oepami of Oepantĕn			Voor geval, in geval
Oepami					Voor geval, in geval
Oepami					Wanneer (voegwoord), bijaldien
Oepami					Indien
Oepantĕn					
Oerang					
Oetah	Oetah of Ongkek			Loega	Braken, braaksel
Oetama		Oetami			Voortreffelijk, zeer van pas
Oetami					idem
Oetawi					Of

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Oewa	l. p.	Zie Towa		
Ogan	g. w.	Zie Oudang		
Ojot (Soekapoera)	k. l.	Zie Towa		
Ome	g. w.			
Omong	g. w.	Vrg. Tjĕk met aanteekening	Lemek	Ngomean
			Lelemekan	
Ondang	g. w.	*Ngahatoeranan beteekent in 't algemeen: een beleefde mededeeling of aanbod (hatoeran) doen aan		
Ongkek	k. l.	Zie Oetah		
Owo	g. w.	Zie Djoeroe		
P				
Pada	k.			Pada
Padaharan	s.	Zie Beuteung		
Padjĕng	l.	Zie Pajoe		
Padjĕng	l. p.	Zie Pajoeng		
Padjĕng	g. w.	Zie Padjoe		
Padjik	g. w.	Vrg. Ewe II. Een man spreekt van zijn echtgenoote wel als zijn adi, anderen tot den man als diens rai		Pamadjikan of Ewe
Padjoe	g. w.			Madjoe

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Oewa					Oom of tante, oudere broer of zuster van vader of moeder
Ogan					
Ojot (Soekapoera)					idem
Ome	Ngome				Verzorgen, zorg dragen (dat iets in goeden staat blijft)
		Ngadang-dosan			Herstellen, verbeteren
Omong	Ngomong		Njaoer	Ngalahir Nimbalan Ngadawoeh *Hatoeran of (nederiger) *Oendjoekan	Zeggen, spreken (uiten)
	Ngomong (zelden: Omong-omongan)			Sasaoeran	Praten
Ondang	Ngondang of Ngogan			*Ngahatoe-ranan	Uitnoodigen tot een feest
Ongkek					Braken, braaksel
Owo					

P

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Pada		Sami			Gelijkelijk, beide of (van meerderen) alle
Padaharan					Buik
Padjĕng					Gewild, in trek, vlug van de hand gaan
Padjĕng					Zonnescherm
Padjĕng					
Padjik		Bodjo	(Naam van den echtgenoot met bijvoeging: "istĕrina")	Geuheura of Garwa	Echtgenoote
Padjoe		Madjĕng			Vooruitgaan

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p	Kasar k.
Paeh	k.	Modar, Ninggal en Nilar beteekenen in de eerste plaats: sterven, de overige woorden: dood, in de beteekenis "sterven" plaatst men er gewoonlijk "dek (bade)" voor. "Adjal" wordt soms gebezigd gelijkwaardig met "maot", soms met "hilang", dus s.	Modar of Kodjor	Paeh
Paeh	g. w.			
Pagoelingan (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Ĕnggon		
Pajah	k. l.			
Pajoe	k.			Pajoe
Pajoen	l. en l. p.	Zie Hareup. "Tipajoen" l. p. (en l.?), zie Hareup en Heula		
Pajoeng	k.			
Pakarangan	k. l.	Zie Karang		
Pake	g. w.	Vrg. Dangdan		Make Make
Pakeun	k.	= Eukeur I, zie aldaar		
Pakoelěman	l. p.	Zie Ĕnggon		
Pakoewon	l. p.	Zelden gebruikt, zie Karang		
Palaj	l. p.	Zie Hajang		
Palaj	l. p.	Zie Hanaäng		
Palaj	l. p.	Zie Ponjo		
Palaj	l. p.	Zie Tjape		
Palakara	k.	Zie Pěrkara		
Palang	g. w.	Vrg. Halang. Palang — dwarslat en malang — een dwarslat aanbrengen, sluiten met een dwarslat zijn k. l.		Malang
Palangan	k.	In 't k. wordt gewoonlijk "Halangan" gebruikt		Palangan
Palangan	k.	Zie Bolon		
Palangsijang	k.			Palangsijang

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Paeh		Maot Adjal	Hilang Ninggal (doenja)	Wapat of (hooger) Poepoes Nilar (doenja)	Dood, dood zijn, sterven
	Paeh	Maot (somtijds)			't Zelfde, van dieren
Paeh	Kapaehan			Kapijoehan	In zwijm vallen
Pagoelingan (Tjiandjoer)					Slaapplaats
Pajah	Pajah			Walěs	In bedenkelijke mate uitgeput door ziekte
Pajoe		Padjěng			Gewild, in trek, vlug van de hand gaan
Pajoen					Vóór (plaats)
Pajoeng	Pajoeng			Padjěng	Zonnescherm
Pakarangan					Erf
Pake		Nganggo-Nganggo		Nganggo of Ngagěm (zeer zelden)	Met Zich kleeden, gekleed
	Papakean			Panganggo	Kleedij
Pakeun					Voor, ten behoeve van, om te
Pakoelěman					Slaapplaats
Pakoewon					Erf
Palaj					Begeeren, verlangen
Palaj					Dorst hebben
Palaj					Honger hebben
Palaj					Vermoeid
Palakara					Zaak
Palang		Mamběng			Dwars in den weg liggen
alangan		Pamběngan			Hinderpaal, belemmering, hindernis
'alangan					Stonden
langsijang		Manawi			Wellicht

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Palĕbah	k.	= Lĕbah, zie aldaar		
Palih	g. w.	Zie Paro en Wareh		
Pamali	g. w.	Zie Bolon		
Pambĕng	g. w.	Zie Palang en Halang		
Pambĕngan	l.	Zie Palangan		
		Zie Halangan		
Pamĕgĕt	l. p.	Zie Laki		
Pamere	k.	Zie Bere		
Pameres	l. p.	Zie Sisir		
Pameunteu (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Beungeut		
Panangan	l. p.	Zie Leungeun		
Pandeuri	k.			Pandeuri
				Pandeuri
Pandjang	k. l.			
				Sapapandjangna
Pangadji	k.	Zelden gebruikt, zie Harga		
Pangais patoewangan	l. p.	Zie Adibeuteung		
Pangaksami	l.	Zie Hampoera		
Pangam-boeng	l. p.	Zie Iroeng		
Pangaos	l.	Zie Harga		
Pangapoen-tĕn	l.	Zie Hampoera		
Panga-poera (?)	k.	Zie Hampoera		
Panggih	g. w.	Papanggih k. = Tĕpoeng, zie aldaar		Manggih Manggihan of Neang
Panghak-sami	l.	Zie Hampoera		
Pangham-poentĕn	l.	Zie Hampoera		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Palĕbah					Ter plaatse van
Palih					
Pamali					
Pambĕng					
Pambĕngan					Hinderpaal, belemmering hindernis
					Hindernis, verhindering, bezwaar
Pamĕgĕt					(Van 't) mannelijk (geslacht), man
Pamere					Gift
Pameres					Kam
Pameunteu (Tjiandjoer)					Gelaat
Panangan					Hand, arm
Pandeuri		Dipoengkoer of (mooier) Dipĕngkĕr		Dipĕngkĕr, ook Dipoengkoer	(Op zekeren afstand) achter (iets) zijn, achteraan
		Tipoengkoer (of mooier) Dipĕngkĕr		Tipĕngkĕr, ook Tipoengkoer	Achterna (bijwoord)
Pandjang	Pandjang	Paos (somtijds)			Lang
		Sapapaosna			Voortdurend, al den tijd
Pangadji					Waarde, prijs
Pangais atoewangan					Ten opzichte van den man: de adi zijner vrouw, ten opzichte van de vrouw: de adi haars mans.
Pangaksami					Vergiffenis
Pangamboeng					Neus
Pangaos					Waarde, prijs
Pangapoentĕn					Vergiffenis
Pangapoera (?)					Vergiffenis
Panggih		Mĕndak			Vinden, aantreffen
		Mĕndakan		Ngalajad	Bezoeken, opzoeken, een bezoek brengen aan
Panghaksami					Vergiffenis
Panghampoentĕn					Vergiffenis

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Panghampoera	k.	Zie Hampoera		
Pangintĕn	l.	Zie Kira		
Pangintĕn	l.	Zie Meureun		
Pangira	k.	Zie Kira		
Pangiring	l. p.	Zie Boedjang		
Pangkon	g. w.	Zie Lahoen		
Pangloedahan	l. p.	Zie Tampolong		
Panjakit	k. l.	Zie Sakit		
Panjawat	l. p.	Zie Sakit		
Panon	s.	Zie Mata		
Panonpowe	k. l.	Zie Mata		
Paos	l.	Zelden gebruikt, zie Pandjang — Paripaos, zie Paribasa		
Papakean	k. l.	Zie Pake		
Papanggih	k.	Zie Tĕpoeng		
Paparin	l. p.	Zie Bere		
Parak	g. w.			
Parantos	l.	Zie Geus		
Parantos	l.	Zie Sadija		
Paras	g. w.	Zie Tjoekoer		
Parawan	l. en l. p.	Zie Tjawene		
Pareareasaoer	l. p.	Zie Seja		
Parĕk	l.	Zie Deukeut		
Parĕng	k. l.			
Parentah	k. l.	Zie Titah, aanteekening		
Paribasa	k.			Paribasa
Parijos	g. w.	Zie Pariksa		
Parijos	g. w.	Zie Tanja		
Pariksa	g. w.	Mariksa(keun) l. p., zie Tanja		Mariksa
Parin	g. w.	Zie Bere en Bikeun		
Paripaos	l.	Zie Paribasa		
Paro	g. w.			Saparo
Paseja	k. l.	Zie Seja		
Pasĕndatan	l.	Zie Seja		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Panghampoera					Vergiffenis
Pangintĕn					Gissen (subst.), gissing, naar...denk(t), naar gissing
Pangintĕn					't Zal wel
Pangira					Gissen (subst.), gissing, naar...denk(t), naar gissing
Pangiring					Dienaar, volgeling
Pangkon					
Pangloedahan					Kwispedoor
Panjakit					Ziekte (bepaald)
Panjawat					idem
Panon					Oog
Panonpowe					Zon
Paos					Lang
Papakean					Kleedij
Papanggih					Een ontmoeting hebben
Paparin					Gift
Parak	Marak			Moendaj	't Water in een rivier afleiden, waardoor een gedeelte komt droog te liggen, met 't doel er de visch te vangen
Parantos					Reeds, gereed, afgedaan
Parantos					Gereed, bereid
Paras					
Parawan					Maagd, maagd zijn
Pareareasaoer					Twisten, kijven
Parĕk					Dichtbij
Parĕng	Parĕng	Noedjoe			Gevallen, bij geval
Parentah					Last, order
Paribasa		Paripaos			Spreekwoord
Parijos					
Parijos					
Pariksa		Marijos			Onderzoeken
Parin					
Paripaos					Spreekwoord
Paro		Sapalih			De helft
Paseja					Twisten, kijven, elkaar uitschelden
Pasĕndatan					idem

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Paseuk	l. p.	Zie Lisa		
Pasih	g. w.	Zie Bere en Bikeun		
Pasihan	l. p.	Zie Bere		
Pati	g. w.	Pati = Dood (substantief) is k. l.		Teu pati
Patos	g. w.	Zie Pati		
Patoewangan	l. p.	Zie Beuteung Pangais patoewangan l. p., zie Adibeuteung		
Pawon	k.	Zie Dapoer		
Pedah	k.	Zie Doemeh		
Pĕdal	g. w.	Als stam beschouwd, zie Bidjil en Djoeroe		
Pĕdĕk	g. w.	Zie Goeling		
Pĕndak	g. w.	Zie Panggih, Timoe		
Pĕndĕm	g. w.	Zie Koeboer		
Pĕngkĕr	l.	Zie Toekang		
Pĕngkĕr	g. w.	Zie Pandeuri, Toekang, Bareto		
Penta	g. w.	„Nĕda" is beleefd-, „njoehoenkeun" zeer eerbiedig vragen		
Pĕntjet	g. w.			
Pĕpĕdĕk	l. p.	Zie Goeling		
Pĕpĕr	g. w.	Zie Goesar		
Pĕrkara	k.	Doewa pĕrkara k., zie Doewa		Pĕrkara, prakara palakara
Pĕrkawis	l.	Zie Pĕrkara		
Pĕrmijos	l.	Zie Pĕrmisi		
Pĕrmisi	k.			Pĕrmisi
Pĕrtjados	l.	Plaatselijk, zie Pĕrtjaja		
Pĕrtjaja	k.			Pĕrtjaja
Pĕrtjantĕn	l.	Zie Pĕrtjaja		
Pĕsĕn	g. w.	Zie Talatah		
Peser	g. w.	Zie Beuli		
Pĕtjil	s.	Zie Anak		
Peunteu	g. w.	Zie Beungeut		
Peureuh	k. l.			
Peuseul	g. w.	Zie Pĕntjet		
Peuting	k.			Peuting
Pidamĕl	—	Zie Gawe		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Paseuk					Neet
Pasih					
Pasihan					Gift
Pati		Teu patos			Niet in groote mate, niet veel, niet erg
Patos					
Patoewang-an					Buik
Pawon					Keuken
Pedah					Nademaal, aangezien, naardien
Pĕdal					
Pĕdĕk					
Pĕndak					
Pĕndĕm					
Pĕngkĕr					Achter
Pĕngkĕr					
Penta	Menta of Ngenta		*Nĕda	Moendoet *Njoehoenkeun	Vragen, verzoeken
Pĕntjet	Mĕntjet			*Meuseul	Masseeren
Pĕpĕdĕk					Rolkussen
Pĕpĕr					
Pĕrkara		Pĕrkawis Prakawis			Zaak
Pĕrkawis					Zaak
Pĕrmijos					Permissie
Pĕrmisi		Pĕrmijos			Permissie
Pĕrtjados					Gelooven
Pĕrtjaja		Pĕrtjantĕn of Pĕrtjados (Oost-Prijangan)			Gelooven
Pĕrtjantĕn					Gelooven
Pĕsĕn					
Peser					
Pĕtjil					Kind (familiebetrekking)
Peunteu					
Peureuh	Peureuh			Kĕtjĕr	Oogdruppel
Peuseul					
Peuting		Wĕngi			Nacht, nacht zijn
Pidamĕl					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Pigawe	—	Zie Gawe		
Pihape	g. w.			
Pihatoer (na)	s.	Zie Tjĕk(na)		
Pijoeh	g. w.	Zie Paeh II		
Pijos	g. w.	Als stam beschouwd, zie Ijang en Indit		
Pikarĕsĕp	—	Zie Rĕsĕp		
Pikeun	k.	= Eukeur I, zie aldaar		
Pikir	g. w.	In plaats van „dina pikir" zegt men in l. wel „emoetan" of „koe emoetan" Ngagaleuh wordt niet in 't actief in deze beteekenis gebruikt		Mikir (tr) Kapikir
Pilĕg	l. p.	Zie Salesma		
Piloe	g. w.			Miloe of Ngilo
Pinareup	l. p.	Zie Soesoe		
Pindah	k. l.			
Pinggĕl	l. p.	Zie Geulang		
Pioendjoek (na)	l. p.	Zie Tjĕk(na)		
Pirbadi	k. l.	Zie Pribadi		
Pirbados	l.	Zie Pribadi		
Pisan	k. l.	Zie Katjida, aanteekening		
Pitandang	l. p.	Zie Toeloeng		
Pitjeun	g. w.	Zie Ising en Sĕrah		
Pitoeloeng	k. l.	Zie Toeloeng		
Piwarang	g. w.	Zie Titah		
Podar	g. w.	Zie Paeh		
Podol	k. p.	Zie Tai		
Podol	g. w.	Zie Ising		
Poegoeh	k.	Teu poegoeh — geen peil op te trekken, ordeloos, dwaas enz. is k. l.		Poegoeh
Poejĕng	l. p.	Zie Rijeut		
Poekoel	k.			Poekoel

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Pigawe					
Pihape	Mihape			Nitip	Toevertrouwen, in bewaring geven
Pihatoer (na)					(Zijn) zeggen, (hij) zegt (beleefd)
Pijoeh					
Pijos					
Pikarĕsĕp					
Pikeun					Voor, ten behoeve van, om te
Pikir	Pikir			Manah	Plaats van 't denken
		Ngemoetkeun		Ngagalih of (hooger) Ngamanah	Bedenken, overdenken
		Kaemoet		Kagalih of gewoonlijk Kagaleuh (hooger) Kamanah	Overdacht
Pilĕg					Verkoudheid
Piloe		Sarĕng		*Ngiring	Medegaan
Pinareup					Vrouwenborst, borsten
Pindah	Pindah			Ngalih	Verhuizen, zich verplaatsen
Pinggĕl					Armband
Pioendjoek-(na)					(Zijn) zeggen, (hij) zegt (zeer beleefd)
Pirbadi					Zelf
Pirbados					Zelf
Pisan					Zéer
Pitandang					Hulp, uitredding
Pitjeun					
Pitoeloeng					Hulp, uitredding
Piwarang					
Podar					
Podol					Stront
Podol					
Poegoeh		Kantĕnan			Zeker, dat zal waar zijn! (Bevestigend)
Poejĕng		-			Hoofdpijn, hoofdpijn hebben
Poekoel		Taboeh			.... Uur (tijdstip)

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Poelang	g. w.			Poelang of Moelang (?) Moelang Moelangkeun
Poelih	g. w.	Als stam beschouwd v. Moelih, zie Poelang. „Poelih" — „hersteld in den vorigen staat" is k. l.		
Poen	l.	Zie Si		
Poenah	l.	Zie Loenas		
Poendaj	g. w.	Zie Roengkoep en Sijar		
Poendoet	g. w.	Zie Penta. Poepoendoet g. w., zie Anteur		
Poengkoer	l.	Zie Toekang		
Poengkoer	g. w.	Zie Pandeuri, Toekang en Bareto		
Poentang	l. p.	Zie Koetoe		
Poentĕn	l.	Zie Hampoera, aanteekening		
Poepoeh	g. w.	Zie Lintar		
Poepoes	l. p.	Zeer hoog, zie Paeh		
Poerwa	l.	Zelden gebruikt, zie Sawab		
Poerwa	l.	Zelden gebruikt, zie Asal		
Poetoe	l. p.	Zie Intjoe		
Poetra	l. p.	Zie Anak Zie ook Rea		
Poewasa	k. l.			
Poewasa	k.			Poewasa
Poho	k.			Poho
Pok(na)	k.	Zie Tjĕkna met aanteekening		
Pondok	g. w.	Zie Heës. Pondok — een tijdelijk verblijf is k. l.		
Ponjo	k. l.			
Powe	k.	Panonpowe k., zie Mata		Powe
Prajoga	k.			Prajoga
Prajogi	l.	Zie Prajoga		
Prakara	k.	Zie Pĕrkara		
Prakawis	l.	Zie Pĕrkara		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Poelang		Wangsoel		Moelih	Naar huis toe. Naar huis gaan, teruggaan
		Ngawang-soel (?)			Op iets iets anders terug-zenden, beantwoorden met
		Ngawang-soelkeun			Terug zenden
Poelih					
Poen					Een voorvoegsel voor namen, titels enz.
Poenah					Afgedaan, afbetaald
Poendaj					
Poendoet					
Poengkoer					Achter
Poengkoer					
Poentang					Luis (op 't lichaam)
Poentĕn					„Vraag excuus!"
Poepoeh					
Poepoes					Dood, gestorven, ook sterven
Poerwa					Om reden, omdat
Poerwa					Oorsprong
Poetoe					Kleinkind
Poetra					Kind (in betrekking tot de ouders)
Poewasa	Poewasa			Saoem	Vasten, de jaarlijksche vasten houden
Poewasa		Sijam			De Vastenmaand
Poho		Hilap of Lĕpat		Lali	Vergeten (verl. deelw.), ook infinitief
Pok(na)					(Zijn) zeggen, (hij) zegt
Pondok					
Ponjo	Ponjo of Lapar (Mal.)			Palaj	Honger hebben
Powe		Dintĕn			Dag, ook 't etmaal minus de nacht
Prajoga		Prajogi			Behoorlijk, passend
Prajogi					Behoorlijk, passend
Prakara					Zaak
Prakawis					Zaak

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Pribadi	k. l.			Sorangan of Koe maneh
Pribados	l.	Zie Pribadi		
Prihatin	k.			Prihatin
Prihatos	l.	Zie Prihatin		

R

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Rabi	—	Zie Rea		
Radang	k. l.			
Ragap	g. w.	Zie Tjabak		
Ragĕm	k. l.	Zie Rĕmpoeg, aanteekening		
Ragrag	k. l.			
Raheut	k. l.			
Rai	l. p.	Zie Adi		
Raji	l. p.	Zie Adi		
Raka	l. p.	Zie Kaka Zie Lantjeuk		
Raksoekan	l. p.	Zie Badjoe		
Rama	l. p.	Zie Bapa		
Ramboet	l. p.	Zie Boeoek		
Rampes	k. p.	Zeer plat, zie Hade II		
Raos	g. w.	Zie Rasa		
Raos	l. en l. p.	Zie Rasa		
Raos	l.	Zie Ngeunah		
Raraj	l. p.	Zie Beungeut		
Rasa	k.			Rasa
				Rasa Bawarasa Tamparaos Ngarasa

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Pribadi	Pribadi of Pirbadi	Pribados of Pirbados		Koe andjeun	Zelf
Pribados					Zelf
Prihatin		Prihatos			Leed, kommer, ook: in dien toestand zijn
Prihatos					Idem
R					
Rabi					
Radang	Radang			Koreng	Groote uitslag
Ragap					
Ragĕm					
Ragrag	Ragrag			Geubis	Neervallen (naar beneden vallen
Raheut	Raheut			Tatoe Jav. (zeer zelden)	Wond, een wond hebben
Rai					Jongere broer of zuster
Raji					Jongere broer of zuster
Raka					Oudere broer
					Oudere broer of zuster
Raksoekan					Baadje
Rama					Vader
Ramboet					Hoofdhaar
Rampes					't Is goed!
Raos					
Raos					Gevoelen (substantief), gevoel, smaak
Raos					Lekker (v. smaak), aangenaam, behagelijk, zoo gestemd zijn, smaken (intr.)
Raraj					Gelaat
Rasa		Raos		Dawoehan of Timbalan (gevoelen), ook Raos (gevoel)	Gevoelen (substantief), gevoel
		Raos			Smaak
		Bawiraos			Gevoelen, meening
		Tampiraos			Niet aangenaam gestemd
		Roemaos		Ngaraos	Gevoelen (werkwoord), smaken (tr.), genieten

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
				Roemasa of Narima
Rawoeh	l.	Zie Djeung		
Rawoeh	l. p.	Zeer hoog, zie Datang		
Rea	k. l.	Sarerea k. l. — de onderscheidene personen, die een gezelschap uitmaken, tesamen Zie ook Seja		Sarerea
Rědjag manah	l. p.	Zie Amběk en aanteekening		
Reh(na)	l.	Zie Doemeh		
Rek	k.			Rek
				Dek
Rěměn	k.	Zie Minděng		
Rěmpag	l. en l. p.	Zie Rěmpoeg		
Rěmpoeg	k.	Ragěm k. l. is ongeveer 't zelfde als "rěmpoeg", doch kan ook beteekenen "met zijn velen"		Rěmpoeg of Moepakat (zelden)
Rendeng	g. w.			
Rendengan	l. p.	Zie Kawinan. — Ngarendengankeun l. p., zie Kawin		
Rentjang	l. p.	Zie Boedjang en aanteekening		
Reregan	k. l.			
Rěsak	l.	Zie Roeksak		
Rěsěb	g. w.	Zie Bolon		
Rěsěp	k. l.			

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
	Diraša			Diangloeh	Hebben, gevoelen (van ziekten)
	Ngarasaän			Ngaraosan	Proeven
		Roemaos			Bekennen (schuld), erkennen
Rawoeh					En, met
Rawoeh					Gekomen, komen
Rea					Verscheidene
		Sarimbit of Sa-anak-rabi		Sapoetra-garwa	Met vrouw en kinderen
Rĕdjag manah					Toornig worden
Reh(na)					Nademaal, naardien, aangezien
Rek		Bade		Kĕrsa	Willen (hulpwerkwoord), futurum vormer, van plan zijn
		Bade		Kĕrsa	Willen (hulpwerkwoord), wenschen
	Arek			Kĕrsaeun	Willen, van plan zijn (zelfstandig)
Rĕmĕn					Dikwijls
Rĕmpag					't Eens zijn, instemmen met
Rĕmpoeg		Rĕmpag		Rĕmpag	't Eens zijn, instemmen met
	Ngarĕmpoeg				Bij afspraak iets gezamenlijk doen
Rendeng	Ngarendeng			Baderek (Garoet)	Zij aan zij zijn
Rendengan					Trouwerij, huwelijk
					Bruidspaar
Rentjang					Bediende, dienaar
Reregan	Reregan			Lalangse	Voorhang, gordijn
Rĕsak					Vernield, bedorven, in slechten, onbruikbaren staat
Rĕsĕb					
Rĕsĕp	Rĕsĕp			Sĕdĕp	't Behaagt (mij enz.), behagen hebben in
	Mikarĕsĕp			Nganggo karĕsĕp	Tot voorwerp v. behagen nemen, doen zijn

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Reudjeung	k.			Reudjeung of Reureudjeungan
Reuneuh	k. l.			
Reungeu	g. w.	Zie Denge		
Reureu-djeungan	k.	Zie Reudjeung		
Rijeut	k. l.			
Rimbit	—	Zie Rea		
Roegĕl	l.	Zie Hese		
Roegĕl	l.	Zie Roegi		
Roegi	k.			Roegi
Roeksak	k.			Roeksak
Roemaos	l.	Zie Rasa		
Roemasa	k.	Zie Rasa		
Roembah	l. p.	Zie Djanggot		
Roengkoep	g. w.			
Roengoe	g. w.	Zie Denge		
Roepa	k.			Roepa
Roepi	l.	Zie Roepa — Roepina, zie ook Tajoh		
Roepi	l.	Zie Sĕmoe		
Roeroe	k. l.			
Roewang	g. w.	Zie Koeboer		
Rompok	g. w.	Zie Imah		
Ronda	g. w.			
Rorompok	l.	Zie Imah		

S

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sa-anakrabi	l.	Zie Rea		
Saba	g. w.			
Sabab	k.	Zie Sawab		
Saban	l.	Zie Oenggal		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Reudjeung		Sasarĕngan			Te samen, bij elkaar
Reuneuh	Reuneuh	Gadoeh kakandoengan		Bobot	Zwanger (zijn)
Reungeu					
Reureudjeungan					Te samen, bij elkaar
Rijeut	Rijeut			Poejĕng	Hoofdpijn
Rimbit					
Roegĕl					Moeielijk
Roegĕl					Schade, schade lijden
Roegi		Roegĕl			Idem
Roeksak		Rĕsak			Vernield, bedorven, in slechten, onbruikbaren staat
Roemaos					Gevoelen (werkwoord), smaken (tr.), genieten. Bekennen (schuld), erkennen
Roemasa					Bekennen (schuld)
Roembah					Baard
Roengkoep	Ngaroengkoep			Moendaj?	Vangen door over 't te vangen dier een net, mand enz. te werpen
Roengoe					
Roepa		Roepi			Uiterlijke verschijningsvorm
Roepi					Idem
Roepi					Aanschijn, aanschijn hebben
Roeroe	Roeroe			Kasaj	Voorwerp waarmee men boent, bv. zeep, een spons enz.
Roewang					
Rompok					
Ronda	Ngaronda			Djadjah (nga) ronda	De ronde doen, een toernee maken
Rorompok					Huis, woning
S					
Sa-anak-rabi					Met vrouw en kind
Saba	Njaba			Angkat of Djĕngkar	Er op uit gaan of zijn, ronddolen
Sabab					Reden, oorzaak. — Om reden, omdat, dewijl
Saban					Ieder, elk

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Saboek	k. l.			
Sadaja	l.	Zie Kabeh		
Sadajadaja!	l.	Zie Kabeh		
Saderek	l. p.	Zie Doeloer		
Sadija	k.			Sadija
Sae	l.	Zie Hade I		
Sae	s.	Zie Hade II		
Sae	l.	Zie Aloes		
Sagala	k.	Zie Saniskara		
Sahidji	k. l.	Sala(h) sahidji, zie Hidji		
Sajaga	k. l.			
Sajagi	l.	Zie Sadija		
Sajagi	l.	Zie Sajaga		
Sakědap	l.	Zie Keudeung		
Sakeudeung	k.	Zie Keudeung		
Sakintěn	l.	Zie Meueusan		
Sakit	g. w.	Bv. Si Anoe meunang kasakit. Kasakitna bareuh. — Dina naon panjakitna? Panjakit soekoe, tjatjar enz.		
Sakoer	k. l.			
Salah	k.			Salah
Sala(h)sahidji	k.	Zie Hidji		
Salahsawijos	l.	Zie Hidji		
Salaki	k. l.	Zie Laki		
Salamět	k. l.	Wiloedjěng wordt niet alleen gebezigd van of tot een hoog persoon over deze sprekende, maar ook van zichzelve, als men zg. door diens toedoen of voorbede gezond is: "Pangestoe gamparan, abdi wiloedjěng! [d.w.z. door Uw zegening, toegenegenheid (pangestoe), ben ik welvarend]		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Saboek	Saboek			Beulitan	Buikband
Sadaja					Alle, alles
Sadajadaja!					Een uitroep, waarmee men zich geheel voegt naar den vorigen spreker
Saderek					Broeder of zuster, verwante
Sadija		Sajagi of Parantos			Gereed, bereid (niet: afgedaan)
Sae					Goed
Sae					„'t Is goed!” als antwoord op een gedaan verzoek of voorstel
Sae					Mooi, fraai
Sagala					Al, alle, alles, wat ergens bij of bij mekaar hoort
Sahidji					Eén
Sajaga	Sajaga	Sajagi			Zonder dat er iets aan hapert, zonder gebreken
Sajagi					Gereed, bereid
Sajagi					Zonder dat er iets aan hapert, zonder gebreken
Sakědap					Een oogenblik
Sakeudeung					Een oogenblik
Sakintěn					Nog al, iets of wat
Sakit	Kasakit	Oedoer		Kasawat	Ziekte (onbepaald), ziekzijn (subst.)
	Panjakit	(Oedoer)		Panjawat	Ziekte, ziektegeval (bepaald, volgt naam der ziekte)
Sakoer	Sakoer	Soegri			Alle degene
Salah		Lěpat			Fout, verkeerd
Sala(h)sahidji					Een van beide of meerdere
Salahsawijos					idem
Salaki					Echtgenoot
Salamět	Salamět			Wiloedjěng	Welvarend, zonder onheil enz.

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Salasahidji	k.	Zie Hidji		
Salasawijos	l.	Zie Hidji		
Salat	k. l.			
Salĕmpaj	l. p.	Zie Tjaretjet		
Salesma	k. l.			
Salira	l. p.	Zie Awak		
Salira	l. p.	Zie Diri en Inleiding Njalira l. p., zie Sorangan		
Saliroe	k. l.	Zie Kaliroe		
Salse (Mal.)	l.	Zie Geus II		
Sambĕtan	l.	Zie Hoetang		
Sami	l.	Zie Pada		
Sami	l.	Zie Saroewa		
Sampak	g. w.			Njampak
Sampejan	l. p.	Zie Soekoe		
Sampejan	—	Pers. en bez. vnw. 2e pers., zie Inleiding		
Samping	k. l.			
Sanes	l.	Zie Lain		
Sanes	l.	Zie Sedjen		
Sangĕt	l.	Zie Bangĕt		
Sangeuk	k. p.	Zie Daek en aanteekening		
Sangga	g. w.	Zie Bikeun. Soemangga, zie Hade II		
Sanggĕm	l.	Zie Sanggoep		
Sanggĕm(na)	l.	Zie Tjĕk(na) met aanteekening		
Sanggoel	l. p.	Zie Gĕloeng		
Sanggoep	k.			Sanggoep
Sangoe	l. en l. p.	Zie Kedjo		
Sangoe	l. en l. p.	Zie Bĕkĕl		
Saniskantĕn	l.	Zie Saniskara		
Saniskara	k.			Saniskara of Sagala
Saoem	l. p.	Zie Poewasa I		
Saoer	g. w.	Zie Omong, Tjaloek, Tjarek en Seja		
Saoer(na)	s.	Zie Tjĕk(na) met aanteekening		
Saos	g. w.	Zie Bĕkĕl		
Sapalih	l.	Zie Paro en Wareh		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Salasahidji					Een van beide of meerdere
Salasawijos					Idem
Salat	Salat			Nĕtĕpan	't Gebed doen
Salĕmpaj					Zakdoek
Salesma	Salesma			Pilĕg	Verkoudheid
Salira					Lichaam
Salira					Reflexief
Saliroe					Zich vergist hebben
Salse (Mal.)					Gereed, afgedaan zijn
Sambĕtan					Schuld
Sami					Gelijkelijk, beide of (van meerdere) alle
Sami					Gelijk, gelijk zijn
Sampak		Njondong		Njondong	Aantreffen, (al of niet aanwezig) vinden
Sampejan					Voet
Sampejan					
Samping	Samping			Sindjang	Saroeng (kleedingstuk)
Sanes					Niet zijn (Jav. Doedoe)
Sanes					Ander, anders
Sangĕt					Zeer
Sangeuk					Niet willen, ongezind zijn, 't staat (me) tegen
Sangga					
Sanggĕm					Op zich nemen
Sanggĕm(na)					(Zijn) zeggen is, (hij) zegt
Sanggoel					Haarwrong
Sanggoep		Sanggĕm			Op zich nemen
Sangoe					Rijst, gereed genuttigd te worden
Sangoe					Leeftocht
Saniskantĕn					Al, alle, alles, wat ergens bij of bij mekaar hoort
Saniskara		Saniskantĕn			Idem
Saoem					Vasten, de jaarlijksche vasten houden
Saoer					
Saoer(na)					(Zijn) zeggen is, (hij) zegt
Saos					
Sapalih					De helft. — Een deel, gedeelte

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Saparo	k.	Zie Paro		
Sapĕrti	k.	In de eerste beteekenis is sapĕrti gewoonlijk k. l.		Sapĕrti
Sapĕrtos	l.	Zie Sapĕrti		
Sapĕrtos	l.	Zie Tjara		
Sapoetangan (Satangan) Mal.	k. l.	Zie Tjaretjet		
Sapoetra-garwa	l. p.	Zie Rea		
Sarangenge	l.	Zie Mata		
Sare	s.	Zie Heës Pasarean s., zie Astana		
Sareh(na) / Sareh(n)ing	l.	Zie Doemeh		
Sarĕng	l.	Zie Djeung		
Sarĕng	l.	Zie Barĕng		
Sarĕng	g. w.	Zie Reudjeung		
Sarĕng	l.	Zie Piloe		
Sarerea	k.	Zie Rea — Sarerea k. l., zie aanteekening aldaar		
Sareseh	l. p.	Zie Akoean		
Sarimbit	l.	Zie Rea		
Saroeng tjagak (Tjiandjoer)	l.	Zie Tjalana		
Saroewa	k.			Saroewa
Sasarĕngan	l.	Zie Reudjeung Sasarĕngan is ook l. van Babarĕngan (gezamenlijk)		
Sasih	l.	Zie Boelan		
Sawab	k.	Als voegwoord gewoonlijk "Koe sawab". "Marga" en "Poerwa" zijn uitzondering en heb ik alleen als voegwoord hooren gebruiken		Sawab of Sabab
Sawah	k. l.			
Sawat	g. w.	Zie Sakit		
Sawatara	k.	Zie Watara		
Sawatawis	l.	Zie Watara		
Sawawi!	l. p. en s.	Ouderwetsch. Zie Hade!		
Sawijos	l. p.	Teu sawijos l., zie "Naon" — "Sala(h) sawijos" l., zie "Hidji"		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Saparo					De helft
Sapĕrti		Sapĕrtos			Bij voorbeeld, als daar zijn: Net als, gelijkend op, als ware 't
Sapĕrtos					Idem
Sapĕrtos					Zooals, op zijn .... sch
Sapoetangan (Satangan) **Mal.**					Zakdoek
Sapoetra garwa					Met vrouw en kinderen
Sarangenge					Zon
Sare					Slapen
Sareh(na) } Sareh(n)ing }					Nademaal, naardien, aangezien
Sarĕng					En, met
Sarĕng					Tegelijkertijd
Sarĕng					
Sarĕng					Medegaan
Sarerea					Met vrouw en kind
Sareseh					Gastvrij, voorkomend
Sarimbit					Met vrouw en kind
Saroeng tjagak (Tjiandjoer)					Broek
Saroewa		Sami			Gelijk, gelijk zijn
Sasarĕngan					Te samen, bij elkaar
Sasih					Maand
Sawab		Margi of Marga Poerwa			Reden, oorzaak — Omdat, dewijl, om reden
Sawah	Sawah			Serang	Nat rijstveld
Sawat					
Sawatara					Ongeveer
Sawatawis					Idem
Sawawi!					Als 't u belieft!
Sawijos					Beleefde uitdrukking om te zeggen: 't Gaat niet! 't Zou niet passen! e. d. (eig. er is iets!)

WOORD	Aanduiding	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sĕbat	g. w.	Zie Sĕboet		
Sĕboet	g. w.			Njĕboet
Sĕdĕp	l. p.	Zie Beuki		
Sĕdĕp	l. p.	Zie Rĕsĕp		
Sĕdja	k. l.			
Sedjen	k.	Lijan is niet „anders zijn"		Sedjen of Lijan
Seëp	l.	Zie Beak		
Seër	g. w.	Zie Mata		
Seët	l.	Zie Beak		
Sĕgoet	k. l.			
Sehat	l. of l. p.	Zie Tjageur met aanteekening		
Seja	g. w.			
Semah	k.			Semah
Sĕmĕt	k.			Sĕmĕt
Sĕmi	l.	Zelden, plaatselijk. Zie Sĕmoe. Sĕmi kan ook k. l. en = Tjĕmi zijn		
Sĕmoe	k.			Sĕmoe
Sĕndat	g. w.	Zie Seja		
Sĕnĕng	s.	Zie Beuki		
Sĕnes	l.	Zie Lain		
Sĕpah	s.	Zie Kolot		
Sĕpi	l.	Zie Soewoeng Zie Euweuh		
Sĕpit	g. w.	Zie Soenat		
Sĕpoeh	l. p.	Zie Kolot		
Sĕrah	g. w.	Ngeser (intr.) is k. l. — op zijde gaan, opschuiven		Nalak
Serang	l. p.	Zie Sawah		
Sĕrat	l. en l. p.	Zie Soerat		
Sĕrat	g. w.	Zie Toelis		
Sĕrĕp	g. w.	Zie Njaho		
Sĕring	l.	Zie Mindĕng		
Sĕsah	l.	Zie Soesah. — Ook wel als l. gebruikt v. hese		
Sĕsĕp	g. w.	Zie Oedoed, Soesoe		
Sĕsĕpan	l. p.	Zie Oedoed		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Sĕbat					
Sĕboet		Njĕbat			Vermelden
Sĕdĕp					Lusten
Sĕdĕp					't Behaagt (mij enz.), behagen hebben in
Sĕdja	Sĕdja	Soemĕdja			De bedoeling hebben
Sedjen		Sanes			Ander(e), anders, anders zijn
Seëp					Op, verbruikt
Seër					
Seët					Op, verbruikt
Sĕgoet	Sĕgoet			Agĕm	Kranig, flink van voorkomen
Sehat					Gezond
Seja	Paseja	Pasĕndatan		Parearea-saoer	Twisten, kijven, elkaar uitschelden
Semah		Tatamoe soms Tamoe		Tatamoe of Tamoe	Gast
Sĕmĕt		Wangkid			Grens, van af (tot aan) .... als grens
Sĕmi					Aanschijn, aanschijn hebben
Sĕmoe		Roepi of Sĕmi (zelden, plaatselijk)			Idem
Sĕndat					
Sĕnĕng					Lusten
Sĕnes					Niet zijn (Jav. doedoe)
Sĕpah					Oud, ouder(s)
Sĕpi					Ledig Niet (aanwezig) zijn
Sĕpit					
Sĕpoeh					Oud, ouder(s)
Sĕrah	Njĕrahkeun	Mitjeun of Ngalisanan		Ngeser of Ngeserkeun	Verstooten (zijn vrouw)
Serang					Nat rijstveld
Sĕrat					Brief
Sĕrat					
Sĕrĕp					
Sĕring					Dikwijls
Sĕsah					Zorgbarend, zorg, zorgen hebben
Sĕsĕp					
Sĕsĕpan					Rooktuig (strootjes, cigaretten enz.)

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Seubeuh	k. l.		Bĕntet	
Seungit	k. l.			
Seupah	g. w.			
Seuri	k. l.			
Seuseul	g. w.	Zie Tjarek		
Seuweu	s.	Zie Anak		
Sĕwĕng	l.	Zie Euweuh		
		Zie Soewoeng		
Sewot	k. l.			
Si	k.			Si
Sibeungeut	k. l.	Zie Beungeut		
Sideang	l. p.	Zie Doeroe		
Sidengdang	l. p.	Zie Dongdang		
Sidoeroe	k. l.	Zie Doeroe		
Sidongdang	k. l.	Zie Dongdang		
Siga	k. l.	Zie Kawas, noot		
Sija	—	Pers. en bez. vrnw. 2e persoon. Zie Inleiding		
Sijam	l.	Zie Poewasa II		
Sijang	l.	Zie Beurang en aanteekening		
Sijar	g. w.	Zie ook Teang		
Sijeun	k. l.	Voor "adjrih" — "beschroomd, met ontzag vervuld" wordt in 't kasar dikwijls "sijeun" gebruikt		
Silaing	—	Pers. en bez. vrnw. 2e persoon. Zie Inleiding		
Simboet	k. l.			
Simpĕn	g. w.	Zie Ampih en Teundeun Djoeroe simpĕn — eerste bediende, vertrouwde, die over de bergplaatsen, de kleeren enz. gaat, is, meen ik, k. l.		
Sinantĕn	g. w.	Zie Sinari		
Sinarĕng	l.	Zie Djeung		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Seubeuh	Seubeuh			Warĕg	Verzadigd, zat
Seungit	Seungit	Wangi			Welriekend, geurig
Seupah	Njeupah			Ngalĕmar	Sirih kauwen
Seuri	Seuri			Goemoedjĕng of Kahatoeran	Lachen, glimlachen
Seuseul					
Seuweu					Kind (in betrekking tot de ouders)
Sĕwĕng					Er is niet, er zijn niet, niet (aanwezig) zijn Ledig
Sewot	Sewot			Wĕra	Zeer boos
Si		Poen			Voorvoegsel voor namen, titels enz.
Sibeungeut					Zich 't gelaat wasschen
Sideang					Zich warmen bij 't vuur
Sidengdang					Zitten met de beenen van den grond
Sidoeroe					Zich warmen bij 't vuur
Sidongdang					Zitten met de beenen van den grond
Siga					Den schijn hebben van (zonder werkelijkheid)
Sija					
Sijam					De Vastenmaand
Sijang					Dag zijn (in tegenstelling met nacht zijn), laat op den dag
Sijar	Njijaran			*Moendajan	Luizen
Sijeun	Sijeun				Vreezen (intr.)
Silaing					
Simboet	Simboet			Kampoeh	Deken
Simpĕn					
Sinantĕn					
Sinarĕng					En, met

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sinari	g. w.			Sisinarieun
Sindang	k. l.			
Sindjang	l. p.	Zie Samping		
Sios	l.	Zie Toeloes		
Sirah	s.	Zie Hoeloe		
Siram	l. p.	Zie Mandi		
Sirit	k. l.		Běbĕl of Kehed	
Sisig	k.			Sisig
Sisinantĕn-eun	l.	Zie Sinari		
Sisinarieun	k.	Zie Sinari		
Sisir	k. l.			
Soebaja	k.	Zie Djangdji		
Soegan	k.			Soegan
Soegih	l. p.	Zie Beunghar		
Soegri	l.	Zie Sakoer		
Soeka	k.	Niet kasar sprekende, wordt dit woord vermeden en door omschrijvingen vervangen		
Soekoe	k. l.		Tjokor	
Soemangga!	l. p.	Zie Hade II en aanteekening		
Soemawonna	k.			Soemawonna
Soemawon-tĕn	l.	Zie Soemawonna		
Soembĕr	l. p.	Zie Koeraboe		
Soemoehoen!	l. p.	Zie Heueuh en aanteekening		
Soemping	l. p.	Zie Datang		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Sinari		Sisinantĕn-eun			Gezegd bv. van 't komen van iemand, die vroeger nooit placht te komen (na lange tusschenpoos?)
Sindang	Sindang			Linggih	Toeven
Sindjang					Saroeng (kleedingstuk)
Sios					Doorgang hebben, doorgaan
Sirah					Hoofd
Siram					Zich baden
Sirit	Sirit			Mamas	Penis
Sisig		Soesoer		Soesoer	Tabakpruim
Sisinantĕn-eun					Gezegd bv. van 't komen van iemand, die vroeger nooit placht te komen (na lange tusschenpoos?)
Sisinarieun					Idem
Sisir	Sisir			Pameres	Kam
	Njisiran			*Meresan	't Haar kammen aan zich of een ander
Soebaja					Belofte, afspraak, verbintenis
Soegan		Manawi of Manantĕn (Tjiandjoer)			Misschien, wellicht (waarbij men denkt, dat 't veronderstelde juist zal blijken te zijn)
Soegih					Rijk
Soegri					Alle degene
Soeka					't Lust (mij enz.)
Soekoe	Soekoe			Sampejan	Voet
Soemangga!					't Is goed! — Als 't U belieft!
Soemawonna		Soemawon-tĕn			Hoeveel te meer
Soemawon-tĕn					Idem
Soembĕr					Oorknop
Soemoehoen!					Ja! (bevestiging of onderstreeping van 't door een ander gesprokene)
Soemping					Gekomen, aangekomen, arriveeren

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Soenat	g. w.			Njoenatan
Soengkĕlang	l. p.	Zie Gobang		
Soengkĕlang	g. w.	Zie Soren		
Soengoet	k. l.	Tjangkĕm (Jav.) mij alleen bekend in de uitdrukking: Apal tjangkĕm — van buiten kennen zonder den zin te begrijpen	Batjot	
Soepados	l.	Zie Soepaja		
Soepaja	k.	In kasar wordt ook "Asal" Mal. gebruikt voor "als .... maar"		Soepaja
Soepantĕn	l.	Zie Soepaja		
Soerat	k.			Soerat
Soesah	k.			Soesah
Soesoe	k. l.			
Soesoel	g. w.			
Soesoer	l. en l. p.	Zie Sisig		
Soewaos	l.	Zelden gebruikt. Zie Soewasa		
Soewasa	k. l.			
Soewĕng	k. l.	Zie Koeraboe		
? Soewĕng	l.	Zie Euweuh		
Soewoeng	k.			Soewoeng

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Soenat		Ngabĕrsihan		*Njĕpitan	Besnijden
Soengkĕlang					Houwer, zwaard
Soengkĕlang					
Soengoet	Soengoet of Tjangkĕm			Baham	Mond
Soepados					Opdat, als maar, alleenlijk
Soepaja		Soepados of Soepantĕn			idem
Soepantĕn					idem
Soerat		Sĕrat		Sĕrat	Brief
Soesah		Sĕsah			Zorgbarend, zorg, zorgen hebben
Soesoe	Soesoe			Pinareup of Inang(Soekapoera, zelden)	Borst, borsten (v. e. vrouw)
	Njoesoe			Minareup Nginang (zelden) of Njĕsĕp(an)	Zuigen, aan de borst zijn (v. e. zuigeling)
	Njoesoean			Minareupan of (zelden) Nginangan	Zogen
Soesoel	Njoesoel	Ngaboedjĕng			Opsporen, gaan ophalen, nasporen, gaan achterhalen
	Njoesoelan				Voorzien van iets, dat moet opsporen, bv. als men een brief verwacht, die zich laat wachten, schrijven om erop aan te dringen dien brief te mogen ontvangen. — Aan een brief een tweede achterna zenden enz.
Soesoer					Tabakpruim
Soewaos					Zie hieronder
Soewasa	Soewasa	Soewaos (zelden)			Een alliage (van goud en rood koper?)
Soewĕng					Oorknop
? Soewĕng					Niet (aanwezig) zijn, er is niet, er zijn niet
Soewoeng		Sĕpi of Sĕwĕng			Ledig

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Sondong	g. w.	Zie Sampak		
Sono	k. l.			
Sontĕn	l.	Zie Sore		
Sora	k. l.			
Sorangan	k. l.			
Sorangan	k.	Zie Pribadi		
Sore	k.	„Basa sontĕn" beteekent speciaal 's avonds		Sore
Soren	g. w.	't L. p. alleen van zwaarden e. d., niet van een kapmes		
Sosi	l.	Zie Koentji		
Sotja	l. p.	Zie Mata (ook voor Tjisotja)		
Srangenge	l.	Zie Mata en aanteekening		
T				
Taär	l. p.	Zie Tarang		
Taboeh	l.	Zie Poekoel		
Tai	k. l.		Podol Tjadoek of Wadoek	
Tajohna	k.			Tajohna
Taktak	k. l.			
Talak	g. w.	Zie Sĕrah		
Talatah	k. l.	Van „wĕrat" gebruikt men gewoonlijk „*ngawĕratan" — opdragen aan of liever nog *„ngawĕwĕratan" — een opdracht geven aan, iemand van een opdracht voorzien		
Tamas	g. w.	Zie Beungeut		
Tambah	k.			Tambah
Tambih	l.	Zie Tambah		
Tamboet	g. w.	Als stam beschouwd. Zie Indjeum		
Tamoe	l. en l. p.	Zie Semah		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Sondong					
Sono	Sono			Honĕng	Liefhebben, een sterk verlangen hebben naar
Sontĕn					Avond, 's avonds, avond zijn (ongeveer tusschen asar en magrib)
Sora	Sora			Gĕntra	Stem, geluid
Sorangan	Sorangan			Njalira	Alleen, alleenig
	Njorangan			Njalira	Alleen zijn
Sorangan					Zelf, eigen
Sore		Sontĕn of Basa sontĕn			Avond, 's avonds, avond zijn (ongeveer tusschen asar en magrib)
Soren	Njoren			Njoengkĕlang of Njoengkĕlangkeun	Aangorden, op zijde hebben
Sosi					Sleutel, slot
Sotja					Oog
Srangenge					Zon
T					
Taär					Voorhoofd
Taboeh					... Uur (tijdstip)
Tai	Tai				Drek, stront
Tajohna		Roepina			Naar 't schijnt
Taktak	Taktak			Taradjoe	Schouder
Talak					
Talatah	Talatah			Mĕsĕn *Ngawĕrat	Opdragen, bestellen
amas					
ambah		Tambih of Woewoeh			Vermeerderd, toenemen, vermeerderen (intr.)
ambih					Idem
amboet					
amoe					Gast

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tampa	g. w.			Nampa of Narima (Mal.)
Tamparaos	k.	Zie Rasa		
Tampekan	l. p.	Zie Dompet		
Tampi	g. w.	Zie Tampa		
Tampik	g. w.	Zie Daek, noot		
Tampiling	g. w.			
Tampiraos	l.	Zie Rasa		
Tampolong	k. l.			
Tanda	k.			Tanda
Tandang	g. w.	Zie Toeloeng		
Tangan	g. w.	Zie Tampiling, Teunggeul, Tjabok Zie Leungeun		
Tanggaj	l. p.	Zie Koekoe		
Tanggĕl	g. w.	Zie Tanggoeng		
Tanggoeng	g. w.	Nanggoeng — over den schouder dragen is k. l.		Nanggoeng
Tanghi (Tjiandjoer) of Tangi	s.	Zie Hoedang		
Tangis	g. w.	Zie Tjeurik		
Tangkĕpan	l. p.	Zie Tjangkir		
Tangkoerak	k. p.	Zie Hoeloe		
Tangtoe	k.			Tangtoe
Tangtoeng	g. w.			
Tangtos	l.	Zie Tangtoe		
Tanja	g. w.			Nanja
Tapi	k.			Tapi of Tatapi
Taradjoe	l. p.	Zie Taktak		
Tarang	k. l.			
Tarima	g. w.	Zie Tampa, Rasa en Asoep		
Taros	g. w.	Zie Tanja		
Tatamoe	l. en l. p.	Zie Semah		
Tatapi	k.	Zie Tapi		
Tatoe	l. p.	Zelden gebruikt. Zie Raheut		
Tawis	l. en l. p.	Zie Tanda		

WOORD	Kasar Lěměs k. l.	Lěměs l.	Sěděng s.	Lěměs pisan l. p.	Vertaling.
Tampa		Nampi			Ontvangen
Tamparaos					Niet aangenaam gestemd
Tampekan					Sigarenkoker
Tampi					
Tampik					
Tampiling	Nampiling			Nanganan	Om de ooren slaan
Tampiraos					Niet aangenaam gestemd
Tampolong	Tampolong			Pangloedah-an	Kwispedoor
Tanda		Tawis		Tawis	Teeken, ook: handteekening
Tandang					
Tangan					
Tanggaj					Nagel
Tanggěl					
Tanggoeng		Nanggěl			Er voor instaan
Tanghi (Tjiandjoer of Tangi					Zich uit een liggende houding oprichten, opstaan, wakker worden
Tangis					
Tangkěpan					Kopje en schoteltje
Tangkoerak					Kop, hoofd (scheldwoord)
Tangtoe		Tangtos of Kantěnan			Zeker, vaststaande, bepaald
Tangtoeng	Nangtoeng			Ngaděg	Recht overeind staan (houding van 't lichaam)
Tangtos					Zeker, vaststaande, bepaald
Tanja		Marijos		Mariksa-(keun) *Naros of (mooier) *Toemaros	Vragen, informeeren
Tapi		Nanging			Maar, doch
Taradjoe					Schouder
Tarang	Tarang			Taär	Voorhoofd
Tarima					
Taros					
Tatamoe					Gast
Tatapi					Maar, doch
Tatoe					Wond
Tawis					Teeken, ook: handteekening

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Teang	g. w.	Neang k. = Manggihan, zie Panggih		Neang of (gewoonlijk) Neangan of Njijar
Těbih	l.	Zie Djaoeh		
Těda	g. w.	Zie Penta, Hakan en Njatoe		
Těkěn	g. w.	Zie Iteuk		
Těmbe	g. w.	Zie Kara en Mimiti		
Tembong	k.	Zie Tendjo		
Tendjo	g. w.	Volgens 't spraakgebruik bezigt men "*Ngoeningakeun" als causatief: laten zien (aan een hoog persoon), "Ningalikeun" als transitief: iets zien (door een hoog persoon), "*Ngoeningakeun" kan ook l. p zijn van "nganjahokeun" doen weten (aan een hoog persoon), zie Njaho	Ngaděleh	Nendjo, Ngadeuleu of Neuleu Katendjo of Tembong, Katembong
Těngěn	l. p.	Zie Katoehoe en aanteekening		
Těnggěk	l. p.	Zie Beuheung		
Těpang	l.	Zie Těpoeng		
Těpi	k.			Těpi Něpi
Těpoeng	k.	Těpoeng wordt meer gezegd van zaken, bv. wegen en is dan ook wel k. l.; papanggih zegt men meer van personen		Těpoeng, gewoonlijk Papanggih
Těrang	l.	Zie Njaho		
Těras	l.	Zie Těroes		
Tere	k. l.			
Tereh	k.			Tereh
Těroes	k.			Těroes
Tětěkěn	l. p.	Zie Iteuk		
Tětěp	g. w.	Zie Salat		
Teu aja	l.	Zie Euweuh		
Teu daek	k.	Zie Daek		
Teu damang	l. p.	Zie Gěring		
Teu kěrsaeun	l. p.	Zie Daek		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Teang		Ngilari			Zoeken
Tĕbih					Ver
Tĕda					
Tĕkĕn					
Tĕmbe					
Tembong					Zichtbaar
Tendjo		Ningal		Ningali of Ngadangoe (Soekapoera)	Zien
		Katingal		Katingali of Kaoeninga	Te zien, zichtbaar
Téngĕn					Rechts
Tĕnggĕk					Hals
Tĕpang					Samentreffen, elkaar ontmoeten
Tĕpi		Dongkap			Gereikt tot, tot aan toe
		Dongkap of Doegi			Reikende tot, tot aan
Tĕpoeng		Tĕpang			Tesamen getroffen, samentreffen, elkaar ontmoeten, elkaar tegenkomen
Tĕrang					Weten, kennen
Tĕras					Doorgaande, doorgaan
Tere	Tere			Kawalon	Stief —
Tereh		Enggal			Spoedig
Tĕroes		Tĕras			Doorgaande, doorgaan
Tĕtĕkĕn					Wandelstok
Tĕtĕp					
Teu aja					Niet (aanwezig) zijn, er is niet, er zijn niet
Teu daek					Niet willen
Teu damang					Ziek
Teu kĕrsaeun					Niet willen, niet wenschen

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Teu kintĕn	l.	Zie Kira met aanteekening		
Teu kira	k.	Zie Kira met aanteekening		
Teu njaho	k.	Zie Njaho		
Teu pati	k.	Zie Pati		
Teu patos	l.	Zie Pati		
Teu poegoeh	k. l.	Zie Poegoeh		
Teundeun	g. w.			Neundeun
Ti hareup	k.	Zie Hareup		
Tiheula	k.	Zie Hareup		
Tiheula	k.	Zie Heula		
Tijasa	l.	Zie Bisa		
Tikah	g. w.	Als stam beschouwd, zie Kawin		
Tilad	g. w.	Zie Toelad		
Tilar	g. w.	Zie Paeh en Tinggal		
Timbal	g. w.	Zie Omong		
Timbalan (nana)	l. p.	Zie Tjĕkna met aanteekening		
Timbang	g. w.			Nimbang
Timoe	g. w.	In 't passief met de ontkenning zegt men: "teu timoe" maar "teu kapĕndak"		Nimoe
Tingal	g. w.	Zie Tendjo, Ladjo, Djeueung		
Tingali	l. p.	Zie Njaho		
Tingali	g. w.	Zie Tendjo, Ladjo, Djeueung		
Tinggal	k.			Tinggal, soms Kari
Tinggal	g. w.	Zie ook Paeh		
Tintjak	g. w.			
Tipajoen	l. p. (en l?)	Zie Hareup		
Tipajoen	l.	Zie Heula		
Titah	g. w.	Marentah is k. l. en beteekent: orders geven, last geven, kommandeeren. — Parentah-order, last		
Titih	g. w.	Zie Toempak		
Titihan	l. p.	Zie Koeda met aanteekening		
Titip	g. w.	Zie Pihape		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Teu kintĕn					Naar men niet zou denken, zeer
Teu kira					Idem
Teu njaho					Niet kennen, niet weten
Teu pati					Niet in groote mate, niet veel, niet erg
Teu patos					Niet in groote mate, niet veel, niet erg
Teu poegoeh					Geen peil op te trekken, ordeloos, dwaas enz.
Teundeun		Njimpĕn			Plaatsen, zetten
Ti hareup					Vóor, vóoraan
Tiheula					Vóor, vóoraan
Tiheula					Vooruit, van tevoren
Tijasa					Kunnen
Tikah					
Tilad					
Tilar					
Timbal					
Timbalan (nana)					(Zijn) zeggen (bevel), (hij) zegt (beveelt)
Timbang		Ngabobot			Wegen (tr.)
Timoe		Mĕndak			Vinden, uitvinden, een oplossing vinden
Tingal					
Tingali					Weten, kennen
Tingali					
Tinggal		Kantoen		(Tilar?)	Achterblijven, overblijven
Tinggal	Ninggal			Nilar	Achterlaten
Tintjak	Nintjak			Ngadampal	(Ergens op rond) treden, stappen
Tipajoen					Vóór, vóoraan
Tipajoen					Vooruit, van tevoren
Titah	Nitah			Miwarang	Gelasten, bevelen
Titih					
Titihan					Rijdier, paard
Titip					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
(Tj)				
Tjabak	g. w.			
Tjabok	g. w.			
Tjadoek	k. p.	Zie Tai. Tjadoek — inhoud van den pompoen (waloeh) is k. l.		
Tjagak	—	Zie Tjalana		
Tjageur	k. l.	't Gebruik van "sehat" is nog niet vast, men hoort 't nu eens als l, dan weer als l. p. gebruiken		
Tjai	—	Zie Ising		
Tjakĕt	l.	Zie Deukeut		
Tjalana	k. l.			
Tjalik	s. en l. p.	Zie Andjang		
		Zie Dioek		
Tjaloek	g. w.			
Tjandak	g. w.	Zie Tjokot, Bawa, Tjabak, Tjĕkĕl		
Tjandoeng	g. w.			
Tjangkeng	k. l.			
Tjangkir	g. w.	"Tjatjangkir" is eig. kopje zonder schoteltje (pisin), maar wordt, als bij ons, ook voor 't geheel gebruikt, "tangkĕpan" is altijd kopje + schoteltje		
Tjaos	g. w.	= Saos, zie Bĕkĕl		
Tjape	k. l.			
Tjara	k.			Tjara
Tjarang	k.			Tjarang

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
(Tj)					
Tjabak	Njabak of Ngaragap			Njandak	Aanvatten, betasten
Tjabok	Njabok			Nanganan	Met de vlakke hand slaan
Tjadoek					Stront
Tjagak					
Tjageur	Tjageur	Sehat		Waras of (hooger) Damang Sehat (somtijds), Wiloedjĕng	Gezond
Tjai					
Tjakĕt					Dichtbij
Tjalana	Tjalana	Saroeng tjagak (Tjiandjoer)		Lantjingan	Broek
Tjalik					Even aangaan, een kort bezoek brengen
					Zitten
Tjaloek	Njaloekan			Njaoer	Aanroepen (om te komen), opontbieden
Tjandak					
Tjandoeng	Njandoeng			Ngawajoeh	Een tweede vrouw of meer hebben of nemen
Tjangkeng	Tjangkeng			Angkeng	Heup, lendenen
Tjangkir	Tjatjangkir			Tangkĕpan	Kopje en schoteltje
Tjaos					
Tjape	Tjape			Palaj	Vermoeid
Tjara		Kados (in vragende zinnen) Sapĕrtos (in bevestigende zinnen)			Zooals, op zijn ....sch, op de manier van
Tjarang		Awis			Zelden, zeldzaam zijn

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tjaratan (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Kĕndi		
Tjarek	g. w.	*Ngahatoeranan beteekent in 't algemeen: een aanbod of beleefde mededeeling (hatoeran) doen aan		
Tjaretjet	k. l.			
Tjarijos	l.	Zie Tjarita Zie Bedja		
Tjarijos	g. w.	Zie Bedja		
Tjarita	k.			Tjarita
Tjaroge	l. p.	Zie Laki		
Tjatjangkir	k. l.	Zie Tjangkir met aanteekening		
Tjatjar	g. w.			Njatjaran
Tjatjat	g. w.	Zie Darat		
Tjawene	k. l.			
Tjĕk(na) (Tjekna)	k.	In de plaats van "na", duidelijkheidshalve er bijgevoegd, kunnen ook woorden staan, die "mijn" "uw" "ons" beteekenen "Lahiran" is "uiting" zonder meer (van een aanzienlijke); "timbalan" een gezegde tot een lagere, dus ook te vertalen met "bevel", "dawoeh" of "dawoehan" nog meer uit de hoogte, doch de woorden worden dooreen gebruikt		Tjĕk(na) of Tjek-(na) Pok(na) of Omong(na)
Tjĕkap	l.	Zie Tjoekoep		
Tjĕkĕl	g. w.			Njĕkĕl
Tjĕpĕng	g. w.	Zie Tjĕkĕl		
Tjĕpil	l. p.	Zie Tjeuli		
Tjĕtjĕpan (Tjiandjoer)	l. p.	Zie Koeraboe		
Tjĕtjĕwir	k. p.	Zie Tjeuli		
Tjeuli	k.		Tjĕtjĕwir Leweh	Tjeuli
Tjeurik	k. l.			
Tjĕwir	g. w.	Zie Tjeuli		
Tjidoeh	k. l.			

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Tjaratan (Tjiandjoer)					Aarden kruik van bepaald model
Tjarek	Njarek			Njeuseul *Ngahatoeranan	Verbieden
	Njarekan			Njaoeran of Njeuseul	Berispen, een standje geven
Tjaretjet	Tjaretjet of Sa(poe)tangan			Salĕmpaj	Zakdoek
Tjarijos					Verhaal Bericht
Tjarijos					
Tjarita		Tjarijos			Verhaal
Tjaroge					Echtgenoot, gemaal
Tjatjangkir					Kopje (en schoteltje)
Tjatjar		Ngoerisan			Inenten
Tjatjat					
Tjawene	Tjawene	(Parawan)		Parawan	Maagd, maagd zijn
Tjĕk(na) (Tjekna)		Sanggĕm(na)	Saoer(na) *Pihatoer(na)	Lahiran(nana) Timbalan(nana) Dawoehan(nana) *Pioendjoek(na)	(Zijn) zeggen, (hij) zegt
Tjĕkap					Toereikend, voldoende
Tjĕkĕl		Njĕpĕng		Njandak	Vasthouden, beetpakken
Tjĕpĕng					
Tjĕpil					Oor
Tjĕtjĕpan (Tjiandjoer)					Oorknop
Tjĕtjĕwir					Oor
Tjeuli		Koeping		Tjĕpil	Oor
Tjeurik	Tjeurik			Nangis	Schreien
Tjĕwir					
Tjidoeh	Tjidoeh			Loedah	Speeksel

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Tjijoem	g. w.			
Tjikaseër	l. p.	Zie Mata		
Tjimata	k.	Zie Mata		
Tjingtjin	l. p.	Zie Ali		
Tjios	l.	Zie Toeloes		
Tjipanon	s.	Zie Mata		
Tjipeunteu	g. w.	Zie Beungeut		
Tjiseër	l.	Zie Mata		
Tjisotja	l. p.	Zie Mata		
Tjoba	g. w.			Njoba
Tjobi	g. w.	Zie Tjoba		
Tjoekoep	k.			Tjoekoep of Mahi
Tjoekoer	g. w.			
Tjokor	k. p.	Zie Soekoe		
Tjokot	g. w.			
Toedjoe	g. w.	Zie Parĕng en Eukeur II		
Toedoeng	l. p.	Zie Doekoej		
Toekang	k.			Toekang Titoekang
Toekeur	g. w.			Noekeur
Toelad	g. w.			Noelad
Toelis	g. w.			Noelis
Toeloej	k. l.	Djoeroesĕrat — schrijver van een aanzienlijk persoon		
Toeloej	k.	't Gebruik van "ladjĕng" is zeer willekeurig. In de schrijftaal vindt men 't ook in 't kasar, van "noeloejkeun" is een l. "ngaladjĕngkeun" in gebruik, — "katoetoeloejan" hoort men in k. en l. enz.		Toeloej, zelden: Ladjoe
Toeloeng	g. w.	Van 't werkwoord "noeloeng" is geen l. p.		
Toeloes	k.			Toeloes of Djadi
*Toemaros	l. p.	Zie Tanja		
Toemoet	g. w.	Zie Toeroet en Toetoer		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Tjijoem	Njijoem			Ngamboeng	Kussen
Tjikaseër					Traan, tranen
Tjimata					Idem
Tjingtjin					Vingerring
Tjios					Doorgaan, doorgang hebben
Tjipauon					Traan, tranen
Tjipeunteu					
Tjiseër					Traan, tranen
Tjisotja					Idem
Tjoba		Njobi			Beproeven
Tjobi					
Tjoekoep		Tjĕkap			Toereikend, voldoende
Tjoekoer	Njoekoer			*Maras	Scheren
Tjokor					Voet
Tjokot	Njokot			Njandak	Grijpen, van zijn plaats nemen, oprapen
Toedjoe					
Toedoeng					Zonnehoed
Toekang		Poengkoer of (mooier) Pĕngkĕr		Pĕngkĕr, ook Poengkoer	Achter
		Tipoengkoer of (mooier) Tipĕngkĕr		Tipĕnkĕr ook Tipoengkoer	Achter, achteraan, van achteren
Toekeur		Ngaliron			Ruilen, verruilen
Toelad		Nilad			Een voorbeeld dat men zich stelt navolgen
Toelis		Njĕrat		Njĕrat	Schrijven
	Noelis				Batikken
	Djoeroetoelis			Djoeroesĕrat	Schrijver
Toeloej	Toeloej				Voortgaan, verder gaan, zijn weg vervolgen
Toeloej		Ladjĕng			Vervolgens (adv.), daarop
Toeloeng	Pitoeloeng			Pitandang of Kamandang	Hulp, uitredding
Toeloes		Sjios of Tjios			Doorgaan, doorgang hebben
*Toemaros					Vragen, informeeren
Toemoet					

WOORD	Aanduiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Toempak	k.			Toempak
Toenggang	l.	Zie Toempak		
Toenggoe	g. w.	Zie Dago		
Toeoer	k. l.			
Toeroen	k. l.			
Toeroet	k. l.			
Toeroet	g. w.	Vrg. Toetoer en zie Iring 't Hier vermelde is onvolledig		Noeroetkeun
Toetoer	g. w.	Onvolledig		Noetoerkeun
Toetoeroet	k. l.	Zie Toeroet		
Toetoeroeti (Djampang)	k. l.	Zie Toeroet		
Toewa	g. w.	Zie Mitoha		
Toewang	g. w.	Zie Hakan		
Toewang	l. p.	Zie Njatoe Patoewangan l. p., zie Beuteung		
Tongton	g. w.	Zie Ladjo		
Topong	g. w.			
Towa	k. l.			
Totopong	k. l.	Zie Topong		

W.

Wadoek	k. p.	Zie Tai		
Wagĕlan	l.	Zie Halangan		
Wajoeh	g. w.	Zie Tjandoeng		
Walĕran	l. p.	Zie Balĕsan		
Walĕs	l. p.	Zie Pajah		
Waloeja	k. l.			
Walon	g. w.	Zie Balĕs		

WOORD	Kasar Lěmës k. l.	Lěmës l.	Sěděng s.	Lěmës pisan l. p.	Vertaling.
Toempak		Toenggang		Nitih	Berijdende, te (paard) per (wagen) enz.
Toenggang					Idem
Toenggoe					
Toeoer	Toeoer			Děkoe of Děngkoel	Knie, knieën
Toeroen	Toeroen			Loengsoer	Afdalen, afstijgen
Toeroet	Toeroet				Volgende
Toeroet		Noemoet-keun			Opvolgen (een vermaning, raad enz.)
	Noeroetan				Navolgen, nadoen
	Toetoeroeti (Djampang) = (elders) Toetoeroet?				Naäpen, nabootsen
Toetoer		Noemoet-keun			(Een persoon) Volgen, achternagaan
Toetoeroet					Nabootsen, naäpen
Toetoeroeti (Djampang)					Idem
Toewa					
Toewang					
Toewang					Eten (intr.)
Tongton					
Topong	Totopong of (mooier) Ikět			Oeděng	Hoofddoek
Towa	Towa of Ojot (Soekapoera)			Oewa	Oom of tante, oudere broer of zuster van vader of moeder
Totopong					Hoofddoek

W.

Wadoek					Stront
Wagělan					Hindernis, verhindering, bezwaar
Wajoeh					
Walěran					Antwoord
Walës					In bedenkelijke mate door ziekte uitgeput
Waloeja	Waloeja			Wiloedjěng	Welvarend, in welstand zijn
Walon					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Walonan	l. p.	Zie Balěsan		
Wangi	l.	Zie Seungit		
Wangkid	l.	Zie Watěs		
Wangkid	l.	Zie Sěmět		
Wangsoel	l.	Zie Balik		
Wangsoel	l.	Zie Poelang		
Wangsoel	g. w.	Zie Poelang en Balěs		
Wangsoelan	l.	Zie Balěs		
Wani	k.			Wani
Wantoen	l.	Zie Wani		
Waos	l. p.	Zie Hoentoe		
Wapat	l. p.	Zie Paeh		
Warěg	l. p.	Zie Seubeuh		
Wareh	g. w.			Sawareh
Warga	k. l.	Zelden gebruikt, zie Baraja		
Wargi	l. p.	Zie Baraja		
Warna	k.			Warna
Warni	l.	Zie Warna		
Warta	k.	Beide woorden zelden gebruikt. Men zegt in k. "bedja", in l. "wartos"		Warta
Warti	l.	Zie Warta met aanteekening		
Wartos	l.	Zie Bedja		
Waspada	k.			Waspada
Waspaos	l.	Zie Waspada		
Wasta	l.	Zie Ngaran		
Watara	k.	= Antara, beide zelden gebruikt. Vrg. Kira		Watara of Sawatara
Watawis	l.	Zelden gebruikt = Antawis		
Watěs	k.			Watěs
Wělas	l. p.	Zie Karoenja		
Wěngi	l.	Zie Peuting		
Wěntis	l. p.	Zie Bitis		
Wěra	l. p.	Zie Sewot		
Wěrat	l.	Zie Doega		
Wěrat	g. w.	Zie Pihape met aanteekening		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Walonan					Antwoord
Wangi					Welriekend, geurig
Wangkid					Grens
Wangkid					Grens, van af (tot aan) .... als grens
Wangsoel					Teruggekeerd, naar huis gegaan, naar huis gaan
Wangsoel					Teruggegaan, naar huis gaan, teruggaan
Wangsoel					
Wangsoelan					Antwoord
Wani		Wantoen			Durven
Wantoen					Idem
Waos					Tand
Wapat					Dood, sterven
Warĕg					Zat, verzadigd
Wareh		Sapalih			Een deel, gedeelte
Warga					Verwante, familielid
Wargi					Idem
Warna		Warni			Kleur, soort; in soorten
Warni					Idem
Warta		Warti			Bericht
Warti					Idem
Wartos					Bericht
Waspada		Waspaos			Helder, klaar te zien, helder uitzicht hebbende (ook figuurlijk)
Waspaos					Idem
Wasta					Naam
Watara		Watawis of Sawatawis			Ongeveer
Watawis					Idem
Watĕs		Wangkid			Grens
Wĕlas					Medelijdend, medelijden hebben
Wĕngi					Nacht, nacht zijn
Wĕntis					Kuit (lichaamsdeel)
Wĕra					Vergramd, zeer toornig
Wĕrat					Vermogen (fyziek: kunnen, moreel: durven)
Wĕrat					

WOORD	Aan-duiding.	Verwijzing of toelichting.	Kasar pisan k. p.	Kasar k.
Wĕroeh (Tjiandjoer)	l.	Zie Njaho		
Widi	l. p.	Zie Idin		
Wijos	g. w.	Zie Sawijos, Naon en Hidji		
Wiloedjĕng	l. p.	Zie Salamĕt met aanteekening		
Wiloedjĕng	l. p.	Zie Tjageur		
Wiloedjĕng	l. p.	Zie Waloeja		
Wireh	l.	Zie Doemeh		
Woewoeh	l.	Zie Tambah		

WOORD	Kasar Lĕmĕs k. l.	Lĕmĕs l.	Sĕdĕng s.	Lĕmĕs pisan l. p.	Vertaling.
Wĕroeh (Tjiandjoer)					Weten, kennen
Widi					Vergunning
Wijos					
Wiloedjĕng					Welvarend, zonder onheil enz.
Wiloedjĕng					Gezond
Wiloedjĕng					Welvarend, in welstand zijn
Wireh					Naardien, aangezien, nademaal
Woewoeh					Vermeerderen (intr.), toenemen, vermeerderd

KARO'SCHE TAALSTUDIËN.

DOOR

M. JOUSTRA,

Zendeling van het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

DE VOORNAAMWOORDEN.

I. Aanwijzende voornaamwoorden.

Het Karo—Bataksch bezit hiervan een volledig stel, m. a. w. hun aantal beantwoordt aan het getal der personen, die men bij de pers. voornw. onderscheidt.

Dr Snouck Hurgronje heeft reeds door een aardig voorbeeld afdoend aangetoond, dat de onderscheiding van „dichtbij", „ver" en „zeer ver" van den spreker, toegepast op de aanwijzende voornw. niet zuiver is, niet in elk geval opgaat; dat het juister is ze met de drie personen der pronomina pers. in verband te brengen. Het „afstands" verschil is daarmede niet opgeheven, komt integendeel beter tot zijn recht.

De aanwijzende voornw. zijn:

enda (ena) [ĕnda, 'nda]
e [idi]
a (ada, adah).

Eerst iets over de etymologie.

Enda is blijkbaar een samengesteld woord, bestaande uit e + ĕnda. Dit ĕnda ('nda) komt nog voor in ĕndawari = 'ndoewari, gĕndawari, goendari, gĕndowari, alle beteekenende: nu, heden, tegenwoordig (à present), en blijkbaar gevormd uit ĕnda en oewari, letterlijk dezen dag, waarbij men lette op de ongewone plaatsing van het pronomen voor het bepaalde woord! Voorts treft men het nog aan in samentrekkingen als: anakkoenda, geheel gelijkwaardig met anakkoe enda, dit mijn kind. Een versterkte vorm (met ḥ) meen ik te zien in het Kar. sĕndah, ook pleonastisch sĕndah enda, heden, vandaag, nu (hodie)

Men vergelijke voorts het Dairische sĕnda in i s ĕ n d a (minder vaak i sena) = Tob d i s o n, Kar. i d j e n d a = h i e r, en ook het Dair. s ĕ n d a h = Tob. noemaïng = „thans naar alle waarschijnlijkheid; nu, thans, wanneer het betrekking heeft op eene gebeurtenis, die de spreker niet zeker weet." (Bat. Wb. v. d. Tuuk).

Als men bedenkt dat e n d a (ĕnda), gelijk is aan het Tob. o n, deze, en dit woordje volgens de Bat. klankwetten in 't Kar ĕ n zou zijn, blijkt dat men eigenlijk met een achtervoegsel d a te doen heeft, hetzelfde dus, dat men ook vindt in ada (a d a h). En vergelijkt men hiermee verder de Dairische woordjes i d i, s ĕ n d i (in 't Kar. is i d i verouderd, daarover straks), verder 't Kar. ĕ n d í (ĕndìh) hier! pak aan; 'n d o e (Kar. pron. suffix, bezittel. vrnw. 2[en] pers.), dan komt men er toe, in d a, d i, d o e demonstratieve woordjes te zien, die wel oorspronkelijk deze volgorde hadden: d i, d o e, d a (vg. Mal. ini, itoe, sana), doch waarbij nu de beteekenis van het klankverschil min of meer teloorgegaan is.

Wat het verouderde Karo'sche i d i betreft, door mij tusschen [] achter e geplaatst, op zich zelve heb ik dit woordje nooit ontmoet, maar 't komt nog voor, samengetrokken met andere woorden: b a g i d i e, tegenwoordig; zoo (als dit), = bage voor bagi e; b a g i d i n a, in de uitdrukking: b a g i d i n a k î n n g e = zoo is het van nature, van jongsaf; e d i ! = zoo is het, dat is het! en in kinderversjes i d j e d i, in beteekenis geheel gelijk aan i d j e = daar, toen.

Over 't gebruik der aanw. voornw.

De boven opgegeven woorden zijn eigenlijk alleen aanw. voornw. van p l a a t s. Wel komen ze voor, verbonden met tijdsbenamingen en maten (hoofdzakelijk geldt dit van e n d a, de andere komen zóó zelden of nooit voor), ter vorming van bijwoordelijke bepalingen van tijd, als: t a h o e n e n d a, dit jaar; s ĕ k a l i e n d a, deze eene keer, ditmaal; 'm b a r o e e n d a, onlangs, doch het tijdsbegrip is hier eigen aan 't b e p a a l d e woord. Worden dus e n d a, e, a, gebezigd achter v o o r w e r p s n a m e n e. d., dan wijzen ze aan: de p l a a t s, die deze in de r u i m t e innemen, g e e n s z i n s d i e i n d e n t i j d. Alleen e, waarover beneden, heeft ruimer beteekenis. Dus: k o e d a e n d a, dit paard, het paard hier; k o e d a e, dat paard, 't paard daar; k o e d a a [1], gindsch paard.

---

1) Waar, zooals hier, 't bepaalde woord op *a* uitgaat, krijgt men in de u i t s p r a a k: koedénda, koedé, koedâ.

Wil men echter den tijd aanduiden, in betrekking waarvan het besproken wordt (dit paard, in den zin van het laatst genoemde bijv. etc.) dan heeft het Karo'sch daarvoor andere woorden, die men, zoo men wil, ook aanw. voornw. noemen kan, doch het naar hunnen aard en hunne beteekenis niet zijn. 't Zijn nl. bijwoorden van tijd. Men gebruikt dan voor deze, 'ndai (of ouder en deftiger 'ndade) [1], zoo pas, daareven; kalak 'ndai, de zoo pas vermelde persoon; en ook dan gebruikt men nog wel ter versterking enda er bij: kalak enda 'ndai, terwijl men voor die bezigt: a-h-'ndai, daar straks vermeld.

Waar evenwel niet zoozeer nadruk gelegd wordt op het daar-even of voor-eenigen-tijd-vermeld zijn; men dus alleen wil zeggen; "de [vermelde]" daar gebruikt men zeer veel e, zoodat dit woordje inderdaad al mooi op weg is, het bepalend lidwoord te worden. (Wel merkwaardig dat ook in 't Karo'sch juist het 2de der pronom. demonstr. daarvoor gebezigd wordt. Men denke aan ons bep. lidw. en vergelijke met onze aanw. voornw. die, dat, het Hoogd. lidwoord der, die, das. Ook het lidwoord der Rom. talen (Fr. le, Sp. el, Ital. il etc.) zijn oorspronkelijk het Lat. illĕ etc. waarvan trouwens ook de pron. pers. 3en persoon dier talen gevormd zijn.)

Veel vindt men ook in 't Kar. gebruik gemaakt van 'ndoebe, dat beteekent; "vroeger". Het plaatst het bepaalde woord verder in den tijd terug dan "'ndai" en wordt niet zelden gebezigd in den zin van "wijlen".

Ook nai en si nai bezigt men gelijk 'ndoebe en als regel heeft men dan aan nog grooter tijdsafstand te denken [2]). 't Komt, hetzij enkelvoudig, 't zij herhaald veel voor met nini en beteekent dan "voorouders". Ten slotte heeft men nog noerija voor "heel lang geleden", "uit de oude doos".

Opmerking verdient, dat het Tob. in één opzicht rijker is dan 't Kar. Voor het aanw. Kar. e heeft het an, voor e in zijne beteekenis van "de [vermelde]" i, terwijl het ook nog een e heeft, in den zin van "deze", overigens met beperkt gebruik.

Het gebruik nu der aanwijzende voornw. van plaats in 't Kar. en in het Nederl. loopt niet zoo erg uiteen. Ook in 't Kar. worden

---

[1] Dit is ook wel eene afleiding van het demonstr. woordje 'nda (da). Verg. o. a. kai en kade, apai en apade. Over apa verschijnt binnenkort in de „Mededeelingen v/w het N. Z. G." een kort opstelletje.

[2] In tegenstelling hiermee heeft men rébi nai", gisteravond, dezen nacht, vannacht. Of is dit nai een afgesleten 'ndai?

ze zoowel bijvoegelijk als zelfstandig gebruikt. Overigens mogen hier een paar eigenaardigheden worden vermeld.

a. Ofschoon enda en ena zeer dikwijls zonder onderscheid gebruikt worden, is er toch een gering verschil merkbaar. Vooreerst, dat ena meer in de vertrouwelijke spreektaal gebruikt wordt, en zelden voorkomt in de verhalen, waar men het deftige enda haast uitsluitend vindt. Doch er is nog een ander verschil. Ena geeft niet zelden iets van geringschatting, minachting ja afkeer te kennen. Zal men, enda gebruikende, dikwijls het bedoelde voorwerp met den vinger aanwijzen, of in de hand nemen, bij 't bezigen van ena wijst men het aan, 'tzij met een vluchtig in die richting geworpen blik, 'tzij met een nauw merkbare hoofdbeweging, terwijl de gelaatsuitdrukking te kennen geeft, dat men het eigenlijk beneden zich acht, zich er mee in te laten. [1] Zoo ook in 't gezegde: Oh! kalak ena, Bah, wat een vent!

b. Enda bezigt men zeer veel bij 't begin van een toespraak; wij moeten het dan onvertaald laten, of met „wel!" weergeven: „Enda kam radjá kĕriná, si ĕnggo poeloeng idjenda"...; Wel! gij vorsten alle, die hier vergaderd zijt"...

Ook als men iemand iets aanreikt, zoodat het dan zooveel uitdrukt als het Fr. voici: „Enda soerat kata-ng-koe ndai man babānndoe koe Sibolangit", zie hier (hier heb je, dit is) den brief, waarvan ik daarnet sprak, dien gij naar Sibolangit moet brengen.

c. Enda komt menigvuldig voor achter de pers. voorn. inzonderheid natuurlijk van den 1en persoon, en wij moeten het dan door den nadruk of door „hier" weergeven: Akoe enda; kita enda, kami enda. Bij den 2en persoon bezigt men veel e, kam e, gij, gij daar. Bij den 3en persoon herinner ik me niet, ooit een aanw. voornw. aangetroffen te hebben, wat bij het onbestemde karakter van dien persoon ook niet meer dan natuurlijk is. [2]) Wel hoort men dikwijls „kalak e" voor „de menschen", „iemand" „een ander".

---

[1]) Vergelijk hierbij wat Prof. Kern in diens Kawistudiën (pag. 135) opmerkt over tapwa en het Lat. istĕ.

[2]) Ik vermoed, dat het 3e aanw. voornw. *a* reeds deel uitmaakt van het pers. voornw. 3en persoon: ija, dija, zoodat de eigenl. pronomina i en di zijn. Deze komen resp. in 't Bat. en Mal. nog voor als persoonsexponent, bijv. in i-bĕre(na), di-bĕri(nja); want dat ze hier geen voorzetsels zijn, staat na de studiën van Van Ophuysen en Adriani wel vast. Doch daarover te zijner tijd meer bij de werkwoorden. Heb ik het juist, dan vindt men de oorspronkelijke volgorde *i*, *oe*, *a* nog terug in: kami, kamoe, ija.

d. De onbestemdheid van het aanw. voornw. *a* komt o. a. duidelijk uit, in 't eigenaardig gebruik dat men er van maakt, nl. om weer te geven ons: „een stuk of”.. .. Rimo tĕloe-ng-kiboel a, een stuk of drie citroenen.

Ada en adah zijn versterkte vormen van *a* en worden daar gebruikt, waar 't besproken voorwerp geheel buiten den gezichtskring (ook in intellectueelen zin) van den hoorder ligt. Dikwijls gaat het uitspreken van die woorden gepaard met een hoofdgebaar, en het als een tuit vooruitsteken van den mond in de richting, waarin het besproken-wordende zich bevindt, waardoor ze vaak als òdò (òdòh) klinken. (Verg. de uitspraak adòè naast adoewi in het Tob.; Sprk. v. d. Tuuk, pag. 226).

Eenige voorbeelden, aan de Karo'sche litteratuur ontleend, en licht met tientallen te vermeerderen mogen het boven medegedeelde nader toelichten en bevestigen. Vooraf zij nog opgemerkt dat de partikels ngĕ en mĕ veelal met de aanw. voornw. samensmelten, vooral waar deze substantief gebruikt zijn. Vandaar de veelvuldig voorkomende vormen: ngenda, nge, endam, em, nga etc.

1 „**Endam** koe-boelangkĕn, bapá, boelangndoe”, zie hier, ik gebruik, o vader Uw hoofddoek tot hoofddoek.

2 Oh, radja idja **nga**-h-'ndija!” nina arōnna. „He, welke vorst zou dat toch zijn!” zeide haar arōn (makker bij 't werk; werkploeg).

3 Koeta kai **ngenda** silih?” Welk dorp is dit, vriend?

4 I Kĕsoendoetĕn nari, la koe-tĕh gĕlar koeta **enda.**” [Ik kom] uit Westerland, ik weet den naam van dit dorp niet.

5 „**Endam** Kĕpoeltakĕn”. Dit is Oosterland.

6 „Ise **nge**, nina pagi noengkoeni?”; „En als ze vraagt, wie dat geweest is?”

7 „**Enda 'ndai** poesoehkoe mĕsangat man toerang Bĕroe Karo, maka 'ndai koe-ajakkĕn.” Mijn hart verlangde daareven ten zeerste naar Bĕroe Karo, daarom heb ik zoo'n haast gemaakt.

8 **Edi** tĕman, gija lampas mĕ pagi lawĕs kita.” „Zoo is het, vriendin; laten we dus morgen heel vroeg gaan.”

9 „Oega pa **nge** tĕman”, nina. Hoe was dat toch vriendin”, zeide ze.

10 **Enda** pe sabap akoe ĕrkoeda ngĕ maka sĕh idjenda”, Dit is ook de reden dat ik hier te paard gekomen ben.

11 "Tah radja **nga-h-'ndai**, lalap la 'rtoetoer!" "Wie weet was dat (hij van daar straks) geen vorst en we hebben niet naar z'n mĕrga gevraagd!"

12 Maka mamang mĕ atekoe radja Kĕsoendoeten **'ndoebe**". Mijn hart verkeert in twijfel omtrent dien vorst van Westerland.

13 Idje kap bibi bĕritana, toerang oe bapa **'ndoebe**. Dáár (nl. te Koeta Radja) was, volgens zeggen, zijn tante, de zuster van wijlen zijn vader.

14 "Tangar, begoe bapa, **endam** akoe ngĕlajari toerang sada-ni-ijoga". Hoor, o geest mijns vaders, ik sta op 't punt om mijn broeder "van 'tzelfde span" op te sporen.

15 "Endam!" Ik kom al!
"**Enda** koe-tjibalkĕn bĕlo" nina ĕrtoto, "zie, ik offer sirih," zeide ze, biddende.

16 E ĕnggo kĕntja **bagedi**, ĕlah me kap ija mangan, i-toedoehkĕn bibina mĕ kapkĕn koe sapo pĕdĕman [1]. Wel, toen het alzoo was, toen hij klaar was met eten, verwees zijn tante hem naar een sapo, waar hij kon slapen.

17 To sitik koe toere nandé! pandang sitik kaka **a** ĕrsoerdam." "Kom, ga even naar de toere moeder, en verbied onzen broeder daar op de soerdam te spelen.

18 "Koega kawilmoe **ena**, Pĕngkawil Bĕtoel? Wat is dat toch met dezen je hengelhaak, o P. B.?

19 "Idja **ngenda** roemah radja?" Waar is hier het huis van den koning?

20 Oh, bĕbĕrekoe kai **e**, gĕlarna **ena** kin atekoe 'mboekboek!" "Ach kom, hoe zou dat mijn bĕbĕre (zusters kind, neef) zijn, aan dezen zijn naam (n.l. van Pĕngkawil bĕtoel) heb ik al 't land!"

21 "**Enám, enám e!**" nina mĕ kap 'ndĕharana, la nai bo bijas si moelihna pe dĕnggo tanĕh **endah!**" "Zie's an, zie dat 's an!" zeide zijne gemalin; "dit land zou wel eens niet voldoende kunnen zijn als tegengeschenk!"

22 "Rimo **adah** pĕpagi bĕntĕr kena, mboewe boehwahna, ibas dalin koe laoe **e**." Gaat morgen vruchten afwerpen,

---

[1] Uit bagedi, mangan en pĕdĕman blijkt, dat de verhaler hier een „orang djoeloe" is en wel uit het aan Sub-Toba grenzend gebied. Inderdaad is hij ook van daar afkomstig: In 't gewone Karo'sch (de „tjakap tĕngah") zou men hier vinden: bage, mān en pĕdĕmĕn.

van dien citroenboom daar, die heeft veel vruchten [die daar] aan den weg naar de rivier (het water).

23 I-bĕntĕr karah-karahĕn **'ndoebe** rimo, de [vermelde] dienaren wierpen citroenen af.

24 Idje nina bĕngkala **'ndai:** "di mĕkoewah atendoe man kami mīn deba", nina. Toen zeide de [pas vermelde] klapperaap: "als ge goedhartig zijt, geef ons er dan ook van."

25 Nina si païs "oeloeti kĕrina tare idjoek **e.**" Toen zeide het dwerghert: omwindt het nu met de idjoek [die ze kwamen zeggen, dat ze verzameld hadden].

Als samenstellingen van de aanw. voornw. dienen vermeld te worden de demonstratieve bijwoorden van plaats: *a.* die van rust, hier, daar, ginds; *b.* die van beweging, hierheen enz. Men vormt deze door voorplaatsing resp. van het voorzetsel van plaats *i* en de prepositie van beweging koe, doch dan moet tusschen de prepositie en het pronomen de palataal dj [1] ingeschoven worden. Men krijgt dus: idjenda, idje, koedjenda, koedje, koedja. Zeer dikwijls (vooral in de spreektaal) wordt *i* weggelaten (djenda etc.)

Voor de bijwoorden van plaats, die een beweging van (from) eene plaats te kennen geven, gebruikt men de eerste, gevolgd door nari: idjenda nari etc.

Overeenkomstig de ruimere beteekenis van *e* kan ook idjė op den tijd slaan, evenals ons daar = toen. Zoo ook beteekent idjenari wel: daarna.

Idja doet ook dienst als vragend bijw. van plaats, waar? (soms door een vragend voornw. te vertalen, zie zin 2), dus ook: koedja, waarheen? idjanari, waar van daan? Ook kunnen soms idje en idja vertaald worden door waar in de beteekenis van daar, als bijv. in den zin: "waar Ik ben, daar zal ook Mijn dienaar zijn."

Enkele voorbeelden van 't gebruik dier aanw. bijw. van plaats vindt men in de boven gegeven zinnen (de N^rs 2, 10, 13, 19, 24). Voor een volledig beeld van 't gebruik zijn deze verre van voldoende, doch omdat deze woorden syntactisch tot de bijw. gerekend moeten worden, is een verdere behandeling hier niet op zijn plaats.

---

[1]) In het Tob. vindt men hier een sibilant (s) di si, toe son etc.

Om dezelfde reden vermeld ik hier slechts, zonder in een nadere bespreking te treden, het feit dat vele onzer bijwoorden in 't Karo'sch door een voorzetsel (of een als zoodanig optredend woord) en een aanw. voornw. worden weergegeven, inzonderheid de met daar- en zoo- samengestelde: arah enda, arah e, arah a (veelal samengetrokken tot arenda, aré, ará), hierlangs, daarlangs etc., bagé (voor bagi e), zooals, asé (voor asa e), zooals, zooveel, en vele andere.

II. Persoonlijke voornaamwoorden.

De pers. voornw. zijn		Enk.	Meerv.
	1e pers.	akoe	incl. kita, excl. kami
	2e „	ĕngko (ko), kam	kam [kamoe], kena
	3e „	ija	ija, ija kĕrina

Van de „verkorte" pers. voornw., de zoogenaamde pronominale praefixa, bezit het Karo'sch slechts drie, nl.: 1e pers. enkelv. koe-; 1e pers. meerv. inclusief si- (verkorting van sita, nevenvorm van kita,) en 3e pers. *i*-, dat bij de vervoeging ook dienst doet bij de overige personen, van welke geen pronominale prefixa bestaan. Doch hierover kan eerst bij de behandeling der verba het juiste gezegd worden. Ditzelfde geldt van de onverkorte (emphatische) pers. voornw. in verband met hun gebruik bij de nasaal-vormen der werkwoorden. Daarover dus later. Overigens verdient het volgende vermelding.

A. Hoewel zeer onvolkomen, hebben toch de pers. voornaamwoorden zooiets van verbuiging.

1 Als algemeenen regel mag men zeer zeker doen gelden, dat de pers. voornw. in alle naamvallen, en ook na voorzetsels den onveranderden vorm behouden. Doch hierop is ééne uitzondering, nl.:

2 Na het voorzetsel **mān** = aan (tot, voor, ten behoeve van) gebruikt men niet het onveranderde voornaamwoord, maar het woordje **ba** (waarover later bij 't reflexivum), gevolgd door het **pron. suffix** (possessief voornw.) [1], terwijl om phonetische redenen, waar zulks noodig is, een nasaal wordt ingevoegd.

[1] Zie beneden. En niet, zooals ik bij vergissing vroeger schreef (Verh. Batav. Genootschap, Deel LVI, 1ste St., pag. 17, noot 19) „verkorte pron. person." Men gelieve het daar te verbeteren.

Doch deze pronominale suffixa zijn niet volledig. Ze ontbreken van kami en kena, die èn als pers. èn als bezittel. voornw. denzelfden vorm hebben. Deze krijgen dan ook geen ba voor zich, doch volgen den gewonen regel: man kamī, man kena.

Die pron. suffixen zijn: -koe, -moe (na klinkers meest *-m*) -'ndoe, -na en -ta. Men heeft dus: mān ba-ng-koe, mān bam, mān ba'ndoe, mān bana, mān ba-n-ta.

3 Zeer dikwijls wordt mān, waarschijnlijk wel om welluidendheidsredenen, weggelaten, en zijn dan ba-ngkoe etc. naar onze terminologie datieven.

4 De 2[de] nv. der pers. voornw. komt niet voor, ook niet de met het voorzetsel van [ni (i) noe (oe)] omschrevene. Deze wordt in den regel uitgedrukt door het bezittel. voornw., of anders door eene geheel andere constructie, waarbij 't voornw. in den 1sten nv. staat (onderwerp van den zin); men bezigt deze constructie vooral waar met nadruk op den bezitter gewezen wordt. 't Bezitaanduidende woord is dan òf ĕmpoena = "de heer er van", òf si mada = die heeft; die bezit. 'k Houd het voor waarschijnlijk, dat dit mada eene afleiding is van ada, dat dan wel identisch is met het Mal. ada = zijn, bestaan.

5 Eindelijk nog bestaat er van het pers. vnw. van den 3[den] persoon een vorm, die uitsluitend in den 4[den] n.v. gebezigd wordt, nl. als direct object (na de nasaal-vormen der werkwoorden, na de vervoegde vormen wordt het niet gebezigd), en na de voorzetsels of als zoodanig fungeerende woorden [1] met uitzondering natuurlijk van mān (zie boven), doch ook van koe = naar; dus: koe ija.

Deze vorm is sa [2], en beteekent ook zooveel als ons onpersoonlijk voornaamwoord "het". 't Gebruik in de plaats van ija is dan ook niet vereischt. 't Is alleen minder stijf, en daarom in de spreektaal zeer gebruikelijk. In deftige taal behoort men het daarom te vermijden. Toch heb ik de Bataks, waar bijv. sprake was van Jezus, wel hooren zeggen: nina taresa, voor: zij zeiden tot Hem.

Verschillende voorbeelden van de vijf hier behandelde punten mogen nu volgen.

---

1) En dat zijn ook dikwijls nasaal-vormen der w.w.

2) Na de *n* verandert sa in tja; bijv. mahantja, ngĕnĕhĕntja.

1° Voornw. in verschillende naamvallen..

Akoe, pĕngoeloe roemah djoeloe, **akoe** la tĕk, Wat mij betreft, ik vertrouw het hoofd van de bovenwijk niet.

Ola **kam** koe bale, i-boenoeh kalak **kam,** Ga niet naar de raadsvergadering, men zal u dooden.

Ah, **akoe** ngĕ pintĕr 'nggelar **kam** bapá, Wel, ik ben het rechtens, die U moet "benoemen" (een naam geven) vadertje.

Di **kam** tangis, **akoe** pĕsip **kam,** di **akoe** tangis ise ngapoel **akoe?** Als gij schreit, kan ik u sussen, als ik schrei wie zal mij troosten.

Arah batang kajoe enda **ko** koedas, [Kom] jij langs dezen boomstam naar boven.

'mBijar **kita,** tĕntoe i-boenoehna **kita,** Als we bang zijn (vrees toonen), zal hij ons stellig dooden.

Lawĕs **kami,** rĕh kang. [Nu] gaan we heen, [maar wij] komen weer terug.

Bapandoe mate, katakĕn **kam** ranān si rĕmang-aboe nindoe **ngata kami!;** Uw vader is dood, [nu] zegt ge, dat er een "nevel-en-stof-zaak" is, zegt ge tot ons!

Mintĕs **ko** mĕrawa **ngĕnĕhĕn akoe,** Gij werdt terstond boos op mij.

I-toelakna oetangna **koe akoe,** hij werpt de schuld op mij.

E maka bagé ningkoe **tare kam,** Dáárom sprak ik aldus tot u.

2° Na 't voorzetsel mān.

I-boenoeh gija mīn Ginting Pase, maka **man ba-ng-koe** barangna, nate si-ni-Soeka. Ginting Pase moest maar van kant gemaakt worden, opdat zijne bezitingen aan mij [kwamen], overlegde Ginting-si-ni-Soeka.

Boewatlah, nandé, **man ba-ng-koe** boenga-boenga pitoe lambar, Neem voor mij (d. i. verschaf mij) zeven roode bloemen, o moeder.

Ise **man ba-n-ta**? Wie is er voor ons? (Wie krijgen wij tot vrouw?)

Di ĕnggo man bandoe pĕrbapānndoe, ma nai akoe i-pĕrang kam? nina. Als de "pĕrbapān" (hoofdplaats, moederkampong) aan u behoort, zult ge mij dan niet meer beoorlogen? zeide hij.

Enggo koe-katakĕn **man bana,** tapi la ija tĕk, 'k Heb het aan hem gezegd, maar hij gelooft het niet.

3° Met weglating van mān:

Agi-ng-koe! ma kal kĕpe sijat kata-ng-koe **bandoe** la

kěpe lolo la kīta běne, O, jongere broeder, mijn woord heeft blijkbaar geen ingang bij u gevonden, nu zijn we stellig en zeker verloren.

Bana kal akoe, la 'rtoekoer, Hèm zij ik [tot vrouw] zonder koopsom.

Bělolah **ba-ng-koe** simpědi gělgěl. Geef mij telkens één pědi (pakje van 100) sirih-bladeren.

Di la kīn kěpe akoe dāt gělar 'ndai, dāt mĕrga, dagi ěmas boewat **ba-ng-koe** sada tangan badjoe, Als ik dan toch geen naam en geen mĕrga (geslachtsnaam) krijg, verschaf me dan goud (geld), één mouw vol.

4 De met van omschreven 2de nv.

Oewis**koe** kap e, dat kleed is van mij.

„Ise ěmpoena oewis?" — „Akoe ěmpoena." — „Van wien is dit kleed?" — „Van mij."

Kam **si mada** roemah enda? Is dit huis van u? Zijt gij de heer des huizes?

5 Sa gebruikt als pers. vnw. 3de pers.

Silih mabaï**sa** koe běrněh, kita kěrina 'ngkoeroek**sa** idas. Zwager brenge hem (Laga Mān) naar het dal, dan gaan wij boven hem (den steen) uitgraven.

'mBoekboek atena ëmpak**sa** (of ngěnehěntja), Hij koestert wrok tegen hem.

Koega děnga gělah ninta tare**sa**? Wat zullen we nu tot hem zeggen?

B. Het Karo'sch is over 't geheel niet zoo „vormelijk" als vele andere der Indonesische talen, welke vormelijkheid zich inzonderheid openbaart in 't gebruik der pers. voornaamwoorden.

Globaal genomen, verschilt daarom het Karo'sch, wat het gebruik dier vnw. betreft, niet zoo heel veel van 't Nederlandsch. Bij 't bespreken der vnw. voor iederen persoon afzonderlijk zal vanzelf op enkele eigenaardigheden gewezen worden. Hier dus slechts een paar algemeene opmerkingen.

1° Niet zelden wordt, als het geen verwarring kan geven, het vnw. weggelaten. In zeer bizondere mate geldt dit van 't vnw. 3^en^ pers., doch ook op de andere is het van toepassing.

E maka moekoel, Daarna trouwden [ze].

Pěpagina mān ka. Den volgenden dag aten [ze] weer. Kai sabapna maka poeloeng? Waarvoor zijn [wij] vergaderd?

2° Als wij 't pers. voornw. bezigen, waar toch de eerste gedachte is aan iets, dat hem behoort (zijn huis bijv.) of er sprake is van een of ander lichaamsdeel, of van eene uiting, die, ja, van den persoon uitgaat, maar toch in eerster instantie zich bepaalt tot één vermogen, tot ééne zijde van zijn wezen (bijv. zijn wil, zijn gemoed, zijn denken), **dan gebruikt de Karo eene omschrijving met het pron. suffix** [1] (bezittelijk voornw.).

Voorbeelden zijn er te over in elk willekeurig stuk Karo'sche litteratuur. Men kan ze in menigte vinden in de onlangs door 't Bat. Gen. uitgegeven Karo'sche Vertellingen (Verh. LVI).

Hier mogen enkele volstaan.

Koe-dahi **roemahna,** ik ging naar hem toe. Koegalah **pĕrbānta** 'ndija? Hoe zal toch ons doen zijn? (Wat zullen wij toch doen?)

Atekoe min ĕnggo mate si Laga Mān, Mijn hart is, dat L. M. nu wel dood zal zijn (Ik denk, dat L. M. nu wel dood zal zijn).

Mela kal **oekoerndoe** ngĕnĕhĕn akoe, Uw gemoed is zeer beschaamd mij ziende (Gij schaamt U ten zeerste over mij).

Kai maka lāng **nindoe**? Waarom is uw zeggen neen (Waarom zegt gij neen?)

Ém **kata-ng-koe** 'ndai, mintĕs ko mĕrawa ngĕnĕhĕn akoe, boedjoer **kata-ng-koe** man bam. Dat waren daareven mijn woorden, [maar] gij werdt terstond boos op me, [hoewel] mijn woorden tot je naar behooren waren (zoo zeide ik daar even, maar gij werdt boos op me, hoewel ik beleefd tot je sprak.)

Hunne voorliefde voor deze constructie blijke nog uit ondervolgende voorbeelden van anderen aard, die duidelijk aanwijzen, dat ook de zoogenaamde possessieve datief aldus wordt uitgedrukt, ja ook de gewone datief, hoewel men die anders, gelijk we boven gezien hebben, ook zeer goed door ba-ngkoe etc. kan weergeven.

Koe-pĕkpĕk **takalna,** Ik sloeg hem op 't hoofd.

„Koe-baba 'ndai **boelang mama,**" nina, „koe-baba **badjoendoe,** koe-baba **gondjendoe,**" nina, „Ik heb voor

[1] In 't algemeen gezegd is dit dus zijn voorliefde voor eene genitief- (possessief-) verbinding. Men vergelijke hierbij bijv. de Engelsche uitdrukkingen: I called at my aunt's, at my bookseller's, verkortingen van: at my aunt's house, bookseller's shop.

oom (u) een hoofddoek meegebracht," zeide ze, "ik heb voor u een baadje meegebracht, ik heb voor u een lang kleed meegebracht," zeide ze.

Koe-bahan lĕbe **koeltiapindoe.** Ik zal eerst een mandoline voor u maken.

I-bahan bĕngkilandoe lĕbe **soerindoe.** Je oom zal je eerst een kam maken.

Lit **tjolokndoe?** Hebt gij lucifers bij u?

Enta, koe-tĕpa lĕbe **pisondoe,** Kom, laat ik je eerst een mes smeden.

C. over de pers. vnw. ieder afzonderlijk.

1° Akoe. Dit heeft in 't gebruik niets bijzonders. Ook tegen de hoogstgeplaatsten sprekende, kan men van zichzelf gerust akoe bezigen; 't klinkt volstrekt niet oneerbiedig.

2° Ko of, waar er bizondere nadruk op gelegd wordt, ĕngko. 't Gebruik hiervan is in 't Karo'sch zeer beperkt, omdat er haast altijd iets oneerbiedigs en vernederends in ligt. Ofschoon het ook vertrouwelijkheid kan uitdrukken, hoort men het toch zelfs van ouders tot hunne kinderen minder vaak bezigen dan kam, tenzij men verbiedt of boos is Ook kan men gerust zeggen, dat het alleen tot de mannelijke kunne gericht wordt.

Van de jeugd echter, die, als overal, weinig kieskeurig is in haar taal, en speciaal bij de Karo's zich liefst van "straattaal" bedient, is ko een waar troetelkindje.

't Gebruik in 't algemeen is dus heel wat beperkter dan in het Toba'sch, waar anders ook beleefdheidsregelen het gebruik dikwerf verbieden. 't Feit, dat in vele gevallen de Toba's elkaar tutoyeeren (i-pĕrĕngko), waar de Karo's zulks niet doen, verklaren deze laatsten hiermede, dat de Toba-Bataks, die, volgens hen, met de Maleiers en Karo's van éénén nini afstammen, als oudste der broeders in hun land van oorsprong gebleven zijn, en zich dus om zoo te zeggen steeds "en famille" bevinden.

Een gebruik als in Toba, waar de christenen in 't gebed ook Ho bezigen (Hd. Du), sprekende tot God, zou in 't Karo'sch stootend zijn. Hun tabas, die tot de "goden" (Dibata) gericht zijn, hebben alle kam. Tegen spoken en geesten (begoe, hantoe e. d.) daarentegen is men zeer onwellevend. Daar is het ko voor en na.

Eén voorbeeld slechts in de vele verhalen, die ik heb opgeteekend, ken ik, waarin ko jegens God (Dibata) wordt gebruikt, en 't is daar misschien verklaarbaar omdat een klein jongetje het bezigt:

In 't verhaal v. Sibajak Baroes Djahe: „Tangar kal kīn ko, o Dibata, di pĕrban galoeh 'ndai ija mĕnang taloe kal ija sĕndah." „Hoor jij toch, o Dibata, als het door die pisang is, dat hij gewonnen heeft, dat hij dan heden verlieze."

3 Kam. Oorspronkelijk zal dit wel het meervoudig pers. vnw. 2^en^ pers. zijn geweest. Nu bezigt men het evenwel in 't enkelvoud, ja om duidelijk 't meervoud uit te drukken, voegt men er dikwijls kĕrina (alle) achter, terwijl men dan verder nog voor 't meervoud te beschikken heeft over kena (of kamoe). Kam is 't beleefde vnw. en als zoodanig ook gebruikelijk jegens personen van rang. Toch kan men het niet gelijkstellen met ons beleefde „U" (Hd. „Sie"), maar eerder met gij of het beleefd-Friesche „jou" (tegenover „dou"). 't Wordt dan ook zelfs tegenover kinderen gebruikt, en is dan wel = jij. Dat overigens ook dit beleefde kam wel vervangen wordt door bijv. den naam, den titel, een verwantschapsterm, spreekt haast wel van zelf.

4 Ija. Dat dit vnw. dikwijls weggelaten wordt, is reeds boven opgemerkt. Nog vaker dan kam wordt het vervangen door den naam etc. gelijk het ook bij ons weinig eerbiedig is, van een persoon van eenig aanzien dikwijls „hij" te gebruiken. Doch ook waar van eerbied geen sprake behoeft te zijn, vindt men zeer dikwijls den naam. Inzonderheid geldt dit van de persoonsnamen, die in de verhalen voorkomen. Die herhaalt men uit den treuren. Ija zonder meer kan ook dikwijls hij-zelf beteekenen: „Lĕbĕn ija asa soeratna." Hij-zelf kwam eerder dan zijn brief.

Een enkel voorbeeld herinner ik mij, dat bana staat voor ija in 't verhaal: Sibajak Koeta-Boeloeh: „Līt ngĕ atoerĕn ĕnggo me i-atoerkĕn Bapa, sabap ija, i-tĕhna **bana** mate", „Vader heeft al eene regeling getroffen omdat hij wist, dat hij sterven zou.

Ija is ook meervoud. Soms voegt men er kĕrina, alle, achter.

Kita. 1ste pers. meerv. inclusief. Men bezigt het ook wel voor den 1sten en 2^den^ pers. enkelvoud (akoe en kam), als men vriendelijk spreekt, als de aangesprokene den spreker sympathiek is, zoodat men zich a. h. w. in diens plaats stelt, diens belangen etc.

als de zijne beschouwt. Om dezelfde redenen bezigt men dan ook als pron. suffix ta.

Een kortere vorm van kita is ita. Dit heeft iets vertrouwelijks.

Kami. 1ste pers. meerv. excl. Heeft in 't gebruik niets bijzonders.

Kam is 't meest gebruikelijke van de voornw. voor den 2^{en} persoon meervoud. Zeer weinig in gebruik daarentegen is kamoe, en dan nog alleen, voor zooverre mijne ervaring gaat, in 't Westelijk gedeelte van 't Karo-gebied (XII Koeta en verder westelijk). Een enkel voorbeeld uit de litteratuur: „Enggo **kamoe** me ngindo, 'nggit kam pagi man nandekoe, man toerangkoe?" Gijlieden (nl. bĕroe simbiring en bĕroe Tarigan) nu, zijt het, die verzocht hebt; wilt gij later mij tot moeder, mij tot zuster zijn?

Veel in zwang is ook kena, doch dit veronderstelt goede bekendheid met, vriendschappelijke verhoudingen tot de aangesprokene, en is daarom licht te vertrouwelijk en dus ongespast tegenover lieden, die men niet voldoende kent. Overigens is dit het vnw. dat vrouwen jegens elkaar, ook in 't enkelvoud bezigen.

Als poss. suffix (bez. voornw.) beantwoordt hieraan min of meer het met na verlengde poss. suffix van kam, dus ndoena, dat het midden houdt tusschen -moe en -ndoe. In zijne meerv. beteekenis echter vindt men zeer veel kena ook als bezit aanduidend gebezigd.

III. Bezittelijke voornaamwoorden.

Gelijk reeds boven gezegd, zijn dit eigenlijk van alle personen (met uitzondering van kami en kena) niet anders dan pronominale achtervoegsels, en over hun gebruik moest reeds gesproken worden bij de behandeling der pers. voornw. Ik kan dus hier, wat dat betreft, met eene korte herhaling volstaan, om daarna nog op enkele bizonderheden de aandacht te vestigen.

1^{e} pers. enk.	-koe.
2^{e} „ „	-moe, (-ndoe, -ndoena).
3^{e} „ „ en meerv.	-na.
1^{e} pers. meerv. incl. . .	-ta.
1^{e} „ „ excl. .	kami [nami].
2^{e} „ „ . . .	-ndoe, kena [-ndoena].

Gaat het bepaalde woord op een klinker uit, dan wordt voor

-koe en -ta een nasaal (resp. -ng- en -n-) ingeschoven [1] en -moe wordt dan meestal tot -m verkort. Voorbeelden van een en ander zal men voldoende in de bovengegeven zinnen vinden. Over 't gebruik der pron. suff. behoeft ook niets anders meer gezegd te worden, met uitzondering evenwel van -na, dat door zijne eigenaardige toepassing alleszins een uitvoeriger bespreking verdient. Vooraf nog een paar vermeldenswaardige bizonderheden omtrent enkele andere der pers. aanhechtsels.

1° -koe, dit heeft gediend ter vorming van een samengesteld (of wil men: een afgeleid) woord, en wel, toerangkoe. Letterlijk beteekent dit woord „mijn zuster" (v. e. man), „mijn broeder" (v. e. vrouw) en van zijn zuster (ev. broeder) sprekende, wordt het ook in dien zien gebruikt, maar zijn zuster (broeder) aansprekende, bezigt men alleen toerang. Nu komt ook toerangkoe als vocatief voor, doch niet jegens zijn zuster, maar jegens de vrouw van z'n vrouws broeder (zwager), dus jegens de aangetrouwde schoonzuster, die het omgekeerd ook bezigt tot haar aangetrouwden schoonbroeder. En dat nu wel degelijk dat -koe tot het woord is gaan behooren blijkt daaruit, dat van die schoonzuster (ev. schoonbroeder) sprekende, het woord nog eens een pron. suffix aanneemt: toerangkoe-ng-koe, toerangkoena etc. mijn schoonzuster, zijn schoonzuster etc.

2° Een tweede pron. suff. dat ook een afgeleid woord gevormd heeft is -ta, althans zoo meen ik de etymologie van adjinta = schoonvader, als eene vrouw van hem spreekt, te moeten verklaren. M. i. is dit letterlijk adji-n-ta, „Onze Heer" (Vorst).

3° Van kami bestaat een pron. suffix -nami, doch dit is een Tobaïsme of Timoerisme, en 't komt slechts voor achter de titelwoorden radja (Vorst) toewan (Heer) en goeroe (medicijnman), dus radjanami, toewannami, goeroenami, inzonderheid als vocatief.

---

[1]) Die inschuiving heeft niet plaats, waar de uitgaande klinker eene *e* of *o* is. Zie de oorzaak daarvan opgegeven op pag. 3 en 4 van mijn opstel: „Over schrift en uitspraak van het Karo-Bataksch" (Tijdschr. v/h Bat. Gen. XLIV, 1), een opstel, 't zij tusschen haakjes gezegd, dat ik nog wel eens mag geven, daar door 't ontbreken van Karo-typen, en het vervangen van deze door de Mandelingsche karakters, er hier en daar niet veel meer dan onzin van terecht gekomen is! Voorts gelieve men daar 't voorbeeld bibingkami door te halen. De inschuiving geldt alleen de suff. -koe en -ta. Of de nasaal hier een rudiment is van de genitief-partikel noe (ni), dan wel om phonetische redenen voorkomt, is nu moeilijk meer uit te maken.

4° -Na. Dit pron. suff. verheugt zich in een gebruik, heel wat ruimer dan ons possessief vnw. „zijn".

a. Het treedt zeer duidelijk als (bep.) lidwoord op, en wel in die gevallen, waar het door -na bepaalde woord iets noemt, waartegenover uit den aard der zaak een tegenhanger kan gesteld worden, dus bijv. als het noemt een deel van een geheel; een dier van een bepaald geslacht (ml. of vrl.), eene bepaalde hoedanigheid, eigenschap, etc.

Zoo spreken wij, om het met voorbeelden toe te lichten, van: het deksel (v. e. ketel) tegenover bijv. den tuit, het dak (v. e. huis) tegenover den vloer, de stier tegenover de koe, het wijfje tegenover het mannetje, de lengte tegenover de breedte etc. etc.

In die gevallen nu zegt het Karo'sch: toetoep**na**, zijn deksel, het deksel er van; taroem**na**, het dak; bĕroe**na** het wijfje, boeka**na**, de breedte.

De namen der mannel. dieren (die over 't geheel een eigen naam hebben) komen dan ook doorgaans met dit aanhechtsel voor, alsof het een onmisbaar bestanddeel van 't woord uitmaakt. Dit -na kan dan zelfs de kracht hebben van ons onbepaald lidw. „een", „'n". Bijv. eene koe heeft pas gekalfd. Op de vraag naar 't geslacht van 't kalf kan men dan ten antwoord krijgen „djĕnggina", 'n stierkalf.

Hier mogen enkele dier namen een plaats vinden: bĕrgoehna, buffelstier, sangkarna, hengst, rekel, badjarna, bok, ram, pĕrmalna, kater, daloena, mannetjes varken, beer, saboeganna, haan, mannetje van vogels, gadingna, mannetjes olifant, soengona, mannetje van de badak (neushoorn), rangona, mannetjes hert, toeboengna, mannetje van de imbo (aapsoort), e. a.

b. 't Wordt gebruikt ter vorming van den overtreffenden trap: bijv. si mĕhoelina, de mooiste, si mĕgandjangna, de hoogste, etc. (Hierbij zij opgemerkt, dat de bijv. nw. of kwalificative ww. dan het prefix (mĕ- of ĕ + ◌) behouden, terwijl het bij den comparatief (gevormd door -ĕn) wegvalt. Tevens blijkt hieruit dat de bekende proef van wijlen Mr. Dr. Tendeloo, omtrent het Mal. ter vaststelleng van het af-of-niet-een-substantief-zijn, in 't Karo'sch niet geheel opgaat.)

Verwant hiermede is 't gebruik, dat men van -na maakt achter een woord, hetwelk eene eigenschap, hoedanigheid e. d. uitdrukt.

Als uitroep gebezigd geeft het dan te kennen, dat die eigenschap in bijzondere mate het deel is van iets of iemand.

Sangapna! Wat is hij gelukkig! Wat boft ie! Hoelina anakndoena! Wat heb je mooie kinderen!

Voorafgegaan door 't praef. -ĕr (rĕ-) of door 't woordje rĕh = komen, geven deze uitdrukkingen een toeneming te kennen: ĕrkĕlĕkna of rĕh kĕlĕkna! 't Wordt hoe langer hoe erger! I-ĕltĕpna, **rĕh dĕhĕrna** ng' i-bĕntĕrna **ĕrtĕroekna** m'. Als hij op hem schoot met het blaasroer, kwam hij al dichter bij, gooide hij [naar] hem, dan kwam hij al lager.

c. In enkele uitroepen, die minachting en ongeloof te kennen geven. De woorden, waarachter -na dan geplaatst wordt, duiden zaken aan van geringe waarde, zooal niet van iets, dat niet bepaald fatsoenlijk is. Bijv. taroek, groente, die men bij gebrek aan iets beters nuttigt;[1] djĕring, soort van kastanje (de op Java bekende djengkol), imĕn, snot, patat, aars. De uitdrukkingen: taroekna, djĕringna etc. beteekenen alle zooveel als ons: je grootje's, je moer's en dergelijke lieflijkheden.

d. Voorts komt -na nog voor in tal van bijw. uitdrukkingen inzonderheid in bijw. bepalingen van tijd en van graad. Na het bovengezegde is de verklaring niet moeilijk.

Pĕpagina, den volgenden dag; bĕrngina, des nachts (volgende op den dag, waarvan verhaald werd); si-dĕkah-dĕkahna, eeuwig, tot in eeuwigheid, asa bantji-bantjina, zooveel mogelijk, asa kĕsahna, uit alle macht etc.

IV. De reflexieve voornaamwoorden.

Het Karo'sch bezit deze wel, maar maakt er veel minder gebruik van dan 't Hollandsch.

1° De zin wordt vaak anders geconstrueerd, en bijv. het reflexivum vervangen door eene omschrijving in den geest als boven bij het pers. voornw. (Zie B. 2).

Nina ibas **oekoerna**: Hij zeide bij zichzelf.

I-tĕpisna **pahana**: Zij sloegen zich op de dij.

2° De vorm van het werkwoord drukt het wederkeerend begrip uit. Ik denk hier vooral aan de praefixen ĕr- en tji- (over welker eigenlijke beteekenis eerst bij de behandeling der ww. kan

[1] Vandaar mĕtaroek voor waardeloos, tot niets nut, niet in tel.

gesproken worden) en ook aan sommige ww. met het praefix pĕ-, inzonderheid die met herhaalden stam (meestal met bijkomende wederkeerige [reciproque] beteekenis)

ridi, zich baden; rose, zich verkleeden; robah, zich bekeeren, ĕrboerih, zich de handen wasschen;

tjilaslasi, zich in de zon koesteren; tjipoerpoer, zich in 't stof wasschen (als vogels); tjitjoedoe, zich bij 't vuur warmen;

pĕrapatrapat, zich toeleggen op; pĕtoedoe, zich in ééne lijn bevinden.

Het eigenlijke reflexieve voornaamwoord wordt gevormd door het reeds bovengenoemde ba en de pronominale achtervoegsels. Dit ba heeft zeer waarschijnlijk oorspronkelijk "persoon" beteekend, zoodat dus ba-ng-koe enz. letterlijk is: "mijn lichaam" enz. Het komt nog voor in het Toba'sche ibana, pers. vnw. 3^en^ pers. enk., ook wel als refl. vnw. gebruikt. (Bat. Sprk. v. d. T. pag. 231).

In beteekenis zou het dan overeenstemmen met het Mal. diri, lichaam, persoon, eigenpersoon (oorspronkelijk wel: "iets dat staat", vg. bĕrdiri, dat "staan" beteekent). Ja, ik vermoed, dat ba oorspronkelijk ook die beteekenis gehad heeft, en dat het òf de wortel òf eene verkorting is van "batang" [1], "stam", doch in 't Karo'sch ook "lichaam", "persoon". [Men vergelijke hierbij nog het Tob. pamatang (afgel. van batang), dat volgens v. d. T. "de ledematen" beteekent. In 't Karo'sch is de beteekenis van "pĕmatang" juist het tegenovergestelde van ledematen, nl. "romp" fig. de "backbone" van iets, de "Urheber" ("Dibata pĕmatang 'nggĕloeh" = God is de oorsprong, Oorzaak etc. van 't leven). Pĕmatang noemt men ook het eerst aangelegde stuk sawah, dat later vergroot wordt, door telken jare er weer iets bij te nemen. En in het Timoersche (si Mĕloengoensche) heet menige hoofdplaats of moederkampong "pĕmatang".]

In 't Karo'sch hoort men ook wel eens een enkele maal diri gebruiken, juist 't meest op de Hoogvlakte, en 't is daarom onwaarschijnlijk dat het een Malayisme is. Dit behoeft het te minder te zijn, daar ook het Toba'sch dit diri kent, en het Dairisch er nog ruimer gebruik van maakt. (Ibid. pag. 231.) Ook hoort men soms "batang diri", eene uitdrukking, gegeven de beteekenis

[1] Hier liever te vergelijken Jav. awak, deweke, Mad. baqna enz. Met batang heeft ba etymologisch niets te maken. (Noot v/d Redactie.)

van batang en diri, die zuiver pleonastisch is. Voorts wordt het refl. voornw. ook nog al eens vervangen door "daging" dat ook "lichaam" beteekent. Men kan dit dus gevoegelijk als eene omschrijving beschouwen, gelijk onder 1° vermeld.

Als reflexief voornw. is bangkoe, etc. meestal accusatief [1] (lijdend voorwerp) en een voorzetsel is daar dus eigenlijk niet op zijn plaats. Maar evenals in 't Mal, akan niet zelden gebruikt wordt, waar het overbodig is, vindt men ook in 't Bataksch wel man, waar het feitelijk niet te pas komt. Bijv. (in "Bĕroe Ginting Pase"). "I-pĕmagin-magin bapana **man bana**, Haar vader maakte zich schijnbaar ziek". (Dit "schijnbaar" ligt in de herhaling van magin), haar vader hield zich ziek; bana alleen zou beter zijn.

Als eigenaardige spreekwijze mag hier nog vermeld worden "mahan bana", letterlijk "zich maken" voor onze bijwoordelijke uitdrukking "van zelf".

Verder zij het hier de plaats, iets over het wederkeerige (reciproque) voornaamwoord te zeggen, nl. "elkander". Gelet op de samenstelling en het onbepaalde zijner beteekenis, behoort het eigenlijk thuis onder de onbepaalde voornaamwoorden, maar 't is toch aan het reflexieve verwant, zoodat zelfs, gelijk bekend, sommige talen geen onderscheid maken: sich lieben, se rencontrer, etc. Ja, ook in 't Nederlandsch wordt het onderscheid wel eens vergeten, en dat niet alleen in de spreektaal, maar ook door litteratoren: "Ik zag de speren, hier en daar zich naadren aan het Zuid." (Hofdijk).

Het Bataksch nu bezit geen wederkeerig voornw. doch drukt het begrip uit door een bepaalden vorm aan het werkwoord te geven (met praef. si- en suff. -ĕn). Ter versterking bezigt het dan nog wel pĕkepar of pĕlepar = van beide kanten, van weerszijden, mutuellement, er bij, bijv. sihangkĕn pĕkepar, elkander van weerszijden eerbiedigen, doch noodig is dit niet. Ook sapih = "onderling", "gelijkelijk", "beide", dient soms ter uitdrukking van ons "elkander". Ook ligt in veel ww. met het praef. ĕr reeds van zelf het wederkeerige begrip opgesloten: roebat, met elkaar vechten; ĕrbebe, met elkaar stoeien, worstelen, en zoo tal van ww. die op spelletjes betrekking hebben.

---

[1] In onderscheiding dus van het pers. vnw., dat in dien vorm datief is.

V. De vragende voornaamwoorden.

Deze zijn: 1. Kai, 2. kade, 3. ise, 4. apai.

1 Kai is het meest onbepaalde; het vraagt naar zaken en dingen in 't algemeen, ook naar 't wezen en de beteekenis er van. Kai e? Wat is dat? Kai měhoeli? Wat beteekent „měhoeli" (mooi)? Kai gělarna? Wat is de oplossing (v. e. raadsel)? Hoe heet het? Uit dit laatste ziet men, dat het Bat. dus soms een vragend vnw. bezigt, waar wij een vragend bijw. gebruiken. Doch 't omgekeerde komt nog veelvuldiger voor, vooral waar de wijze van zijn of doen etc. 't eerst in de gedachte ligt. Voor ons wat? bezigt dan de Karo koega? (hoe). Koega nina? Wat zegt hij? Koega e? Wat is dat? (met verwondering gevraagd). Koega pěrbānta, alé? Wat zullen wij toch doen? Koega bahan? Wat is er aan te doen?

Eigenaardig is de beteekenis van kai, als het achter het bepaalde woord komt: batoe kai! hoe zou dat een steen zijn! noem je dát een stéen? měhoeli kai! noem je dat mooi? (Ook wij kunnen in dien zin „wat" bezigen: „wat kras! 't is niemendal kras!")

Voorafgegaan door si-, dus met si-kai, vraagt men naar personen en wel zeer bepaaldelijk naar den naam van iemand, en wel naar dien naam, die met si, begint. (Gelijk bekend dragen oudere menschen veelal namen, naar een hunner kinderen, dus pa-Tole, de vader van Tole, ame-Něrangi, de moeder van Něrangi).

Van kai bestaan twee afleidingen, die ik maar „werkwoordelijke" zal noemen, naar de algemeene gewoonte, doch die juister „deelwoordelijke" (en s. v. p. in veel ruimer zin dan wij daaronder verstaan, doch daarover later bij de werkwoorden!) zouden moeten heeten.

Het zijn 'ngkai en ěrkai.

a. 'Ngkai beantwoordt in vorm èn beteekenis geheel aan 't Mal. měngapa. Het is ons „waarom", d. i. om welke reden. Ons scheidbare „waarom" d. i. „om wat" drukt het Bataksch anders uit.

'Ngkai maka bage mindoe? Waarom zegt ge dat? **'Ngkai** maka kam tawa? Waarom lacht gij?

Daarentegen: Waar lacht gij om? Kai tawānndoe?

b. Erkai. Naar den vorm beantwoordt het aan 't Mal. běrapa,

maar zijne beteekenis is een geheel andere nl. die van "waartoe", "met welke bedoeling", "waarvoor." 't Is zeker merkwaardig dat de twee praefixen gebezigd worden, om zulk een fijn verschil uit te drukken, een verschil, dat wel eens uit het oog verloren wordt, ook door ons Nederlanders, die niet altijd het onderscheid tusschen "waarom" en "waartoe" in 't oog houden.

Hoe ook, waar de met nasaal of met ĕr-gevormde afleidingen in "werkwoordelijken" zin gebezigd worden, het verschil in beteekenis tusschen beide praefixa soms zeer gering is, zullen wij bij de behandeling der werkwoorden kunnen opmerken.

c. De samenstelling "asakai", in beteekenis = bĕrapa nl. als vraagwoord van hoeveelheid, werd reeds vroeger onder de telwoorden vermeld.

2 Kade. Feitelijk is dit woordje geheel hetzelfde als het bovenbehandelde kai. 't Is alleen een oudere en gavere vorm, en in deftige taal wordt het nog wel = kai gebruikt, bijv. in 't verhaal van Radja Kĕtĕngahĕn: Kade bĕritana, wat is de tijding?

In het Dairisch is het nog steeds het vragende vnw. wat? doch in 't Karo'sch heeft het gebruik gewild, dat langzamerhand zijne beteekenis is gewijzigd.

Terwijl kai geheel onbepaald is, vraagt kade naar een bepaald gedeelte van iets, naar een bepaalde familie-verhouding naar een bepaald doel of gebruik.

Voor voorbeelden zie men mijn 1e stuk Karo'sche taalstudiën. (Bijdragen 7e volgr. II. pag. 521).

3 Ise. Dit woord beteekent "wie?" en vraagt naar personen, ook naar den naam, doch niet in de eerste plaats (zie boven si kai). **Ise** 'ndai idjenda? Wie was zooeven hier.

Van ise, bestaat ook eene afleiding si-ise, of samengetrokken sise, hetwelk echter weinig gebruikt wordt. Men zou het den vocatief van ise kunnen noemen, daar het alléén gebruikt wordt, als men iemand aanroept, hem daardoor aanmanende zijn naam bekend te maken. Men zou het kunnen vertalen met "Werda".

4 Apai. Over de etymologie van dit woordje schreef ik iets, dat eerstdaags wel in de Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. zal verschijnen. [1]

Het wordt bijvoegelijk en zelfstandig gebruikt, en vraagt naar een bepaald voorwerp uit meerdere.

Soerat **apai** katandoe? Van welken brief spreekt ge;

[1] Zie Meded. Dl. 49, pag. 224 e. v.

wat voor brief bedoelt ge? Apai bangkoe? Wat (van deze dingen) is voor mij?

Opmerking verdient dat apai ook een vragend bijw. van plaats = idja = waar? gebezigd wordt. Men vergel. hierbij het Mal. mana?

Evenals in 't Hollandsch, kunnen ook in 't Bataksch de vragende voornw. als onbepaalde optreden, natuurlijk uitgezonderd die, welke door voorvoeging van si- een zeer bepaalde beteekenis gekregen hebben.

In indirecte vragen, en over 't geheel als men met eenige aarzeling of onzekerheid iets zegt, nemen de vragende voornaamw. steeds tah [1]) voor zich. Dit tah beteekent zooveel als "wie weet", 'k weet niet."

Tah ise si ĕrbahantja? Wie zou dat gedaan hebben? **Tah** kai atena koedjenda? Wat zou hij willen, dat hij hier komt? La koe-ĕtĕh **tah** apai mān ikoetĕnkĕn. Ik weet niet welken (van twee wegen bijv.) ik moet volgen. **Tah** kadekoe si Anoe enda', la koe-tĕh. Wat die N. N. van me is, weet ik niet.

Omtrent de constructie van zinnen-, waarin een vragend voornw. optreedt, valt wijders nog 't volgende op te merken:

A. Krachtens den aard zelven der vr. vnw. valt op deze de nadruk in den zin, en als ze dus in een zin optreden als het onderwerp der handeling, als agens, moet het w.w. den vorm aannemen, dien men gewoonlijk den bij uitstek actieven of factitieven noemt, m. a. w. dien met den nasaal [2]) Het mag dan niet met den vervoegden vorm worden geconstruëerd. —

I-boewat ise, i-bahan kai voor: wie heeft het genomen, wat heeft het veroorzaakt zijn absoluut fout. Men moet zeggen: Ise moewatsa kai mahantja. Voor de laatste spreekwijze, die echter zeer veel gebezigd wordt, kan men soms ook, gelijk we boven gezien hebben eenvoudig volstaan met 'ngkai? Ik heb ook wel eens een enkele maal gehoord: pĕrbān kai en zelfs ban (voor i-ban) kai, doch hier zijn pĕrbān en bān geheel voorzetsel

---

[1] Ook voor andere „vraagwoorden" (hoe? waar?) komt in dat geval tah, zoo ook voor de als onbep. voornw. optredende vragende voornw. als de beteekenis zeer onbepaald is. 't Is dus te beschouwen als een soort modaal of voegw. bijw., dat zijn stempel op den geheelen zin drukt.

[2] Een enkele maal ook met het praef. ĕr.

geworden, beteekenende „door", dat zóó wel in sommige passiefconstructies voorkomt. Toch is die spreekwijze niet aan te bevelen en 't gebruik ervan is taal-bederverij.

B. Krachtens hetzelfde beginsel kunnen de vragende voornw. dus niet als object optreden van w.w. met den nasaal (of met ĕr-). — In dit geval zou men dus tot de vervoegde (v. a. passieve en patiëns-vormen) zijn toevlucht moeten nemen, omdat bij deze uit den aard der zaak de meeste nadruk valt op 't object der handeling (patiens), en zulke constructie's komen dan ook wel voor. Men kan bijv. wel zeggen: apai koe-boewat? Welken zal ik nemen. Toch is deze constructie, ofschoon volstrekt niet af te keuren, niet zeer gewild, en heeft het taalgebruik de voorkeur gegeven aan eene andere wijze van zich uit te drukken. Boven hadden we reeds een voorbeeld: kai tawānndoe, waar lacht gij om, letterl. wat is uw-te-belachen-iets?

Meer voorbeelden zijn: Kai kĕbijarĕnkoe? Wat zou ik te vreezen hebben? Kai boewatĕn? Wat moet er verschaft worden? Ise dahinndoe koedjenda, wien komt gij hier opzoeken.

Voorts nog enkele staande uitdrukkingen: Kai atendoe? Wat wilt ge? Kai kĕsikĕl? Wat verlangt ge; wat is er van uw dienst? Kai kĕbijar? Wat vreest ge, waarom zijt ge bang.

VI. De onbepaalde voornaamwoorden.

Boven is reeds opgemerkt, dat eenige der vragende vnw. als zoodanig kunnen optreden (kai, ise, kai-kai, pĕrkadena, dit laatste letterlijk beteekenende „zijn wat"). En ook hier vindt men dikwijls tah voorafgaan, waar de geheele voorstellingswijze onbepaald is. In plaats van tah hoort men ook wel eens barang, dat ongetwijfeld een Bataksch woord is, (o. a. beteekenende: misschien; oedan barang, 't gaat wellicht regenen), doch de constructie barang ise en dergel. komt mij verdacht voor en ben ik geneigd deze voor een Malayisme te houden.

Bovengenoemde onbep. voornw. treden dikwijls op als bepalingaankondigende voornw. eene soort, die in onze spraakkunsten eene afzonderlijke plaats inneemt, doch die eigenlijk niet anders dan eene nuanceering van de onbep. voornw. is. De naam duidt trouwens reeds aan, dat zij eene nadere bepaling behoeven, in zich zelve dus onbepaald zijn. Zij nemen dan ook geen eigen plaats in 't Bataksch in, terwijl we beneden zullen zien, dat veelal het relatief

vnw. alleen voldoende is om onze constructie van bep. aank. met betr. vnw. weer te geven.

Eindelijk zij nog opgemerkt, dat kai, ise, etc. indien ze als onbep. voornw. optreden meestal voorkomen met de ontkenning (la), dus beantwoorden aan ons niets, niemand, etc. De positieve, iets, iemand, geeft men liever op andere wijze weer. Kai (kai-kai) en ise, (veelal gevolgd door pe) geven meer weer ons: alles, (wat ook) iedereen, (wie ook) dan iets of iemand.

Enkele voorbeelden tot nadere toelichting.

Ise pe la koe-tandaï djenda; ik ken hier niemand.

Sada bĕrngi kami 'ndjala, tĕngtĕng **kai pe la** dāt; wij hebben den heelen nacht met het werpnet gevischt, maar niets gevangen.

Ise kal ngasoep moewat manoek-manoek si nanggoer dawa-dawa, bana kal akoe la'rtoekoer. Hij, die (of: alwie) in staat is den vogel N. D. te vangen, zal mij tot vrouw hebben, zonder bruidschat.

Pĕrkadena pe ma nai lit. Ook niet 't geringste is er overgebleven; hij is alles kwijt.

De lit dahīnndoe, **tah kai-kai** gija, noehit oekoerndoe koedje; als ge iets te doen hebt, wat het ook zij, wees er met uw gedachten bij. **Kai pe** i-babana; hij heeft alles meegebracht.

Het aantal onbep. voornw. is in 't Bat. niet groot, d. w. z. die, welke uitsluitend als onbep. onw. optreden. 't Zijn er slechts drie: anoe, kadih en deba. Daarnaast bezigt men andere woorden ook wel als onbep. onw. doch ze zijn dit niet uitsluitend. Dat vele der vragende voornw. aldus kunnen optreden, hebben wij reeds gezien. De behoefte aan onbep. vnw. is niet groot, omdat den Karo's verschillende wegen openstaan om uit te drukken wat wij met de onbep. vnw. doen, gelijk beneden zal blijken, na bespreking van de als onbep. vnw. optredende woorden.

1. Anoe. Bezigt men van personen (ook wel van dorpen, rivieren, kortom, die dingen, die een eigen naam hebben), die onbekend zijn, of die men in 't algemeen wil aanduiden; si-Anoe is ons „N. N.” „Dinges” en dergel.

2. Kadih. Etymologisch wel een ietwat gewijzigde vorm van het vrag. vnw. kade „wat.” Men bezigt dit woord, als men niet terstond op den naam van 't bedoelde voorwerp kan komen, dus

vooral bij haastig of bij verstrooid spreken, ook wel als men met opzet om een of andere reden den naam niet noemen wil. Van personen natuurlijk weer met den naamwijzer, dus „si-kadih." [1]

3. Deba. Wordt van personen of van zaken gebezigd. In 't eerste geval beteekent het sommigen, anderen; bv. Deba ĕrdakan, deba nasak bĕngkaoe, sommigen kookten rijst. anderen kookten de vleeschspijs. In het tweede: een gedeelte van iets, wat van iets, een beetje, enz.

Bangkoe deba „geef mij er ook wat van." Van deba is gevormd si deban, dat bijvoegelijk gebruikt wordt, en een ander, andere beteekent. In de aan sub-Toba grenzende streken voelt men nog, blijkens de uitspraak si debān, de afleiding van deba.

E, ĕrgasing m'ija ras tĕman-tĕmanna si deban. Hij (Adji Bonar) ging tollen met zijn andere makkers. Dit andere vatte men niet op als eene tegenstelling met reeds vroeger genoemde vrindjes. Neen hèt is het nadruklooze andere, dat in de vertaling best weggelaten kan worden. De beteekenis is hier, dat hij met anderen, in casu zijn makkers ging tollen. Er is vroeger van geen andere vrienden sprake geweest. Toch kent men ook 't gebruik van sideban, om hiermee iets onbepaalds aan te duiden, in tegenstelling van wat reeds genoemd of reeds bekend is. Wil men daarentegen bepaald op een verschil wijzen, zeggen, dat iets (iemand) niet dat (die) is, waarvoor (voor wien) men het (hem) houdt, dan bezigt men òf lain (Malayisme) òf 'ndaoeh, letterlijk „vèr" 'ndaoeh e! Dat is iets anders, dat is een ander! Voor ander in den zin van vreemd zie het hierna te bespreken woord.

4. Kalak. De letterlijke beteekenis is mensch, persoon individu, als zoodanig ook zelfs wel van dieren gebezigd. I-tagoeti kalake, zij wordt door de anderen gepikt, hoorde ik bv. zeggen. van een pas gekochte kip, die bij de andere kippen in 't hok werd gedaan.

Dit kalak nu wordt tamelijk veel als onbep. vnw. gebezigd, en beteekent dan „een ander", „anderen", iemand", „men", [2] „de menschen."

E, djenari i-soengkoeni **kalak** mĕ kap: „koega maka kam la'nggit mān?" Toen vroeg men hem: „Waarom wilt gij niet eten?"

---

[1] Ook in 't Fransch is „om" en „homme" oorspronkelijk hetzelfde woord.
[2] Zie voor „kadih" ook Meded. Dl. 49 pag. 228.

La **kalak** bage „zoo doet men niet.

Bage ning**kalak**, zoo zegt men.

Rĕh 'ndai **kalak**. Er is zooeven iemand geweest. Tĕngtĕng pagin djĕlma, djĕlma **kalak** kang. „Die vrouw zal toch later de vrouw van een ander zijn."

Opmerking verdient, dat kalak ook gebezigd wordt in den zin van „geen familie", „niet in 't bloed bestaand", „een vreemde": labo kĕpe **kalak**! Hij is immers geen vreemde! (waarbij men vergelijke, zij de beteekenis dan ook eenigszins anders, onze uitdrukking: „jij bent ook niet iedereen). Lawĕs ija koe koeta **kalak** „hij is naar een vreemd (een ander) dorp gegaan.

Naast kalak vindt men kalak e, soms niet in beteekenis onderscheiden, bv. E, pijah i-pilasi **kalak e**. Eindelijk maakte iemand hem (den tol) in orde. I-abockken kalak e nande!" nina. „Ze (de menschen) hebben hem weggegooid „moeder!" zeide hij. Maar meestal is kalak e toch iets minder onbestemd, zoodat het behalve iemand of men ook „de anderen" kan beteekenen. Vg. bv. „Kalak ĕnggo lawĕs, de menschen zijn heengegaan", tegenover kalak e ĕnggo lawĕs, de anderen (wij bv. nog niet) zijn al heengegaan.

Djadi i-bĕntĕrkĕn kalake e gasingna. Toen wierpen de anderen (nl. de makkers met hij speelde) zijn tol weg.

Kalak in de beteekenis van „men" sluit altijd den spreker, en meestal ook den hoorder uit. Voor een allen omvattend „men" kan men het dan ook eigenlijk niet bezigen. Men gebruikt dan òf het pers. vnw. 1[en] pers. mv. incl. (kita) òf ook het pers. vnw. 3[en] pers. (ija, resp. pron. suff.-na). Zoo o. a. in spreekw. en raadsels: „Bide kalak e **idahna**, bidena lahang. De heining van een ander ziet men, z'n eigen niet.

Doch zooals reeds boven is opgemerkt, maakt het Karo'sch slechts spaarzaam gebruik van onbep. vnw. Hetzelfde doel bereikt hij meestal door 't bezigen der „werkwoorden" met nasaal (resp. praef. ĕr-) die krachtens hunne veelal algemeene en onbestemde beteekenis (ten deele toch treden ze ook als „infinitieven" op) zich zeer goed leenen om ons begrip van „men", „iets" „iemand" (en met negatie [la, ma], „niets" „niemand") weer te geven. Verbinding met het ww. lit (zijn, bestaan) komt ook menigvuldig voor.

Op de vraag, hoever men met den tuinarbeid gevorderd is, kan men o. a. ten antwoord krijgen: ngĕrabi, noeloeh, ngangkoet, etc. dat dan heel goed weer te geven is met „men is aan

't onderhout-kappen", ... aan 't branden, aan 't-op-hoopen-halen" etc. of: er wordt gekapt, gebrand enz.

Nog enkele voorbeelden: 'Ntjidoeri langit, 'ndaboeh koe ajo. [Als men] tegen den hemel spuwt, valt het in z'n gezicht (krijgt men het in z'n gezicht).

Ma nge idah kam ngolang-ngolangi roesoer? Ziet ge niet dat [iets] het telkens wil verhinderen?

La lĭt [si] ngatakĕn bage. "Niemand heeft dat gezegd". Lah ola lĭt mĕtĕhsa. Opdat niemand het wete.

De constructie met lĭt kan ook ons sommigen.... anderen weergeven: Lit ngĕlandĕkkĕn tjapah, lĭt ngĕlandĕkkĕn "Sommigen dansten met de houten schotels, anderen met de kookpotten".

Hier zou men in plaats van lĭt, of ook onmiddelijk volgend op lĭt, deba (zie boven) hebben kunnen gebruiken.

Ook de "vervoegde" vorm (passief) van den derden persoon, doch dan met weglating van het pron. suffix-na, wordt gebezigd om ons "men" uit te drukken:

Soeboek ng'akoe **i-bĕre** nakan pe, soeboek ngĕ lang, di la kĭn si Sindar Matawari mĕre akoe nakan, lalap akoe la mān. 't Is hetzelfde of men mij eten geeft of niet, als niet S. M. mij eten geeft, zal ik nimmer eten.

VII. Het betrekkelijk voornaamwoord.

Het betrekkelijk voornaamwoord is si. In alle naamvallen blijft het gelijk, en 't kan ook nooit een voorzetsel voor zich nemen. Het staat altijd onmiddelijk achter het antecedent, dat het bepaalt.[1] Is het agens der handeling, dan neemt het (transitief) werkwoord den vorm met nasaal aan, is het patiëns, dan volgt het werkwoord in vervoegden (v. a. passieven) vorm.

Sora kai nge 'ndija alé? nina kalak **si** noetoe, Wat geluid is dat toch, zeg? zeiden de lieden die stampten. Enda kalak **si** bĕne sĕrpina, Dit is de man, wiens dollars gestolen zijn. Labo ija, **si** koe-toedoehkĕn dalin, Niet hij is het wien ik den weg gewezen heb. Ĕnggo tjirĕs ajan, **si** i-bĕre kam rĕbi, Het petroleumblik, dat gij mij gisteren gegeven hebt, lekt nu al.

[1] Alleen vindt men wel eens een bijw. van tijd of plaats ingeschoven: „Rĕh ija **kari,** si atendoe ngĕna. Straks komt hij dien gij bemint.

Veelvuldig wordt ook si gebruikt, waar wij een bijv. nw. attributief bezigen. E i-tama koebas kajoe si mĕgandjang, hij plaatste [den vogel] op een hoogen boom.

Niet zelden wordt si weggelaten. O, silih, kam, kai ngĕ ka deba i-ĕltĕp kam, mate? O, vrind, gaat alles, waarop gij met het blaasroer schiet dood?

Kai pe koe-ĕltĕp mate silih! Alles, waarop ik schiet gaat dood, vrind!

Inzonderheid geschiedt dit weglaten voor de ww. met nasaal.

Wat verder het gebruik van si betreft, het treedt zeer dikwijls op zonder antecedent, en dan geeft het weer ons bepaling-aankondigend vnw., gevolgd door 't relatief vnw. Ook wij volstaan dan dikwijls met het betr. vnw. alleen, bv. die ooren heeft om te hooren etc.

Lit mĕ toeri-toerin **si** la 'rmĕrga. Er is een verhaal van iemand, die geen mĕrga (geslachtsnaam) had. Man bohan-bohan goele **si** lit serpina. [Dienende] tot bamboekokers om vleesch in te koken voor hen, die geld hebben. (Dat ook ise zoo gebezigd wordt hebben we boven in een voorbeeld gezien).

Si dient verder als naamwijzer, vooral van personen doch ook van plaatsnamen: si Sampe, iemand die Sampe heet; Si bolangit, Si Rĕngit-rĕngit (dorpen), dĕlĕng si Piso-piso (een berg) etc.

Eindelijk vormt si tal van zelfst. nw. vooral van ww. doch ook van geheele zinnen: si naroeh, geleider, leidsman, si kĕmbar, bruidsmeisje, si ngidah, getuige, si koe pola, palmwijntappers, si koe djoema, veldarbeiders, si koe api, spijzen, si ĕrdĕmoe oerat noe djaba, „grensdorp”.

Als bijw. van ontkenning mag zeer zeker na si het gewone la (ma) gebezigd worden: zie boven: si la 'rmĕrga, doch zeer dikwijls treft men so (se) aan, dit is mooier; si so kĕlijamĕn, de ongerepte.

TOEKANG SADAP.

Eene bijdrage tot het leerstuk dat planten bezielde wezens zijn

DOOR

C. M. PLEYTE.

Een goede twintig jaar geleden heeft de zendelingleeraar J. Kreemer belangstellenden ingewijd in de geheimenissen van het palmwijntappen, zóó als hij dit op zijne wandelingen door het Kĕṇḍĕng-gebergte zag plaats hebben. [1] „Tiang deres„ luidt de titel der fraaie schets, in welke deze bijzondere kenner van de Javaansche zeden en gewoonten zijn aanteekeningen omtrent het zoogenaamde tijferen van de arenpalm samenvatte.

Zijn opstel was eene openbaring met betrekking tot het bekende dogma, dat alles in de natuur bezield is en dus ook aan planten eene ziel en daarmede eigen individualiteit toekent, later door wijlen G. A. Wilken in zijn „Aninisme„ voor verschillende andere volken buiten Java uitvoeriger toegelicht. [2]

Wilken evenwel en anderen, die na hem dit onderwerp hebben behandeld, lieten steeds de Soendaneezen, hoezeer landbouwers bij uitnemendheid, buiten beschouwing; zelfs in de verschillende artikelen, die het Tijdschrift voor Indischen landbouw en Nijverheid aan de suikerpalmen wijdde, vindt men aangaande het aftappen van deze in de Soendalanden nagenoeg niets medegedeeld. Om die redenen mocht het van belang schijnen, te onderzoeken in hoeverre ook in de Pasoendan opvattingen gehuldigd worden, identiek met die welke van elders werden gemeld.

Daarbij bleek alras, hetgeen wel allerminst verwondering zal baren, dat wat aangaande de Javanen bericht werd ook voor hunne westelijke naburen, de Soendaneezen, geldt en dat het uitgangspunt van beider handelingen in het wezen der zaak volkomen hetzelfde is.

---

[1] J. Kreemer, „Tiang deres", Mededeelingen vanwege het Ned. Zend. Gen. dl. XXVI, blz. 123, vv.; Ibidem, dl. XL, blz. 4, noot 3.

[2] G. A. Wilken, Het Animisme bij de volken van den Oost-Indischen Archipel, blz. 33 vv.

Maar tevens dat, al valt die overeenstemming niet te loochenen, toch ook enkele essentiëele verschillen vallen waar te nemen en dit niet alleen tusschen de gebruiken der Javanen en Soendaneezen, maar zelfs bij laatstgenoemden onderling.

Beide verschijnselen laten zich gereedelijk verklaren. Het feit, dat Javanen en Soendaneezen in gelijke omstandigheden dikwijls hetzelfde doen, vindt zijn oorsprong in de eenheid, die tusschen beiden in de alleroudste tijden moet hebben bestaan, en dagteekent derhalve uit de periode waarin dezelfde animistische beschouwingen nog beider gemeen goed waren. Het feit, dat hunne opvattingen dienaangaande later zijn gaan uiteenloopen, moet toegeschreven worden aan den drang van ongelijke omstandigheden, die lokale wijzigingen in het leven riepen; evenzeer tusschen de Soendaneezen onderling, nadat de scheiding tusschen hen en de Javanen eenmaal een voldongen feit was geworden.

Eerst het Hindoeisme en later vooral de Islam zijn aan de veranderingen, die plaats grepen, niet vreemd gebleven en beide hebben in meerdere of mindere mate hun stempel op het oorspronkelijk geloof gedrukt. Dientengevolge treedt het synkretisme tusschen ouderen godsdienst en nieuwere leering, kenmerkend vooral voor het hedendaagsch geloof der inlandsche bevolking van Java, ook bij haren omgang met planten duidelijk aan den dag en hooren wij verschillende geesten, Batara Goeroe zoowel als Toehan Allah en den te steenigen Satan in de bezweringsformulieren aanroepen, zoo ieder hunner op zich zelf als allen gezamenlijk.

Een en ander wenschen wij thans met betrekking tot de k a w o e n g, gelijk de Soendanees de a r e n-palm noemt, nader toe te lichten.

Onze zegsman was een oude t o e k a n g s a d a p, palmwijntapper, uit de omstreken van Gadog, oostwaarts van Buitenzorg aan den weg naar Tji-andjoer, die, toeschietelijker dan zijn confraters, wijl hij de zaken aan kant had gedaan, met zekere verve over zijn voormalig bedrijf kon uitweiden. En behalve over zijn inlichtingen beschikten wij over schriftelijke mededeelingen, door gewestelijke hoofden destijds den heer K. F. Holle verstrekt en thans opgenomen in de handschriften-verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Het zijn:

Io. Een nota samengesteld door Soerija Manggala, wadana van Kawali, naar de opgaven van Soerawidjaja, koewoe (loerah) van de desa Lĕgok, distrikt Kawali, Afdeeling Pandjaloe, Galoeh.

IIo. Een verhandeling van Atma Koesoema, wadana van Lĕbak,

bevattend de mededeelingen van Ajamah, loerah van de desa Kaloerahan, getoetst aan die van Djasaid en Saoedin, djaro's van de desa's Tapen en Sinoepati en van zekeren Aki Armati, een inwoner van Pasir angin.

IIIo. Een „Babad kawoeng Badoej", geschreven door voornoemden Atma Koesoema volgens inlichtingen van Sarmah, djaro van de desa Kanèkès, Djasmah Tasimen Tameng, kokolot van Tji-beo, en Djaeni, kokolot van Kadoe kětoeg. Dit stuk heeft dus in hoofdzaak betrekking op de zoogenaamde kadjěroan, de onvervalschte Binnen-Badoej's. [1] De kaloewaran, Buiten-Badoej's, volgen de gebruiken der kadjěroan en worden derhalve niet afzonderlijk ter sprake gebracht.

Alvorens tot ons onderwerp over te gaan, nog een enkel woord. Het dikwijls grove realisme, waarvan de volgende regelen zullen getuigen, onthult een stuk natuurgodsdienst, meer stuitend dan aantrekkelijk. Maar om tot de oorzaak der dingen door te dringen, mag het aantrekkelijke alleen ons niet bezig houden, ook het zoogenaamde afschuwelijke kan dikwijls leerzaam zijn en vooral om tot de kennis van den gedachtengang van minder ontwikkelde volken te kunnen geraken, dient ook op hun minder ideale verrichtingen te worden gelet. Veel van hetgeen heden alleen nog als survival wordt nageleefd kan zoodoende tot klaarheid komen, en het begrijpen van het waarom hunner handelingen is de hoofdfactor tot het met goed gevolg wijzigen van minder verkwikkelijke, oude toestanden.

Thans ter zake.

Aangaande den oorsprong der kawoeng wordt verhaald, dat deze in twee soorten ontsproot, éen groote en éen kleine, uit de schaamdeelen van Nji Poehatji Sangjang Sěri, uit wier stoffelijk overschot ook de rijst, de kokospalm, al wat door den mensch geplant wordt en alle gewassen, die het aardrijk bedekken, ontstonden. Van deze legende bestaan, voor zoover ons bekend, twee lezingen, een oudere in proza, betiteld als de Lalakon Boedoeg Basoe [2] en een

[1] De nota's zijn onderscheidenlijk genommerd: 101 Galoeh, 64 Lěbak en 99 Badoej's. Eerstgenoemde is geteekend Soerija Manggala, Wadana Kawali, de tweede Atma Koesoema, Wadana Lěbak en de derde door denzelfden Wadana onder vermelding, dat hij zijn opgaven heeft ontleend aan Sarmah, Djaro van de desa Kanekes, Djasmah Tasiněm Tameng, Kokolot van het dorp Tji-beo en Djaëni, Kokolot van Kadoe kětoeg.

[2] Deze lalakon loopt gedeeltelijk parallel met de door F. S. Cohen Fzn. in het Tijdschrift v. Ind. T.-, L.- en Volkenk. van het Bat. Gen. v. K. en W. dl. XLV, blz. 144 vv. in extracto medegedeelde lakon Dampoe Awang. Zeer waarschijnlijk zijn beide aan een ouder origineel ontleend, hoewel zij thans

jongere in tĕmbang, die den naam draagt van Wawatjan Soelandjana. [1] Laatstgenoemde bevat voornoemde opgave omtrent het ontstaan der kawoeng niet, doch in de Lalakon leest men: „sarĕng ti palĕbah raranganana kawoeng noe djadi; nja djadi doewa roepa, aja noe gĕde, aja noe leutik:" d. i. „benevens uit de plaats van haar schaamdeel ontstond de kawoeng;

---

aanmerkelijk van elkander verschillen. De Soendaneezen gaven aan hunne lezing, die nu alleen nog en hoogst zelden door een toekang pantoen, meistreel, ten beste gegeven wordt den titel van Boedoeg basoe, naar het halfslachtige met boedoeg basoe (een soort van scrofulose) behepte wezen, dat evenals Nji Sĕri uit een der tot eieren geworden tranen van Dewa Anta ontstond. In de Javaansche overlevering wordt slechts van twee eieren gesproken, in de Soendasche echter van drie. Uit dit laatste kwam een derde wezen te voorschijn, half hond half varken, Sangkala boewat (oogstverderver) geheeten.

De Javanen noemden hunne versie naar den nachoda uit Bandjermasin, Dampoe Awang (Soend. Dĕmpoe Awang), die bij den vorst van Java rijst komt koopen. In de Soendasche lezing verschijnt hij daartoe voor Praboe Siliwangi, die geen rijst afstaan wil. Deswege toornt de nachoda en besluit, het rijstgewas te gaan vernielen, waartoe hij met goed gevolg een beroep doet op Boedoeg basoe en Sangkala boewat benevens op een derde monster, Sapi goemĕrang genaamd, den zoon van Sang Idjadjil lanatoellah, den Antichrist, en door deze bij een koe verwekt, doordat deze zijn urine opgelikt had. (Zie voor soortgelijke legenden J. C. v. Eerde, de Kalanglegende op Lombok, Tijdschrift v. Ind. T.-, L.- en Volkenk. van het Bat. Gen. v. K. en W. dl. XLV, blz. 30 vv.)

Met hun drieën brengen deze gedrochten allerlei plagen over de rijst, doch nu zendt Batara Goeroe zijn drie in een droom geworden zoons Soelandjana, Tali mĕndang en Tali mĕnir op hen af, die de beesten overweldigen en ook aan Padjadjaran's volk de formulieren leeren om ziekten, die den aanplant teisteren, te bezweren.

De wonderdadige geboorte der drie jongelingen wordt als volgt verhaald: „katjaritakeun deui noe gagah taja lawanna, noe sakti bawa ngadjadi, noe djĕnĕngan Sang Dewa Wĕnang gadoeh ti impian poetra, nja ngimpi djima, mani ragrag ka boemi, tiloe tetes kadjadianana tiloe moerangkalih."

[1] Onder de benaming Wawatjan Soelandjana verstaat men hetzelfde verhaal als boven genoemd, doch in tĕmbang, dichtmaat, geschreven. Een verkorte inhoud van de drie eerste zangen vindt men in P. de Roo de la Faille's te weinig bekende „Preanger Schetsen", blz. 137 vv. De bezweringsformulen, die er in voorkomen, werden gedeeltelijk bekend gemaakt door R. A. Kern, Soendasche bezweringsformules, in Bijdragen tot de T.-, L.- en Volkenk. v. Ned. Indië, dl. LVI, blz. 605 vv. Hieraan zij nog toegevoegd, dat door den Soendanees feitelijk drie soorten van formulieren worden onderscheiden, die hij gewoonlijk alle drie met den naam djampe aanduidt, doch die toch bijzondere namen dragen, te weten: radjah, djangdjawokan en djampe. Met de eerste benaming worden alle prevelgebeden aangeduid, die ten doel hebben, den zegen der hoogere en lagere machten af te smeeken over hetgeen men wenscht te ondernemen Zoo spreekt een dalang, een toekang

zij ontstond in twee soorten, zijnde een groote en een kleine." Deze voorstelling van zaken heeft vermoedelijk aanleiding gegeven tot de beschouwing, dat de kawoeng vóór alles vrouw is. Opgroeiend doorloopt zij dan ook alle stadiën van kind tot maagd om, is zij volwassen, door den palmwijntapper getrouwd te worden, waarna hij haar volkomen als een echtgenoote behandelt.

In het algemeen worden drie soorten onderscheiden, inderdaad slechts variëteiten van hetzelfde geslacht, te weten Arenga saccharifera Labill., [1] die echter bijzondere, niet overal dezelfde namen dragen en naargelang van de opbrengst meer en minder worden gewaardeerd.

In het Galoehsche heet de grootste en rijkelijkst sap voortbrengende soort kawoeng karinding, voor Lĕbak wordt als zoodanig opgegeven de kawoeng hideung, terwijl de Badoej's de beste kawoeng bĕnĕr noemen. Minder productief is de kawoeng songgom, gelijk de tweede soort in Galoeh heet, de kawoeng saëran der Kanèkès en de kawoeng howe in Lĕbak, terwijl als de minst loonende wordt beschouwd de kawoeng saëran voor zooveel Galoeh en Lĕbak betreft en de kawoeng banen bij de Badoej's.

Genoemde soorten zijn het in hoofdzaak uit welke de lahang, palmwijn, verkregen wordt en zoowel wildgroeiende als bepaaldelijk tot dit doel gekweekte boomen worden getapt. Dit laatste is tegenwoordig zelfs regel en heden is de kawoeng, tengevolge van het verminderen der woeste gronden, uitgezonderd bij de Badoej's, nagenoeg geheel cultuurgewas geworden.

Hoe, rijst thans de vraag, is men tot de wetenschap gekomen, dat de kawoeng een zoo kostelijk sap bevat? Volgens de Soendasche overlevering is het Batara Goeroe zelf geweest, die het bestaan daarvan heeft kenbaar gemaakt, toen hij op zekeren dag de aarde bezocht, vergezeld van zijn ouderen broeder Narada. Aldus wordt deze gebeurtenis verhaald.

Nadat de rijst en de andere planten uit Nji Sĕri's graf waren voortgekomen, kreeg Aki Bagawat Sangsĕri, die bij de groeve de wacht had moeten houden, last van den oppergod, alles wat uit

---

pantoen, een lais, vóór hij zijn kunst boven op een bamboe begint enz. steeds zulk een radjah uit. Onder djangdjawokan verstaat men uitsluitend formulieren bij den landbouw gebruikt en onder djampe alle andere zoo om te be- als om te onttooveren, ziekten te bezweren, geneesmiddelen toe te dienen, enz.

[1] De wetenschappelijke namen der planten mochten wij ontvangen van Prof. Dr. M. Treub, wien wij daarvoor dank zeggen.

deze ontkiemd was ter uitplanting te brengen aan Praboe Siliwangi, vorst van Pakoewan Padjadjaran.

Den laatsten werd bij eigenhandigen brief van Batara Goeroe op het hart gedrukt, goed voor de planten te zorgen, daar deze Nji Sĕri zelf zijn. Siliwangi deed gelijk hem bevolen en oogstte duizendvoudig; er was geen rijker en gezegender oord op aarde dan Padjadjaran en de faam daarvan verspreidde zich wijd en zijd, zoo ook in den hemel.

Opdat de zorg voor Nji Sĕri, Batara Goeroe's aangenomen dochter, niet zou verminderen, gelaste de oppergod Sĕmar naar de aarde af te dalen en mede toezicht op de aanplant te houden. Hij zeide tot hem: „aki, ijeu koedoe oeroes pare di sawah; anak aki bawa kabeh, oelah aja noe kari, oeroes pare sing goemati!" God Sĕmar ging omlaag en: „tjaritakeun aki Sĕmar toenggoening pare di sawah saänak-anakna liwat langkoeng roemawatna; beurang peuting hĕnteu tjitjing nja sawah dikoeriling bae."

Katjarikeun deui anoe asih Agoeng Goesti Pandji Narada gĕndoe tjatoer djeung sadoeloer; njarioskeun: ajeuna di nagri Pakoewan Njl Poehatji Sangjang Sĕri leuwih aloes kadjadianana, oerang nagri saroegih liwat langkoeng, leuit pinoeh pare loba."

Goesti Agoeng Dewa Goeroe ngandika ka toewang raka Pandji Narada: „kakang, ajeuna oerang njipta ganti roepa nja noe piit poetih; oerang langlang pare di sawah, oerang eunteup dina pare, hajang njaho ka noe toenggoe roemawat atawa hĕnteu!"

Tjaritana Goesti Agoeng Dewa Goeroe sarĕng saderek sĕpoeh parantos njipta andjeun ngadjadi piitpoetih, nja piit poetih ratoening manoek.

Ladjĕng mangkat, manoek kabeh pada ngiring nja angkat ka nagri Pakoewan.

Ningali pare keur djamboel nja aloes kabina-bina, lagjĕng eunteup dina tangkal pare.

Nja aki Sĕmar eukeur dahar soesah manah liwat langkoeng, ningali piit dina pare. Ladjoe koempoel raragĕman djeung anakna kabeh: „ha joe! anak, ngaleleugeut piit teja, oerang leugeutan piit teja!" Kadangoe koe piit poetih, soekoer manahna liwat langkoeng ngareungeu omong ki Sĕmar ladjoe bĕndoe liwat

langkoeng, manoek ditoendoeng teu daek oeudoer, digĕbah teu daek leumpang, nja manoek pindah kana leungeun kawoeng, nja leungeun kawoeng digoebag-gabig manoek hibĕr boelak-balik ngaheureujan ki Sĕmar. Manoek eunteup digĕbah deui, dipĕpĕg koe gaganden nja pĕpĕg kaliwat kĕntjĕng; kakara manoek hibĕr, teu katjarita ka mana hibĕrna.

Katjaritakeun leungeun kawoeng sĕmplak, tjara langgari bidjil tjai loba katjida.

Wantoening powe keur panas, aki Semar aoes liwat langkoeng, tjai eta noe diïnoem, raos amis liwat langkoeng, teu aja papadonna. Nja anak nanja: „bapa, koemaha rasana tjikawoeng?" Pok bapana: „tjai ijeu pait kabinabina." Anak tiloe-tiloe teu kawawa wantoening panas teja, tjai dirĕboet ti leungeun bapa, tiloe-tiloe anak nginoem kabeh, tjai eta raos amis kabina-bina.

Toeloej dijoek raragèman sakoemaha djeung bapana: „bapa, tangkal kawoeng ijeu pidjagaeun, leungeunna oerang pĕpĕgan."

Dipĕpĕg, digoebag-gabig sina pĕroeh oerang paksa bidjil tjai sing njoeroeloek. [1]

---

[1] Om te doen zien in welk opzicht de tekst in tĕmbang van dien in proza verschilt, volge hier dezelfde passage, aan een Wawatjan Soelandjana uit Manondjaja afkomstig ontleend.

Dangdanggoela.

. . . .
Dewa Goeroe miwarangan
ka Ki Sĕmar: „maneh Sĕmar geura indit
lenmpang ka nagri Pakoewan."

Katjarita Ki Sĕmar geus soemping.
„Dongkap eta ka nagri Pakoewan,
kabeh koedoe toenggoe pare."
Ti dinja Sĕmar geus indit deui
Sarĕng kabah anakna.
Kabeh ĕnggeus, toeloej
dongkap ka nagri Pakoewan
eta Sĕmar ngaronda pare geus abis,
teu aja noe kaliwat.

Pangronda Sĕmar leuwih apik.
Rata pisan di tjai di darat
pare taja anoe goreng.
Kotjap Sĕmar eukeur toenggoe
di nagri Pakoewan tjitjing
Sarawoeh djeung anakna
kabeh miloe toenggoe.
Kotjap di Sawarga Loka
Dewa Goeroe ka saderekna ngalahir,
ka rakana Sang Narada:

„Ajeuna teh kakang oerang indit,
oerang ronda ka nagri Pakoewan
di sawah di darat kabeh,
kabedjakeun leuwih aloes
Nji Poehatji Sangjang Sĕri,
saroegih di Pakoewan,
leuitna parinoeh.
Oerang ronda masing ĕnja,
hajang njaho noe toenggoe pada goemati
kana parentahna oerang!"

"Oude, gij moet voor de rijst op de sawah gaan zorgen, neem al je kinderen mede, geen blijve er achter, pas goed op de rijst!"

Men verhaalt, dat Sĕmar met zijn kinderen bij de rijst op de sawah met de uiterste zorg de wacht hield; van den ochtend tot den avond gunde hij zich geen rust, hij liep maar rond de sawah.

Verder wordt verteld, dat de (zijne schepselen) liefhebbende, de groote heere met Pandji Narada, zijnen broeder een samenspreking hield, zeggende: in het land van Pakoewan is thans Nji Poehatji Sangjang Sĕri (de rijst) zeer schoon gedijd, het landsvolk is uitermate welvarend, de rijstschuren zijn vol, de rijst is overvloedig.

De opperste heere Dewa Goeroe antwoordde zijnen ouderen broeder Pandji Narada: "oudste, thans veranderen wij van gedaante en nemen de gestalten van witte rijstdiefjes aan en inspecteeren de

„Tapi oerang koedoe pada salin,
ngaroepakeun djadi piit bodas
oerang eunteup dina pare.
Moen digĕbah koe noe toenggoe
djadi njata eta goemati,
lamoen hanteu digĕbah,
tjampoleh noe toenggoe.
Mana hajoe! oerang ronda masing boekti,
mangga, kakang, oerang angkat!"

Dewa Goeroe ĕnggeus djadi piit
djeung rakana. Ti dinja geus mangkat
manoek leuweung ngiring kabeh
ka Pakoewan. Geus djĕboel
doewanana eta piit poetih
eunteup dina pare sawah
tembong koe noe toenggoe.
Ti dinja Sĕmar pek nitah
ka anakna Djĕblog,
Bagong: „geura indit
ngala leugeut masing loba [1]

pikeun itoe ngala piit poetih.
Oerang dahar keur lalawoeh dahar
eta piit, oerang goreng
piit poetih langkoeng soekoer".
Marga eta noe toenggoe goemati
ningal noe masang pitapak
djeung leugeut dioeroes
tandana goemati pisan.
Kaparentah taja mangmangna saeutik,
kabeh ngestoekeun pisan.

Aki Sémar ti dinja koeriling
sarta ambĕk kana piit bodas
barina mawa gaganden
kajoe toeba anoe aloes.
Pameupeuhna Sĕmar dit jangking
piit poetih doewanana
dina leungeun kawoeng.
Ki Sĕmar ambĕk katjida.
Leungeun kawoeng dibĕtot, digoebag-gabig,
tatapi hanteu beunang.

Saĕnggeus kitoe, eta piit poetih
datang deui eta doewanana,
toeloej eunteup deui bae.
Koe Ki Sĕmar digĕboeg
doewanana eta piit poetih
tatapi hanteu keuna;
piitna mah kaboer.
Leungeun kawoeng moenggah sĕmplak
babar pisan, tjoeroeloek bidjilan tjai
sarta loba katjida.

Harita teh Sĕmar liwat saking
hajang nginoem wantoe eukeur panas;
tjai teh diinoem bae.
Toer amis liwat langkoeng,
djeung anakna kabeh ningali
djeung kabeh pada nanja
rasana tjai kawoeng.
Sĕmar ti dinja nembalan:
„hanteu ngeunah, rasana pait teh teuing
tjara rasa kalajar":

[1] De namen van Sĕmars zoons komen alleen in de témbang voor.

rijst in de sawah; zetten wij ons op de rijst, ik wil weten of deze met zorg opgepast wordt dan niet.”

Reeds, gelijk gezegd, zijn de opperste heere en zijn oudere broeder veranderd en witte rijstdiefjes geworden; het witte rijstdiefje (Dewa Goeroe) was de koning der vogelen.

Vervolgens vertrokken zij, en alle vogels volgden en trokken mede naar het land van Pakoewan.

Zij zagen, dat de rijst bezig was pluimen te krijgen en prachtig stond; daarop zetten zij zich op de halmen.

Sĕmar, juist aan het eten, zag met groote verontrusting de rijstdiefjes in de rijst. Hij riep zijn zoons tot overleg bijeen: „komt, jongens, die rijstdiefjes met lijmstokken gevangen, wij lijmen die vogels!” Toen dit door het witte rijstdiefje gehoord werd, was het uiterst verheugd te hooren dat Sĕmar zich zoó boos maakte, maar weggejaagd wilden de vogels niet wijken, voortgejaagd niet heengaan; zij verhuisden naar den vruchtsteel van een kawoeng en deze werd heen en weer geschommeld, door dat de vogels af en aan vlogen om Sĕmar te plagen. Zij werden verdreven en zetten zich andermaal neder, hij (de vruchtsteel) werd geslagen met een hamer, allerhevigst gebeukt en toen eerst vlogen zij weg waarheen, wordt niet gemeld.

De vruchtsteel, zegt men, spleet en gelijk uit den afgesneden bloemsteel, vloeide rijkelijk sap uit dezen. Aangezien het op het heetst van den dag was en Sĕmar grooten dorst had, dronk hij dit vocht; het smaakte zeer zoet, hij wist van geen uitscheiden. Zijn zoons vroegen hem: „vader hoe smaakt het kawoeng-sap?” Hun vader antwoordde: „vreeselijk bitter.” Doch daar de drie zoons

---

Maneh oelah nginoem i jeu tjai,
poma-poma sarégot ge oelah
sabab bisi weureu maneh!”
Ti dinja toeloej dirĕboet
koe anakna eta tjai teh.
Pa Sĕmar teh nangkarak
koe anakna disoentroeng.
Geus beunang, pek disaän
eta tjai, pada ngoejoep bari seuri:
„raosna amis pisan!”

Pada ngomong anakna barĕngis:
„na koemaha tadi teh ditanja,
padjah maneh pait, ngĕlel,
aki-aki noeroes-toendjoeng
madjah maneh tjai teh pait!
Moen pait ge koe bapa
mowal bĕt dilĕgoek,
loembrah anoe pait eta
katjirina ngĕlel barina moeringis
aki-aki bangkawarah!”

Saĕnggeus kitoe, rĕrĕmpagan deui:
„pidjagaeun moen kawoeng leungeunan
oerang peupeuh deui bae
soepaja mangka pĕroeh,
sarta oerang digoebag-gabig
tjaina sing bidjil loba;
pagas masing ngoetjoer,
tjara eta noe ka toekang;
pĕrtingkahna moega oelah lali
soepaja tambah hasilna!”

het van de warmte ook niet konden uithouden, rukten zij het hun vader uit de hand en dronken alle drie eveneens uit den vruchtsteel; het vocht smaakte zeer zoet. Daarop zaten zij in gemeen overleg neder en zeiden: "vader die kawoeng zullen wij verzorgen en zijn vruchtsteel bekloppen; hij worde beklopt en gewiegd, opdat hij ombuige en wij hem dwingen het sap te doen loopen."

Hoe aardig ook ingekleed, specifiek Soendaasch is deze opvatting van het ontdekken der lahang niet, aangezien de Javanen een dergelijke overlevering kennen, die in de Poestâkâ râdjâ poerwâ aldus wordt medegedeeld:

"Aamarĕngi mângsâ Manggasri katjarios Praboe Erjâṇâroedrâ tjangkrâma ḍatĕng wânâ ambĕbĕdagsato amimikat paksi ananging kaṭah paksi ingkang ampoengan ing oewit aren. Praboe Erjâṇâroedrâ ladjĕng ḍaḍawah angrampassi, sarĕng dangoening aren karampas, mĕdal tojanipoen manis aroem. Praboe Erjâṇâroedrâ ladjĕng aṇḍawoehakĕn pangandikâ ing wadjâbâlâ, toewin tiang papoesoenan tiang wanan, sakaṭah ing aren ingandikakakĕn deres, kadamĕl gĕṇḍis. Ingkang tampi ḍawoeh sami angestokakĕn Praboe Erjâṇâroedrâ ladjĕng kondoer ḍatĕng prâdjâ." [1]

---

[1] Dit citaat is ontleend aan de Poestâkâ râdjâ poerwâ, dl. II, blz. 67. (Uitgave A. Buning, Djogja, 1885), op hetwelk de heer J. Knebel welwillend onze aandacht vestigde. In twee opzichten verdient het de aandacht: èn ter vergelijking van de Soendasche lezing èn in verband met de overlevering aangaande het ontstaan der lĕgen medegedeeld door Hageman, Handleiding enz. dl. II, blz. 260. Deze luidt:

„De lĕgen. Van toen af aan heerschte Barthoro Wisnoe onder het beeld van Mengoekoehan gelukkig in Mendang Kamoelan. Slechts nog één soort gedierte bracht aan het veldgewas schade toe. Dit was de Hemprit (het vogeltje rijstdief genaamd, afgestamd van Iwang (hewang) Prit-handjolo, den heer van het noordoostelijk deel der heerschappij (6 doch zie 5). Dit gevogelte deed zeer veel kwaad aan de rijsthalmen en als men het verdreef, verborg het zich tusschen het gewas Dhangoe genaamd van den harènboom. Om dit te beletten sneed men de Dhangoe af. Nu vloeide daaruit eensklaps een zoet vocht, dat aangenaam en gistend was. Men bood dit den vorst aan. Deze vond het uitnemend genoeg om het den godenvorst Bathoro Goeroe te doen aanbieden door Iwang Kaneko Poetro. Deze voldeed aan dit gebod, nam een gevulden bamboe van het vocht en verscheen in tegenwoordigheid van Iwang Goeroe, hem het vocht van den harènboom, getapt uit de Dhangoe, aanbiedende. Iwan Kaneko proefde het evenwel eerst en zeide dat het inderdaad wel smaakte; deswegen wordt Iwang Kaneko Poetro vervloekt en verandert in Narada, den bode der goden".

Verder vergelijke men Babad Tanah Djawi, ed. 1884, blz. 11, regel 15 v.b.

Er wordt verhaald, dat Praboe Erjaṇaroedra, juist in het jaargetijde Manggasri, zich vermaakte in het bosch met jacht te maken op (wild en tam) gedierte en met het strikken van vogels (vogelen met lokvogels), maar vele vogels verscholen zich in een aren-boom. Toen beval Praboe Erjaṇaroedra om al de vruchten van den boom af te plukken, en niet zoodra was de stengel van de aren afgeplukt, of er vloeide een zoet en welriekend sap uit. Daarop gaf Praboe Erjaṇaroedra aan zijn volk, aan de desa- en boschbewoners bevel alle aren-boomen te tappen, d.i. de lĕgen te verzamelen en er suiker van te maken. Zij, die het bevel ontvingen, gehoorzaamden Praboe Erjaṇaroedra en keerden vervolgens terug naar hun dorp.″

Het lijdt echter geen twijfel of de Soendasche lezing is de oudste, want in deze is het de oppergod zelf, die eerst Sĕmar, oorspronkelijk ook een god, en vervolgens door tusschenkomst van dezen het menschdom leert hoe de kawoeng moet getapt worden.

Doch hiermede genoeg over de legenden, die zich aan het ontstaan van het palmwijntappen vastknoopen, nu een paar woorden over de kultuur van kawoengs.

Verreweg de meest eenvoudige en daarom bij voorkeur gevolgde methode van kweeking is, dat men reeds ontkiemde plantjes zoekt, namelijk opslag uit de faeces van den tjareuh, Paradoxurus musanga, den palmmarter, die, gelijk bekend, ook op de vruchten van de kawoeng aast. In Galoeh en Lĕbak worden deze overgeplant, doch de Kanèkès volstaan met rond het jonge plantje, pĕtet, alles wat den groei zou kunnen belemmeren op te ruimen en laten het daarna aan zijn lot over.

Soms worden in het Lĕbaksche de kawoeng's gezaaid. Oude pitten worden tot dit doel in mullen, goed gezuiverden grond uitgestrooid en ontkiemen in ongeveer zes maanden. Zoodra het zaaisel twee blaadjes gekregen heeft en het topje van het derde zichtbaar wordt, hetgeen na een jaar ongeveer plaats heeft, wordt het kweekbed gedund door de uitgeschoten plantjes, koemipas d.i. in waaiervormigen toestand verkeerend, over te planten. Overgeplant moet er dus altijd worden, hetzij men de koemipas uit de wildernis haalt dan wel door kultuur verkregen heeft. Dit overpoten heeft met de uiterste zorg plaats en de gaten daartoe moeten minstens één voet in het vierkant zijn. Op het oogenblik dat de koemipas in den kuil wordt gezet, behoort de volgende djangdjawokan[1] gepreveld te worden:

[1] Zie voor dit woord noot pag. 594.

„Bismillah irrah manirrachim!”
„Asoep koeroe, bidjil montok!”
„Hah montok! Hah montok! Hah montok!”

„Bismillah irrah manirrachem!”
„Mager er in, dik er uit!”
„Gauw dik! Snel vet! Ras groot!”

Eenigsins anders luidt dit overplant-formulier in Galoeh, waar men liefst driejarige planten, in dit gewest galoegoe genaamd, gebruikt. De bewoordingen zijn aldus:

„Hol donghok, bidjil montok!”
„Sija poelih, aing soegih!”

„Kom spruit uit, spruit dik uit!”
„Gij tierig, ik rijk!”

Bovendien past men in dit gewest terdege op, dat de overgeplante galoegoe juist in denzelfden stand komen te staan als voorheen, d.w.z. zij, die naar het oosten bijv. neigden, worden weder naar het oosten toe gewend, die het westen toegekeerd waren, plaatst men in die richting enz., want laat men dit na, „dan zullen de plantjes niet aanslaan en verkwijnen!” Bijzondere zorg draagt men verder voor het gewas niet, alleen zorgt men er voor dat het niet door menschen of karbouwen vertreden worde.

Zoodra de eerste indjoek zich begint te ontwikkelen, wordt deze verwijderd, omdat dit voor den groei van den plant schadelijk wordt geacht, hoezeer ten onrechte, daar deze natuurlijke beharing beschadiging van de epidermis voorkomt. Doch het is eenmaal adat, waartegen de heer Holle zelfs tevergeefs heeft geijverd. Dit afpellen van de indjoek wordt voortgezet totdat de eerste bloemsteel uitkomt, hetgeen gemeenlijk op ongeveer twintigjarigen leeftijd van de plant plaats heeft.

Het plantje dat indjoek begint te krijgen, heet tjoemongkok en blijft dus genaamd tot het zijn tiende à twaalfde jaar is ingegaan. Dan ontvangt het in Galoeh dien van tjoemawene, in maagdelijken staat verkeerend, in Lĕbak dien van keur tjoemawene, bezig in maagdelijken staat te verkeeren en bij de Badoej's dien van tjatjawenean, ongerept. Men laat den boom evenwel nog steeds met rust en ontlast deze nu ook niet meer van de indjoek. Zoo blijft de kawoeng doorgroeien tot zij twintig jaar en daarmede mĕpĕt, volgroeid, geworden is.

Dit tijdstip wijst zich van zelf aan door het te voorschijn komen van den eersten neus, tongkol, die na zoowat een halve maand opengaat waarna er een bloemsteel uit te voorschijn komt, dien men langgari tjaroeloek noemt en voorloopig laat doorgroeien. Al spoedig na dezen eersten langgari verschijnt, meestentijds onder dezen, een tweede, de zoogenaamde leungeun djeunah, daarop een derde, leungeun bĕngkĕl of leungeun bengkol genaamd, en eindelijk een vierde, de adi van laatstgenoemde geheeten. In Lĕbak worden deze alle afgetapt, in Galoeh evenwel kapt men ze met uitzondering der leungeun djeunah en leungeun bĕngkĕl weg, waardoor men uit eerstgenoemde een jaar en uit de laatste de helft van dien tijd kan tappen.

Twee maanden nadat de leungeun, die het eerst getapt zal worden, uitgekomen is, wordt alles, wat het zonlicht verhindert tot deze door te dringen verwijderd, en de steel zelf terdege gereinigd, hetgeen ook onder opzeggen van een prevelformulier moet geschieden.

In Galoeh — wij zullen thans bij deze streek allereerst een weinig langer stilstaan — luidt dit:

„Sangsama salah, Sangsama roepa!"
„Oelah arek oeroek-irak silihgawe ka tjatjabakan oerang manoesa!"
„Lamoen rek hiri-dĕngki, sija keulat koe tjadoe Batara Goeroe!"
„Aing njaho di mana sija setan, iblis!"

„Sangsama salah, Sangsama roepa!"
„Pleegt beiden geen schennis aan het bedrijf van den sterfelijken mensch!"
„Mocht gijl. dit willen verderven, hangen blijft gijl. door den banvloek van Batara Goeroe!"
„Ik weet waar gij zijt satan, duivel!"

Vervolgens schort de tapper zich den heupdoek op en bewatert de wortels rondom den boom, doch op een oogenblik dat geen andere menschen tegenwoordig zijn, opdat niemand daarvan kennis drage. Dan neemt hij een eurih-blad, Imperata arundinacea Grell., en knoopt dit tot verbodsteeken om den boom, prevelend:

„Sawen aing, tjangreud sima!"
„Oelah dĕngki kapada djalĕma!"
„Bisi keulat koe tjadoe dewa, panjapa Batara Goeroe!"

„Mijn knoop, tijgerknoop!”
„Wees niet naijverig op het menschdom!”
„Anders zult gij daarin hangen door den ban van de godheid, de vervloeking van Batara Goeroe!”

Na de vervulling van dit ceremonieel verlaat de man den boom om een nieuw kapmes en een nieuw tapmes te gaan koopen, want reeds gebruikte gereedschappen voor de thans volgende werkzaamheden te bezigen is pamali. Deze bestaan allereerst in het kappen van drie bamboezen, één om er den ladder van te maken, één om tot steunbamboe voor de hand bij het beklimmen van den ladder te dienen en één om tot touw gemaakt te worden, noodig ter vastbinding van ladder en steunbamboe aan den boom.

Ladder zoowel als steunbamboe zijn onmisbaar, daar de zeer ruige, kaarsrechte stam van de kawoeng zich al bijster slecht tot bekilmmen leent en de tapper moet voortaan minstens tweemaal daags naar boven. De ladder heeft echter weinig van hetgeen door westerlingen onder die benaming wordt verstaan, daar deze niet anders is dan een betrekkelijk dunne bamboe, boven iederen knoop van een boogvormige opening voorzien, net groot genoeg om er den grooten teen in te kunnen steken. Daarom dan ook is een steunbamboe noodig, want den ladder omvat de tapper met de rechter en de steunbamboe met de linkerhand en vrijwaart zich aldus voor naar beneden vallen. Eigenaardig noemt hij de laatste deswegen ladderhartestut; de eerste bamboe heet eenvoudig ladder (sigaj).

Ladder, leuning en touw — dit laatste wordt van de derde bamboe gemaakt door deze te splijten en de strooken in een te draaien — moeten in een dag klaar gemaakt worden en daarna één nacht over blijven staan. Den volgenden morgen brengt de tapper alle drie naar den boom en plaatst ze tegen dezen, fluisterend:

„Poehatji adĕngan djati!”
„Poehatji panĕtĕg ati!”
„Poehatji ware stut!”
„Poehatji hartestut!”

Daarna stampt hij met den ladder driemaal op den grond en bindt het ondereinde van dezen vervolgens aan den boom vast. Dan klimt hij naar boven en bevestigt ook het boveneinde, waarna de leuning aan de beurt komt, die op gelijke wijze aan den boom wordt verbonden. Afgedaald na het volbrengen dezer werkzaamheden, spreekt de tapper de kawoeng volgender wijze toe. „Tjawene beser aja tjalik?”

"Aja!" "Soeka sija dititah koe aing?" "Soeka!" "Tarima sija dibebekkeun nja badjoe, tarima sija dilaän nja samping?" "Tarima!" "Ari geus tarima mah tetela anakrabi aing!" d·i. "Maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, zijt gij gezeten?" "Ik ben!" "Wilt gij door mij getrouwd worden?" "Ik wil!" "Staat gij toe dat uw baadje opengereten worde, veroorlooft gij dat uw saroeng opgeschort worde?" "Ik sta toe!" "Zoo gij dat goedvindt, is het duidelijk, dat gij mij tot echtgenoot aanvaardt!"

Onmiddellijk nadat de tapper voor den boom op al zijn vragen toestemmend geantwoord heeft, omarmt hij dezen op het innigst en kloutert andermaal naar boven om in de eerste plaats een tak nabij de leungeun zoodanig af te kappen, dat deze hem later bij het tappen tot zitje kan dienen; de overige takken, die hem bij dat werk zouden kunnen hinderen, hakt hij alle weg. Maar al hakkend mag hij niet verzuimen af te tellen op moetmainah, in dezer voege namelijk: 1 amarah, 2 lowamah, 3 sawijah, 4 moetmainah en dan begint hij weer bij 1 amarah.

In Lĕbak, tot welk gewest wij ons thans een oogenblik zullen bepalen, wordt afgeteld op sagara en wel aldus: 1 sĕri, 2 goenoeng, 3 oeroeg, 4 sagara of luister, berg, nederstorten, zee, in dit verband even zinledige klanken als de bovengenoemde woorden, tot de terminologie der in den Oost-Indischen Archipel populaire mystiek behoorende.

Waar, gelijk reeds vroeger gezegd, in deze streek de kawoeng dikwijls wordt gezaaid en men gewoonlijk andere boomen tusschen deze in plant, is hier een tapladder niet altijd noodzakelijk, daar men de tusschenstaande boomen als zoodanig gebruikt. Maar bij vrijstaande kawoengs wordt deze wel gevorderd en opgesteld gelijk in Galoeh, doch onder het opzeggen van:

"Poewah poetih anoe radja, oelah geder!"
"Oelah reuwas disangsangan taradje Omas sijan kantajana!"

"Witte melk, eigendom van den vorst, wees niet verontrust!"
"Wees niet bevreesd, dat tegen u aan geplaatst wordt de ladder Omas sijang kantjana!"

Bovendien moet het opstellen van den ladder hier steeds op Woensdag gebeuren.

Van een huwelijk tusschen den tapper en de kawoeng schijnt in Lĕbak noch bij de Badoej's sprake te zijn, wel echter wordt dit

ook in het Buitenzorgsche aangegaan, de toekang sadap van Gadog althans deelde mede, dat na het vastmaken van den ladder door hem gepreveld werd:

„Nji, soeka menta, soeka pepenta ajer tjisotja!"
„Mejuffrouw ik wil u vragen en verzoeken om een plasregen van tranen!"
waarna hij de sahadat placht uit te spreken om ten slotte den boom te trouwen.

Als alle boven genoemde formaliteiten behoorlijk in acht genomen zijn, is men evenwel nog lang niet aan het tappen toe. Zoo moet in Galoeh eerst nog een offermaaltijd opgedragen worden aan het oude, legendarische dorpshoofd Sangka, den eersten ontginner van Tji-rĕbon girang, waartoe o. a. ook Galoeh behoorde. Deze maaltijd moet bestaan in roode en witte rijstbrei, tangtang angin, rijst in driekantige zakjes van bamboeblad gekookt, en badjigoer, koffie met suiker en klappermelk; na het nuttigen van deze spijzen worden negen verbodsbepalingen voor den tapper van kraeht, aan welke hij zich gedurende den geheelen taptijd te onderwerpen heeft. Deze zijn:

1. Hij mag zich niet parfumeeren met bloemolie, opdat het sap niet ophoude met vloeien.
2. Hij vatte geen tarasi (conserf van gedroogde garnalen) aan.
3. Hij beroere geen gambir (catechu).
4. Hij onthoude zich van tegen den boom te wateren.
5. Hij gebruike geen varenblad tot sluiting der palmwijnkokers want dan zal de lahang verzuren.
6. Hij bedrijve geen ontucht.
7. Hij schelde niet tegen den boom, doch behandele dezen met voorkomendheid evenals eene echtgenoote.
8. Hij denke niet aan iets verdorvens, want geschiedt dit, zelfs al is het onbewust, dan baart dit ongeluk.
9. Hij kloppe vooral niet op het dunne einde van den te tappen bloemsteel, dat heuntjeut tjareuh, vulva musangae, heet en te vergelijken is met het vrouwelijk schaamdeel, terwijl het dikkere boveneinde daarvan met de mannelijke roede overeenstemt.

Na het offermaal heeft namelijk aanstonds het eerste bekloppen van den bloemsteel plaats, hetgeen ten doel moet hebben de sapopstijging te bevorderen. Uiterst voorzichtig moet daarbij te werk gegaan worden en allerminst mag dit met een houten hamer, zooals later gebruikelijk is, gebeuren, doch de tapper moet dit met de vlakke

hand doen en onder het fluisteren van dit tweegesprek: "Ngaran oerang Sang batara, ngaran kawoeng Sang batari!" "Tjawene beser aja tjalik?" "Aja!" "Rek menta ngandjang!" "Rampes!" "Soeka sija dibebek badjoe?" "Soeka!" "Soeka sija disingsatkeun samping?" "Soeka!" "Mijn naam is Sang batara, de naam der kawoeng Sang batari!" "Maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, zijt gij gezeten?" "Ik ben!" "Ik wil vragen u te komen bezoeken!" "Best!" "Behaagt het u dat uw baadje opengereten worde?" "'t behaagt mij!" "Behaagt het u dat uw saroeng opgelicht worde?" "'t behaagt mij!"

Dan ontdoet de tapper met zijn nieuwe mes den bloemsteel van de indjoek en poetst hem met deze zachtjes schoon, al kloppend eerst met de vlakke hand, dan met een těpoes-knol, Elettaria coccinea Bl., en eindelijk met een stukje hondje, Elettaria speciosa Bl., en reciteerend:

"Nini Bagawat Sangsěri, Aki Bagawat Sangsěri!"
"Ditimboel koe těpoes běngkoeng, dipalengpeng koe hondje gepeng!"
"Mangka ngotjor tina indjoek, prak 't jerelek tina njere!"
"Tjoeroeloek tina tjaroeloek, ngaratjak tina sengserang!"
"Děg tjěrělěng! děg tjěrělěng! děg tjěrělěng!"

"Nini Bagawat Sangsěri, Aki Bagawat Sangsěri!"
"Gij worde geworpen met een gebogen těpoes, gegooid met een platte hondje!"
"Dat het lekke uit de indjoek, druppele uit den nerf!"
"Dat het druipe uit den bloemsteel, plasse uit den vruchtsteel!"
"Het druppele, het druipe, het droppe!"

Na deze inwijdingsbeklopping blijft de kawoeng éen dag ongemoeid, dien de tapper besteedt aan het maken van zijn taphamer waartoe hij bepaaldelijk nangsa-hout, Oreocnide major Miq., moet nemen. Met dezen bestijgt hij 's anderen daags weer den boom en bindt nu eerst de leungeun, om afbreken van deze te voorkomen, aan een hoogeren tak met indjoek-touw vast. Dan wiegt hij deze zachtjes heen en weder en beklopt haar na iedere schommeling met zijn hamer. Dit bekloppen moet driemaal met tusschenpoozen van een dag plaats hebben; is dit afgeloopen, dan wiegt hij na eenige rust den bloemsteel nog zeven keer. Veertien

dagen wordt deze bewerking met éen dag tusschenruimte voortgezet, dan wacht hij zeven dagen en gaat daarna zien of de bloemen zich geopend hebben en een sterken geur verspreiden. Is dit het geval, dan mag de bloemtros afgesneden worden, tenzij de steel nog niet voldoende stijf is door de sapopstijging. Dan wacht de tapper nog twee dagen en is het goede oogenblik daar, dan zet hij zijn tapmes op de leungeun en zegt:

„Beusi poetih, wad ja poetih!"
„Tiba kana leungeun poetih koe kĕrsaning Pangeran!"
„Tjĕp [1] tiis, kĕrsaning Allah!"
„Tjĕp tiis, kĕrsaning Allah!"
„Tjĕp tiis, kĕrsaning Allah!"
„Wit ijzer, blank staal!"
„Kom tot den witten bloemsteel door de wille des Heeren!"
„Tjĕp koel, 't is Allah's wil!"

En is de leungeun doorgesneden, dan heet het:
„Daek samping, daek badjoe, badjoe soteh, badjoe oeh?"
„Wilt gij een saroeng, wilt gij een baadje, een baadje, wel is waar een druppelend baadje?"

Nu nog het touw waarmede de leungeun opgebonden was, doorgesneden; dan laat hij deze naar beneden vallen en liggen voor hetgeen zij is. De afgesneden leungeun-stomp aan den boom vereischt nu zijn zorg; vooreerst bepaalt hij zich, na het snitvlak met aarde bestreken te hebben, tot het aanleggen van een voorloopig verband om dezen van indjoek, om daarna huiswaarts te keeren ter bereiding van de poko, het verwarmingsmiddel. Dit bestaat in tezamen gestampte beuti tjarijang, Homalonema aromatica S., harijang beureum, Begonia coreacea Hsskrl. en patjar tjere, Impatiens latifolia L., die den volgenden dag in de vroegte met een nieuw indjoek-verband op den leungeun-stomp worden gesmeerd; tegen den avond gaat de tapper eens kijken of zich reeds eenig schuim, kekedjoan, wat op gekookte rijst gelijkt, op het verband vertoont. Dit toch is voor hem het onfeilbaar teeken, dat de snede goed werd aangebracht. Drie dagen moet dit verband onaangeroerd blijven, doch dan kan het afgenomen worden, waarmede het tappen een aanvang neemt, want, na nu nog een dun schijfje van den stomp afgesneden te hebben, hangt hij de eerste,

[1] Tjĕp is een werkwoordelijk tusschenwerpsel voor aanraken.

goed uitgerookte l o d o n g, palmwijnkoker op. Deze is voor de opneming van het sap, dat de eerste dagen afvloeit, voldoende, doch dan begint het meestentijds zoo rijkelijk te loopen, dat één koker niet alles bevatten kan, waarom dan een supplementkoker, p o e l a n t e r, aan dezen bevestigd wordt, die zich vult zoodra de hoofdkoker overloopt.

Het ophangen van den koker doet de tapper als volgt. Het naar beneden gebogen einde van de l e u n g e u n streekt hij in de opening van dezen, waarna hij de ruimte, tusschen de l e u n g e u n en den wand van den koker overblijvend, zorgvuldig met i n d j o e k aanvult, om insecten te beletten bij het sap te komen of de l e u n g e u n te beschadigen, daar dit laatste ophouden van sapvoortbrenging beteekent. Waar de volle koker te zwaar is om langs den ladder omlaag gebracht te worden, bedient hij zich daartoe van een te voren aangebracht hijschtoestel, een i n d j o e k-lijn die over een hoogeren bladsteel loopt, waarmede hij de kokers, zoo volle als ledige, op en nederlaat. Gedurende deze bezigheid is het streng verboden tegen den tapper te spreken; doet men dit, dan zal de boom eensklaps geen sap meer geven. Voorbijgangers staat het echter vrij zich met een teug uit de reeds volle, afgelaten kokers te verkwikken, mits zij dit doen zonder iets te zeggen en de p e s e r, halve cent, die voor den teug moet betaald worden, zwijgend neerleggen.

In Lĕbak, waarheen wij ons thans andermaal wenschen te begeven, zijn de plichtplegingen, vóór het afsnijden van den bloemtros in acht te nemen, niet minder talrijk. Ook in dat oord heeft de tapper zich aan verschillende verbodsbepalingen te onderwerpen; te weten deze zeven:

1. Hij mag het mes, dat voor het afsnijden van de l e u n g e u n gebruikt wordt, niet bezigen om er t a r a s i of wrange zaken mede in stukjes te snijden.
2. Het is hem verboden suiker uit de kookpan te eten; doet hij dit, dan zal de b o e o e t, Sciurus albiceps, de l e u n g e u n vernielen.
3. Hij mag niet tegen den boom wateren omdat deze dan dood gaat.
4. Hij hale de palmkool, h o e m b o e t, niet uit den boom.
5. Hij vertrappe geen jonge plantjes, zelfs al zijn deze het eigendom van anderen.
6. Hij mag de palmwijnkokers niet met varenblad sluiten omdat het sap dan verzuurt.
7. Hij mag niet kijven en, uitgescholden, moet hij doen alsof hij

het niet hoort, want verandert zich zijn gemoedstoestand dan slaat dit op den palmwijn terug; het sap bederft of houdt op te vloeien.

Verder is het in deze streek de gewoonte om reeds bij het opbinden van den bloemtros, dus vóórdat het bekloppen van dezen begint, een formulier uit te spreken van dezen vorm:

"Poewah poetih anoe radja oelah geder, oelah reuwas!"

"Oelah peurihna tjiangĕn, masingna tjimata sampe taoen, sampe boelan!"

"Witte melk, eigendom van den vorst, wees niet ontsteld, wees niet verschrikt!"

"Laat het uw hartebloed geen pijn doen, (geef) volop tranen, jaren, maanden."

Dan gaat de tapper tot bekloppen over, ook eerst met een tĕpoesknol, opdat de bloemtros niet ontstelt en dientengevolge afsterft. Tweemaal heeft de inwijdingsbeklopping plaats en twee formulieren zijn daarbij noodig; bovendien mag dit slechts op Dinsdag, Woensdag of Vrijdag gedaan worden.

De djangdjawokans luiden:

"Nini batari Samsi [1], Aki batari Samsi!" "Aja heuntjeut boeroek boedoer boerarehan?" "Heuntjeut saha?" "Heuntjeut sing!" "Koe naon?" "Sih!" "Mana aja heuntjeut boerarehan!" "Daek bijoer ka moerahing Allah!" i. a. w. "Nini batari Samsi, Aki batari Samsi!" "Is de cunnus met slijm en roven bedekt?" "Wier cunnus?" "Mijn cunnus!" "Hoe komt dat?" "Foei!" "Waar is de bekorste cunnus?" "Hij zal wegvliegen naar Allah's mildheid!" Het tweede formulier is: "Boewah poetri mandoer radja nja sija asal ti boga, boewah poetri mandoer rarang naja sija tĕroesna larang; oela oerej, oela oerej, oela oerej!"

Is de eerste djangdjawokan duidelijk èn wat de bewoordingen èn wat den zin aangaat, deze toch is slechts een ietwat plastische toespeling op de kekedjoan, te voren besproken, die weggeworpen wordt, anders is dit met het laatste formulier en de zoo dadelijk te noemen strijkformule, die alle navraag bleven weerstaan.

Is de leungeun tweemaal om te beginnen beklopt, dan wordt dit regelmatig, doch nu eenmaal daags, vijf of beter nog zeven dagen volgehouden. Soms gebeurt het daarbij, dat, alle voorzichtig-

[1] Samsi = Sangsĕri, waarvan het een verbastering is.

heid ten spijt, het ondereinde openberst, in welk geval dit deel niet verder mag beklopt worden omdat de leungeun dan nimmer vocht zal geven. Zeer zacht moet men dit gebersten einde, ook heuntjeut tjareuh geheeten, met de hand omvatten en driemaal, langzaam naar beneden toe bestrijken, zeggend:

„Euleus, euleus, boeboej ileus!”
„Euleus keneh tinggoer aing!”

Vervolgens wordt de bloemtros geschommeld, vier keer achtereen en iedere wieging heeft haar eigen wijdingsphrase. Bij de eerste schommeling spreekt de tapper:

„Joen-ajoen: randa beser oerang-awer!”

„Schommel-de-schommel: echtgenootlooze, die aan incontinentia urinae lijdt, water onophoudelijk!

bij de tweede:

„Joen-ajoen: ka ditoe laoet, ka dijeu dano, di tĕngah talaga ngĕmbĕng!”

„Schommel-de-schommel: derwaarts 'n zee, herwaarts 'n meer, in het midden een altijd volle plas!”

bij de derde:

„Joen-ajoen: ngajoenkeun tjawene beser, nji randa noe beuki kiih!”

„Schommel-de-schommel: te schommelen de maagd, die aan incontinentia urinae lijdt, de echtgenootlooze juffrouw wie het behaagt te wateren!”

„Joen-ajoen: sagara madoe tjai!”

„Schommel-de-schommel: zee van honig en water!

Vijftien dagen zet de tapper dit schommelen voort en dan snijdt hij den bloemtros af, waartoe hij zijn mes vlijmscherp geslepen heeft, opdat het snitvlak volkomen glad zij. Daarbij spreekt hij: „Poewah poetih anoe radja, oerang silihteukteuk beuheung!” „Beuheung aing heula?” „Tah! beuheung sija heula, beuheung sija bae!” „Oelah peurihna tjiangĕn, masingna djoeoeh tjimata sampe taoen, sampe boelan!” „Witte melk, eigendom van den vorst, wij snijden elkander den hals af!” „Mijn hals eerst?” „Kijk! jouw hals eerst, jouw hals maar!” „Laat het 't hartebloed geen pijn doen, laat de tranen druipen jaren, maanden!”

De tapper klimt nu af om de poko te gaan klaar maken, doch voor hij zich verwijdert, maakt hij nog even front voor den naar

beneden gevallen bloemtros, aait dezen en vraagt hem: „Poewah poetih anoe radja ragrag?" „Koe naon?" „Raheut koe koedjang?" „Lain!" „Koe naon, koe arit?" „Lain!" „Koe golok?" „Golok ge lain sagolok, golokna galok-gok!" „Diakeup koe aing teu kabawa, digotong euweuh batoer, tindihan bae koe badjoe, badjoe ge lain sabadjoe, badjoena oeh!" „Witte melk, eigendom van den vorst, ben je gevallen?" „Hoe dat zoo?" „Ben je afgesneden door een koedjang?" [1] „Niet door een koedjang!" „Hoe dan, door een grasmes?" „Niet door een grasmes!" „Door een kapmes dan?" „Ook het kapmes is anders dan een gewoon kapmes, 't is een kapmes om te braken!" „Op mijn rug kan ik je niet mededragen, om je aan een stok te dragen ontbreekt de makker; wordt maar gedrukt door een baadje, maar een ander baadje dan een gewoon baadje, een druppelend baadje!"

Nu eerst gaat de tapper naar huis en bereidt daar de poko van jonge bladstelen van de tjarijang, samengestampt met jong blad. Deze legt hij 's anderen daags op den stomp en laat een en ander vijf dagen intact. Daarna kan hij den eersten koker ophangen, waarbij hij prevelt:

„Sang dodot, Sang ti berang, Atji omas, Salaka poetih!" [2]

Bij het verdere tappen heeft dit echter niet meer plaats.

Ten slotte nog een enkel woord over de Badoej's.

Waar dit noodig is, wordt ook door hen van een ladder gebruik gemaakt, die vóór hij opgesteld wordt, geheel gereed acht dagen

---

[1] Koedjang is een verouderd type van landbouwwerktuig, nu veeltijds tot amulet gebruikt en vrij zeldzaam geworden. Uitvoerige beschrijvingen van typen en gebruik van koedjangs gaven onlangs de heeren Snouck Hurgronje en Hazeu, zie Tijdschrift Bat. gen. v. K. en W., dl. XLVII, blz. 387 vv. en 389 vv. benevens Notulen Algem. en Dir. Verg., dl. XLIII, Bijl. IV. Hier zij nog aan toegevoegd, dat in de oude Soendasche tjarita's een koedjang boentoeng, een afgestompte koedjang, bijna steeds tot de uitrusting behoort van hen, die een moeilijke taak gaan volbrengen, waaruit afgeleid zou kunnen worden, dat ten allen tijde bijzondere macht aan koedjang's is toegekend.

[2] Bij het weergeven der beteekenis van de djangdjawokan's is zooveel mogelijk naar een juiste interpretatie getracht, zij blijven evenwel ten deele hokus-pokus, dien zelfs ontwikkelde inlanders niet altijd vermogen te ontwarren. Deswege moesten dan ook de op blz. 611—613 medegedeelde formulieren onverklaard blijven; uit deze was geen zin te distilleeren. Voor de praktijk doet dit er trouwens niets toe, daar de kracht van het formulier wel in den klank daarvan, doch niet in de bewoordingen zetelt.

moet blijven liggen en dan slechts op Maandag mag overeind gezet worden. Kloppen mogen zij ook alleen maar op Maandag en slechts driemaal op drie elkaar volgende Maandagen, waarbij zij zeggen:

„Poen kawoeng kengkeng kawoeng, kawoeng bingkeng, diteunggoer koe boedak kĕrĕng pĕkĕrĕngkĕrĕng!”

„Daek tjĕrĕlĕng! daek tjĕrĕlĕng! daek tjĕrĕlĕng!”

Kawoeng kengkeng(?) gebogen kawoeng, gij wordt beklopt door den hartstochtelijk, vurig verlangenden jonkman!” „Wil druppelen! wil druipen! wil droppelen!” Verdere ceremoniën worden van hen niet bericht.

Het tappen mag met het medegedeelde voldoende toegelicht heeten, derhalve blijft nog de suikerbereiding ter behandeling over, want met uitzondering van de Badoej's, die den palmwijn uitsluitend in vloeibaren toestand verbruiken, wordt het grootste deel van dezen overal elders tot suiker verkookt. Daartoe is een eerste vereischte dat het kawoeng-sap zoo frisch mogelijk blijve en vooral niet zuur zij; want dan komt er van de suiker niets terecht. De eerste zorg van den tapper bepaalt zich dan ook tot zijn kokers, lange bamboezen, in de geheele Pasoendan lodong geheeten, doch bij de Badoej's kemploeng genaamd, die kiemvrij moeten gemaakt worden. Zelfs de Badoej's, al maken zij geen suiker, doen dit evengoed als de andere Soendaneezen, door de kemploeng's, vóór dat ze opgehangen worden, met kokend water uit te spoelen en daarna een weinig tjaper-bast daarin te doen. Bij de Binnen-Badoej's klimt de tapper bovendien 's middags tegen twaalf uur nog even naar boven om bij het reeds in de kokers geloopen sap een paar eurih-bladeren te voegen, opdat de geheele inhoud wajoe, rins, worde, in welken toestand de palmwijn door hen bij voorkeur gedronken wordt bij wijze van aperitief vóór het middagmaal.

Overal elders worden de lodong's na goed uitgespoeld te zijn, van binnen berookt, niet te lang vóór zij opgehangen worden, en wel door middel van een soeroemboeng, een bamboe-pijp, zoodanig op een kleinen haard geplaatst dat de rook door deze moet gaan en door de soeroemboeng een eind in de omgekeerde lodong te steken, daarin opstijgt. Gebruikt men nieuwe lodong's, dan is uitspoelen alleen voldoende, eerst als zij naar palmwijn beginnen te rieken, is uitrooken noodzakelijk.

Iederen avond en iederen morgen worden de volle lodong's naar huis gebracht en onmiddellijk in de ijzeren kookpan leegge-

goten, waarna een flink vuur onder deze wordt aangelegd en waarin het sap blijft totdat het driemaal opgekookt is. In Galoeh heet dit opkoken de eerste maal ngawĕdang djeung ngaboedah, opkoken en schuimen, de tweede keer njĕngka wĕdang, borrelend opkoken en de laatste maal hoemandjoewang, in den toestand van de handjoewang, Cordyline Jacquinii Kunth., verkeeren, omdat het kooksel dan de kleur van deze plant, die roodbruin geaderde bladeren heeft, begint aan te nemen. Voorzichtig, zonder aan de pan te stooten, wordt nu het vuur geminderd, daar het dik worden van het sap aantoont dat het bijna „gaar" is. Tegelijkertijd wordt het nu bestrooid met moentjang-zaad, Aleurites moluccana Wld., kaliki, Ricinus communis L., of eenig ander oliehoudend zaad, hetgeen mĕpĕs, blusschen, heet. Gedurende deze bewerking blijve het vuur slechts smeulen, het mag in geen geval opvlammen, want dan brandt de suiker aan; van den bodem der pan opstijgende bellen zijn daarvan het teeken, dan wordt dadelijk het vuur geheel uitgehaald.

Eindelijk, als het sap tusschen nog even vloeibaar en stollen in is, wordt het met een houten staaf flink omgeroerd en daarna neemt men de pan van het vuur om den inhoud over te scheppen in de van te voren op een plank gereed gezette tjitakan, vormen, bestaande uit 3 à 4 cM. hooge bamboe ringen. In deze laat men het bekoelen, waardoor de suiker geheel stijf wordt en de gedaante aanneemt van de bekende schijfvormige, donkerbruine koekjes, gandoe, die allerwegen op de pasar's te krijgen zijn.

In Lĕbak gebruikt men voor suikervormen soms halve, jonge kokosnoten, waardoor de gandoe den vorm van een kegeltje krijgt; ook zijn de kooktermen in dit gewest eenigszins anders, namelijk 1 goemaäh, witschuimende opkoking, 2 tjatjaähan, overstroomend, 3 roemamat, gespinnewebd, omdat het kooksel dan als een spinneweb zich voordoet.

Het sap, dat niet verkookt wordt, vent men uit per glas, waarvan de prijs lokaal verschilt.

Nadat de verschillende leungeun afgetapt zijn, is de kawoeng ten doode opgeschreven, zij verwelkt en sterft spoedig daarna; poegoer, inslapen, gelijk dit in Lĕbak heet. Zij wordt dan omgehouwen „karana", aldus de Lĕbakker, „oepama geus pogor, roejoekna ge bobo," gespleten en van de sagoe ontdaan, waarna de beide stamhelften voor watergoten of vloeronderlagen gebruikt worden. Maar gedurende het leven van den boom heeft

deze behalve sap nog tal van nuttige zaken geleverd als: daoen kawoeng, jong blad dat voor dekblad van strootjes veel aftrek heeft en soms eerst gekookt wordt; indjoek voor daknokken, touwwerk en bezems, nadat om de beide laatste zaken daarvan te maken de pennen, haroepat, er uit verwijderd zijn, die tot kalam, schrijfpennen, versneden worden; blad voor tal van soorten van vlechtwerk; bladnerven voor vischfuiken en harde bezems; bladvezels voor vischlijnen en kawoel of loeloeng, zwam voor vuurslag en vuurpomp.

Na het omhakken mag ook de hoemboet uit den top genomen worden, van welke een bijzondere lekkernij in den vorm van groentensoep wordt bereid, waaraan men zich uit den aard der zaak slechts zelden vergasten kan.

Met het medegedeelde meenen wij te mogen volstaan, daar er genoegzaam uit blijkt, dat de kawoeng vóór alles, inderdaad als een vrouwelijk wezen beschouwd wordt, dat men om haar gunsten deelachtig te kunnen worden, met onderscheiding behandelen moet.

De formulieren, boven gegeven, zouden gemakkelijk met tientallen te vermeerderen zijn, daar iedere toekang sadap er zijn eigen djangdjawokan's op na houdt, doch deze komen steeds op hetzelfde neder en hebben zonder uitzondering ten doel, op meer of minder naieve wijze, vrouwe kawoeng om rijkelijke sapvoortbrenging te vragen.

BIJDRAGE TOT DE KENNIS VAN DEN GODSDIENST DER DAJAKS VAN LANDAK EN TAJAN.

DOOR M. C. SCHADEE.
Controleur bij het Binnenlandsch Bestuur.

(Vervolg van deel LIX, blz. 228).

c. Het Parmia.

§ 100. Strekking.

Bij de behandeling van het bĕrlĕnggang zagen wij, dat het gewoonte is, om met behulp van den lĕnggang aan de goede geesten een offer te brengen, zoo men daartoe van te voren eene gelofte had afgelegd. Ook bij het babalian is dit het geval.

Duurt het babalian tot genezing (babalian sakit) slechts één nacht, het babalian tot het brengen van beloofde offers (Daj. parmia) neemt drie, vijf tot zeven dagen en nachten in beslag.

De gelofte wordt natuurlijk steeds aan eene voorwaarde verbonden, gewoonlijk: herstel van den kranke, het verkrijgen van een goeden oogst, het krijgen van een kind, het voorspoedig opgroeien van een kind, voor welks leven men vreest, bijv. een dat badi pinang is — wat hieronder te verstaan is zullen wij later zien — en bestaat in de toezegging aan de dewata's van het brengen van offers, wanneer aan de voorwaarde voldaan is.

Indien men dus een gelofte doen wil, draagt men aan den balian op, hiervan aan de dewata's kennis te geven. Deze gaat hiertoe over, na afloop van het badjampi.

§ 101. Offerhaan en offervarken.

Voor den schommel wordt een jong mannetjesvarken en een witte haan aan den voet der huisstijlen vastgebonden. De haan wordt met kurkuma bestreken ter versiering. [1] De balian roept nu al

[1] Bij de Bĕntiang-Dajaks woonde ik het bij, dat de haan — het was daar een prachtige haan met roode veeren — een bad kreeg in toewak (palmwijn), waarna men het dier padi gaf en weer los liet.

schommelende onder het opwerpen van gele rijst de dewata's aan, wijst hun het varkentje en den haan, hun belovende, deze dieren te zullen offeren, wanneer zij groot en vet zijn geworden en de bede van den eigenaar zal verhoord zijn.

Het varkentje heet babi tano (Daj.) of babi pĕrniatan (Mal. = gelofte) en het haantje mano' angsa (Daj.) of ajam pĕrniatan (Mal.).

Beide dieren genieten voortaan eene bijzondere bescherming en bijzondere zorg. Op het dooden of verminken staat een hooge boete. Daarom moet men, als vreemdeling een Dajaksche kampong bezoekende, steeds zeer voorzichtig met dieren zijn, men mocht eens een „ajam pĕrniatan" leed doen.

§ 102. Offerdier en mensch éen van ziel.

De Dajak meent nu, dat er tusschen den persoon, voor wien deze dieren geofferd zullen worden en de dieren zelve een innig verband bestaat. Het heet, dat deze dieren sanjawa d. i. éen van ziel zijn met dengeen, terwille van wien de gelofte gedaan wordt.

Hieruit blijkt dus duidelijk de beteekenis van het dierenoffer. Het leven van het dier wordt gegeven om het eigen te behouden. Echter in de voorstelling dezer natuurvolken is het toch de door de geesten verlangde ziel of althans een deel ervan, welke geofferd wordt, daar dier en mensch gezamenlijk slechts éen ziel hebben.

Hoe vreemd zulk een geloof aan een geheimzinnige betrekking tusschen mensch en dier, of mensch en plant, of mensch en stoffelijk voorwerp ook is, voorbeelden van dergelijke opvattingen zijn in de ethnographie der volken van den Indischen Archipel in overvloed te vinden.

Merkwaardig omtrent dit onderwerp zijn vooral de volgende opstellen:

Dr. G. A. Wilken „Het Animisme bij de Volken van den Indischen Archipel" en De betrekking tusschen menschen-, dieren- en plantenleven. Ind. Gids 1884.

Id. De Simson-sage, aanteekening n° 11, Gids, Mei 1888.

Dr. H. H. Juynboll. Sporen van animisme in de Maleische letterkunde. Tijdschrift van Nederlandsch Indië, September 1898. [1]

§ 103. Genezing van kinderlooze moeders.

Ook waar een gelofte gedaan wordt door kinderlooze ouders tot

[1] Elders hopen wij op dit onderwerp terug te komen.

het krijgen van een kind, gaat de voorstelling door, dat het leven der dieren verband houdt met het leven van het ongeboren schepseltje. Naar het volksbegrip wordt toch de zwangerschap belet, doordien de vrucht in de moederschoot herhaaldelijk gedood wordt door het een of ander ondier (Daj. djanga), dat zich in het lichaam der zwangere bevindt. [1]

Deze wordt dan ook als eene kranke beschouwd en ten haren behoeve wordt een avond een balian geroepen. [2]

Wanneer het badjampi moet plaats hebben, neemt de balian haar afzonderlijk in een donker gedeelte van het vertrek, masseert haar buik met een rĕndjoewang-blad, snijdt haar daarna open, haalt uit haar schoot de djanga — hetzij slang, schorpioen of duizendpoot — te voorschijn en heelt de wonde onmiddelijk weer. Niemand wordt echter in de nabijheid toegelaten, om dit wonderwerk te zien, maar dat de operatie werkelijk geschiedt, blijkt wel uit het bloed, dat na afloop nog aan zijne vingers kleeft, aan den schorpioen, slang of duizendpoot, die hij de geloovige menigte vertoont en dat ook de wonde werkelijk door zijne bovennatuurlijke macht plotseling geneest, is dan ook duidelijk aan de buik der vrouw te zien, welke geen spoor van verwonding vertoont.

Blijkt na eenigen tijd, dat dit expedient eene goede uitwerking heeft gehad door de zwangerschap der vrouw, dan wordt een babalian-feest van drie dagen gevierd en het offer-varkentje en haantje, alsdan babi taman en manoˢ taman genoemd, aan de dewata's geofferd. Gelijktijdig wordt dan weder een ander mannelijk varkentje en haantje tot babi en ajam pĕrniatan verheven, bestemd om geofferd te worden bij de geboorte van het verlangde kind.

§ 104. Anaˢ tano.

Is de bevalling dan ook zonder ongevallen afgeloopen, zoo heeft weder een parmia plaats, thans van vijf dagen. Het kind heet

---

[1] Het woord djanga herinnert aan „kadjangga". Zie Grabowsky „Theogonie der Dajaken". Int. Arch. f. Ethn. B. V., p. 133.

„Kadjangga" vertoont eenige overeenkomst met een Sanskrit woord bhoedjangga = slang (zie Skeat. Malay magic.)

Het sterrenbeeld Schorpioen — namelijk een deel ervan — kennen de Dajaks onder den naam van Djangka.

Maaneclips heet bij de Manjoeké-Dajaks tälanrau, bij de Maleiers van Landak gĕrhâna.

[2] Vergelijk hiermede wat Grabowsky zegt van de Olo-maanjan. (Der Distrikt Dusson Timor in Südost Borneo und seine Bewohner. Ausland 1884, p. 469.

anaʼ tano of *anaʼ parmia*. Het wordt aan de *dewata's* vertoond: „Let wel, gij *dewata's*, dit is het kind, dat het geslacht moet in stand houden, de *anaʼ tali*, de *anaʼ katoeroenan*. [*tali* = touw, koord, *katoeroenan* = afkomst, geslacht]. Men noemt deze plechtigheid „*hantar anaʼ ka déwata*".

Om zich van hunne voortdurende bescherming te verzekeren, worden weer een varkentje en een haantje tot offerdieren van een volgend feest bestemd.

Ook na de geboorte wordt een kind vaak tot *anaʼ tano* gemaakt, vooral wanneer het ziekelijk is of zoogenaamd *badi pinang*. Deze uitdrukking bezigt men ten aanzien van kinderen, omtrent wie men vreest dat zij zullen sterven, zoodra een jonger zusje of broertje is geboren.

Groeit het kind voorspoedig op en heeft een belangrijk tijdstip in het leven bereikt, bijv. dat het loopen kan, zoo wordt weer een *parmia* gegeven, steeds grooter dan het voorgaande, zeven dagen durende.

Is het kind echter ziekelijk, dan wordt in den tusschentijd de *balian* herhaaldelijk geroepen tot hulp bij den kranke en tot voorspraak bij de *dewata's*. Telkens wordt weder een gelofte gedaan en ook telkens een *parmia* gegeven tot het brengen der beloofde offers.

Het *parmia* geschiedt alleen door Dajaks, welke in goeden doen verkeeren, hoofdzakelijk bij de rijke hoofden der *Mĕnjoeké* en *Dait-Dajaks*. De kosten ervan zijn toch zeer hoog, vooral wegens het onthaal der vele gasten.

De schakel der *anaʼ tano* mag nimmer verbroken worden. Dit toch zou ongeluk en misgewas tengevolge hebben. Nadert zoo langzamerhand de leeftijd der manbaarheid, dan wordt reeds onmiddelijk gezorgd, dat een *pĕrniatan*-varkentje en haantje aanwezig zijn, om te offeren bij de eerste teekenen van zwangerschap zijner toekomstige vrouw.

Mocht soms een dezer offerdieren, niettegenstaande de vele zorgen, welke aan hen besteed worden, komen te sterven, dan wordt onmiddelijk weder door de hulp van den *balian* een ander ter vervanging aan de *dewata's* aangewezen.

§ 105. *Voorzorgen van moreelen aard.*

De zorgen voor den *anaʼ tano* en hem zielverwante dieren zijn niet alleen van materieelen maar ook van moreelen aard.

Bijzondere voorzorgen moeten steeds genomen worden, dat het kind niet kome in den toestand van „siel", door onheil bedreigd. Zooals wij reeds zagen kan iemand — en met hem zijne huisgenooten — in dien toestand komen, wanneer hem een groot onrecht wordt aangedaan, indien hij beleedigd, in zijne have benadeeld en vooral wanneer over hem een vloek wordt afgeroepen.

Om dit te voorkomen moeten de familieleden van de ana' tano oppassen, er geen aanleiding toe te geven, dat anderen hun een kwaad hart toedragen, hen benadeelen, beleedigen of vloeken zouden.

Het is daarom, dat de balian hen, die een tano-kind bezitten, ernstig toespreekt en vooral den ouders de volgende geboden op het hart drukt:

„Gij man en vrouw, twist niet, noch onderling, noch met anderen!"

„Zweert niet!"

„Bedrijft geen overspel!"

„Haalt geen vruchten weg, waarop eigendomsmerken (tongkal) zijn aangebracht!"

„Steelt, noch slaat, noch vloekt uws naasten dieren!"

„Steelt niet, zij het ook sirih, djagong of ander onbewaakt goed!"

„Steelt geen visch uit uws naasten fuiken en netten!"

„Weest niet wangunstig of ijverzuchtig!"

„Maakt uw rijstveld niet op een andermans grond!" [1]

Boven merkten wij reeds op, dat de gelofte tot parmia ook gedaan wordt tot het verkrijgen van een goeden oogst. Het is niet noodig, dat expresselijk een balian zulk een gelofte aan de dewata's kenbaar maakt, elke toekang pamang kan dit doen. Het geschiedt gewoonlijk bij het barimah, vóórdat men tot planten overgaat.

§ 106. Parmia-feest.

Na deze inleiding omtrent de strekking van het parmia willen wij trachten dit in bijzonderheden te beschrijven. Eerst behandelen

[1] Dergelijke voorschriften van zedelijken aard zijn een unicum in het godsdienstig leven van volken op zulk een lagen trap van beschaving als de Dajaks. Van de Dajaks van het landschap Landak kan dus niet gezegd worden wat Westenberg van de Bataks zegt „met de moraal heeft de godsdienst der Bataks hoegenaamd niets uit te staan." Eigen haard, 1900, p. 524.

Toch rust bij de Landak-Dajaks de moraal op zwakken grondslag, niet om haar zelve wordt zij betracht maar geheel utiliteitshalve.

wij het parmia, dat drie dagen duurt. Tot het brengen van de beloofde offers wordt eene reis ondernomen naar de woonplaats van den voornaamste der dewata's Apé Mantoe Hari op den top van den Goenoeng Bawang nabij Bĕngkajang.

Dit geschiedt echter pas op den derden dag, de eerste en tweede worden doorgebracht met het uitvoeren van verschillende spelen, overeenkomstig de verdeeling der Dajaks in drie groepen te onderscheiden: [1]

1° de spelen der menschen (parmainan talino Daj. — bahasa Boekit) ook wel de Maleische spelen (parmainan laoet) genoemd.

2° de spelen der geesten of spoken (parmainan hantoe).

3° de spelen van Mané Amas, een bewoner van den Goenoeng Bawang, onderdaan van Apé Mantoe Hari.

Elke groep telt zeven nummers. Deze spelletjes zijn plaatselijk zeer verschillend, waarom wij ze slechts kortelijk vermelden, zooals zij bij de Ajoeh-Dajaks in de nabijheid van Ngabang in gebruik zijn.

§ 107. Spelen der menschen.

I. De spelen der menschen of Maleische spelen.

1°. Maïn gĕlombang = spelevaren. Eenige personen houden een op den vloer uitgespreid kleed in golvende beweging. Een plankje, een schuitje voorstellende, wordt daarover heen en weer bewogen.

2°. Maïn boeroeng raja = het spel van den raja-vogel. Een knaap houdt den panjampang wat gebak voor en deze pikt het op als een vretende vogel.

3°. Maïn Rinding = het spel van Rinding, een dewata van de eilandenzee op de Westkust. Zeven jongens houden uit bamboe gesneden bloemen in de hand, anderen loopen hen al menariënde achterna.

4°. Maïn Langa' = het spel van Langa', ook een dewata. Zeven jongens houden ieder een mand om rijst in te wasschen op het hoofd. Anderen loopen hen al menariënde achterna.

---

[1] Men vergelijke deze spelen met de „pĕlian" of manangvertooningen bij de Dajaks van Sarawak, beschreven door Perham. Zie Ling Roth, Natives of Sarawak, I,. blz. 279. Aldaar worden er 14 genoemd, tweemaal zeven, opmerkelijk dat het getal zeven weer dienst doet.

Onder die manangvertooningen komt ook een „bĕburong raja" voor, dat overeenkomst vertoont met n° 2 van de spelen der menschen „main boeroeng raja".

Het „bĕgiling lantai" komt eenigszins overeen met het „maïn Lintana tanggong bangkei", in beide moet zich iemand dood houden.

5°. Maïn raga, = het spel met de raga's, groote teenen manden, tot het wasschen van groenten, waarmede een gelijk spel wordt uitgevoerd.

6°. Maïn Rodé = het spel van Rodé, een dewata van de Soengei Ambawang, een rivier, die iets boven Pontianak in de Landak-rivier valt. Zeven jongens gaan op den grond zitten en doen alsof zij uien planten.

7°. Parmainan Ranat = het spel van Ranat, de dewata van Poelau Anjoet, [1] een eilandje in de Landak-rivier gelegen, vlak boven de monding van de Ambawang-rivier.

Een jongen met een hengel neemt plaats op een plank — een vlot voorstellende. De plank wordt heen en weer getrokken.

De panjampang regelt al deze spelen en de balian bepaalt er zich toe, tusschen de spelen door te loopen, vaak menariënde. Hij zoekt daarbij steeds naar soemangat's.

Er zijn toch steeds menschen, welke zonder bepaald ziek te zijn en zonder het zelf te weten een voortvluchtige soemangat hebben. Men noemt dit sangkaroe. De balian maakt zich dus nuttig door deze soemangat's links en rechts met zijn hand te grijpen, nu uit een bloem van Rinding, dan uit een ui van Rodé, dan weer uit den hengel van Ranat, en ze bij den eigenaar weer in het oor te blazen.

§ 108. Geestenspelletjes.

II. Parmainan hantoe = de geestenspelletjes.

1°. Maïn djampa. Zeven djampa's (tampajan's) worden in de soerambi gezet. Zeven jongens gaan voor deze djampa's staan en doen boven de opening een brommend geluid hooren, dat in de djampa weerklinkt en versterkt wordt.

2°. Maïn titi bangkei = het spel van de lijkenbrug. Zeven jongens gaan voorover plat op den grond liggen, en worden met een grooten zwarten doek overdekt. Ook daarbij doen zij een brommend geluid hooren.

3°. Maïn Lintana tanggong bangkei = het spel van Lintana, die de lijken draagt. Lintana is de Charon der

[1] Men verhaalt, dat Poelau Anjoet (= het drijvende of afgedreven eiland) de Landakrivier is afgedreven. Halverwege tusschen de monding der Béhé- en Měnjoeké-rivier bevindt zich nog een eilandje. Poelau genaamd, dat bij laag water reeds een geheel met den oever vormt. Volgens deze legende waren deze eilanden man en vrouw en is de laatste uit ongenoegen met haar man weggeloopen, de Landak-rivier af

Dajaksche onderwereld; hij brengt de dooden over naar het Zielenland, hen dragende in horizontale richting, een hand onder het hoofd en een onder de voeten houdende. Zeven jongens gaan lang uit achterover op den grond liggen en worden elk met een witten doek — het lijkkleed — overdekt. Zij zwijgen als moffen. De panjampang en nog een helper nemen hen één voor één bij hoofd en voeten — zij moeten zich dus zeer stijf houden — op en leggen hen een eind verder weer neer.

4°. Parmainan Linti namoe koeboer = het spel van Linti, die grafkuilen graaft. De panjampang stelt dit voor. Als spade bezigt hij een soeman (bamboekoker met kleefrijst.)

5°. Maïn pontot = het spel met de lichamen zonder hoofd; zeven knapen dragen ieder een houten pop zonder hoofd; zij draaien er al menariënde mede rond.

6°. Main tabang hantoe = het spel van de geesten, die boomen omhakken. Zeven knapen houden zeven takken, welke van een mampa', een porang en een tangkodo' boom afkomstig moeten zijn, zeven boomen voorstellende, recht overeind. Zij slaan er naar met de rechterhand, als een houthakker, bezig met boomen te kappen tot ten slotte de boomen omvallen.

7°. Parmainan Oedjatn Toenggal = het spel van Oedjatn Toenggal. Oedjatn Toenggal is een jongere broeder van Mané Amas. Hij heeft zijn naam te danken aan de omstandigheid, dat hij regenmaker is; komt hij uit zijn huis, zoo valt de regen (oedjatn) direkt in stroomen neer. Zijn spel bestaat daarin, dat zeven knapen ieder een stukje varkenshuid in de hand houden en er met de hand naar hakken. Zij maken daarbij een geluid als een varken, dat geslacht wordt.

De balian loopt bij deze spelletjes al menariënde rond, nu eens een soemangat in een djampa grijpende, dan weer uit een pontot, dan weer uit een tangkodo' boom.

§ 109. Spelen van Mané Amas.

III. Parmainan Mané Amas = de spelen van Mané Amas.

1°. bahoema (Daj.) = bĕrladang (Mal.) = het aanleggen van een ladang;

2°. baroemah = het bouwen van een huis;

3°. barpantja = het bouwen van een pantja (nĕgri-huis);

4°. ngago ikaän laoe' (Daj.) = mĕntjahari ikan laoe' (Mal.) = het zoeken van toespijs.

Al deze spelletjes worden door den panjampang verricht. Waar hij een rijstveld (ladang) aanlegt, ziet men hem eerst boschkappen, dan branden, — hij stookt op een aarden haard een werkelijk vuurtje, dan planten en ten slotte oogsten.

Waar hij een huis bouwt, natuurlijk een miniatuurhuis, zijn de materialen bamboe en rotan reeds van te voren klaar gelegd.

Tot het zoeken van toespijs werpt hij een hengel uit en een ander is vriendelijk genoeg daar ongemerkt een gedroogde visch aan te hangen.

Ook gaat hij met een houwer (tangking) gewapend op de varkensjacht, eenige knapen, welke knorrende rondkruipen, stellen deze beesten voor.

Plotseling slaat hij er een met zijn wapen neer, de knaap laat een koendoer-vrucht (soort kalebas) vallen en springt zelf verder. De kalebas wordt als een varken geslacht.

5°. ngago moeïs kalampiou — een jacht op moeïs (galeopithecus) en kalampiou (wou-wou = Hylobates concolor).

Huiden van deze halfapen, met wat stroo gevuld, ter vervanging van de levende dieren, worden ergens aan een stijl opgehangen. De panjampang weet hen weldra te treffen met een pijltje uit een blaasroer.

6°. mangajau = koppensnellen. Mané Amas is de koppensneller onder de dewata's, zoodat dit als zijn voornaamste spel moet aangemerkt worden. Zeven jongens zijn bezig het padiveld van onkruid te zuiveren. Onbezorgd gaan zij met hun werk voort. Zeven Dajaks van een vijandigen stam naderen hen al sluipend en kruipend. Hun doel blijkt weldra, want eensklaps bespringen zij de ongelukkigen en brengen hen met hunne houwers vreeselijke slagen toe. Een luid door hen aangeheven gejuich (barsoera[5]) of liever schel gegil, langzaam in een doffen en lagen toon overgaande bewijst, dat aan hen de overwinning is. Met zeven koppen — voorgesteld door klappers — keeren zij huiswaarts. Hier wordt een groot snelfeest gevierd.

7°. notong = snelfeest. Met de gesnelde koppen in de rechterhand menariën mannen en vrouwen door elkaar. Uit de pantja doet de gamĕlan zijne schoonste melodiën hooren.

De meisjes dragen voortdurend toewak aan en drinken de helden toe. Ten slotte worden de koppen van eene opening voorzien en hun inhoud verdwijnt in lange teugen in den maag der snellers.

De rol van den balian is weer dezelfde. Uit de lijken der gesnelden ving hij zeven soemangats op en ze terugbrengende bij

de eigenaars, krijgt hij een extra-belooning, want aan groot gevaar zijn zij ontsnapt. Had hij deze soemangats niet gegrepen, dan zouden toch de bezitters binnen enkele dagen werkelijk hun hoofd verloren hebben.

§ 110. Bezoek aan Nangé en Dikang, de smeden onder de dewata's.

Nadat met deze of dergelijke spelen de eersten dag en de ochtend van den tweeden gepasseerd zijn, worden voorbereidende maatregelen genomen voor de groote pleizierreis (baoling) naar den Goenoeng Bawang, welke den volgenden dag zal plaats vinden.

Zij gelden ten eerste een bezoek aan de smeden onder de dewata's Nangé en Dikang, tevens goden der bevruchting. Hoe deze werkzaamheden samengaan, zal later blijken; ik merk voorloopig slechts op, dat zij door den opperdewata, teneinde hun beroep (van god der bevruchting) goed te kunnen vervullen, nabij de Dajaksche kampong gestationeerd zijn, één voor en één achter. Hoort men 's nachts nu somwijlen een getik als het gehamer van een zilversmid, en kan men hiervan geen natuurlijke oorzaak vinden, dan kan men zeker zijn, dat dit van deze goddelijke smeden afkomstig is, maar dan weet men ook tevens, dat een meisje of vrouw in de kampong bevrucht is en binnen korten tijd de zwangerschap zal blijken.

Nangé wordt tijdens het parmia voorgesteld door een balioeng (beitelvormige bijl) en Dikang door een parang (kapmes), aan de beide uiteinden van de soerămbi neergelegd. Verder wordt op beide plaatsen een vuurtje gestookt en vindt men een miniatuurblaaspomp, die bij de Dajaks onzen blaasbalg vervangt.

De balian wordt op zijnen tocht naar Nangé en Dikang gevolgd door den ana' samang (pleegkind), een knaap, dien wij den volgenden dag zullen opmerken onder het gevolg van den ana' tano op zijne reis naar den Goenoeng Bawang.

§ 111. Ana' samang, pleegkind.

De ana' samang draagt een koperen presenteerblad met spijzen voor de goddelijke smeden en verder een kopje, waarin zich een zilveren ring en een donkerblauwe kraal (pégoh) bevindt, toebehoorende aan den vader van den ana' tano. Dit kopje is met een stukje doek of ander materiaal, dat stevig om den rand van het kopje gebonden is, toegedekt. Het bezoek wordt zevenmaal her-

haald, zevenmaal loopt de balian al menariënde langzaam met zijn volgeling in de soerambi heen en weer. Bij Nangé en Dikang gekomen, worden de offerspijzen telkens aangeboden en hun medegedeeld, dat de ana' tano den volgenden dag wil gaan pleizieren (baolang) naar den Goenoeng Bawang.

Indien Nangé en Dikang geene verhindering hebben, wordt voor den tocht op hun gezelschap gerekend. Tevens heeft de balian nog een klein verzoek: de zilveren ring en de blauwe kraal moeten gereinigd en hersteld worden. Nangé en Dikang's hulp wordt daartoe ingeroepen.

De ana' samang houdt het kopje echter bij voortduring vast en zorgt, dat niemand het opent. Bij Nangé en Dikang heft hij het met de hand slechts een weinig naar boven, om het als het ware aan deze onzichtbare dewata's aan te bieden.

Na afloop hiervan wordt het kopje bij de ouders van den ana' tano teruggebracht; dezen onderzoeken eerst nauwkeurig of het bedekkende doekje nog op dezelfde manier vastgebonden is als te voren, om te weten of de balian het kopje soms geopend heeft en bekijken daarna den inhoud zelf. En ziet...... het ringetje en het kraaltje zijn verdwenen, in het kopje bevinden zich slechts wat vergruisde steentjes en een vocht, op gesmolten zilver gelijkende. Het wordt weer op dezelfde manier dichtgemaakt en weer aan den ana' samang ter hand gesteld.

§ 112 Dewata Padjadi.

De verdere bewerking van het kraaltje en ringetje wordt opgedragen aan de dewata Padjadi. Over de geheele lengte van de soerambi wordt een sterk rotan-touw gespannen, en hieraan een miniatuurschuitje van ongeveer een voet lengte opgehangen. In de prauw worden weer verschillende geschenken in rijst en gebak voor de dewata Padjadi gereed gezet. De woonplaats van deze dewata wordt verondersteld aan het eene uiteinde van het koord gelegen te zijn. Hier zet zich dan ook de panjampang, welke de dewata vertegenwoordigt, neder, omringd door de schoonste bakvischjes uit de kampoug. Dezen zijn ijverig in de weer (zij doen ten minste zoo), om biezen matjes en rijstzakjes te vlechten. De miniatuur-prauw wordt nu zevenmaal heen en weer getrokken, de balian en de ana' samang loopen terzijde met haar mede, al menariënde. Eindelijk komen zij bij de woning van de dewata Padjadi aan, zij worden met een saluut van een

geweerschot begroet. De *dewata* wordt ook met het plan om den *Goenoeng Bawang* te bezoeken in kennis gesteld en uitgenoodigd mede van de partij te zijn. Hij stemt toe, waarna de *anaʿ samang* hem het bekende kopje aanreikt, en zijn hulp tot voltooiing der kunstbewerking wordt ingeroepen. De *panjampang* neemt het kopje over, houdt het in de hoogte als om het de *dewata* aan te bieden, schudt het kopje even en geeft het weer aan den *anaʿ samang* over, zonder het geopend te hebben.

Bij tehuiskomst — weder wordt daarbij een saluutschot gelost — stelt deze het aan de ouders van den *anaʿ tano* ter hand, welke het openen — en wonder boven wonder daarin den ring en de kraal terugvinden, schitterender en fraaier dan ooit te voren. Zij sluiten het kopje weer goed af en laten het aan niemand zien. Morgen zal het aan den *anaʿ tano* medegegeven worden als een geschenk aan de opperdewata *Apé Mantoe Hari*.

Hiermede zijn de voorstellingen en spelen van den eersten en tweeden dag afgeloopen.

Natuurlijk wordt gedurende dien tijd goed gesmuld.

§ 113. Groote pleizierreis naar den Goenoeng Bawang.

Den volgenden dag wordt het beloofde varken en de beloofde haan — het varken niet meer *babi tano* geheeten maar *babi taman* [1] — geslacht. Het is bestemd voor de *dewata's* van den *Goenoeng Bawang*.

De reis daarheen geschiedt gedeeltelijk per prauw — de *Mĕnjoeké*-rivier op, die op een uitlooper van den *Goenoeng Bawang* ontspringt, tot aan haren oorsprong, verder te voet.

De *Sambas-Dajaks* doen deze denkbeeldige reis de *Soengei Lédo* op, een affluent van de *Sambas*-rivier welke op denzelfden berg ontspringt.

§ 114. De prauw.

De prauw, welke den weidschen titel voert van *Adjoeng laléo, batété amas, pangko laloema, baramoe intiʿ* [2], wordt

[1] Men herinnere zich, dat de boom van den *linggang* ook *taman* heet en waarschijnlijk eene voorstelling is van het zielenland. *Babi taman* zou dus zijn het varken van het zielenland.

[2] Volgens opgave van onzen Dajakschen zegsman is *adjoeng* = groote prauw. — *laléo* = *lalei* (Daj.) = zacht gebogen, gekruld. — *batété* = gespikkeld. — *pangko* = snelvarend. — *laloema* = *bĕloemba*, om het hardst varend. — *baramoe* = *bĕramboe* = van franje voorzien. — *intiʿ* = koperen plaatjes.

Volgens woordenboeken:

voorgesteld door een plank (Daj. lagong) [1], de voorsteven heeft den vorm van een draak of slang (Daj. nabo) [1], de achterkant is krulvormig uitgewerkt (Daj. alo^{s} pakoe d. i. jong varenspruitje, waarvan het uiteinde spiraalvormig is opgerold) [2].

Achteraan staat de ana^{s} samang als stuurman. In het midden der prauw bevindt zich de ana^{s} tano, het kind wien het feest geldt, voor wien de offerande gebracht wordt.

§ 115. Ana^{s} ransiang — de pages.

De ana^{s} tano wordt vergezeld door pages (ana^{s} ransiang,

adjong bij Hardeland (bahasa sangiang) = banama, schip; laleo niet in wdbk., lalai, bij Pijnappel = geheel in iets verdiept; batété, titik, bij Pijnappel = druppel. Pangko bij Hardeland: pankoh = „ein Bot. der Vorder- und Hinterschnabel ist nicht spitz und schräg voraus, sondern zurück nach dem Boote zu gebogen. Laloema, niet in wdbk. Inti^{s} idem, ramoe idem.

[1] Niet in wdbk.

[2] Vergelijkt men deze beschrijving met het tiwah der Olo ngadjoes, dan is het mijns inziens niet twijfelachtig, dat met dit schip het vaartuig van Tempon Telon bedoeld wordt en wel de banama tingang — het neushoornvogelschip — dat dient om de zielen naar het zielenland over te brengen.

Bij de Meliau-Dajaks worden de lijken van voorname afgestorvenen begraven of verbrand in een kist, welke den vorm heeft van een vaartuig en dan ook lantjang (= prauw) heet. De voorsteven van dit vaartuig vertoont de figuur van een slangenkop, en noemt men „Kapala naga", de achterkant een spiraalvormig gewonden ornament, dat de Meliau-Dajaks ook „alo^{s} pakoe" noemen.

Vergelijkt men deze doodkist met de raung, afgebeeld in het Int. Archiv für Ethn., B. II, p. 184 (Grabowsky's „Der Tod, das Begräbnis, das Tiwah oder Todtenfest), waar kop en staart van den neushoornvogel — links en rechts als versiering aan de raung aangebracht — nog duidelijk te herkennen zijn, dan wordt alle twijfel weggenomen, dat werkelijk de nabo of de kapala naga en de alo^{s} pakoe de kop en de staart van den tingang zijn. Ongewoon echter, als men in het Westen was aan dier-motieven in de ornamentiek, heeft men deze versieringen niet begrepen en op eigen wijze verklaard. Den kop vatte men op als dien van een mythisch dier, en de staart als het spiraalsgewijze gebogen jonge varenspruitje. Bovendien kan gelijkluidendheid der woorden: „alo^{s} pakoe" en „alau", de Landaksche naam voor de rhinoceros- of jaarvogel, aanleiding tot deze vergissing gegeven hebben. Alo^{s} is het Maleische ĕlo^{s} — maar de eerste lettergreep wordt door de Dajaks met een langgerekte a-klank uitgesproken.

Men denke bij het bovenstaande aan hetgeen de heer Schmeltz zegt in het Int. Archiv fur Ethn. B. IX, p. 76, noot 3, over het verschil in de ornamentiek van West- en Zuidoost-Borneo. (Zie verder ook § 155).

Om de vergelijking van het tiwah met het parina nog verder voort te zetten, wijzen wij nog op de omstandigheid — wellicht echter een toeval — dat onder de spelletjes van Mané amas het koppensnellen voorkomt en het koppensnellen vroeger ook bij het tiwah in gebruik moet zijn geweest.

waarvan er drie voor en drie achter hem plaats nemen, allen op een rij, achter elkaar. Is de ana' tano een meisje, dan zijn ook de ana' ransiang meisjes.

Op de voorplecht staat de balian, natuurlijk weer in feestgewaad gekleed.

De ana' ransiang hebben allen een soeman (bamboekoker gevuld met kleefrijst) in de hand, welke zij heen en weer bewegen, alsof zij het vaartuig voortstuwen.

§ 116. Staf van den balian.

De ana' samang bezigt daartoe de zoogenaamde tongkat dajoeng, afgebeeld en beschreven in het Internationales Archiv für Ethnographie, Band IX, blz. 69.

Het is een bamboestok, rustende op een houten voetstuk of schoen, tampang kladi (tampang = stek, jonge loot of uitlooper van een plant, — kladi = de taroplant, Colocasia antiquorum), is voorzien van drie uitsteeksels, kĕmbang djongkal (kĕmbang = bloem, djongkal = naam van een bloem), loopt uit in een houten punt, is versierd met kippen- en alau (neushoornvogel)-veeren en bekroond met vier naar boven stekende veeren van den roewai (argusfazant) [1]. De steel van den schoen past juist in de bamboe en is een weinig op- en neer schuifbaar, zoodat bij het opnemen van den stok de schoen een weinig naar beneden valt en bij het nederzetten de stok een schokje krijgt, zoodra het voetje geheel ingeschoven is; dit dient, om de belletjes te doen rinkelen.

De bodems der geledingen van de bamboe zijn doorstoken, om den inhoud grooter te maken. De tongkat dajoeng dient ook als beker en wordt met toewak gevuld.

Langs het vaartuig is een rotan-touw gespannen, afwisselend met blauw en wit katoen omwoeld. De ana' ransiang en de ana' samang houden het met de rechterhand vast, met de linker de bamboe-kokers hanteerende. De offerspijzen worden links en rechts van de plank nedergezet.

---

[1] Phasianus Argus. Volgens Hardeland marak, dat elders pauw beteekent. Volgens Grabowsky: haruai. Zie „Streifzüge durch die malayischen Distrikte Südost-Borneo's. Globus, Bd. LVII, p. 219., waar Grabowsky de fabel mededeelt van den argusfazant en de raaf.

Deze zelfde fabel behandelt Westenenk in zijne Bijdrage tot de Folklore der Westerafdeeling van Borneo. Tijdschrift van Ind. Taal-, Land en Volkenkunde, Deel XLIII en Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Dl. I, p. 240. Volgens Nieuwenhuis is de Borneosche argusfazant Argusianus grayi Elliot.

Aldus toegerust wordt de reis aanvaard. Ook de Ippé's en de Kamang's maken den tocht mede, maar onzichtbaar als zij zijn, bemerken wij, talino, van hen verder niets.

De balian strooit rijkelijk gele rijst om zich heen en de reis begint. De balian staat op de voorplecht te menariën, bij elken stap doet hij aan zijne voeten gebonden belletjes rinkelen. De gamĕlan doet gedurende de reis opwekkende muziek hooren. Het punt van uitgang is niet de monding der Mĕnjoeké-rivier, maar moet daar gezocht worden, waar nu kampong Kampit gelegen is en waar werkelijk de rivier, althans in den tegenwoordigen tijd, onbevaarbaar wordt.

§ 117. Etappen op reis.

De eerste woning, die wij aandoen, is die van Sadoe beneden de Riam (= stroomversnelling) Boeroe (boven Kampit gelegen). Sadoe is ook een dewata maar een van lagen rang. De opvarenden rusten even bij hem uit, de gewone vragen „van waar? waarheen?" worden beantwoord en voort gaat de prauw.

Op deze manier worden nog verscheidene stations aangedaan. Achtereenvolgens worden begroet:

Sada, de bewoner van Loeboeʼ Bagoe (= taloʼ dalam, de diepe rivierbocht).

Sana van Batoe Bidé (batoe = steenrots — bidé = vloermat).

Sinta van Palanggor Batoeng.

Sipot van Panamboeng Lambat en ten slotte Roemé, de bewaker der Poko Maraga, d. i. het begin van den weg.

De woningen van Sana en Soenjoet worden door de meeste balians maar stilzwijgend voorbij gevaren. Volstrekte eenvormigheid in de opgave dezer pleisterplaatsen bij de talrijke Dajaksche stammen van Landak en Mampawa bestaat natuurlijk niet.

§ 118. Reis te voet.

Bij de Poko Maraga wordt de prauw verlaten en de tocht verder te voet afgelegd.

De anaʼ tano neemt nu ook een soeman in de hand als wandelstok. Al klimmende bereiken wij de woningen van

Anggong van Rantimang

Ganja van Gènting (= bergpas) Silaʼ

Gidaʼ van Gènting Danali en

Saga van Boeboeng Panampé Bawang d. i. Saga van den bergtop, van waar de Bawang te zien is, Bawang-zicht. Ganja en Gida˒ worden door de meeste balian's weer verzwegen.

Daarna bereiken wij de laatste etappe voordat wij aan het paleis van den opperste der dewata's komen „Ampar Balo" [1]. Hier verfrischt men zich, het kristalheldere uit een rots te voorschijn springende water biedt daartoe eene goede gelegenheid. Ook de ana˒ tano neemt hier een bad, men besprenkelt hem met een in water gedompeld rĕndjoewang-blad. De weg van hier naar de vorstelijke woning is echter nog vol hindernissen.

§ 119. Hindernissen.

Het eerst stoot men op de Batoe Sabangko, een moeielijk te beklimmen rots, voorgesteld door een verticaal gehouden plank met zwart kleed overhangen.

Daarna voert de weg over een schuinliggenden boomstam, Bandong saroewai (bandong = naam van een boom, roewai = argusfazant, saroewai = bont gelijk de roewai, veelkleurig), welke eene gladde ijzeren schors heeft. De panjampang geeft dit weer door een boomstam, met veelkleurig katoen omwikkeld, in schuine richting aan een stijl van de soerambi vast te binden. Twee bolèng's (spiesen met weerhaken) worden links en rechts als leuning aangebracht.

Ten slotte nadert men den top van den Bawang, plotseling staat men voor de kota (versterking) van den Radja. Een nieuw bezwaar wacht daar de reizigers. De toegang tot de poort gaat over een trap, waarvan de treden gevormd worden door stalen houwers met het scherp naar boven: Sanjarong tanga tangkin (tanga Daj. = tangga Mal. = trap, tangkin = houwer, kapmes.) Deze trap wordt door den panjampang vertoond. Tusschen twee schuin staande slieten heeft hij zeven tangkin's in horizontale richting vastgebonden, met het scherp naar boven, echter zoo, dat de greep van den houwer afwisselend naar links en rechts wijzen. De panjampang verstrekt een onkwetsbaar makende olie, waarmede de voeten der reizigers ingesmeerd worden.

Wonderlijk is de vlugheid, waarmede de balian over de scherpe

---

[1] Ampar = rots, balo wordt in „balo boelan" — § 118 noot 3 — vertaald met (mane)schijn. Waarschijnlijk is echter balo = boelau, volgens Hardeland = goud; ampar balo = gouden rots.

treden naar boven komt [1]. De goede opmerker heeft echter gezien, dat hij zijn linkervoet op den eersten houwer zette, welks uiteinde naar rechts wijst, zoodat de voet slechts het minder scherpe gedeelte dicht bij den greep raakt. De volgende houwer wijst naar links, zoodat de balian met zijn rechtervoet weder het onscherpe gedeelte betreedt.

De ana' tano en zijne volgelingen zijn echter niet zoo in de listen van den balian ervaren, weten zich niet te redden en komen slechts met behulp van den panjampang de trap op.

Bovengekomen wacht hen echter een nieuw bezwaar. Over den drempel van de poort beweegt zich een reuzenslang [2], bandal tadoeng (bandal = drempel, tadoeng = monsterslang); de panjampang houdt den reizigers een rood, wit en zwarte stok voor. Voor gele rijst deinst deze terug, de reizigers treden de kota binnen en maken hunne opwachting bij den Radja van den Goenoeng Bawang, Apé Mantoe Hari. [3]

§ 120. Apé Mantoe Hari en zijne Mantri's.

Deze is gezeten in de ruime Pasében — overdekte balai van alle zijden open — omringd door zijne mantri's (rijksgrooten,) pambakals (hoofden) en Toewa's (oudsten.) De eerste zijn, zooals in elken behoorlijken staat betaamt, vier in aantal:

---

[1] Zulk een trap zag ik in kampong Moeja (Batang Tarang Dajaks, Tajan).

Dergelijke kunstenmakerijen vertoonen de balians meer. Bij de Běntiang-Dajaks zag ik een balian onder het menariën gedurende zijne denkbeeldige reis naar den Goenoeng Bawang telkens (schijnbaar) met het scherp van zijn kapmes op zijn arm slaan, waarna hij er direct op spuwde en den arm aan de omstanders liet zien ten bewijze, dat er geen wond was. De booze geesten, verklaarde men mij, zouden op het zien van dergelijke duivelskunsten verschrikken en de vlucht nemen.

[2] Uit de Augh Olo Balian hapa Tiwah (Hardeland, Versuch einer Grammatik der Dajakschen Sprache, blz. 221) blijkt dat de palangka, het huis van de Rawing Tempon Telon een drempel van zeeslangen heeft.

[3] De vrouw van Apé Mantoe Hari heet Lindoeng katja balo boelan. [lindoeng = verbergen, katja = spiegel, balo boelan = maneschijn]. Apé = nènè = grootvader, mantoe = bantoe = helpen. — hari = mata hari, zon. Men zou uit de tegenstelling van zon en maan opmaken, dat Apé Mantoe Hari een zonnegod en zijn gemalin eene maangodin moet voorstellen. Indien balo = boelau (zie Hardeland) dan is de vertaling van balo boelan = goudglans van de maan. — Klaarblijkelijk is met lindoeng bedoeld = indoeng (moeder) en mantoe hari zal wel eene verbastering van mata hari zijn. (Juynboll).

Patih di Pakana.
Djaja di Banoedjoe.
Indar di Sampodo en
Lopo Panongkat Bawang.

Pakana, Banoedjoe en Sampodo zijn volgens den balian heuvels, welke tot het Bawang-gebergte behooren. Ieder der mantri's bewoont een er van. Lopo woont op den berg Rino Hati, welke tegen den Bawang aangelegen is, waardoor deze meerdere vastheid bezit en daardoor in zijne duizelingwekkende hoogte niet omvalt. Vandaar de bijnaam van Lopo, Panongkat Bawang d.i. die den Bawang steunt (tongkat = stok.)

§ 121. Vorstelijke pantja.

Bij het binnentreden der gasten worden zeven saluutschoten gelost en treft een zacht ruischende muziek uit de Dendo Léko (de vorstelijke pantja) hunne ooren. Het zijn niet de harde slagen van trommen en koperen bekkens, welke weerklinken, maar de liefelijke tonen van de dénoring, soeling, talalé, ampéjo, gambang en lĕntoning.

Ook hangen langs de randen van het dak koperen lovertjes en schelletjes, zooals de meisjes bij het menariën op haar kleedje hebben, welke door den wind heen en weer bewogen worden als een eeuwigdurend klokkenspel.

(Vergelijk deze beschrijving met die der woning van de Sangiang's in Grabowsky „Theogonie der Dajaken," Int. Arch. f. Ethn., Bd. V, p. 122.)

§ 122. Offer aan Apé Mantoe Hari.

De panjampang vervult den rol van Apé mantoe Hari. Hij neemt plaats op eene estrade, speciaal voor dit doel opgericht.

De balian en de anaʼ samang nemen tegenover hem plaats.

Het eerste huldebewijs van den balian, bestaat in het aanbieden aan den Radja van een teug toewak uit den tongkat dajoeng. Hij zingt daarbij:

Tabé, tabé, sakali, sakali laloe,
Tobiʼ salama sakadaʼ lintas,
Angkat ajĕʼ gila, ajĕʼ brani,
Kadei sampanan raja,
Tapis kabébér pantoʼ oelar kadadoe,
Aja sarapoeh.

(Tobiʼ = kata, woord, salama = sapatah, sahălei,

telwoord voor één; sakada' = sabĕntar, een oogenblik; kadei = takoet, uit vrees dat; — sampanan = kĕmpoenan; raja = bĕsar; — tapis = likken; — panto' = tangkap; dadoe = pangarang, oud bosch; — aja = bĕsar; — sarapoeh = bĕndol, grendel.)

Vergiffenis, vergiffenis. Laat mij even voor U langs gaan;
Een woordje slechts, dan ga ik schielijk voorbij.
Ik bied U opwekkende en moedgevende dranken aan,
Om een groot ongeluk te ontgaan,
Aangevallen te worden door den slang uit het bosch,
Dik als een deurstijl.

Het is verboden (pantang) aangeboden spijs of drank te weigeren. Door ongeluk bedreigd door deze omstandigheid heet kĕmpoenan Mal., sampanan Daj. De balian maant dus aan om de dranken te gebruiken, om het kĕmpoenan te paralyseeren, aangevallen te worden door den slang uit het bosch, dik als een deurstijl. Apé Mantoe Hari neemt een flinken slok, waarna de rijksgrooten en voorname hoofden aan de beurt komen. Is de bamboe leeg, dan wordt zij weder uit medegebrachte flesschen gevuld.

Daarna worden alle geschenken voor den radja neergelegd. Wij weten reeds gedeeltelijk waaruit zij bestaan: varkensvleesch, rijst, gebak, etc.

Een tweede cadeau draagt den naam van taupong kamajou [taupong = mandje, kamajou Daj. = kĕmbajau Mal. een soort gele vrucht zoo groot als de pinang]. Het bestaat uit een koperen presenteerblad waarop zich bevinden:
een tangkoeloe' — gouden mutsje,
een gandit — een soort ceintuur,
een paar galang's — armbanden,
een paar soebang's — oorsieraden en
een panding — een soort ceintuur, alles van goud.

Zij heeten te samen de boewah mas = de gouden vruchten.

Het presenteerblad is met een doek bedekt.

Een derde geschenk bestaat uit zeven sirihdoozen, kota' malaka [d. i. de vierkante doozen van Malakka], elk afzonderlijk in een doek gewikkeld.

Ook het kopje met het ringetje en het blauwe kraaltje, dat gedurende de reis door de ana' tano zelf gedragen is, wordt voor den radja op den grond geplaatst.

De balian biedt met luider stemme deze zaken aan Apé Man-

toe Hari aan, en smeekt hem in ruil er voor om zegen (barkat, toewah).

§ 123. Wisselwerking bij het offer.

De Radja neemt, zooals wij vroeger bij het gewone offer zagen, het fijne (jang aloes), het onstoffelijke, de essence van de spijzen en voorwerpen tot zich, (cf. § 13). De balian leert echter nog, dat hij daarvoor zijn zegen in de plaats stelt. Zoodra de balian gezien heeft, dat de verwisseling heeft plaats gehad — de anderen bemerken er niets van — houdt de balian de spijzen en voorwerpen een voor eén boven het hoofd van den ana' tano, om de zegen ervan in dezen te doen nederdalen. Daarna worden de offergaven weder van de estrade weggenomen. Het kleedje wordt niet van de taupong kamajou afgenomen, vooral nu niet, want daaronder is thans een massa toewah en barkat verborgen.

Ook de kota' malaka worden niet geopend.

De ana' tano neemt de taupong kamajou en de ana' samang en ana' rĕnsīang nemen ieder een kota' malaka tot zich, om verder in den slendang huiswaarts te dragen.

Het voornaamste van de geheele audiëntie is hetgeen met het blauwe kraaltje en het ringetje gebeurt. De panjampang, als radja fungeerend, doet den ana' tano vlak voor zich zitten. Met groote omzichtigheid opent hij het kopje, waarin ze bewaard worden, neemt deze voorwerpen tusschen duim en wijsvinger, houdt ze tegen het hoofd van den ana' tano, blaast even en ...... het ringetje en kraaltje zijn spoorloos verdwenen, volgens den balian in het hoofd van den knaap. Zij nemen daar echter een anderen vorm aan n. l. van manbaarheid.

§ 124. Manbaarheid geschenk van Apé Mantoe Hari.

Wij zagen reeds boven, dat de ouders van den ana' tano, zoodra deze den mannelijken leeftijd begint te naderen, weer een gelofte aan de dewata's doen, een offer te brengen, wanneer zijne toekomstige vrouw zwanger zal zijn.

De vrees, dat de katoeroenan tano (geslacht der tano's, toeroen = dalen, katoeroenan = nakomeling) verbroken zou worden, heeft den balian het bovengenoemde expedient doen uitdenken.

De ana' tano is dus „man" geworden. Voor zijn genereerend vermogen staat de balian in. Indien het kiemzaad slechts op

vruchtbaren bodem uitgeplant wordt, zal het zich tot een schoone spruit ontwikkelen.

Thans is het den lezer ook duidelijk geworden, hoe de dewata's zilversmeden Nangé en Dikang tevens goden der bevruchting zijn. [1]

De balian en zijn helper zijn intusschen een ringetje en een kraaltje rijker geworden, welke zij op handige manier wisten weg te moffelen.

Na afloop van het bovenstaande wordt tot een gezamelijken maaltijd overgegaan. De ana' tano en zijne volgelingen keeren daarvoor een oogenblik onder de talino's terug.

De offerspijzen, zooeven aan Apé Mantoe Hari aangeboden, worden verorberd. Wel is de essence er door dezen dewata afgenomen, de menschen laten het er zich niet minder om smaken.

Na den maaltijd zou men huiswaarts kunnen keeren; bestaat er echter geen reden om den afloop te bespoedigen, dan worden nog verschillende uitstapjes gemaakt. Zoo bezoekt men den berg Rino Hati, bewoond door Lopo Panongkat Bawang en zijne tweemaal zeven kinderen, op twee na alle meisjes, welke niets doen dan schoone en welriekende bloemen planten, als daar zijn: de witte melor en mělati, de gele mělana en de roode rambo.

§ 125. Kinderen van Lopo.

De namen van Lopo's kinderen zijn:

1. Gălang katja [= glazen armband].
2. Gălang gangka' [= de opene armband, armband waarvan de uiteinden niet sluiten].

---

[1] In zijne Ethnographische Parallellen und Vergleiche toont Richard Andree aan welke bijzondere stelling de smeden bij alle volken der wereld innemen. Zie Hoofdstuk: Der Schmied. Hij herinnert aan Wieland, den smid in de Noordsche sagen, den kunstrijken meester en aan Hephaistos, den smid onder de Homerische goden en geeft talrijke voorbeelden van vereering der smeden over de geheele aarde.

In Afrika is de smid bij verschillende volken òf diep veracht òf hoog geeerd. Aan het einde van zijne verhandeling zegt de geleerde:

„Die geheimnissvolle Macht, die man überall dem Schmiede zuschreibt, ist auch die Ursache der weitverbreiteten Ansicht, dass er Ehen zu schliessen vermag, so wie er das Eisen zusammen schweisst."

Bij de Landak-Dajaks zijn de goddelijke smeden wel geene huwelijkssluiters, maar vervullen toch den taak het huwelijk aan zijn doel — volgens inlandsche opvatting — te doen beantwoorden.

Van de gewone menschelijke smeden — voor het meerendeel wapensmeden — kan in Landak en Tajan vermeld worden, dat zij bij hunne rasgenooten steeds in hoog aanzien staan.

3. Riti badjahit [riti = breede gordel van koperen kettinkjes, badjahit = aaneengeschakeld].
4. Djabé riti [djabé Daj. = ramboe Mal. = franje].
5. Dajang kingkit [dajang = hofjuffer, kingkit = vingerring].
6. Katoro djodjot, dit is een zoon.
   [katoro = mand om visch te vangen, djodjot = zeer klein].
7. Tapoˢ rio, is het knapst in de bloementeelt.
   Zij bewoont het heuveltje Roeba bada.
   [tapoˢ = tampoˢ pinang, het napje, dat boven op de vrucht zit,
   rio of beter rio-rio = veel.] [1]
8. Oeloer tali. Zij is lang en spichtig, haar haar hangt tot de voeten neer.
   [oeloer = vieren, afvieren; tali = touw.
   Misschien staat deze naam in verband met haar lang haar].
9. Papan rapat [= de dichte plank, d. i. de gierige].
10. Ena (?)
11. Boelan [= maan].
12. Djabé riti moeda [= de jonge Djabé Riti].
13. Andoeng katja [andoeng = gĕndoeng = dragen, katja = spiegel.]
14. Tanga baroewang, een zoon [tanga = tangga; baroewang = beer], de jongste der veertien, beroemd om zijne dapperheid.

Alleen Ena houdt zich niet met bloemen op, maar occupeert zich met mandjes vlechten. [2]

Bezoekt men de bloementuinen, dan is het natuurlijk geoorloofd, zooveel bloemen te plukken als men wil. Van hout gesneden bloemen zijn van te voren door den panjampang in de soerambi klaargelegd.

Vaak wordt ook een tochtje gemaakt naar de padagei (d. i. de verzameling der panta's, de beelden der voorouders) der dewata's. Men moet daar een varken slachten, om het bloed aan den Trio, welke bij voorkeur bij de padagei's vertoeft, te offeren.

§ 126. Tinjo Lawaˢ, bewaker der hemelsche padagei's.

De padagei's worden bewaakt door Tinjo Lawaˢ. Bij zijn

[1] Vgl. Bareë ria, maria = veel. (Juynboll).

[2] Hierop wijst ook haar naam: Ena = de vlechtster, zooals blijkt uit Bareë ena, moëna = vlechten. Jav. anam, Mal. anjam, Mak. Sang. anang, Bul. ajam enz. (Juynboll).

huis bevindt zich een pantja (nĕgĕri-huis) Pantja Poro' genaamd. De pantja's der dewata's hebben deze bijzonderheid, dat zij niet op den grond op palen staan, maar dat zij hangen aan een touw, aan het overhangend dak van het hoofdgebouw vastgebonden. Door het hangen is het dak van den pantja zeer gerekt, vandaar dat de pantja's der talino's ook zulk een hoog dak hebben.

In de Pantja Poro' weerklinken slechts de melodiën welke bij snelfeesten gebruikelijk zijn, steeds hoort men er dau, gong en totong-slag.

Duurt het parmia slechts drie dagen dan is met het bovenbeschrevene het feest geëindigd

Het gezelschap moet echter nog van den Bawang naar huis terugkeeren. Dit gaat bijzonder vlug. In een wip is men aan den Poko Maraga, hier stapt men in de boot, de balian neemt thans achter plaats, de ana' samang voor. Riemen of stokken tot voortduwen worden niet meer gebezigd, slechts zeven passen legt men al menariënde in de prauw af, echter zonder van de plaats te gaan, poef, daar klinkt een geweerschot, en met een gilletje als iemand, die uit een droom opschrikt, verwonderd rondkijkende, als plotseling in een andere wereld verplaatst, zegt de balian ah, wat is dat,..... oh, weer terug onder de talino's.

§ 127. Terug van de reis.

De ana' tano en de ana' ransiang begeven zich daarna naar de ouders van den eerste, om hun de taupong kamajou en de kota' malaka weder terug te geven. Deze worden van de doeken, waarin zij gewikkeld zijn, ontdaan en de omstanders snuiven met volle teugen de lucht ervan op, om zoodoende nog iets van den zegen van Apé Mantoe Hari deelachtig te worden.

§ 128. Voorgeschreven bad.

Hierna is het voorgeschreven, dat de reizigers, die van den Goenoeng Bawang terugkomen, zich naar de mandi-plaats in het nabijgelegen riviertje begeven, om zich eens flink te baden. [1]

§ 129. Miniatuur-geestenhuisjes.

Geheel verzwegen wij in bovenstaande beschrijving nog het gebruik van miniatuur-geestenhuisjes bij het parmia.

[1] Over het water als grensmuur tusschen menschen en geesten zie Wilken, Ueber das Haaropfer, Revue Col. Int. 1886, Deel II, bl. 232 en 246.

Trouwens deze komen pas bij het parmia gedurende vijf of zeven dagen tot hun volle recht, zoodat wij thans van hunne beteekenis en doel eene nadere verklaring willen geven.

In het huis, waar een ana' tano aanwezig is, vindt men tegen het dak van het binnenvertrek zeven miniatuur-pantja's boven elkaar aan een touw opgehangen. Zij verschillen in grootte; het bovenste is het kleinst en de volgende worden regelmatig grooter.

Zij stellen voor de pantja's van de dewata's der Goenoeng Bawang. [1]

De ouders van den ana' tano zijn toch steeds volijverig zich van de voortdurende gunst van deze dewata's te verzekeren. Wat is dus natuurlijker dan dat men hun een huisje bouwt, waarin men steeds offerspijzen voor hen gereed houdt. Ook de Ippé's en de Kamang's moeten te vriend gehouden worden. Ook dezen worden dus uitgenoodigd van deze offerspijzen mede te eten.

Op elk balian-feest of -uitvoering nu worden deze pantja's naar beneden gehaald, om de ceremonie van het „pipis ajam" te ondergaan en met „taboer njawa" bestrooid te worden, m. m. om de booze rasi's ervan af te wenden.

Eenige malen per dag vernieuwt men de offerspijzen, hetzij eieren, gebak of vleesch. Dit geschiedt ook in gewone tijden, natuurlijk echter niet zoo vaak. Op de groote parmia-feesten worden echter de miniatuur-pantja's hersteld of zelfs geheel vernieuwd. Zij zijn van pĕlei-hout en bamboe-aur gemaakt.

De balian maant den soemangat van den ana' tano vaak aan, om ingeval het hem tehuis (d. i. in het lichaam) soms te benauwd wordt en hij absoluut eens naar buiten wil, om dan naar deze pantja's te gaan. Anders mocht hij eens verdwalen naar de Sibajang en hoe moeielijk het is hem vandaar terug te halen, zagen wij reeds vroeger.

In de pantja is hij echter steeds veilig onder de onmiddelijke bescherming van de dewata's en gemakkelijk weder huiswaarts te voeren.

Verder amuseeren vooral jongens en meisjes zich met in een kringetje om de pantja's heen te menariën of te loopen. De jongens nemen dan houten neushoorn-vogels — soorten ervan zijn de alau, pangeik en tagoeng — en parkieten (bajan) en de meisjes schalen met rijst in de hand. [2]

---

[1] Deze miniatuur-pantja's kunnen vergeleken worden met de lammin rewata der Makassaren en Boegineezen. Zie Bijdr. T. L. Vk. V, 2, p. 461.

[2] Dergelijke houten vogels zijn voorhanden in het Rijks ethnographisch museum te Leiden onder serie 894 n° 3, 4, 5 en 6.

Neushoornvogels en parkieten zijn de vogels der dewata's, voor hen wat duiven, pauwen en andere fraaie vogels voor de menschen zijn. Al stoeiende laten de jongens de lievelingsvogels uit de schalen met rijst pikken.

§ 130. Slot-plechtigheid, kabangko.

De slot-plechtigheid van een groot parmia is het „kabangko". Hiervoor moet weer een varkentje en een kip geslacht worden. De panjampang laat daarna zeven verwanten van den ana' tano — de ouders zijn hiervan uitgesloten — in een kringetje zitten en spreidt dan een groot laken over hen uit.

Daarna brengt hij hun twee borden rijst zoo heet mogelijk gestoomd, een groot stuk spek en kip en verder als toespijzen de prikkelendste en heetste, die daarvan bestaan als asam paja-vruchten, zure limau's (citroenen) lĕngkoewas-wortel (Alpinia galanga) en jonge klapper, alles door elkaar gemengd en gestampt in een rijstblok. Dit alles moet zoo spoedig mogelijk naar binnen gewerkt worden.

De balian en andere personen loopen intusschen om het groepje heen, al menariënde, hun rug met den steel van een rĕndjoewang-blad telkens aanrakende (bardjampi).

De etenden hebben het natuurlijk vreeselijk benauwd, zulke spijzen in zulk een benauwd plekje te moeten nuttigen: de veronderstelling van den balian, dat hunne soemangat's alle op de vlucht zijn, is dan ook begrijpelijk.

Maar geen nood, hij weet ze spoedig terug te vinden. Een haalt hij uit een miniatuur-pantja, een ander grijpt hij uit de punt van zijn mes, een derde weer elders. Opgevangen worden zij spoedig in een kopje gedaan en dit vlug toegedekt met een hoofddoek. Zijn alle zeven soemangat's gegrepen, dan wordt het laken weggenomen en de soemangat's weer in de hoofden der eigenaars teruggeblazen. Om de booze rasi's te verjagen doet hij hen nog eens het bardjampi ondergaan met kippen- en varkensbloed, en houdt daarna een zedepreek.

Hij deelt den zeven personen mede, dat door het even genoten zweetbad en het daarop gevolgde bardjampi al wat er onreins (badi) in hen was uitgedreven is.

Zij moeten zich nu echter voor de toekomst in acht nemen. Want mochten de ouders van den ana' tano zich somwijlen vergeten, zich zelven de booze invloeden op den hals halen, dan zijn zij het,

die den ana' tano tot beschutting (pagar) en bewaker (pandjaga) zullen strekken. „Leidt dus een rechtschapen leven en staat vast in de adat-voorschriften (tatap adat)!"

§ 131. Pantang-dagen.

Elk balian-feest wordt gevolgd door een pantang-tijd, even lang als het feest zelf durende.

Gedurende dien tijd mogen de miniatuur-pantja's nog niet weer naar hun oude plaats teruggebracht worden, maar blijven nog in de soerambi hangen.

De pantang (Daj. sampanan) bevat de volgende voorschriften:

„de bewoners van het huis mogen zich niet van huis verwijderen",

„van elders komende lieden mogen niet in de kampong-woning komen, waartoe aan het voetpad, dat toegang verleent tot het huis, een verbodsmerk aangebracht wordt",

„alle geruisch, geschreeuw en muziek is verboden".

Na afloop van den pantang-tijd wordt deze opgeheven (boeka pantang = openen van den pantang), hetgeen gepaard gaat met een „barimah" waarvoor een kip voldoende is. Men noemt dit „barimah panjapoe bidi" d. i. „barimah tot reiniging der vloermatten".

De pantja's worden weer in de woonkamertjes opgehangen, nadat men voor het laatst de offerspijzen vernieuwd heeft.

§ 132. Goede trouw van den balian.

Alvorens van dit belangrijk onderwerp af te stappen nog een enkel woord over het medium — den balian zelf.

Na bovenstaande beschrijving behoeft het wel geen nader betoog, dat de balian's niet steeds ter goeder trouw zijn.

Zij gevoelen zich tegenover meer ontwikkelden dan ook vaak minder op hun gemak.

Dikwijls ontvloden zij ons gezelschap, zoodra zij bemerkten, dat anderen ons van hun beroep op de hoogte gesteld hadden.

Een balian met wien wij op een meer vertrouwelijken voet stonden — het hoofd der Ajoeh-Dajaks — erkende ons, dat er onder het babalian en bĕrlĕnggang veel bedrog was.

„Maar" zeide hij „de genezing wordt ook niet door de kunstmiddeltjes van den balian tot stand gebracht, maar door de kracht der offers. En daaronder is geen bedrog".

Volgens den Toemĕnggoeng was het dus aan geen twijfel

onderhevig, dat werkelijk de dewata's, het onstoffelijke der spijzen genietende, daarvoor hun zegen in de plaats stelden.

Wij mogen intusschen niet tegenspreken, dat zeer vaak de balian succes van zijn werk heeft.

Bij zeer ernstige en langdurige ziektegevallen zagen wij na een of drie balian-avonden een plotseling herstel intreden.

Nu echter al meer en meer blijkt wat hypnotisme en suggestie vermag, behoeven wij niet aan iets bovennatuurlijks te denken, om dit te verklaren.

§ 133. Verbreiding van het parmia.

Het parmia is in geheel Landak en Tajan, in Sambas en Mampawa in gebruik, de benamingen, die men aan deze ceremonie geeft, verschillen hier en daar echter nog al; het is mij niet bekend welke in Sambas en Mampawa gebruikelijk zijn.

De Parĕngoewan Dajaks spreken van balontjor, de offerdieren heeten bij hen oewé lontjor (= babi pĕrniatan) en siap lontjor (ajam pĕrniatan.) [1] Bij de Batang Tarang, bij de Saréto^ en ook bij de Koemba Dajaks heet het parmia: bartando^.

De Batang Tarang Dajaks spreken ook van "angsangi" waarbij op de tawa^-tawa^ geslagen wordt. Het "angsangi" omschrijven zij als "bĕrniat kapada dewata kalau orang sakit" = een gelofte doen aan de dewata's wanneer iemand ziek is; het feest tot voldoening der gelofte heet dan moelang sangi of moelang kaoel = het terugkeeren der niat, het voldoen aan de gelofte.

Bij het "bartando^" der Batang Tarang Dajaks heeft ook "ngarang" plaats, d.i. het op bezoek komen van andere kampongs. [2] Daarbij is het dan gebruikelijk te "bĕrkaoel" en te "bĕrdoedei" het elkaar toezingen van jonge lieden en jonge meisjes. [3]

Het "ngarang" heeft steeds plaats met "sorong dajong"

---

[1] Ook bij de mediums der Parĕngoewan-Dajaks is de gefingeerde reis naar den Goenoeng Bawang gebruikelijk.

[2] In Centraal Borneo heeft ngarang een andere beteekenis: het reciteerend achter elkaar loopen; waarbij de maat met het stampen van den voet wordt aangegeven (Nieuwenhuis, In Centraal Borneo, Dl. II, p. 200).

[3] Een ngarang-feest had oudtijds een phallisch karakter. Vida infra Hoofdstuk VII § 43.

(Daj.) — d.i. het Maleische arak-arak = zich ergens in statigen optocht heen begeven.

De Meliau-Dajaks noemen het parmia bĕrsaoet en spreken van een babi saoet en een ajam saoet (sahoet = woord = niat = gelofte.)

De duur van het bĕrlĕnggang is, zooals wij boven zagen, onbepaald.

Niet alzoo van het babalian en het parmia. Van te voren wordt vastgesteld hoe lang het duren mag.

Bij de Manjoeké-Dajaks heet het babalian gedurende twee nachten bolang, gedurende drie nachten balamboer, gedurende zeven nachten balau, gedurende tweemaal zeven nachten bamogé.

De bovengegeven schetsen van het bĕrlĕnggang, babalian en het parmia geven slechts een model van hetgeen het medium-wezen over het algemeen in Landak en Tajan te zien geeft. Ieder medium heeft weer enkele eigene kunstgrepen, zoodat het niet mogelijk is een algemeen geldende nauwkeurige beschrijving vast te stellen.

§ 134. Medium-seance beschreven door den Heer Vaughan.

In het jaar 1893 werd in de Singapore Free Press een reisverslag opgenomen van een Engelsch mijnbouwingenieur, den heer N. Wm. Vaughan, welke in Landak gereisd had tot het doen van mijnbouwkundige onderzoekingen, en daarbij toevallig getuige was geweest van een medium-seance. De beschrijving van deze „performance” getuigt, dat de heer Vaughan een goed opmerker was; zij is aan het leven ontleend en aangezien de voorstelling, welke de lezer van zulk een plechtigheid gekregen mag hebben na lezing van de meer stelselmatig-bedoelde uiteenzetting van onze hand slechts verbeterd kan worden door het artikel van den Heer Vaughan, verwijzen wij er hier naar.

§ 135. Aanteekeningen. Badi pinang.

Wij leerden boven de uitdrukking „badi pinang” kennen.

Deze uitdrukking wordt gebezigd ten aanzien van kinderen, omtrent wie men in de vrees verkeert, dat zij zullen sterven, zoodra een jonger zusje of broertje is geboren.

Badi beteekent: „door onheil bedreigd, ziek” is dus synoniem

met rasi of siël. Badi pinang is bedreigd met de kwaal van den pinangboom.

Om te verstaan, wat hieronder bedoeld wordt, dient men de bloeiwijze van den pinang nauwkeurig na te gaan. De ontwikkeling van bloem en vrucht is voor den inlander zeer merkwaardig.

Eerst vertoont zich aan den stam onder de bladerkroon eene groene schacht — de bladscheede. Langzamerhand wordt deze donkergroen en geel, schrompelt in en valt af. [1]

Onmiddelijk na het afvallen van de oepih vertoont zich op dezelfde plaats de zoogenaamde slodang, het schuitvormige omhulsel van den pinangbloesem, dat wij reeds vroeger in de handen van den linggang zagen.

Plotseling breekt na eenigen tijd dit omhulsel open en komen de prachtigste pinangbloesems — majang geheeten — te voorschijn, op gouden reuzen-aren gelijkende, een bedwelmende geur verspreidende.

De slodang valt intusschen af, om nutteloos weggeworpen te worden.

Echter ook de bloesems hebben slechts een kortstondig leven; weldra vermindert de pracht van het geel der aren. Zij kwijnen weg. Aan den voet der aren vertoonen zich de donkerbruine vruchten als in een weelderigen tros te samen gebonden.

Dit spel uit de natuur hebben de inlanders met bewondering gade geslagen.

„Djatoh oepih, tinggal slodang, djatoh slodang, tinggal majang, djatoh majang, tinggal pinang." d.i. Valt de oepih af, blijft de slodang, valt de slodang af, blijft de majang, valt de majang af, blijft de pinangnoot.

Wanneer nu in eene familie telkens een kind sterft, wanneer een jonger geboren wordt dan vergelijkt de Dajak het lot dier ongelukkige familie met dat van den pinang. Er moet naar zijne meening tusschen beiden een geheimzinnige betrekking staan, een gemeenschap van gevoel, van leven. De gelijkheid der verschijnselen neemt daaromtrent allen twijfel weg.

In verband met dit geloof staat nog eene zonderlinge ceremonie, die men pas geboren kinderen doet ondergaan.

[1] Onder den naam van oepih, op een stuk taai en sterk maar toch zacht en buigzaam boomschors gelijkend, is het in de huishouding der inlanders wel bekend en in veelvuldig gebruik voor verpakking, geen vocht doorlatende.

Na de geboorte wordt n. l. het kind, zoodra het door de vroedvrouwen in ontvangst is genomen, een oogenblik op een pinangslodang neergelegd. Het is dan nog ongewasschen.

De inlander, die ons deze gewoonte mededeelde, voegde erbij, dat dit was, opdat de slodang het bloed zoude drinken.

Opmerkelijk is het, dat men dit gebruik niet alleen bij de Dajaks van het landschap Landak (wellicht in geheel Borneo?) aantreft, maar ook bij de Atjèhers.

Immers meldt Snouck Hurgronje in zijn bekend werk (Dl I, blz. 412) „Voorloopig legt de vroedvrouw het kind, nog met zijn adòë vereenigd op eene mooie groote bladscheede (seutoeë') van pinang. Men reinigt namelijk eerst de moeder.”

Ook hier geschiedt het dus met het nog ongewasschen kind. Een offer in bloed aan den pinang?

Met seutoeë' wordt waarschijnlijk hetzelfde als slodang bedoeld.

Men zou hieruit afleiden, dat het geloof aan een „badi pinang” in vroeger tijden ook bij de Atjèhers bestaan heeft, maar later verloren is gegaan, terwijl alleen het gebruik, het pasgeboren kind op een slodang te leggen als een rudiment is blijven bestaan.

Een gewoonte, welke veel overeenkomst vertoont met de bovenstaande, komt op Zuid-Celebes voor.[1]

Beschouwen ook de Makassaren de pinang als een ongeluksboom?

§ 136. Het vragen om geluk.

Het bezoek van den ana' tano aan Apé Mantoe Hari herinnert aan het vragen om geluk en een lang leven aan Radja Ontong bij de Olo ngadjoes.

Opmerkelijk is het dat, zooals wij later zullen zien, aan een ring bij de Dajaks steeds het denkbeeld van een lang leven verbonden is. (Zie Hoofdstuk VIII, § 25).

Hardeland deelt omtrent het vragen om geluk aan Radja Ontong onder meer het volgende mede (Daj. W. s. v. ontong):

Man lässt die Gana, Seele, davon (d.i. van de offergaven) durch einen Sangiang dem Radja Ontong überbringen, welcher dem Sangiang dafür ein wenig Gold giebt, was dieser den Balian überbringt, welche damit dann 3 Gantang enthülseten Reis, ein

[1] Van Eck, Schetsen uit het Volksleven, Ind. Gids 1882, II, p. 575.

wenig Gold und einen Rottan bestreichen. Hat sich dann später der Reis oder das Gold um etwas vermehrt und ist der Rottan etwas länger geworden, so ist dass ein Zeichen, dass wirklich durch den Radja Ontong Glück mit jenen Dingen verbunden worden ist. Der, welcher um Glück bitten lässt, isst den Reis dann auf, schmiedet das Gold an seine Ohrringe und legt den Rottan unter sein Kopfküssen und meint dann zuversichtlich auf Glück rechnen zu dürfen." [1]

Voor het offer geeft dus de godheid zijn zegen of geluk in de plaats.

---

[1] Bijna woordelijk overgenomen door Grabowsky in Int. Arch. f. Eth. V, p. 132.

INHOUDSOPGAVE.

HET LANDSCHAP LAIKANG [1]

DOOR

J. TIDEMAN

Controleur bij het B. B

Geschiedkundig Overzicht.

Vóórdat de tegenwoordige regentschappen Binamoe en Bangkala bij het rechtstreeksch Gouvernementsgebied werden ingelijfd, 't geen in 1863 geschiedde, maakte Laikang met die landschappen één geheel uit nl. de Toerateialanden. De 3 radja's vormden een bondgenootschap; het z.g.n. Toerateiaverbond legde hen de onderlinge verplichting van hulp en bijstand in voorkomende gevallen op. Van dat bondgenootschap heette Binamoe het oudst en voornaamst en Laikang het jongst en 't minst. Tot in 't begin der 17de eeuw stonden de Toerateialanden onder de heerschappij van Gowa, waarvan zij vrij kwamen toen de Makassaarsche macht op Celebes door de Oost-Indische Compagnie gefnuikt werd.

In 1667 sloten zij zich aan bij het Bonggaaisch contract, waarna zij in de oorlogen van de Oost-Indische Compagnie tegen het Makassaarsche Rijk steeds aan 's Compagnie's zijde stonden. Ook in den strijd tegen den pseudo Batara-Gowa, Sangkilang, op 't eind der 18de en in 't begin der 19de eeuw bewezen de Toerateiers onder aanvoering van Kraeng Binamoe goede diensten.

In 1824 traden de 3 landschappen tot het vernieuwd Bonggaaisch contract toe en reeds in 1825 bewezen ze door 't leveren van hulptroepen tegen Boni goede diensten.

In 1836 bezwoer de nieuw opgetreden Bestuurder van Laikang het vernieuwd Bonggaaisch contract, terwijl in 1849 de contracten met dit landschap en met Bangkala werden aangevuld met eenige artikelen omtrent zeeroof, 't stranden van vaartuigen en dergelijke.

Tot zoover dus is van geen slechte verstandhouding tot het Gouvernement sprake. In 1852 kwam daarin echter verandering, toen

[1] Uittreksel uit eene van het Departement van Koloniën ontvangen nota.

zich in de afdeeling Takalar onlusten voordeden en wel in 't regentschap Polombangkeng, alwaar de Regent Daeng Madjaroengi 3 wêerspannige kampongs in zijn gebied eigener autoriteit tuchtigde. De bevolking, eerst gevlucht, verdreef daarna den regent, die hulp zocht en vond bij de Toerateiers.

Wegens schending van het Gouvernements grondgebied werd voldoening gevraagd en eerst na een aanmaning in 1853 gegeven, nadat de hoogbejaarde Bestuurder van Laikang I Mahadjeri overleden en door zijn jongeren broeder Daeng Riboko in Juli van dat jaar vervangen was.

De schuldigen kwamen in September 1853 naar Makassar om vergiffenis te vragen en betaalden toen de gevorderde schadevergoeding van f 3000.—

Den 6den September d.a.v. werd Daeng Riboko als Bestuurder van Laikang bevestigd en werd met hem een nieuw contract gesloten.

In datzelfde jaar ontvingen de radja's van Toerateia bila-bila's — uitnoodigingen om zich gezamenlijk tegen 't Gouvernement te verzetten — van Boni, doch zij weigerden daaraan gehoor te geven.

De reeds geruimen tijd bestaande spanning tusschen Daeng Riboko en zijn Rijksbestierder Kraeng Lolo ging in 1860 tot een openlijken strijd over, waarbij laatstgenoemde door vele anakraengs (adellijken) en het volk van Bangkala gesteund werd.

In September van dat jaar werd de verzoening door bemiddeling van den Controleur van Takalar tot stand gebracht.

In Juli 1861 overleed Daeng Riboko en werd door zijne dochter I Madina Daeng Baoe opgevolgd, die den 10den Februari 1862 in 't bestuur bevestigd werd en een nieuw contract sloot.

Rooverijen en veediefstallen, moord op Gouvernementsdienaren en strandroof werden in Binamoe en Bangkala in die tijden onophoudelijk gepleegd, zonder dat de schuldigen gestraft werden of schadevergoeding werd gegeven. 's Gouverneurs brieven bleven voor het meerendeel onbeantwoord. In Juli 1863 ontving de Gouverneur Kroesen machtiging de Toerateialanden na een ultimatum van 8 dagen te onderwerpen en in te lijven. In October van dat jaar vertrok een militaire expeditie onder bevel van den Gouverneur derwaarts, waarna de Toerateialanden bij de Zuiderdistricten van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden werden ingelijfd, met uitzondering echter van Laikang, dat door onzijdig te blijven en zich welgezind jegens 't Gouvernement te betoonen zijn onafhankelijkheid wist te bewaren.

In April 1879 overleed I Madina Daeng Baoe. Overeenkomstig 's Landsgebruiken werd haar broeder I Tikolla door de grooten van Laikang tot haar opvolger aangewezen en werd met hem onder nadere goedkeuring van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement den 19den November 1879 het tegenwoordig geldende contract gesloten.

Wetenswaardigheden omtrent Land en Volk.

Ligging en grootte.

Het landschap Laikang is gelegen tusschen de afdeeling Takalar en de onderafdeeling Toerateialanden (Zuiderdistricten) van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden. De Noordelijke grens wordt gevormd door de rivier van Lengkese en de baai van Laikang, de westelijke en zuidelijke grens door de straat van Makassar en de Oostelijke door de baai van Bangkala of Toerateia, terwijl een klein gedeelte hier aan 't regentschap Bangkala (Toerateialanden) grenst.

De juiste grootte is moeilijk op te geven, doch het landschap is veel kleiner dan het tegenwoordige regentschap Bangkala en heeft een bevolking van 2500 à 3000 zielen, waarvan ± 600 weerbare mannen.

Bestuur en administratieve indeeling.

De tegenwoordige Bestuurder is Tikolla, die sinds 19 November 1879 het bestuur voert. Naast zich heeft hij den Hadat of Rijksraad, bestaande uit 7 leden t.w.

a. Kraeng Lolo, den vermoedelijken troonopvolger, 's Radja's oudste zoon Tjintjing, oud ongeveer 42 jaren.

b. Den Soellewatang, met name Dini, een ± 70 jaar oud man, bijgestaan door zijn oudsten zoon, gewoonlijk genoemd Toewanna I Tiboe. De Soellewatang heeft meer invloed, dan de Bestuurder zelf, die aan den leiband zijner familie loopt.

c. Kraeng Poenaga,

d. Glarrang Laikang,

e. Kraeng Pattopokang,

f. Kraeng Panjangkalang,

g. Kraeng Tjikowang.

De bevolking woont in kampongs, die voor 't meerendeel — evenals op 't overig deel van Zuid-Celebes — bestaan uit verspreid liggende woningen, zonder eenige regelmaat gebouwd.

In het met den tegenwoordigen Bestuurder gesloten contract worden

38 kampongs genoemd. Vele daarvan zijn echter niet meer dan zeer onaanzienlijke gehuchten, slechts uit enkele huizen bestaande.

De voornaamste dier kampongs zijn:

Laikang.
Poenâga.
Tjikôwang.
Pattopôkang.
Panjangkâlang.
Tamalâba.
Djonggôwa.
Bontotjînde.
Palêmba.
Kassiboêmboe.
Sâppanga.
Loêre, en
Batoe lañtêiang.

Het aantal huizen in elk der bovengenoemde kampongs varieert van 15 tot ongeveer 50.

Middelen van bestaan.

De voornaamste middelen van bestaan zijn:

a. landbouw (rijst en djagoengteelt).
b. zoutaanmaak.
c. scheepvaart en handel.
d. vischvangst.
e. tripangvangst.
f. agar-agar-winning.

a. De landbouw levert niet voldoende op voor de voeding der bevolking, zoodat er rijst wordt ingevoerd, voornamelijk van Polombangkeng (Takalar). Enkele Laikangers bezitten sawahs in het regentschap Bangkala (Toerateialanden).

b. De zoutpannen zijn gelegen:

1e. in Palêmba,
2e. 〃 Bontotjînde,
3e. 〃 Batoelantêiang.

Het aanmaken van zout geschiedt in de maanden Juli tot en met September. Een schatting van het totaal van het jaarlijks aangemaakte zout kan niet anders dan zeer onzeker zijn. Er zijn ongeveer 800 sapa's (pétaks) van ieder waarvan de opbrengst 1

kojang à 40 pikol is, zoodat de totaal opbrengst van zout in Laikang op 32000 pikol per jaar kan geschat worden.

Het zout wordt opgeslagen in z.g. lontangs (schuren,) ieder in den regel inhoudende 1 à 1½ kojang, doch voordat dit gebeurt, wordt op de lontang van den Bestuurder een vlag geheschen, ten teeken dat men zijn belasting eerst derwaarts moet brengen (vide „Inkomsten van den Bestuurder").

Zout wordt voornamelijk aangemaakt voor den uitvoer naar de naburige Gouvernementslanden Binamoe, Bonthain, Ooster- en Noorderdistricten en verder naar Boné, Loewoe, Soembawa, Bali en Lombok.

Het in Laikang aangemaakte en niet voor uitvoer bestemde zout mag niet aan de inwoners van het land zelf verkocht worden, doch alleen aan den Radja, van wien de kleine man het dan weêr voor hoogeren prijs moet koopen.

c. De scheepvaart is betrekkelijk aanzienlijk. Er zijn ongeveer 40 à 50 groote handelsprauwen en 20 kleinere. Het laadvermogen der grootere prauwen is ± 400 pikoel of meer (er zijn enkele prauwen van 600 pikol en zelfs meer laadruimte). Dat der kleine prauwen is een kleine 300 pikol. In den regel zijn de prauwen bemand met 10 tot 15 koppen. Men vaart voornamelijk naar Bonthain, de Ooster-Noorderdistricten van 't Gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, Boné, Loewoe, Soembawa, Lombok en andere plaatsen, voornamelijk zout uitvoerende. Iedere prauw die thuis komt, moet een paar balken van 't land, waarheen ze voer, voor den Bestuurder medenemen, die dat hout zelf gebruikt of verkoopt.

d. De zeevischvangst is van weinig beteekenis. De meeste visch nl. wordt in bila's (bamboe vischfuiken) in de monding der rivier van Lengkese — ook wel rivier van Laikang geheeten — gevangen. De visschers (pabila) bouwen doorgaans tijdelijke optrekjes, (soms een huis) te Poentondo, gelegen op de kust bij genoemde monding.

De meeste visch wordt, voorzoover ze den Radja niet toekomt (vide „Inkomsten van den Bestuurder") gezouten en gedroogd en tegen goeden prijs verkocht aan de bergbewoners van 't naburig regentschap Bangkala (Toerateialanden) en in Polombangkeng (Takalar.)

Het is onmogelijk te zeggen hoeveel de totaal opbrengst der vischvangst jaarlijks bedraagt.

e. Tripang wordt in den Oostmoesson op de in de nabijheid van Poentondo (Laikang) gelegen zandplaten (laïsi) gevangen, voornamelijk door de z.g.n. toeridjene (menschen, die als 't ware op zee rondzwalken en bekend staan als stoute zeelieden — de orang-laoet van Riouw en de orang sekah van Bangka.) Deze toeridjene pachten gewoonlijk de plaatsen, waar tripang gevangen wordt voor één Oostmoesson van den Radja (vide „Inkomsten van den Bestuurder").

f. In de zeeën om Laikang wordt agar-agar gewonnen, doch deze industrie is van weinig beteekenis.

Inkomsten van den Bestuurder.

Behalve uit particuliere eigendommen en bezittingen trekt de Radja van Laikang als zoodanig verschillende inkomsten, die hij uit de hem toegekende ornamenten verkrijgt of die de bevolking hem in den vorm van belastingen moet opbrengen.

De inkomsten die hij als Radja heeft zijn te verdeelen in 7 groepen, nl. de inkomsten getrokken uit:
A. de ornamentspadivelden en vischvijver,
B. de belastingen op 't zout,
C. de belastingen den handel betreffende,
D. de belastingen de scheepvaart betreffende,
E. de belastingen de vischvangst betreffende,
F. inkomsten van de tripangvangst,
G. diverse kleinere inkomsten.

A. De ornamentspadivelden en vischvijver.

De ornamentspadivelden zijn:

Tjampagaija
Batoka en
Tanalompowa.

De opbrengst dier velden is gezamenlijk ± 2000 bossen padi ter waarde van f 400.

De ornamentsvischvijver is pangempang lompowa genaamd en brengt den Radja jaarlijks ± f 200 op.

De meeste hoofden op Zuid-Celebes hebben ornamentsvelden of

-vijvers en tegen dezen vorm van bezoldiging kan geen belangrijk bezwaar worden aangevoerd, indien er maar op gelet wordt, dat de bewerking dier velden niet geschiedt ten nadeele van den landbouw, door den kleinen man uitgeoefend.

B. De belastingen op 't zout.

I. Van iedere sapa (zoutpan van 6 à 8 M. in 't vierkant) jaarlijks opbrengende gemiddeld 1 kojang van 40 pikols zout, ontvangt de Radja 5 takars (een maat van 2 leêge petroleumkisten) of 5 à 6 pikol.

In Laikang zijn ± 800 sapa's — 4 sapa's vormen 1 tonrang, een woord in 't Makassaarsch onbekend dus waarschijnlijk Toerateesch — met een gezamenlijke opbrengst van ongeveer 800 kojangs à 40 pikol of 32000 pikol zout per jaar, waarvan de Radja dus 4000 of 4800 pikol zeg 4500 pikol ontvangt. Aangezien een pikol zout op Laikang 25 cent gemiddeld kost, maakt dit dus f 1125 's jaars.

De cijfers hier genoemd zijn zeer globaal genomen en zijn ongeveer het gemiddelde van de opgaven mij verstrekt.

Deze inkomst, berust op de aloude adat en is geheel in overeenstemming met de begrippen omtrent den eigendom van den grond.

II. Bovendien wordt van iedere kojang zout — men vergete niet dat een kojang in deze streken 40 pikol telt — die opgeslagen wordt, een recht van f 0.25 geheven. Dit recht wordt betaald alvorens het zout in de lontang (bergschuur) wordt opgeslagen en wordt raba lontang genoemd (raba = omvallen; dit woord komt ook voor in de uitdrukking raba palaiârang = een belasting voor iederen mast, zooveel als „maststrijken").

In Laikang zijn ongeveer 300 lontangs, zoodat deze inkomst op f 75 's jaars moet worden gerekend.

C. Belastingen den handel betreffende.

De passer te Djonggowa — ongeveer zoo druk als die te Lengkese (Takalar) — werd vroeger om de 3 dagen gehouden, doch sinds de passers in de afdeeling Takalar, bij 't daarstellen van een markt ter hoofdplaats om de 4 dagen worden gehouden, is dit te Djonggowa op Laikang ook zoo. De Laikangsche passer wordt op denzelfden dag gehouden als de zeer drukke passer te Patalassang (Polombangkeng-Takalar) hetgeen gedaan wordt om den trek der

passergangers uit het zuidelijk deel van Polombangkeng naar Djonggowa te lokken. Was toch die passer op een anderen dag dan die van Patalassang, dan vreest de Radja dat het passerbezoek derwaarts zou verplaatst worden.

Elken passerdag wordt ongeveer van f 3 tot f 5, dus gemiddeld f 4 opgehaald aan soessoeng-pasara, een belasting die van de meeste ter markt verhandelde producten wordt geheven.

Aan soessoeng-pasara zijn onderhevig:

sirih — f 0.25 per pikol;
tabak — 10 à 20 duiten per verkooper;
visch — van iedere hoeveelheid verkochte visch ter waarde van f 1, 4 duiten;
vruchten — f 0.25 als men veel ten verkoop aanbiedt; anders heft men hiervan in natura.
aardewerk — van iederen verkooper een stuk aardewerk, enz. enz.

Deze belasting bedraagt dus 90 × f 4 = f 360 's jaars, aangezien er in een jaar 90 passerdagen zijn.

Van het buiten de passer verkochte wordt soessoeng (heffing) in natura betaald, ongeveer 10%.

Marskramers (pagiling) betalen een vast recht per dag, ongerekend of zij verkoopen of niet en wel ongeveer 25 cent per dag. Ze zijn verplicht hun koopwaren bij den Radja op te slaan.

Het in Laikang gekapte hout moet men aan den Radja verkoopen, die het dan wêer verhandelt.

De 3 laatstgenoemde rechten berusten niet op de aloude adat.

De soessoeng-pasara echter is een recht, dat overal in Zuid-Celebes overeenkomstig de adat is.

D. Belastingen de scheepvaart betreffende.

Van iedere kojang ladang (voornamelijk zout) die uitgevoerd wordt, betaalt de prauwvoerder f 0.50 bea. Daar er in Laikang ongeveer 40 à 50 of ± 45 groote prauwen met een laadvermogen van gemiddeld 400 pikol of te zamen 18000 pikol en 20 kleinere prauwen van ± 300 pikol inhoud of te zamen 6000 pikol, totaal dus ongeveer 24000 pikol of 600 kojang zijn, ontvangt de Radja daarvan, indien die prauwen eens per jaar uitvaren 600 × f 0.50 = f 300. Aangenomen echter, dat de prauwen gemiddeld 2 maal 's jaars uitvaren (in den Oostmoesson naar Soembawa, de Noorderdistricten, Mandar enz., in den Westmoesson naar Boné, Loewoe enz.) zou deze inkomst dus f 600 's jaars bedragen.

Hoeveel vreemde prauwen uit Laiking uitvaren is moeilijk na te gaan. Gesteld echter dat de Bestuurder daarvan f 100 trekt, dan maakt dat te zamen f 700 's jaars.

Van iedere nieuwe prauw, die in de vaart komt, wordt f 1 geheven (pamalli tjá = koopprijs voor den tjap).

Bovendien betaalt iedere prauw, die in de wateren van Laikang ankert van f 0.50 tot f 1.50 laboe batoe (ankerage).

De tjap- en ankerage gelden kunnen te zamen op f 100 's jaars geschat worden.

De heffingen de scheepvaart betreffende, dagteekenen van zeer ouden datum en kunnen beschouwd worden als op de aloude adat te berusten.

E. Belastingen de vischvangst betreffende.

De Bestuurder ontvangt van hen, die zich met de vischvangst onledig houden de voor hem en zijne familie benoodigde visch. Uit den aard der zaak is dit in den regel veel meer dan werkelijk noodig is.

Bij 't geven van een feest, mag men gedurende zekeren tijd zijn visch, uit de bila's (bamboezen vischfuiken) verkregen, niet verkoopen, doch is alle visch daaruit voor den Radja. Zooals van zelf spreekt wordt op die wijze ook veel meer visch naar 's Radja's woning gebracht dan werkelijk noodig is.

Het surplus wordt gezouten, gedroogd en verkocht, waaruit den Bestuurder nog een aardig voordeeltje toevloeit.

De Bestuurder zelf moet aan den vorigen Posthouder van Bangkala verklaard hebben ± f 1000 per jaar aan deze zaak te verdienen.

Deze verdiensten zijn buiten adats, doch 't opbrengen van visch bij feesten is volgens de aloude adat gebruik, ten einde den Radja in staat te stellen bij hoog bezoek zijn rang en stand behoorlijk op te houden. De feesten duurden in den regel maanden en ieder jaar werd — en zeker zijn de daaraan verbonden voordeelen niet vreemd — als er geen reden tot feestvieren was, er een gezocht.

F. Inkomsten van de tripangvangst.

Aan vreemdelingen, voornamelijk aan de toeridjene (vide „Middelen van bestaan") worden de zandplaten (lâisi), waar de tripang gevangen wordt voor gemiddeld f 80 per jaar verpacht.

Deze pacht berust op de adat.

G. Diverse kleinere inkomsten.

I. Bij 't geven van feesten of 't brengen van bezoeken door den Radja buiten zijn gebied wordt een algemeene collecte gehouden (nilêle). Een ieder is dan verplicht om minstens f 0.25 in geld te betalen, bij gebreke waarvan hij met 4 realen (f 8) beboet wordt. Hiermede zou jaarlijks ongeveer f 60 in 's Radja's kas vloeien.

II. Alle door den Radja opgelegde boeten wegens misdrijf en overtreding komen aan hem. (Ook Kraeng Lolo en Kraeng Poenaga, leden van den Hadat of Rijksraad hebben dit recht).

Bij goederendiefstallen is het minimum f 4, 't maximum f 80 boete.

Bij veediefstallen moet het gestolen vee worden teruggegeven en moet de dief als boete evenveel vee aan den Radja afstaan, als hij gestolen heeft.

Wordt een visscher tijdens een feest dat de Radja geeft er op betrapt, dat hij visch uit zijn bila verkoopt, dan komt de opbrengst van die bila gedurende een maand aan den Radja.

Het bedrag van die boete kan op ongeveer f 500 's jaars worden geschat.

III. Gedurende festiviteiten is er altijd gelegenheid tot dobbelspel. Bovendien worden dan hanenklopperijen gehouden en zooals overal adat is komt dan een deel (baratoe) van alle gewonnen geld aan den feestgever i. c. den Radja. Deze baratoegelden kunnen op ongeveer f 500 's jaars geschat worden.

IV. Sinds een 4 tal jaren heft de Bestuurder van Laikang overvaartgelden van een ieder, die de rivier van Laikang oversteekt, en wel:

2 duiten van een voetganger die geen goederen bij zich heeft,

5 duiten van een ieder, die goederen overbrengt,

10 duiten voor een paard of een karbouw.

Voor een pont of overvaartmiddel wordt echter niets gedaan; het bestaat zelfs niet.

WOORDENLIJST VAN HET SENTANISCH

[SENTANI-MEER].

Naar de blanco-lijst van HOLLE.

DOOR P. E. MOOLENBURGH.

Controleur B. B.

		Sentani.
1.	Mensch	rŏtérè
5.	Hoofd	fārĕm [pānĕm]
8.	Oor	anggèi
9.	Oog	jŏrrå
11.	Neus	joi
12.	Mond	heuw jā
13.	Lippen	heuw jā bĕné
14.	Keel	maringgă
15.	Tong	feeuw
16.	Verhemelte	mabōm
17.	Tand	djè
18.	Kies	djè
19.	Kin	aisjarra (?)
20.	Baard	sei
21.	Knevel	sei
22.	Sik	sei
23.	Wang	tăwā
24.	Voorhoofd	furri (u als in rug)
25.	Wenkbrauw	jorrembè
26.	Schedel	farĕm
27.	Hals	sorrå
31.	Buik	jahĕrre
32.	Navel	poerinde
34.	Borsten	nimĕ
39.	Rug	mŏrå
40.	Arm	jārå
41.	Elleboog	mĕsérrĕ
42.	Oksel	meningge
43.	Schouderblad	jārå
44.	Achterste	fèboeroe
45.	Bil	āwāwā
46.	Stuit	siaoe
47.	Penis	moe
48.	Vagine	kĕmah
49.	Been	orrå
50.	Dij	pèdĕ
51.	Knie	rĕhĕrĕ
52.	Kuit	orrågiem
53.	Scheen	orrå gommānoe
54.	Voet	ottofè
55.	Enkel	otto segarroe
56.	Hand	megĕra gĕra
57.	Handpalm	mĕfè
58.	Vingers	mĕ gĕra gĕra
59.	Nagels	menggeui
60.	Duim	memaoe
61.	Wijsvinger	menårå
62.	Middelvinger	mĕnami
63.	Ringvinger	mĕgurri
64.	Pink	mehembai
65.	Been	boh
66.	Bloed	oggieb
67.	Vleesch	oe
69.	Rib	keringgĕ

		Sentani.
70.	Huid	wā
71.	Haar (hoofd)	mă
72.	Haar (huid)	oeiwè
73.	Zweet	nĕgi (?)
74.	Speeksel	ki
75.	Man	dŏh [torrĕ]
76.	Vrouw	miè
78.	Jongen	joegĕmbèr [fafa]
79.	Meisje	menggĕ
80.	Vader	adjai
81.	Moeder	anā
82.	Kind	tarpā [fāfā]
83.	Zoon	tå
84.	Dochter	minggĕ
90.	Broeders	arabérè
91.	Zuster	emèm
92.	Oudere	ără
93.	Jongere	monja
94.	Kleinkind	netembå
95.	Oom	neborèfā
97.	Tante	omifā
107.	Verwant	nĕbărèwă
109.	Man	dŏh [torrĕ]
113.	Naam	rahinĕ (?)
115.	Ademen	enmaoe
116.	Eten	ané
	boeren =	āri
117.	Drinken	poeantji
	kuchen =	kĕnā
119.	Slapen	joegoe
121.	Staan	anfè
122.	Loopen	enjen
124.	Liggen (rug)	néjen
125.	Liggen (buik)	darfoeridja
126.	Zitten	moeiébĕ
127.	Zitten (kruiselings)	haningga
129.	Hurken	endanda

		Sentani.
130.	Dragen	nadĕnaibo (o/d schouder)
	"	joedăm (o/h hoofd)
	"	tanédi (a/d hand)
131.	Zwemmen	sigojĕ
132.	Spreken	aréga
136.	Schreeuwen	réhĕră
137.	Lachen	tĕ
138.	Schreien	sĕré
139.	Glimlachen	tĕ
140.	Zuchten	nŏh
141.	Spuwen	ki
142.	Niezen	sobi
143.	Hoesten	kĕnā
144.	Gapen	enwinā
145.	Knikken	ĕntje embå
146.	Zingen	bè
147.	Roepen	khènai
148.	Vragen	jènggènjĕrå
149.	Antwoorden	wenimĕrè
150.	Denken	mereniba dĕmabå
151.	Weten	neidjè
153.	Vergeten	hanengĕrå
154.	Ontkennen	weiroegwè
156.	Zwijgen	abām
158.	Liefhebben	rådjĕrè
161.	Sterven	sĕdĕndĕrsi
162.	Lijk	abroe
163.	Leven	waried
165.	Dood	sĕdĕr
166.	Dooden	karogoewai
170.	Pissen	kĕnjaoe
171.	Pis	kĕnjaoe
172.	Poepen	kindå
173.	Poep	joenoe
174.	Een wind laten	joenoe
175.	Ziek zijn	hānĕhonoi
176.	Pijn	poehè

		Sentani.
177.	Wond	hamaoe
178.	Zweer	gogo
182.	Buikpijn	jāhĕrri agoi
184.	Pokken	boedoe boedoe
186.	Uitslag	kahé [kaskado]
187.	Hoofdpijn	farè nekare
195.	Blind	jorrobām
197.	Genezen	rĕnobbå
201.	Tooveriaar	pĕråråre
206.	Afgodsbeeld	rötĕrè oenå
244.	Graf	poerefarrĕ
245.	Lijkfeest	hĕdĕhā
246.	Huwelijk	mièareigå
248.	Bruidschat	tĕboni hĕrĕ [sembooi nera]
250.	Baren	faihonggi
258.	Trom	waroe
265.	Huis	imĕ
266.	Hut	hègĕparrĕ
268.	Dakbedekking	jām [v. palmbladeren]
270.	Deur	miè maoe
274.	Vloer	wā
275.	Omwanding	tabā
276.	Hoofdstijlen	soe
283.	Zit- en ligplaats	joem
287.	Vuur	ie
291.	Hoofdkussen	joemarrĕ
292.	Licht	oiĕrārā
299.	Mes	tamo naré
300.	Hakmes	tamo jāri
301.	Bijl (ijzeren)	tamo chātoe
304.	Piek	moensā
	Pijl =	fĕrā, sorrā (4 punten)
306.	Boog	nānā
311.	Pan (aarden)	hĕrai
312.	Rijstketel	èbè (van ijzer)

		Sentani.
313.	Bord	sodjè
315.	Drinknap	poe
317.	Schotel	hĕrai
324.	Kist voor kleeren	toe
326.	Tampajan	boehĕrai
328.	Koken	marombo
330.	Poffen	rooken = karrĕ
331.	Roosteren	
332.	Spijs	torré rĕmèhā
336.	Visch	kā
343.	Zout	sè
350.	Vogel	ajè [jaarvogel = towari]
354.	Ei	eirå (entå)
356.	Varken	obbå
366.	Hond	jorroe
399.	Kapel	oi boemboe
403.	Slang	maat [māte = slangen]
404.	Visch	kā
409.	Kikvorsch	sigè
410.	Hagedis	saro
411.	Krokodil	ka inkĕroem
413.	Schildpad	ka oeben
416.		maro, temarā
417.		
419.	Ring	arm- = nap; glagen = ĕbā
422.	Oorring	poera
432.	Tasch	geweven van touw benisjang
442.	Tuin	sĕgèdĕ
460.	Tabak	sabĕgei
463.	Kalebas	au; — met figuren = au sjommå
464.	Oobi	inggĕ
465.	Katela kasave	inggĕ
647.	Kokos	köh; jonge — köh mĕreu

		Sentani.
472.	Suiker	joe
482.	Sagoboom	fi
483.	Sago	fi: sagostamper = fèma
489.	Pisang	eum
496.	Pinang	boerau
497.	Sirih	emmi
502.	Bamboe	najoā
504.	Aarde	jaoe
506.	Firmament	jaroe
508.	Zon	soe
510.	Maan	årå
521.	Water	zee — nau zoet — boe nau
522.	Zee	nau
533.	Eiland	jågåbà
541.	Boom	si
542.	Tak	si
544.	Blad	ofè
573.	Steen	toega
574.	Aarde	jaoe
575.	Zand	saba
593.	Koning	[korano] = entoforo
621.	Geweer	fĕrà [pijl]
625.	Koppen-snellen	weeri
664.	Prauw	Kleine mannen — isja ifa; groote vrouwen — kāi, kāhi
668.	Riem	roeispaan deuw
669.	Roeien	teum
715.	Goed	foia
718.	Slecht	lĕbāam, nĕbāam
742.	Wit	au
743.	Zwart	ébé

		Sentani.
744.	Rood	miri
826.	Veel	sĕdĕm (sĕrĕm)
827.	Weinig	sĕrĕm oe = niet
833.	Vele	sĕdĕm (sĕrĕm)
805.	Reeds	nènè
807.	Noord	ĕnèdi
808.	Zuid	tĕbŏm
809.	Oost	naboe
810.	West	waiboe
811.	Boven	poema
813.	Onder	kam
	Een	imbai
	Twee	bé
	Drie	namé
	Vier	gurri
	Vijf	méhèmbai
	Zes	méhin imbai
	Zeven	méhini bé
	Acht	méhini namé
	Negen	méhini gurri
	Tien	méhini méhèmbai [mobé]
	Elf	otto minbai
	Twaalf	otto mĕbé
	Dertien	otto namé
	Veertien	otto gurri
	Vijftien	otto méhèmbai
	Zestien	otto mĕmbai
	Zeventien	otto bé
	Achttien	otto nami
	Negentien	otto gurri
	Twintig	ottobi mĕbi
	Een en twintig	otto bi mebi ĕmbai

NOTULEN

VAN DE

BESTUURS- EN ALGEMEENE VERGADERINGEN

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEDERLANDSCH-INDIË.

1905—1906.

BESTUURSVERGADERING

van 17 Juni 1905.

Aanwezig de H.H. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, de Groot, Bosboom, Juynboll en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de H.H. Heeres, van Vollenhoven, van Höevell en van Deventer.

De notulen der vergadering van 20 Mei j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut, met ingang van 1 Juli 1905, worden benoemd de H.H. J. J. van Eupen te Magelang, B. L. Hagedoorn te 's-Gravenhage, Mr. H. N. Grobbee te Makassar, D. van Hinloopen Labberton te Buitenzorg, E. G. O. Lange te 's-Gravenhage en H. C. Raven te Padang.

Van de H.H. H. Aschhoff, C. W. F. Happé en H. F. Hesselaar is bericht ontvangen dat zij met het einde van het loopende jaar het lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden A. P. H. Hotz, Th. W. Juynboll en C. F. Schoch opgaaf van veranderd adres.

Op voorstel van Voorzitter en Secretaris wordt de handelsprijs van de Woordenlijst der Tobelo-Bòëng-taal, door J. L. D. van der Roest, bepaald op f 1.75 per exemplaar.

Van dit werkje zal een exemplaar worden aangeboden aan Z.Exc. den Minister van Koloniën.

Door het lid W. Meyer Ranneft is, ter plaatsing in de *Bijdragen*, ingezonden: Praboe Dewa Sockma of Petrock als vorst, uit de Wajang orang. Inleiding, tekst, vertaling en platen.

In handen van de HH. Poensen en Juynboll.

Tot hetzelfde doel is door het lid S. C. Knappert ingezonden eene beschrijving van het landschap Koetei, met kaart.

Ook namens den heer Kielstra stelt het lid Bosboom voor, dit stuk in de *Bijdragen* op te nemen. — Goedgekeurd.

De heer Poensen brengt, ook, namens den Voorzitter, verslag uit over de door den heer F. J. F. van Hasselt ingezonden Nufoorsche fabelen en vertellingen.

Hij stelt voor, dit stuk in de *Bijdragen* op te nemen, mits de vertaling nog worde herzien, zoodat zij minder letterlijk worde en met ons spraakgebruik overeenkome.

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De Secretaris deelt mede dat hij, ingevolge de hem in de vorige vergadering gegeven opdracht, met den heer van Eerde in overleg is getreden ten aanzien van handschrift en vertaling van „Toetoer Monjèh." Daarbij is gebleken dat het Rotterdamsche handschrift gelijk is aan dat van den heer van Eerde; deze heeft verzocht, van dit laatste nu reeds de drukproeven te mogen ontvangen, ten einde deze nog op Lombok te kunnen doen nazien, en daarna, zoo noodig, de vertaling te verbeteren.

Aan dat verzoek wordt gevolg gegeven.

De Voorzitter brengt ter tafel:

a. het in de vorige bestuursvergadering toegezegde opstel over eene Oudjavaansche inscriptie,

b. Soendasche fabelen en vertellingen, door R. A. Kern.

Tot de plaatsing van beide stukken in de *Bijdragen* wordt besloten.

Ten behoeve der Bibliotheek zijn ten geschenke ontvangen van het lid Dr. H. Blink:

a. Eenige boeken en brochures over onze Koloniën;

b. eene nagenoeg volledige verzameling van de „Hollandsche Revue";

c. een ex. (voor zoover reeds verschenen) van zijn werk „Nederlandsch Oost- en West-Indië, geographisch, ethnographisch en economisch beschreven."

Den heer Blink zal voor een en ander de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 SEPTEMBER 1905.

Aanwezig de HH. Kern (Voorzitter), Poensen, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, van Deventer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris).

Afwezig, met kennisgeving, de HH. Henny (Onder-Voorzitter), Heeres en de Groot.

De notulen der vergadering van 17 Juni jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het instituut, met ingang van 1 Juli 1905, worden benoemd de HH. Mr. C. A. Bergsma te Amboina, K. H. Binnendijk te Madioen, Dr. C. J. F. Blooker te Amsterdam, R. A. Danoeredjo te Djocjokarta, Mr. G. Jannink te Almelo en N. J. Struick du Moulin te Weltevreden.

Van de leden P. M. L. de Bruyn Prince, J. A. Enthoven, E. A. C. F. von Essen, J. J. van Huffel, Mr. E. 's Jacob, M. Joustra, H. C. Kronouer, J. H. Menten, P. de Roo de la Faille, J. H. J. Sigal en J. P. Snepvangers is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Van de leden Mr. A. J. Driessen, A. A. Gobius, L. Th. Mayer, Mr. J. Paulus, K. Tinneveld, Mr. J. R. Voûte en P. M. Ader is bericht ontvangen, dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Notificatie.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden der leden D. Laan, A. E. Moll, G. E. V. L. van Zuylen en J. L. A. Brandes.

De Voorzitter zegt dat het betrekkelijk plotseling overlijden van deze vier personen, meest nog in de kracht van hun leven, ongetwijfeld bij velen een diepen indruk heeft gemaakt. Aan de nagedachtenis van wijlen den heer Brandes, wiens dood mag genoemd worden een ontzettend verlies voor de wetenschap, en die het

Instituut zoovele jaren als zijn commissaris in Indië aan zich verplichtte, hoopt de Voorzitter in het eerstvolgend n° der *Bijdragen* eenige woorden te wijden.

Ter vervanging van wijlen Dr. Brandes wordt als Commissaris in Indië benoemd het lid Dr. G. A. J. Hazeu.

Van het Buitenlandsch lid Ar. Marre is dd. 29 Augustus 1905 de mededeeling ontvangen dat zich in de *Bibliothèque nationale* sedert 1823 een Hollandsch-Maleisch handschrift bevindt, aldus omschreven:

„Dictionnaire M-S. hollandais-malais, copié sur l'original de la Bibliothèque impériale, ouvrage entrepris par ordre et par les soins de M. Radermacher, directeur de la Compagnie des Indes Hollandaises à Batavia. Les circonstances enpêchèrent cet ouvrage d'être parachevé, et M. Radermacher le remit à M. d'Herculais, de présent officier général en retraite, rue Bleue n° 38, acquis par la Bibliothèque du Roi ce 28 Juin 1823".

De Heer Marre stelt de vraag, of het Instituut wellicht dit handschrift (92 blzz.) zoude wenschen uit te geven, indien zulks niet reeds geschied mocht zijn, — in welk geval hij bereid zou zijn het voor dat doel over te schrijven.

Na beraadslaging wordt besloten, den heer Marre voor zijne mededeeling en zijn aanbod te bedanken, doch van dit laatste geen gebruik te maken aangezien aan den bovenomschreven arbeid thans, uit een wetenschappelijk oogpunt, geene waarde meer kan worden toegekend.

Van den Commissaris in Indië, Dr. van Ronkel, is dd. 19 Juli jl. ontvangen een wissel ad f 180.—, waarvan de goede ontvangst hem dd. 18 Augustus door den Secretaris is bericht.

In handen van den Penningmeester.

Door de bestuursleden Poensen en Juynboll wordt verslag uitgebracht over het artikel van den heer W. Meyer Ranneft, in de vergadering van 17 Juni jl. ter tafel gebracht. Zij stellen voor, dit stuk, hetzij in de *Bijdragen*, hetzij afzonderlijk uit te geven.

Dienovereenkomstig wordt besloten. Door den Secretaris zal worden nagegaan of tegen de reproductie der platen in het formaat der Bijdragen bezwaren bestaan.

De Secretaris deelt mede dat hij de Nufoorsche fabelen en vertellingen van den heer F. J. F. van Hasselt, na herziening der vertaling heeft terug ontvangen.

Notificatie.

Van het lid, Mr. Dr. J. G. C. Jonker, werd ontvangen een opstel over de eind-medeklinkers in het Rottineesch en Timoreesch.

Op voorstel van den Voorzitter wordt tot de plaatsing in de *Bijdragen* besloten.

Van den adjunct-Secretaris, den heer G. P. Rouffaer, werd ontvangen eene mededeeling over den Chineeschen naam Ts'e-ts'un voor Grĕsik.

Idem.

Door den Voorzitter wordt ter plaatsing in de *Bijdragen* aangeboden een vervolg op zijne vroegere artikelen over de spraakkunst van het Oud-Javaansch.

Tot bedoelde plaatsing wordt besloten.

Van het lid C. M. Pleyte is ontvangen een opstel getiteld „Toekang Sadap, eene bijdrage tot het leerstuk dat planten bezielde wezens zijn."

In handen van de HH. van Höevell en Juynboll.

Op voorstel van de HH. Kern en Juynboll wordt besloten tot de opneming in de *Bijdragen* van een artikel van het lid R. A. Kern, over 't lĕmĕs in het Soendaasch.

Het lid van Vollenhoven, vernomen hebbende dat van de contracten met inlandsche Vorsten, door Mr. Heeres uit te geven, (deel XVII der *Bijdragen*) thans 21 vellen zijn afgedrukt en dat eene daaraan aansluitende reeks, loopende tot 1850, elders zal worden gepubliceerd, meent nu reeds ter sprake te moeten brengen de wenschelijkheid dat daarna vanwege het Instituut worden herdrukt de na 1850 gesloten contracten met de daarbij behoorende nota's van toelichting.

Wordt besloten, dezen wenk te goeder tijd ter harte te nemen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 21 OCTOBER 1905.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. de Groot en Visser, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 16 September worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H. J. de Booy te Weltevreden, Prof. dr. J. Huizinga, te Groningen, C. Lekkerkerker, te Probolinggo, en J. A. van Neer, te 's-Gravenhage.

De leden F. A. Bol, C. J. Boon, Mr. A. Brouwer, W. J. Derx, W. Kromhout Cz. en A. H. Zwager gaven kennis, met het einde des jaars hun lidmaatschap te willen doen eindigen.

Voorts is bericht ontvangen van het overlijden van het Buitenlandsch lid F. Freiherr von Richthofen, en van de gewone leden Jhr. Mr. J. van Doorn, Mr. H. Fuchter, E. J. Kerkhoven en Prof. J. L. C. Schröder van der Kolk.

Notificatie.

Door het lid M. Joustra is d.d. 14 October 1905 bericht, dat hij heeft samengesteld een bescheiden Karo-Bataksch woordenboek, tot welks uitgaaf, indien het werk wordt goedgekeurd, de medewerking van het Instituut wordt ingeroepen.

In handen van den Voorzitter.

Van het lid H. E. Steinmetz is, bij schrijven van 5 September jl. ontvangen een album met foto's, behoorende bij een van Regeeringswege uit te geven verslag over de visscherij langs de Noordkust der afdeeling Pasoeroean, van de hand van den controleur M. J. van de Pauwert, benevens een achttal foto's van praoe-modellen uit Cheribon, met eene door den regent van Cheribon opgemaakte korte beschrijving, ingezonden door den ass.-resident J. H. J. Sigal.

Door de Regeering is, wegens de kosten, bezwaar gemaakt, de

afbeeldingen als bijlagen bij het verslag te voegen, weshalve de heer Steinmetz — verwijzende naar het artikel "Vaartuigen" in de *Encyclopaedie van Ned.-Indië*, waaruit de behoefte aan goede afbeeldingen van Indische praoe-modellen blijkt — de vraag stelt of het Instituut niet de uitgaaf der foto's zou kunnen bezorgen.

De Secretaris deelt mede dat de verwijzing naar genoemd artikel in de *Encyclopaedie* hem aanleiding gaf, ten deze het advies van een der schrijvers, het lid G. P. Rouffaer, te ontvangen.

Deze is van meening dat het om verschillende redenen niet raadzaam is, aan het voorstel van den heer Steinmetz gevolg te geven. Ten eerste zou het werk te onvolledig zijn. Volgens de *Encyclopaedie* zijn meer dan 100 Indonesische praoe-namen bekend, daarvan zijn thans slechts 10 — 7 van Pasoeroean en 3 Cheribonsche — afgebeeld; het is niet te veronderstellen, dat de overige praoe-typen niet veel van de thans gegevene zouden afwijken.

De kosten zouden c.c. f 800.— bedragen, — eene uitgaaf die onder deze omstandigheden niet verantwoord zoude zijn.

Volgens den heer Rouffaer kan eerst na eenige jaren, wanneer de verzameling foto's van het Instituut, ook wat Indische vaartuigen aangaat, belangrijk zal zijn toegenomen, gedacht worden aan de samenstelling van een geïllustreerd werk over Indische zeevaart en vischvangst.

Bij de op dit advies gevolgde beraadslaging verklaren alle bestuursleden, zich daarbij in hoofdzaak aan te sluiten. De Voorzitter meent dat de uitgaaf van bouwstoffen voor bedoeld geillustreerd werk, wanneer gewenscht, meer op den weg zoude liggen van het *International Archiv für Ethnographie.*

Wordt besloten, het lid Steinmetz den dank van het bestuur te betuigen voor de toezending der foto's, met beleefd verzoek zijnerzijds verder te willen medewerken tot de vervollediging der verzameling foto's op dit gebied bij het Instituut, — doch hem tevens de reden mede te deelen waarom thans aan zijn voorstel geen gevolg kan worden gegeven.

Door de HH. van Höevell en Juynboll wordt advies uitgebracht over het in de vorige vergadering in hunne handen gesteld opstel van het lid C. M. Pleyte, — van welk advies de slotsom luidt dat het stuk alleszins in aanmerking komt voor opneming in de *Bijdragen.*

Daartoe wordt besloten.

*

Vanwege het War Department, Bureau of insular affairs te Washington en het Department of the Interior, Ethnological Survey for the Philippine Islands te Manila, is het voorstel gedaan tot ruiling van uitgaven.

Goedgekeurd.

Ten geschenke voor de Bibliotheek zijn ontvangen:

1. Van den heer G. A. Scherer, bestuurslid van het Indisch Genootschap, een 40-tal foto's, waaronder eene reeks van 20 zeer fraaie van de Diëng en omstreken.

2. Van het lid J. Bienfait te Soerabaja, door bemiddeling van den adjunct-Secretaris, diverse foto's uit Oost-Java, Bandjermasin en Doda (West-Centraal-Celebes), waaronder verschillende vaartuigtypen, benevens eene goedgeslaagde afbeelding van den grafsteen met Arabische inscriptie op het graf van Malik Ibrahim te Grĕsik, 1419.

3. Van den beambte van het Instituut, den heer W. C. Muller, twee exx. van het door hem vervaardigd register op het tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap (1876—1904).

4. Van het lid A. Lefeber Jr. diverse boekwerken, waaronder een ex. van Wright's Grammar of the Arabic language, 3d ed., door M. J. de Goeje, 2 dl. (1898).

5. Van de Maatschappij ter bevordering van het Natuurkundig onderzoek der Ned. koloniën een ex. van Mr. H. A. Lorentz's werk, Eenige maanden onder de Papoea's.

6. Van Dr. A. Saito, de reproductie van een oude Japansche prent, voorstellende het vieren van den Nieuwjaarsdag in 1794 door Japanners op Hollandsche wijze.

Aan de schenkers zal, voor zoover niet reeds geschied, de dank van het bestuur worden betuigd.

Door den heer Juynboll wordt ten behoeve der *Bijdragen* aangeboden een vervolg op het artikel van het lid M. C. Schadee, over den godsdienst der Dajaks.

In handen van de HH. Juynboll en van Hoëvell.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 18 NOVEMBER 1905.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de HH. Heeres en Poensen, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 21 October 1905 worden gelezen en goedgekeurd.

Worden benoemd tot leden van het Instituut:

Mevrouw M. F. H. ten Bosch—Bosscher, den Haag; P. van Leersum, Bandoeng; G. J. Nyweide, den Haag; D. Tollenaar, Buitenzorg; J. F. A. de Rooy, Koepang.

Onder de contribueerende instellingen wordt opgenomen het „Museum voor Land- en Volkenkunde en Maritiem Museum Prins Hendrik" te Rotterdam.

Van de leden Mr. J. H. Abendanon, Mejonkvr. H. B. de la Bassecour Caan, Mr. F. C. Hekmeyer en P. J. Hoevenaars is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

De leden A. A. van Delden, Dr. H. Groothoff, D. A. Hooyer, F. W. A. Neeteson, A. van Senden en B. M. Vlielander Hein zonden bericht dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschten te doen eindigen.

Notificatie.

Door den heer W. F. Nieuwkerk, executeur-testamentair, is bericht dat op den 15n November te Delft is overleden zijn oom, Prof. Dr. G. K. Niemann, Eerelid van het Instituut.

De Voorzitter herinnert hoe de heer Niemann zich reeds vele jaren geleden toelegde op de kennis der verschillende talen van onzen Archipel, en zich ontwikkelde tot een onzer beste Indologische geleerden. De heer Niemann, die werkte zoolang hij kon en verschillende vruchten van zijn arbeid openbaar maakte, was ook door zijne bescheidenheid en beminnelijkheid algemeen geëerd. Hij heeft met eere geleefd en is met eere ten grave gedaald.

Wordt besloten, den brief van den heer Nieuwkerk met een brief van rouwbeklag te beantwoorden, en het bestuurslid Poensen uit te noodigen, het overleden Eerelid in de *Bijdragen* des Instituuts te herdenken.

Van het lid G. J. F. Biegman is bericht ontvangen dat hij, wegens verandering van betrekking en daarmede gepaard gaande overplaatsing, het bij hem berustend depot van Van der Toorn's Minangkabausche werken heeft overgedragen aan het lid J. G. Dammerboer, terwijl hij, als netto-opbrengst van verkochte exx., per postwissel overmaakte een bedrag van f 33.23.

In handen van den Penningmeester.

Door den Penningmeester en Secretaris wordt ter tafel gebracht de begrooting voor 1906, welke na toelichting en bespreking wordt goedgekeurd.

De heer van Hoëvell, ook namens den heer Juynboll verslag uitbrengend over het vervolg-opstel van het lid Schadee over den godsdienst der Dajaks, adviseert tot plaatsing daarvan in de *Bijdragen.*

Dienovereenkomstig wordt besloten.

De heer de Groot betoogt dat de Instituuts-bibliotheek zeer onvolledig is ten opzichte der standaardwerken, handelende over Achter-Indië, en stelt voor hem te machtigen, naarmate hij daartoe in de gelegenheid is, in die leemte te voorzien.

Goedgekeurd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 16 DECEMBER 1905.

Aanwezig de H.H. Kern (Voorzitter), Henny (Onder-Voorzitter), Poensen, de Groot, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, Kielstra (Secretaris).

De overige H.H. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 18 November j.l. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de H.H.: H. Craandijk, te Singaradja, L. J. C. van Es, te Hof van Delft, H. J. Hoogeveen, te Weltevreden en Jhr. O. van der Wijck, te Weltevreden.

Van de leden E. A. C. F. von Essen, L. Knappert, J. Knebel en R. M. A. Soerardjaningrat werd opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Door de H.H. C. R. Bakhuizen van den Brink, H. Catenius, D. de Jongh Hz., W. C. van der Meulen, Dr. W. Pauw, I. C. R. Schenck en J. E. Bijlo is kennis gegeven dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Bij schrijven dd. 29 October jl. is door Dr. G. A. J. Hazeu te Weltevreden bericht dat hij gaarne gevolg geeft aan de uitnoodiging van het Bestuur om als Commissaris van het Instituut op te treden.

Notificatie.

Op voorstel van den Secretaris wordt besloten, twee lolopatoe's (koorden van gevlochten koperdraad), afkomstig van Soemba en den 12^{en} Juli 1881 door het toenmalige lid B. J. E. Roskott naar het Instituut gezonden, af te staan: een aan het Ethnographisch Museum te Leiden, de andere aan het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam.

Van het lid, Prof. Dr. J. S. Speijer, is ter plaatsing in de *Bijdragen* ontvangen een opstel, handelende over eene in menig

opzicht merkwaardige mythologische vertelling, welke op het beeldhouwwerk van den Boro Boedoer is afgebeeld.

Op voorstel van den Voorzitter en den Secretaris wordt tot de plaatsing besloten.

Van het Departement van Koloniën is, dd. 13 December afd. F nº 16, eene aanvraag ontvangen voor 500 exx. van Niemann's bloemlezing, Eerste stuk, ad f 2 per exemplaar.

De Secretaris deelt mede dat slechts 450 exx. kunnen worden geleverd, doch dan de voorraad geheel zal zijn uitgeput, zoodat tot een herdruk zal moeten worden overgegaan. Hij heeft dienaangaande reeds overleg gepleegd met het lid Prof. C. A. van Ophuyzen, die zich bereid heeft verklaard een herziene uitgaaf te bezorgen wanneer het Bestuur zulks verlangt.

Dit aanbod wordt dankbaar aanvaard.

De Secretaris deelt mede dat ten behoeve der Bibliotheek de volgende geschenken zijn ontvangen:

a. van wijlen Prof. Dr. Niemann, een fraai handschrift van de Sadjarah Melajoe;

b. van Mr. J. G. Pott: Uitvoering van de Indische mijnwet, ontwerp eener ordonnantie enz., 2 deelen;

c. van het lid H. E. Steinmetz: Overzichten van de uitkomsten der gewestelijke onderzoekingen naar 1º vischteelt, 2º pluimveeteelt, met 3º algemeene toelichting;

d. van het lid T. J. Bezemer, zijn werk over Ned. Oost-Indie, voor zoover verschenen;

e. van Mevrouw de wed. J. Brandes—Nieman, en 20-tal boekwerken, waaronder de Septem Moàllakât, ed. Arnold, 4 Sanskrituitgaven, en eenige te Hanoi verschenen boeken. Voorts een aantal boeken, door wijlen Dr. Brandes gebruikt, met vele aanteekeningen van zijne hand.

Voor de toezending van een en ander is, voor zoover noodig, bereids dank betuigd.

De Secretaris deelt mede dat hem door den heer M. J. Lusink de vraag is gesteld, of het Instituut bereid zou zijn een door zijn schoonvader, den heer M. von Faber, gepensioneerd ambtenaar voor Chineesche zaken, samengesteld Chineesch-Nederlandsch Woordenboek uit te geven, — welke vraag thans bij het Bestuur wordt overgebracht.

Na beraadslaging is de vergadering algemeen van oordeel dat bedoelde uitgaaf niet ligt op den weg van het Instituut, te minder nu er, in het Fransch en Engelsch, reeds uitmuntende woordenboeken der Chineesche taal bestaan.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 20 JANUARI 1906.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de heer van Höevell, die bericht heeft, door ongesteldheid verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

De Voorzitter opent de vergadering met een welkomstgroet en met den wensch dat het nieuwe jaar voor allen, en bovenal voor het Instituut, een gelukkig jaar moge zijn.

De notulen der vergadering van 16 December jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden des Instituuts worden benoemd mej. M. Tonnet en de HH. J. Breukink, J. E. Dambrink, F. M. Delfos, J. H. Neumann, Mr. G. J. Nolst Trinité, G. U. van Renesse van Duivenbode en Jhr. Mr. H. C. van der Wijck.

De leden Mr. F. C. Hekmeyer, W. J. Rahder en Jhr. L. J. de Villeneuve zonden opgaaf van veranderd adres.

Overeenkomstig hun verzoek zijn met het einde des jaars 1905 van de ledenlijst afgevoerd de HH. P. ten Bosch, Dr. Th. van Buuren, A. J. F. Egter van Wissekerke, J. L. van Gennep, J. A. Loeff, H. A. de Nooy, F. L. M. Rant, J. Th. de Visser en M. van Winsen. Notificatie.

De Secretaris deelt mede, van het Departement van Koloniën te hebben ontvangen een mandaat groot f 912.75, voor de levering van 450 exx. (met verpakking) van Niemann's Bloemlezing, Eerste

stuk; welk mandaat door hem aan den Penningmeester is overhandigd.
Notificatie.

Van 's Rijks ethnographisch Museum te Leiden en het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam zijn dankbetuigingen ontvangen voor de toezending der lolopatoe van Soemba en, wat laatstgenoemd Museum betreft, ook van de daar ontbrekende deelen der Bijdragen.
Notificatie.

Van den heer J. Breukink werden ontvangen een spraakkunst en woordenlijsten van het Gorontalo'sch.

Deze stukken zijn ter beoordeeling, door den Secretaris gezonden aan de HH. Kern en van Höevell, die beide schriftelijk van advies hebben gediend.

Na voorlezing hunner adviezen wordt besloten, in beginsel goed te keuren de uitgaaf, vanwege het Instituut, van de in menig opzicht verdienstelijke Spraakkunst, — mits de Schrijver daarin alsnog eenige door de adviseurs aangewezen verbeteringen aanbrenge; en niet over te gaan tot het doen drukken der woordenlijsten, aangezien de voorkeur moet worden gegeven aan eene meer volledige, door den heer E. E. W. G. Schroeder samengesteld.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk tot geen opmerkingen aanleiding geeft.

De Penningmeester brengt ter tafel zijne rekening en verantwoording over het jaar 1905, welke, namens het Bestuur, zullen worden onderzocht en beoordeeld door de HH. Bosboom en van Deventer.

Zij zullen voorts in handen worden gesteld van de gewone leden J. Habbema en W. van Gelder, met verzoek in de a. s. Algemeene Vergadering daarover verslag uit te brengen.

Op voorstel van den Voorzitter wordt bepaald dat die algemeene vergadering zal gehouden worden op Zaterdag 17 Februari, des namiddags ten *twee* ure.

Met het oog op de aanstaande aftreding van de HH. Kern, Heeres en Poensen worden na bespreking de volgende drietallen opgemaakt:

Vacature—Kern: Prof. Dr. J. S. Speijer, Prof. Dr. A. C. Vreede, Prof. C. A. van Ophuysen.

Vacature—Heeres: Prof. Dr. K. Martin, Dr. H. Blink, J. F. Niermeijer.

Vacature—Poensen: J. W. IJzerman, J. Habbema, Joh. F. Snelleman.

Van den heer J. H. de Bussy is, ten behoeve der Bibliotheek, ten geschenke ontvangen een ex. van het door hem uitgegeven plaatwerk: Deli in woord en beeld; den schenker is daarvoor bereids dank betuigd.

Van de HH. P. H. van der Kemp, G. Nypels en F. R. Scherius, te zamen vormende eene door de vereeniging „Moederland en Koloniën" in het leven geroepen voorloopige commissie, is dd. 18 Januari jl. een schrijven ontvangen, waarin de vraag wordt gesteld of het bestuur van het Instituut bereid zoude zijn, met andere instellingen de oprichting te bevorderen van eene koloniale afdeeling bij de ontworpen internationale vredestentoonstelling, te houden bij gelegenheid der voltooiing en inwijding van het Haagsche Vredespaleis.

Na uitvoerige gedachtenwisseling wordt besloten, de gestelde vraag ontkennend te beantwoorden, aangezien het organiseeren van tentoonstellingen en wat daarmede in verband staat niet geacht kan worden te vallen binnen den werkkring van het Instituut.

Door den Voorzitter wordt, ter plaatsing in de *Bijdragen*, aangeboden een artikel van Dr. J. Ph. Vogel, getiteld: Sanskrit kīrti.

Tot die plaatsing wordt besloten.

Voorts geeft de Voorzitter in overweging, te besluiten tot de (afzonderlijke) uitgaaf van een werk van Dr. H. H. Juynboll, getiteld: Adiparwa, Oudjavaansch prozageschrift.

Geene bedenking.

Namens de Commissie van Bijstand voor het Oudheidkundig onderzoek stelt de Voorzitter voor, twee werken van wijlen Dr. J. L. A. Brandes uit te geven, wanneer daartoe, evenals voor de uitgaaf der beschrijving van de Tjandi Djogo, de medewerking der Regeering en van het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen kan worden verkregen.

Goedgekeurd.

De vergadering wordt gesloten.

JAARVERSLAG OVER 1905.

Het *Bestuur* bestond in het afgeloopen jaar uit de HH.: Prof. Dr. H. Kern (Voorzitter), Mr. J. E. Henny (Onder-Voorzitter), Prof. C. Poensen, Prof. Mr. J. E. Heeres, Prof. Dr. J. J. M. de Groot, H. D. H. Bosboom, Dr. H. H. Juynboll, Prof. Mr. C. van Vollenhoven, G. W. W. C. Baron van Höevell, Mr. C. Th. van Deventer, G. C. Visser (Penningmeester) en Dr. E. B. Kielstra (Secretaris).

Ingevolge art. 8 van het Reglement treden thans de HH. Kern, Poensen en Heeres af.

De heer G. P. Rouffaer als Adjunct-Secretaris, de heer W. C. Muller als Beambte, bleven met groote toewijding werkzaam.

Op 1 Januari 1906 telde het Instituut:

1 Beschermvrouw (H. M. de Koningin),
33 Buitenlandsche leden,
6 Donateurs,
1 Eerelid,
8 contribueerende instellingen,
617 gewone en
2 correspondeerende leden.

Door den dood ontvielen ons:

het buitenlandsche lid Prof. Dr. F. von Richthofen,

het eerelid Prof. Dr. G. K. Niemann,

de leden Th. J. M. Blanckenhagen, Jhr. Mr. J. van Doorn, Dirk Laan, B. C. de Jong, Mr. J. W. van Lansberge, J. H. Lebret, L. B. Paardekooper, Prof. J. L. C. Schröder van der Kolk, Mr. J. A. G. Baron de Vos van Steenwijk, E. de Waal, G. E. V. L. van Zuijlen, Dr. J. L. A. Brandes, Mr. H. Fuchter, E. J. Kerkhoven, L. C. A. F. Lange, A. E. Moll, Raden Mas Adipati Ario Sosro Ningrat, Mr. J. R. Voûte.

Onder dezen betreurden wij bovenal de HH. Niemann en Brandes, die, de eerste als bestuurslid, de tweede als onze commissaris in Indië, gedurende tal van jaren groote diensten aan het Instituut bewezen. Hun werd, in de dezer dagen verschenen aflevering der *Bijdragen*, een „in memoriam” gewijd.

Door ruiling van werken staat het Instituut thans met 139 genootschappen en instellingen in verbinding.

Het lid Dr. G. A. J. Hazeu had de welwillendheid, op ons verzoek in de plaats van wijlen Dr. Brandes als Commissaris van het Instituut te Batavia op te treden. Evenals aan den Commissaris Dr. Ph. S. van Ronkel, is hem ons bestuur grooten dank schuldig.

Van de *Bijdragen* verscheen het 58e deel; het 57e deel, de contracten met inlandsche vorsten bevattende, nadert zijne voltooiing.

Verder werden van wege het Instituut uitgegeven: eene Woordenlijst van het Tobelo'sch, door C. van der Roest, en eene Spraakkunst van de Nufoorsche taal, door F. J. F. van Hasselt.

De druk van den catalogus der Bibliotheek van het Instituut en van het Indisch Genootschap had geregelden voortgang; op ulto December 1905 waren 560 blz. afgedrukt, en er is alle reden te verwachten dat hij dit jaar voltooid zal worden.

Van de Bibliotheek en de Leeszaal wordt door belangstellenden, meermalen ook door niet-leden, geregeld gebruik gemaakt.

Omtrent den financieelen toestand kan het volgende worden medegedeeld.

Volgens de door den Penningmeester opgemaakte balans is het Instituut, aan effecten en contanten, in het bezit van f 23.383.09, tegen f 22019.46½ op 1 Januari 1905. De vermeerdering is in hoofdzaak toe te schrijven aan de omstandigheid, dat door het Bataviaasch Genootschap de voor de uitgaaf der beschrijving van de Tjandi Djago het voorgeschoten bedrag ad f 1035 werd terug betaald, en voorts dat in het afgeloopen jaar slechts één deel der *Bijdragen* het licht zag, en de uitgaven voor afzonderlijke werken financieel van weinig belang waren. Het jaar 1906 zal in dat opzicht ongunstiger zijn, omdat gerekend moet worden op twee deelen *Bijdragen* (deel 57 en 59) en op eene extra-uitgaaf voor den herdruk van het Eerste stuk van Dr. Niemann's Bloemlezing uit Maleische Geschriften, waarvan de voorraad is uitgeput. De hoogleeraar C. A. van Ophuysen heeft met groote welwillendheid de bezorging van dien herdruk op zich genomen.

Onder het uitstekend beheer van onzen Penningmeester geven onze geldmiddelen ons geen aanleiding tot zorg. Toch mag er wel op worden gewezen, dat, zij het tengevolge van buitengewoon te

achten omstandigheden, het aantal onzer contribuanten met 19 verminderde. Die omstandigheden zijn, ten eerste, het overlijden van niet minder dan 18; en verder de bezuinigingen in het Indisch beheer, welke eenige landsdienaren in Indië noopten, hun lidmaatschap te doen eindigen.

Te betreuren blijft het, gelijk reeds in vroegere jaarverslagen werd opgemerkt, dat menigeen, na volbrachten Indischen dienst in het Vaderland terugkeerend, als lid van het Instituut bedankt, hoewel juist nu onze Bibliotheek hem ten dienste staan, en het lidmaatschap aldus vruchtbaarder voor hem wezen zou.

Intusschen, — wij mogen niet klagen, waar zoovelen, in het moederland en in de Oost-Indische Koloniën, ons Instituut blijven steunen met hunne intellectueele medewerking of door hun lidmaatschap. Wij hebben slechts den wensch uit te spreken dat het aantal hunner toeneme, opdat met steeds meer kracht kan worden gestreefd naar het doel, door onze Instelling beoogd.

ALGEMEENE VERGADERING

OP 17 FEBRUARI 1906.

Aanwezig: de bestuursleden Kern (Voorzitter), Henny (Ondervoorzitter) Poensen, Bosboom, Juynboll, Van Vollenhoven, Van Höevell, Van Deventer, Visser (Penningmeester), Kielstra (Secretaris); voorts de gewone leden Bik, Van Gelder, Martin, de Meijier, Rouffaer, Speijer, Verbeek en IJzerman.

De Voorzitter opent de vergadering met een welkomstgroet.

De notulen der algemeene vergadering van 18 Februari 1905, reeds gedrukt in de *Bijdragen*, worden, zonder dat een der aanwezigen nog voorlezing verlangt, goedgekeurd.

De Secretaris leest het door hem opgemaakt jaarverslag, hetwelk voor notificatie wordt aangenomen. Namens de vergadering zegt de Voorzitter hem dank voor dat verslag en voor zijn arbeid ten bate van het Instituut in het afgeloopen jaar.

De Rekening en Verantwoording van den Penningmeester is, na vanwege het bestuur te zijn onderzocht en beoordeeld, in handen gesteld van de leden W. van Gelder en J. Habbema.

Ook namens laatstgenoemde brengt de heer Van Gelder verslag uit: de geheele administratie is in uitstekende orde bevonden, zoodat wordt voorgesteld haar goed te keuren en den Penningmeester dank te zeggen voor zijn beheer over 1905.

Op voorstel van den Voorzitter vereenigt de vergadering zich met dit voorstel.

De Voorzitter zegt den heer Van Gelder dank voor zijne moeite, met verzoek deze ook aan den heer Habbema over te brengen.

Ter vervulling van de door periodieke aftreding opengevallen

plaatsen in het Bestuur, thans bezet door de H.H. Kern, Heeres en Poensen, worden met groote meerderheid gekozen de H.H. Prof. Dr. J. S. Speijer, Prof. Dr. K. Martin en J. W. IJzerman, die zich allen bereid verklaren, de hun opgedragen functie te aanvaarden.

De Voorzitter zegt de H.H. Van Gelder en Rouffaer, die als stemopnemers fungeerden, dank.

De Voorzitter doet het voorstel, de vanwege het Instituut uit te geven werken: Âdiparwa, Oudjavaansch prozageschrift door H. H. Juynboll, en Spraakkunst der Gorontalo'sche taal, door J. Breukink, voor de leden verkrijgbaar te stellen tegen de helft van den boekhandelsprijs (art. 13, 2e al. van het Reglement).

Daartoe wordt besloten.

De Voorzitter brengt een woord van hulde aan de aftredende bestuursleden, Prof. Heeres en Poensen, voor al wat zij ook in het verloopen vierjarig tijdvak ten nutte van het Instituut hebben verricht, en beveelt verder de belangen dezer instelling bij hen aan.

De Onder-Voorzitter richt daarop het woord tot den aftredenden Voorzitter, Prof. Kern, dezen verzekerend dat allen hem thans noode de plaats zien verlaten „die hem van rechtswege toekomt.” De bestuursleden weten het 't best — zoo zeide Spr. onder anderen — welke opwekkende invloed steeds van Prof. Kern uitging, hoe hij zich geheel gaf aan het Instituut, op hoe vriendschappelijke en aangename wijze hij de vergaderingen wist te leiden. Aan het „vaarwel”, dat hem thans krachtens de wet moet worden toegeroepen, wordt dan ook een hartelijk gemeend „tot weerziens” toegevoegd. *(Toejuiching).*

De Voorzitter zegt den vorigen Spreker en de vergadering dank. Heeft hij steeds er naar gestreefd, het doel van het Instituut te helpen verwezenlijken, — hij vond daarbij krachtigen steun, vooral van de bestuursleden, die eendrachtig samenwerkten om op het hier afgebakend gebied, dat der taal-, land- en volkenkunde van onze koloniën, de eer en de roem van ons Vaderland te verhoogen.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURS-VERGADERING

VAN 17 FEBRUARI 1906.

Aanwezig de HH.: Henny, Bosboom, Juynboll, van Vollenhoven, van Höevell, van Deventer, Speijer, Martin, IJzerman, Visser en Kielstra.

De notulen der vergadering van 20 Januari jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot Voorzitter, Onder-Voorzitter, Penningmeester en Secretaris worden achtervolgend gekozen de HH. Henny, Martin, Visser en Kielstra.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH.: S. van den Bergh Jr., Rotterdam; Jhr. Mr. A. van Daehne van Varick, den Haag; J. C. Jansen, id.; J. B. A. Jonckheer, Amsterdam; M. Jüdell, id., Hugo Muller, id.; Mr. R. J. H. Patijn, den Haag; Mr. W. Baron Roëll, Amsterdam; P. Reineke, Amsterdam; B. H. Schröder, id.: J. Sluiter, den Haag; D. W. Stork, Hengelo (O.) Mr. W. Suermondt Lz, Rotterdam; C. A. den Tex, Amsterdam; D. H. de Vries, id.: W. de Waard, den Haag; Mr. E. H. de Graag, Weltevreden; A. J. Baron Quarles de Quarles, Amboina; Dr. Z. Kamerling, Batavia.

Van de leden P. A. L. de Bruyn Prince, H. P. Mensinga, Mr. J. A. Nederburgh, G. A. J. van der Sande en A. G. H. van Sluys is opgaaf ontvangen van veranderd adres.

Voorts is bericht ingekomen van het overlijden der leden Mr. M. J. Pijnappel en Prof. Dr. J. J. P. Valeton Sr.

De HH. H. J. M. Baumann, H. C. Kronouer, H. J. W. van Lawick en P. E. Tegelberg zonden bericht dat zij hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

Van den Commissaris in Indië, Dr. van Ronkel, is bij schrijven van 2 en 9 Jan. j.l. ontvangen de afrekening over 1906 met een

zichtwissel ad. f 250, welke bereids aan den Penningmeester is ter hand gesteld.

Notificatie.

Van Z. Exc. den Minister van Koloniën is d.d. 24 Januari jl. Lh. A [1] N°. 33 een schrijven ontvangen waarin de vraag wordt gesteld of het Instituut zijne medewerking zou kunnen verleenen voor de uitgaaf van eene uitgebreide verzameling Tontemboansche teksten met vertaling en aanteekeningen van Dr. Adriani.

Na overleg met den Voorzitter en Onder-Voorzitter is hierop door den Secretaris dd. 3 Februari jl. geantwoord dat het bestuur gaarne zijne medewerking zal verleenen, maar, gelet op het vooruitzicht dat wegens de reeds voorgenomen uitgaven de rekening over 1906 wellicht een te kort zal aanwijzen, dat niet zal kunnen doen zonder eene betrekkelijk hooge geldelijke ondersteuning der regeering.

Goedgekeurd.

Van het lid J. Breukink is terug ontvangen de copij der Gorontalosche spraakkunst, voor zoover hij zulks naar aanleiding der gemaakte opmerkingen wenschelijk achtte, nog aangevuld en herzien.

In handen van den heer van Höevell.

Van Burgemeester en Wethouders van Rotterdam is d.d. 7 Februari bericht ontvangen dat de Gemeenteraad den 25sten Januari gaarne tot aanvaarding van het geschenk (een lolopatoe van Soemba) aan het Museum voor Land- en Volkenkunde heeft besloten en daarvoor dank betuigt.

Notificatie.

Ter plaatsing in de *Bijdragen* is van het lid G. P. Rouffaer ontvangen een opstel over „de Hindostansche oorsprong van het negenvoudig Sultanszegel van Atjeh."

In handen van de HH. Speijer en Juynboll.

De Secretaris vestigt de aandacht op de belangrijke verkooping, dezer dagen te houden, van de bibliotheken der overleden HH. Prof. Dr. G. K. Niemann en Dr. J. L. A. Brandes, waarvan ten behoeve der Instituutsbibliotheek partij dient te worden getrokken.

Na gedachtenwisseling wordt besloten den Adjunct-Secretaris te machtigen, in overleg met de HH. Speijer en van Höevell de gewenschte aankoopen te doen.

De Penningmeester deelt mede dat hij, in overeenstemming met hetgeen daaromtrent in vorige vergaderingen is besloten, de verzekeringen tegen brandgevaar gedeeltelijk heeft geregeld.

Bij de Maatschappij „de Nederlanden" van 1845, zijn verzekerd:
de bibliotheek en de handschriften, voor f 30.000;
het boekenfonds „ - 7000.

Op 3 September a.s., als de nu nog loopende polis afloopt, wordt, wanneer het Bestuur er geen bezwaar in ziet, alle verzekeringen bij dezelfde instelling te sluiten, bij genoemde Maatschappij verzekerd het gebouw, van Galenstraat 14, voor f 36000.

Blijft dan alleen nog de verzekering van den inboedel ad. f 8000; de polis daarvan loopt nog tot Juni 1908, en zou alsdan mede bij bovengenoemde Maatschappij kunnen worden overgebracht.

Nadat gebleken is dat bij de bestuursleden het door den Penningmeester genoemd bezwaar niet weegt, worden diens handelingen en voorstellen goedgekeurd.

Goedgekeurd.

De Vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 17 MAART 1906.

Aanwezig alle bestuursleden behalve de heer IJzerman.

De notulen der Algemeene en der bestuursvergadering van 17 Februari jl. worden gelezen en — wat de eerste betreft voorloopig — goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. S. Blok te Bengkoelen, Prof. Dr. B. D. Eerdmans en H. W. Fischer te Leiden, P. E. Moolenburgh te Ternate, Mr. J. E. Prager te Leiden, G. J. Staal te Voorburg, Mr. C. H. van Tienhoven te Amsterdam en T. F. Viersen te Menado.

***

Van de leden A. J. M. A. Ridder van der Does de Bije en H. van der Wolk is bericht ontvangen dat zij met het einde des jaars hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen; van de leden Dr. S. Lykles, J. A. van Rijn van Alkemade, H. Spakler en Jhr. H. L. van der Wijck, opgaaf van veranderd adres.

Van den Minister van Koloniën is dd. 2 Maart jl. Afd. A^1 n°. 19 mededeeling ontvangen dat de Tontemboansche Teksten van Dr. Adriani voor landsrekening bij de firma Brill te Leiden zullen worden uitgegeven.

Van de HH. Prof. Dr. A. W. Nieuwenhuis, Prof. C. A. van Ophuijsen, Prof. Mr. C. van Vollenhoven en Dr. C. W. Janssen is dd. 7 Maart jl. n°. 4 bericht ontvangen dat een begin is gemaakt met eene bijeenbrenging van al wat omtrent de Bataklanden bekend is en zal worden, wat wellicht zal leiden tot de stichting van een Bataksch Instituut.

Notificatie.

Door den Secretaris wordt voorgesteld, aan evengenoemde commissie, als bewijs van sympathie, aan te bieden de uitgaven van het Instituut, voor zoover die op de Bataklanden betrekking hebben, — immers voor zoover de voorraad zulks toelaat.

Goedgekeurd.

Van den Minister van Koloniën is dd. 9 Maart 1906 Afd. A^1 n°. 55 een aanvraag ontvangen van 25 exx. der Woordenlijst van de Tobelo-Boëngtaal.

De Secretaris deelt mede dat aan de aanvraag bereids is voldaan en de rekening ad f 43.75 is ingediend.

Notificatie.

Van den heer W. O. J. Nieuwenkamp is dd. 16 Maart jl. het verzoek ontvangen hem voor zijne a. s. reis naar Bali en Lombok (ten behoeve der voltooiing van zijn daarover handelend werk) bij de Indische autoriteiten aan te bevelen. Wordt besloten aan dat verzoek te voldoen door den Minister van Koloniën te verzoeken, den Gouverneur-Generaal in dien geest aan te schrijven.

De heer Van Höevell deelt mede dat bij hem geen bezwaar meer

bestaat tegen de uitgaaf der Gorontalosche Spraakkunst van het lid J. Breukink.

Notificatie.

Ook namens den heer Juynboll brengt het bestuurslid Speyer verslag uit omtrent het opstel van heer Rouffaer over het Atjehsch negenvoudig zegel, waarvan de slotsom is dat het stuk alleszins, zoo door wetenschappelijke behandeling als door scherpzinnige conjunctuur, eene plaatsing in *de Bijdragen* verdient.

Daartoe wordt besloten, evenals tot de restitutie der door den heer Rouffaer gemaakte kosten ad f 36.80.

Ook namens den heer Van Höevell deelt de heer Speijer mede dat op de onlangs gehouden verkooping (zie notulen van 17 Februari jl.) van de gelegenheid is gebruik gemaakt om de Instituutsbibliotheek in verschillende opzichten belangrijk te verrijken. In het geheel is aangekocht voor een bedrag van f 379,23[5].

Notificatie.

Door den heer Juynboll wordt, ter plaatsing in *de Bijdragen*, aangeboden een vervolg (§§ 99—134) van het opstel van het lid M. C. Schadee over den godsdienst der Dajaks van Tajan en Landak.

In handen van den Secretaris.

De Secretaris deelt mede dat onder de voor de bibliotheek ontvangen geschenken bijzondere vermelding verdienen:

a. van den Under Secretary of State for India de reeds verschenen 13 deelen van den District Gazetteer of the United Provinces, welk werk in een 50 deelen compleet zal zijn, met belofte de nieuw verschijnende deelen geleidelijk toe te zenden;

b. van den heer Nieuwkerk, executeur-testamentair van wijlen Prof. Niemann, de Dictionnaire Khmer-français van E. Aymonier, Saigon 1878.

Aan beide is bereids namens het bestuur dank betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING.

VAN 21 APRIL 1906.

Aanwezig de HH. Henny (Voorzitter), Juynboll, van Höevell, Speijer, Visser (Penningmeester) en Kielstra (Secretaris). De overige HH. zonden bericht van verhindering.

De notulen der vergadering van 17 Maart jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. A. J. C. van Hamel te 's Gravenhage, Mr. J. W. Ramaer te Soerabaja en J. Roest te Bagan Api-Api (Oostkust van Sumatra).

Van de leden Dr. J. H. Gunning Wz. en J. W. C. van Steeden is bericht ontvangen dat zij met het einde van het loopende jaar hun lidmaatschap wenschen te doen eindigen.

De leden E. F. T. Arnold Bik, C. E. van Kesteren, W. de Jongh Dr., Prof. Dr. G. A. F. Molengraaff, Dr. C. Snouck Hurgronje, W. L. van Troostenburg de Bruijn en H. A. Voet gaven kennis van veranderd adres.

Voorts werd ons het overlijden gemeld van het lid J. M. Noothoven van Goor.

Notificatie.

Op voorstel der Bestuursleden Speijer en Juynboll wordt tot Buitenlandsch lid benoemd Prof. P. E. Pavolini te Florence.

Van den Minister van Koloniën is, dd. 21 Maart jl., ter uitreiking aan den heer W. O. J. Nieuwenkamp, ontvangen een aanbevelingsbrief voor den Gouverneur-Generaal van Ned. Indië.

Na ontvangst van dien brief zond de heer Nieuwenkamp dd. 2 April jl. eene dankbetuiging voor den verleenden steun, met aanbieding ten behoeve van de bibliotheek van het prachtwerk: Heger, Alte Metalltrommeln aus Süd-Ost-Asiën.

Notificatie.

Door het bestuur van 's Rijks Ethnographisch Museum is dd. 9 April jl. n°. 523 het verzoek ontvangen om steun, ten einde de reis van den heer Nieuwenkamp naar Bali en Lombok dienstbaar te maken aan de verrijking van dat museum met voorwerpen van Hindoe-nijverheid en Hindoe-kunst.

Na beraadslaging, waarbij wordt overwogen dat onze geldmiddelen in de voornaamste plaats moeten dienen tot bestrijding der kosten van de huishouding, de bibliotheek en de uit te geven boekwerken van het Instituut en niet tot verrijking van 's Rijks musea, wordt besloten als bewijs van instemming met het beoogde doel toch eene bijdrage van f 50.— beschikbaar te stellen.

Van Dr. Ph. S. van Ronkel, Commissaris des Instituuts in Indië, is dd. 5 Maart jl. ontvangen de afrekening over het 2e halfjaar 1905.

In handen van den Penningmeester.

Door den Minister van Binnenlandsche Zaken is dd. 3 April jl. n°. 895 K. W. de vraag gesteld, of door het Instituut prijs wordt gesteld op het bezit van eenige, op een bijgevoegde lijst vermelde uitgaven van het Musee Guimet te Parijs.

Wordt besloten, den Minister mede te deelen welke uitgaven van genoemd museum nog in onze bibliotheek ontbreken, met verzoek zijne medewerking tot de toezending daarvan te willen verleenen.

Door den heer Alb. C. Kruyt is, ter uitgaaf door het Instituut, aangeboden een werk over het animisme.

In handen van de HH. Höevell en Juynboll.

De Secretaris stelt voor, den prijs der Bijdragen tot eene Gorontalo'sche Spraakkunst door J. Breukink te bepalen op f 1.20 per exemplaar.

Goedgekeurd, met last aan den Secretaris, een ex. aan te bieden aan den Minister van Koloniën.

Naar aanleiding van een, van den Adjunct-Secretaris ontvangen schrijven wordt benoemd tot Commissaris van het Instituut voor West-Indië de heer G. J. Staal, benoemd Gouvernements-Secretaris van Suriname.

Behalve het bovengenoemd werk van Heger ontving het Instituut o. a. ten geschenke:

a. van den heer E. J. van Lier, gewestelijk Secretaris van Ter-

nate, een aantal foto's van Ambon, Ternate, Noord-Nieuw-Guinea en de Zuid-Wester- en Zuid-Ooster-eilanden;

b. van het lid G. J. Staal, een 5-tal foto's van de fumarolen van den Salak bij Buitenzorg en een van de nieuwe mesigit met minaret te Buitenzorg;

c. door tusschenkomst van Prof. Dr. J. de Louter, het Academisch Proefschrift van den heer C. W. Th. Baron van Boetzelaar van Dubbeldam: De gereformeerde kerken in Nederland en de zending in Oost-Indië in de dagen der Oost-Indische Compagnie;

d. van het lid H. E. Steinmetz, de geschriften der Indische Welvaartscommissie betreffende vischteelt en visscherij.

Aan de schenkers zal, voor zoover niet reeds geschied, de dank van het bestuur worden betuigd.

De vergadering wordt gesloten.

BESTUURSVERGADERING

VAN 19 MEI 1906.

Aanwezig alle bestuursleden, behalve de HH. Martin (Onder-Voorzitter) en IJzerman, die bericht van verhindering zonden.

De notulen der vergadering van 21 April jl. worden gelezen en goedgekeurd.

Tot leden van het Instituut worden benoemd de HH. mr. J. H. L. Bergsma te Semarang, J. C. J. van Bemmel te Bandoeng, Mr. H. J. Boelen te Semarang, C. J. Hasselman te Buitenzorg, Mr. J. H. van Hasselt te Semarang, E. F. Jochim te Weltevreden, B. ter Kuile te Soerabaja, H. Kuijp te Soemalang, Mr. D. J. Rebel te Pekalongan, Mr. W. de Roo de la Faille te 's Gravenhage en O. A. Uhlenbeck te Buitenzorg.

De heer H. M. E. Hechtermans zond bericht dat hij met het einde des jaars zijn lidmaatschap wenscht te doen eindigen; de donateur Mr. C. Pijnacker Hordijk, benevens de leden P. J. van Houten, S. C. Knappert en G. J. Oudemans gaven kennis van veranderd adres.

Van Prof. P. E. Pavolini werd dd. 30 April eene dankbetuiging ontvangen voor zijne benoeming tot buitenlandsch lid van het Instituut.

Het lid G. J. Staal deelde dd. 23 April mede, bereid te zijn als Commissaris van het Instituut voor West-Indië op te treden.

Notificatie.

Van wege het Ned. Zendelinggenootschap werden dd. 11 Mei eenige afleveringen van de *Bijdragen* aangevraagd, artikelen bevattende over Halmaheira en naburige streken.

De Secretaris deelt mede, bedoelde afleveringen reeds verzonden te hebben, doch vraagt thans beslissing of de afgifte gratis dan wel tegen betaling, en zoo ja tegen welken prijs kan geschieden.

In de hierop gevolgde gedachtenwisseling wordt het onderscheid aangegeven tusschen Bijdragen, die toch voor de leden gedrukt moeten worden en waarvan de overgebleven exemplaren het Instituut slechts zeer weinig kosten, en afzonderlijke werken, waarvan de kosten, althans gedeeltelijk, door den verkoop moeten worden goedgemaakt.

In verband daarmede wordt de Secretaris gemachtigd — ook in verband met het doel waarvoor thans de bedoelde afleveringen worden aangevraagd — de losse afleveringen der *Bijdragen*, voor zoover de voorraad strekt, kosteloos aan het Ned. Zendeling-genootschap te verstrekken, maar voor de afzonderlijke werken steeds betaling te vorderen.

Door den heer E. W. van Dam van Isselt te Teteringen is dd. 8 Mei jl. ter plaatsing in de *Bijdragen* aangeboden eene levensschets van Mr. Johan van Dam.

In handen van de HH. van Hoëvell en Kielstra.

Door den heer van Höevell wordt, ook namens den heer Juijnboll, verslag uitgebracht over het werk van den heer Alb. C. Kruyt over *Het animisme in den Indischen Archipel.*

De slotsom is, dat het werk alleszins eene uitgaaf vanwege het Instituut wordt waardig geacht.

Dien overeenkomstig wordt besloten, met bepaling dat van het werk zullen worden gedrukt duizend exemplaren, in het formaat der *Bijdragen.*

De heer Speijer stelt voor, als regel aan te nemen dat de afzonderlijke afdrukken uit de *Bijdragen* de pagineering van deze behouden, ter voorkoming van verwarring bij het citeeren van een artikel der *Bijdragen* door andere schrijvers.

Geene bedenking.

Door het Bestuurslid H. D. H. Bosboom is aan de Instituutsbibliotheek afgestaan een exemplaar van Vues de Java, dessinées sous la direction de M. J. J. van Braam, Amsterdam (1840).

De Voorzitter zegt den heer Bosboom namens de vergadering dank voor zijn geschenk.

De vergadering wordt gesloten.

